PÁL ENGEL

REGATUL SFÂNTULUI ŞTEFAN
ISTORIA UNGARIEI MEDIEVALE
895-1526

Editura Mega

Cartea a apărut cu sprijinul
MINISTERULUI CULTURII ŞI CULTELOR
prin
ADMINISTRAŢIA FONDULUI CULTURAL NAŢIONAL

PÁL ENGEL

REGATUL SFÂNTULUI ŞTEFAN. ISTORIA UNGARIEI MEDIEVALE 895–1526

Traducere din limba maghiară de
Aurora Moga

Ediţie îngrijită de
Adrian Andrei Rusu şi Ioan Drăgan

EDITURA MEGA
Cluj-Napoca
2006

Culegere text: ADRIAN A. RUSU

Tehnoredactare: CRINA SINCOVICI

© Editura Mega, Adrian A. Rusu, Ioan Drăgan, 2006

Titlul ediției în limba maghiară:
Engel Pál, *Szent István birodalma. A középkori Magyarország története*

ISBN-10 973-7867-63-7
ISBN-13 978-973-7867-63-6

Editura MEGA
Cluj-Napoca
E-mail: mega@edituramega.ro
www.edituramega.ro

CUPRINSUL

Un istoric şi o istorie a Ungariei medievale pentru istoriografia românească (Adrian Andrei Rusu, Ioan Drăgan) 11

Prefaţă 19

I. Introducere 23
1. *Geografie şi istorie* 23
2. *Izvoare* 25
3. *Limitele cercetării* 27

II. Bazinul carpatic înainte de maghiari 30
1. *Romanii, hunii şi avarii* 30
2. *Problemele continuităţii* 33

III. Maghiarii păgâni 36
1. *Originea maghiarilor* 36
2. *Descălecatul* 38
3. *Invaziile* 41
4. *Societatea păgână* 43
5. *Sistemul politic* 46
6. *„Triburile"* 48
7. *Aşezarea* 50

IV. Întemeierea regatului creştin 53
1. *Principele Geza* 53
2. *Sfântul Ştefan* 55
3. *Urmaşii Sfântului Ştefan* 57
4. *Sfântul Ladislau* 60
5. *Regele Coloman* 62
6. *Monarhia creştină* 66
7. *Organizarea guvernării* 68
8. *Noua biserică maghiară* 70
9. *Stârpirea păgânismului* 73
10. *Reminiscenţele păgânismului* 75

V. Secolul al doisprezecelea (1116–1196) 77
1. *Urmaşii regelui Coloman* 77
2. *Epoca lui Bela al III-lea* 80
3. *Creşterea animalelor* 82

4. *Agricultura* 84
5. *Populația și așezările* 86
6. *Veniturile regale* 88
7. *Specificul economiei* 91

VI. Societatea maghiară timpurie 93
1. *Oamenii liberi și slugile* 93
2. *Castrensii și iobagii de castre* 96
3. *Castrul și comitele lui* 99
4. *Udvornicii și slujitorii* 101
5. *Nașterea aristocrației* 103
6. *Formele stăpânirii private* 107

VII. Epoca Bulelor de Aur (1196–1242) 110
1. *Originea nobilimii* 110
2. *Clanurile nobiliare* 112
3. *Regele Emeric* 115
4. *Andrei al II-lea* 116
5. *„Noile instituții"* 118
6. *Bula de Aur din anul 1222* 120
7. *Andrei al II-lea și fiii lui* 122
8. *Invazia mongolă* 124

VIII. Ultimii Arpadieni (1242–1301) 127
1. *Urmările năvălirii tătare* 127
2. *Reformele militare* 129
3. *Bela al IV-lea și Ștefan al V-lea* 131
4. *Ladislau al IV-lea și Andrei al III-lea* 133
5. *Colonizarea și urbanizarea* 137
6. *Sașii din Transilvania* 140
7. *Secuii* 142
8. *Românii* 144
9. *Starea nobililor* 146
10. *Răspândirea documentelor scrise* 149

IX. Carol I de Anjou (1301–1342) 152
1. *„Oligarhii"* 152
2. *Familiaritatea* 154
3. *Urcarea pe tron a lui Carol I* 156
4. *Războiul cu oligarhii* 158
5. *Anii decisivi* 160
6. *Aspirațiile balcanice* 162
7. *Legăturile cu Austria, Cehia și Polonia* 164
8. *Moartea și reputația lui Carol* 165

X. Noua monarhie 167
1. *Principiile* 167
2. *Regele și Biserica* 169
3. *Baronii lui Carol* 171
4. *Curtea regală* 172
5. *Reședința regală* 175
6. *Domeniile regale* 176
7. *Honorurile* 178
8. *Cămările și problemele financiare* 181
9. *Aurul Ungariei* 183

XI. Ludovic cel Mare (1342–1382) 185
1. *Regele cavaler* 185
2. *Aventura napolitană* 187
3. *Croația, Dalmația și Bosnia* 189
4. *Războaiele balcanice* 191
5. *Uniunea cu Polonia* 195
6. *Succesiunea la tron* 197
7. *Zelul religios* 198

XII. Regatul lui Ludovic cel Mare 202
1. *Nobilii și iobagii* 202
2. *Nobilimea de curte* 204
3. *Nobilimea provincială* 207
4. *Baronii militari* 209
5. *Armata* 211
6. *Problemele financiare* 214
7. *Era reformelor* 215
8. *Reformele* 217
9. *Juriștii laici* 220

XIII. Anii de criză (1382–1403) 222
1. *Regina Maria* 222
2. *Criza din 1386* 224
3. *Regele Sigismund și liga* 226
4. *Înfrângerea partidei Angevinilor* 228
5. *Nicopole* 229
6. *Dieta de la Timișoara* 231
7. *Victoria lui Sigismund* 233

XIV. Consolidarea domniei lui Sigismund (1403–1437) 236
1. *Stâlpii regimului* 236
2. *Străinii și parveniții* 238

3. *Guvernarea* 240
4. *Domeniile regale* 242
5. *Comitatele* 244
6. *Reforma justiției* 246
7. *Finanțele* 248
8. *Veniturile curente* 249
9. *Veniturile excepționale* 252

XV. Politica externă a lui Sigismund (1403–1437) 254
1. *Sigismund și Apusul* 254
2. *Problema otomană și statele-tampon* 256
3. *Granița sudică în anii 1410* 258
4. *Granița sudică între 1419–1437* 260
5. *Ultimii ani ai lui Sigismund* 263
6. *Cultura în vremea lui Sigismund* 264

XVI. Structura economiei și orașele 269
1. *Caracteristici generale* 269
2. *Produsele* 271
3. *Orașele* 275
4. *Orașele regale* 277
5. *Rolul orașului Buda* 280
6. *Economia urbană* 281
7. *Societatea urbană* 284
8. *Târgurile* 286
9. *Triumful banilor* 288

XVII. Satul și țărănimea 290
1. *Creșterea populației și noile așezări* 290
2. *Modificările etnice* 292
3. *Agricultura și satul* 294
4. *Țărănimea* 296
5. *Răscoala țărănească din Transilvania* 299

XVIII. Epoca lui Ioan de Hunedoara (1437–1457) 301
1. *Regele Albert* 301
2. *Dubla încoronare și războiul civil* 303
3. *Ascensiunea lui Ioan de Hunedoara* 305
4. *Cruciada de la Varna* 307
5. *Regența lui Ioan de Hunedoara* 310
6. *Ladislau al V-lea* 314
7. *Asediul Belgradului* 316

XIX. Matia de Hunedoara (1458–1490) 319
1. *Consolidarea* 319
2. *Pericolul otoman și încoronarea* 321
3. *Cucerirea Moraviei și a Sileziei* 323
4. *Războaiele cu Polonia și Austria* 324
5. *Ungaria și Imperiul Otoman* 326
6. *Armata și finanțele* 329
7. *Susținătorii regelui* 331
8. *Regele și dieta* 334
9. *Umanismul și Renașterea* 337
10. *Nivelul cultural al nobilimii* 339

XX. Ungaria la sfârșitul Evului Mediu 341
1. *Avântul economic* 341
2. *Nobilii și țăranii* 343
3. *Demografia* 345
4. *Grupurile etnice* 347
5. *Regatul și stăpânii săi* 349
6. *Biserica* 350
7. *Nobilimea* 354
8. *Magnații* 357

XXI. Epoca Jagelonilor (1490–1526) 361
1. *Vladislav al II-lea* 361
2. *Noua eră „parlamentară"* 363
3. *Idei vechi și noi* 365
4. *Aparatul de stat* 368
5. *Ambițiile dietei* 370
6. *Declinul statului* 372
7. *Afacerile externe* 374
8. *Războiul țărănesc* 376
9. *Lupta pentru putere* 379
10. *Prăbușirea* 381

Epilog 386

Abrevieri bibliografice 388

Hărți 393

Un istoric şi o istorie a Ungariei medievale pentru istoriografia românească

Autorul semnatar al acestui volum s-a despărţit de lumea celor vii în august 2001, la o vârstă la care, pentru majoritatea oamenilor, soarta mai dă şanse generoase de creaţie. A pierit, cu alte cuvinte, la un scurt răstimp de la momentul în care i s-a confirmat apariţia editorială a acestui volum.

Destinul său pământesc nu este o istorie semnificativă, ci doar una aproape de normalitate. S-a născut la Budapesta, în 27 februarie 1938. După absolvirea facultăţii (1967) a fost bibliotecar al Bibliotecii Universităţii, pentru ca între anii 1968–1982 să conducă Biblioteca Centrală de Specialitate a Poştei.

În acel interval, deja lăsase o amprentă care se numea *Raportul dintre puterea regală şi aristocraţie în vremea lui Sigismund [de Luxemburg]* (Budapesta, 1977). Numai cine nu cunoaşte cu adevărat marile necesităţi ale istoriografiei medievistice din peticul de hartă pe care ne situăm, ar putea vedea în acest debut de carte doar o complexă abordare pozitivistă. Era, în fapt, rezultatul atingerii performanţei de cunoaştere integrală a materialului arhivistic moştenit de la o epocă determinată.

Manevrarea acestei informaţii copleşitoare, punând la treabă instrumentul nou-apărut numit computer, l-a îndreptat deja către direcţii pe care avea să le urmeze până la eclipsa vieţii: repertoriul istorico-geografic, de o fidelitate rar atinsă de colegii săi, genealogia şi gruparea clanurilor nobiliare. A rezultat de asemenea o geografie a politicii şi a fost descoperit şi motorul funcţionalităţii ei: *honor*-ul, în condiţiile în care noţiunile de feudalism şi vasalitate beneficiară fuseseră, pe drept cuvânt, socotite ca inexistente în societatea Ungariei medievale.

Mai atrăgea atenţia şi o judecată de o limpezime greu de tulburat, o cumpănire care nu avea niciun ecou al vreunei tragedii de familie, o memorie ieşită din standarde, secondată în manieră de pionier, de instrumentul electronic amintit, care astăzi este (aproape) o banalitate şi pentru Europa de Est.

Fără ostentaţia la care cunoaşterea unui număr remarcabil de limbi i-ar fi dat poate dreptul, arăta în concret o altă coordonată care avea să-l domine: istoriografia de care se ocupa nu mai putea fi socotită un produs exclusiv al culturii maghiare, ci trebuia să devină rezultanta istoriografiilor care se ocupau, prin moştenire politică, de fostele teritorii ale regatului.

După cartea menţionată, autorul a început să intre în făgaşul normal al cercetării instituţionalizate. La 1982 era integrat în Institutul de Istorie al Academiei Maghiare. Foarte repede a început apoi să urce alte trepte de profesiune şi recunoaştere: şef de sector al compartimentului de Ev Mediu şi director adjunct al aceluiaşi institut, primirea în Academie (1995 – membru corespondent, 2001 – titular).

Pentru caracterul omului şi profesionistului Engel, este de subliniat faptul că ascensiunea rapidă în *cursus honorum* nu l-a tulburat, nu a produs niciun fel de ruptură în relaţiile pe care le-a avut, niciun fel de schimbare de ton. Dimpotrivă a avut prilejul să-şi dovedească uriaşul său bun simţ, renunţând să conducă o Bibliotecă a Academiei aşezată pe un tobogan al restricţionărilor financiare, până şi la funcţia de director adjunct al Institutului de Istorie, împovărătoare mai ales prin protocolul care i se asocia, sau oferind pilde de civism care au avut nu puţine repercusiuni în schimbările politice din ţara sa. Întruchipa, de fapt, o imagine rară în peisajul profesional al meridianului pe care ne aflăm: academismul fără veleitarism, istoricul neinteresat în transferul feudalismului în contemporaneitate, raportarea la norme unice de meserie şi conduită.

*

Ne-a lăsat studii şi volume care ne lipseau pentru propria noastră cunoaştere provincială: recucerirea Transilvaniei de către regele Carol Robert[1], reforma donaţiilor regale întreprinsă de către Ludovic I[2], cronologia primelor incursiuni otomane[3], *cursus honorum* al unor voievozi transilvani[4], începuturile carierei lui Ioan de Hunedoara[5], itinerariile lui în vremea

---

[1] *Az ország újraegyesítése Károly Róbert küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)* (Reconstrucţia statului. Strădaniile lui Carol Robert împotriva oligarhilor), în *Századok*, 122, 1988, p. 89–146.

[2] *Nagy Lajos ismertelen adománnyreformja* (O reformă necunoscută a donaţiilor a lui Ludovic cel Mare), în *Történelmi Szemle*, 39, 1997, p. 137–157.

[3] *A török-magyar háboruk első évei 1389–1392* (Primii ani ai războaielor turco-maghiare, 1389–1392), în *Hadtörténeti Közlemények*, 111, 1998, p. 561–577.

[4] *Néhány XIV. századi erdélyi alvajda származása* (Originea unor vicevoievozi transilvani din secolul al XIV-lea), în vol. *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évkfordulójára*. Kolozsvár, 1996, p. 176–186.

[5] *Hunyadi pályakezdése* (Începutul carierei lui Ioan de Hunedoara), în vol. *Nobilimea românească din Transilvania. Az erdélyi román nemesség*. Satu Mare, 1997, p. 91–109.

guvernatoriatului[6], arhondologia dregătorilor de la cârma comitatelor, cetăților, episcopatelor din intervalul anilor 1301–1457[7], un CD-rom cu stăpânirile teritoriale din Evul Mediu târziu, de pe toată suprafața regatului[8], o geografie istorică de referință a Banatului de vest pe baza defterelor turcești[9].

Este de subliniat aici, că a fost unul dintre foarte puținii istorici maghiari care au afirmat cu greutatea întregului său profesionalism că prezența românilor în locurile în care se regăsesc astăzi a fost o realitate incontestabilă în secolul al XII-lea. Dincolo de acest reper a rămas și va rămâne, pentru alții, speculația și duelul drepturilor și nostalgiilor naționale. Deși rămâne tributar unei variante moderate a imigrationismului, Pál Engel face o breșă în concepția istoriografică maghiară, deschizând orizonturile abordării profesioniste și senine a problematicii.

A privit cu un interes nedisimulat resurecția studiilor de medievistică transilvană, cu centrarea lor către destinele etnice nobiliare. I-a citit, în română, pe toți medieviștii care se aliniau unor standarde de profesionalism (Maria Holban, Șerban Papacostea etc.). Datorită ajutorului său anonim s-au născut cel puțin trei volume privindu-i pe românii medievali din Hațeg[10]. Contactele au devenit și mai lucrative în clipa în care s-a născut *Mediaevalia Transilvanica*. A acceptat din primul moment conlucrarea la programul întrevăzut. A devenit un membru al Comitetului de redacție activ, a venit cu plăcere să-și vadă prietenii în România.

*

Ce înseamnă varianta de istorie medievală propusă cititorilor români? Lucrurile ar putea fi privite din mai multe unghiuri. Este întâia întreprindere maghiară, de autor singular, de după anii '40 ai secolului XX, și probabil cea dintâi destinată *egal* istoriografiei naționale și celei internaționale. Faptul era deja și este, mereu, o performanță în sine. Pentru cei de

---

[6] *Hunyadi János kormányzó itinerdriuma (1446–1452)* (Itinerariul guvernatorului Ioan de Hunedoara), în *Századok*, 118, 1984, p. 974–997.

[7] *Magyarország világi archontológiája 1301–1457* (Arhondologia laică a Ungariei). I–II. Budapest, 1996.

[8] *Magyarország a középkor végen. Digitális térkep és adatbázis a középkori Magyar Királyiság településeiről. Hungary in the Late Middle Ages. Digital vector map and attaching database about the settlements and landowners of medieval Hungary*. Budapest, 2001.

[9] *A temesvári és moldovai szandzsákok törökkori települései (1554–1579)* (Așezările sangeacurilor turcești Timișoara și Moldova). Szeged, 1996.

[10] *Izvoare privind Evul Mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea*. Vol. I (1402–1473). Ediție de Adrian A. Rusu, Ioan A. Pop și Ioan Drăgan. Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1989, 327 p.; Adrian A. Rusu, *Cititori și biserici din Țara Hațegului până la 1700*. Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1996, 402 p.; idem, *Ioan de Hunedoara și Românii din vremea lui*. Cluj-Napoca, PUC, 1999, 367 p.

„acasă", de obicei, autorii se străduiesc mereu să facă din tratatele de istorie variante îndulcite, mai uşor de lecturat, în care lucrurile neplăcute, în genere, mai învăţătoare decât celelalte, sunt ambalate frumos pentru a nu răni sentimentele acelor patrioţi, care nu ştiu decât o istorie esenţială, furnizată de şcolile elementare sau medii, „asezonată" mai apoi prin mass-media.

În ambele prefeţe ale ediţiilor în care şi-a văzut istoria publicată, autorul a proclamat că speră ca niciun locuitor al bazinului carpatic să nu descopere în paginile sale lucruri care să stimuleze vreun naţionalism extremist. Pe lângă acest jalon, Pál Engel a avut imensul curaj de a le scrie, numai compatrioţilor săi, un mesaj-testament. Este exprimat în *Epilogul* ediţiei maghiare. Cea mai dură este judecata exprimată la adresa mentalităţii nobiliare conceptualizate de către Ştefan Werbőczi, în anul 1515, prin care s-a oferit un instrument retrograd care a persistat mereu, asimilat şi promovat fiind de „naţiunea dominantă" maghiară până la 1918, iar în istoriografie, chiar până în zilele noastre. A pledat pentru o istoriografie realistă, unde ipotezele „dublului descălecat", hunic şi maghiar, mai trebuie să aştepte până a fi socotite bune pentru manuale, în care imaginile „tradiţionale" de simpatie către regii zişi naţionali (Ludovic I de Anjou şi Matia de Hunedoara) au fost radical deşelenite în favoarea celor „străini" (Carol Robert şi Sigismund de Luxemburg). A demonstrat fără echivoc că suveranii venetici sau maghiari mai puţini neaoşi s-au dovedit mai raţionali şi mai eficienţi decât cei care clamau rădăcini hunice.

S-a observat deja că titlul ediţiei engleze a cărţii se referă la „regat" (pentru care am optat şi noi), în timp ce acela maghiar este acela de „imperiu"[11]. Autorul nostru nu a negat nicio clipă valenţa imperială, multietnică a statului maghiar medieval. Dar, tot el afirmase, cu riscul „oprobriului naţional", că elitele nobiliare fuseseră legate laolaltă doar pentru că, din pură întâmplare, vorbeau ungureşte şi mergeau duminica la biserică[12]. A compus, cu mare cumpănire, am putea-o scrie chiar cu multă înţelegere pentru toţi non-maghiarii, o istorie central-est-europeană care a fost reunită de conjuncturi sub coroana Sfântului Ştefan. Colegii săi au observat că aplica în fapt unul dintre programele sugerate de antecesorul său Jenő Szűcs: „s-ar putea vorbi despre istoriografie doar atunci când se vor folosi concepte identic recunoscute la Budapesta, Bucureşti şi Praga".

---

[11] *A magyar középkor „telefonkönyve"* (Cartea de telefon a Evului Mediu maghiar), în *BUKSZ*, 15, nr. 2, 2003, p. 149–151; apoi recenzia lui János M. Bak, în *English Historical Review*, febr. 2004.

[12] *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig* (Intruziune în Europa, de la începuturi până la 1440). Budapest, 1990, p. 12–13.

Nu sunt numai puncte de vedere privitoare la metodă, dar şi formale. Este unul dintre foarte puţinii istorici maghiari care a afirmat răspicat că perseverarea exagerată în folosirea toponomasticii istorice este nu doar fals nostalgică, dar chiar şi un semn al lipsei de respect pentru toţi istoricii de altă limbă care locuiesc în alte state moştenitoare ale unor părţi ale regatului medieval maghiar. S-a notat de asemenea că, perpetuarea numirilor istorice i-ar aduce pe toţi tinerii maghiari în situaţia de a căuta în zadar orientarea rutieră către ele.

Astfel, cum îi stă bine unei emanaţii istoriografice aflate în mişcare, nici istoria lui Engel nu este una care să fi rămas perfectă. Nu este vorba despre o simplă asimilare a progreselor altor istorici medievişti. Părţile foarte personale ale autorului sunt transferate din pagini anterioare, care conţineau îndeosebi revizuiri ale intervalului cronologic 1300–1456. Pe lângă acestea, în istoriografia maghiară contemporană există noi viziuni asupra structurării stărilor din regatul arpadian timpuriu, asupra nobilimii de curte din secolele XIV–XVI, a concepţiei potrivit căreia „istoriile personale" se substituie, în aceleaşi vremuri, istoriei politice cultivate până acum.

Autorul recunoaşte că nu scrie un roman, ci ne face doar o propunere nouă de sinteză, pe care el însuşi a fost capabil să o remodeleze în răstimpul unui deceniu, care a despărţit-o adică, de cea dintâi încercare a sa de „manual". Stilistic, scrie mereu egal, în segmente scurte, care se aleg spre a avea titluri semnificative. Este cel mai bun ton posibil. Neutralitatea este valabilă pentru plămada istorică, vocea trebuie să se încălzească doar la opiniile despre aceeaşi plămadă.

Cum nicio creaţie umană nu este perfectă, nici această istorie nu este. Să indicăm cititorilor români câteva observaţii care au fost făcute în scurtul răstimp de la apariţia acesteia. Ar fi putut fi ceva mai sensibil la istoria urbană, la noile concepte privitoare la evoluţiile numismatice şi financiare care, altfel, ar părea să fie inspirate de marxism (cu toate că nimeni nu l-a putut învinui vreodată pe autor de o asemenea apartenenţă doctrinară). Chiar dacă pare mai puţin sensibil la istoria culturii, adevărul este că ea a fost împletită cu teme de capitole, acolo unde ea pare că produce cele mai vizibile interferenţe (acad. András Kubinyi)[13]. S-a scris, de asemenea, că nu este o istorie a civilizaţiei şi conţine prea puţine lucruri despre istoria religiei şi artei (Gábor Klaniczay)[14]. Deşi comparatismul cu stările din Europa contemporană este început, el merită a fi continuat (János M. Bak). Judecata finală este însă evident favorabilă lui Pál Engel.

[13] *Egységes kép a magyar középkorról* (Privire unitară asupra Evului Mediu maghiar), în *BUKSZ*, 15, nr. 2, 2003, p. 142–149.

[14] *Szent István birodalma és Janus Pannonius mandulafácskája* (Regatul Sfântului Ştefan şi micuţul migdal al lui Janus Pannonius), în *BUKSZ*, 15, nr. 2, 2003, p. 157.

*

Cu toate că Ungaria este vecina noastră actuală, iar istoria ei s-a împletit organic cu Transilvania, Maramureşul, Crişana şi Banatul, sau a fost mereu implicată şi peste Carpaţi, strădania pentru cunoaşterea istoriei maghiare a fost cumplit de nedreaptă. Dar, nu putem scrie că a fost deliberat neglijată, pentru că, dacă suntem atenţi, nu avem scrise, dar nici traduse în limba română suficiente istorii ale Bizanţului, Bulgariei, Serbiei ori Poloniei şi Germaniei. Mai curând vom descoperi tratate despre Franţa sau Anglia. Desigur, pentru Ungaria, au existat mereu temeiuri suplimentare de manifestat reţineri. Ele au provenit şi provin din suspiciunile legate de manevrarea istoriei în scopuri politice, bine slujite de draperii în culori naţionale. Dar, această „boală europeană" care este legată de drepturile istorice asupra unor teritorii, nu mai are niciun temei juridic actual. Chiar dacă nu ar mai rămâne vreo urmă de iredentism, iritarea de a-l vedea pe „celălalt", ocupându-se de teritoriul „său", încă nu a fost eradicată din cultura de obşte. În siajul acestui „cezaro-papism" istoriografic absurd, teritoriul *actual* ar trebui să devină şi „monopolul intelectual" incontestabil al deţinătorilor săi.

Pentru a ne face mai bine înţeleşi să ne aducem aminte de ecourile pe care le-a avut înainte şi după 1989, apariţia *Istoriei Transilvaniei* redactată la Budapesta, cu transparente mobiluri extraştiinţifice. Fie şi numai dacă numărăm câte istorii româneşti ale provinciei au apărut între timp, putem să tragem concluzia că lucrurile nu stau tocmai normal. Multe dintre ele s-au scris şi se scriu spre „a răspunde", „în compensaţie", pentru că cele anterioare sunt socotite „nemulţumitoare", pentru că autorii lor fuseseră siliţi să tacă înainte, pentru că noile colegii de redacţie i-au ocolit şi pentru că acum pot să demonstreze ce buni patrioţi sunt şi pot fi sau pentru că li oferă o nouă şansă de a rescrie ce au mai scris, mai bogat, mai bine ambalat tipografic sau ce-o mai fi. Valoarea are şi ea rabaturi, din moment ce nimeni nu pare mulţumit de ceea ce s-a scris până în prezent. Şi iată paradoxul: teritoriul nu numai că nu mai trebuie redobândit, pentru că soarta i s-a pecetluit pentru foarte multă vreme, dar istoria sa continuă a fi revendicată. Jocul este periculos. Instrumentalizând istoria, se induce nemulţumire, xenofobie, arme pentru viitorii războinici. Istoricii oneşti par că nici nu mai contează: există doar ambiţii de toate tipurile, dorinţa depăşirii frustrărilor. Atât doar că nu suntem singurii care avem a ne împărţi pământul şi a ne studia în comun istoria...

Din istoria lui Pál Engel am putea scoate la lumină cu mare uşurinţă câteva „probleme nevralgice" privitoare la istoria medievală a românilor aflaţi pe teritoriul Ungariei medievale. Pentru cele mai vechi perioade sunt formele de coabitare şi simbioză cu slavii, începuturile, foarte schema-

tice ori axiomatice, ale creştinismului şi adoptarea cultului oriental, expansiunea teritorială a românităţii, de-a lungul întregii perioade, stările primare de organizare a aceleiaşi etnicităţi la venirea ungurilor. Pentru că nu prea ne regăsim în această istorie cum ne-ar plăcea (dar nici acest lucru nu este, în definitiv, încă unanim stabilit!), trebuie să tragem concluzia că rezolvările noastre istoriografice sunt fie şchioape, fie rău receptate. După cum am înşirat alternativele, pentru ambele suntem doar, ori în primul rând noi, responsabili.

Apoi, se vădeşte că avem a ne mai cumpăni imaginea de veşnic ortodocşi prigoniţi, de „mereu victorioşi" plătitori de tributuri sau cu acte de închinare, de „unitari" cu orice preţ, peste toate opreliştile geografice şi politice. Mai citim, în acest volum, poate cu stupoare, că „feudalismul" nu a existat în Ungaria medievală. Dar dacă el nu era nici măcar acolo, existase el, insularizat, transferat cine ştie cum, în Ţara Românească sau Moldova?

În paginile pe care le anticipăm este o demonstraţie a unui stadiu de cercetare, la care istoriografia medievistică din Transilvania este departe de a se putea alinia. Cercetarea de acest tip a fost, în ultimele decenii, mereu subţire, cu puţini reprezentanţi de calibru, periferizată în structurile de învăţământ superior sau de cercetare. În mod paradoxal, lăsăm impresia că pentru noi ar fi mai interesantă întreaga istorie a popoarelor dispărute decât aceea a celor care trăiesc încă şi din care facem parte. Probabil curând vom ajunge să ştim mai multe despre daci, decât despre cei mai vechi români.

Istoria lui Engel, sinteză superioară a medievisticii maghiare la finele secolului XX, ne face demonstraţia limpezimilor la care poate ajunge ştiinţa istorică a Evului Mediu, atunci când această epocă este cultivată decenii de-a rândul ca o regină a istoriografiei.

Acestei provocări, în sensul propriu al cuvântului, medievistica noastră privitoare la Transilvania, scuturată de provincialismul şi precaritatea ultimelor decenii, este chemată a-i răspunde cu produse istoriografice măcar de aceeaşi calitate, de nivel ştiinţific elevat, capabile să facă faţă concurenţei mereu acerbe din acest spaţiu istoric.

*

În final vom face câteva menţiuni asupra modalităţii în care s-a realizat această ediţie. Ea este rezultatul unei prietenii exemplare cu Adrian Andrei Rusu, care se cerea pecetluită şi după moarte. Văduva autorului, Zsofia Engel nu a făcut decât să accepte ieşirea acestei cărţi în varianta românească, în felul în care, suntem convinşi, ilustrul ei soţ răposat ar fi consimţit fără rezerve. Îi datorăm, în egală măsură, omagiile şi mulţumirile noastre.

Îngrijitorii ediției au fost nevoiți să procedeze, în prealabil, la revizuirea unei traduceri, altfel merituoase, de filolog. Concordanța terminologică nu a fost ușor de instituit, tocmai pentru că medievistica, în genere, posedă un limbaj specific, iar cercetarea românească nu a asimilat toate nuanțele cercetării maghiare. Cum am arătat mai sus, nu este vorba despre analogii existente în spațiul extracarpatic, ci despre esențe care au funcționat, vii și particulare, pe solul nostru de astăzi. Cei doi îngrijitori de ediție mărturisesc că s-au aflat pe alocuri în postura de inovatori de limbă română, în lupta cu locuțiunile și instituirea termenilor.

Am făcut apoi confruntări permanente cu ediția engleză[15]. După cum va rezulta din semnalări, diferențele au fost minore și sunt foarte normale. Nu pentru că un băținaș înțelege mai bine unele lucruri decât un alogen, căruia i se propune același lucru, ci pentru că autorul nostru știa din start că nu scrie un „text sacru", ci unul perfectibil, în primul rând de către cel care l-a scris.

Notele noastre au fost mereu extrem de economice, pornind de la constatarea verificată, că nicio ediție nu poate fi un teren fecund de polemică. În cazul unor divergențe flagrante de opinii, ele au fost simplu enunțate.

Din păcate, numai în ediția engleză se află o bibliografie generală care merita a fi cunoscută de către români. Fiind în imposibilitatea dreptului de a o reproduce de acolo, ne mărginim să o recomandăm cu căldură. Ea conține *numai* titluri în limbi de circulație europeană, în așa fel încât handicapul necunoașterii limbii maghiare ar putea fi ocolit.

Hărțile aparțin ediției în limba maghiară, cu traducerile românești introduse.

Adrian Andrei Rusu
Ioan Drăgan

[15] *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895–1526.* London–New York, 2001, 452 p.

Prefață

Despre volumul pe care cititorul îl are în mână trebuie să știe că a fost scris, în primul rând, pentru publicul de peste hotare, nu pentru cel din Ungaria. În anul 1993 am avut onoarea de a fi invitat, de către istoricul englez Andrew Ayton, să scriu, pentru editura londoneză „I. B. Tarvis", o lucrare sintetică, limitată la 150.000 de cuvinte, despre istoria medievală a Ungariei. După cum se știe, până la acea dată a apărut numai o singură lucrare asupra acestui subiect, în limba germană: cea a lui Homan Bálint, publicată demult (*Ungarisches Mittelalter*, I–II, 1940–1943), de aceea deja perimată. Nu puteam refuza propunerea, oricât i se împotrivea preferința mea către comoditate. Mă înfiora gândul la uriașa răspundere pe care mi-o asumam, dar trebuia să recunosc, în același timp, că într-o astfel de împrejurare, datoria așa-zis „patriotică" a oricărui istoric maghiar este să profite de o posibilitate excepțională și să dea tot ce are mai bun în el.

Am încheiat contractul în anul 1994. Manuscrisul ar fi trebuit predat în vara anului 1996; din diferite motive însă, abia după acea dată m-am apucat să-l redactez, terminându-l în 1999. Traducerea în limba engleză, realizată de către tânărul și distinsul meu coleg, Tamás Pálosfalvi, a fost dată la tipar de însuși Andrew Ayton. Volumul a apărut în aprilie anul 2000.

Am considerat că lucrul cel mai important este să scriu o carte de care *să nu ne fie rușine.* În Occident, mai cu seamă în ceea ce privește Evul Mediu, s-a demodat de mult acel patos și subiectivism național față de „trecutul glorios", care la noi, în Europa Centrală, nu este nicidecum o raritate și pe care o parte deloc neglijabilă a publicului maghiar îl așteaptă de la o astfel de lucrare. Trebuie să se știe însă că asemenea idei sunt cu totul străine de gustul cititorului occidental cultivat, mai cu seamă al celui englez; iar eu aș fi dorit cu tot dinadinsul să-l conving că și viziunea noastră istorică este tot atât de „civilizată" ca a lui. De aceea, m-am străduit, pe cât am putut, să prezint trecutul nostru cât mai obiectiv și fără sentimentalisme. În ce măsură am reușit se va vedea doar cu timpul, din ecourile pe care le va avea lucrarea. Oricum, în prefața ediției engleze am scris: „Sper că în această carte nu va găsi vreo satisfacție niciunul dintre acei locuitori ai bazinului carpatic[1] care este animat

[1] În accepțiune istorică și politico-administrativă, noțiunea „bazinul carpatic", utilizată frecvent de istoriografia maghiară, desemnează teritoriul cuprins odinioară în granițele regatului medieval ungar, stabilite, în partea sa răsăriteană pe Munții Carpați și prelungirile lor nord-vestice (n. ed.).

de puternice sentimente naționale". Îi socotesc spirite foarte puerile pe cei ce își închipuie că respectul nostru în lume va crește dacă vom povesti despre „strămoșii noștri sumerieni, vechi de șase mii de ani"[2], despre incursiunile noastre temerare sau despre „imperiul scăldat de trei mări" al lui Ladislau cel Mare[3]. Sunt de părere că aprecierile, în ceea ce ne privește, trebuie să aibă la bază exclusiv *realizările noastre de astăzi* și nu ceea ce au făcut sau nu au făcut strămoșii noștri, în urmă cu cinci sute sau o mie de ani.

Ediția maghiară se deosebește de cea engleză într-un singur punct esențial. Ediția engleză cuprindea o bibliografie detaliată, grupată pe capitole conținând toate cărțile sau studiile în limbile engleză, franceză, germană sau italiană, care privesc subiectul și despre care am avut cunoștință. Ediția maghiară nu are bibliografie, deoarece literatura de specialitate relevantă, autohtonă, este ușor accesibilă prin intermediul următoarelor trei lucrări:

Gyula Kristó, *Magyarország története 895–1301* [*Istoria Ungariei 895–1301*]. Budapesta, 1998.

Pál Engel – Gyula Kristó – András Kubinyi, *Magyarország története 1301–1526* [*Istoria Ungariei 1301–1526*]. Budapesta, 1998.

Gyula Kristó (red. responsabil), *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)* [*Lexicon de istorie maghiară timpurie (sec. IX–XIV)*[4]]. Budapesta, 1994.

Textul propriu-zis coincide cu ediția engleză, cuvânt cu cuvânt, cu excepția câtorva pasaje scurte. Epilogului foarte succint al ediției engleze i-am adăugat cinci aliniate, în care îmi exprim, sintetic, propriul punct de vedere asupra legăturii dintre epoca noastră medievală și prezent. Am apreciat că aceasta nu-i privește pe străini, este problema noastră internă.

Textul cuprinde numeroase părți care îi vor părea familiare cititorului. În originalul maghiar al ediției engleze am preluat părți importante din două lucrări ale mele, care apăruseră anterior (*Beilleszkedés Európaba* [*Integrare în Europa*], 1990 și *Magyarország története* [*Istoria Ungariei*], 1985, 1998), de cele mai multe ori *ad litteram*, alteori într-o redactare ușor modificată. Pe unii așa ceva îi deranjează, pe mine însă nu. Sunt de părere că istoriografia – cu toate metehnele ei – este mai apropiată de știință, decât de literatură. De aceea cred că, de vreme ce anterior am reușit să redactez un subiect de nivel și întindere corespunzătoare, nu am nici un motiv să îl rescriu,

---

[2] Autorul se referă la una dintre teoriile fanteziste, scoase la iveală în anii din urmă, prin care un grup de pseudoistorici maghiari, animați de fals patriotism, au fost capabili să susțină că originile străvechi ale neamului lor coboară până la Summerul Mesopotamian. Analogia cu situații din România, în care sunt invocate tot felul de filiații, care mai de care mai fanteziste, privitoare la originile românilor, este extrem de transparentă și instructivă (n. ed.).

[3] Este vorba despre Ladislau I, cel Sfânt, rege al Ungariei între anii 1077–1095. Epitetul nu este aplicat decât de o parte restrânsă a istoriografiei ori a iubitorilor de istorie din Ungaria (n. ed.).

[4] Istoriografia maghiară, utilizează, ca și cea germană, cronologia secolelor scrisă cu cifre arabe. În continuare, în traducerea românească, se utilizează cronologia cu cifre latine (n. ed.).

doar pentru ca să se deosebească de textul precedent. La urma urmei, nu scriu un roman[5].

Pe parcursul muncii mele, m-au ajutat foarte mult observaţiile acelor prieteni şi colegi care nu au regretat timpul irosit cu citirea manuscrisului (sau a câte unui fragment din el) în prima lui variantă: Yörg K. Hoensch (Saarbrücken) şi Martyn Rady (Londra), respectiv János Bak, Enikő Csukovits, Zsuzsanna Hermann, András Kubinyi, István Tringli şi Attila Zsoldos. Sper că toţi îşi vor da seama că finalitatea s-a ameliorat de când manuscrisul a fost văzut de către ei. Şi dacă într-adevăr este aşa, aceasta li se datorează. Pentru completarea bibliografiei ediţiei engleze îi mulţumesc lui Andrew Ayton, iar pentru execuţia hărţilor, lui Béla Nagy. Pentru lucrările redacţionale ale ediţiei maghiare, Kornélia Buvnics şi Éva Kovács merită mulţumirile mele. Şi totuşi, cele mai multe mulţumiri le datorez soţiei mele care a suportat cu infinită răbdare dispoziţiile mele fluctuante, de-a lungul acestui timp ce părea fără sfârşit, până la isprăvirea acestei lucrări.

Pál Engel

---

[5] În prefaţa ediţiei engleze, autorul mai face următoarele remarci privitoare la folosirea numelor de persoane şi de locuri: „Sunt numeroase forme lingvistice de nume, aşa precum sunt şi limbile regiunii, dar nu există reguli pentru a stabili care dintre ele sunt corecte atunci când limba de comunicare este engleza. Košice din Slovacia modernă poate fi numită Kassa pentru că fusese, înainte de toate, un oraş din Ungaria; dar era cunoscută şi sub forma Kaschau, pentru că era locuită de către germani, dar şi Cassovia, pentru că acela era numele latin al localităţii, folosit în documentele contemporane. Pentru a face lucrurile mai facile şi pentru înţelegerea cititorului, *numele modern al localităţilor*, adică numele pe care le regăsim pe hărţi, au fost utilizate în carte (referinţe la alte nume pot fi găsite în indice). Singurele excepţii de la această regulă sunt numele create foarte recent, a căror utilizare ar fi creat evidente anacronisme. Nu se fac referinţe la Budapesta înainte de anul 1873, când cele trei oraşe Buda, Óbuda [Buda Veche] şi Pesta au fost unite administrativ ca să formeze capitala modernă. De asemenea, sunt inadecvate Bratislava sau Cluj-Napoca, din moment ce ambele au fost create în timpurile din urmă.

Numeroase persoane care apar în această carte au avut nume diferite în limbile vernaculare ale regiunii, în paralel cu denumirile latineşti pe care le purtau în documente. Este adesea imposibil de spus care dintre ele a fost „corect" din punct de vedere istoric. Johannes de Hunyad ar putea fi numit, în mod egal Iancu de Hunedoara (română) sau János Hunyadi (maghiară), pentru că s-a născut român, dar a devenit un nobil maghiar şi regent al Ungariei. Aristocraţii din Gara erau nobili maghiari şi ne putem referi la ei sub forma Garai (maghiară); aveau însă numeroşi supuşi croaţi care îi numeau probabil Gorjanski (croată). În final, este nesemnificativ să facem disocieri între nobilii maghiari conform „naţionalităţii lor moderne"; folosind nume latine, nu însemna însă că aceia au fost romani. Ei erau ori au devenit maghiari, deci în fiecare caz numele acceptat de către istoriografia maghiară a fost utilizat în acest volum, cu excepţia numelor creştine care au fost mereu traduse în variantele engleze". (*Preface*, p. XI–XII). Aceleaşi principii au fost transferate şi ediţiei româneşti (traducere şi notă A. R.).

I. Introducere

Motto: *De aceea cuvântul vostru să fie: da, ce este da, nu, ce este nu; iar ce e mai mult decât acestea, de la Cel-rău este*[1].
(Matei, 5, 37)

Ungaria este astăzi una dintre țările mici ale Europei. Dar, în cele ce urmează, altceva trebuie să se înțeleagă sub acest nume. Regatul maghiar medieval, chiar dacă nu am socoti și Croația alipită lui, a fost de trei ori și jumătate mai mare decât republica de astăzi, respectiv era ceva mai mare decât Marea Britanie și Irlanda luate împreună. S-a extins asupra întregului bazin carpatic. Așadar, îi aparțineau nu numai întreaga Slovacie, ci și părți considerabile din România, Iugoslavia[2], Croația și Austria. Ca țară independentă, Ungaria a încetat să existe odată cu sfârșitul Evului Mediu. Dar, ca unitate politică, s-a menținut până în 1918 – sfârșitul Primului Război Mondial – fiind parte componentă a Imperiului Habsburgic.

1. *Geografie și istorie*

Regatul medieval maghiar s-a format pe acel teritoriu bine determinat geografic care, de obicei, este denumit Bazinul Carpatic. De fapt, acesta este bazinul unuia dintre sectoarele Dunării Mijlocii, însă numele i-a fost dat de munții grupați în mai multe lanțuri care, pe alocuri, depășesc chiar 2.000 de metri înălțime și care îl înconjoară dinspre nord, est și sud. Spațiul este mărginit de acești munți, iar Dunărea îl împarte în două zone inegale. Pe malul drept al Dunării, porțiunea sudică și vestică se numește Transdanubiană, nume pe care îl are încă din vremea ocupației turcești când, în mod provizoriu, capitala regatului a fost mutată de la Buda, pe celălalt mal al fluviului, la Pózsony – Bratislava de astăzi. Cea mai mare parte a ținutului transdanubian are o climă temperată, relativ bogată în precipitații, cu dealuri ades întrerupte de văi și bazine mai mici, având în centru cel mai mare lac cu apă termală din Europa –

[1] Traducere românească după *Sfânta Scriptură*, București, 1936 (n. ed.).

[2] Datorită schimbărilor politice survenite între timp, se poate preciza: Serbia, Bosnia și Herțegovina (n. ed.).

lacul Balaton. Ţinutul prietenos şi fertil este întrerupt doar pe alocuri de câte un „munte" mai mare, spre sud Mecsek, în centru lanţurile Bakony şi Vértes, dintre care niciunul nu depăşeşte 600 de metri.

Cu totul altfel este ţinutul din estul Dunării. Marea Câmpie Maghiară – sau Câmpia Panonică – este o întindere uriaşă spre est de Budapesta, până la Oradea, iar spre sud până la Belgrad, neîntreruptă de niciun singur deal. Acolo clima este foarte caldă şi nu rare sunt verile fierbinţi, secetoase. Dintre râuri, cel mai mare este Tisa, cea care, înainte de regularizarea râurilor, efectuată în secolul al XIX-lea, ajungea la Dunăre prin nenumărate meandre, având pe alocuri câte un teren inundabil de dimensiunile unui comitat. De-a lungul Tisei şi a afluenţilor săi, mlaştinile, bălţile şi luncile, alternate cu păşuni şi livezi, sunt prielnice pescuitului, dar mai cu seamă creşterii animalelor.

Atât spre nord, cât şi spre est şi sud-est, Câmpia Panonică este înconjurată de lanţuri muntoase tot mai înalte. Odinioară, munţii au fost foarte bogaţi în resurse minerale, dar mai puţin prielnici aşezărilor; de aceea, întinderi însemnate au rămas acoperite de păduri, nelocuite până în Evul Mediu târziu, ba chiar, pe alocuri, până în epoca modernă.

În secolul al IX-lea, când şi-au făcut intrarea în istorie, maghiarii erau călăreţi nomazi în stepele Mării Negre. Vorbeau o limbă fino-ugrică, însă cultura lor se asemăna cu cea a popoarelor turcice din stepă. În jurul anului 895, conduşi de principele lor păgân, pe nume Arpad, au pătruns în bazinul carpatic, ca apoi, în secolul X, să devină cunoscuţi prin invaziile lor împotriva Europei de Apus. Despre Ungaria propriu-zisă se poate vorbi din momentul în care unul dintre descendenţii lui Arpad, Ştefan I – ulterior declarat sfânt de către biserică – s-a creştinat şi s-a încoronat rege, în anul 1000. Timp de cinci sute de ani, regatul Sfântului Ştefan a fost o putere însemnată în acest spaţiu, până în secolul al XVI-lea, când s-a aflat în calea Imperiului Otoman în plină expansiune. Bătălia de la Mohács, din anul 1526, în care a căzut regele Ludovic al II-lea este, prin tradiţie, dată la care se încheie istoria medievală a Ungariei. Partea centrală a regatului, împreună cu capitala Buda, au ajuns curând parte componentă a Imperiului Otoman. În est, Transilvania a devenit principat independent sub protectorat otoman; iar partea de nord şi vest – care a supravieţuit după 1526, până în 1918 – a fost condusă de la Viena, de regii din dinastia de Habsburg. Aceiaşi Habsburgi fiind suveranii Imperiului Romano-German, iar mai apoi împăraţi ai Austriei, au fost mereu îndemnaţi să considere Ungaria una dintre provinciile lor din totdeauna. Între anii 1683 şi 1699, i-au alungat pe turci de pe teritoriul regatului; în 1690 au anexat Transilvania; integritatea Ungariei de odinioară au restabilit-o doar în 1867, când au întemeiat Monarhia Austro-Ungară, de scurtă durată. După Primul Război Mondial, în 1918, regatul maghiar s-a descompus definitiv, iar în 1920, prin pacea de la Trianon, mai bine de două treimi din teritoriul său a revenit noilor state naţionale: Cehoslovacia, România, Iugoslavia şi Austria.

Istoria Ungariei medievale se împarte în trei perioade. Epoca domnitorilor din dinastia Arpadiană[3] (1000–1301) aminteşte – cel puţin în primele două secole – de regatele barbare ale Evului Mediu timpuriu. În decursul secolului al XIII-lea – când invazia lui Ghinghis-han a atins şi Ungaria (1241) – au loc schimbări spectaculoase, atât în structura socială, cât şi în cea economică. Începând de atunci, Ungaria aduce tot mai mult a ţară europeană, atât pe plan formal, cât şi instituţional, deşi, în mod firesc, aflându-se la periferia continentului, păstrează numeroase trăsături caracteristice.

Epoca următoare (1301–1437), legată de numele regilor Angevini[4] (1301–1382) şi de cel al lui Sigismund de Luxemburg (1387–1437), întruchipează apogeul Ungariei medievale, având ca trăsături caracteristice autoritatea regală puternică, o politică externă agresivă şi – oarecum contrastând cu multiplele perioade de criză din restul Europei – o dezvoltare dinamică a economiei.

Caracteristica principală a ultimei perioade medievale (1437–1526) este apărarea împotriva ameninţării turceşti, pe de-o parte, pe de alta – nefericită coincidenţă! – slăbirea prestigiului regal în paralel cu creşterea autorităţii stărilor. Personalităţile dominante ale epocii au fost guvernatorul Ioan de Hunedoara (decedat în 1456), eroul războaielor antiotomane, şi fiul său, Matia Corvin (1458–1490), devenit celebru nu numai ca fiind cuceritorul Vienei, ci mai cu seamă ca protector al umanismului şi al Renaşterii. Uniunea dintre Ungaria şi Cehia (1490–1526), sub regii mediocri ai dinastiei Jagello, a pregătit deja prăbuşirea regalităţii medievale.

2. *Izvoarele*

Istoria Ungariei este surprinzător de săracă în izvoare narative, iar cele existente nu sunt prea cuprinzătoare. Nu s-au întocmit cronici de familie, jurnale, amintiri, anale mănăstireşti decât ici-colo, ba chiar nici vreun alt fel de literatură istorică. Până la sfârşitul secolului al XV-lea, fiecare perioadă poate fi cunoscută printr-o singură expunere, cu excepţia unui singur deceniu (1345–1355) despre care se vorbeşte în două lucrări. Apoi, sunt epoci, ca de pildă cea dintre 1150–1270, în care nararea evenimentelor este înlocuită de însemnări privind urcarea pe tron şi decesul regilor. Textele timpurii, printre ele o aşa-numită gesta străbună – ce poate fi socotită ca fiind din secolul al XI-lea – ni s-au păstrat doar în redactarea unor naratori târzii (ca de exemplu, Simon de Kéza, în jurul lui 1285; *Cronica Pictată* (*Képes Krónika*) 1358; Ioan Thuróczy, 1488). Toate aceste lucrări sunt laconice şi scurte ca întindere. Cea a lui Thuróczy cuprinde răstimpul de la Attila, până la Matia Corvin şi este cea mai amplă; ea poate fi cuprinsă într-un volum de mărime medie.

---

[3] Nume provenit de la primul şef de uniuni de triburi maghiare aşezat în Panonia: Arpad (n. ed.).

[4] Nume provenit de la franco-suditalicii din ramura regală de Anjou (n. ed.).

Aşadar, cronicile autohtone nu sunt suficient de detaliate pentru a face posibilă reconstituirea succesiunii evenimentelor cu exactitatea necesară. De aceea, mai cu seamă relativ la primele secole, sunt foarte importante izvoarele străine contemporane cu evenimentele. Aşa sunt analele unor mănăstiri germane şi ruseşti, consemnări de cronicari bizantini, dalmaţi, austrieci şi cehi, care cuprind date referitoare la maghiari. Nu pot fi neglijate nici informaţiile unor istorici de mai târziu, ca de pildă: fraţii Villani din Florenţa, pentru perioada dinastiei Angevine şi polonezul Jan Długosz, pentru Hunedoreni. Referitor la deceniile premergătoare bătăliei de la Mohács, au o deosebită importanţă rapoartele solilor străini şi corespondenţa diplomatică (veneţiană, papală, austriacă, poloneză) privind relaţiile politice interne şi externe. De la începutul secolului al XIII-lea, o formulă autohtonă şi originală de scriere compensează oarecum lipsa unor cronici mai detaliate: este vorba despre relatările cuprinse în actele regale de donaţie, care fac referiri la „meritele" persoanei recompensate ori la participarea aceleia la diferitele expediţii militare ale regelui. O parte a acestor consemnări sunt destul de ample şi informează despre evenimentele mai multor decenii, adeseori chiar despre unele izvoare care nu aduc nicio ştire.

Contrar izvoarelor narative, cu excepţia perioadei timpurii, materialul arhivistic privind Ungaria medievală este destul de vast. Din secolele XI–XII, în afara câtorva importante culegeri de legi, s-a păstrat un număr redus de acte provenind de la câteva instituţii bisericeşti. În jurul anului 1200 însă, când s-a răspândit şi printre laici obiceiul de a-şi cuprinde în scris drepturile, a crescut brusc numărul documentelor. Din secolul al XIII-lea s-au păstrat 10.000 de documente, pe când din răstimpul 1301–1526 există aproximativ 300.000. Astăzi, jumătate dintre ele se află la Arhiva Naţională Maghiară din Budapesta, iar celelalte în diferite colecţii din Ungaria şi din străinătate, în primul rând Viena, Bratislava, Cluj şi Zagreb (toate acestea sunt accesibile, în copii xerox, la Arhiva Naţională). Majoritatea documentelor sunt nepublicate, iar despre cele mai multe nu există nici măcar instrumente de orientare arhivistică. Printre arhivele străine care conţin materiale privind istoria Ungariei, pe primul loc este de amintit cea a Vaticanului, cea care, nici până astăzi, nu a fost cercetată în întregime.

Documentele au fost emise, în parte, de către puterea centrală, în timp ce altele, de către persoane particulare şi instituţii. Înscrisurile conducerii de stat, transpunerea în acte a ordinelor regale, au început în timpul ultimilor regi Arpadieni şi a devenit obicei curent sub Angevini. Concomitent s-au împământenit înscrisurile şi la judecătoriile regale care, cu începere de atunci, au emis în mii de exemplare, ordinele, amânările de procese, sentinţele pentru amenzi sau condamnări. Ducerea la îndeplinire a ordinelor regale şi judiciare s-a realizat cu colaborarea forurilor ecleziastice, prin aşa-numitele locuri de adeverire care îndeplineau, totodată, şi funcţiile de notariate, adică ele redactau în scris contractele intervenite între persoane particulare.

Din aceste înscrisuri, redactate odinioară, s-au păstrat doar 1–2%. Chiar şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial s-au distrus colecţii particulare, al căror conţinut nu este cunoscut. Multe dintre acte care au fost socotite neimportante – de pildă, cele mai multe scrisori particulare şi înscrisuri cu caracter economic – au fost aruncate de-a lungul secolelor. Totuşi, cel mai mare prăpăd l-a prilejuit ocupaţia otomană din secolul al XVI-lea; toate arhivele care nu au fost salvate la timp din faţa oştilor turceşti au dispărut fără urmă. Aceasta a fost şi soarta documentelor centrale ale regatului păstrate la Buda, cu arhive considerate a fi cele mai mari şi cele mai importante: arhiva regală privată, care conţinea actele diplomatice (cu excepţia acelor scrisori ale lui Matia Corvin care s-au păstrat într-un codex), precum şi actele cancelariei, ale judecătoriilor centrale şi ale vistieriei. (O parte dintre acestea, se pare, au ars numai în anul 1686, când Buda a fost recucerită, dar au fost inaccesibile în timpul ocupaţiei otomane). Până la urmă, ceea ce s-a păstrat sunt arhivele familiilor aristocratice şi, în mai mică măsură, cele ale instituţiilor ecleziastice şi ale oraşelor autonome. Ele se referă, în primul rând, la comitatele din vestul şi nordul regatului şi la Transilvania. Majoritatea sunt documente probatorii, eliberate de locurile de adeverire, cancelaria regală sau de scaunele de judecată. Sunt redactate în limba latină, deoarece aceasta a fost limba oficială a Ungariei multietnice, până în anul 1844. Numai câteva oraşe (de exemplu: Sopron, Bratislava) au folosit, începând cu secolul al XIV-lea, limba germană, dar numai în problemele interne. Limba maghiară s-a răspândit abia în epoca modernă şi, la început, doar în corespondenţa particulară.

3. *Limitele cercetării*

Drept urmare, posibilităţile cercetării istorice medievale sunt limitate. Ca şi când ar trebui – spre exemplu – să scriem istoria medievală a Angliei fără a avea la dispoziţie arhiva Public Record Office (Arhiva Naţională Engleză) şi cele existente la familiile aristocratice din sudul ţării. Desigur, comparativ cu ţările balcanice sau cu Rusia, unde numărul documentelor medievale poate fi cel mult de domeniul sutelor, situaţia istoricului maghiar este, cu siguranţă, mai avantajoasă.

Din natura izvoarelor decurge, în primul rând, faptul că cercetarea istoriei instituţiilor centrale şi a familiilor nobiliare este privilegiată. Începând cu secolul al XIII-lea, ne stau la dispoziţie informaţii ample de cronologie, arhontologie, prosopografie şi genealogie. Începând cu vremea dinastiei angevine, tabloul ce se poate desena devine tot mai detaliat. Emiterea, cu datarea prin zi, a oricărei hârtii scrise s-a generalizat. (Între 1308–1323, spre exemplu, numai unul din paisprezece acte a mai fost redactat fără data înregistrării). Lista nominală a episcopilor şi a înalţilor demnitari laici este relativ bine cunoscută deja începând din anul 1190, din escatologurile privilegiilor regale.

Pentru întocmirea itinerariilor domnitorilor – care constituie un izvor de prim rang pentru istoria politică a Evului Mediu târziu – există relativ destule diplome regale începând din anul 1310. Genealogia familiilor nobiliare ilustre poate fi alcătuită începând cu secolul al XIII-lea, mai întâi numai pe linie masculină, deoarece abia din secolul al XV-lea încep să fie amintiți și descendenții de sex feminin. Se pot aduna informații biografice disparate despre mai multe sute de familii aristocratice ale Evului Mediu târziu, deși date exacte privind nașterile și decesele – exceptându-i pe regi – chiar și despre cele mai selecte dintre ele, ne stau la dispoziție doar începând cu epoca modernă.

Față de acestea, împrejurările economice și demografice ale epocii se cunosc mult prea puțin. Nu există o situație exactă a plătitorilor de biruri și a așezărilor din regatul medieval maghiar. Singura sursă ar fi însemnările strângătorilor de zeciuială, trimiși de papalitatea din Avignon, între anii 1332–1337, privind parohiile episcopiilor și dările pe care trebuiau să le plătească, însă aceste note, dincolo de datele parțiale de geografie ecleziastică, sunt importante mai mult pentru istoria așezărilor. Recensămintele efectuate din ordin central – din interes militar sau financiar – care să fie de luat în seamă, pe comitate și pe sate, numărul nobililor și al gospodăriilor țărănești ale regatului au fost elaborate – se pare – începând cu domnia lui Sigismund de Luxemburg (1387–1437), dar numai din câteva comitate s-a păstrat câte un exemplar. Despre veniturile și cheltuielile monarhiei, primele însemnări detaliate se află în registrele vistiernicului Sigismund Ernuszt, episcop de Pécs, din anii 1494–1495, cu toate că despre acestea se putea alcătui o reprezentare schematică deja la sfârșitul domniei lui Sigismund. Din darea de seamă a lui Ernuszt avem, pentru prima dată, o reprezentare sintetică privind capacitatea impozabililor, a unităților țărănești impozabile și a repartizării lor pe comitate.

În ceea ce privește împrejurările economice locale, conscripțiile scrise despre veniturile nobililor încep să se extindă abia spre sfârșitul secolului al XV-lea. Contabilizarea cheltuielilor și a veniturilor nu a intrat în uz încă multă vreme după aceea. Din acest motiv sunt de o valoare deosebită socotelile domeniilor regale ale cardinalului Ippolito d'Este, arhiepiscop de Esztergom și episcop de Eger (decedat în 1520), întocmite spre propria lui folosință, de către slujbașii săi italieni. Despre viața cotidiană a țărănimii s-au păstrat foarte multe însemnări răzlețe în actele familiilor nobiliare, dat fiind că însuși nobilul se judeca pentru pagubele pricinuite țăranilor săi. Despre această problematică nu există prea multe înscrisuri, probabil fiindcă nici nu au fost întocmite. Despre viața citadină avem o imagine mult mai exactă datorită câtorva arhive bine păstrate. Începând cu domnia lui Ludovic cel Mare (1342–1382) ne-au rămas un număr crescând de înscrisuri privind impozitele, dări de seamă, procese verbale și alte acte de natură economică și juridică, dintre care majoritatea sunt încă nepublicate.

Din prezentarea schematică a izvoarelor reiese rolul foarte important care revine unor ştiinţe auxiliare, mai cu seamă în cercetarea secolelor X–XII. Una dintre ele este arheologia, care a luat avânt în Ungaria începând cu anul 1940 şi a obţinut rezultate importante, îndeosebi în studierea aşezărilor dispărute, deşi unul dintre cele mai eficace instrumente, fotografia aeriană, i-a fost refuzat de regimul comunist, din cauza implicaţiilor sale politico-militare. Cealaltă ştiinţă este lingvistica şi, în cadrul acesteia, cercetarea toponimiei este absolut indispensabilă reconstruirii topografiei şi legăturilor etnice ale Ungariei medievale. Menţionarea multor mii de aşezări şi, firește, multe alte toponime s-au păstrat în documentele scrise ale epocii medievale şi moderne timpurii. Dintre acestea, o parte însemnată poate fi localizată cu ajutorul hărţilor şi colecţiilor toponimice ale secolelor XVIII–XX. Reţeaua aşezărilor din partea sudică a regatului, în cea mai mare parte, a dispărut spre sfârşitul stăpânirii turceşti; dar tot aici s-au păstrat, din prima perioadă a aceleiaşi stăpâniri (1546–1590), înscrisuri de impozite care sunt utile în elucidarea situaţiei din Evul Mediu târziu.

II. Bazinul carpatic înainte de maghiari

Începând din neolitic, bazinul carpatic a avut întotdeauna o populație relativ densă. Cei mai vechi locuitorii cunoscuți au fost popoarele indo-europene. De la ei au rămas numele Carpaților și al Dunării („apă"), ca și a afluenților ei principali: Tisa, Mureșul, Crișul, Drava. În epoca bronzului, în regiunea transdanubiană au trăit illirii, iar în epoca fierului, pe lângă ei s-au aciuat și triburi celtice. Începând din secolul al VII-lea î. Hr. cel mai târziu, Marea Câmpie Pannonică a fost locul de popas al popoarelor de călăreți iranieni, mai întâi sciții, apoi – în epoca romană – triburi sarmate și alane. Pentru nomazii veniți întotdeauna dinspre est, din stepele Mării Negre, acesta era ultimul adăpost în Europa unde puteau să-și continue, relativ nestingheriți, modul de viață obișnuit. Regiunea estică a bazinului carpatic – numită mai târziu Transilvania – foarte bogată în sare și aur, a fost teritoriul altui popor indo-european, dacii, înrudit cu tracii. Câmpiile și văile Slovaciei, propice așezărilor, au fost locuite de popoare germanice, printre ele, marcomanii și quazii, cunoscuți din războaiele lui Marcus Aurelius (161–180). Amintirea lor o mai păstrează câteva denumiri toponimice, printre ele râul principal al Slovaciei – râul Vag.

1. *Romanii, hunii și avarii*

În timpul lui Augustus (decedat în anul 14 d. Hr.) regiunea transdanubiană a ajuns sub stăpânirea Imperiului Roman, devenind o parte a Panoniei. Regele dacilor din Transilvania, Decebal, a fost învins de împăratul Traian (98–117), care a organizat aici o nouă provincie romană, numită Dacia.

În Dacia, stăpânirea romană a durat numai 165 de ani, deoarece împăratul Aurelian a fost nevoit să-și retragă legiunile romane în anul 271, din cauza atacurilor goților. În schimb, Panonia a rămas parte a Imperiului Roman timp de 400 de ani, romanizându-se complet. Despre înaltul nivel de viață al locuitorilor săi stau mărturie ruinele *civitas*-urilor și *municipium*-urilor, printre ele și cele ale castrului legiunii din Aquincum, pe teritoriul Budapestei de azi, precum și *villae*-le epocii imperiale târzii, ca cea de lângă Balaton, vestită pentru mozaicurile sale. Linia Dunării, care constituia granița imperiului, era mărginită de numeroase turnuri de pază ale *limes*-ului și *castellum*-urilor. Zidurile unuia dintre acestea se pot vedea în centrul Budapestei.

Cu toate acestea, epoca romană a fost doar un episod trecător în istoria bazinului carpatic. Începând cu secolul al III-lea, oraşele Panoniei au suferit pustiiri tot mai severe din partea sarmaţilor şi a popoarelor germanice, iar ceea ce a mai rămas din ele a fost nimicit, în jurul anului 430, de către hunii nomazi. Bazinul carpatic a devenit centrul imperiului lor de scurtă durată. De aici şi-a condus regele Attila incursiunile de cucerire împotriva Constantinopolului, Italiei şi Galiei, până la moartea sa survenită în anul 453. La reşedinţa lui de aici, undeva în regiunea Tisei, a fost vizitat de retorul Priscus, trimis al împăratului roman Teodosie al II-lea. Priscus ne-a lăsat o descriere foarte colorată despre Attila şi curtea sa.

Spre deosebire de romani şi de popoarele germanice, a căror amintire o mai păstrează doar cimitirele, hunii au avut un rol important în conştiinţa istorică maghiară medievală şi modernă. Clerici maghiari umblaţi în vest au descoperit curând în cronicile de aici, că modul de viaţă şi mentalitatea hunilor erau apropiate celor ale maghiarilor. Dezvoltată de-a lungul mai multor generaţii, a apărut teoria că hunii şi maghiarii ar fi înrudiţi, ba chiar ar fi acelaşi popor şi această convingere a rămas până astăzi o parte a mitologiei naţionale.

După cum arată criticile moderne, teoria nu a avut nici o bază reală. Nu este exclus ca regii din dinastia lui Arpad să fi fost descendenţi ai lui Attila; ba mai mult este verosimilă şi împrejurarea că strămoşii maghiarilor au trăit cândva, împreună cu multe alte popoare germanice şi iraniene, sub stăpânirea hunilor. Dar, în mod cert, limba hunilor nu a avut nimic comun cu limba maghiară, iar imperiul lor a dispărut fără urme la sfârşitul secolului al V-lea, cu multe sute de ani înainte ca maghiarii să apară în istorie.

Imperiul de scurtă durată al lui Attila a fost nimicit de răscoala popoarelor germanice subjugate. Unul dintre ele, gepizii, s-au aşezat la est de Tisa, pe când teritoriul transdanubian a fost invadat de longobarzi. În anii 567–568, un nou popor de călăreţi din Asia centrală, avarii, au pătruns în bazinul carpatic. I-au decimat pe gepizi şi i-au subjugat. Longobarzii, ca să nu păţească aceeaşi soartă, au plecat şi au găsit o nouă patrie în valea râului Pad.

Avarii, ca şi hunii, au fost un popor de călăreţi care practicau modul de a lupta specific nomazilor din stepă. Când se opreau, se întreţineau tot din creşterea animalelor şi din jafuri. La început, de-a lungul a zeci de ani, au condus un şir de expediţii militare împotriva Bizanţului şi a francilor merovingieni. În anul 626, în alianţă cu sasanizii iranieni, au fost pe cale de a cuceri şi Constantinopolul. Cu începere de la acea dată s-a auzit din ce în ce mai puţin despre ei, iar stăpânirea lor a ajuns să se limiteze numai la bazinul carpatic, acolo unde au fost înfrânţi, între 791–803, de împăratul Carol cel Mare şi comandanţii săi, în urma unor campanii sângeroase. La acea dată, ocupaţia lor de bază era agricultura.

Foarte laconice când pomenesc de avari, cronicile bizantine şi cele ale francilor vorbesc, aparent, de unul şi acelaşi popor. Dar, din examinarea mate-

rialului oferit de descoperirile mai multor mii de morminte din bazinul carpatic reiese că aici s-a produs, între timp, o schimbare etnică foarte importantă. Cândva, în jurul anului 700, a pătruns un grup etnic nou a cărui moştenire se distinge clar de cea a ocupanţilor anteriori. Arheologia îi deosebeşte prin denumirea de „avari târzii", faţă de cei „timpurii" – adică autentici. De fapt ei trebuie să fi fost onogurii. În secolul al VII-lea, uniunea de triburi condusă de cei ce purtau denumirea turcească de onoguri se afla la nord-est, în regiunea Donului şi a Volgăi, fiind spulberată, în jurul anului 680, de turcii din Asia Centrală – cazarii de mai târziu. O parte a migrat spre Peninsula balcanică, întemeind hanatul turco-bulgar de la Dunăre – predecesoarea Bulgariei de astăzi. Un alt grup se ştie că s-a refugiat din faţa turcilor din Asia Centrală spre apus; astfel, „avarii târzii" care au invadat bazinul carpatic pot fi, aproape cu certitudine, identificaţi cu ei.

Unul din evenimentele cele mai importante ale epocii avare a fost migraţia popoarelor slave, cea care a determinat, pentru o perioadă îndelungată, nu numai istoria bazinului carpatic, dar şi pe cea a Europei Centrale şi a Balcanilor. Slavii s-au strecurat în periferiile bazinului carpatic, unde le-au lăsat loc liber avarii: unele regiuni transdanubiene, mai cu seamă cele vestice, bazinul Slovaciei de azi, precum şi Transilvania. Despre prezenţa lor vorbesc şi izvoarele scrise ale secolului al IX-lea, ulterioare epocii avare; dar mai mult o dovedesc numărul important de denumiri toponimice slave timpurii.

În secolul al IX-lea, intercalat între căderea avarilor şi descălecatul maghiarilor, – trei factori politici au fost determinanţi în bazinul carpatic.

Imperiul francilor Carolingieni, despre a căror şedere aici avem cele mai multe cunoştinţe, se întindea începând de la Carol cel Mare până la Dunăre, aşadar cuprindea şi Panonia de odinioară. În urma divizărilor repetate (817, 843), teritoriile au revenit regilor franci răsăriteni, lui Ludovic „Germanicul" (843–876) şi urmaşilor săi, dintre care Arnulf (887–899) a fost ultimul care a domnit peste ei. Dominaţia Carolingienilor a fost reprezentată când de principi vasali, ca slavul Pribina (aprox. 840–860) care îşi avea reşedinţa la Mosaburg (Zalavár de astăzi) şi fiul său, Kocel (aprox. 861–870), când de guvernatori, ca locţiitorul lui Arnulf, Braslav *dux*, care a fost, probabil, întemeietorul cetăţii Bratislava (denumită iniţial *Brezalauspurc*, „Cetatea Braslav").

În jurul anului 830, la nord de Dunăre s-a consolidat o nouă formă statală, principatul slavilor moravi, în frunte cu dinastia Mojmirizilor, care a încercat, cu mai mult sau mai puţin succes, să-şi păstreze independenţa faţă de Carolingieni. Cel mai de seamă membru al acestei dinastii, Svatopluk I (870–894), a stăpânit un teritoriu imens care se întindea din Moravia, până în inima marii Câmpii Panonice. A încercat să ocupe întreaga Panonie, dar francul Arnulf s-a dovedit a fi un adversar de temut.

A treia putere importantă a acestui spaţiu a fost hanatul bulgar de lângă Dunăre, care şi-a atins apogeul sub domnia lui Krum (803–814), apoi

Boris (852–889) şi fiul acestuia, Simeon (893–927), ameninţând grav, nu o dată, existenţa Bizanţului. Belgradul („Cetatea albă") a fost cea mai importantă bază nord-vestică, ce şi-a păstrat epitetul de bulgar până la sfârşitul Evului Mediu, în timpul stăpânirii sârbeşti şi maghiare (*Alba Bulgarica, Nándorfehérvár*). Descoperirile arheologice atestă că atât marginea sudică a Câmpiei Panonice, cât şi Transilvania sudică – al cărui principal punct de sprijin a fost celălalt Belgrad, de pe malul Mureşului, *Gyulafehérvár* de mai târziu (Alba-Iulia) – au aparţinut imperiului lor.

Fenomenul cel mai important al epocii l-a constituit progresele creştinismului. Supravieţuirea comunităţilor creştine ale epocii romane târzii în perioada migraţiunii şi celei a avarilor păgâni nu pare verosimilă. Dar, începând cu secolul al IX-lea, în Panonia apar din nou date despre biserici, cele mai ample fiind consemnate în preajma anului 870, în *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. În urma cuceririi francilor, Panonia a îmbrăţişat ritul roman. Pentru păstorirea sufletelor rivalizau, chiar şi cu mult după venirea maghiarilor, arhiepiscopul de Salzburg şi episcopul de Passau. Păgâni până atunci, în anul 864 bulgarii au trecut la creştinism, preluând ritul bizantin (grecesc). În 863 însă, pentru convertirea slavilor moravi s-a pornit o dispută politică concurenţială între Roma şi Constantinopol. În această luptă, au avut un rol deosebit „apostolii slavilor": grecul Chiril şi – mai ales – fratele său, Metodie, pe care papa l-a hirotonit arhiepiscop de Sirmium (astăzi, Sremska Mitrovica). Până la urmă, a avut câştig de cauză biserica germană. Curând însă influenţa ei a fost anihilată de descălecarea maghiarilor.

2. *Problemele continuităţii*

La sosirea avarilor, amintirea stăpânirii romane se păstra doar prin mari întinderi de ruine nelocuite. Pustiirea săvârşită de popoarele migratoare – în primul rând de huni – a fost aici mult mai radicală decât în apus. Nu doar viaţa citadină a încetat pentru multă vreme, ci, judecând după toponimie, a pierit cea mai mare parte a populaţiei băştinaşe şi, odată cu ea, orice altă urmă a romanizării. Doar un singur oraş, din partea vestică transdanubiană, prima colonie romană, Sabaria (astăzi, Szombathely) şi-a păstrat numele din antichitate şi nici acesta în limba comună, ci numai în scrierile latine medievale. În afară de acesta poate că ar mai putea fi considerat de origine antică şi numele oraşului Pécs, centrul sudului transdanubian, al cărui nume latin medieval este *Quinque ecclesiae* („Cinci biserici", în germană: Fünfkirchen). Acesta însă trebuie să fi provenit de la o comunitate creştină timpurie, deoarece numele păgân al oraşului roman aflat în acest loc a fost *Sopianae*. La drept vorbind, în afară de aceste două denumiri, nu există în Panonia nicio urmă demnă de luat în seamă, nici în ceea ce priveşte continuitatea romană, nici orice alt efect medieval ulterior al culturii romane. Fără îndoială, începând cu Evul Mediu,

ținutul transdanubian a atins un grad mai înalt de civilizație decât partea estică a teritoriului. De obicei însă, această împrejurare este pusă în legătură, în mod nejustificat, cu antecedentele romane. Regiunea Bratislavei nu a fost niciodată sub stăpânire romană, dar, cu toate acestea, dezvoltarea ei nu se deosebea prea mult de cea a ținutului transdanubian.

Antecedentele Evului Mediu timpuriu, despre care a fost vorba, nu sunt parte organică a elaborării moderne a istoriei medievale a Ungariei. În istoria maghiară timpurie, aproape că nu este nicio referire în care să se fi scris despre problema posibilității existenței unei semnificative continuități avare, france, bulgare sau slave. Tot ceea ce aflăm din izvoarele scrise, începând cu secolul al XI-lea, potrivit concepției științifice maghiare de astăzi, este în întregime autohton, ceva ce a apărut din nimic, fără să aibă antecedente, după descălecatul maghiarilor. Iar dacă au existat totuși antecedente, atunci ele trebuie căutate, înainte de toate, în datinile maghiarilor din stepă. Acestea se referă atât la rânduielile de domnie ale regilor arpadieni, la organizarea curții sau a comitatelor, cât și la convertirea la creștinism sau la geneza rețelei de așezări. Aceasta de parcă numai nomazii venetici ai anului 895 ar fi luat în stăpânire numai terenuri nelocuite și ar fi putut să facă, în toate privințele, *tabula rasa.*

Deocamdată, atât arheologia, cât și lingvistica par să sprijine această opinie. Potrivit concepției actuale, descoperirile „avare târzii" nu pot fi datate mult mai timpuriu decât epoca lui Carol cel Mare, când, precum se știe, statul avar a fost nimicit. În afara acestor descoperiri, pe întreg teritoriul Ungariei de astăzi, în afară de limita transdanubiană vestică, nu există niciun grup de descoperiri arheologice care să completeze golul dintre avari și maghiari. În clipa de față, harta arheologică a bazinului carpatic de la mijlocul secolului al IX-lea, este, deocamdată albă, în sensul strict al cuvântului, pe ambele maluri ale Dunării. Numai pentru ținuturile mărginașe, pentru Transilvania și Slovacia sunt documentate relicve ce pot fi atribuite slavilor. Cercetările toponimice de până acum concordă cu toate aceste evidențe arheologice. Cea mai mare parte a materialului toponimic timpuriu este de origine maghiară, exceptând un mic procent slav, specific mai cu seamă periferiilor bazinului carpatic. În consecință, formarea rețelei de așezări nu poate fi datată mai devreme de venirea maghiarilor.

Evident, sinteza de față nu este locul potrivit pentru aprecierea opiniilor de mai sus. Totuși, putem conchide că imaginea generală nu este deloc liniștitoare. Din capul locului pare neverosimil ca, în secolul al IX-lea, în inima țării să nu fi trăit nicio populație. Este greu de conceput așa ceva despre Câmpia Panonică, dar devine de-a dreptul imposibil pentru regiunea transdanubiană, mai cu seamă dacă avem în vedere că, după o sută de ani, hrisoavele lui Ștefan cel Sfânt menționează, în același loc, existența unei rețele de sate deja formate. Dacă acceptăm vreo populație în secolul al IX-lea, aceea nu poate fi

decât exclusiv „avară târzie", deoarece pe teritoriul respectiv nu se află alte relicve ce ar putea fi luate în considerație pentru datare, în afara podoabelor de centură. Așadar, datarea mormintelor „avarilor târzii" – care nici până astăzi nu se întemeiază pe artefacte databile, ci numai pe cumpăniri de ordin general – se pare că trebuie regândită. Mai trebuie să adăugăm că, în cazul unor descoperiri, de când au devenit obiect al cercetării, se poate deja constata conviețuirea biologică dintre avari și maghiari, în secolul al X-lea.

Limba „avarilor târzii", adică a onogurilor, nu o cunoaștem. În general, se presupune că era turcica, deoarece aceasta a fost și limba bulgarilor care aparțineau grupului lor. Este de luat în considerare însă, că denumirea onogur – ca nume de populație – a servit mai târziu pentru a-i marca doar pe maghiari. De aici s-a format numele slav timpuriu al poporului maghiar, anume acela de **ongri* și acesta s-a răspândit – prin intermediul latinului *Hungari* – printre toate popoarele Europei. Acest nume apare cu zeci de ani înainte de descălecatul lui Arpad, în 863 îl găsim în câte o însemnare a francilor care pomeneau partea occidentală a Ungariei de astăzi prin *Wangariorum marca*, ceea ce înseamnă „hotarele maghiarilor". Nu este deloc exclus ca onogurii sosiți în secolul al VII-lea să fi vorbit o limbă fino-ugrică, adică maghiară. Cu alte cuvinte, populația „avară târzie" era, în fond, de etnie maghiară.

Această teorie, pe care, cu câțiva ani mai devreme, a conceput-o arheologul Gyula László, ar putea oferi clarificări într-o serie de împrejurări inexplicabile până acum. Totodată, ar pune într-o lumină nouă întreaga desfășurare a istoriei maghiare din secolele X–XI și ar face necesară reluarea multor probleme considerate ca fiind rezolvate. Deoarece, în lipsa unor lucrări preliminare, încă nu a sosit timpul pentru așa ceva, în cele ce urmează nu vom lua în seamă această teorie. Vom încerca, deși nu întotdeauna va fi ușor, să expunem descălecatul și istoria Arpadienilor ca și cum nu ar trebui să ne confruntăm cu problemele schițate.

III. Maghiarii păgâni

Cele mai timpurii informaţii despre maghiari, iniţial sporadice, datează din secolul al IX-lea. Pentru Europa creştină însă au devenit cunoscuţi la sfârşitul secolului când, invadând bazinul carpatic, şi-au început campaniile pustiitoare, de-a lungul mai multor decenii, împotriva ţărilor apusene.

1. *Originea maghiarilor*

Cu toate că au cunoscut o variantă a scrierii runice, probabil de origine turcă, din Asia Centrală, maghiarii păgâni nu au lăsat în urma lor nicio relicvă scrisă. Tot ceea ce ştim sigur despre ei provine de la vecinii lor mai evoluaţi. Prima descriere detaliată, contemporană lor, o datorăm negustorilor mahomedani care, în jurul anului 870, au traversat teritoriul maghiarilor. Ştirile aduse de ei au fost incluse în opera geografică a lui Jayhani, care trăia la curtea din Buhara a Şamanizilor, în jurul anului 920. Această scriere s-a pierdut, dar au transmis din ea extrase autorii persani şi arabi de mai târziu (Ibn Rusta, Gardizi, *Hudud al-Alam* etc.). După descălecat, maghiarii dispar din orizontul musulmanilor, dar surse bizantine şi apusene ne informează în continuare despre ei. Împăratul Leon al VI-lea (886–912), în *Tactica* sa, descrie în primul rând stilul lor de luptă, dar se ocupă şi de modul lor de viaţă, pe când fiul său, Constantin Porfirogenetul (913–959), scrie detaliat, în jurul lui 950, despre trecutul şi organizarea lor politică, în mai multe capitole ale operei sale intitulate *Despre administrarea imperiului*. Reiese că cea mai mare parte a informaţiilor sale a deţinut-o de la notabilităţile maghiare care au trecut pe la curtea lui. Mai este însă evident şi faptul că nu întotdeauna a reuşit să înţeleagă esenţialul celor auzite. Din această cauză, lucrarea nu este numai cea mai preţioasă sursă cu privire la istoria veche a maghiarilor, dar şi cea mai problematică. Cronicile apusene, analele şi legendele despre incursiunile maghiarilor ne oferă şi ele date – uneori valoroase – privind modul de viaţă al atacatorilor. La toate acestea mai pot fi adăugate nişte ştiri vagi, dar uneori preţioase, care s-au păstrat în cronicile maghiare târzii.

În cercetarea acestei epoci un rol important îl are arheologia, care a avut o evoluţie extrem de rapidă în deceniile trecute. Ne-a îmbogăţit substanţial cunoştinţele despre societatea secolului al X-lea, cu toate că prea puţine dintre relicvele arheologice privitoare la maghiarii de dinainte de descălecat, din

Ucraina şi România, au văzut lumina zilei. Este de la sine înţeleasă şi importanţa datelor lingvistice în cercetarea epocii. În bazinul carpatic s-a păstrat un foarte bogat material toponimic, aparţinând Evului Mediu; iar o parte din acesta cu siguranţă nu este mai vechi de secolul al X-lea. Tipul care indică o etnie, ocupaţie sau persoană fără niciun sufix este, în mod cert, cel mai vechi. Întocmai ca şi în alte împrejurări, şi aici, materialul toponimic poate fi utilizat drept sursă pentru istoria perioadelor celor mai timpurii, fără să se ia în considerare că, uneori, în temeiul său se fac combinaţii prea îndrăzneţe, comparativ cu posibilităţile.

Informaţia cea mai timpurie despre maghiari datează din anii 30 ai secolului IX, însă, neîndoios, poporul exista de mult mai multă vreme. Potrivit constatărilor lingvisticii comparate, limba lor aparţine familiei răsăritene a limbilor fino-ugrice, ramura ugrică; iar cea mai apropiată înrudire lingvistică o au cu vogulii şi ostiacii care trăiesc în colţul nord-vestic al Siberiei şi, până nu demult, au dus o viaţă de pescari şi vânători. Totuşi, înrudirea cu aceştia nu este mult mai apropiată şi nici mai evidentă pentru un necunoscător decât – să zicem – înrudirea dintre limba engleză şi cea galeză.

În mod obişnuit, la străini a fost utilizat pentru maghiari numele de *Hungarus*, nume ce provine de la *onogur*, originar din limba turcă veche. La început, bizantinii i-au numit turci, cum mai devreme îi numiseră pe cazari, iar cei din vest le spuneau huni sau avari, deoarece modul de viaţă şi comportamentul lor aminteau de acele popoare. Apoi, din secolul al XII-lea, când în Bizanţ a apărut moda imitaţiei autorilor antici, s-a vădit a fi mai distins a-i numi pe maghiari panonieni sau sciţi, decât pe numele lor adevărat, dar cu rezonanţă barbară. O ştire de provenienţă mahomedană din secolul al IX-lea arată, că maghiarii înşişi au folosit mereu numele pe care îl poartă şi astăzi sau cel puţin prin prefixul *magy*, de origine fino-ugrică.

Maghiarii s-au rupt foarte devreme de blocul popoarelor fino-ugrice – aproximativ în primul mileniu î. Hr. – şi de atunci s-au lăsat purtaţi de val de-a lungul stepelor eurasiatice spre apus, iar apoi, împreună cu societatea călăreţilor turcici, din ce în ce mai departe de patria ugrică străbună. Şi-au păstrat mereu unitatea lingvistică, iar partea covârşitoare a fondului principal de cuvinte este, până astăzi, fino-ugrică. Însă în timpul migraţiei au fost supuşi multor influenţe lingvistice şi culturale străine.

Când apar în izvoarele scrise sunt deja cu totul deosebiţi de rudele lor rămase în nord. Între timp, cultura lor a asimilat-o pe cea a popoarelor călăreţe din stepe, mai întâi pe cea a celor turcice, de aceea au şi fost numiţi turci de către bizantini, iar musulmanii au afirmat răspicat că „maghiarii sunt o ramură a turcilor"[1]. În mod sigur, cea mai puternică influenţă turcă au suferit-o din

[1] *MEH* 86 (trad. Károly Czeglédy).

partea onogurilor, care vorbeau o variantă apuseană a limbii turce – numită şi bulgaro-turcă – şi care astăzi, cu excepţia dialectului ciuvaş, vorbit în anumite părţi ale Rusiei, a dispărut cu totul. Limba maghiară conţine cam 300 de cuvinte împrumutate din turca veche, cele mai multe importante, care stau mărturie a influenţei lingvistice şi culturale foarte puternice a onogurilor.

Anticipând influenţa turcească, în formarea culturii maghiare strămoşeşti, un rol considerabil le-a revenit popoarelor călăreţe iraniene din stepă, mai cu seamă sciţilor şi sarmaţilor, despre care avem mult mai puţine cunoştinţe. Până acum, doar influenţa lingvistică a alanilor, înrudiţi cu sarmaţii, a constituit obiectul unei cercetări ample, însă rezultatul a fost sub aşteptări. Numărul cuvintelor maghiare de origine iraniană este foarte controversat, dar oricum este infim faţă de împrumuturile turceşti. Aceasta înseamnă că, în viitor, merită să se ia în considerare şi alte apropieri.

Cea mai timpurie menţiune a maghiarilor se află în cronica bizantină din secolul al X-lea, a lui *Georgius Monachus Continuatus*, care, vorbind despre domnia împăratului Teofil (829–842), îi menţionează ca fiind aliaţii bulgarilor dunăreni. În jurul anului 860, întorcându-se acasă de la cazari, Sfântul Chiril i-a întâlnit pe maghiari undeva în preajma Peninsulei Crimeea. Iar fratele lui, Metodie, a fost, în anul 882, oaspetele unui „rege" maghiar de la Dunărea de Jos. Toate acestea coincid cu informaţia arabilor potrivit căreia „ţara" maghiarilor era, prin preajma anului 870, vecină la Dunărea de Jos cu bulgarii, iar la est, de-a lungul fluviului *Atil*, cu pecenegii şi cazarii. Atil era numele turcesc al Volgăi, dar mulţi sunt de părere că, ar trebui să ne gândim la râul Don. Maghiarii i-au povestit lui Constantin Porfirogenetul că uriaşa întindere de stepă ei au numit-o Atilküzü, ceea ce înseamnă aproximativ „ţara de lângă Atil". (În istoriografia maghiară s-a împământenit numele de Etelköz. În cele ce urmează, noi vom utiliza această denumire). Spre nord, teritoriul lor ajungea până în zona pădurilor. Potrivit relatării arabilor, maghiarii îi atacau sistematic pe slavii locuitori ai pădurilor şi le percepeau biruri.

2. *Descălecatul*[2]

Annales Bertini menţionează că în anul 862, francii răsăriteni au fost atacaţi de nişte duşmani „necunoscuţi înainte", numiţi *Ungri*. Aşa apar pentru prima dată maghiarii în izvoarele apusene. Următoarea menţiune este din 881, când, în calitate de aliaţi ai principelui morav Svatopluk, au purtat două bătălii cu francii. Apoi au schimbat tabăra şi, ca aliaţi ai regelui franc Arnulf, au luptat

[2] Termenul maghiar *honfoglalás* se traduce, *ad litteram*, prin „cucerirea patriei". Considerăm că ar fi ilar să-l folosim astfel, pentru a evita paradoxul cuceririi unei patrii de către proprii ei „patrioţi". În limba engleză, termenul a fost tradus foarte simplu, prin „cucerire" (n. ed.).

împotriva lui Svatopluk. Încep să fie frecvent pomeniți din anul 894. Atunci, și în anii ce au urmat, a avut loc ceea ce se numește descălecatul, respectiv cucerirea bazinului carpatic.

Evenimentul a lăsat urme adânci în memoria maghiarilor, detaliile însă au fost, cu timpul, date uitării. În jurul lui 1200, un cleric maghiar cu studii la Paris, care s-a numit pe sine „magistrul P." și, anterior, fusese notarul regelui Bela al III-lea (1172–1196), a cuprins într-o gesta romanțată cele ce credea el că s-au întâmplat atunci. Pomenit în istoriografia maghiară cu numele de Anonymus („Cel fără nume"), a prezentat strămutarea poporului său drept o cucerire victorioasă. El a redat cu amănunte cum ungurii i-au învins pe rând pe toți principii străini, împreună cu popoarele lor, găsiți pe loc. Deoarece, după cum se pare, nu avea nici cea mai vagă idee despre situația de fapt a epocii, în expunerea sa s-a bazat pe propria-i imaginație. Necunoscând numele lui Simeon, Arnulf sau Svatopluk a populat bazinul carpatic cu principi inventați de el. S-a inspirat câteodată din crâmpeie de oralitate, de cele mai multe ori însă din denumirile toponimice. Modul său de a proceda poate fi ilustrat prin exemplul unui comandant inamic, pe nume Zobor, care, susținea el, „a devenit principe de Nitra grație principelui cehilor", iar maghiarii „l-au târât pe un munte înalt și acolo l-au spânzurat"[3]. Or, numele de Zobor derivă din substantivul comun slav *sobor* („adunare", „biserică") și a fost numele unui munte de lângă Nitra, unde, în vremea lui Anonymus, se afla o abație benedictină. La fel de puțin probabilă este și existența celorlalți presupuși inamici ai lui Arpad: bulgarul Salan („Zalán" din opera poetului Vörösmarty), cazarul Menumorut, principele Bihorului, sau domnitorul vlah (adică român) din Transilvania – Gyalu (Gelu).

În ceea ce privește faptele în sine, se pare că în procesul numit descălecat se pot distinge două evenimente, independente unul de altul: cucerirea Transilvaniei și a Câmpiei Panonice, respectiv plecarea din Etelköz. Primul a fost rezultatul războiului victorios împotriva bulgarilor și moravilor; al doilea, survenit ceva mai târziu, a fost retragerea impusă de atacul unui popor turc venit din est, pecenegii.

După toate semnele, cucerirea însăși a avut loc în anul 894, când maghiarii, alături de Bizanț și de franci, i-au atacat simultan pe bulgari și pe moravi. Cu puțin înainte, în anul 893, a pășit pe tronul Bulgariei noul han Simeon, care, în locul francilor prieteni cu Oldamur, predecesorul său detronat, a încheiat alianță cu Svatopluk și, în 894, au pornit un atac comun împotriva Bizanțului și a francilor. Nimic nu a fost mai firesc decât ca cei atacați, împăratul Leon al VI-lea și regele Arnulf, deopotrivă, să ceară ajutorul maghiarilor care sălășluiau în spatele inamicului. Potrivit relatărilor din *Analele de la*

[3] *SRH* I. 78 = *MEH* 162 (trad. Desző Pais).

Fulda, atunci a avut loc primul atac de o forță zguduitoare împotriva Apusului. Precum citim, Svatopluk „a decedat în mod nefericit"[4], dar, mai târziu, maghiarii susțineau cu tărie că el a căzut undeva lângă Dunăre, într-o luptă împotriva lor. Concomitent cu aceste evenimente, o altă oaste maghiară, pe care vase bizantine au transportat-o peste Dunăre, i-a învins pe bulgari. Rezultatul dublei victorii a fost cucerirea Câmpiei Panonice și a Transilvaniei din mâinile moravilor și bulgarilor. Chiar și după decenii, Apusul își amintea că Arnulf a fost cel care i-a chemat pe maghiari ca aliați, asmuțindu-i astfel împotriva Europei. Într-adevăr, cât a trăit el, alianța franco-maghiară a fost statornică și Panonia a fost scutită de atacurile maghiarilor.

Prima cucerire a Transilvaniei de către maghiari a avut loc sub domnia lui Almos, căci acolo i-a găsit cererea de ajutor a lui Arnulf. Se pare, că în schimbul acestui ajutor, regele franc le-a oferit maghiarilor jumătatea estică a stăpânirilor moraviane, până la liniile Dunării și ale Garamului. În calea acceptării acestei ispititoare propuneri se ridica însă un serios obstacol: alianța pe care Almos o încheiase cu Svatopluk, sfințită, după obiceiul păgân, cu sacrificii și daruri reciproce. În anul 892, o oaste maghiară lupta deja în solda lui Arnulf, dar alianța moravă era încă în vigoare. Așadar, pentru a-i ataca pe moravi pe la spate trebuia ca Almos să fie îndepărtat de la conducere. După cum scrie cronica, Almos „a fost ucis, nu putea intra în Panonia"[5], iar războiul morav a fost condus deja de către fiul său, Arpad.

Cu toată „sacrificarea conducătorului", încălcarea tratatului a lăsat urme adânci în conștiința sensibilă la astfel de acte a nomazilor. Cu timpul, amintirea penibilă s-a sublimat într-o poveste în care faptele autentice și simbolurile au fost reconsiderate. Povestirea spune că maghiarii i-au trimis în dar lui Svatopluk un cal alb înșeuat, la care acesta a răspuns cu un ulcior de apă, o mână de iarbă și pământ. Fără să știe, prin aceste trei simboluri el însuși le oferea maghiarilor propria-i țară, cu toate pământurile, apele și pășunile ei. Deci maghiarii au primit toate acestea nu de la Arnulf, ci de la Svatopluk, ei nefăcând altceva decât să le accepte și să le ia în stăpânire cu ajutorul armelor. Prin urmare, celebra legendă a calului alb poate fi socotită drept pildă a pierderii memoriei colective.

Ceva mai târziu, renunțarea la Etelköz a fost determinată de un alt eveniment nelegat, se pare, de cel precedent: atacul pecenegilor veniți din est. Pecenegii au fost ei înșiși constrânși de un alt popor turc, *uzii*, să-și părăsească sălașurile aflate între Ural și Volga. La rândul ei, migrația uzilor a fost provocată de expediția militară din 893 împotriva turcilor din Asia Centrală, condusă de Ismail bin Ahmed, emirul șamanizilor din Buhara. Pecenegii au năvălit peste pământurile maghiarilor dintre Don și Dunăre, iar hanul Simeon,

---

[4] Annales Fuldenses ad a. 894, *Gombos* I. 132.= *MEH* 211 (trad. János Horváth).
[5] *SRH* I. 287 = *Cronica pictată* 43.

care tocmai ceruse pace Bizanțului, a profitat de împrejurări. A întrerupt tratativele de pace și, întorcându-se împotriva maghiarilor, a obținut o victorie sângeroasă asupra lor. Acest dublu atac, care a avut loc în anul 895, a pus capăt stăpânirii maghiarilor în Etelköz. Locul lor a fost luat de triburile pecenege. Supraviețuitorii s-au refugiat în bazinul carpatic, amintindu-și chiar și mai târziu cu groază de evenimentele trăite, în primul rând de atacul pecenegilor. Această amintire i-a urmărit de-a lungul secolului al X-lea și se regăsește și în tradiția maghiară de mai târziu.

3. *Invaziile*

În anul 894, maghiarii nu au cucerit întregul bazin carpatic. Panonia a rămas în mâinile francilor și abia după moartea lui Arnulf, în 900, au invadat-o maghiarii, odată cu partea estică a Bavariei. Ceea ce a mai rămas din Moravia, a fost nimicit abia în 902, aceasta însemnând totodată căderea dinastiei lui Svatopluk și desființarea țării sale. Între timp, maghiarii au început seria de atacuri pustiitoare împotriva țărilor creștine ale Apusului. Inițial ele s-au derulat aproape an de an, mai târziu s-au mai rărit numai după primele înfrângeri, însă abia memorabila catastrofă de la Augsburg, din 955, le-a pus capăt definitiv.

Deși analele apusene informează despre un număr impresionant de invazii ale maghiarilor, în realitate trebuie să fi fost mult mai puține, deoarece însemnări din ani diferiți se refereau adeseori la unul și același eveniment. În cele ce urmează vom lua în considerare numai atacurile mai importante, a căror datare este mai mult sau mai puțin sigură.

Italia a fost prima care a cunoscut stilul de luptă nomad al maghiarilor și pornirile lor pustiitoare. Ei au sosit în peninsulă în 899, ca aliați ai împăratului Arnulf, învingându-l pe adversarul acestuia, regele Berengar I, la 24 septembrie, lângă Brenta. De la acea dată, Berengar le-a plătit un tribut anual pentru ca să-i fie țara cruțată. Bavarezii i-au oprit la râul Enns, în 20 noiembrie 900, dar marea lor contraofensivă a eșuat în bătălia de lângă *Brezalauspurc* (Bratislava), din 5 iulie 907, unde au căzut și conducătorii lor: ducele Liutpold, arhiepiscopul de Salzburg, precum și mai mulți episcopi. Prin această victorie a maghiarilor, întreaga Germanie a ajuns la dispoziția lor. În anul 908 l-au ucis în luptă pe ducele Turingiei și, în alianță cu tribul slav al dalemincilor de pe Elba, au devastat Saxonia. În 909 se aflau pe pământurile suebilor și cu toate că, la întoarcere, suferă o înfrângere lângă râul Rott (11 august), au fost cu prisosință despăgubiți prin marea victorie obținută în 12 iunie 910, la hotarele Franconiei, asupra oștilor france și suabe ale regelui Ludovic al IV-lea. Pentru multă vreme, aceasta a fost ultima încercare de a-i opri. În anii următori au devastat, aproape fără niciun obstacol, întreaga Germanie, de la Bremen, la Aargau. La 21 ianuarie 917, au distrus orașul Basel, apoi, trecând peste Rinul înghețat, au apărut în Alsacia și Lotaringia.

Principele bavarez Arnulf s-a refugiat la maghiari din fața inamicilor săi și-a recuperat tronul prin 919, rămânând până la moartea sa (937) aliatul lor. Așadar, maghiarii au cruțat multă vreme Bavaria, pe când alte teritorii mai îndepărtate din Europa au căzut pradă pustiirii lor. La începutul anului 922, au pătruns în Italia spre a-l ajuta pe aliatul lor Berengar I, împotriva rivalului său, regele burgund Rudolf, cu această ocazie pustiind întreaga peninsulă. În 924 îl ajută din nou, pe același Berengar, de data aceasta împotriva supușilor săi răsculați. Însă fapta lor cea mai memorabilă rămâne incendierea orașului Pavia (12 martie). La 2 mai 925 au prădat mănăstirea benedictină Sankt Gallen, una dintre cele mai mari din Europa. În 926, trecând Rinul, au năvălit în Franța și au ajuns până la mare. În 935 devastează Burgundia. Cea mai lungă expediție militară a lor pare a fi fost cea din 937, când, după ce au prădat Franconia și Suabia, au trecut Rinul la Worms, au străbătut Franța până la ocean, apoi Italia până la Capua, după care au revenit acasă. În primăvara anului 942, îl vizitează pe prietenul lor, regele italian Hugo. După ce le-a plătit tributul cuvenit, acesta i-a convins să meargă în Spania. Acolo, în iulie, au asediat timp de o săptămână Lerida, producând groază până și la curtea califului din Cordoba. În 947 i-au impus tribut noului rege italian, Berengar al II-lea și, pustiind din nou întreaga peninsulă, au ajuns până la Otranto. În 951, trecând peste Lombardia și peste Alpi, au ajuns în Aquitania, dar la întoarcere au suferit o înfrângere lângă râul Ticino, din partea oștilor regelui german Otto, care tocmai își extinsese stăpânirea și asupra Italiei.

De mult timp, obstacolul principal în calea atacurilor maghiarilor asupra Germaniei a fost puterea mereu crescândă a regilor din dinastia saxonă. Șirul de eșecuri a început însă din 924 când Henric I, în schimbul unui conducător de-al lor căzut prizonier, a obținut din partea lor nouă ani de liniște. În acest răstimp a putut să se înarmeze și odată cu expirarea păcii, când au atacat din nou, au fost opriți la *Riade*, un loc încă neidentificat pe pământul suebilor, și la 15 martie 933, oastea lor a fost zdrobită. Fiul lui Henric, Otto I (936–973), și-a extins curând influența asupra Germaniei de sud, ceea ce a redus și mai mult posibilitățile maghiarilor. În 938 au fost învinși în Saxonia, iar de atunci, au ocolit acea provincie. La 10 august 943, au suferit o înfrângere memorabilă la Wels, lângă râul Traun, din partea ducelui Berthold al Bavariei. O altă încercare de a lor, din 948, a fost respinsă de noul principe bavarez, Henric, și tot el, în 950, a îndrăznit deja să-i și atace. Ultima invazie apuseană reușită a maghiarilor a avut loc în 954, căreia i-a fost favorabilă izbucnirea simultană a unei răscoale împotriva lui Otto. Ei au sosit la chemarea lui Conrad, ducele Franconiei, căpetenia răsculaților, apoi în martie, trecând Rinul, au pustiit partea estică a Franței, până la Laon și Reims și, ca de obicei, au revenit acasă prin Lombardia.

Șirul lung al incursiunilor lor apusene s-a sfârșit în mod brusc și dramatic. În vara anului 955 s-au pregătit pentru un atac decisiv împotriva

Germaniei, dar Otto le-a aţinut calea aproape de Augsburg, lângă râul Lech şi, la 10 august, le-a dat o lovitură nimicitoare. Nu numai pentru Apus, bătălia a însemnat eliberarea definitivă de temutele săgeţi ale maghiarilor, dar şi învinşilor le-a lăsat o amintire nepieritoare. Chiar şi după sute de ani se povesteau legende despre cei şapte „maghiari nenorociţi", singuri care au reuşit să se salveze din luptă şi trăind, în zilele ce le-au mai rămas, de la o zi la alta, disprețuiţi, ca niște cerşetori. Soarta căpeteniilor capturate, Bulcsú, Lél şi Súr, pe care, după bătălie, ducele Henric i-a spânzurat în Regensburg (după alte surse, i-a tras în ţeapă), i-a impresionat şi mai profund pe urmaşi. Potrivit credinţelor păgâne, execuţia lor avea drept consecinţă faptul că, pe lumea cealaltă trebuiau să-i slugărească pe inamicii lor. De aceea, spre a atenua lovitura, s-a răspândit legenda că, de fapt, Lél l-a transformat în slugă a sa pe „împăratul Conrad", căci înainte de a muri a reuşit să-l ucidă cu cornul său de suflat[6].

Înfrângerea de la Augsburg a pus capăt numai invaziilor maghiare îndreptate împotriva Apusului. Cele care-şi aveau ţinta spre alte puncte cardinale au mai continuat, o scurtă vreme. Este aproape sigur că maghiarii le-au făcut vizite la fel de dese şi popoarelor slave vecine, doar perceperea de tribut de la slavi a fost obiceiul lor încă din Etelköz. Totuşi, din lipsă de izvoare, ne sunt cunoscute numai acele câteva drumuri prin care au atins îndepărtatul Bizanţ. În timpul împăratului Roman I, două oşti de avangardă au sosit în apropiere de Constantinopol, în 934, respectiv 943, însă diplomaţia bizantină, rutinată, le-a dezarmat pe amândouă, făcând unele concesii. După Augsburg am mai auzit de incursiuni maghiare pe care împărăţia în curs de consolidare le-a respins uşor, mai întâi în 959, apoi în 961. Cu acestea, epoca incursiunilor maghiare a luat sfârşit, deşi o oaste maghiară păgână a mai participat la campania marelui cneaz Sviatoslav, al Kievului, în 970, împotriva Bizanţului şi care s-a încheiat prin înfrângerea de la Arcadiopolis.

4. *Societatea păgână*

În mod unanim, maghiarii au fost consideraţi nomazi de către contemporanii lor musulmani, bizantini şi apuseni. Potrivit opiniei lor, nu se deosebeau cu nimic de popoarele asiatice călăreţe, începând cu sciţii, până la huni şi avari, cu care am avut prilejul să ne întâlnim. Regino, abate de Prüm, primul dintre autorii apuseni care a scris despre maghiari, în jurul anului 900, le-a aplicat vechile toposuri care vorbesc despre sciţi: „Tot timpul şi-l petrec călări, pe cai călătoresc, şed, gândesc şi stau de vorbă. Pe copii şi pe slugi îi învaţă cu mult zel să călărească şi să tragă cu arcul"[7]. Împăratul Leon al VI-lea,

[6] Ediţia engleză adaugă „«Cornul lui Lél», decorat cu încrustaţii de fildeş, probabil o realizare de secol X, de origine bizantină, poate fi încă văzut în muzeul din Jászberény" (n. ed.).
[7] Regino: Chronicon ad a. 889, *Gombos* III. 2039 = *HKÍF* 199 (trad. Zoltán Kordé).

când a expus în *Tactica* sa stilul de luptă al maghiarilor, s-a sprijinit pe descrierile făcute cu 300 de ani în urmă, pentru avari şi turci, deoarece a constatat că aceste descrieri nu au nevoie decât de câteva reactualizări.

Maghiarii cresc călări, scrie el, astfel încât sunt inapţi pentru lupta pedestră. Au foarte mulţi cai pe care, iarna-vara, îi duc la păşune. În expediţiile militare, duc cu ei mulţi cai, „în parte pentru hrană şi lapte, în parte pentru a da impresia de mulţime". Suportă bine oboseala şi vicisitudinile climei. Poartă platoşe de piele, iar armele lor sunt sabia, lancea şi mai cu seamă arcul pe care-l mânuiesc în mod strălucit. Ştiu să ţintească din goana calului, de aceea preferă tragerea cu arcul de la distanţă şi ambuscada. Stratagema lor preferată era că o mică parte din oaste se arunca în luptă şi apoi, prin fugă simulată, atrăgea după sine inamicul, în timp ce majoritatea stătea la pândă şi cădea în spatele următorilor. „Acum, la un semn, se întorc şi fugarii, înconjurându-l pe inamic"[8].

Contemporanii au fost de acord şi în privinţa cruzimii fără limite a maghiarilor. Era ceva ce nu mai întâlniseră nici la normanzi, nici la alţii. „Duc dorul masacrelor", s-a scris despre ei, şi „se bucură de vărsarea de sânge uman, ca lipitoarea"[9]. Acestea nu sunt nicidecum simple lucruri comune. Din descrieri, putem conchide că drumul hoardelor rătăcitoare a fost într-adevăr însemnat cu munţi de cadavre, prin toată Europa. Au incendiat toate localităţile care le-au ieşit în cale, au ucis pe toţi pe care i-au întâlnit, cu excepţia câtorva pe care i-au dus în robie. Toate semnele arată că pustiirile săvârşite de ei au fost mult mai mari decât cele ale unor războaie obişnuite în epocă. Trebuie să dăm crezare martorilor contemporani, căci în comportamentul acestor migratori se descoperă brutalitatea ca scop în sine, care a caracterizat şi altădată războaiele duse de nomazi. Cu câteva sute de ani mai târziu, maghiarii înşişi vor reîntâlni experienţe asemănătoare, cu prilejul năvălirii mongolilor, iar mai apoi al invaziilor tătarilor din Crimeea. Cunoscând catastrofa demografică pricinuită într-un singur an, de năvălirile tătarilor, nu avem niciun motiv să punem la îndoială tânguirile cronicarilor apuseni ai secolului al X-lea.

În timpul acela, bazinul carpatic a fost un adăpost pentru mulţi luptători nomazi, fapt dovedit de un bogat material arheologic. Până acum, se cunosc cam o mie de morminte ce pot fi atribuite unor luptători maghiari sau familiilor lor, după armele caracteristice (săbii, săgeţi etc.) şi/sau după bijuteriile cu ornamentaţie specifică. O bună parte dintre femei şi bărbaţi au fost înhumaţi împreună cu caii lor sau cu obiecte de harnaşament. În unele morminte s-au găsit obiecte din aur care trebuie să fi alcătuit bunurile unor persoane de rang princiar. Din alte câteva au apărut accesorii bogate, deşi mai modeste decât cele mai sus amintite. În mod deosebit este de menţionat o placă de argint pentru tolbă, care apare pe alocuri. S-ar putea să fie vorba despre

[8] *Moravcsik* 19, 16.
[9] *SRH* I. 91 = *MEH* 169 (trad. Dezső Pais).

vreun simbol de stare a cărui semnificaţie însă nu o cunoşteam. Se presupune că femeile şi bărbaţii înhumaţi astfel, cei mai mulţi individual, făceau parte din „elită" şi s-au stabilit în locuri izolate, împreună cu herghelliile, turmele şi armata lor de sclavi. Luptătorii simpli, care vor fi alcătuit un fel de „stare de mijloc" se află, de cele mai multe ori, în cimitire de câte 25–30 de morminte, cu armele, caii şi câteva piese de armament. Din cele aproximativ o mie de morminte, 108 pot fi datate după monedele aflate în ele. Majoritatea acestora sunt din prima jumătate a secolului al X-lea, aparţin unor domnitori apuseni, unele fiind chiar ale regilor de atunci ai Italiei, de la Berengar I (888–924), până la Berengar al II-lea (950–961). În număr destul de mare au apărut şi monedele emirilor şamanizi din Buhara, numite dirhemi, care nu proveneau din jafuri sau biruri, ci din negoţ.

Maghiarii perioadei respective nu au fost toţi luptători, nici măcar nomazi. Mulţi dintre ei, care se vedea clar că vor fi fost luptători, au fost înhumaţi în mijlocul unor cimitire populate cu morminte cu inventar sărăcăcios. Moştenirea arheologică a epocii constă, în cea mai mare parte, tocmai din cimitire cu doar câţiva luptători, printre sute de „oameni de rând". Nimic nu arată că aceştia din urmă s-ar fi războit. Desigur, această mulţime de săraci făcea şi ea parte din societatea maghiară a secolului al X-lea, dar ei vor fi fost ţărani neînarmaţi. În câteva cazuri s-a descoperit pe aproape şi satul în care vor fi locuit. Cultura mormintelor, tipică pentru secolele X–XI, a fost denumită Bijelo Brdo, după numele localităţii de pe cursul Dravei, aproape de Eszék. Multă vreme ea a fost atribuită popoarelor slave subjugate, căci oamenii de ştiinţă, inclusiv cei maghiari, nu-şi puteau imagina alţi descălecători decât cei care puteau fi identificaţi prin armele şi bijuteriile lor. Teritoriile unde s-au găsit aceste morminte au fost populate, mai târziu, de maghiari. De aceea, astăzi se apreciază că şi acei „oameni de rând" înhumaţi atât de modest, trebuie să fi fost, în primul rând, maghiari, bineînţeles, în amestec cu slavi şi alte grupuri etnice care au supravieţuit descălecătorilor.

Aşadar, societatea maghiară păgână trebuie să fi avut o organizare în trei straturi. Marea majoritate a populaţiei era compusă din oameni de rând, condusă de pătura subţire a luptătorilor, iar peste ambele grupuri domnea o elită „nobiliară" mai redusă la număr. Vorbind despre maghiarii din Etelköz, călătorii musulmani au caracterizat această elită ca fiind „oameni chipeşi cu o înfăţişare frumoasă. Îmbrăcămintea lor era din brocart, armele bătute în argint şi împodobite cu perle"[10]. Probabil tot elitele sau luptătorii au fost acei maghiari care „trăiesc în corturi, se mişcă după iarba ce încolţeşte şi verdeaţa vegetaţiei" şi „au mult teren arabil"[11]. Izvoarele nu vorbesc de cei care au lucrat acele pământuri şi care trebuie să fi fost ţărani stabiliţi acolo ori slugi.

---

[10] *MEH* 89 (trad. Károly Czeglédy).
[11] *MEH* 86, 88 (trad. Károly Czeglédy).

Această concluzie este confirmată de cuvintele străvechi care indică activităţi agrare şi au ajuns în limba maghiară încă înainte de descălecat, ca şi cuvinte de împrumut, din limba turcă veche. În cazul unui popor nomad nu este surprinzător ca multe cuvinte să sublinieze preponderenţa creşterii animalelor, în primul rând cele referitoare la prepararea laptelui (*túró* – brânză, *író* – lapte bătut, *köpü* – a alege untul), apoi cele legate de cornutele mari (*ökör* – bou, *bika* – taur, *tinó*, *ünő* – junincă, *ború* – viţel), de oi (*ürü* – batal, *kos* – berbec, *gyapjú* – lână) şi capre (*kecske* – capră). Unele cuvinte dovedesc o bună îngrijire a animalelor (*ól* – coteţ, *karám* – ţarc, *vályú* – jgheab). Un alt grup de cuvinte împrumutate se referă anume la un mod de viaţă sedentar. Astfel sunt formele cele importante ale vocabularului agricol (*arat* – arătură, *búza* – grâu, *árpa* – orz, *ocsú* – curătură, *komló* – hamei, *kender* – cânepă, *eke* – plug, *sarló* – seceră, *tarló* – macină, *szérű* – mirişte, arie). De asemenea, cuvintele care privesc creşterea suinelor, activitate care nu suportă modul de viaţă nomad (*disznó* – porc, *ártány* – vier, *serte* – păr de porc). Foarte probabil, maghiarii au cunoscut viticultura prin intermediul onogurilor, deoarece fondul lexical al acestei îndeletniciri provine, în întregime, din limba turcă veche (*szőlő* – strugure, *bor* – vin, *szűr* – stors, *seprő* – drojdie); până şi elementele de horticultură le-au preluat tot de acolo (*gyümölcs* – fruct, *alma* – măr, *körte* – pară, *dió* – nucă).

5. *Sistemul politic*

Informaţiile privitoare la sistemul politic al epocii păgâne sunt puţine şi contradictorii. Cele mai timpurii provin de la autori musulmani din secolul al IX-lea şi ne mărturisesc că maghiarii au avut câte doi „regi". Domnitorului nominal, primul în grad, i se adresau cu titlul de *kende* (sau *kündê*), însă autoritatea reală o exercită asociatul său la domnie, al cărui titlu era *gyula*. „În chestiuni de război, de apărare şi alte treburi, maghiarii ascultă de ordinele şefului lor *gyula*"[12]. Se poate presupune că această formă originală de guvernare urmează modelul hanatului cazar, care avea tot doi conducători. Dacă este adevărat, titlul *kende* corespunde celui de han, regele principal al cazarilor, a cărui autoritate era tot una nominală şi se bucura de un respect sacral.

Se pare că, în vremea descălecatului, maghiarii îi mai aveau pe cei doi conducători. O cronică bizantină contemporană acelei perioadei scrie că, în 894, maghiarii au fost conduşi de Arpad şi de un anume Kusanes. Fără îndoială, Kusanes este identic cu „regele" Kusaly (*Cussal*), pe care bavarezii l-au asasinat, în 902, cu prilejul unui ospăţ comun. Istoricul umanist Aventinus (1477–1534), în ale cărui scrieri apare sub numele de Cussala, îl înfăţişează ca pe conducătorul maghiarilor în timpul descălecatului. Nu se ştie însă în ce măsură i se poate da crezare. S-ar putea ca informaţia lui să se întemeieze pe

[12] *MEH* 86 (trad. Károly Czeglédy).

izvoare astăzi dispărute, dar este posibil şi ca el să fi compilat o versiune originală din date cunoscute şi de către noi. Un alt subiect de discuţie ar fi acela, dacă Kusaly este sau nu identic cu Kurszán, fiul lui Kündü, care, potrivit unei tradiţii târzii, a fost unul din cei şapte comandanţi descălecători. Dacă se acceptă identitatea, consecinţa este că demnitatea de *kende* îi aparţinea lui Kusaly, iar cea de *gyula*, lui Arpad.

Spre deosebire de Kusaly, numele lui Arpad nu apare în nicio informaţie apuseană, dar este bine cunoscut de izvoarele bizantine şi maghiare de mai târziu. Se zice că tatăl lui Arpad, Almos, a fost fiul unui anume Ügyek. Dar se mai spune şi că a fost zămislit din nunta mamei lui, Emese („emse"), cu pasărea de pradă *turul* (cuvântul provine din turcescul *toghrul*, care înseamnă uliu). Se bănuieşte că legenda ascunde mitul de proveniență totemică a regilor maghiari.

Cronicile maghiare nu cunosc dubla domnie. Anonymus susţine că, până la descălecat, maghiarii nu au cunoscut niciun fel de autoritate domnitoare. Primul domnitor al maghiarilor, spune el, a fost Almos, descendentul lui Attila, pe care cei şapte comandanţi (*dux*), „şapte maghiari" (*Hetumoger*), „prin voinţă liberă l-au ales comandant şi poruncitor", în ajunul descălecatului. Faptul a fost consolidat prin jurământ, „potrivit obiceiului păgân", „scurgându-şi sângele într-un vas"[13].

Memorabilă „învoială de sânge", ne spune Anonymus, cuprindea cinci puncte şi anume: domnitorul va fi întotdeauna un descendent din Almos, din bunurile obţinute, fiecare îşi va avea partea, conducătorii şi urmaşii lor, întotdeauna îşi vor avea locul în sfatul domnesc şi urmau să se împărtăşească din „onorurile" ţării, cine se dovedeşte necredincios faţă de domnitor sau seamănă vrajbă, aceluia să i se verse sângele, iar cel care încalcă învoiala să fie pe veci blestemat. În jurul anilor 1900, istoriografia maghiară se lăuda cu veselie că aceasta a fost prima constituţie „democratică" a Europei. Astăzi însă este evident că, în aceste puncte, Anonymus a cuprins ideile politice ale epocii sale, nu pe cele ale descălecătorilor.

În ceea ce priveşte descălecarea, cronicile maghiare au fost de acord că ea a fost condusă de „căpetenia" Arpad, care a murit în 907, şi a fost înmormântat, undeva pe teritoriul de astăzi al Budapestei. Se mai spune în aceste cronici că demnitatea de şef s-a moştenit, începând de la Arpad, în linie masculină directă. Lui Arpad i-a urmat fiul său Zolta (Solt), apoi, în 947, nepotul său, Taksony, iar în final, în 972, fiul acestuia, Geza.

Această tradiţie este categoric negată de ceea ce Constantin Porfirogenetul a auzit, prin 948, de la „prietenul" său Tormás, nepotul lui Arpad, şi de la alte elite maghiare care l-au vizitat. Ei l-au informat pe împărat despre tot ceea ce credeau că este esenţial cu privire la originea poporului lor şi

[13] *SRH* I. 40 = *MEH* 139 (trad. Deszö Pais).

la situaţia lui de atunci, printre altele, despre sistemul de a domni. Primul lor domnitor, povesteau ei, a fost Arpad, pe care l-au ales la propunerea unui oarecare principe Levedi, încă înainte de descălecat. Au relatat cum, „potrivit obiceiului cazar, l-au ridicat pe scut". Şi au considerat foarte important să accentueze că alegerea a căzut pe Arpad, în locul tatălui său, Álmos, „deoarece se bucura de un prestigiu mai mare"[14]. De la cei patru fii ai săi, dintre care, prin anii 950, niciunul nu mai trăia, lui Arpad, i-au rămas cinci nepoţi. Demnitatea de domnitor, au arătat oaspeţii, o purta atunci Fajsz (Falicsi), fiu al lui Jutas, cel de-al treilea fiu al lui Árpád. De aici reiese că, în vremea despre care scriem, moştenirea încă nu era transmisă în linie directă, cum susţineau cronicile de mai târziu, ci, în temeiul principiului senioratului, revenea celui mai vârstnic membru al dinastiei. Cu urmele acestui obicei ne vom mai întâlni la multă vreme după întemeierea statului.

Autoritatea domnitorului abia dacă o depăşea pe cea nominală. Pe lângă acesta, maghiarii aveau un al doilea, *gyula*, ba chiar şi un al treilea, *harka* (la Constantin *karchas*). Această din urmă demnitate îi aparţinea, pe atunci lui Bulcsú (aceeaşi persoană care, în 955, a fost executată din ordinul împăratului Otto). În afară de aceasta, toate cele şapte „triburi" îşi aveau propriii şefi (*archón*), acestora, după cum i s-a spus împăratului, maghiarii nu li se supun, ci au doar „o înţelegere potrivit căreia la râuri [= la hotare] de oricare parte ar izbucni războiul, vor lupta cu tot devotamentul şi zelul"[15].

Toate acestea sunt în deplină armonie cu ceea ce am putut afla şi din alte surse despre natura sistemului politic maghiar. Spre deosebire de invaziile hunilor sau ale avarilor, incursiunile maghiarilor se pare că nu au fost îndrumate de o voinţă centrală, ci de şefi de trib independenţi, cărora izvoarele apusene le conferă, de regulă, titlul de „regi". După cum am văzut, amintirea celor şapte „căpetenii" s-a păstrat şi în tradiţiile de mai târziu. În epoca respectivă, titlul lor trebuie să fi fost *úr* (domn), deoarece acesta a fost corespondentul maghiar al latinescului *dux* (căpetenie). Cuvântul *ország* [= ţară] (la origine *úr-ság*, domnie) iniţial indica, se pare, teritoriul peste care domnea un „domn" (*úr*). Abia după 955, i-a venit sorocul lichidării acestor puteri locale şi, prin aceasta, a întemeierii puterii regale.

6. *„Triburile"*

Despre faptul că poporul maghiar, într-un sens mai strict al cuvântului, se compunea din şapte „triburi" (greceşte *genea*) aflăm numai de la împăratul Constantin. Credibilitatea informaţiei este totuşi mai presus de îndoială, deoarece este sprijinită în mod convingător atât de tradiţia târzie, cât şi de

[14] *Moravcsik* 45.
[15] *Moravcsik* 48.

materialul toponimic. Amintirea alianței celor șapte triburi este păstrată, în primul rând, de denumirea *Hétmagyar* (*Hetumoger*) [Șapte maghiari], întâlnită la Anonymus. După opinia sa, acesta a fost numele colectiv al celor șapte „căpetenii" descălecătoare, a lui Arpad și a tovarășilor lui. În mod cert însă este vorba de denumirea unui popor. *Hét-magyar* este un cuvânt compus întocmai ca și *on-ogur* și, la origine cel puțin, trebuie să fi denumit alianța celor șapte triburi maghiare. Denumirile de triburi pe care le-a înșirat Constantin (*Nyék, Megyer, Kürt-Gyarmat, Tarján, Jenő, Kér, Keszi*) s-au păstrat cu prisosință în toponimia bazinului carpatic (de fapt, este vorba nu de șapte, ci de opt denumiri toponimice, căci Kürt-Gyarmat provine din unificarea a două triburi). Toate aceste denumiri se găsesc împrăștiate pe întreg teritoriul maghiar, cu excepția Transilvaniei, și se evidențiază printr-o frecvență deosebită. În total, se cunosc peste trei sute, numai pe teritoriul Budapestei de astăzi se aflau odinioară patru sate. Două dintre ele, Nyék (în cartierul budapestan de vile) și Jenő (la capătul dinspre Pesta al podului Margareta), au dispărut, spre sfârșitul Evului Mediu. Dar două, Békásmegyer (Megyer-ul broaștelor) și Káposztásmegyer (Megyer-ul verzelor), mai dăinuie și astăzi în denumirea cartierelor urbane.

Așadar, nu ne îndoim că maghiarii secolului al X-lea au avut un fel de uniune de triburi. Nu prea știm însă cum să ne imaginăm un trib. Mai degrabă cunoaștem, cu mai multă ori mai puțină certitudine, ce *nu* trebuie să gândim despre el.

Din informațiile lui Constantin reiese că a existat o anume legătură între „triburi" și „căpetenii", și avem bune motive să credem că în fruntea fiecărui „trib" se afla câte un *domn* (*úr*). Mai putem fi cât se poate de siguri că fiecare *domn* își avea teritoriul, „țara" sa. Am putea să deducem deci, că fiecare „trib" își avea teritoriul propriu. Dar, oricât de ciudat ar părea, acest pas logic nu avem voie să-l facem mai departe. Cercetările s-au străduit timp îndelungat să refacă presupusa așezare a „triburilor" în bazinul carpatic. Astăzi însă este limpede că, orice ar fi fost acel „trib", nu trebuie să ni-l imaginăm ca o grupare teritorial-etnică. Ungaria medievală ne apare omogenă, din toate punctele de vedere, fie că este vorba de moștenirea arheologică, juridică, de limbă sau alte obiceiuri și nu există nicio speranță că, vreodată, vom putea delimita pe teritoriul ei „țări tribale". Așezarea întâmplătoare, sporadică, a toponimelor „tribale" nu face decât să ne consolideze această opinie.

Constantin era de părere că poporul maghiar își avea originea din fuzionarea celor șapte triburi maghiare cu trei triburi ale cabarilor (grecește *Kabaroi*). Despre existența unui popor cu această denumire stă mărturie și un anal bavarez care pomenește de invazia *Ungri*-lor, în 881, concomitentă cu lupta împotriva *Cowari*-lor. Mai multe păreri susțin că amintirea cabarilor a fost menținută de știrea lui Anonymus potrivit căreia la descălecare, pe lângă maghiari și-a dat concursul și un alt popor, „cumanii", care i s-au supus și ei lui Arpad și aveau în frunte șapte „căpetenii" cumane.

După cum a aflat Constantin, cabarii au fost cândva cazari; în urma unui război intern, ei s-au desprins din hanatul cazar şi s-au ataşat triburilor maghiare. Iniţial, ei vorbeau „limba cazarilor", însă în timpul împăratului, atât ei, cât şi maghiarii, au devenit bilingvi, deoarece fiecare a învăţat limba celuilalt. Aşadar, fără nicio îndoială, poporul cabar a fost la început o grupare etnică turcă. Lingvistica accentuează însă faptul că, în istoria limbii maghiare, în afară de cuvintele împrumutate turceşti, nu există niciun semn al vreunei convieţuiri bilingve turco-maghiare, dimpotrivă, dat fiind caracterul fino-ugric omogen al limbii maghiare, această posibilitate este de-a dreptul exclusă. Nici cercetările toponimice nu au putut indica în bazinul carpatic vreun teritoriu pe care, în secolul al X-lea, să fi trăit un grup etnic de limbă turcă. Un asemenea teritoriu, în mod cert, nu a existat. Iar în ceea ce priveşte arheologia, nu s-au găsit niciun fel de obiecte specifice sau rituri de înhumare care să ateste cultura unei etnii cabare separate.

Ţinând seama de toate acestea, este posibil că, în secolul al X-lea, maghiarii şi cabarii nu mai erau două popoare distincte. Astfel trebuie să fi fost cândva, dar, pe câte se pare, s-au contopit în vremea descălecatului. De aceea, credem că împăratul a înţeles greşit multe dintre lucrurile auzite. Trimişii maghiari, vorbind despre cabari, au vrut să-l informeze pe împărat, nu despre starea de atunci a poporului lor, ci despre cu totul altceva, tot atât de important pentru ei, anume despre originea poporului lor. Vorbind despre contopirea dintre cabari şi maghiari, despre „bilingvismul!" de odinioară, ceea ce Constantin ar fi putut uşor înţelege că se referea la prezent, vizitatorii i-au expus de fapt tradiţia privitoare la formarea alianţei triburilor maghiare. Esenţa acestei expuneri a constat în alianţa dintre cele şapte triburi maghiare şi trei cabare. Şapte cu trei fac zece, adică tocmai numărul triburilor onogure. Aşadar, împăratul a putut afla cum a luat fiinţă, în vremurile de odinioară, alianţa triburilor onogure, respectiv poporul maghiar. Citim că alăturarea cabarilor a avut loc „pe pământul pecenegilor"[16], ceea ce se poate explica prin faptul că acest loc a fost vechiul sălaş al maghiarilor de dinainte de Etelköz.

7. *Aşezarea*

După locul mormintelor războinicilor maghiari şi din denumirile toponimice tribale, se vede clar unde s-au statornicit descălecătorii, la începutul secolului al X-lea. Alcătuind o hartă din datele existente, apare un teritoriu închegat care cuprinde regiunea de mijloc, de şes şi de dealuri a bazinului carpatic.

În cadrul acestui teritoriu, multe toponimii se referă la existenţa unor grupuri etnice nemaghiare. De exemplu, numeroasele denumiri *Varsány* (iniţial

[16] *Moravcsik* 46.

Vosian) păstrează numele originar iranian al alanilor (*As-yan*), pe când *Oszlár* şi *Eszlár* sunt derivatele turcescului *As-lar*. Prezenţa horezmienilor, *Hvalis*, adică a celor numiţi în maghiara veche „*káliz*", este semnalată de toponimele *Koromszó* (*Koroncó*), *Káloz* şi *Kalász*. Numele *vár-khun*, al vechilor avari, este păstrat de localităţi cu numele *Várkony*. Denumirea turcească *onogundur*, pentru bulgarii dunăreni, apare în varianta limbii maghiare vechi ca *nándor*, de pildă în *Nándorfehérvár*, numele Belgradului de altădată. *Bercel* aminteşte de tribul *Barsil*, un trib al bulgarilor de pe Volga, iar *Besenyő*, *Talmács* şi *Kölpi* (*Kölpény*), numesc resturi din triburile pecenege.

Numele Arpadienilor din secolul al X-lea şi ale altor notabilităţi s-au păstrat tot prin toponime. Satul Arpad, de odinioară, este astăzi o periferie a oraşului Pécs, un alt Arpad (Arpăşel, România), fiinţează şi astăzi, pe lângă Oradea. Localităţi cu numele de Taksony şi Fajsz se află de-a lungul Dunării, la sud de Budapesta şi prin alte părţi, Bulcsú (Búcsú) există şi astăzi în apropiere de Szombathely, iar Lél (făcând parte din localitatea Nagykeszi) se află în Slovacia, mai sus de Komárno (acum parte a Vel'ké Kosihy). În mod cert, unele dintre aceste localităţi şi-au primit numele după acela al unor demnitari ori notabilităţi.

În urma descălecatului, un mare număr de slavi băştinaşi au ajuns sub dominaţia maghiară. Numele lor maghiar a fost *tót*, care provine din germanul *theud* („popor") şi poate că a pătruns în limba maghiară prin intermediu avar. Numele indică deopotrivă slavi sudici (croaţi, sloveni) şi nordici (slovaci). În unele regiuni transdanubiene unde toponimia slavă pare mai veche decât cea maghiară (ex.: Tapolca, [Csab]rendek, Kapornak) este posibil ca maghiarii să fi găsit deja populaţie de limbă slavă.

Vorbind despre aşezarea maghiarilor, o menţionare specială merită a fi făcută pentru Transilvania. Denumirea ei originară a fost *Erdő-elve* (*Erdély*), ceea ce semnifica „ţara de dincolo de păduri". S-a alcătuit la fel ca numele principatului român subcarpatic de mai târziu Ţara Românească, *Havas-elve*, de „dincolo de munţi". Aceasta indică faptul că maghiarii, încă de la început, au considerat Transilvania ca un teritoriu deosebit de al lor.

Un număr suficient de descoperiri arheologice dovedesc că, în secolul al X-lea, Transilvania a fost ocupată de maghiari. Însă toponimii tribale nu se găsesc aici, ceea ce avertizează că acest ţinut nu poate fi considerat o parte a teritoriului ocupat de maghiar asemănător altor regiuni ale bazinului carpatic. Substratul toponimic slav este foarte însemnat: dintre 1.119 toponime cunoscute înainte de anul 1400, 104 sunt de etimologie slavă. Dintre localităţile importante, Bistriţa este de origine slavă, alte denumiri străvechi slave, ca Bălgrad (Alba-Iulia) şi Târnava, au fost păstrate de populaţia românească.

În secolul al X-lea, Transilvania a fost un principat independent. Fără să fie sub stăpânirea Arpadienilor, era condus de domnitori proprii, care în izvoarele maghiare se numeau *Gyula*. Evident, aceştia erau urmaşii şi descen-

denţii acelor *gyula* din Etelköz. Despre acel *Gyula*, care a domnit în jurul anului 952, se ştie că a încheiat pace cu împăratul Constantin, Bizanţul i-a conferit titlul de *patrikios* şi a fost botezat. El şi-a luat în serios noua religie şi l-a adus cu sine în Ardeal, în calitate de misionar, pe grecul Hierotheu, care fiind hirotonit „episcop al Turciei", „pe mulţi i-a călăuzit din rătăcirea barbară spre creştinism"[17]. Se pare că acelaşi Gyula a dat-o pe fiica sa, Sarolt, ca soţie principelui maghiar Geza. Însăşi această căsătorie demonstrează că dinastiile lui Gyula şi ale Arpadienilor erau socotite cam de acelaşi rang. Nu este mai puţin interesant faptul că Sarolt şi sora ei mai mare, Karold, au primit nume turceşti (*šar-oldu* = noră albă şi *qar-oldu* = noră neagră), ceea ce ne face să bănuim că, la curţile acelor Gyula, turca era încă o limbă vorbită.

[17] *Moravcsik* 85. În anii din urmă, în cele două istoriografii îşi face loc tot mai viguros ideea potrivit căreia Hieroteu a fost dus pe undeva prin preajma confluenţei Mureşului cu Tisa, unde urmaşii săi au continuat să reprezinte, în numele bisericii răsăritene, autoritatea unei episcopii a „Turciei" (n. ed.).

IV. Întemeierea regatului creştin

În timpul invaziilor maghiare, civilizaţia creştină, chiar luată în sensul cel mai larg, nu ajunsese mai departe de Elba, respectiv Dunărea de Jos. Dincolo de acestea urmau pământurile popoarelor barbare, care erau păgâne şi nu aveau o organizare politică stabilă. Cel mai important şi surprinzător eveniment al deceniilor din preajma anului 1000 a fost extinderea Europei creştine. Popoarele scandinave, cehii, polonezii, ruşii şi maghiarii, independent unii de alţii, dar aproape concomitent, au păşit pe calea transformării din popoare barbare, în ţări după modelul creştin. La mijlocul secolului al XI-lea, cea mai mare parte a Europei se găsea, din punct de vedere spiritual şi politic, într-o unitate creştină.

1. *Principele Geza*

Deşi cauzele locale trebuie să fi fost diferite, transformarea a urmat pretutindeni acelaşi model. Un membru al familiei domnitoare acapara puterea prin forţă, realiza convertirea supuşilor, punea temeliile organizării bisericii creştine, legalizându-şi domnia prin autoritatea bisericii într-o formă oarecare, de obicei prin adoptarea titlului de rege. Drept rezultat al acestei transformări, pretutindeni a luat fiinţă un sistem politic cu totul nou şi, cum s-a văzut mai târziu, trainic: monarhia creştină. Deşi uneori putea fi dictată de convingeri personale, trecerea la creştinism nu a fost un scop în sine, ci un mijloc pentru întemeierea unui nou sistem politic. De aceea i s-au alăturat măsuri al căror scop era consolidarea regimului, fără să fie în legătură directă cu preluarea noii credinţe. În istoriografia maghiară întregul proces de transformare poartă denumirea de „întemeiere statală", oarecum anacronic, deoarece regimul politic instaurat în vremea de care scriem, încă secole la rând, a fost departe de ceea ce se poate numi un „stat".

Rareori, o singură generaţie a putut aduce la îndeplinire această mare transformare. În Ungaria, procesul a început odată cu domnia lui Geza (972–997)[1], iar încheierea lui a fost opera fiului său, Ştefan (997–1038). Ultimul a fost acela care şi-a luat, mai târziu, titlul de rege, numele lui estompându-l pe

[1] În ediţia engleză, autorul a ezitat marcarea anului de început al domniei, probabil ca un semnal al incertitudinilor legate de aceasta (n. ed.).

acela al tatălui său, mai cu seamă după canonizarea lui, şi orice înnoire legată de transformare i-a fost atribuită lui, deşi este foarte probabil că o parte din acestea proveneau încă din timpul lui Geza.

Schimbarea din temelii a regimului politic conturat în capitolul anterior se poate presupune că a fost o consecinţă a înfrângerii suferite în anul 955, la Augsburg, însă detaliile schimbării se cunoşteau tot atât de puţin ca şi regimul care a fost desfiinţat. Oricum, în 973, maghiarii aveau deja un singur domnitor, pe Geza, unul din strănepoţii lui Arpad. Niciunul din ceilalţi numeroşi descendenţi ai întemeietorului de ţară nu va mai fi pomenit niciodată, fapt explicabil cel mai simplu prin aceea că au fost exterminaţi toţi, cândva, înainte de 973. Probabil că această epurare de mari proporţii a fost opera lui Geza, pe care cronicile îl prezintă ca fiind un domnitor îndârjit, „crunt", „a cărui mână era mânjită de sânge omenesc"[2]. Unicul supravieţuitor al numeroasei dinastii a rămas Koppány, fiul lui Zerind zis „Tar", care în timpul lui Geza era „principe de Somogy" şi guverna o parte a regiunii transdanubiene. El a scăpat desigur, fiindcă îi era rudă apropiată lui Geza, se pare văr. Deoarece principiul senioratului nu mai era invocat, Geza l-a desemnat ca urmaş al său nu pe Koppány, ci pe propriul său fiu, Vajk.

Scopul principal al lui Geza a fost consolidarea puterii recent acaparate, de aceea s-a străduit să încheie pace cu toţi vecinii săi, mai cu seamă cu Imperiul Romano-German. Deja la Paştele anului 973 a trimis o solie la Quedlinburg, la Otto I, renunţând la teritoriile bavareze şi morave, aflate până atunci sub ocupaţie maghiară. Apoi a ajuns în conflict cu principele Bavariei, Henric al II-lea, vărul lui Otto, dar în 996 s-a împăcat cu fiul acestuia, împăratul Henric al II-lea de mai târziu, căsătorindu-l pe Vajk, cu Gizella, sora acestuia. Atunci a renunţat şi la Viena cu împrejurimile sale. De atunci şi până în epoca cea mai recentă, cu o scurtă întrerupere[3], râurile Morava şi Leitha au format hotarul de apus al ţării.

Geza a făcut primii paşi hotărâţi pentru trecerea la creştinism. Desigur că la cererea sa, Otto l-a hirotonit ca „episcop al maghiarilor" şi l-a trimis la ei pe Bruno (Brunward), călugăr de la Sankt Gallen, deja în anul 972. Geza, împreună cu multe mii de maghiari „mai nobili" s-au botezat şi „a făgăduit că pe fiecare supus al său îl va face să poarte un nume creştin"[4]. A respectat această promisiune şi s-a străduit „să distrugă ceremoniile blasfematoare", iar pe „rebeli" i-a pedepsit cu asprime[5]. El însuşi însă nu a devenit cu adevărat creştin, ba dimpotrivă, respecta şi pe mai departe obiceiurile strămoşilor săi păgâni. În toate acestea i-a fost tovarăşă fidelă soţia sa, Sarolt, fiica ardeleanului Gyula,

[2] *SRH* II. 379 = *ÁKÍF* 273 (trad. Gábor Thoroczkay).
[3] Ediţia engleză o marchează între anii 1030 şi 1043 (n. ed.).
[4] *SRH* II. 379 = *ÁKÍF* 272 (trad. Gábor Thoroczkay).
[5] *SRH* II. 379 = *ÁKÍF* 273 (trad. Gábor Thoroczkay).

care nu a reţinut prea multe din creştinismul de rit grecesc al tatălui ei, ci a devenit cunoscută pentru asprimea şi ferocitatea sa masculină.

2. *Sfântul Ştefan*

În anul 997, urmaşul lui Geza, a devenit Vajk, cel care, botezându-se a luat numele de Ştefan. La urcarea pe tron, toate semnele arătau că a primit moştenire o putere princiară solidă, cu care a reuşit să învingă cu uşurinţă piedicile începutului de domnie. Mai rămâneau însă de făcut multe în structurile organizatorice: recunoaşterea sa necondiţionată pe întreg teritoriul ţării şi desăvârşirea organizării bisericii. Cam în perioada aceea a luat fiinţă noul sistem politic pe care, de-atunci, până la începutul secolului al XIII-lea, se va baza domnia Arpadienilor. Cât din această alcătuire este meritul lui Geza şi cât al lui Ştefan, nu ştim, însă întemeierea şi organizarea formală a regalităţii creştine a fost, în orice caz, opera lui Ştefan; aşadar, nu fără motiv biserica l-a ridicat în rândul sfinţilor săi, în anul 1083, şi tot el a rămas în memoria posterităţii ca întemeietorul regatului maghiar.

Cel dintâi act al domniei a constat în unificarea ţinuturilor aparţinând dinastiei Arpadiene. Prilejul i l-a oferit Koppány, ruda sa mai în vârstă, care, în temeiul principiului senioratului, pretindea pentru sine tronul princiar şi, pe lângă aceasta, probabil invocând obiceiul păgân al leviratului şi mâna văduvei lui Geza. Ştefan l-a învins pe Koppány în bătălia de lângă Veszprém, în anul 998, cadavrul i-a fost tăiat în patru, iar bucăţile, ca semn al autorităţii sale, le-a atârnat de porţile cetăţilor Veszprém, Győr şi Esztergom. Cea de a patra bucată a trimis-o unchiului său, Gyula, care cocheta cu păgânismul, ca un avertisment că domnia nu i se va mai prelungi mult. Nici nu a fost, deoarece Ştefan a încorporat Transilvania, ţara lui Gyula, încă în 1003, şi a încredinţat-o unui guvernator. Doar persoana lui *gyula* a fost cruţată, iar mai târziu, descendenţii lui au făcut parte din elita nobiliară maghiară.

Începând din acel moment, stăpânirea lui Ştefan s-a extins pe întregul teritoriu al ţării Arpadienilor. Între timp, pentru a-şi legitima puterea, a făcut pasul cel mai hotărâtor şi mai durabil al domniei sale: în ziua de Crăciun, a anului 1000 sau în cea de Anul Nou 1001, la Esztergom, s-a încoronat ca rege, cu tot fastul cuvenit. De la acea dată şi-a numărat anii de domnie, luându-şi titlul de „rege al maghiarilor" (*rex Ungrorum*). Cuvântul maghiar, de origine slavă, *király* [= rege] provenea de la numele lui Carol cel Mare şi exprima, cu demnitatea asociată, puterea deosebită a lui Ştefan. La început, nu se ştie până când, titlul reginei era exprimat printr-un cuvânt iranian, anume *asszony* [= doamnă, femeie]. Probabil, în vremuri anterioare, acesta ar fi fost titlul soţiei domnitorului şi din el s-a format şi numele maghiar al Sfintei Fecioare: *Boldogasszony* [= „Fericita Femeie"]. Nu a dispărut nici titlul de *úr* [= domn], dar acesta se cuvenea numai principilor aparţinători familiei regale.

Sfânta Coroană existentă astăzi nu este aceeaşi cu cea purtată de Ştefan. Ea a fost alcătuită din îmbinarea a două diademe separate, cândva, în vremea Arpadienilor. Judecând după reprezentările şi inscripţiile sale din limba greacă, partea inferioară este de origine bizantină, regele Geza I (1074–1077) primind-o de la împăratul Mihail al VII-lea (1071–1078). Partea superioară, cu inscripţii în limba latină, poate fi datată tot în secolul al XI-lea şi pare a fi de origine italiană. În general, se crede că cele două părţi au fost îmbinate prin a doua jumătate a secolului al XII-lea, iar prima pomenire sigură a acestei relicve este mult mai târzie[6].

Una dintre cele mai dezbătute probleme ale istoriei maghiare timpurii este aceea a culiselor încoronării. Deşi în Ungaria din jurul anului 1100 se credea că Ştefan i-ar fi cerut papei coroana prin intermediul abatelui Astric, această opinie este în contradicţie evidentă cu informaţia contemporană şi credibilă a episcopului Thietmar de Merseburg, potrivit căreia acelaşi Ştefan a primit „coroana şi binecuvântarea" prin „bunăvoinţa şi încredinţarea" împăratului Otto al III-lea (983–1002)[7]. Uneori, acestui gest i se dă interpretarea potrivit căreia Ştefan a devenit vasalul lui Otto, idee sprijinită de faptul că Ştefan a folosit ca simbol al puterii nu coroana, ci acea lance regală (*lancea regis*) pe care, după toate probabilităţile, a primit-o încă tatăl său, de la acelaşi Otto al III-lea. Într-adevăr, lancea poate fi văzută arătată pe monedele bătute de el, cât şi pe mantia de încoronare executată în anul 1031. Cele două opinii pot fi conciliate. În jurul anului 1000, împăratul a petrecut o vreme la Roma şi împreună cu apropiatul său colaborator, papa Silvestru al II-lea, s-au străduit să restabilească *imperium Romanum*. Nu avem motive să ne îndoim că proveniența coroanei este de la papă, dar este la fel de evident că la trimiterea ei a contribuit şi Otto. Politicii celor doi i se potrivea perfect învestirea lui Ştefan cu titlul de rege şi, prin aceasta, cuprinderea Ungariei în *imperium*-ul creştin, fără ca aceasta să însemne o relaţie de dependenţă pentru Ştefan. Nu există vreo urmă de aşa ceva în politica lui, orice şi-ar fi închipuit contemporanii că se ascundea în spatele simbolurilor.

Ştefan a continuat politica tatălui său, în ceea ce priveşte bunele relaţii cu vecinii cei mai puternici. Pe Vasile al II-lea, împăratul Bizanţului, l-a ajutat, în anul 1018, să-i înfrângă pe bulgari, iar cu cumnatul său, împăratul Henric al II-lea (1002–1024), a avut relaţii de prietenie. Dar, la stingerea dinastiei saliene a avut pretenţii de moştenire, cerând pentru fiul său o parte din principatul Bavariei şi, din această cauză, a ajuns în război cu noul împărat Conrad al II-lea.

---

[6] Prima menţionare sigură a Sfintei Coroane datează din anul 1304. Informaţie prezentă doar în ediţia engleză (n. ed.).

[7] Imperatoris predicti gratia et hortatu ... Waic ... coronam et benedictionem accepit; *Theitmarus Merseburgensis Chronicon*, VIII, 3 (IX, 4), ediţia *Gombos* III, 2203 = *ÀKÍF* 110 (trad. Gábor Thoroczky).

Ultimul a intrat în Ungaria în 1030, dar a fost înfrânt, fiind nevoit să renunțe la Viena și împrejurimile sale.

Adevărata problemă îngrijorătoare a fost pentru Ștefan aceea a moștenirii puterii regale, după ce Emeric (Imre), ultimul său fiu, despre care se spunea că ducea o viață de sfânt, a murit, victimă a unui accident de vânătoare, în 1031. Moștenitorul firesc ar fi fost vărul regelui, Vazul, fiul lui Mihail, fratele tatălui său, Geza. Dar, pe acesta, regele nu l-a socotit potrivit pentru tron. În locul lui l-a desemnat ca urmaș pe nepotul său pe linie feminină, Petru, fiul dogelui alungat al Veneției, Otto Orseolo. Vazul a fost orbit, iar cei trei fii ai săi au fost siliți să se refugieze în Polonia. Ștefan a murit la 15 august 1038, în vârstă de aproximativ șaizeci de ani și a fost înmormântat alături de principele Emeric, în bazilica întemeiată de el la Székesfehérvár.

3. *Urmașii Sfântului Ștefan*

Până la Angevini, Petru a fost singurul domnitor de origine străină și nu este de mirare că elitele maghiare nu l-au putut accepta. I-au reproșat că a despuiat-o pe văduva lui Ștefan de avere, că ar fi pus-o sub pază și că se înconjura de „nemți urlători" și de „italieni flecari"[8]. L-au alungat în toamna anului 1041 și l-au ales ca rege pe Aba, capul unei distinse seminții maghiare (se pare, de origine cazară). Numele său creștin era Samuel (1041–1044). Aba era rudă cu Ștefan pe linie feminină (*sororius*), cumnat sau poate văr, și era tot un creștin convins, dar violent și crunt, astfel încât, foarte repede, sub domnia lui nimeni nu s-a mai simțit în siguranță. În plus, în anul 1042, ca represalii pentru că împăratul Henric al III-lea îl luase sub protecția sa pe Petru cel alungat, Aba a devastat Austria. Atunci când, în anul 1043, împăratul a înaintat până la Győr, a fost nevoit să ceară pace și să renunțe la teritoriile bavareze câștigate de către Ștefan. În 1044, Henric a reapărut pentru a-l ajuta pe Petru să-și recapete tronul. În acea clipă, majoritatea aristocrației l-a primit cu entuziasm. Aba a pierdut bătălia din 5 iulie, de la Ménfő, lângă Győr, iar în cursul fugii, a fost prins și executat. Rudele l-au îngropat „în propria sa mănăstire", la Sar (astăzi Abasár), lângă Gyöngyös[9], mai târziu însă se pare că l-au reînhumat în biserica ce mai dăinuie și astăzi, la Feldebrő, în apropiere de Eger.

După căderea lui Aba, Petru a preluat iar puterea și s-a bazat în continuare, în primul rând, pe sprijinul împăratului. În 1045 l-a invitat pe Henric la Székesfehérvár și în ziua de 26 mai, de Rusalii, într-un cadru festiv, i-a predat lancea regală, gest prin care și-a declarat țara vasală imperiului. Se presupune că ar fi introdus până și legile bavareze. Aceste măsuri au revoltat nu numai pe păgânii încă existenți, dar și pe partizanii noii orânduiri religioase. Sperând că

[8] *SRH* I. 323 = *ÁKÍF* 381 (trad. Gyula Kristó).
[9] *SRH* I. 332 = *ÁKÍF* 390.

remedierea lucrurilor va veni de la descendenții lui Arpad, în anul 1046, nobilii creștini și înalții prelați i-au rechemat din Polonia pe fiii lui Vazul. Păgânii, crezând că acea turnură politică însemna revenirea vechii orânduiri, au trecut pretutindeni la asasinarea preoților și călugărilor. Atunci și-a pierdut viața și Gerard (Gellért), episcop de Cenad, de origine venețiană. El fusese educatorul principelui Emeric. Gerard a fost omorât la limanul dinspre Pesta al Dunării, la poalele muntelui care-i poartă astăzi numele, Gellérthegy (Colina lui Gerard), împreună cu alți doi episcopi. A fost canonizat în anul 1083.

Regatul lui Ștefan s-a dovedit a fi stabil și a supraviețuit crizei. Majoritatea aristocraților au dorit și pe mai departe un rege creștin, iar tocmai de aceea, dintre fiii lui Vazul, lăsându-l de-o parte pe Levente, cunoscut pentru simpatiile sale păgâne, l-au ales rege pe mezinul Andrei. În persoana aceluia, dinastia Arpadienilor a ajuns din nou la tron și, de atunci până la dispariția ei, în anul 1301, l-a și păstrat cu toată fermitatea. Andrei I (1046–1060) s-a folosit de mișcarea păgânilor pentru a-și învinge fratele rival, după care a proclamat restabilirea statului creștin, iar pe păgâni i-a constrâns repede la supunere. Odată capturat de către Andrei, Petru a fost orbit și castrat în apropiere de Székesfehérvár, pricinuindu-i-se rapid moartea.

Henric al III-lea nu a renunțat ușor la suzeranitatea pe care a dobândit-o asupra lui Petru. În anul 1051 a pătruns adânc în țară, dar a fost silit să se întoarcă din drum fără luptă, deoarece maghiarii i-au tăiat comunicațiile și aprovizionarea. Campania a echivalat cu o înfrângere, iar mai târziu, tradiția a crezut că muntele Vértes, aflat la vest de Budapesta, și-a primit numele de la armurile (lb. magh. *vért*, semnifică platoșă) lepădate de către nemții aflați în retragere. În 1052, Henric a încercat să ocupe Pojonul (Bratislava), dar a eșuat din nou. Andrei și-a păstrat independența și numai peste ani s-a împăcat cu imperiul, atunci când situația internă a evoluat în așa fel încât a avut nevoie de ajutor german.

Nici pentru prima, nici pentru ultima dată în istoria Arpadienilor, necazurile lui Andrei I au fost pricinuite de problema succesiunii la tron. Restaurarea dinastiei putea fi interpretată și drept o întoarcere la formula moștenirii strămoșești cuvenită adică celui mai în vârstă dintre urmași. Astfel privite lucrurile, după moartea timpurie a păgânului Levente, urmaș al regelui ar fi trebuit să fie Bela, cel de al treilea fiu al lui Vazul. Acesta s-a întors acasă puțin după schimbarea domniei și, cu titlu de principe, a primit de la fratele său spre guvernare treimea estică a statului.

Instituția principatului (*ducatus*), care s-a păstrat până în 1107, a însemnat divizarea răspunderii guvernării teritoriale a țării între rege și cea mai apropiată rudă a sa. Antecedentele acestei situații ar trebui căutate, probabil, în împărțelile dinastice din secolul al X-lea, necunoscute mai îndeaproape. În timpul lui Geza, Koppány a fost *dux* de Somogy, adică stăpânul unui mic ținut transdanubian. Ștefan l-a numit pe Petru moștenitor al tronului, în calitate de

„conducător al trupelor sale", adică principe, deşi nu există informaţii că i-ar fi dat şi un teritoriu anume. Începând cu Andrei I avem cunoştinţe aproximativ exacte privind funcţionarea instituţiei. Principele guverna partea de la est de fluviul Tisa şi regiunea Nitra, iar punctul central al autorităţii sale, pare să fi fost în cetatea Bihor (Biharea). În ţinutul său, principele exercita drepturi de suveran, ca acela al baterii monedei. Numai într-un singur domeniu nu deţinea aceleaşi prerogative: în politica externă.

La început, regele Andrei a domnit netulburat, împreună cu principele Bela. În jurul lui 1053, i s-a născut un fiu, Solomon, iar de atunci, s-a străduit să asigure succesiunea tronului pe seama acestuia. Încă în viaţă fiind, şi-a încoronat fiul ca rege, iar în 1058 l-a logodit cu Iudit, fiica minoră a de curând decedatului Henric al III-lea. A încercat să-l convingă şi pe fratele său mai mic să renunţe la dreptul său de moştenire. Potrivit tradiţiei, l-a chemat la o întâlnire la graniţa dintre ţinuturile lor, la Tiszavárkony, şi i-ar fi pus în faţă simbolurile demnităţii regale şi princiare, coroana şi spada, invitându-l să aleagă. Principele, după ce a aflat că alegerea coroanei l-ar fi costat viaţa, s-a mulţumit cu spada, dar a fugit în Polonia şi, în anul 1060, s-a întors cu trupe. Andrei a fost înfrânt şi a murit foarte curând din cauza rănilor primite. A fost înmormântat în abaţia benedictină din Tihany, ctitorită de el, unde, în cripta bisericii, o lespede funerară din marmură roşie îi păstrează până astăzi memoria. Supuşii fideli l-au salvat pe Solomon trecându-l în Germania, iar Bela a fost încoronat la 6 decembrie.

Domnia scurtă a lui Bela I (1060–1063) a rămas memorabilă prin ultima manifestare deschisă a păgânismului. În 1061, la Székesfehérvár, unde a ţinut scaun de judecată, s-a adunat o mulţime uriaşă de oameni de rând, formulând nişte cereri tulburătoare: doreau să primească de la rege împuternicirea să-i ucidă cu pietre, să-i tragă în ţeapă şi, în general, să-i măcelărească pe preoţi. Bela a cerut trei zile de gândire, timp în care şi-a adunat armata şi a împrăştiat adunarea. De atunci, victoria creştinismului a fost definitiv asigurată.

În anul 1063, împăratul Henric al IV-lea a pornit o ofensivă de mari proporţii pentru a-l readuce la domnie pe Solomon, cumnatul şi protejatul său. Se pare că Bela era dispus să abdice de bunăvoie, dacă îşi recăpăta demnitatea de principe, dar în ajunul atacului a fost victima unui accident (11 septembrie). Fiii săi, Geza, Ladislau şi Lampert, au fugit în Polonia, iar Solomon (1063–1074) a ocupat tronul fără nicio piedică. Curând s-a împăcat cu verii lui, i-a cedat lui Geza ţinutul princiar al tatălui său şi, după aceea, a domnit o vreme în bună înţelegere cu rudele. În 1068, au respins împreună o invazie a pecenegilor în Transilvania, la Chiraleş (Kerlés), la est de Dej, în Transilvania, iar în 1071, au asediat împreună Belgradul, împotriva bizantinilor pe care-i bănuiau că-i ajutaseră pe pecenegi. Se pare că lupta fratricidă a fost stârnită de împărţeala prăzii luate acolo. Geza şi fraţii săi au adus în ajutor trupe cehe, pe când Solomon era sprijinit de trupe germane. Regele a pierdut bătălia, în 14 martie

1074, nu departe de Pesta, la Mogyoród, şi s-a refugiat spre apus. Cumnatul lui, Henric al IV-lea, a făcut totul ca să-l repună pe tron, a pătruns pe teritoriul ţării până la Vác, dar până la urmă a putut păstra pentru protejatul său doar cetăţile Pojon şi Moson. Celelalte regiuni ale ţării s-au închinat noului rege, care i-a cedat fratelui său Ladislau, autoritatea de principe.

Deoarece Solomon a luat cu sine vistieria, Geza I (1074–1077) s-a adresat Sfântului Scaun cerând o nouă coroană, dar papa Grigore al VII-lea l-a considerat mai întâi ca suveran legal pe regele alungat, iar mai târziu i-a cerut lui Geza să se recunoască vasal papei. În loc de aceasta, Geza s-a împăcat cu Bizanţul şi şi-a pus pe cap coroana cea nouă primită de la împăratul Mihail al VII-lea, care, mai apoi, a devenit parte integrantă a Sfintei Coroane. A murit curând, la 25 aprilie 1077, lăsând în urma lui doar fii minori, iar tronul a fost ocupat, fără împotrivire, de fratele său Ladislau.

4. *Sfântul Ladislau*

Ladislau I (1077–1095) este, alături de Ştefan, celălalt personaj foarte cunoscut al istoriei maghiare timpurii. Nu atât prin faptele sale se înalţă din cenuşiul primelor secole, căci nu cunoaştem mai multe despre el decât despre Ştefan, cât mai ales prin viaţa sa postumă. În mod evident, a avut un rol important în consolidarea definitivă a creştinismului, dar această activitate a lui nu se poate compara cu cea a marelui său înaintaş. Popularitatea sa, cel puţin în posteritate, a depăşit-o pe cea a lui Ştefan, deşi nu prea cunoaştem cauza acestui fapt. În anul 1192 şi el a fost canonizat drept sfânt[10], ca un generos sprijinitor al Bisericii, iar în Evul Mediu târziu el a fost sfântul maghiar cel mai frecvent pomenit. Ştefan a rămas în posteritate ca un bătrân milostiv, dar sever, alcătuitorul sistemului juridic şi cel mai important izvoditor al său. Ladislau a fost reţinut însă ca un luptător tânăr şi viteaz. Despre faptele sale cucernice s-a vorbit prea puţin, dar cea mai memorabilă a fost înfrângerea în duel a unui războinic cuman şi eliberarea unei fete maghiare răpite, fapte care, şi peste secole, erau eternizate pe frescele din bisericile celor mai izolate sate ale Ungariei. Pentru curte şi elitele maghiare a reprezentat, mai târziu, întruchiparea cavalerului maghiar, deşi trebuie să fi avut puţine tangenţe cu idealul în formare al cavalerului creştin din secolul al XII-lea. S-a constituit obiceiul ca după încoronare, fiecare nou rege să purceadă în pelerinaj la mormântul lui Ladislau, Carol I l-a botezat cu numele lui pe cel de-al doilea fiu al său, mort de timpuriu, succesorul lui, Ludovic cel Mare i-a bătut chipul pe monedă, iar Sigismund de Luxemburg a fost înmormântat lângă el.

[10] Ştefan I cel Sfânt, regele Ungariei, a fost acceptat şi ca sfânt al bisericii ortodoxe, prin decizia patriarhiei Constantinopolului, la începutul mileniului III (n. ed.).

Primii ani ai domniei lui Ladislau au fost consacrați în cea mai mare parte reglementării treburilor cu Solomon. A reușit să-l convingă pe regele alungat să renunțe la dreptul său și să revină acasă, mai apoi însă a fost nevoit să-l închidă, deoarece a început să țească intrigi. L-a claustrat în Visegrád, unde un turn construit la mijlocul secolului al XIII-lea, care mai există și astăzi, a fost multă vreme pomenit ca fiind închisoarea în care ar fi zăcut. Solomon a fost pus în libertate cu prilejul canonizării lui Ștefan. El s-a retras la pecenegii de lângă Dunărea de Jos, cu ajutorul cărora, a mai năvălit odată în țară. Apoi, în anul 1087, a luptat alături de ei împotriva Bizanțului, încheindu-și astfel viața aventuroasă undeva prin Balcani. Ulterior, în jurul persoanei lui s-au creat legende, dintre care unele susțineau că ar fi devenit pustnic. Presupusul său mormânt este arătat și astăzi în peninsula Istria, în Pola Croației.

Pe cât de blând s-a comportat Ladislau cu principalul său rival, pe atât de crunt a fost față de toți aceia care periclitau noua orânduire a regatului. Toate strădaniile sale se concentrau spre a consolida ordinea stabilită de Ștefan. În acest scop a alcătuit legile, memorabile pentru severitatea lor, și a obținut de la papa Grigore al VII-lea canonizarea lui Ștefan, a principelui Emeric și a episcopului martir Gerard. Demersurile lui nu sunt lipsite de măreție, dacă ne gândim că Vazul cel orbit de Ștefan fusese bunicul lui. Dar pe vremea aceea, în Ungaria, persoana lui Ștefan simboliza tot ceea ce era nou și demn de păstrat. „Înălțarea" trupului regal a avut loc la 20 august 1083, la mormântul său de la Székesfehérvár. Mâna lui dreaptă nu a fost găsită, dar curând a apărut în deplină integritate; de atunci, face obiectul unui cult special („Sfânta Mână") și în cinstea ei a luat ființă abația de la Sâniob (Szentjobb), de lângă Oradea. A reapărut în timpul dominației otomane, în Dalmația, la niște negustori din Raguza, iar astăzi se păstrează la Budapesta.

Cea mai memorabilă faptă a lui Ladislau a fost cucerirea Croației, vecina de la sud-vest, fapt care a deschis, totodată, o nouă epocă în politica externă maghiară. Micuțul regat croat, înființat în secolul al X-lea, se întindea între muntele Kapela și Marea Adriatică, cu centrul în localitatea Biograd, de la malul mării, cea care, în Evul Mediu maghiar, a purtat numele de Tengerfehérvár („Cetatea Albă de la Mare", „Bălgradul Maritim"). Supușii regatului aparțineau bisericii latine, față de sârbii care aveau aceeași limbă, dar trăiau sub stăpânire bizantină și aparțineau ortodoxiei. Regele Dmitar Zvonimir, care nu făcea parte din casa domnitoare croată, a ajuns pe tron fiind ales. În anul 1075 a primit coroana de la papa Grigore al VII-lea, drept recompensă declarându-și țara vasală Sfântului Scaun. După moartea lui, regele maghiar a ridicat pretenții în temeiul moștenirii în numele surorii sale, care era văduva lui Zvonimir, și în 1091 a luat în stăpânire țara fără nicio piedică. În fruntea ei l-a așezat, cu titlu de rege, pe nepotul său Almos, fiul lui Geza I, iar când suzeranul regatului, papa Urban al II-lea, s-a împotrivit, a trecut de partea inamicului aceluia, împăratul Henric al IV-lea.

Cu prilejul cuceririi Croației, Slavonia a devenit parte organică a Ungariei, întinzându-se între cele două state, de la râul Drava, până la muntele Kapela. Acest teritoriu, pe vremea campaniei croate sau cu puțin mai târziu, Ladislau l-a încorporat Ungariei și drept consecință, în centrul lui, Zagreb, a înființat, cu puțin înainte de 1091, a noua episcopie maghiară. Nu se știe care fusese statutul anterior al Slavoniei. După cum o arată numele, maghiarii o considerau un teritoriu în care trăiau slavi, deci un ținut care nu aparținea pământului lor inițial. Potrivit unei surse din secolul al XIII-lea, făcuse parte din regatul croat, fapt contrazis însă de relațiile sale de mai târziu cu Ungaria. Față de Croația propriu-zisă, care întotdeauna a rămas o țară aparte (*regnum*) în cadrul regatului, Slavonia a avut o situație asemănătoare cu a Transilvaniei, cu alte cuvinte, a fost considerată ca o unitate separată, o parte a țării având, în cadrul ei, o situație juridică specială. Și organizarea ecleziastică corespundea acestei concepții. Alcătuia o eparhie separată, iar episcopul din Zagreb, întocmai ca și cel de Transilvania, era sufragan al arhiepiscopului din Kalocsa, pe când episcopii croați aparțineau arhiepiscopiilor din Split și Zara (din 1154). Cu siguranță, în această situație originală a Slavoniei își are originea darea arhaică a locuitorilor ei, *marturina*. Acesta, după cum i-o arată și numele, consta în piei de jder, care trebuiau plătite regelui de către fiecare gospodărie, însă deja regele Coloman (1095–1116) a transformat-o în dare bănească. Cu dări similare, plătibile în blănuri, ne întâlnim pretutindeni în Europa Răsăriteană, unde domnitori nomazi au supus la plată pe slavii locuitori ai pădurilor. De aceea, cu siguranță că *marturina* a fost, la origine, birul specific al etniilor slave trăitoare aici, pe care-l datorau stăpânitorilor lor maghiari. Luând în considerare toate acestea, se poate presupune că între Croația și Slavonia, chiar înainte de 1091, a existat o linie de demarcație pronunțată, și că Slavonia, înainte de a se integra regatului maghiar, a depins mai degrabă, în vreun fel oarecare, de regatul maghiar, decât de regatul croat.

5. *Regele Coloman*

Ladislau, ca și Ștefan, nu a avut succesori de sex masculin. Dintre nepoții lui de frate, rămași în viață, l-a indicat ca urmaș pe cel mai tânăr, Almos, deoarece acesta corespundea mai mult concepției sale asupra regalității. După moartea lui (29 iulie 1095), totuși, a devenit rege cel mai vârstnic frate al lui Almos, Coloman, om cultivat, dar cu un aspect exterior neconvenabil. Dacă putem da crezare contemporanilor săi, Coloman a fost „pe jumătate orb, cocoșat, șchiop și bâlbâit“[11], iar din acest motiv, inițial, a fost educat spre a fi preot și a păși pe tron părăsind un scaun episcopal. Însă cronicarul polonez contemporan lui ne spune că „în știința scrierii a fost cel mai cultivat“ dintre

[11] *SRH* I. 421 = *Képes Krónika* [Cronica Pictată] 179.

toţi domnitorii epocii sale[12], iar mai târziu, în ţara lui i s-a dat porecla de „Cărturarul". Fratele său mai tânăr, pe care a încercat să-l despăgubească cu demnitatea de principe, nu s-a putut resemna cu acest aranjament. Începând din anul 1098, s-a răsculat de cinci ori, cu ajutor german şi polon, până la urmă, fiind gata să devină chiar vasal împăratului Henric al V-lea, dacă acela l-ar fi ajutat să obţină tronul. Coloman l-a iertat la început, dar mai apoi şi-a pierdut răbdarea şi, în jurul anului 1113, l-a orbit, împreună cu băieţelul său Bela. Odată cu căderea lui Almos, instituţia princiară a luat sfârşit. Statul nu a mai fost divizat după sistemul vechi, de-atunci înainte, membrilor mai tineri ai familiei li s-a încredinţat, de obicei, guvernarea Croaţiei şi a Dalmaţiei, iar începând cu secolul al XIII-lea, uneori şi aceea a Transilvaniei.

La începutul domniei lui Coloman a avut loc trecerea prin Ungaria a oştilor primilor cruciaţi. De când, în anul 1018, Ştefan a deschis ţara în faţa pelerinilor şi a întemeiat un hospital[13] la Ierusalim, Ungaria a devenit calea frecventată şi preferată de către călătorii spre Ţara Sfântă. În cursul anului 1096, din mai până în septembrie, au sosit mai multe valuri de armate conduse de Walter „Sans-avoir", Petru de Amiens, în sfârşit Godfrey de Bouillon. Dintre toate, numai oastea celui din urmă a fost cu adevărat disciplinată, a trecut prin ţară fără prea mari conflicte. Regele în persoană l-a primit pe Godfrey la Sopron şi l-a însoţit pe malul stâng al Dunării, până la Zemun, cetatea de graniţă care se află faţă în faţă cu Belgradul, în timp ce pe fratele său Balduin, regele de mai târziu al Ierusalimului, l-a păstrat ca ostatec. Câteva trupe care au încercat să facă jafuri, nu au reuşit să treacă. Oastea de strânsură a unui francez pe nume Foucher a fost împrăştiată la Nitra, iar cea a preotului Gottschalk, la Székesfehérvár, iar pe cea a lui Emich de Leiningen, regele în persoană a respins-o de la graniţă, de sub cetatea Moson. După cum se ştie, maghiarii nu s-au ataşat cruciaţilor. Primul pelerin la Locurile Sfinte pe care îl cunoaştem nominal a fost ducele Almos, cel care, după câţiva ani, în jurul lui 1107, între două răscoale ale sale, şi-a făcut timp pentru acest drum lung.

Coloman a fost acela care a ataşat definitiv coroanei maghiare achiziţia lui Ladislau, Croaţia. În anul 1097 l-a învins pe regele Petru, contracandidatul la domnie şi s-a încoronat la Biograd, în anul 1102. Totodată, a încheiat un tratat (*pacta conventa*) cu capii etniei croate, prin care le recunoştea autonomia şi privilegiile aparte. Forma acestui act este însă un fals din secolul al XIV-lea, însă conţinutul său ar putea să corespundă realităţii. Începând de atunci, suveranul Croaţiei era totdeauna regele maghiar, dar ţara nu a devenit o provincie a Ungariei, ci numai o ţară alipită. Deşi de la Coloman încoace nu a

[12] Cum rege Ungarorum Colomanno, super reges universos suo tempore degentes litterali scientia erudito. *Chronicae Polonorum usque ad a. 1113 libri tres*, II, 29, *Gombos* I, 490.

[13] Instituţie medievală tipică ce combină rosturile unui han, cu acelea ale unui azil şi spital (n. ed.).

mai avut loc încoronarea vreunui rege maghiar în Croația, independența regatului (*regnum*) croat s-a exprimat pe de o parte în titulatura regelui, – despre care va mai fi vorba, – pe de altă parte, prin faptul că autoritatea lui era reprezentată acolo nu de către comite, ca în restul regatului, ci prin *ban*, locțiitorul învestit cu competența juridică a unui vicerege. Atât *banii*, cât și anturajul lor erau, de obicei, maghiari. Altminteri, stăpânirea maghiară era puțin bătătoare la ochi. Aristocrația croată trăia și pe mai departe potrivit propriilor legi și obiceiuri, ba chiar și participarea la război era obligatorie numai înăuntrul granițelor țării. S-a întâmplat ca magnații maghiari să primească donații de moșii pe pământ croat, dar în Evul Mediu târziu a devenit mai frecvent contrariul. Desigur, această situație specială este cauza faptului că, până în epoca modernă, nu ne prea întâlnim cu semne ale unui separatism croat.

Coloman a rezervat același statut juridic și celeilalte cuceriri a sale, anume Dalmației, însă aceasta nu a devenit o atât de statornică posesiune maghiară, ca și regatul croat. Însuși termenul geografic avea un conținut destul de special. Mai înainte vreme, era astfel denumită una dintre unitățile juridice mai extinse ale Imperiului Roman, dar acum prin aceasta trebuie să înțelegem mai degrabă peticele mediteraneene ale țărmului stâncos al Adriaticii, în primul rând orașele cu specific italian și, în bună parte latinofone, întărite cu ziduri: Zadar (Zara), Trogir (Trau), Šibenik (Sebenico) și Split (Spalato), precum și numeroase insule din apropierea lor, înșirate de-a lungul țărmului. Așadar, Dalmația nu alcătuia un teritoriu omogen, și se deosebea mult de Croația propriu-zisă, situată spre interior, prin sărăcia de vegetație, prin climă, cât și prin cultură. Era o unitate aparte și din punct de vedere politic, deoarece orașele dalmate nu țineau de regele croat, ci au rămas în sfera de influență a Imperiului Bizantin. În interiorul acestui cadru, statutul orașelor amintea foarte mult de acela al Veneției: se bucurau de o autonomie reală și erau conduse de oligarhia urbei, în frunte cu arhiepiscopul, respectiv episcopul. Autoritatea politică bizantină devenise tot mai nominală, concomitent cu interesul din ce în ce mai evident, al Republicii venețiene care, tocmai în vremea aceea își începea dezvoltarea imperiului său mediteraneean.

Coloman a intrat în Dalmația în anul 1105, obținând un succes rapid. Împăratul Alexios I Comnenul, cel care doar cu puțin înainte o ceruse de soție pe fata lui Ladislau, Piroska[14], pentru fiul său, viitorul Ioan al II-lea, nu s-a împotrivit, iar Coloman s-a revanșat ceva mai târziu, ajutându-l cu trupe împotriva inamicului său normand, Bohemund. În urma unui scurt asediu, regele a convins orașul Zara să capituleze, după care și celelalte orașe i-au recunoscut autoritatea. Condițiile erau relativ avantajoase. Ca semn al stăpânirii sale, Coloman a impus două treimi din taxele vamale, dar a lăsat neatinsă autonomia orașelor, iar în anul 1108 le-a și confirmat vechile privilegii.

[14] Rebotezată cu numele de Irina, a fost ulterior sanctificată de către biserica ortodoxă (n. ed.).

După cucerirea ţărmului mării, spre deosebire de înaintaşii lui, care se autointitulau regii maghiarilor (sau ai „panonienilor"), Coloman s-a numit pe sine „rege al Ungariei, Dalmaţiei şi Croaţiei" (1108)[15]. Schimbarea titlului reflecta schimbarea importantă a două viziuni. Pe de-o parte aceea că reprezentarea de *gens* din epoca păgână, ca obiect al autorităţii superioare regale, începea să fie înlocuită cu aceea de *regnum*, ceea ce însemna că stăpânirea asupra persoanelor se transforma în stăpânire cu caracter patrimonial. Pe de altă parte, lucru nu mai puţin important, împrejurarea că înseşi teritoriile începeau să se instituţionalizeze. Regiunile cucerite, nici în fapt, nici spirit, nu s-au topit în regatul maghiar, ci erau considerate în continuare ţări separate, pe care doar persoana suveranului, mai târziu, coroana sa, le ţinea legate într-o unitate politică. Aşadar, *regnum Hungariae*, începea să prindă contururi clare în conţinut şi teritoriu. Pe această evoluţie, deosebit de importantă, s-a întemeiat, la fel ca şi în alte ţări ale Europei latine, stabilitatea politică a instituţiei regale. Importanţa acestui fenomen o putem aprecia numai dacă luăm în considerare că alcătuirile contemporane, cu caracter statal incipient din Balcani, tocmai din cauza absenţei concepţiei *regnum*-ului, respectiv din cauza caracterului şters, nedefinit al organizării politice, au devenit, în final, efemere.

Cucerirea Croaţiei şi a Dalmaţiei a însemnat o nouă epocă în politica externă maghiară, epoca expansiunii care, începând de atunci, va dura aproape trei secole. Precum am observat, în secolul al XI-lea, Ungaria a trebuit nu odată să dea piept cu tendinţa de expansiune a Imperiului Romano-German, chiar dacă acesta a ameninţat rareori, în mod efectiv, independenţa statului. Pe lângă toate acestea, el a fost expus năvălirilor popoarelor de stepă învecinate: pecenegii, uzii, cumanii. În anul 1091 a avut loc ultima năvălire dinspre est şi de atunci, până la venirea mongolilor, Ungaria nu a mai fost ţinta vreunei invazii din afară. Dimpotrivă, odată cu domniile lui Ladislau şi Coloman începe epoca expansiunii maghiare, care durează până la prima năvălire turco-osmană, din anul 1390. În tot acest timp, Ungaria a fost puterea dominantă a Europei Centrale, ceea ce înseamnă că nu prea avea a se teme de vreun atac străin, în schimb, fără încetare, ea îşi hărţuia vecinii. Tendinţa de expansiune este trăsătura dominantă a epocii, deşi nu se prea manifesta în cuceriri efective, cât într-o permanentă războire, anexiuni nominale şi continua completare a titulaturii regale. În secolul al XIII-lea, Arpadienii se intitulau ca regi a nu mai puţin de opt ţări vecine, şi acestea, toate, au rămas părţi componente nominale ale coroanei maghiare, până în 1918.

[15] *DHA* I. 357.

6. *Monarhia creştină*

Dacă aruncăm o privire retrospectivă asupra secolului al XI-lea, progresul cel mai notabil îl marchează religia creştină şi instituţiile ei, precum şi statornicirea monarhiei creştine fundamentată pe acestea. Cele două erau strâns legate. Fără o autoritate regală stabilă, noua ordine nu ar fi putut fi susţinută. Tocmai învăţătura creştină i-a dat regelui prestigiul care îl ridica mult deasupra principilor păgâni, iar puterea lui pământeană era în afara oricărei îndoieli. Noua sa autoritate, era exercitată de acum „din mila lui Dumnezeu", fiind nu numai mult mai solidă decât a predecesorilor, ci având şi un alt caracter. Regele creştin putea să-şi dobândească prin religie un asemenea prestigiu, la care înaintaşii săi nici nu se gândiseră, atribut ce se cuvenea a fi folosit pentru menţinerea păcii şi consolidarea credinţei creştine. De aici, în mod necesar, regalitatea a însemnat introducerea unui sistem care se deosebea prin multe aspecte de cele obişnuite. Sacralitatea colectivă a dinastiei, pe care se pare că se întemeia organizarea din secolul al X-lea, a fost înlocuită acum de autoritatea unică şi de necontestat a regelui creştin.

Principiile de bază ale noii ordini şi ale unei guvernări corecte sunt cuprinse, pe scurt, într-o cărţulie atribuită lui Ştefan, intitulată *Libellus de institutione morum.* Aceasta amintea de „oglinzile regale" ale Carolingienilor[16], dar în structura, stilul şi concepţia ei avea deopotrivă o alcătuire originală şi conţinea „învăţăturile spirituale" ale lui Ştefan, către fiul său, moştenitorul tronului, din acest motiv este pomenită, de obicei, prescurtat, sub denumirea de *Învăţături.* A fost scrisă de un prelat cultivat din Ungaria, – posibil să fi fost arhiepiscopul Astric, – în jurul anului 1015, dar cu siguranţă în conţinutul ei a intervenit şi regele, despre care se ştie că, datorită educaţiei primite, era primul din poporul său cunoscător într-ale *ars grammatica.* Desigur că ideea centrală a operei era practicarea virtuţilor creştine, dar se punea un accent deosebit pe două criterii a căror importanţă era motivată de starea, „pe atunci încă plăpândă şi abia răsărită", a regatului maghiar: pe de o parte, primirea „oaspeţilor", adică a cavalerilor veniţi din străinătăţi şi a preoţilor, deoarece „ţara care are o singură limbă şi trăieşte numai potrivit unui singur obicei este slabă şi şubredă" (*nam unius lingue uniusque moris regnum imbecille est et fragile*); pe de altă parte, respectarea obiceiurilor străbune. Altminteri, a adăugat regele, nu fără dreptate, va fi greu de menţinut puterea regală în ţinuturile acestea[17].

În *Învăţături* s-a ajuns la înţelegerea dublului caracter al puterii regale, sacral şi temporal. Potrivit concepţiei bine cunoscute a secolului al X-lea, regele

---

[16] Genul era cultivat deopotrivă şi în Imperiul Bizantin. De acolo îşi trage originile o scriere asemănătoare, aparţinătoare literaturii Ţării Româneşti, intitulată *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* (n. ed.).

[17] *SRH* II. 625, 626 = *ÁKÍF* 136, 138 (trad. János Bollók).

creştin (*rex*) nu era numai stăpânul pământean al poporului său, ci şi conducătorul său religios (*sacerdos*). Deşi în *Învăţături* locuţiunea de *rex et sacerdos* nu apare textual, întreaga structură a operei stă mărturie că Ştefan şi-a conceput atribuţiile de domnitor în această dublă calitate. A considerat ca sarcină a sa organizarea bisericească a regatului, întocmai ca şi îndrumarea politică, iar în ceea ce priveşte legislaţia, acordarea de atenţie egală atât problemelor ecleziastice, cât şi celor laice.

Despre procesul întemeierii regatului ne putem forma o imagine bazându-ne, în primul rând, pe legile secolului al XI-lea. De la Ştefan însuşi provin două cărţi de legi, totalizând 56 (35, respectiv 21) paragrafe. Sub numele lui Ladislau I sunt cunoscute tot două cărţi, aşa-numitele „a doua" şi „a treia" carte, care conţin în total 47 (18, respectiv 29) de paragrafe. Cea mai veche dintre ele este „a treia" şi, după părerea majoritară, nu-şi are geneza în timpul domniei lui Ladislau, ci mai devreme, poate pe vremea lui Solomon (1063–1074). Din timpul domniei lui Coloman ne-a rămas un alt cod care, cu cele 84 de articole ale sale, este mult mai amplu decât toate celelalte. Informaţiile acestor cinci coduri de legi sunt completate de culegerile de hotărâri a două sinoade: cel de la Szabolcs, din anul 1092, şi cel de la Esztergom, din jurul anului 1100. (Cel dintâi, a fost pomenit mai devreme ca fiind „primul" cod de legi al lui Ladislau). În acestea se pot găsi decizii privind treburile laice, precum şi legile care conţin norme de drept referitoare în mod expres la problematica bisericească.

Din aceste vremuri timpurii s-au păstrat puţine hrisoave, şi acelea, bineînţeles, în primul rând, de la suverani. Cel mai vechi este diploma din anul 1002, a lui Ştefan, care statuează drepturile abaţiei de la Pannonhalma, însă aceasta ni s-a păstrat doar prin interpolarea unui fals din secolul al XII-lea. Mai timpurie decât aceasta este considerată diploma lui Ştefan, nedatată (de altfel, aceasta este singura în limba greacă, din Ungaria) care este emisă pe seama mănăstirii de călugăriţe de lângă Veszprém şi s-a conservat prin transcrierea efectuată în anul 1109, în timpul regelui Coloman. Prima scriere al cărei original s-a păstrat este diploma regelui Andrei I, din anul 1055, privitoare la înfiinţarea mănăstirii benedictine de la Tihany. Una dintre curiozităţile acestei scrieri este aceea că, în descrierea hotarelor moşiilor donate mănăstirii, se află fragmente de texte scrise în cea mai veche limbă maghiară (ex. *Feheruuaru rea meneh hodu utu rea*, în maghiara de azi *a Fehérvárra menő hadútra*)[18] [= drumul militar care duce la Fehérvár]. Primele diplome care nu provin de la autoritatea centrală sunt cea a comitelui Otto şi aceea a comitelui Petru, privitoare la întemeierea mănăstirilor din Zselicszentjakab (1061) şi din Százd (în jurul lui 1067).

[18] *DHA* I. 150 = Gy. Györffy (red.): *Arpád-kori oklevelek 1001–1196*. Budapest, 1997, 107.

7. *Organizarea guvernării*

În întemeierea noului stat, Ştefan a fost ajutat de cavaleri străini, în majoritate veniţi la curtea lui de pe pământ german, ca însoţitori ai soţiei sale Gizela. Sprijinul extern a fost atât de însemnat încât, în lupta împotriva lui Koppány, contemporanii au văzut chiar o luptă dintre „nemţi" şi „maghiari"[19]. Dintre venetici, au fost renumiţi o pereche de fraţi, Hont şi Pázmány, cei care, potrivit tradiţiei, înaintea bătăliei, l-au încins cu o spadă pe Ştefan, apoi cavalerul suab Vecelin care, se pare, l-a ucis pe Koppány. Toţi au primit roluri însemnate în guvernarea ţării, iar urmaşii lor s-au numărat printre cei mai de seamă nobili din perioada arpadiană. Nu trebuie totuşi să exagerăm influenţa străinilor. Fără nicio îndoială, domnia lui Ştefan s-a întemeiat în primul rând pe sprijinul elitei autohtone, respectiv al acelei părţi pe care el şi Geza au reuşit să o câştige de partea lor. Numărul aristocraţilor autohtoni trebuie să fi fost însemnat, deoarece majoritatea notabilităţilor din secolul al XIII-lea, pretindeau pe drept cuvânt, că se trag din cei ce au participat la descălecat şi la campaniile militare din secolul al X-lea. Reprezentantul lor cel mai important a fost Aba, pe care Ştefan – ori tatăl său –, l-a găsit destul de prestigios pentru a-i da de nevastă pe sora sa.

Conducătorii ţării, domni străini şi maghiari deopotrivă, au purtat titlul de *ispán* [= comite] care, de-a lungul întregului Ev Mediu, a fost tradus, de cele mai multe ori, prin *comes*. Cuvântul provine din cel de *župan*, din limba slavă de sud şi, la origine, desemna pe conducătorul unui popor, respectiv pe şeful unui teritoriu (*župa*), iar în Ungaria, începând cu epoca lui Ştefan, îl denumea pe acel demnitar pe care regele l-a aşezat în fruntea unui district sau al unei cetăţi. Începând cu secolul al XI-lea, comiţii au fost demnitarii regatului. În totalitatea lor au alcătuit „ordinul comiţilor" (*ordo comitum*) pe care *Învăţăturile* l-au numit, alături de episcopi, sprijinul cel mai important al suveranului. Înalţii demnitari bisericeşti şi laici, adică episcopii şi comiţii împreună, au format consiliul regal, a cărui funcţionalitate este adesea menţionată în legile lui Ştefan. De la început, cel mai de vază membru a fost *nádorispán* (*comes palatinus*, mai târziu prescurtat *nádor*, respectiv *palatinus*), care stătea în fruntea curţii regale, demnitate pe care, în timpul lui Ştefan, o avusese Aba.

Noua putere regală se sprijinea pe un şir de fortificaţii nou construite. Cu toate că Anonymus spune că descălecătorii au ocupat mai multe duzini de cetăţi, respectiv au construit ei înşişi altele, arheologia demonstrează că înainte de ultimul sfert al secolului al X-lea nu au existat asemenea construcţii, iar primele au fost ridicate de Geza şi de către Ştefan. Esztergom, Székesfehérvár şi Veszprém, menite a fi reşedinţe pentru regi sau regine, au fost construite din

[19] Ingruente namque bellorum tempestate, qua inter Theotonicos et Ungaros seditio maxima excreverat. *DHA* I. 39 = *ÁKÍF* 40.

piatră, pe alocuri s-au folosit ruinele câte unui *castellum* roman târziu, însă obişnuitele cetăţi regale din secolele XI–XII au fost construite din bârne, pe o structură de palisadă, întărite cu câte un val de pământ pe care, mai târziu, deseori se înălţa câte un zid de piatră. În general, ele închideau câte o suprafaţă de două-trei hectare, doar uriaşa cetate de la Sopron, care pare că a fost construită pe ruinele cetăţii romane Scarbantia şi păzea intrarea celui mai important traseu apusean, avusese o întindere de 8,7 ha.

Aceste cetăţi, care până în secolul al XII-lea erau numite în latină *civitas* sau *urbs*, iar după aceea li s-au spus *castrum*, erau, toate, în mâinile regelui şi serveau drept centre ale administraţiei locale. Celor mai multe, poate tuturor, le aparţinuse, de la început, câte un district (*parochia*, *provincia*), numită *megye* (= comitat) al castrului, adică o *vármegye* (= comitat de cetate, comitat de castru[20]). Semnificaţia originală a cuvântului de origine slavă este „hotar", poate pentru că, la început, acelea fuseseră despărţite de hotare bine marcate. Delimitările au putut servi iniţial şi ca bază a organizării bisericeşti. Potrivit diplomei regale din 1009, jurisdicţia eparhiei (diecezei) Veszprém se întindea asupra a patru castre (*civitas*), prin care cu siguranţă trebuie să înţelegem districtele celor patru castre, adică comitatele.

De la început, castrele împreună cu comitatele lor, au fost încredinţate comiţilor. Legătura dintre comite şi castru era atât de strânsă, încât numeroase cetăţi au primit numele primului lor comite. Originea celor mai multe comitate de astăzi se întinde până la cele întemeiate de Ştefan, până şi hotarele lor au rămas, nu o dată, neschimbate până în secolul XX. Comitatele Hont şi Abaúj, care şi-au primit numele de la contemporanii lui Ştefan, Hont *dux* şi Aba, au fost divizate în două numai prin pacea de la Trianon, iar părţile rămase Ungariei au persistat ca unităţi administrative până în anul 1950.

Numărul castrelor şi al comitatelor întemeiate de Ştefan trebuie să fi fost de aproximativ 40–45, dar se poate presupune că erau şi comiţi care conduceau mai multe comitate, prin locţiitorii lor. Nu putem crede că puterea comitelui Hont se întindea numai peste micul comitat Hont, iar despre Aba, cu atât mai puţin putem presupune că şi-ar fi condus doar propriul comitat. În izvoarele noastre comiţii şi episcopii apar ca factori ai puterii cu acelaşi rang, de aceea trebuie să credem că întinderea unui comitat al comitelui nu se deosebea prea mult de o eparhie. Aceasta este explicaţia faptului că pe comiţi izvoarele îi numesc deseori „principi" (*princeps* sau *dux*).

Despre împrejurarea în care a avut loc organizarea puterii centrale ne informează legenda Sfântului Gerard, care relatează despre întemeierea episco-

[20] Datorită diferenţelor semnificative dintre fortificaţiile vremurilor Arpadienilor şi cele ale Angevinilor, istoriografia românească a propus, pe bună dreptate, o terminologie diferenţiată. Primele vor fi deci „castre" (de aici „comitate de castre" etc.), iar celelalte „cetăţi" propriu-zise (n. ed.).

piei din Cenad. Aflăm astfel că, la Cenad, care pe atunci se numea Cetatea Mureşului (*urbs Morisena*, Marosvár), guvernase pe vremuri un principe Ahtum[21] (*princeps*), al cărui ţinut se întindea de la Crişuri, până la Dunărea de Jos. Ahtum era creştin, dar nu de rit roman, ci bizantin, în locul său de reşedinţă a întemeiat o mănăstire grecească şi, de altfel, era „nedesăvârşit în religia creştină", deoarece ţinea şapte neveste[22]. Avea herghelii uriaşe, cu cai greu de strunit, nenumărate vite, pe lângă toate acestea, având şi soldaţi pe a căror forţă bizuindu-se, l-a înfruntat pe Ştefan şi i-a pus vamă pe sarea ce o transporta din Transilvania, pe Mureş în jos. De aceea, cam prin 1030, regele l-a declarat inamic şi a trimis împotriva lui pe comandantul său pe nume Cenad (Csanád) care, potrivit legendei, încă păgân fiind, a trecut la el, trădându-l pe Ahtum. Anonymus scrie că a fost nepotul (*nepos*) lui Ştefan. Ahtum a căzut în luptă şi în locul lui a ajuns Csanád *princeps* al „regelui şi al casei lui Ahtum"[23]. La Cetatea Mureşului, căreia de atunci i-au dat numele lui Cenad, s-a înfiinţat o episcopie, în fruntea căreia regele l-a invitat pe italianul Gerard, care trăia ca sihastru în pădurea Bakony. Ţinutul lui Ahtum a devenit eparhia comitatului Cenad.

În istoriografia modernă, Ahtum este asemănat, de obicei, cu ardeleanul *gyula* şi prezentat ca un domnitor pe jumătate independent, ceea ce însă este probabil eronat. Despre persoana lui, în contrast cu Koppány şi Gyula, cronicile nu ştiu nimic, ceea ce demonstrează că, în acele vremuri, înfrângerea sa nu a fost socotită ca având o semnificaţie deosebită. De altfel, este greu de conceput că Ştefan ar fi suportat mai multe zeci de ani stăpânirea unui domnitor independent în inima ţării sale. Ahtum trebuie să fi fost într-adevăr reprezentantul aristocraţiei păgâne, care şi-a guvernat „ţara" ca pe o moştenire, dar în calitate de comite al regelui. Deci situaţia lui o putem asemăna aceleia a lui Aba, cu deosebirea că el nu a fost capabil să-şi frâneze obiceiurile păgâne, de aceea a venit timpul ca el să fie schimbat.

8. *Noua biserică maghiară*

Organizarea bisericească a fost chemată să asigure dominaţia creştinismului. În mod cert, aceasta a însemnat cea mai mare zguduire pentru urmaşii migratorilor. Introducerea ierarhiei şi a legislaţiei bisericeşti atrăgea după sine divizarea puterii între notabilităţile păgâne şi episcopi, iar luptătorii şi colectivităţile păgâne trebuiau să accepte conducători noi, care nu numai că propovăduiau idei străine tradiţiei lor, dar îi şi constrângeau să le primească, iar

[21] Numele maghiar (Ajtony) este rezultatul unei reinterpretări romantice a numelui din cronică. Istoriografia română utilizează, cu destulă consecvenţă, numele din cronică, respectiv pe acela de Achtum (n. ed.).

[22] *SRH* II. 489 = *ÀKÍF* 411.

[23] Quem constituit principem domus regis et domus Achtum. *SRH* II. 492 = *ÀKÍF* 416.

mai rău decât atât, toate acestea le făceau într-o limbă străină, ei înşişi fiind străini. Primii preoţi sosiţi şi cunoscuţi nominal erau germani, italieni sau francezi. Cel dintâi prelat de origine maghiară, cunoscut a fost Mór (Maurus, Mauriciu), episcop de Pécs, cel înscăunat încă de Ştefan, puţin înainte de moartea sa.

Potrivit cercetărilor, prima episcopie, cea din Veszprém, a fost înfiinţată încă de Geza, însă instituirea organizării bisericeşti a fost meritul lui Ştefan. Se scrie despre el că a înfiinţat zece eparhii, în frunte cu doi arhiepiscopi. Arhiepiscopia din Esztergom (Strigoniu) a fost închinată Sfântului Adalbert care, în 955, a fost şi la curtea lui Geza şi, potrivit tradiţiei, ar fi fost naşul de botez al lui Ştefan. De la început, acest prelat a fost socotit primul în rang, în biserica maghiară, având înaltul privilegiu de a-l încorona pe rege. I-au fost subordonate, dintru început, cinci sufragane: episcopiile din Eger, Pécs, Veszprém, Győr şi Vác, iar hotarele eparhiilor lor, cel puţin cele transdanubiene, au fost formate în anul 1009. În jurul anului 1100, Coloman a înfiinţat o a şasea episcopie, la Nitra. Cealaltă arhiepiscopie a luat fiinţă la Kalocsa, dar şi-a mutat reşedinţa, în timpul Sfântului Ladislau, în Bač (Bács). Primii ei subordonaţi au fost episcopii de Cenad, Transilvania şi Bihor. În jurul anului 1100, episcopia bihoreană şi-a mutat sediul la Oradea, luându-şi numele după noua reşedinţă. Episcopia Transilvaniei, a cărei reşedinţă era la Alba-Iulia, şi-a păstrat denumirea originară. Şi Zagrebul, pe care l-a fundat Ladislau I, în jurul lui 1090, a devenit sufragan al arhiepiscopiei din Kalocsa, împreună cu două episcopii misionare, Syrmia (Srem) şi Bosnia, înfiinţate în secolul al XIII-lea. Începând de atunci, în fruntea bisericii maghiare au stat 14 prelaţi, dar s-a împărţit numai în 12 eparhii, deoarece cei doi episcopi misionari nu aveau jurisdicţie teritorială decât pe moşiile lor.

Capitlurile catedralelor au început să răsară în documente începând cu sfârşitul secolului al XI-lea, dar nu s-au departajat, ca instituţii cu stăpâniri distincte, decât în deceniile de după anul 1150. Cam în acel timp, bunăstarea catedralelor a început să fie împărţită între episcop şi capitluri. În fruntea lor stătea un prepozit, iar cei mai importanţi slujbaşi erau custodele (*custos*), lectorul (*lector*), cantorul (*cantor*) şi arhidiaconii, a căror autoritate se extindea, de obicei, asupra câte unui comitat. Cele mai vechi capitluri colegiale îşi trag originile tot în vremurile domniei lui Ştefan I. Cel mai celebru şi, totodată, cel mai bogat, a fost cel din Székesfehérvár, închinat Sfintei Fecioare. Ştefan, care şi-a transferat acolo scaunul de la Esztergom, a fost înmormântat în biserica acelui capitlu, fiind urmat de alţi 14 regi, inclusiv Bela al III-lea, Ludovic I cel Mare şi Matia Corvinul. Tot la Székesfehérvár, consecvent începând din anul 1038, au fost încoronaţi regii şi reginele lor, iar custodele capitlului local a fost însărcinat cu păzirea celor mai preţioase tezaure ale dinastiei, printre care şi sfânta coroană. Aceasta din urmă a fost păstrată doar până la începutul secolului al XV-lea, când a fost mutată în cetatea de la Visegrád.

În paralel cu organizarea bisericii s-a instalat în Ungaria ordinul benedictinilor, a căror primă şi cea mai renumită mănăstire a început să fie construită încă în timpul lui Geza, în 996, la Pannonhalma[24], în cinstea Sf. Martin din Tours. Ştefan a înzestrat-o cu beneficii bogate. Tot el a înfiinţat abaţiile de la Pécsvárad, Zalavár, Bakony şi Zobor, lângă Nitra. Sub primii lui urmaşi au urmat altele, la Tihany (1055), Szekszárd (1061), Hronský Beňadik (Garamszentbenedek) (1075), Somogyvár (1091) şi în alte localităţi. Nu peste mult timp, exemplul suveranilor a fost urmat de unii nobili. Astfel, mănăstirea de la Zselicszentjakab (lângă Kaposvár), ridicată de comitele Otto (1001), care, prin averi, nu a rămas cu mult în urma mănăstirilor regale.

În secolele XI–XII întâlnim şi câteva mănăstiri de rit bizantin cum a fost, de pildă, cea înfiinţată de Ştefan pentru călugăriţele grecoaice stabilite în valea de lângă Veszprém. Slavii au avut un rol important în convertire, deoarece noţiunile de bază ale noii credinţe (*keresztény* – creştin, *pogány* – păgân, *keresztel* – a boteza, *bérmál* – a mirui, *püspök* – episcop, *pap* – popă, *barát* – călugăr, *szent* – sfânt, *angyal* – înger, *oltár* – altar, *bálvány* – idol) au ajuns prin intermediul lor în limba maghiară[25], la fel ca şi patru din zilele săptămânii (*szerda* – miercuri, *csütörtök* – joi, *péntek* – vineri, *szombat* – sâmbătă).

Prestigiul şi stabilitatea bisericii trebuiau consolidate. Şi aici, ca şi în alte părţi, oamenii bisericii au fost scoşi de sub competenţa instanţelor judecătoreşti laice, în schimb, tribunalele bisericeşti puteau judeca persoanele laice în anumite probleme ca de pildă, în cele matrimoniale. La sfârşitul secolului al XI-lea a pătruns şi aici reforma gregoriană, dar se înţelege de la sine că în acest teritoriu, altele fiind priorităţile, nu era recomandabilă forţarea noilor idei. Se spunea: „nimeni să nu îndrăznească să cumpere sau să vândă o biserică"[26], deşi întâlnim numeroase urme ale instituţiei bisericeşti private chiar şi în secolul al XIII-lea. Nici celibatul nu a fost riguros pretins. Conciliul din vremea lui Coloman, „luând în consideraţie imperfecţiunea omenească", a luat la cunoştinţă că episcopii şi preoţii, deopotrivă, trăiesc cu soţiile lor şi le-a recomandat ca aceasta să se facă „cu măsură"[27] şi a interzis recăsătorirea, concubinajul şi, bineînţeles, bigamia.

O condiţie de bază a existenţei bisericii a fost zeciuiala sau dijma. Încasarea ei, în general, a fost deja decisă de către Ştefan I, dar modul detaliat de procedură a fost reglementat numai la sfârşitul secolului. La început, până în

[24] Ediţia engleză semnalează că abaţia şi-a conservat până astăzi o bună parte din componentele originale (n. ed.).

[25] Fără a intra în detalii, observăm că autorul, pe linia tradiţională a istoriografiei maghiare, exclude orice posibilă influenţă romanică sau românească asupra maghiarilor în epoca sedentarizării şi creştinării lor, deşi unii termeni de bază din vocabularul creştin şi cel agricol al limbii maghiare, atribuite slavilor, sunt de origine latină evidentă, putând fi preluate direct de la neolatinii atestaţi în Panonia în secolul X (n. ed.).

[26] Conciliul din Esztergom 43, *Závodszky* 202.

[27] Conciliul din Esztergom 31, *Závodszky* 201.

secolul al XIV-lea, se percepea a zecea parte din recoltă, în primul rând din vin şi cereale. Dar, de la începuturi, prestigiul bisericii se întemeia pe moşiile proprii. Averea ei, din epoca lui Ştefan, se bucura de protecţia specială a regelui, iar donaţiile odată acordate, nu mai puteau fi retrase. Stabilitatea puterii bisericii, ca pretutindeni în Europa, provenea, în primul rând, din întinderile însemnate de pământ care au ajuns în posesia ei. Abaţiei din Pécsvárad, Ştefan i-a atribuit 41 de sate, cu 1136 de suflete. La începutul secolului al XIII-lea, averea mănăstirii din Pannonhalma era de aproximativ 2200 de suflete. Deoarece episcopiile profitau de cea mai mare parte din cuantumul dijmelor, aveau posesiuni, în general, mai restrânse. De pildă cea din Eger a primit de la întemeietorul ei, în total, zece sate. Desigur că, în cursul Evului Mediu, mai cu seamă până în secolului al XIII-lea, averea celor mai multe instituţii a crescut, iar unii dintre prelaţi, cum ar fi cei doi arhiepiscopi sau episcopii din Pécs şi Oradea, posedau domenii uriaşe.

9. *Stârpirea păgânismului*

Condiţia preliminară a creării noilor stări, după cum arătase şi exemplul lui Ahtum, a fost distrugerea instituţiilor păgâne. Pentru ca supremaţia creştinismului să fie trainică, trebuia să dispară tot ceea ce amintea de epoca păgână. Acest proces a durat aproximativ un secol, dar a reuşit atât de complet, încât din moştenirea vremurilor anterioare secolului X abia dacă a mai rămas ceva. Creionarea însăşi a acestei perioade este o problemă, deoarece despre numeroase instituţii ale secolelor XI–XII se poate cu greu stabili în ce măsură sunt creaţii noi sau au rămas ca o continuare a epocii păgâne anterioare.

Fireşte, în primul rând a fost vorba despre convertiri. Epoca păgână nu a fost reprezentată numai prin credinţe religioase specifice, ci şi de multe alte fenomene prin care se putea exprima. În jurul anului 1200, Anonymus califica drept obicei păgân (*paganismus*) chiar şi faptul că trupele treceau râul cu ajutorul burdufurilor[28]. Aşadar, adoptarea creştinismului nu a însemnat numai practicarea unor noi principii de credinţă, ci, totodată, şi acceptarea modului de viaţă al popoarelor creştine. Cine avea reţineri faţă de toate acestea însemna că, în adâncul sufletului, a rămas tot păgân. Şeful păgân, numit Vata, iniţiatorul răscoalei din 1046, „s-a dedicat demonilor, s-a ras în cap lăsându-şi doar trei cozi, după obiceiul păgân", iar adepţii lui „au început să mănânce carne de cal"[29]. Bineînţeles, toate acestea erau prielnice manifestării sentimentelor păgâne şi, ceea ce înseamnă acelaşi lucru, apartenenţei la un popor păgân.

Credinţele şi obiceiurile păgâne erau legate între ele atât de strâns, fiindcă reprezentau împletirea dintre viaţa pământeană şi cea de dincolo, cu

---

[28] *SRH* I. 41 = *MEH* 140 (trad. Dezső Pais).
[29] *SRH* I. 338 = Cronica Pictată 108, 109.

conştiinţa unei identităţi etnice. Toţi cei care se socoteau maghiari urmau acelaşi mod de viaţă şi mărturiseau aceeaşi credinţă, deosebindu-se tocmai prin aceasta, în modul cel mai clar, de alte popoare. De aici putem deduce, că cea mai specifică instituţie a păgânismului trebuie să fi fost „tribul". Oricum ar fi funcţionat cele şapte triburi, sunt puţine certitudini asupra faptului că ar fi cuprins întreaga populaţie maghiară păgână, adică ele au reprezentat, în primul rând, tot ceea ce era concomitent, păgân şi maghiar. Desigur prin aceasta se explică împrejurarea că organizarea tribală, a dispărut fără urme, în cursul întemeierii statale, izvoarele autohtone nu o pomenesc, pierindu-i până şi amintirea. Dacă raţionamentul de mai sus este corect, atunci una dintre primele îndatoriri ale introducerii creştinismului a fost lichidarea din rădăcină a conştiinţei tribale.

De respectarea prescripţiilor creştinismului, care înlocuiau riturile păgâne, se îngrijeau noile legi. Primele le-a adus Ştefan, la începutul domniei lui, decretând sărbătorirea duminicii, postul Crăciunului, postul din ziua de vinerea şi spovedania dinainte de moarte. A obligat pe toată lumea să frecventeze biserica „cu excepţia celor care păzesc focul" şi le-a pus în vedere o mustrare specială celor care „şuşotesc şi îi tulbură pe ceilalţi în timpul slujbei povestind întâmplări deşarte"[30]. Bătrânii erau numai izgoniţi, pe când tinerii şi oamenii de rând erau pedepsiţi „cu bătaia şi tunderea părului". Mai târziu, în vremea lui Ladislau, a devenit obligatoriu postul mare, deşi sincronizat după ritul bizantin (adică de la duminica de dinainte de lăsata secului) şi au fost stabilite cu exactitate celelalte, aproape patruzeci, sărbători bisericeşti. În cea de a doua sa carte de legi, Ştefan a stabilit ca „zece sate să zidească o biserică, s-o înzestreze cu două gospodării şi două slugi, un cal şi o iapă, şase boi, două vaci şi treizeci de orătănii. De haine liturgice şi acoperitori pentru altar se îngrijeşte regele, de preoţi şi cărţi, episcopul"[31]. Mai târziu, acelora care locuiau departe li s-a permis să fie reprezentaţi printr-o altă persoană, adică „în locul tuturor să meargă la biserică numai unul, sprijinit în toiag, iar la altar să facă o danie de trei prescuri şi o lumânare". În mod sigur, primele biserici au fost construite din lemn, la sfârşitul secolului pomenindu-se unele care, „din cauza vechimii au căzut în ruină"[32].

Având în vedere poligamia păgânilor şi obiceiurile lor patriarhale, legile au acordat o deosebită atenţie căsătoriei creştine şi, în general, ocrotirii femeilor. Aceste legi au fost foarte necesare, deoarece pentru ucidere, independent de rangul făptuitorului sau al victimei, se plăteau 110 juncani (o parte regelui, ca pedeapsă, şi o parte rudelor, ca preţ al sângelui). Uciderea soţiei nu era trecută în această categorie. Pentru ea numai rudele primeau despăgubire

[30] Ştefan I: 9, I: 19, *Závodszky* 144, 147.
[31] Ştefan II: 1, *Závodszky* 153.
[32] Conciliul de la Szabolcs, 11; idem, 8, *Závodszky* 160, 159.

50, zece sau cinci juncani, în funcție de statutul soțului. Iar în situația femeii adultere prinsă în flagrant, chiar și în veacurile următoare legea îi permitea soțului să o ucidă, fără să fie pedepsit. Regele îi apăra pe orfani, de aceea a interzis ca, după obiceiul nomad, văduvele să fie constrânse să se mărite împotriva voinței lor și a interzis practica răpirii femeilor. Legile au hotărât și împotriva acelor bărbați care „au fugit peste granița din fața soțiilor", respectiv a celor „pe care ura împotriva soției îi îndeamnă să se vândă ca sclavi"[33].

10. *Reminiscențele păgânismului*

În urma persecuțiilor, societatea păgână a dispărut fără să fi lăsat urme scrise. Se știe doar atât, că era strâns legată de modul de viață nomad și că acorda mare importanță victimelor jertfite în locuri sacre, respectiv, cultului strămoșilor și al calului. Unele elemente ale credinței păgâne, ca de exemplu patriarhalul zeu–tată (*atyaisten*) și contrariul său, diavolul (*ördög*), s-au transferat, probabil, în învățătura creștină. Una dintre reprezentările centrale ale credinței păgâne, sacralitatea (compară cu maghiara veche *igy*, „sfânt") a dispărut și ea, respectiv s-a dizolvat în noțiuni creștine (de exemplu: *üdvösség* – mântuire, *egyház* – biserică, la origine „casă sfântă"; *ünnep* – sărbătoare, la origine *igy-nap* – „zi sfântă").

Alte componente esențiale, în parte desfigurate în superstiții, în parte dizolvate în povești populare, au trăit mai departe în folclor și urmele lor au putut fi descoperite și în secolul XX, în unele colectivități țărănești izolate din bazinul carpatic. Astfel a fost „copacul care atinge cerul" având pe crengi lumea subpământeană, pământeană și suprapământeană, apoi „sufletul dublu" dintre care unul sălășluia în trup până în momentul morții, pe când celălalt era „suflet liber", din când în când călător și care „revenea doar să doarmă". Este limpede că toate aceste reminiscențe sunt de origine străbună, deoarece găsim concepții paralele cu ele în credințele popoarelor din Urali și Siberia și se leagă strâns de șamanism, care se bănuiește că ar fi fost temeiul credințelor maghiarilor păgâni. Șamanul (*táltos* = înțeleptul) era o persoană cu puteri supraomenești, pe care particularități corporale determinate (șase degete, dinți supranumerari) îl predestinau legăturilor transcendentale. Calea spre acestea din urmă era căderea în extaz inconștient, *delirul*, stârnite de o muzică și dans ritmat, iar accesoriul vocației sale era toba cu puteri magice, obținută de pe vârful copacului lumii, cu care, după cum spune cunoscuta poezie pentru copii („cu fluier, cu tobă, cu scripcă de trestie"), știm că, printre altele, putea să vindece și, totodată, să prezică viitorul sau să aducă ploaia.

Dacă luăm în considerare dificultățile evidente, se poate socoti că creștinismul a învins relativ ușor și repede. După a doua răscoală păgână

[33] Ștefan I: 30; Conciliul de la Esztergom 55, *Závodszky* 150, 204.

(1061) atotputernicia sa nu a mai fost contestată, cu toate că şi după treizeci de ani a fost necesar să se aducă o lege împotriva celor care „aduc jertfe, după obiceiul păgân, lângă fântâni sau duc ofrande pomilor, izvoarelor şi pietrelor"[34]. Activitatea vrăjitoarelor, vracilor, magicienilor şi ghicitorilor a fost interzisă încă de Ştefan. Până la sfârşitul secolului aceste griji au încetat. Regele Coloman şi-a putut permite deja să facă să înceteze prigonirea strigoilor (*strigae*) „care nu există", şi tot el a dat dispoziţia că „un creştin poate fi înhumat numai în cimitirul bisericii"[35]. Începând de atunci, într-adevăr, nu ne mai întâlnim nici cu cimitirele păgâne tradiţionale, nici cu obişnuitele semne funerare. Conciliul din Esztergom, din jurul anului 1100, a găsit că este suficient ca să-i oblige doar la post pe cei care „sărbătoresc orişice provine din obiceiuri păgâne"[36]. Toate acestea însemnau că creştinismul a prins rădăcini definitive.

Cele mai timpurii izvoare scrise trădează încă multe din realităţile păgâne ale secolului al X-lea, în primul rând însă oferă o imagine a acelei uriaşe transformări care s-a petrecut în perioada de la Sfântul Ştefan, până la Coloman. Luată în totalitatea ei, importanţa epocii poate fi cu greu supraapreciată. Cu toate că în cursul secolului al XIII-lea s-a destrămat vechea ordine socială şi politică creată, ea are, în multe privinţe, încă şi astăzi, astfel precum vom vedea mai jos, lacune de cunoaştere. Dar creaţia lui Ştefan, în totalitatea ei, a fost nepieritoare. Şi după secole, persoana lui a rămas în amintire ca izvorul ultim al tuturor drepturilor, şi nu numai nobilii şi-au revendicat privilegiile de la donaţiile lui, dar oricare alte pături sociale. Este semnificativ faptul că în anul 1437, capii răscoalei ţărăneşti din Transilvania[37] au trimis delegaţi la Buda, deoarece credeau că vor putea vedea acea diplomă a Sfântului Ştefan în care sunt fixate drepturile lor. Multe din creaţiile primului rege, precum comitatele şi eparhiile, trăiesc şi astăzi. Fără nicio îndoială, cea mai importantă decizie a sa a fost aceea de a se fi ataşat bisericii Romei, pentru primirea creştinismului. Drept consecinţă, Ungaria a rămas până în contemporaneitate o ţară cu scriere şi cultură latină şi a avut parte de nenumăratele privilegii culturale şi politice care au derivat de acolo.

[34] Conciliul din Szabolcs 22, *Závodszky* 161.
[35] Coloman I: 57, 73 *Závodszky* 191, 192.
[36] Conciliul din Esztergom 7, *Závodszky* 198.
[37] În istoriografia românească fixată sub numele de „Răscoala de la Bobâlna" (n. ed.).

V. Secolul al doisprezecelea (1116–1196)

Regatul maghiar pe care l-a întemeiat Ştefan, iar Ladislau şi Coloman l-au extins, a rezistat, după toate semnele, fără transformări prea mari, până la sfârşitul secolului al XII-lea. Este demn de remarcat că toată informaţia oferită de izvoarele epocii, luată în ansamblu, este mai săracă decât aceea a secolului precedent. Diplome s-au păstrat într-o cantitate mai mare, printre ele, crescând mereu numărul celor particulare. Lipsesc însă cu desăvârşire acele tipuri de izvoare care ar fi mai importante pentru noi: legile. Imaginea generală care ar putea fi redată despre Ungaria epocii este, totuşi, mai viguroasă decât cea precedentă. Aceasta, datorită celor trei autori străini care au trăit în jurul anului 1150. Idrisi, ilustrul geograf al regelui sicilian Roger al II-lea, a lucrat cu izvoare indirecte, dar Otto, episcopul de Freising, cavaler cruciat, şi Abu Hamid, un călător musulman din Andaluzia, au văzut Ungaria cu propriii lor ochi, de aceea informaţiile pe care ni le oferă au o valoare deosebită.

1. *Urmaşii regelui Coloman*

Lui Coloman, care a murit la 3 februarie 1116, i-a urmat unicul său fiu, Ştefan al II-lea (1116–1131), în vârstă de abia 15 ani. Tânărul, certăreţ şi violent, se războia aproape în fiecare an cu câte un vecin, dar în spatele acţiunilor sale nu se constată vreun program politic ferm. În 1116 a pierdut o luptă cu cehii, iar în 1123 demnitarii lui l-au constrâns să revină acasă din Halici. A recucerit Dalmaţia în 1124, pe care Veneţia o ocupase imediat după moartea lui Coloman, însă nu a ştiut s-o păstreze. În anul 1127 a atacat Bizanţul, pentru că Ioan al II-lea i-a dat adăpost lui Almos cel orbit, şi a înaintat până la Plovdiv. Răspunsul împăratului, venit în anul următor, a fost o campanie de represalii. Se ştia deja atunci că bolnăviciosul rege nu va avea urmaşi. Când i s-a adus la cunoştinţă că Bela, fiul lui Almos, decedat între timp, trăia într-o mănăstire din Ungaria, a dispus să i se dea o rezidenţă cuviincioasă şi l-a însurat cu fata marelui jupan sârb. Nu mult după aceea a murit, la 1 martie 1131, şi tronul a fost ocupat de Bela zis „cel Orb".

În realitate, în locul lui Bela al II-lea (1131–1141), conducea statul soţia lui, Elena (Ilona), a cărei cea dintâi acţiune a fost să plătească cu vârf şi îndesat pentru orbirea soţului ei şi, cu prilejul adunării de la Arad, a organizat o

baie de sânge pentru acele notabilități care erau considerate credincioase lui Coloman și fiului său. Supraviețuitorii au cerut ajutorul lui Boris, care trăia în Rusia. Acela era socotit fiul bastard al celei de-a doua soții a lui Coloman, Eufemia, sora cneazului de Kiev, Vladimir Monomahul. Se născuse în străinătate, deoarece regele a prins-o pe mama lui în adulter și a repudiat-o, trimițând-o acasă. În anul 1132 a năvălit în fruntea unor trupe polone, ale regelui Boleslav al III-lea, dar, cu toate că a suferit o înfrângere lângă râul Sajó, decenii la rând a continuat să preocupe curtea maghiară cu pretențiile sale la tron.

Guvernarea lui Bela și a Elenei a devenit memorabilă printr-o nouă cucerire maghiară. În anul 1136 au reușit să reia de la venețieni o parte din Dalmația, iar în 1137, pentru prima dată, o armată maghiară a pătruns printre munții sălbatici ai Bosniei vecine cu Croația. Cu această ocazie, regele l-a numit pe unul dintre fiii săi minori principe al ținutului, în timp ce el însuși și-a luat titlul de rege al Ramei. Fapt curios este că niciodată nu a existat o țară cu acest nume. Rama a fost numele unui afluent al Neretvei, în a cărei vale se întindea un mic district al Bosniei. Numai o neînțelegere a putut fi cauza faptului că, în locul Bosniei, acest nume a ajuns în titulatura regilor maghiari. Cu toate acestea, a rămas acolo până la sfârșit și, în decursul Evului Mediu, a servit drept bază juridică suveranității maghiare asupra Bosniei.

Nenorocitul rege, care își căuta din ce în ce mai mult refugiul în băutură, pentru soarta cumplită de care avusese parte, a murit curând după ce abia trecuse de treizeci de ani (3 februarie 1141). La tron i-a urmat fiul cel mai mare, în vârstă de 12 ani, Geza al II-lea (1141–1162), aflat sub tutela banului sârb Beloš, unchiul său pe linie maternă. Boris a încercat, în mai multe rânduri, să-și valideze pretențiile la tron, întâi cu sprijin german, apoi bizantin, însă nu a reușit. Ba, mai mult, adolescentul Geza s-a amestecat, luând partea partidei Welfilor, în conflictele interne ale Germaniei, iar în anul 1146, lângă Leitha, a obținut o victorie asupra margrafului austriac Henric, din tabăra Staufenilor. În anul 1147, când a pornit a doua cruciadă, relațiile maghiaro-germane erau încă încordate și regele Conrad al III-lea a traversat Ungaria în calitate de inamic. Cu Ludovic al VII-lea, conducătorul trupelor cruciate franceze, relațiile lui Geza au fost amiabile, singura împrejurare care a umbrit puțin aceste relații a fost aceea că suveranul francez, din cavalerism, nu a fost dispus să i-l extrădeze pe Boris, care s-a atașat convoiului său, ci l-a ajutat să ajungă în deplină siguranță în Bizanț.

Evenimentele deceniilor următoare au stat sub semnul noilor linii de forță ale diplomației internaționale. În această perioadă, Ungaria s-a intercalat între planurile imperiale ale lui Manuel Comnenul și Frederic I Barbarossa, fapt ce i-a trasat direcția politicii sale externe: colaborarea cu oricare posibil adversar al Bizanțului și al Imperiului Romano-German. De aceea, spre sfârșitul anilor 1140 se putea întrezări conturul unei coaliții din Sicilia, până la Kiev, al cărei centru firesc a devenit curtea maghiară. Nu era vorba despre o politică de

apărare, căci autoritatea regală era deosebit de stabilă, iar resursele sale nu au rămas în urma celor ale adversarilor ei. Episcopul Otto de Freising, unchiul lui Barbarossa, şi însoţitorul lui Conrad al III-lea, remarca cu oarecare invidie cum că aristocraţii maghiari „cu toţii se supun principelui în aşa măsură, încât ar considera un păcat nu numai a i se împotrivi pe faţă, ci până şi a-l jigni cu şuşoteli tainice"[38]. Iar Abu Hamid al-Garnati aprecia că „imperiul" regelui maghiar „este cu mult mai uriaş decât cel al domnitorului bizantin, luptătorii săi sunt nenumăraţi" şi „de atacurile lui se tem toate popoarele, din cauza numărului mare şi a vitejiei armatelor sale"[39].

Chiar dacă tratăm cu cuvenita circumspecţie aceste păreri contemporane epocii, fapt este că politica externă nu face referire la conjuncturi ameninţătoare. Între 1148 şi 1152, Geza a trimis nu mai puţin decât de şase ori, respectiv a condus chiar şi personal armata în Rusia kieveană ca să-l ajute, împotriva rivalilor săi, pe marele cneaz Iziaslav Mstislavici, fratele reginei sale Eufrosina. Pe lângă aceasta, i-a mai rămas suficientă putere ca, aliindu-se cu marele jupan sârb răsculat, să atace Bizanţul lui Manuel Comnenul, în anul 1149. Războiul a durat, cu întreruperi, până în anul 1155, însă imperiul s-a dovedit a fi un adversar prea puternic. Împăratul i-a înfrânt provizoriu pe sârbi, iar regele maghiar, rămas singur, a găsit cu cale că este mai înţelept să încheie pace.

Cu toate nesfârşitele războaie ale lui Geza, sau poate tocmai de aceea, spre sfârşitul domniei ordinea interioară s-a răsturnat. A urmat un deceniu de conflicte pentru tron, care au slăbit autoritatea regală. Prea puţin cunoaştem împrejurările interne de atunci, dar atât este limpede, că un grup ai marilor aristocraţi laici şi ai bisericii nu a fost de acord cu politica promovată până atunci deşi, în locul ei, a propus apropierea de Bizanţ. Drept candidat la tronul regal l-au propus pe Ştefan, unul din fraţii mai tineri ai lui Geza, care fugise în străinătate, în anul 1157, căutând mai întâi sprijinul lui Frederic, apoi pe cel al lui Manuel. Nu peste mult i s-a ataşat şi fratele lui, Ladislau. La început, Geza a reuşit să-l câştige pe Frederic de partea sa, prin faptul că, în 1158, i-a trimis într-ajutor trupe, în campania sa din Lombardia, iar în litigiul pentru tron l-a rugat să fie arbitru. Orientarea germană a luat însă sfârşit în anul 1159, când a izbucnit noul conflict dintre împărat şi Sfântul Scaun. Atunci, în fruntea bisericii maghiare era Luca, arhiepiscop de Esztergom, care întruchipa acel tip modern de prelat pe care, în Anglia, îl reprezenta contemporanul său Thomas Becket. Se pare că a fost primul din rândul episcopilor care a studiat la Paris. În persoana lui s-au îmbinat orientarea culturală europeană şi convingerea neabătută în noile idei ale bisericii. Luca a fost partizanul liniei reformatoare a Curiei papale şi a obţinut ca Ungaria să se alăture taberei lui Alexandru al III-lea.

---

[38] *Gombos* III, 1767.

[39] *Hrbek* 210 = Abu Hamid 60, 61.

2. *Epoca lui Bela al III-lea*

Geza a murit la 31 martie 1162, ca al treilea din şase regi maghiari care nu au apucat să atingă vârsta de patruzeci de ani. Urmaşul său a fost fiul lui vârstnic, Ştefan al III-lea. După şase săptămâni însă, a trebuit să se salveze din faţa unchilor săi, care soseau cu sprijin de la Bizanţ. S-a refugiat în Austria, la ducele Henric, adversarul de odinioară al tatălui său. Tronul a fost ocupat mai întâi de Ladislau al II-lea, până la moartea sa timpurie (14 ianuarie 1163), apoi a urmat Ştefan al IV-lea. Luca nu a fost dispus să-l accepte pe niciunul dintre ei ca rege, ba mai mult, a aruncat anatema asupra lor. Din cauza aceasta a fost întemniţat, iar încoronarea a fost oficiată de către arhiepiscopul de Kalocsa.

Ştefan al IV-lea s-a recunoscut vasalul lui Manuel şi în câteva luni a reuşit să devină atât de nepopular, încât vărului său nu i-a fost greu să-l răstoarne. În primăvara anului 1163, numai la un an de la alungarea sa, Ştefan al III-lea a reintrat în ţară, l-a învins pe uzurpator lângă Székesfehérvár (19 iunie) şi a reocupat tronul. Manuel a trecut cu armatele sale graniţele, dar curând a fost silit să recunoască faptul că trebuia să renunţe la protejatul său. În locul lui şi-a găsit un alt protejat, pe Bela, fratele mai tânăr al lui Ştefan al III-lea, care în perioada aceea era principe al Dalmaţiei şi Croaţiei. În schimbul recunoaşterii sale ca rege, Ştefan, a fost de acord ca Bela să fie educat la Constantinopol, sub protecţia împăratului Manuel. Tratatul a deschis perspective neaşteptate. Împăratul, care pe vremea aceea nu avea încă vreun fiu, l-a rebotezat pe prinţ cu numele de Alexios şi l-a tratat ca pe propriul său urmaş. L-a logodit cu fiica lui şi a instituit pentru el titlul nou de *despot*. Aşadar, exista posibilitatea ca, în cazul morţii lui Ştefan, Ungaria să se unească cu Bizanţul, sub sceptrul unui „împărat şi rege" de origine maghiară.

Deocamdată însă, noua situaţie mai degrabă a ascuţit, decât a normalizat relaţiile bizantino-maghiare. Regele maghiar nu era dispus ca, odată cu Bela, să-i dea şi teritoriul princiar pe mâna împărăţiei, dimpotrivă, s-a străduit să-şi consolideze domnia în Dalmaţia. Rezultatul a fost un război care, cu succese schimbătoare, a durat până în 1167. Împăratul a participat personal la lupte de două ori, într-una dintre acestea a pătruns până la Bač şi, în final, a ieşit învingător. A reuşit să obţină ca regiunea Srem şi oraşele dalmate, socotite a fi moştenirea lui Bela, să ajungă sub suveranitate bizantină. S-a mulţumit cu atât şi, mai departe, nu s-a mai ocupat cu problemele maghiare. Epoca ciocnirilor furtunoase maghiaro-bizantine, care dura din 1149, s-a încheiat. Nu peste mult s-a schimbat şi situaţia lui Bela, deoarece în anul 1164, lui Manuel i s-a născut un fiu. I-a retras prinţului maghiar prerogativele de moştenitor de tron şi l-a căsătorit, în locul fiicei sale, cu cumnata sa Agnes (pe numele său grec, Ana), fiica lui Renauld de Châtillon, aventurosul principe al Antiohiei.

Cu moartea lui Ştefan al III-lea, fără urmaşi masculini (4 martie 1172), Bela a devenit moştenitorul monarhiei. Condescendent, Manuel l-a lăsat să se întoarcă acasă, dar ridicarea pe tron nu s-a produs fără piedici, deoarece arhiepiscopul Luca nu a fost dispus să-l încoroneze nici în urma poruncii papale, temându-se că, prin domnitorul cu educaţie grecească, biserica ortodoxă va avea o prea mare influenţă. Îngrijorarea lui s-a dovedit nefondată. De-a lungul întregii sale vieţi, Bela al III-lea a rămas loial faţă de Manuel, însă dintru început a guvernat ca un rege independent şi fiu credincios al bisericii romane. În final, încoronarea lui a fost efectuată de arhiepiscopul de Kalocsa (13 ianuarie 1173), iar pe Luca papa l-a sancţionat cu dojeni pentru inflexibilitatea-i exagerată.

Odată cu moartea lui Manuel, în 1180, marea putere bizantină s-a destrămat, ceea ce a adus schimbări fundamentale şi în sfera politicii externe a Ungariei. Serbia a devenit stat independent sub conducerea marelui jupan Ştefan Nemanja şi a dinastiei sale, în anul 1186, Bulgaria s-a debarasat de asemenea de stăpânirea bizantină şi, sub ţaratul fraţilor Asan, de origine cumană[40], a cucerit numeroase poziţii de forţă. Nici regele maghiar nu a întârziat să se folosească de schimbările din Balcani. Imediat după moartea lui Manuel, a reluat Dalmaţia şi regiunea Srem, iar în anul 1182 a pornit un atac pustiitor împotriva ţinuturilor balcanice ale imperiului. Alianţa bizantină a restabilit-o numai după căderea Comnenilor, în anul 1185, dându-şi fata în căsătorie noului împărat, Isac Angelos. El însuşi, după moartea primei sale soţii, s-a căsătorit cu Margareta, fiica regelui francez Ludovic al VII-lea, văduva lui Henric, moştenitorul tronului englez, iar în 1189, l-au primit şi găzduit pe împăratul Frederic Barbarossa, care pornise să întâlnească oştile celei de-a treia cruciade. Locul de întâlnire a fost palatul lui Bela, de la Esztergom, atunci reconstruit de către meşteri francezi, lucrare care constituia cea mai timpurie menţiune a receptării goticului timpuriu medieval în Europa Centrală. La cererea lui Frederic, regele l-a eliberat pe fratele său, Geza, care era ţinut întemniţat sub învinuirea de complot. Prinţul, însoţit de un detaşament maghiar, a plecat spre Bizanţ, unde fiii săi erau încă în viaţă pe vremea vizitei regelui Andrei al II-lea.

În aceşti ani, atenţia lui Bela era reţinută, în primul rând, de planurile legate de Halici (Galiţia). Începând cu ultimii ani ai lui Ladislau I, cel mai vestic cnezat rus, a fost în mai multe rânduri (1099, 1123, 1150–1152) scena unor imixtiuni maghiare, dar ideea încorporării sale i-a aparţinut pentru întâia oară regelui Bela. În anul 1188, folosindu-se de o criză de succesiune dinastică, l-a aşezat în scaunul domniei pe cel mai tânăr fiu al său, Andrei. Încercarea a eşuat, dar a declanşat un şir de evenimente memorabile. După numai doi ani,

[40] Divergenţă majoră cu cea mai mare parte a istoriografiei româneşti, care consideră că Aşăneştii au fost „vlahi", deci români sud-dunăreni. Aceeaşi problemă, mai încolo, în cazul Basarab. (n. ed.).

supuşii ruşi l-au alungat acasă pe fiul de rege maghiar, deoarece trupele sale pângăriseră biserici ortodoxe. Mai târziu însă, când a devenit rege, Andrei a încercat cu încăpăţânare, decenii la rând, să ia în stăpânire Haliciul.

Bela a murit la 23 aprilie 1196. A fost înmormântat lângă prima lui soţie, în bazilica din Székesfehérvár, iar, cu toate că mormintele regale de acolo au fost răvăşite în timpul dominaţiei turceşti, printr-o întâmplare, acelea ale celor doi soţi au rămas intacte. (Astăzi, se păstrează în biserica Matia Corvin din Budapesta). Scheletul său, de 190 cm, îl arată pe Bela ca având o statură uriaşă. Dar şi în alte privinţe, el a fost regele cel mai impunător, în epoca de după Coloman. Domnia lui nu a fost numai punctul culminant al regalităţii maghiare arpadiene, ci şi încheierea unei epoci. Începând cu 1190, multe semne, printre care şi înmulţirea izvoarelor scrise, arată că în monarhia timpurie a Arpadienilor au început transformări radicale. În deceniile care au urmat, sistemul pe care s-a întemeiat domnia lui Ştefan şi a urmaşilor săi s-a descompus cu o repeziciune uimitoare, iar Ungaria din jurul anului 1300 amintea foarte puţin, atât de domnia Sfântului Ştefan, cât şi de cea a lui Bela al III-lea. Pentru a vedea însă clar importanţa schimbărilor survenite, trebuie să aruncăm o privire retrospectivă asupra situaţiilor din secolele XI şi XII.

3. *Creşterea animalelor*

Ceea ce le-a atras atenţia călătorilor timpului a fost, în primul rând, bogăţia şeptelului. Nu mai conteneau să preamărească păşunile „grase şi bogate", „pământul nesfârşit" pe care-l străbate mulţimea animalelor[41]. Firesţe, aceasta se referea înainte de toate la cai, animalele care, chiar şi după trecerea vremurilor nomade, şi-au păstrat rolul special. Până în secolul al XI-lea calul a fost simbolul omului liber, deopotrivă al luptătorului, precum şi al omului simplu, şi, potrivit uneia din legile lui Ştefan, aceluia care era văzut că lucrează cu calul duminica, i se confisca animalul. Iar când organizaţiile tribale s-au destrămat şi s-au format noi relaţii de dependenţă, calul a devenit interes de stat. În secolul al XII-lea, în cadrul ţărănimii, aveau o situaţie privilegiată cei care „slujeau cu cal", adică aveau astfel de obligaţii care se puteau efectua călare sau prin transport cu tracţiunea calului. În cursul secolului al XIII-lea a dispărut şi acea pătură socială, iar de atunci, calul a devenit un atribut caracteristic al stilului de viaţă nobiliar. Chiar şi după secole, orice nobil, dacă avea posibilitatea, ţinea neapărat să aibă propria lui herghelie, şi rămâne un fapt numărul incredibil de mare al cailor, dacă până şi o mănăstire măruntă, ca cea din Baracska (lângă Budapesta), a primit de la întemeitorul ei, în anul 1212, 130 de iepe.

Deţinerea de cai amintea de strămoşii păgâni luptători, de aceea era important ca şi întreţinerea lor să se conformeze tradiţiilor. Cu toate că grajdul

[41] *Moravcsik* 158.

este pomenit încă din secolul al XI-lea, „caii de herghelii" (*equi equatiales*) au fost, în fond, cai sălbatici, şi obiceiul fusese, până şi la sfârşitul Evului Mediu, să fie ţinuţi liberi, adică iarna-vara afară, expuşi vicisitudinilor meteorologice. Aveau parte de un tratament deosebit numai acele animale pe care stăpânul lor le îmblânzea pentru uz propriu, iar asemenea exemplare le ţineau în „case" (*in domibus*) deja rândaşii lui Ahtum[42]. Bineînţeles, nu era încă vorba de caii de talie mare, din Evul Mediu târziu, ci de animale mărunte, din soiul tarpan, cu care maghiarii au călărit prin toată Europa. Armăsarul de luptă impozant, care putea să ducă şi poveri mari, din perioada cruciadelor, a apărut numai după anul 1200, în cercurile elitelor, ca un accesoriu al noului stil de luptă cavaleresc.

În secolul al XII-lea, vitele cornute, oaia şi porcul au avut un rol hotărâtor în viaţa ţărănimii. După cum o dovedesc descoperirile de schelete animale, acestea constituiau trei pătrimi din şeptel, iar pe lângă ele, se mai consumau gâşte şi găini. Vitele erau ţinute la fel de libere ca şi caii, iar cirezile erau supravegheate de păstori. Această formă a păstoritului liber mai exista şi în secolul XX, în unele părţi ale Câmpiei maghiare. Ţăranii care nu aveau la dispoziţie păşuni nelimitate, vara îşi duceau la păscut animalele în hotarul satului, iar iarna le ţineau într-un ţarc împrejmuit. Acea bucată de pământ care, datorită sălaşului de iarnă al animalelor, a fost supusă unui îngrăşământ abundent, pretutindeni se bucură de o consideraţie deosebită. Cea mai răspândită formă de creştere a porcinelor a fost cea cu ghindă. De asemenea, erau răspândite în părţile mlăştinoase ale meandrelor largi ale râurilor din josul Dunării. Atunci, ca şi mai târziu, porcii erau duşi la distanţe de mai multe zile pentru a se hrăni, iar pentru folosinţa pădurii plăteau o taxă nobilului de acolo.

Pe lângă creşterea animalelor, pescuitul şi-a păstrat importanţa de-a lungul Evului Mediu şi al epocii premoderne. Atât bălţile, cât şi râurile erau proverbial de bogate în peşte şi se spunea că numai în Norvegia se găsesc mai mulţi decât în Ungaria. Nobilii au amenajat numeroase iazuri pentru pescuit, care constituiau o importantă sursă de venituri. Specific Dunării şi Tisei a fost morunul uriaş, ajungând până la şase-şapte metri, care la reproducere, înota dinspre Marea Neagră în sus spre Bratislava, respectiv până în regiunea Tokaj, şi care a dispărut numai după sistematizarea râurilor, întreprinsă în secolul trecut.

Faţă de pescuit, care a avut întotdeauna un rol hotărâtor în alimentaţia populară, vânătoarea era considerată, încă din timpurile acelea, mai degrabă o distracţie aristocratică. Este de menţionat că, spre deosebire de multe alte ţări, aici şi ţăranii o puteau practica în libertate, până la sfârşitul Evului Mediu. Păduri erau din belşug, în aşa fel încât, în anul 1395, trimisul principelui din Mantua îşi amintea că, de la Zagreb până la Buda, nu văzuse altceva. Însă păduri cu adevărat mari şi legate între ele, chiar şi în secolul al XII-lea, se întindeau numai în regiunile de munte.

---

[42] *SRH* II. 489 = *ÁKÍF* 412.

Pe atunci, în pădurile nesfârşite mai erau urşi şi zimbri, în număr mare, dar admiraţia lui Abu Hamid a fost cel mai mult atrasă de „vaca ce seamănă cu un elefant"[43]. În această descriere putem recunoaşte bourul (*urus*), care se presupune că a fost strămoşul vitei cornute maghiare de talie mare. Bogăţia pădurilor a favorizat două îndeletniciri specifice: vânătoarea pentru blănuri şi apicultura. În timpurile de început au fost sate care îşi plăteau impozitul în blănuri de castor sau de hermină, iar în mod asemănător, altele trebuiau să predea miere, mied şi ceară.

4. *Agricultura*

Din descrierile medievale, atunci, cât şi în secolele următoare, Ungaria ne apare ca un adevărat Canaan. Abu Hamid, care a călătorit prin multe locuri, deşi a trăit aici trei ani (1150–1153) nu s-a sfiit să scrie că „Ungaria este una din acele ţări în care viaţa este cea mai uşoară şi cea mai bună"[44]. Fertilitatea pământului, atât atunci, cât şi mai târziu, era un loc comun şi aproape fiecare străin considera că lucrul merită a fie amintit. Grâul, scrie Idrisi, „este ieftin, deoarece se află din belşug"[45]. Un francez, în anul 1308, credea că ţara a primit numele de Panonia după abundenţa pâinii (*panis*)[46]. Pe lângă toate acestea, exista şi carne din abundenţă. Deşi, cel mai târziu până în secolul al XII-lea, agricultura a devenit ramura economică determinantă, creşterea animalelor a rămas o caracteristică locală importantă, de-a lungul întregului Ev Mediu, datorită în parte tradiţiei, în parte imenselor teritorii pentru păşunat. De aceea, alimentaţia a depins întotdeauna în mai mare măsură de creşterea animalelor şi de pescuit, decât în alte locuri. Fără îndoială, până la sfârşitul Evului Mediu, populaţia a consumat din belşug proteine şi din cercetarea surselor reiese că foametea, foarte frecventă în alte teritorii, aici trebuie să fi fost o nenorocire destul de rară.

În ceea ce priveşte lucrarea pământului, după descălecat, maghiarii au învăţat multe de la slavii aflaţi în bazinul carpatic. Agriculturii lor rudimentare i-au luat locul forme mai dezvoltate despre care stau mărturie un grup mai nou de cuvinte de împrumut, mult mai numeroase decât cele din limba turcă veche. În horticultură, vocabularul maghiar este, în bună parte, de proveniență slavă (*bab* – fasole, *lencse* – linte, *káposzta* – varză, *répa* – sfeclă, *retek* – ridiche, *uborka* – castravete, *kapor* – mărar, *mák* – mac), de asemenea, denumirea fructelor de grădină, fără excepţie (*szilva* – prună, *barack* – piersică, *cseresznye* – cireaşă, *szamóca* – frăguţă, *málna* – zmeură, *dinnye* – pepene), la fel şi alte produse importante (*rozs* – secară, *zab* – ovăz, *len* – in), numeroase tehnici agricole

[43] *Hrbek* 210 = Abu Hamid 62.
[44] *Hrbek* 208 = Abu Hamid 58.
[45] *Elter* 59.
[46] Pannonia dicebatur etiam a panis habundantia; *Górka* 43 = Carol Robert 73.

(*kapál* – săpa, *parlag* – paragină, *ugar* – ogor, *szalma* – paie, *széna* – fân, *asztag* – stog, *jászol* – iesle) şi unelte (*járom* – jug, *iga, kasza* – coasă, *villa* – furcă, *borona* – grapă, *gereblye* – greblă, *lapát* – lopată, *csép[hadaró]* – îmblăciu, *gerendely* – grindei, *taliga* – roabă, *csoroszlya* – brăzdar).

În secolul al XII-lea, cultivarea pământului a devenit ramura de bază a agriculturii şi ocupaţia principală a locuitorilor. Principalele două plante alimentare rămân, ca şi în vremurile timpurii, grâul şi orzul, ultimul nu atât ca aliment, ci mai mult ca materie de bază în pregătirea berii. Secara a fost mult mai puţin importantă, urmată de mei şi ovăz. Acestea din urmă au servit mai ales ca nutreţ, ca şi în epoca modernă. Se cultivau foarte multe soiuri de struguri, chiar şi acolo unde condiţiile nu erau foarte propice, deoarece după adoptarea creştinismului vinul a devenit o băutură cotidiană. Laptele de cal din epoca păgână (kumis), a fost într-atât de uitat, încât nici nu-i cunoaştem numele maghiar. Începând cu mijlocul secolului al XII-lea se vorbeşte deja de vinul de Srem, care până în vremea turcilor a rămas soiul de vin cel mai cunoscut şi cel mai scump din ţară. (Rolul lui a fost preluat de renumitul Tokaj numai în epoca modernă).

Modul de cultivare a pământului, până în secolul al XIII-lea, se deosebea mult de procedeele intensive de mai târziu. Procedura era *asolamentul*, adică schimbarea periodică a terenului cultivat. Datorită abundenţei de pământ, era semănată numai o mică parte din hotarul satului, iar când aceea s-a epuizat, se trecea la cultivarea altei părţi. Pentru arat se foloseau boii de talie mică, pe atunci obişnuiţi şi în Europa vestică, cei dintre care, de obicei, trebuiau înjugaţi câte opt la un singur plug. Acest plug, ale cărui părţi din fier au fost găsite cu prilejul cercetărilor arheologice, până în secolul al XIII-lea, trebuie să fi avut în mod normal, o formă simetrică. Era însă cunoscut şi plugul uşor al slavilor, pe care îl puteau trage şi numai doi boi. Recoltarea se făcea cu secera, căreia i-a luat locul, abia în epoca modernă, coasa de origine slavă, care servise doar la cositul fânului. Instrumentul cel mai important al măcinatului a fost, la început, râşniţa de mână, dar de pe la mijlocul secolului al XI-lea, şi morile de apă.

Odată cu schimbarea loturilor de arătură, însuşi satul se muta în apropierea noului pământ cultivat. În unele locuri, urmele vetrelor de sate apar cu o densitate greu de explicat, dacă nu pentru că ar reflecta noul mod de cultivare a pământului. Privitor la acestea, se face, de obicei, o legătură cu acea prevedere a conciliului din anul 1092, care scria: „dacă sătenii îşi părăsesc casele şi se mută în altă parte", sunt obligaţi să revină la vatra lor. Ceva mai târziu, un alt conciliu, dispunea ca „un sat în care există biserică să nu se mute departe de ea", iar pe cei care s-au mutat deja i-a obligat să revină[47].

[47] Conciliul din Szabolcs 19, Conciliul lui Coloman 13, *Závodszky* 161, 208.

5. *Populația și așezările*

Frumusețea și fertilitatea Ungariei îi amintea episcopului Otto de Grădina Raiului, însă despre locuitori scria că „au fețe urâte, cu ochii adânciți în orbite, sunt mici de stat, iar după obiceiuri și limbă sunt barbari și sălbatici". Astfel încât, adăuga, „pe bună dreptate putem să binecuvântăm norocul orb ori poate, mai degrabă, trebuie să ne minunăm de răbdarea lui Dumnezeu că le-a dat unor monștri, care abia pot fi numiți oameni, o țară atât de minunată"[48]. După cum se vede, episcopul, care era un membru al familiei Babenberg, ce stăpânea Austria vecină, nutrea o oarecare antipatie față de maghiari, deoarece descrierea lui antropologică nu a fost confirmată de către arheologie. Din circa 2100 de schelete examinate, provenind din secolele XI–XIII, populația teritoriului, la vremea aceea, avea deja trăsături majoritar europene (95–97%).

În ceea ce privește numărul populației, în secolele XI–XII nu se pot face nici măcar presupuneri. Deoarece în regiunile periferice erau teritorii de mărimea câte unui comitat, total nelocuite, densitatea populației în întreg bazinul carpatic trebuie să fi fost foarte scăzută, nu mai mult de 4–5 locuitori/km^2. Centrul teritoriului, mai cu seamă în regiunea transdanubiană, era mult mai populat, dar ceea ce este incontestabil, pământ liber se mai găsea din plin, pretutindeni, iar majoritatea satelor aveau hotare de mare întindere, cu multe pășuni și păduri.

Cu toate că creșterea animalelor a fost atât de importantă, grosul populației a dus de la început o viață sedentară. Despre maghiarii care au sosit în jurul lui 900, de-abia ne putem imagina așa ceva, căci însăși realitatea descălecatului arată tocmai marea mobilitate a poporului. Cum s-a transformat aceasta în decurs de două-trei generații nu putem ști. Este însă neîndoios că în preajma anului 1000, satul (*villa*) a fost cadrul tipic de existență pentru mulțimea oamenilor de rând. Acest lucru este atestat nu numai de către descoperirile arheologice, dar și de câteva articole de lege ale Sfântului Ștefan, precum și de acele diplome în care se vorbea despre sate donate bisericilor. Majoritatea așezărilor pomenite din vremea aceea s-au menținut și peste secole, ba chiar o mare parte din ele există și astăzi. Suntem îndreptățiți așadar să credem că au fost sate adevărate și nu sălașe nomade, în curs de sedentarizare.

Satele din secolele XI–XII au fost relativ populate. Prima diplomă a lui Ștefan pomenește în două sate de 52, respectiv 54, de gospodării. Putem aminti ca fiind tipice acele sate în care trăiau 30–40 de familii. În general, satele erau așezau pe malul apelor și constau dintr-o îngrămădire dezordonată de case. Locurile de casă se aflau relativ departe unele de altele, având în jur curți, cotețe și grajduri. În ceea ce privește clădirile de locuit propriu-zise, Otto scria că maghiarii „au locuințe de calitate inferioară, din trestie, rar din lemn și încă

[48] *Gombos* III, 1767.

şi mai rar din piatră, de aceea, toată vara şi toamna locuiesc în corturi"[49]. Cu prilejul cercetării arheologice a satelor, s-au găsit într-adevăr urmele unor sălaşuri, adâncite în pământ cam 60–100 cm, cu podea de lut, adesea dintr-o singură încăpere, uneori cu două. Urmele stâlpilor dovedesc că aveau pereţi de lemn, nu aveau ferestre şi erau acoperite, probabil, cu trestie. Vatra era amenajată în colţ, fără horn, iar fumul se strecura încet prin deschizătura uşii. Este de înţeles că, până ce vremea o îngăduia, familia trăia în cortul ridicat alături de casă. Săpăturile arată că populaţia cumană din Câmpia Ungariei avea acest obicei încă şi la sfârşitul Evului Mediu. Din piatră se construiau deocamdată bisericile, dar şi dintre ele cea mai mare parte se construia încă din lemn.

Printre miile de aşezări au fost şi dintre acelea pe care izvoarele noastre le numeau „oraşe" (*civitas, urbs*), dar este greu să ne formăm despre ele o imagine edificatoare. În cele mai multe cazuri, ne putem imagina aşezări populate, dar rurale, preurbane, care se întindeau în vecinătatea (*suburbium*) vreunui castru al unui comite sau al unui episcop. Şi Idrisi pomeneşte multe asemenea aşezări. Criteriul cel mai important, pare să fi fost târgul, care se ţinea, întotdeauna, în aceeaşi zi a săptămânii. La început, ziua obişnuită de târg a „oraşelor" era duminica (*vásár-nap* = „ziua târgului"), însă pe vremea lui Geza I (1074–1077), la solicitarea bisericii, a fost mutată pe ziua de sâmbătă. În afară de acestea, foarte curând, cel mai târziu în secolul al XII-lea, s-au înfiinţat târguri şi în numeroase alte localităţi, unde ele puteau fi ţinute în oricare zi a săptămânii. S-a păstrat amintirea a 112 asemenea locuri pentru târg în denumirea localităţilor (*Vásárhely, Szombathely* – ziua [târgului de] sâmbătă, *Szerdahely* – ziua [târgului de] miercuri, *Csütörtökhely* – ziua [târgului de] joi etc.), dar în Evul Mediu târziu multe dintre ele au dispărut şi numai o parte a lor s-au transformat mai apoi în oraşe ori târguri[50].

Atunci, în secolul al XII-lea, a luat amploare emigrarea spre est a coloniştilor apuseni. În Ungaria, întocmai ca şi în Cehia, Moravia şi Polonia, se mai găsea din belşug loc pentru ei, mai cu seamă prin părţile nelocuite ale Transilvaniei şi ale Slovaciei de astăzi. La început au sosit mai mult valoni (*Latini*), pe care maghiarii i-au numit cu un nume de origine slavă, *olasz*. Pe atunci, aceasta putea să însemne orice popor de limbă latină. Preferau mai cu seamă reşedinţele episcopale, tocmai de aceea după ei şi-au luat numele câte un cartier din Pécs, Eger sau Oradea, dar toponime de Olasz(i), Tállya (de la francezul *taille*) şi alte denumiri (ex.: Gyán – de la francezul *Jean*) păstrează şi în alte locuri urmele aşezărilor valone din secolele XI–XII. În sud, în regiunea Srem, a fost un bloc mai mare de aşezări, unde oraşul Nagyolaszi („Marele [sat]

[49] *Gambos* III, 1767.

[50] În limba maghiară există şi termenul de „mezőváros", care se traduce *ad litteram*, prin „oraş/târg de câmpie". În acest loc se marchează o diferenţă între târgurile vechi şi acelea ale Evului Mediu târziu (n. ed.).

al valonilor", astăzi Mandjelos) şi, probabil, muntele Fruška Gora (la origine *Franska Gora* – „Muntele francezilor") sunt cele care le-au conservat amintirile. Două dintre cele mai importante aşezări au fost înfiinţate lângă reşedinţele regale de la Esztergom şi Székesfehérvár. Orăşenii „latini" de aici au reuşit să se instaleze într-un mod tipic apusean, au ridicat ziduri împrejmuitoare, iar probabil din vremea lui Ştefan al III-lea (1162–1172), au beneficiat de largi privilegii. Aceştia s-au arătat a fi primii germeni ai urbanismului de tip apusean din Ungaria.

Pe termen lung, ca şi în toată Europa Centrală, a fost mult mai importantă imigrarea germanilor. În Transilvania şi în regiunea Špiš (Szepes), unde erau desemnaţi cu numele de saşi (*Saxones*), ei au populat întinderi mari, de mărimea unui comitat unde, în parte până astăzi, şi-au conservat limba şi cultura caracteristică, urbană. Începuturile imigrării germanilor, ca şi ale valonilor, datează tot din secolul al XI-lea, iar tot atunci se pot data şi o parte din toponimele *Német(i)* şi *Szász(i)*. Lompértszásza („Saşii lui Lampert"), antecesoarea aşezării Beregove din Ucraina de astăzi, spre exemplu, a fost fondată cu siguranţă de către fratele mai mic al Sfântului Ladislau, prinţul Lampert. Sosirea lor în masă s-a petrecut în secolele XII–XIII. Primul grup al strămoşilor saşilor din Ardeal a sosit din Flandra în vremea lui Geza al II-lea, în jurul lui 1150, cei din Špiš (Szepes) au ajuns ceva mai târziu. După cum vom vedea în cele ce urmează, începând cu secolul al XIII-lea, coloniştii germani au avut un rol remarcabil în urbanizarea Ungariei.

6. *Veniturile regale*

Colonizările din secolele XI–XII au transformat temeinic imaginea etnică şi economică a ţării. Teritorii până atunci nelocuite au fost lucrate, făcând să crească semnificativ resursele de venituri ale regalităţii. O singură sursă, deşi problematică, ne oferă oarecare informaţii despre cum stăteau lucrurile în Ungaria spre sfârşitul epocii. Într-un codice parizian se află un scurt tabel despre cât de mari erau veniturile ce i se cuveneau regelui maghiar „Bela" şi de unde proveneau ele. Fără îndoială, este vorba de Bela al III-lea şi însemnarea a fost destinată fie curţii engleze, în jurul anului 1185, înainte de a o da de soţie pe văduva urmaşului la tron, Henric, fie curţii aragoneze, pe la 1195, cu ocazia căsătoriei prinţului Emeric, urmaşul lui Bela, cu prinţesa Constanţia.

Potrivit însemnărilor, suma veniturilor exprimată în bani, se ridica la 166.000 de mărci, la care se adăugau diferite venituri în produse. Suma este ireal de mare: oricum am socoti, este de două ori mai mare decât cea la care, peste 250 de ani, se apreciau veniturile adunate la apogeul domniei lui Sigismund de Luxemburg. De aceea există părerea destul de generalizată că, oricare ar fi destinaţia însemnărilor, ele nu reflectă situaţia de fapt. Este însă de presupus că ele redau corect componenţa veniturilor, chiar dacă nu mărimea lor, informându-ne astfel, indirect, despre structura economiei.

36% din încasări proveneau din veniturile monetăriilor (*de redditu monete*). Începând de prin anul 1000, în Ungaria, se bătea în permanență monedă. Banii Sfântului Ștefan, în greutate de 0,75–0,8 g au fost inspirați după model bavarez și se presupune că au fost jumătăți de denar (*obulus*, obol). Urmașii lui au bătut monede și mai mici (0,4–0,7 g), dar tot de bună calitate. Sub domnia lui Ștefan al II-lea (1116–1131), în Ungaria, ca și în cea mai mare parte a Europei, a venit vremea inflației, apoi aceea a denarilor mărunți, în greutate de 0,2 g. Punctul cel mai grav a fost atins pe vremea lui Bela al II-lea (1131–1141), când unele din monedele lui au conținut doar aramă. Sub fiul său, Geza al II-lea, situația a început să se remedieze, banii au rămas tot mărunți, dar în circulație au fost denari substanțial mai buni[51].

Spre sfârșitul secolului al XI-lea s-au împământenit și au rămas în uz, în Ungaria, până în epoca lui Sigismund de Luxemburg, bani nominali de calcul, numiți *pensa*. Erau echivalenți cu 40 de denari. Cronicile scriu că ei își au sorgintea din *solidus*-ul bizantin, care, pe vremea lui Bela I (1060–1063), echivala cu 40 de diviziuni maghiare. Pe lângă aceștia, unitatea de măsură a greutății, obișnuită din secolul al XII-lea era marca (începând din anul 1146), dar în diferite părți ale țării, greutatea mărcii era diferită, fapt care, în secolul al XIV-lea, i-a adus la exasperare pe perceptorii papali de impozite. Cele mai uzitate două mărci au fost cea identică cu marca din Köln, numită marca „maghiară" (233,8 g) și cea concordantă cu marca din Regensburg (și cea din Paris), numită marca de la Buda (245,5 g)[52]. De-a lungul întregului Ev Mediu, sașii din Transilvania calculau în propria lor marcă, originară din Bruges, în greutate de 206,7 g. Este de menționat că în Ungaria marca nu se împărțea în lotoni (*lotones*) sau uncii, ci în *fertones* (1/4 marcă) și *pondera* (1/48 marcă).

Baterea monedei a fost întotdeauna un monopol regal și una din sursele principale de venit ale visteriei. Se pare că se baza la început pe argintul local, al cărui export este pomenit încă din jurul anului 970. Potrivit lui Abu Hamid, munții regatului „ascund mult argint și aur"[53], iar alte surse, de asemenea, au cunoștință de exportul continuu al ambelor metale, atât spre est, cât și spre vest. Probabil că, pe atunci aurul se scotea doar din râurile din Transilvania, pe când mineritul argintului trebuie să fi fost foarte important. Cel mai vechi centru, se pare că începând cu secolul al XI-lea, a fost Banská Štiavnica (Selmecbánya), pe care izvoarele îl numeau simplu „Bánya" (= mina, baia – 1217) sau „Ezüstbánya" (= mina de argint – 1228). Un alt oraș minier timpuriu și important a fost în Transilvania, Rodna, care a fost întemeiat în secolul al XII-lea, de către coloniști germani și care a fost înfloritor până la

[51] Ediția engleză mai adaugă informația potrivit căreia monede „bracteate" (poleite) au continuat să apară sporadic în timpul lui Bela al III-lea (n. ed.).

[52] Ediția engleză mai completează: „Dar erau diferențe locale de valoare, datorate fineții argintului, diferită de la o mină la alta, și unor sisteme de măsură specifice" (n. ed.).

[53] *Hrbek* 208 = Abu Hamid 58.

năvălirea mongolilor. Până în secolul al XIV-lea, orice zăcământ de metal nobil a rămas în mâna monarhiei, iar cele mai importante dintre ele au păstrat regimul neschimbat chiar şi mai târziu. Sigur în secolul al XIV-lea, dar probabil şi mai devreme, domnitorului i se cuvenea un anume procent din metalul nobil extras, aşa-numita *urbura*, care consta în 1/8 din valoarea argintului şi 1/10 din cea a aurului. Cu toate acestea, sursa principală de venituri a visteriei nu provenea de acolo, ci, la fel ca şi în alte părţi, din înnoirea sistematică a banilor (*renovatio monetae*), operaţiune al cărei venit, în Ungaria, se numea „venitul cămării" (*lucrum camerae*). După toate semnele, înnoirea banilor a fost introdusă de Andrei I (1046–1060) şi, la început, se făcea tot la doi ani, apoi, de la Bela al II-lea încoace, avea loc anual. Tarifele erau foarte ridicate. În secolele XIII–XIV, când avem ştiri limpezi, se ridica invariabil la valoarea de 33%; respectiv la schimbare, visteria, în locul a trei denari, restituia doar doi. Dacă am da crezare însemnărilor de venituri ale lui Bela al III-lea, atunci am putea deduce că venitul anual de 60.000 de mărci, era obţinut din 180.000 de mărci (42 de tone) de argint circulaţi sub formă de monedă. Această cantitate este neverosimil de mare, dar din ea se poate bănui că producţia de argint era considerabilă.

Comparativ cu importanţa sa de mai târziu, monopolul sării era încă destul de neînsemnat. În timpul lui Bela al III-lea, 10% din veniturile regale proveneau din acesta, pe când în Evul Mediu târziu ajungea cam la o treime. Exploatarea sării şi punerea ei în comerţ, a revenit suveranului de la începuturi până în epoca modernă. Pe atunci, singura sursă era Transilvania, unde, de la Dej, Cojocna şi Turda, până la Ocna-Mureş, se înşirau „minele de sare" ale regelui, de o bogăţie inepuizabilă. Din Transilvania se transporta sarea pe Mureş, la Szeged, iar pe uscat, la Sălacea, acestea fiind cele două principale centre de depozit şi tranzit. Era pusă în circulaţie tăiată în blocuri cubice, evident în cantităţi uluitoare, din moment ce unitatea de calcul obişnuită, *tumen*-ul, conţinea zece mii de blocuri. De-a lungul întregului Ev Mediu, în Ungaria, cuburile de sare au fost folosite şi ca mijloace curente de plăţi. De pildă, visteria socotea în sare alocaţiile anuale care reveneau mănăstirilor înfiinţate de rege, mai târziu, deseori tot aşa a plătit şi solda militarilor.

Mai mult de jumătate din venituri, adică 54%, se compunea din diferite surse: banii vărsaţi de vămi, porturi şi târguri (18%), din impozitul celor 72 de comitate îi revenea aşa-numita parte cuvenită regelui (15%), apoi din „darurile" anuale obligatorii ale comiţilor de comitate (6%), impozitele Slavoniei (6%) şi ale saşilor din Transilvania (9%). Întrucât toate acestea au fost achitate în argint, rezulta că o parte însemnată a venitului provenea, direct sau indirect, din traficul comercial. Acesta nu trebuie înţeles neapărat în monedă. Până în secolul al XIII-lea, în Ungaria, mai răspândită decât moneda a fost lingoul de argint, pe care, în regiunile cele mai înapoiate economic, de pildă în Transilvania, îl găsim în circulaţie până la mijlocul secolului al XIV-lea. Este

fapt cert că veniturile lui Bela al III-lea, oricât de mari au fost, s-au realizat într-un procent important în lingouri de argint şi obiecte de argint.

7. *Specificul economiei*

Din datele precedente, nu este uşor să ne formăm o părere despre modul de funcţionare a economiei în secolele XI–XII. Este limpede însă că, faţă de situaţia din Evul Mediu târziu, legăturile comerciale orientale şi balcanice au fost mai puternice. Cele două căi principale internaţionale conduceau spre centrele economice de prim ordin ale Europei răsăritene, Kiev şi Constantinopol, câtă vreme spre apus, cel mai important drum era acela care lega bazinul carpatic de Regensburg, prin intermediul Vienei. Înainte de toate, importul consta în articole de lux, iar cel mai de seamă cumpărător trebuie să fi fost, ca şi mai târziu, curtea regală.

În consecinţă, centrul economic principal al Ungariei a fost, dintru început, Esztergom, unde se întâlneau drumurile din Kiev, Bizanţ şi Regensburg. Esztergom a fost o aşezare preurbană distinctă, având mai multe nuclee independente în apropierea cetăţii regale. Pe lângă faptul că aici se afla unica monetărie a regatului, începând cu sfârşitul secolului al XI-lea, înflorirea localităţii a fost favorizată de întretăierea obligatorie de drumuri, care mai târziu a evoluat în aşa-numitul drept de depozit. Din cauza importanţei legăturilor cu estul, cele mai însemnate târguri ale epocii se vor afla în jumătatea răsăriteană a ţării. Aşa a fost Bač, unde se ştie că în 1150 trăiau şi învăţaţi greci, şi Kovin (Cuvin), care era locul de trecere principal de la Dunărea de Jos. Pe vremea lui Idrisi, o aşezare surprinzător de însemnată a fost Užhorod (Ungvár, în Ucraina de astăzi), una din principalele staţii ale drumului spre Kiev.

Comerţul, împreună cu problemele financiare regale, era în mâna cămătarilor răsăriteni. Rolul musulmanilor, numiţi adesea ismaeliţi, în Ungaria secolelor XI–XII a fost remarcabil. Abu Hamid a descoperit cu bucurie că „nenumărat de mulţi" dintre ei trăiau acolo, deşi o parte „se prefac a fi creştini"[54]. În descrierile lui se arată că mulţi au fost luptători, iar Geza al II-lea a recrutat şi el dintre alanii stepei. Însă izvoarele maghiare vorbesc, în primul rând, despre activitatea lor economică. Începând cu secolul al X-lea, se vorbeşte mereu de comercianţii musulmani şi evrei. După cum se poate aprecia, baterea monedelor şi în general, mânuirea veniturilor regale, revenea mai cu seamă *kalizilor* (horesmienilor) şi altor musulmani.

Structura economică a ţării seamănă în multe privinţe cu cea a secolelor de mai târziu. Marfa de export cel mai mult pomenită a fost calul, considerat însă articol strategic, de aceea exportul lui era, din când în când, limitat. Pe lângă acesta, se vorbeşte de exportul vitelor cornute, aramei, argintului şi

[54] *Hrbek* 208 = Abu Hamid 56.

aurului, iar până la începutul secolului al XIII-lea, avem numeroase date despre vânzarea şi cumpărarea de sclavi. Regele Coloman le-a interzis evreilor să ducă peste graniţă sclavi de origine maghiară şi i-a mai obligat să redacteze în scris contractele încheiate cu creştini. Deşi această pretenţie, faţă de condiţiile epocii ni s-ar putea părea nereală, din unele date pe care le avem reiese că, în jurul lui 1135, asemenea vânzări şi cumpărări erau un lucru normal.

Şi acesta este un motiv care ne face să bănuim că, deocamdată, cunoaştem prea puţine lucruri despre epoca în discuţie. De bine, de rău, despre comerţul îndepărtat ne mai putem alcătui o imagine, dar funcţionarea pieţii interne a epocii constituie una din enigmele istoriei maghiare timpurii. Pentru acele timpuri este greu să ne imaginăm, o economie în care banul şi schimbul de mărfuri, în general, să fi avut un rol important. Vedem însă că în jurul anului 1100, „cei liberi", au fost obligaţi la plata unui impozit anual de opt denari. Şi dacă ne îndoim că numai Bela al III-lea a avut un profit de 30.000 de mărci din impozitarea circulaţiei comerciale, numărul însemnat de târguri este dovedit de datele toponimice.

Cândva, înainte de mijlocul secolului al XII-lea, regele a dăruit abaţiei din Tihany partea sa din vama târgului Veszprém, care i se cuvenea de pe urma „vaselor de gătit, fiarelor de plug, găleţi şi tot soiul de mărfuri feroase"[55]. Cine le cumpăra pe toate acestea şi din ce bani? De unde a luat mulţimea de locuitori „liberi" a castrensilor denarii necesari plătirii impozitelor? Pentru moment, nu dispunem de niciun element care să ne ajute să răspundem acestor întrebări.

[55] Bezprenensis mercati tributum, [vide]licet suam partem in cacabis et [v]ome[r]ibus, in [y]driis, etiam in omnibus ferramentis; *DHA* I. 152.

VI. Societatea maghiară timpurie

Dacă, după cele arătate, am vrea să creionăm cadrul social şi politic în care trăia ţărănimea acelei epoci, am întâmpina dificultăţi majore. Este evident că acest cadru diferă cu totul de cele de mai târziu. În istoria societăţii maghiare medievale fenomenul cel mai important îl constituie transformările structurale majore suferite în cursul secolelor XIII–XIV. S-a destrămat atunci acea ordine politică şi socială formată în timpul Sfântului Ştefan şi al urmaşilor săi. Ea a fost înlocuită de o organizare cu totul nouă care, în multe din caracteristicile ei, a rămas neatinsă până în epoca modernă. Pe aceasta din urmă o cunoaştem destul de bine, dar pentru cea care a precedat-o nu dispunem de o imagine prea clară.

1. *Oamenii liberi şi slugile*

În Ungaria secolului al XIII-lea, criteriul principal al stării de libertate a fost, ca şi în alte părţi, dreptul la libera strămutare. Erau consideraţi oameni liberi aceia care aveau posibilitatea să-şi aleagă stăpânul, deci şi locul de aşezare, fără ca cineva să fi avut dreptul să-i împiedice. Starea aceasta a fost denumită „libertatea de aur" (*aurea libertas*). De acea libertate se bucurau nobilii şi orăşenii, precum şi un număr redus de ţărani care, din vreun motiv oarecare, uzau de acest privilegiu. În schimb, cei care datorau stăpânului lor slujire veşnică, fiind astfel legaţi de un anume loc, erau consideraţi neliberi sau servi. Aşadar, starea lor era tocmai contrarie aceleia a oamenilor liberi. Partea covârşitoare a populaţiei aparţinea acestei din urmă stări, adică era calificată drept slugi.

În istoriografia modernă maghiară, părerea generală este că noţiunile de „liber" şi „slugă" pot fi interpretate numai în felul de mai sus. Deci, toate acele persoane care anterior, în secolul al XI-lea, au fost considerate „libere", trebuiau să fi dispus şi de dreptul de a se mişca liber, pe când cei care, în orice fel şi faţă de oricine, erau obligaţi la slujire veşnică, puteau fi numai slugi. Deoarece se pare că la început starea de libertate a fost mult mai răspândită decât mai târziu, când constituia o excepţie, se presupune că mulţimea celor „liberi" a decăzut treptat, ajungând în starea contrară, fie că au fost alungaţi de pe pământurile lor, fie în vreun alt mod. De aceea, istoria societăţii ţărăneşti între anii 1000 şi 1200 ar putea fi sintetizată ca fiind destrămarea stării relativ

omogene a celor „liberi", în grupuri particulare de stare, ale unei mulțimi servile. Încă se mai crede că unele urme ale masei oamenilor „liberi" de odinioară s-au păstrat până în secolul al XIII-lea.

Această interpretare a izvoarelor din secolele XI–XII, întemeiată pe imaginea idealizată, dar desuetă, a „libertății generale" a unei epoci păgâne, după toate semnele, nu mai este posibilă. În realitate, linia despărțitoare cea mai pronunțată a societății timpurii s-a trasat, ca și în alte părți ale Europei, între cele două stări pe care izvoarele de limbă latină le caracterizaseră prin cuvintele „liber" (*liber*) și „slugă" (*servus*). Pentru a înțelege adevărata semnificație a acestor termeni trebuie să presupunem că esența libertății și a stării de slugă a suferit o transformare radicală între anii 1000 și 1200, și că amândouă au avut cu totul alt conținut în timpul lui Ștefan I, decât cu două secole mai târziu. Istoria lingvisticii pare să sprijine această ipoteză, deoarece acele cuvinte ale limbii maghiare timpurii care denumeau cele două categorii sociale fundamentale au dispărut foarte curând, poate chiar în secolul al XIII-lea, iar cele utilizate astăzi sunt de proveniență slavă (< *svobod*, *sluga*). Dispariția terminologiei maghiare a fost o continuare firească a faptului că semnificația originară a ambelor noțiuni a dispărut.

Forma originară a stării de „slugă" a fost apropiată de sclavie, de aceea definirea ei nu a fost niciodată o problemă. Sluga din secolul al XI-lea era, în esență, un „lucru" (*res*), adică obiect de avere, de care, cel puțin în principiu, proprietarul dispunea după bunul său plac. Bineînțeles, îl putea vinde ca pe oricare componentă a averii, după el nu se cuvenea nici prețul sângelui, ca pentru omul liber, ucigașul fiind doar obligat să restituie numai contravaloarea sa. Căsătoria între „liber" și „slugă" era interzisă, iar dacă un om liber își alegea ca tovarășă de viață o slugă, devenea și el slugă pe vecie, „pentru ca cei liberi să-și păstreze neprihănită libertatea"[1]. Cu toate acestea, ar fi exagerat să se susțină că slugile erau considerate doar „animale vorbitoare". Nu se referea la ei „legea celor liberi" (*lex liberorum*), ci reguli separate, din „legea slugilor" (*lex servorum*)[2]. Existau totuși asemenea reguli pentru ei. Statutul de „persoană" a fost recunoscut deja de legile lui Ștefan I. De pildă, dacă furau, nu stăpânul lor era pedepsit, ci ei înșiși. Ucigașul lor, dincolo de despăgubirea pomenită, trebuia să ispășească, la fel și sluga însăși, dacă a ucis o altă slugă.

Sluga tradițională aparținea în continuare gospodăriei stăpânului. În general, era folosită la cultivarea pământului și era ținută în evidență împreună cu vitele și plugurile. Dar, pentru că i se îngăduia să-și absolve greșeala prin plata unor juncani, s-a presupus că unii aveau și avere, chiar dacă aceasta nu era considerată posesiune, în accepțiunea juridică a cuvântului. Începând cu epoca Sfântului Ladislau sunt tot mai frecvent pomenite slugi care au primit în folo-

[1] Ștefan I: 28, *Závodszky* 149.
[2] Ștefan II: 7, 21 *Závodszky* 154, 156.

sinţă gospodării proprii şi, în felul acesta, au ajuns în situaţia acelor *servi casati* din Europa de vest. Aceştia puteau avea o familie, trăiau în propria lor casă, lucrau pământul stăpânului cu propriile lor animale, iar din recoltă le rămânea atât cât să poată fi obligaţi să plătească zeciuiala către biserică. În afară de aceştia, au fost, de la început, dintre aceia cărora stăpânul „le-a dăruit libertatea veşnică", adică i-a eliberat, în asemenea mod, încât ei erau socotiţi în rândul celor liberi.

Cu toate aceste modificări importante, s-a păstrat şi pe mai departe deosebirea ultimă şi de neşters dintre statutul omului liber şi cel al slugii, care decurgea din originea lor diferită. Sluga putea să obţină *îngăduinţă* pentru mai multe lucruri, dar nu avea posibilitatea să o transforme în *drept*. În contrast cu cei liberi, criteriul principal al servituţii a fost lipsa totală de drepturi. Sluga nu putea să compară în faţa judecătorului, nici ca acuzator, dar nici ca martor, deoarece nu avea identitate juridică recunoscută. Orice fel de înlesniri obţinea de la stăpânul său, din punct de vedere juridic, rămânea întotdeauna proprietatea lui, adică *un lucru*.

Dimpotrivă, „oamenii liberi" erau consideraţi membri cu drepturi depline ai societăţii. Printr-o lege a lui Ştefan I, totalitatea lor, „poporul regatului" (*gens huius monarchiae*), era contrapusă slugilor[3] care, implicit, erau excluşi din noţiunea de popor. Libertatea lor se manifesta, înainte de toate, prin purtarea armelor şi în însuşiri juridice, anume în faptul că cei „liberi" aveau dreptul să aducă acuze şi să compară ca martori. Statutul lor social, după cum vom vedea imediat, trebuie să fi fost foarte diferit, iar preţul sângelui a fost, în secolul al XI-lea, pentru ei de 110 juncani, din care 50 se cuveneau rudelor, 50 regelui şi zece intermediarilor.

În secolul al XI-lea, starea de libertate era încă perfect compatibilă cu ceea ce mai târziu s-a numit starea de slugă veşnică. Se pare că, de la început, aproape fiecare om era dator cu o slujbă ereditară, în afară de nobili, anume comiţii şi cei consideraţi nobili, reduşi ca număr. Militarul era obligat prin moştenire să lupte, iar omul de rând era dator la vreo oarecare muncă manuală. Din această cauză, omul liber putea considera drept o stare firească faptul că avea un stăpân căruia îi era dator cu o slujbă anume, ba chiar, se presupune că epoca respectivă nici nu-şi putea imagina un om de rând care să nu aibă niciun fel de obligaţie. Aşadar, serviciul cu care era dator omul de rând putea fi împovărător, poate chiar umilitor, însă într-o privinţă se deosebea fundamental de orice serviciu de slugă. Natura şi cantitatea muncii slugilor *nu era precizată niciodată*, doar era prestată de cineva considerat a fi un simplu obiect. Din contră, statutul omului liber *era determinat întotdeauna*, prin natura şi cantitatea obligaţiilor stabilite potrivit tradiţiei. O persoană juridică, avea drepturi inalienabile, chiar dacă acelea erau dintre cele mai modeste.

---

[3] Ştefan I: 20, *Závodszky* 147.

Oamenii liberi au avut o categorie specială, ai cărei membri, deja atunci, se bucurau de libertate în sensul pe care-l va avea aceasta şi mai târziu. Ne referim la coloniştii străini care s-au aşezat în regat, în calitate de negustori sau de ţărani. Colectivităţile lor pot fi găsite deja din secolul al XI-lea, pe toată întinderea monarhiei, atât pe pământurile castrelor şi ale regelui, cât şi pe cele ale episcopilor şi comiţilor. În măsura în care au primit permisiunea de a trăi acolo, obiceiul era ca „oaspetele" (*hospes*) să deţină un statut special. Acesta însemna că-şi puteau păstra propriile obiceiuri şi, în cadrul colectivităţii „italiană" (latină), germană, cehă, puteau trăi după propriile lor legi. Aşa se explică de ce aşezările lor purtau numele etniei de care aparţineau. Pentru folosinţa pământului pe care se aşezau trebuiau să plătească o chirie în bani, dar şi-au păstrat privilegiul de a se putea muta în deplină libertate, ceea ce încă nu era obişnuit în rândurile altor oameni liberi. „Să meargă unde vor", a hotărât sinodul din Szabolcs, în anul 1092[4]. Aceasta a fost acea stare care, mai târziu, a fost numită uneori „deplin liberă" (*omnino liber*) şi care a devenit, în cursul secolului al XIII-lea, modelul general al variantei ţărăneşti a noii libertăţi a iobăgiei.

2. *Castrensii şi iobagii de castre*[5]

Societatea „oamenilor liberi" nu mai era unitară în jurul anului 1000. Fără să punem la socoteală „starea comiţilor", adică acea elită redusă ca număr, care guverna regatul, oamenii liberi se împărţeau mai departe în două categorii, fapt pentru care stau mărturie atât izvoarele scrise, cât şi cele arheologice. Potrivit legilor lui Ştefan I, totalitatea populaţiei se compunea din „bogaţi" şi „săraci". Deosebirea dintre ei, ca stare căreia îi aparţineau, nu se exprima prin taxa de sânge, care, după cum văzusem, era în Ungaria egală pentru fiecare om liber, ci prin deosebirea de amenzi pe care le aveau de plătit unii şi alţii. Sancţiunea aplicabilă pentru încălcarea jurământului sau pentru eliberarea slugii aparţinând altuia, „bogatul" o putea plăti cu 50 de juncani, pe când „săracul" doar cu 12. Pentru uciderea soţiei, răpirea de fete sau atacarea casei altuia, comitele datora 50 de juncani, „un bărbat viteaz[6] sau oarecum mai înstărit"

---

[4] Sinodul din Szabolcs 31, *Závodszky* 163.

[5] Utilizăm aici o terminologie deja funcţională în istoriografia românească, care are rostul să marcheze tocmai deosebirea de substanţă care a existat între grupurile umane legate de fortificaţiile regale ale vremurilor Arpadienilor. Conceptul de bază este acela al „castrului", folosit ca substitut mai normal decât „cetate", pentru aceeaşi perioadă istorică. Şi „cetăţile" vor fi diferite de „castre", prin toate caracteristicile lor (materiale, instituţionale), exact din clipa în care sistemul arpadian s-a destrămat. De la „castru" se aplică toate celelalte determinative: *castrensi*, *iobagi de castre*, *comitate* sau *comiţi de castre* etc. (n. ed.).

[6] Termenul maghiar este „vitéz" şi are evidente tangenţe cu acelaşi termen românesc, folosit, în Evul Mediu, cu sens identic sau numai cu conotaţii sociale (n. ed.).

datora părții vătămate, adică rudelor, o despăgubire de zece juncani, pe când „omul de rând" (*vulgaris*) numai cinci[7].

Se poate presupune că denumirile de „bogat" și „viteaz" se refereau la aceeași categorie socială, iar prin viteji și oameni de rând trebuie să înțelegem două stări sociale ereditare. De altfel, cea mai marcantă trăsătură a societății maghiare din perioada arpadiană a fost până la sfârșit, aceea care se baza pe *deosebirile de origine*. Structura ei o putem cunoaște mai temeinic numai din diplomele secolului al XIII-lea, când era mult mai complicată, decât cu unul-două secole mai devreme. Dar caracteristica principală, respectiv diversitatea statutelor moștenite, trebuie să fi fost de origine străveche. Chiar și după anul 1200, toată lumea își cunoștea cu exactitate locul din ierarhia socială, urmărea cu multă grijă și acorda atenție celei mai neînsemnate deosebiri de rang. Era generală convingerea că starea socială se moștenește, cu alte cuvinte, fiecare o deținea pe a sa de la strămoși, a căror stare fusese identică. Reiese că demarcația dintre „viteji" și „oameni de rând" ai epocii lui Ștefan I, trebuie să ne-o imaginăm tot după acest model. Trebuie să fi fost o linie foarte accentuată, deoarece a împărțit masa oamenilor liberi în două grupuri distincte și nu prea pare să fi avut ca temei un principiu atât de neclar ca mărimea averii. Deosebirea dintre cele două grupuri trebuia să aibă la bază un criteriu mult mai evident și acesta nu putea fi altul decât originea.

Pe vitejii „liberi" și pe oamenii de rând „liberi" din vremea lui Ștefan I îi regăsim mai târziu, la începutul secolului al XIII-lea, printre supușii castrelor regale. Și ei au avut urmași în două categorii: „iobagii castrelor" (*jobagiones castri*) și „castrensii" (*cives, civiles, castrenses*), iar hotarele dintre ei se arătau a fi tot atât de tranșante precum erau acelea între viteji și oamenii de rând. Membrii ambelor stări aveau probabil de la început obligația permanentă de a sluji castrul, de aceea nu puteau fi numiți „liberi" în accepțiunea nouă a termenului, respectiv cea a secolului al XIII-lea. Se părea că, de fapt, trebuie să fie socotiți ca slujitori ai regelui și chiar și istoriografia de astăzi vede în ei elemente populare, slugi la origine.

Castrensii, ca și iobagii castrelor, au intrat în această categorie, adică erau legați de starea lor, printr-o legătură veșnică. Totuși, este îndoielnic că ar fi fost socotiți liberi în accepțiunea veche a cuvântului. Erau în posesia tuturor acelor semne distinctive pe care le putem numi drept caracteristici ale stării de libertate. Puteau să depună mărturie în fața legii, să lase moștenire prin testament și să pornească pricini de judecată, le era îngăduit să poarte arme, ba chiar erau obligați să se înroleze în oastea regelui. Statutul lor este cel mai limpede exprimat prin faptul că trebuiau să plătească impozitul numit „denarii oamenilor liberi" (*denarii liberorum*, deveniți mai târziu *liberi denarii*). Acesta, după cum îl arată și numele, i se cuvenea regelui, de la fiecare om liber, în virtutea

[7] Ștefan I: 15, *Závodszky* 146.

statutului său şi numai în vremea regelui Coloman au fost scutiţi de el toţi cei care nu erau de origine ţărănească.

Castrensii trăiau în propriile lor sate, iar din punct de vedere administrativ erau împărţiţi în „centurii" (*centurionatus*). Se ocupau în principal cu agricultura şi posedau în obşte pământul satului. Pământul era al lor, în sensul că nu puteau fi alungaţi de pe el, dar purta şi numele de „pământ al castrului" (*terra castri*) şi, într-un anumit sens, era considerat proprietatea castrului. Populaţia era supusă autorităţii castrului, drept urmare, şi comitelui castrului care îl guverna în numele regelui. Bineînţeles, erau legaţi prin slujba lor, pe care nu o puteau lepăda, deoarece aveau obligaţia ereditară să-l întreţină pe comite şi suita sa, apoi pe iobagii castrului şi pe toţi acei trimişi regali care aveau treburi în comitatul castrului. De aceea, sarcina cea mai caracteristică şi cea mai generală a castrensilor era întreţinerea notabililor, care era numită „găzduire"[8] (*descensus*), căci oferirea unui adăpost a fost cel mai învederat serviciu, şi deloc lipsit de importanţă, demn de un superior. Dar atunci când apare în sursele noastre, în general se transformase deja în dare în bani.

Faţă de cei înainte numiţi, iobagii castrelor alcătuiau, în cadrul structurii castrului, un fel de stare dominantă. În secolul al XIII-lea se considera că „libertatea" lor fusese statuată de către Sfântul Ştefan, de aceea ei se numeau pe sine „oamenii liberi ai Sfântului Rege" (*liberi Sancti Regis*). Originea lor se poate socoti, ca provenind, cu siguranţă, din secolul al XI-lea. Istoriografia nu a pus niciodată la îndoială faptul că organizarea castrului a fost creată de Ştefan I şi este greu de imaginat cum puteau să fi funcţionat castrele fără militari care să le stea la dispoziţie. „Vrem ca fiecare stăpân să aibă propriii săi viteji", glăsuia una dintre legile lui Ştefan, iar pe acela care-şi părăsea stăpânul îl socoteau dezertor, întocmai ca pe „sluga" fugară[9]. Cu toate acestea, erau socotiţi oameni liberi, îngăduind (chiar dacă nu cu ochi buni) să se poată plânge monarhului împotriva comitelui lor. Desigur, au fost şi viteji al căror stăpân era regele însuşi şi tot lui îi datorau slujbe veşnice. Ştefan i-a numărat printre bunurile sale, ca şi pe sclavi, dar pe fiul său l-a îndemnat să-i respecte căci „aceştia luptă pentru tine, nu te slugăresc"[10].

Iobagii castrelor trebuie să fi fost urmaşii acestor viteji şi, bineînţeles, alcătuiau o elită privilegiată, care domina mulţimile de castrensi. Când a început să se ştie mai mult despre ei, toţi posedau pământ moştenit, la fel ca şi nobilii, iar stăpânirea nu le putea fi luată nici chiar de rege. Erau consideraţi într-adevăr nobili, în opoziţie cu castrensii, care, în mod cert, nu erau priviţi astfel. Privilegiul principal de care se bucurau, precum se cuvenea nobililor, era scutirea de plata impozitelor, aşa încât nu trebuiau să achite nici taxa de găz-

[8] Termenul maghiar „szállásadó" şi românesc „sălăşluire" îşi au originea comună (n. ed.).
[9] Ştefan I: 23, *Závodszky* 148.
[10] *SRH* II. 623 = *ÁKÍF* 134.

duire. În schimb, erau obligaţi să lupte fără nicio limită, spre deosebire de nobilii adevăraţi pentru care, cel puţin în principiu, serviciul militar era voluntar. Dintre iobagi s-au recrutat slujbaşii castrelor, dintre care cei mai însemnaţi erau centurionii (sutaşii – *centuriones*), „mai marele oştirii" (hotnog – *maior exercitus*), care îi conducea pe militarii castrului, şi „mai marele castrului" (castelan – *maior castri*), pus în fruntea castrului.

3. *Castrul şi comitele lui*

Iobagii castrului alcătuiau numai o elită subţire şi nu erau într-atât de numeroşi încât să formeze o oaste redutabilă. De aceea, era necesar să se înroleze în armată şi un mic procent al castrensilor. Otto de Freising a auzit că, în Ungaria, „nouă dintre ţăranii locuitori la sate îl înarmează pe al zecelea şi îl trimit la oaste; la fel procedează şapte dintre ei cu al optulea; şi aşa mai departe, pe când ceilalţi rămân acasă pentru a cultiva pământul"[11]. Se pare că episcopul a fost bine informat. A fost obligaţia castrensilor să trimită din opt oameni, câte unul la război, pe când alegerea unuia din zece, cum vom vedea, aparţinuse unei alte stări a oamenilor liberi. Aşadar, cei rămaşi acasă, deci de condiţie ţărănească, erau castrensii, care se numeau, pe vremea regelui Coloman, „şeptari" (*hebdomadarii*)[12], pe când acei puţini care mergeau mereu la oaste alcătuiau o pătură aparte.

Izvoarele secolului al XIII-lea vorbesc de oameni ai castrelor care erau obligaţi la serviciu militar perpetuu. Singura lor activitate era să lupte, primind în schimb moşii din care să trăiască. Până la acest punct viaţa lor a fost asemenea celei a iobagilor castrelor şi chiar erau numiţi identic. Totuşi se făcea o distincţie netă între ei şi iobagii „naturali" (*naturalis*), adică între aceia care, prin naştere, aparţineau elitei luptătoare. Acest grup social a fost ridicat din rândul ţăranilor, dar nu a putut niciodată atinge statutul celorlalte. Ca semn al originii lui inferioare plătea impozitul pentru găzduire, dar nici membrii ei, nici urmaşii lor nu au devenit stăpânii moşiilor pe care trăiau. Aveau dreptul să le folosească, dar pământul rămânea proprietatea castrului şi regele putea să-l înstrăineze, la fel ca pe orice altă moşie.

Categoriile iobagilor „nobili" de castru şi cei „noi", au alcătuit grosul armatei maghiare, în primele secole ale regalităţii. Se compuneau din sute de luptători, iar numărul lor varia în funcţie de fiecare castru. Între anii 1150 şi 1241, izvoare de proveniență musulmană, rusă, bizantină şi dalmată numeau aceste contingente „steaguri", „cete" sau „comitate" (*comitatus*), iar numărul lor

[11] Si quando vero exercitum rex ducere voluerit, ... coloni quidem, qui in vicis morantur, novem decimum, vel etiam septem octavum vel infra, si necesse fuerit, cum subpellectili ad bellum necessaria intruunt, caeteris pro cultura terrae domi relicta; *Gombos* III. 1767.

[12] Civiles ebdomadarii; Coloman I: 45, *Závodszky* 184.

îl apreciau, destul de consecvent, la 72. În mare parte, obținem același număr dacă socotim castrele cărora le-au aparținut iobagii și castrensii, din diplomele secolului al XIII-lea.

Legăturile dintre castre și comitate nu sunt foarte clare. Castrele erau elemente ale organizării militare și sub jurisdicția lor intrau numai acele categorii umane care erau supuse exclusiv dominației lor, adică iobagii castrelor și castrensi. Comitatul era o instituție cu un cu totul alt caracter: un fel de unitate „administrativă", care cuprindea o parte anume din teritoriul monarhiei. În jurul anului 1200, existau aproximativ cincizeci de comitate (față de 72 de comiți), toate cu hotare relativ bine definite, în cadrul cărora comitele exercita puterea superioară, în calitate de reprezentant nemijlocit al regelui. Autoritatea lui se extindea asupra tuturor oamenilor care locuiau în comitat, dar era limitată de libertățile de care aceștia se bucurau fiecare în parte. Fără îndoială, autoritatea majorității comiților se întindea, ca și în vremea lui Ștefan, nu doar asupra unui singur comitat, ci asupra mai multora. De pildă, comitele de Bihor cârmuia și comitatele Békés și Zarand. În astfel de locuri conduceau locțiitorii săi, care purtau titlurile de *curialis comes*.

Dacă am vrea să folosim terminologia apuseană, atunci comiții pot fi considerați marii vasali ai regalității. Demnitatea lor nu era însă veșnică, deoarece erau numiți de domnitor și tot el îi schimba, după bunul său plac. Totodată, comitele era una dintre persoanele cu cel mai înalt rang din țară și în această calitate beneficia de o parte din stăpânire, respectiv „cinstea[13] țării" (*honor regni*). Dregătoria, care se numea tot *honor*, adică „slujbă demnă de cinste" era ceva ca un soi de vasalitate provizorie, beneficiară a unor venituri cum ar fi acelea a „denarii oamenilor liberi" ori a unor cote părți din taxele vamale și amenzile cuvenite regelui. Două treimi, așa numita *dublă regală*, i se cuveneau suveranului, iar o treime comitelui. Cel din urmă își datora rangul deosebit faptului că, înainte de toate, era comandant militar. Cel mai palpabil semn al serviciului său era steagul, pe care se afla emblema sa personală, iar aceasta s-a transformat mai târziu în blazon (herb) familial. Sub conducerea lui se aflau oamenii castrelor din ținutul său, împreună cu alte categorii, iar menirea și obligația sa a fost să-i conducă la luptă sub stindardul său. Atâtea „steaguri" sau trupe avea, câte comitate de castre îi erau încredințate.

Cele mai importante castre erau, fără îndoială, cele din apropierea hotarelor regatului, a marginilor (*confinia*)[14]. Organizarea lor cuprindea un sistem de apărare special, așa numitele *prisăci* (*indagines, gyepü*, în lb. magh.),

---

[13] Avem dificultăți în a fixa un termen potrivit. Ar fi vorba, de o „credincioasă slujbă", căreia i se cuvine un soi de „beneficiu" = „cinste", „onorariu" – evident nu în sens modern –, ca unui reprezentat-delegat al regelui, proporțional cu mărimea teritoriului gestionat (n. ed.)

[14] Ediția engleză mai precizează că uneori acele unități de graniță erau numite și „mărci" (*marchia*), iar comiții lor deveneau „margrafi" (*marchio*) (n. ed.).

adică obstacole artificial construite din palisade, şanţuri şi garduri de vegetaţie cu care, în caz de nevoie, barau drumurile care duceau în interiorul ţării, şi *porţile* (*porta, kapu*, în lb. magh.). Ele erau importante, mai cu seamă acolo unde lipseau obstacolele naturale, în primul rând spre vest şi nord-est. Dincolo de prisăci se întindea o zonă întinsă, numită „pământul de dincolo de prisăci" (*gyepűelve*), care era considerată parte a regatului, dar era practic nelocuită. Acest pământul al nimănui care, iniţial, avea o întindere de câteva zile de mers pe jos, a devenit cu timpul, populat şi treptat s-a restrâns mereu. Apărarea lui era îndeplinită în parte de elemente străine aşezate acolo, secui şi pecenegi, care erau arcaşi călări uşor înarmaţi (*sagittarius, lövő*, lb. magh.), pe de altă parte, de populaţia maghiară a castrelor, *străji* (*speculatores, őrök*, lb. magh.), a căror sarcină principală era paza. Urmele acestui sistem de apărare a graniţelor se mai disting şi astăzi pe alocuri, prin consultarea hărţilor, mai cu seamă în Ungaria vestică unde, de pildă, numele de Kapuvár (= „Cetatea porţii"), indică locul de trecere a graniţei secolelor X–XI, apoi Felsőőr şi Alsóőr (astăzi Oberwart şi Unterwart) din Burgenland (Austria), indică locul de încartiruire al străjilor de odinioară. Dar cea mai remarcabilă amintire a acestei organizări este districtul Őrség („Ţinutul străjerilor"), la graniţa maghiaro-slovenă de astăzi, care, iniţial, a constat din 18 aşezări mărunte ale străjerilor de etnie maghiară, colonizaţi acolo pe principiul prisăcilor şi care, până astăzi, s-au păstrat ca unităţi etnografice specifice[15].

4. *Udvornicii şi slujitorii*

Între „oamenii liberi" şi „slugi" s-a intercalat de la început categoria intermediară a udvornicilor (*udvornici*). Deoarece cuvântul este de origine slavă, strămoşii lor ar trebui poate căutaţi printre acei slavi înrolaţi care, cu prilejul descălecatului, au ajuns sub stăpânirea colectivă a Arpadienilor. Stăpânul lor iniţial, în orice caz, a fost regele, iar strămoşii trebuie să fi fost slugi care aparţineau averii personale a familiei domnitoare. Dar dacă ne interesăm mai îndeaproape de rangul lor social, vom afla că erau aproape egali cu castrensii.

Statutul intermediar al udvornicilor reiese clar dintr-una din legile lui Ştefan. Aceea dispunea ca, dacă vreunul din ei „săvârşeşte un furt, să fie judecat după legea oamenilor liberi, dar să nu fie acceptată mărturia lui printre cei liberi[16]. Cu alte cuvinte, udvornicii erau consideraţi printre oamenii liberi din toate punctele de vedere, cu acea singulară şi importantă excepţie că, în faţa legii, să nu poată apărea ca martori. Or, aceasta a fost, precum am văzut deja, cel mai important criteriu al stării de libertate. În consecinţă, udvornicii au fost

[15] Exemple identice pot fi culese şi citate şi din Transilvania estică. Problema etniei acestor străjeri este destul de incertă (n. ed.).
[16] Ştefan II: 21, *Závodszky* 156.

întotdeauna priviți ca slugi, în comparație cu cei cu adevărat liberi, de pildă, castrensii. Originea lor umilă era într-atât de notorie, încât nu trecuse în uitare nici atunci când deosebirile dintre oamenii liberi și slugi aparțineau demult trecutului. Satele în care trăiseră cândva udvornicii, continuau să fie scutite de a plăti visteriei impozitul anual (beneficiul cămării) și după secole, pe motiv că această obligație revenea numai „oamenilor liberi". Este demn de menționat că, în ceea ce privește originea liberă a castrensilor, niciodată nu s-a ivit vreun dubiu.

Însă față de adevărații slujitori, situația juridică a udvornicilor a fost foarte avantajoasă. Prestațiile la care erau obligați, deși grele, erau la fel de reglementate ca și cele ale oamenilor liberi. Nu cunoșteam sate locuite de „slugi", dar satele udvornicilor erau de găsit pretutindeni în regat, ba chiar în unele locuri alcătuiau blocuri compacte. Ei erau conduși de o pătură socială privilegiată, poate de origine liberă, adică „liberii udvornicilor" (*liberi udvornicorum*), care îndeplineau și serviciu militar, întocmai ca și cei evidențiați dintre castrensi, cu deosebirea că, dintre ei, nouă trebuiau să prezinte un al zecelea ca luptător. Dacă trecem cu vederea peste „stigmatul" originii lor, udvornicii abia se deosebeau de categoria inferioară a indivizilor liberi.

Țărănimea, era formată, fără îndoială, în majoritatea ei, din castrensi și din udvornici. Așa trebuia să fi arătat lucrurile și la începutul secolului al XIII-lea. Au fost însă, în număr destul de important, și altfel de grupuri care nu pot fi clasate în niciuna din categoriile de mai sus, căci îndeplineau prestații specifice, iar numele lor, la început, în secolele XI–XII, provenea de la aceste prestații. Denumirea latină comună de mai târziu a fost *conditionarii* (denumirea maghiară este necunoscută), deoarece rangul lor social era determinat de „starea" (*conditio*) lor, adică de cantitatea și natura ocupației lor. În istoriografie, ei sunt numiți în mod obișnuit „populații de slujbași[17]".

Originea acestor grupuri trebuie să fi fost foarte veche. Amintirea prestațiilor lor s-a păstrat prin mai multe sute de denumiri toponimice derivate din termeni care numesc tot atâtea ocupații, uneori prin adăugarea sufixul „-i", care indică faptul că locuitorii așezărilor fuseseră obligați să execute anumite tipuri de servicii. Aceste toponime aparțin acelui gen al toponimiei maghiare care este considerat a fi cel mai vechi. Câteva denumiri apar și în diplomele lui Ștefan, ceea ce însemnă că asemenea așezări trebuie să fi existat deja și în secolul al X-lea. Unele, precum *Ács* (*Ácsi*) [dulgher], *Fazekas* [olar], *Halász* [pescar], *Kovács* [fierar], *Lovász* [rândaș la cai], *Szakács* [bucătar], *Szántó* [plugar], *Szekeres* [căruțaș], *Szőlős* [viticultor], *Szűcs* [cojocar], *Vadász* [vânător], au o semnificație limpede și astăzi. Alte denumiri arătau ocupații de odinioară care,

[17] Din nou, avem dificultăți de transfer, căci grupurile respective, așa cum se va vedea mai jos, nu ofereau „slujbe", ci „produse și servicii" concrete. Este doar limpede că ei au format arhetipul „condiționarilor" din perioadele istorice următoare (n. ed.).

de atunci, au dispărut sau li s-a schimbat numele. Aşa sunt următoarele denumiri de origine maghiară *Födémes* (apicultor), *Hódász* (vânător de castori), *Hőgyész* (la origine *Hölgyész*, din cuvântul *hölgy*, care înseamnă nevăstuică sau hermelină), *Csitár* sau *Csatár* (făurar de arme), *Esztergár* (strungar), *Gerencsér* (olar), *Pészér* (hingher), *Taszár* sau *Teszér* (dulgher) şi altele.

În ciuda numelor şi independent de specificul lor, locuitorii acestor sate au fost ţărani. Trăiau din agricultură, tot aşa ca şi castrensii şi udvornicii, numele lor specific se referea numai la faptul că plăteau impozite particulare. Trebuia să predea un produs anume ori trebuia să presteze un serviciu anume. Fiecare dintre aceste obligaţii, inutil să o mai menţionăm, se moştenea, dar ele nu reveneau câte unei singure gospodării, ci întregii colectivităţi a satului. Aşadar, niciuna din ocupaţii nu a creat obligaţia ca toţi, în permanenţă, să presteze activitatea cuprinsă în numele lor.

În ceea ce priveşte statutul lor social, grupurile acestea de slujitori nu erau nicidecum omogene, deoarece în privinţa prestigiului serviciilor lor erau deosebiri uriaşe. Plugarii şi viticultorii erau desconsideraţi, pe când *vistierniceii (tavarnici)* şi *comişeii*[18], care răspundeau de bunurile mobile ale domnitorului, se bucurau de o stimă deosebită. Cei obligaţi a distra curtea domnitorului (*joculatores*), erau, fără îndoială, consideraţi a fi de rang inferior. Din lipsă de cercetări, deocamdată nu ştim care grup era liber şi care „semiliber", ca şi udvornicii. Un lucru însă este cert, anume că în fiecare caz în parte, sarcinile lor erau bine stabilite, aşa fiind, cel puţin la început, slugi nu prea erau printre ei.

Cele mai multe categorii de grupe de slujitori au dispărut în cursul secolului al XIII-lea, dar prestaţiile câtorva sate au continuat să existe până în epoca modernă. Aşa, de pildă, populaţia localităţii Szakácsi (astăzi Nagyszakácsi, lângă Nagykanisza), din comitatul Somogy, a furnizat bucătarii pentru curtea regală, până la cucerirea turcească, iar cele două comune Oroszi (lângă Vác), Kisoroszi, de lângă Visegrád, şi Nagyoroszi, ceva mai departe, i-a dat pe portari şi uşieri. Cuvântul „orosz" care, odinioară, îi identifica pe varegii scandinavi, în decursul Evului Mediu a primit şi o semnificaţie în limbajul comun, pentru că în secolul al XI-lea, gărzile personale ale domnitorului au fost varegi.

5. *Naşterea aristocraţiei*

Sub o formă oarecare, stăpânirea privată trebuie să fi existat şi în vremurile păgâne, deşi nu avem cunoştinţă despre existenţa ei. În timpul lui Ştefan, satele oamenilor liberi şi ale slugilor, aveau cel puţin pe alocuri, hotare

[18] Termeni preluaţi din stările târzii ale organizării statale sud şi est-carpatice. Valorile mânuite nu erau cele băneşti, ci mult mai comune. De aceea, prima categorie ar fi de echivalat cu „chelari" (depozitari). Pentru a doua, ar fi mai simplu să le spunem „grăjdari" (rândaşi la cai) (n. ed.).

clare şi, desigur, elita a avut terenuri şi păşuni întinse, pe care-şi ţineau caii, vitele şi slugile. Însă oricare ar fi fost situaţia mai devreme, acea formă cu caracter particular a stăpânirii pe care o numim aristocratică, apare sub Ştefan şi urmaşii săi, când bisericile şi, fără niciun dubiu, şi alte persoane particulare, au primit moşii din bunăvoinţa domnitorului.

Natura stăpânirii particulare, contrapusă puterii oficiale a comiţilor, este bine relevată de legile lui Ştefan. Una dispunea ca „fiecare, până trăieşte, să stăpânească liber atât proprietăţile sale, cât şi donaţiile primite de la rege, *afară de cele care aparţin demnităţii episcopale sau celei a comiţilor*, iar după moartea lui tot aşa să o stăpânească şi fiii săi". În continuare, legea permitea ca „oricine să fie liber a-şi împărţi averea soţiei, fiilor, fetelor, rudelor sale sau să o doneze bisericii". Adaugă însă că „precum altora, am permis să-şi stăpânească bunurile", tot aşa şi regele putea stăpâni în întregime tot ceea ce le aparţine[19].

Despre pământurile donate mănăstirilor din Ungaria, ca şi în alte părţi, ştim mult mai multe decât despre moşiile regelui şi ale elitei, deoarece, pe atunci, numai biserica a considerat că este important ca drepturile sale să fie stabilite în scris. Călugăriţelor din valea Veszprém, care au fost printre primii înzestraţi cu pământuri, Ştefan le-a dat nouă sate, iar abaţiei din Tihany, Andrei I i-a donat anumite pământuri, ale căror hotare au fost amănunţit descrise. Episcopia din Eger poseda zece sate primite de la Ştefan şi încă 11 din donaţia lui Ladislau. Printre altele, un mare număr de aşezări din secolele XI–XII au nume ca Püspöki sau Apáti, păstrând amintirea acestor donaţii timpurii, iar majoritatea lor se afla şi peste secole, tot în proprietatea bisericii.

Deţinem cunoştinţe detaliate despre 1116 gospodării, din 41 de sate, pe care Ştefan le-a donat abaţiei din Pécsvárad, în anul 1015. Printre acestea, aflăm 22 de categorii de slujitori, printre altele, 110 viticultori, 34 de plugari, 50 de pescari, zece fierari, 12 strungari şi opt dulgheri. 20 dintre ei erau „plătitori de fier" (*tributarii ferri*), adică trebuiau să-şi achite impozitele în lupe de fier. De pe urma lor şi-a primit numele satul Vasas („Fierarul"), în suburbia Pécsului. Donaţia cuprindea şi 200 de viteji cărora li se spunea oameni liberi. Obligaţia lor era ca „înarmaţi, să sară în apărarea mănăstirii, dacă în ţinut izbucneşte vreo tulburare", apoi, ca să-i dea abatelui ca însoţitori 12 călăreţi „ori de câte ori se prezintă în faţa regelui". Încă şi mai mulţi au fost „slujbaşii" (*ministri*), evident tot liberi, dintre care 156 îşi slujeau stăpânul „cu caii", iar 409, „cu cai şi cu căruţe"[20].

Compoziţia populaţiei donate abaţiei oglindeşte, într-o oarecare măsură, structura societăţii epocii, oferind o oarecare imagine despre proporţiile dintre stări. În acest model, 18% din gospodării aparţineau stării vitejilor, 51%

[19] Ştefan II: 2, I: 7, *Závodszky* 152, 144.

[20] Ministris quoque, qui serviunt cum equis, CLVI, item ministris, qui serviunt cum equis et curribus; CCCCVIIII; *DHA* I. 72–73.

erau oameni liberi de rând şi 31% erau asemănători udvornicilor, adică cu statut de „semiliberi". Slugile nu s-au numărat printre ei, iar toţi oamenii locuiau în sate şi sarcinile lor erau strict stabilite.

În vremea aceea, suveranul avea dreptul să dispună de supuşii săi liberi, fie viteji, fie oameni de rând, întocmai ca şi de ţăranii neliberi. Iniţial, nu a însemnat o schimbare radicală în starea lor situaţia că fuseseră donaţi unei mănăstiri, deoarece libertatea trebuia să le rămână întreagă. Nu persoanele donate deveniseră proprietatea bisericii, ci numai pământul pe care trăiau. În starea lor nu s-a produs o schimbare imediată, pentru că situaţia lor şi a pământului erau reglementate de un obicei străvechi, care nu putea fi modificat în mod arbitrar de către noul proprietar. Oricum, diplomele stabileau la ce fel de prestaţii, în ce cantitate şi de ce natură, poate fi obligată populaţia dăruită şi cu siguranţă că procedura era aceeaşi şi dacă donaţia ar fi fost numai orală. Nici în noile condiţii nu se putea estompa diferenţa dintre „liber" şi „slugă". Prepoziturii din Dömös i s-a interzis, încă în anul 1138 ca, pe oricine ar fi, să-l treacă „din rândul slugilor în cel al oamenilor liberi" sau invers[21]. Cu toate acestea, schimbarea era extrem de tulburătoare. Mai înainte, proprietate fusese numai „sluga". Acum, se părea că şi „oamenii liberi" ajungeau într-o stare periclitată, din cauza donaţiilor de pământuri. Pe de o parte, pentru că pământul pe care trăiau nu le mai aparţinea, pe de altă parte, deoarece nu omul regelui le era judecător, ci oficialul stăpânului lor.

La început, acei oameni liberi care vroiau să evite această soartă, au fost constrânşi la vagabondaj. Chiar Ştefan, când a donat satul Kenese (azi Balatonkenese) călugăriţelor grecoaice, a dispus ca „aceia care nu vor să locuiască sub autoritatea sfintei mănăstiri să fie alungaţi de pe acel loc, împotriva dorinţei şi vrerii lor"[22]. În mod analog, în anul 1067, comitele Petru şi-a donat unul dintre sate abaţiei din Százd, cu condiţia ca „începând de astăzi, să plece de aici toţi aceia care au pretenţii în ce priveşte libertatea, în afară de familia bisericii"[23]. Foarte curând însă s-a vădit că cei ce doreau aceasta nu mai aveau unde să se mute. În jurul anului 1080, ţara era plină de fugari vagabonzi, adică cu cei numiţi, în limba maghiară, *jók* (acesta era probabil numele maghiar al celor liberi) ori de *üzbegi*, pe numele de origină slavă, care periclitau ordinea publică. Un ofiţer regal special însărcinat (*jókszedő* = „adunătorul de vagabonzi"), peregrina prin ţară, încercând să-i prindă, ca pe animalele rătăcite. S-a ocupat de ei şi Coloman, dând dispoziţie ca „vechii ţărani alungaţi, care nu au pământ în altă parte, să revină acasă"[24].

---

[21] De servis suis in liberos, vel de liberis in servos ... aliquos transferre; *MES* I. 95.
[22] *Moravcsik* 80.
[23] Preterea do territorium ... in villa qui dicitur Ceda, unde ex hac die recedant, preter ecclesiasticam familiam, quicunque libertatis nomen affectant; *DHA* I. 184.
[24] Coloman I: 19, *Závodszky* 186.

Transformările de mari proporţii ale relaţiilor de stăpânire care, pe deasupra, au coincis cu lichidarea tradiţiilor păgâne, au răsturnat, odată cu ordinea obişnuită a societăţii, şi normele morale. Despre furturi a fost vorba şi în legile lui Ştefan, dar dintre legile lui Ladislau, mai mult de jumătate au fost constrânse să se ocupe de apărarea proprietăţii. În mod vizibil, aceasta a fost problema centrală a epocii. „Notabilităţile Ungariei au jurat că nu-l vor cruţa pe hoţ şi nu-l vor ascunde", citim în primul articol al primului cod de legi[25]. Şi într-adevăr, de atunci, un şir de dispoziţii inumane i-a pedepsit pe hoţi, fără nicio consideraţie faţă de poziţia lor socială. Înainte vreme furtul putea fi răscumpărat. În timpul lui Ladislau însă, o asemenea faptă era aspru pedepsită, iar severitatea a crescut cu vremea, desigur pentru că rezultatul se vădea prea lent. Cine era prins în flagrant, era spânzurat, dacă se refugia în biserică scăpa cu orbirea, iar copiii lui mai mari de zece ani erau vânduţi ca sclavi. Dacă se dovedea că a furat o gâscă ori o găină, i se scotea un ochi, pentru mai mult de atât, urma spânzurătoarea, în alte împrejurări se aplica drept pedeapsă tăierea nasului sau a mâinii şi smulgerea limbii. Aceluia împotriva căruia plana doar bănuiala, i se permitea să se justifice prin judecata Domnului, prin purtarea unui fier încins sau scufundarea în apă. Însă judecătorul nu era încurajat să fie îngăduitor. Dacă îl lăsa pe vinovat să fugă, i se lua totul, iar el însuşi era vândut; dimpotrivă, dacă spânzura un nevinovat trebuia să plătească pentru el numai taxa sângelui. Goana după hoţi s-a mai potolit întrucâtva numai în timpul lui Coloman. Atunci, furtul calificat începea să fie limitat la animale patrupede şi se pedepsea numai cu orbirea. Copiii vinovatului se vindeau ca sclavi numai dacă erau majori. Simpla bănuială nu era suficientă pentru procedură, dimpotrivă calomniatorul avea necazuri. De atunci începând nu se mai vorbeşte nici despre fugari. După toate semnele, criza procesului de transformare luase sfârşit.

În urma procesului s-a schimbat radical concepţia tradiţională despre conţinutul stării de libertate şi de servitute. Acesta s-a finalizat în secolul al XIII-lea, dar cu diferite trepte ale tranziţiei ne întâlnim cu mult înainte. Începând de la Coloman, dintre oamenii de rând liberi numai aceia erau consideraţi cu drepturi legale care dispuneau de un „plug"[26] propriu, adică avere proprie, „pentru ca mărturia adevărată să aibă acoperire"[27], adică, în caz de mărturie mincinoasă, să aibă din ce plăti amenda. În secolul al XII-lea, au început să fie consideraţi liberi acei supuşi ai stăpânilor de pământuri care slujeau nu ca ţărani, ci înarmaţi sau măcar călări. Apoi, treptat, s-a împământenit acea concepţie cu totul nouă, potrivit căreia om liber nu putea fi considerat decât acela care îşi hotăra singur soarta. Aceasta însă presupunea, ca accesoriu imposibil de ignorat, ca el însuşi să-şi poată alege domiciliul şi stăpânul. Toţi aceia

[25] Ladislau III: 1 *Závodszky* 173.
[26] Plugul era o unitate de măsură a suprafeţei, echivalentă cu circa 100 de hectare (n. ed.).
[27] Coloman I: 26, *Závodszky* 187.

care aveau oricare obligaţie moştenită, nu corespundeau acestui criteriu, chiar dacă aveau origine aleasă. Povara lor, fie că era o muncă înjositoare sau numai obligaţie militară, în cele din urmă îi unea prin acea trăsătură comună că era veşnică şi, în felul acesta, cei ce o prestau trebuiau să poarte „jugul servituţii" (*jugum servitutis*). Potrivit noii concepţii, orice prestaţie moştenită era, potrivit raţiunii, contrară cu starea de libertate, şi trebuia socotită numai o treaptă oarecare a servituţii, deosebindu-se categoric de statutul acelora care se bucurau de situaţia aşa-zisă „de aur", adică de libertatea adevărată.

6. *Formele stăpânirii private*

Castrele regale, împreună cu pământurile şi castrensii care le aparţineau, sunt privite, în general, ca una din formele posesiunilor regale. Cei mai mulţi specialişti consideră că terenurile castrelor sunt foste moşii regale care au fost delimitate pentru scopuri militare, iar castrensii se compuneau din slugi a căror obligaţie specifică era serviciul militar. Acest punct de vedere, oricât ar fi de răspândit, trebuie să-l neglijăm aici. După opinia noastră, castrele regale nu aveau nimic de-a face cu stăpânirile de moşii. Pământul castrului pare să fi fost tocmai opusul proprietăţii private, fie ca avere particulară a regelui sau a altora, iar castrensii cuprindeau acea categorie a locuitorilor care şi-au păstrat starea de libertate şi nu au ajuns sub autoritate aristocratică. Firește, stăpânul lor suprem a fost regele, iar autoritatea lui s-a transformat, în timp, tot mai mult, devenind asemănătoare cu stăpânirea magnaţilor. Cu toate acestea, încă şi în secolul al XIII-lea, castrensii se bucurau de drepturile fundamentale ale oamenilor liberi, respectiv purtarea de arme şi mărturia în faţa legii. Contopirea noţiunilor de pământ al castrului cu proprietatea privată a regelui face deosebit de grea înţelegerea esenţei posesiunii timpurii a pământului.

În Ungaria nu au existat moşii feudale, nici în această perioadă, nici mai târziu. Proprietatea pământului a însemnat, întotdeauna, posesiune cu drepturi depline, *allodium*, care s-a numit în Ungaria *praedium*. Proprietatea era precis hotărnicită, în interiorul ei stăpânul bucurându-se de drepturi nelimitate şi exclusive. În mod frecvent şi moşiile regelui sau ale bisericilor se numesc *praedium*, însă stăpânirile laice se numeau aşa în mod obişnuit. Uneori, li se spunea simplu numai „pământ" (*terra*), dar începând cu secolul al XIII-lea, de regulă se numesc „posesiune" (*possessio*).

În ceea ce priveşte averea regală privată, bineînţeles că, în urma descălecatului, familia regală a Arpadienilor a devenit cel mai mare deţinător de pământuri al regatului. Prin toată ţara, pe lângă numeroase sate, uriaşe şi compacte teritorii au devenit proprietate regală, aşa, de pildă, în comitatul Somogy, la Segesd şi împrejurimile sale, sau insula Csepel, la sud de Budapesta. În cea din urmă, iniţial, se aflase herghelia dinastiei, a cărei amintire este păstrată de localitatea Lórév („Vadul cailor"), în extrema sudică a insulei. Acestea

şi celelalte, deseori destul de răspândite, erau cuprinse în câte o unitate administrativă în jurul unei curţi (*curtis*). Cele mai multe din regiunile împădurite ale ţării au fost declarate, de asemenea, domenii regale: Bakony, Pilis, în Bihor, uriaşa pădure Igyfon, dar pe lângă acestea, regiuni întinse cât un comitat, abia locuite, la hotarele de nord şi nord-est, au fost declarate proprietate privată a casei regale. La nord-vest de cursul superior al Tisei se înşirau, unul după altul, *praedium*-uri din ce în ce mai mari: Ugocea, Bereg, Sárospatak, Šariš, Torna şi în sfârşit cel mai vast, Zvolen, care cuprindea teritoriul a patru comitate de mai târziu, în Slovacia centrală de astăzi. Domeniile împădurite serveau celui mai aristocratic sport, vânătoarea, iar paza lor era asigurată de slujitori speciali, aşa numiţii *paznici pădurari* (*ardók*, *erdőók*, *custodes silvarum*) şi *daróc* (*draucarii*) a căror misiune nu se cunoaşte cu exactitate. Amintirea ambelor grupuri este păstrată şi astăzi de numeroase localităţi care au denumirea de *Ardó* şi *Daróc*. Este de menţionat că, în afară de rege şi regină, prinţul şi alţi membri ai casei domnitoare aveau pământuri proprii şi slujitori prin toată ţara, care erau considerate tot o avere privată a dinastiei. Pădurile regale nu aparţineau niciunui comitat, iar în secolele XII–XIII s-au organizat în „comitate" (*comitatus*) separate. În fruntea lor era „administratorul" (*procurator*) regal, care mai târziu a început să fie numit *comite*, dar fiindcă nu avea castru, rangul lui era inferior celui al comiţilor din fruntea castrelor. Potrivit obiceiului de atunci al ţării, un castru nu se putea afla pe o stăpânire privată şi, în această privinţă, nici stăpânirea privată a regelui nu constituia o excepţie.

Proprietatea bisericii a continuat să se întărească în secolul al XII-lea, în primul rând prin instalarea noilor ordine monastice şi de cavaleri. Călugării premonstratensi au ajuns aici foarte devreme, se pare că prima lor mănăstire a fost înfiinţată de Ştefan al II-lea pe „Promontoriul" (*promontorium*) de la Oradea. În continuare, ei au fost sprijiniţi mai cu seamă de potentaţii laici, iar noii favoriţi ai regalităţii au devenit cistercienii. Deja Geza al II-lea i-a aşezat la Cikádor (1142), iar Bela al III-lea i-a copleşit cu donaţii uriaşe. Dintre cele mai mari mănăstiri ale ordinului din Ungaria, din bunăvoinţa aceluiaşi rege, s-au înfiinţat mănăstirile din Igriş, Zirc, Pilis şi Szentgotthárd. În timpul lui Geza al II-lea au apărut şi ordinele cavalereşti ecleziastice. Templierii, care s-au stabilit mai întâi la Csurgó, în anul 1194 aveau deja o provincie[28] a ordinului, a cărui reşedinţă a devenit localitatea Vrana (lângă Zadar), în Croaţia. Cel mai mare convent al cavalerilor ioaniţi a fost cel din Székesfehérvár, pe care văduva lui Geza l-a îmbogăţit, în mod deosebit, cu donaţii uriaşe. Geza însuşi a înfiinţat un ordin canonic spitalicesc în Esztergom, cel al ştefaniţilor, care a existat până în jurul anului 1440. Cu toate acestea, nu s-a redus nici rolul călugărilor

[28] Toate ordinele religioase catolice erau administrate prin „provincii", termen care reunea comunitatea acelora care se găseau pe un teritoriu stabilit de către ei, de obicei echivalent cu un stat sau o mare provincie a aceluiaşi stat (n. ed.).

benedictini şi, în decursul secolului al XII-lea, mai cu seamă notabilităţi laice au înfiinţat pentru ei mai multe duzini de mănăstiri.

Puţine informaţii certe avem despre pământurile strămoşeşti sau primite prin donaţii ale familiilor nobile, deoarece laicii, până prin 1200, s-au mulţumit cu înţelegeri verbale şi nu şi-au fixat niciodată în scris drepturile. Fără îndoială că fiecare comite, pe lângă atribuţiile lui oficiale, avea şi o avere familială însemnată, dar cât de mare era aceasta aflăm numai în legătură cu înfiinţarea câte unei mănăstiri. Comitele Otto din Somogy, palatinul regelui Solomon, în anul 1061, a dispus să se treacă în beneficiul abaţiei din Zselicszentjakab, noua sa fundaţie, 360 de gospodării. În jurul anului 1067, mănăstirea din Százd a primit 19 moşii de la întemeietorul ei, comitele Petru şi *praedium*-ul cel mai mare, alcătuit din mai multe aşezări, cu 140 de familii. Din dimensiunile proprietăţii comitetul Hont, unul dintre principalii sprijinitori ai lui Ştefan, putem deduce că, deşi unul dintre descendenţii lui, pe la 1130 a donat mănăstirii înfiinţate la Bozók, pământuri şi oameni din 23 de localităţi, familia lui nu a fost ruinată.

De obicei, *praedium*-ul servea ca reşedinţă proprietarului, ceea ce se reflectă bine în sufixul maghiar *-lak* (de ex. *Pulchrum praedium*, Széplak = „«conac»[29] frumos"). La *„conac"* îşi păstrau valorile, iar toţi aceia care trăiau cu el pe moşie, *ipso facto* erau consideraţi averea lui. În consecinţă, printre locuitorii din *praedium* găsim mai mult slugi care ori arau pământul moşiei cu plugurile stăpânului, ori depuneau o oarecare activitate manuală în atelierele din preajma casei. Toţi aparţineau „familiei" (*familia*) stăpânului, întocmai ca soţia şi copiii lui, fiind supuşi vrerii sale neîngrădite. Această colectivitate specifică era desemnată, în vremea aceea, cu cuvântul slav *čeljad*, a cărui formă şi semnificaţie în limba maghiară, cu timpul, s-a scindat în două. Atunci, cuprindea deopotrivă familia stăpânului[30], ca şi pe slugile lui de casă (*cseléd*).

Ungaria secolului al XII-lea avea încă, atât din punct de vedere cultural, cât şi al regimului social, un caracter arhaic. De pe la sfârşitul secolului se poate observa răspândirea rapidă a ideilor, instituţiilor, tehnicilor şi obiceiurilor apusene. Intermediari au fost în parte cavalerii străini colonizaţi aici, negustorii şi ţăranii, în parte, maghiarii care au călătorit în Apus. De prin jurul anului 1150, auzim despre preoţi care au studiat la Paris, apoi acasă au obţinut înalte demnităţi ecleziastice. Numărul lor va creşte în secolul al XIII-lea, când Italia, mai precis facultatea de drept a universităţii din Bologna, va fi ţinta lor principală, în locul Parisului. Influenţa de mari proporţii şi foarte diversificată a Apusului a generat un proces de transformare care, în secolul următor, a reformat monarhia maghiară aproape din toate punctele de vedere.

---

[29] Termenul nu are valoarea celui din secolele de sfârşit ale Evului Mediu sau din epoca premodernă şi modernă. Este, pur şi simplu, o rezidenţă, a cărei formă materială este încă nebuloasă (n. ed.).

[30] Familia de sânge se desemnează prin cuvânt înrudit „család" (n. ed.).

VII. Epoca Bulelor de Aur (1196–1242)

Ceața densă care tronează peste istoria timpurie a Arpadienilor, se risipește brusc în jurul anului 1200. Deși nicio cronică autohtonă nu vorbește despre secolul următor lui 1150, deodată începem să vedem mai clar și să conturăm o imagine ceva mai detailată despre stările interne și politice ale Ungariei. Motivul acestei schimbări hotărâtoare a fost înmulțirea neașteptată a izvoarelor arhivistice. Chiar dacă, începând deja cu domnia lui Geza al II-lea, ne stau la dispoziție ceva mai multe diplome decât din vremurile mai timpurii, totuși ele pot fi numărate numai cu zecile. Cu venirea la tron a lui Andrei al II-lea, în 1205, se schimbă brusc situația, actele scrise apar anual, cu sutele, ba chiar cu miile, iar din secolul al XIII-lea ne-au rămas, în total, mai mult de zece mii de piese. Nu este lipsit de importanță faptul că monarhia maghiară tocmai atunci, în timpul lui Inocențiu al III-lea (1198–1216), a ajuns într-o legătură cu mult mai strânsă decât înainte cu Sfântul Scaun din Roma cel care, mai cu seamă în primele decenii ale secolului XIII-lea, nu numai că a urmărit cu atenție evenimentele din Ungaria, dar s-a și implicat activ în acestea, în mai multe rânduri. De la această dată, corespondența diplomatică dintre regii maghiari și papi constituie o sursă de prim rang, atât pentru politica externă a Ungariei, cât și pentru stările interne.

1. *Originea nobilimii*[1]

Cel mai important eveniment din timpul domniei lui Andrei al II-lea a fost afirmarea în viața politică a forței sociale a nobilimii. Această nouă noțiune, nu trebuie interpretată la modul general. În cele mai multe țări din Europa, nobilimea s-a format din clasa cavalerilor și a însemnat, nici mai mult nici mai puțin, decât o aristocrație feudală pe care originea, averea și, ceea ce este deosebit de important, mentalitatea ei specifică și stilul de viață, deopotrivă, au separat-o de celelalte straturi ale societății. Casta nobilimii maghiare, care se forma în secolul al XIII-lea, avea alt caracter. S-a separat în mod foarte pro-

[1] Determinativul maghiar este „nemesség", de la „nemes" (= nobil). El are o importanță și pentru istoria medievală românească căci o parte din elitele românești din regat și o categorie dintre stările privilegiate ale Moldovei, își spunea tot astfel, „nemeși" (n. ed.).

nunţat de ţărănime, parcă chiar mai mult decât în alte părţi. Acest fapt însă nu avea la bază modul de viaţă al cavalerilor, ci originea, şi nici moşia de tip feudal, ci moşia alodială. Nobilimea i-a concentrat pe toţi aceia care posedau pământuri, fie ele oricât de întinse, în virtutea unei moşteniri ereditare, prin drept alodial, iar în felul acesta se compunea, în cea mai mare parte, din indivizi care, în altă parte, ar fi fost consideraţi simpli ţărani. Statutul nobiliar, dintru început, nu a avut nimic comun cu stilul de viaţă al cavalerilor, deoarece acela abia dacă era cunoscut în Ungaria. Nobilul maghiar era nobil nu fiindcă trăia şi gândea după modelul cavalerilor, ci din unicul motiv că pământul pe care-şi ducea existenţa era al lui, spre deosebire de ţăran, care trăia pe pământul altuia.

Pătura inferioară a celor consideraţi nobili era socotită formată dintre aceia care îi datorau unui aristocrat slujbă veşnică. În secolul al XIII-lea linia demarcatoare de odinioară dintre oameni liberi şi slugi s-a estompat şi a apărut una nouă, nu mai puţin pronunţată, care îi deosebea pe cei care prestau o muncă de ţărani şi cei care „obişnuiau să lupte" (*populi exercituantes*). Din preajma lui 1200, acest din urmă criteriu a devenit specificul stării de nobil, în sensul cel mai larg al cuvântului. Acei indivizi liberi care aveau ca obligaţie moştenită serviciul militar şi supravegherea oamenilor de pe moşie, se distanţau tot mai vizibil de mulţimea ţăranilor simpli. Această elită era destul de numeroasă, ea cuprinzând deopotrivă pe iobagii nobili ai castrelor, pe oamenii liberi dintre udvornici şi pe militarii de pe moşiile bisericii. Toţi erau consideraţi nobili, dar nu beneficiau de privilegiile la care accedeau „adevăraţii nobili ai ţării" (*veri nobiles regni*). Câteva astfel de colectivităţi „seminobile", de pildă nobilii arhiepiscopiei Esztergom, cuprinzând mai multe sate, s-au menţinut până în secolul al XIX-lea.

Nobilimea propriu-zisă nu se compunea din ei, ci din „adevăraţii nobili ai ţării", împreună cu mulţimea de mai multe mii de rude, şi s-a format în cursul secolului al XIII-lea, din trei categorii. Majoritatea a fost dată de către aceia care, în prima jumătate a secolului, sunt pomeniţi sub numele de „slugi regale" (*servientes regis*). Alţii, în majoritate cei mai săraci, s-au ridicat din rândul iobagilor castrelor, uneori şi dintre ţăranii cărora regele, printr-un act de donaţie, le-a dăruit pământ şi i-a înnobilat. Elita nobilimii însă se compunea din cei care se trăgeau din vreun strămoş ales, de pildă de la regele Aba sau de la comiţii Hont şi Pázmány. Spre sfârşitul secolului, toate cele trei grupuri, în ciuda originii lor foarte diferite, s-au contopit într-o stare mai mult sau mai puţin omogenă. Unitatea şi-o datorau acelor privilegii care li se cuveneau în mod egal, fiecărui „nobil adevărat" şi care au fost redactate pentru prima dată în Bula de Aur din anul 1222.

Majoritatea nobilimii se trăgea, fără nicio îndoială, dintre aceia care, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, erau amintiţi ca „slugi regale", adică slujbaşi. Numele lor trebuie să fi provenit din faptul că stăpânul lor direct nu

fusese vreun episcop sau un baron, ci însuşi regele. Numai în comitatul Hont, de dimensiuni medii, prin anul 1300, s-au aflat vreo 40 de sate, parţial sau total, în mâna unor mici proprietari sau rudenii, care probabil se trăgeau din slujitori. În comitate mai mari, ca Bihorul, trebuie să fi fost mult mai mulţi. Originea proprietăţii lor se pierde în negura vremii. Un procent însemnat dintre ei au ajuns să-şi stăpânească pământurile, prin donaţii din partea regelui. Dintre aceasta, găsim exemple sporadice, deja de la mijlocul secolului al XII-lea, iar după anul 1200 a devenit un fenomen de masă. Cel căruia i se făcea donaţia putea fi cavaler străin sau alt „oaspete", alteori, un autohton pe care regele l-a ridicat pentru totdeauna din povara stării lui de iobag al castrului, castrens sau altceva. O astfel de persoană a fost primită, în mod simbolic, în „casa" sa, „curtea" sa, adică în serviciul lui, cu alte cuvinte a devenit viteazul lui. Pe lângă acestea, mai apar şi un număr destul de însemnat de slujbaşi al căror drept de stăpânire era mult mai vechi, probabil chiar din epoca descălecatului, dar despre aceştia nu ştim nimic.

2. *Clanurile nobiliare*

Aceia dintre nobili erau consideraţi cei mai distinşi, care se trăgeau din vreo gintă („nem")[2], adică dintr-un neam (*genus*) al cărui strămoş aparţinea „ordinului comiţilor" din secolele XI–XII. La început, prin nobili se înţelegeau numai membrii unui asemenea neam. În jurul anului 1285, Simon de Kéza aprecia numărul acestora, ca fiind de 108. Numărul este discutabil, dar dacă facem o numărătoare a acelor neamuri care, într-adevăr, pot fi socotite nobile ajungem cam la acelaşi rezultat. Această pătură socială s-a distanţat deja prin 1300, în mod marcant de mulţimea foştilor „slujitori regali", în parte datorită averilor mai mari, dar în primul rând prin originea lor deosebită. Mulţi susţineau că strămoşul lor a fost o personalitate remarcabilă a epocii păgâne. Credeau că provin din tovarăşii lui Arpad, cei „şapte maghiari", cum era nu numai uriaşul neam al lui Csák şi Bár-Kalán, ci şi două familii cu o avere foarte modestă, Szemere şi Lád. Membrii neamului Kan îşi atribuiau drept strămoşi pe toţi *gyula* din Transilvania, iar în jurul anului 1300, antroponimicul devenise prenume. Strămoşul neamului Tomaj, se pare că a fost un şef peceneg, Tonuzoba, care s-a stabilit pe vremea principelui Taksony, iar sub vremea lui Ştefan a fost îngropat sau a pus să fie îngropat de viu. (Textul sursei pe care o avem nu este clar). Numele neamului nu provenea neapărat de la cel mai vechi strămoş, mai degrabă de la cel mai cunoscut. Neamul lui Aba, de pildă, susţinea că se trage din doi „conducători" cabari, Ed şi Edömén, iar numele şi l-a luat după regele Samuel. Strămoşul presupus al neamului Csák, a fost Szabolcs, fiul „şefului" Elöd, însă numele şi l-a luat de la Csák, care a trăit pe vremea lui Ştefan.

[2] Din nou trebuie să subliniem apropierea termenilor maghiari şi români. Perechea *nem* – *nemes* a dat în româneşte *neam* – *neamiş*, mai târziu şi *nemeş* (n. ed.).

La începutul secolului al XIII-lea, numele strămoşului a devenit numele comun al descendenţilor, care-l foloseau frecvent, pentru a-şi accentua originea nobilă. Nu erau lămuriţi în privinţa detaliilor arborelui lor genealogic, dar originea nobilă o aveau în evidenţă şi peste generaţii. Aşa, de pildă, acei nobili care credeau că strămoşul lor fusese regele Samuel „erau din neamul lui Aba" (*de genere Aba*). Merită menţionat că pe cât era mai distinsă înrudirea, cu atât mai puţin simţeau nevoia să se refere la strămoşi. Originea de neam a fost importantă în primul rând pentru aceia care, între timp, au sărăcit şi fără susţinerea manifestă a originii alese ar fi dispărut în mulţimea anonimă a slujitorilor mărunţi. Câteva familii distinse care, întâmplător, nu s-au divizat în ramuri, de exemplu Nagymarton sau Kórógyi, niciodată nu s-au numit pe sine „de neam".

Descendenţa din strămoşi păgâni părea atât de importantă, încât chiar şi pe la 1270 se ţinea cont de aceia care, în privinţa originii lor, erau „venetici" (*advena*), adică strămoşul lor era un cavaler străin stabilit în timpul creştinării. În tabelul lung al numelor, descoperim neamul Hont-Pázmány, care provenea de la comitele Hont şi fratele său, apoi pe mai puţin cunoscutul neam Bogát-Radvány, descendenţi ai unui militar ceh, Radovan, fiul lui Bogat, care fusese palatin în timpul regelui Solomon.

Dincolo de numele comun şi blazonul era în măsură să exprime apartenenţa la neam. Prezenţa şi influenţa cavalerilor străini a făcut ca, prin 1200, în cercurile nobilimii maghiare să se trezească interesul pentru cultura cavalerilor creştini, mai cu seamă pentru formalismul acesteia. În cercurile distinse au devenit obişnuite, pentru o vreme, nume ca Alexandru, Paris, Hector, Lancelot, Tristan, Isolda, efect inconfundabil al influenţei romanelor cavalereşti la modă în epocă. Uzul blazonului a început să se răspândească după 1190, după vizita lui Frederic Barbarossa, din anul 1189. Acum întâlnim pentru prima dată, pe bani şi sigilii, viitoarele simboluri ale Regatului maghiar: mai întâi crucea dublă, introdusă încă de Bela al III-lea, probabil după modelul bizantin, iar în vremea fiului său, Emeric, au fost folosite benzile roşii-argintii, a căror idee a fost dată, poate, de stema asemănătoare a reginei Constanţia, originară din Aragon; de atunci, aceea a rămas stema familiei Arpadienilor. Urmând exemplul domnitorului, foarte curând şi marii demnitari şi-au elaborat embleme pe care le-au imprimat pe peceţile lor, care, au fost folosite, după toate probabilităţile, şi pe steagurile şi scuturile lor. Familiile care proveneau din acelaşi clan aveau şi după secole aceeaşi emblemă sau una asemănătoare: descendenţii familiei Aba aveau vulturul, iar cei ai familiei Csák, leul. Unele embleme s-au format din însemnele pe care strămoşul comite le-a avut pe steagul său, uneori, originea simbolurilor poate fi urmărită până în secolul al XI-lea. Un exemplu interesant în acest sens este cel al unui oarecare Becse şi a fratelui său, Doroszma (*Drusba*) care apar ca deţinători de pământuri din Câmpia Ungariei, într-o diplomă a regelui Geza I, din anul 1075. Becse a devenit strămoşul clanului Becse-Gergely, pe când de la fratele lui s-a tras cla-

nul Dorozsma, de care a aparţinut şi celebra familie Garai. Membrii celor două clanuri nu ştiau că au origine comună, dar urmaşii lor foloseau aceeaşi emblemă, şarpele cu coroană, chiar şi în secolul al XV-lea. Cândva, acesta a fost însemnul comun al celor aparţinători de Becse şi Dorozsma, devenind apoi emblema descendenţilor lor.

Denumirea clanului amintea numai originea comună, fără să însemne, în niciun fel, comunitatea de avere. Începând cu regele Ştefan, fiecare putea să dispună în mod liber de moştenirea sa, iar ceea ce lăsa în urmă, trebuia împărţit între fiii şi nepoţii săi. Potrivit regulilor prevăzute de legea moştenirii din Ungaria, fiecărui fiu i se cuvenea o parte egală din moştenirea paternă. Împărţirea era definitivă şi cu valabilitate veşnică, aşa că, în acest sens, fiecare ramură şi-a trăit propriul destin. Dacă exista, numai mănăstirea de familie a rămas nedivizată, deoarece ea servea ca loc de înhumare comun membrilor clanului. Atâta timp cât a existat instituţia bisericii private, mănăstirea a fost privită ca avere comună a întregului clan, dar spre sfârşitul secolului al XIII-lea a apărut, treptat, dreptul de patronat[3]. Abaţia de la Zselicszentjakab, înfiinţată în anul 1061, de către palatinul Otto, a fost mai întâi proprietatea clanului Győr, dar în cursul secolului al XV-lea, familiile care derivau din el îşi exercitau drepturile de patronat.

În urma partajelor egale, de-a lungul câtorva generaţii, averi considerabile s-au fărâmiţat. Prin anul 1230, clanul Bogát-Radvány era deja despărţit în şase ramuri, niciuneia nerevenindu-i mai mult de câteva mii de pogoane. De-a lungul întregului Ev Mediu, cei mai mulţi dintre urmaşi săi au rămas simpli nobili, şi a fost o pură întâmplare, că o ramură foarte săracă, cea a familiei Rákoczi, a adunat o avere imensă şi s-a ridicat pe tronul Transilvaniei. Mult mai bogaţi au fost cei care se trăgeau din Hont şi Pázmány. Ei aveau în multe comitate, pământuri mai mari sau mai mici, prin toată ţara, în jurul anului 1300 numai în comitatul Hont deţineau vreo cincizeci de sate. Având însă multe ramuri, unora le-a revenit puţin pământ. În secolul al XV-lea existau 29 de familii nobile care se trăgeau din ei şi multe dintre ele stăpâneau numai câte un singur sat.

Prin 1200 sau 1210, Anonymus, în a sa *Gesta Hungarorum*, scrie în favoarea unor grupuri neglijate, de proveniență nobilă. Deşi preot, întreaga sa operă proslăveşte pe luptătorii păgâni, vrând să demonstreze că guvernarea ţării li se cuvine descendenţilor acestor cuceritori. Punctul central al ideologiei lui a fost „contractul sângelui", în care cei „şapte şefi" şi-au împărţit autoritatea asupra poporului. De aici a decurs şi teoria că demnităţile de episcop şi de comite trebuia să revină urmaşilor acelor şefi, prin dreptul pe care-l aveau prin originea lor. Bineînţeles, că Anonymus nu s-a gândit la baronii lui Emeric sau Andrei al II-lea, trecând sub tăcere clanurile acelora. Poate că din acest motiv opera lui a

[3] Formulă juridică destul de asemănătoare cu dreptul de ctitorire şi de ctitor, din biserica răsăriteană (n. ed.).

fost repede uitată şi abia un singur exemplar a mai fost găsit, în secolul al XVIII-lea, în biblioteca Curţii din Viena. Istoriografii de mai târziu nu l-au cunoscut, de aceea nu a avut nicio influenţă asupra lor. Totuşi, Anonymus este primul reprezentant al acelei concepţii aristocratice care va caracteriza secole la rând istoriografia maghiară.

3. *Regele Emeric*

Cel mai vârstnic fiu al lui Bela al III-lea, Emeric (1196–1204), a fost primul rege maghiar al cărui principal interes s-a îndreptat spre Balcani. De la el începând, orientarea spre sud, a rămas coordonata determinantă a politicii externe maghiare de-a lungul a două secole, până la cucerirea otomană. Noua orientare se lega strâns de schimbarea survenită în politica Sfântului Scaun. În noul program al lui Inocenţiu al III-lea (1198–1216), contemporanul lui Emeric, extinderea catolicismului a fost aceea în care, pe lângă diplomaţie şi convertire paşnică, aveau un rol şi armele. În această chestiune, Ungaria urma să aibă un rol important, deoarece se afla la hotarele creştinismului latin şi era înconjurată, atât dinspre sud, cât şi dinspre est, de inamicii bisericii romane. Serbia şi Bulgaria erau locuite de schismatici (*schismatici*) ortodocşi, cumanii erau încă păgâni în jurul anului 1200, iar în Bosnia, începând cu sfârşitul secolului al XII-lea, câştigase teren influenţa ereziei bogomile. Biserica i-a numit pe bogomili *patareni*, teoriile lor dualiste, în esenţa lor, coincideau cu cele ale catarilor din Europa de vest. Faţă în faţă cu toate aceste confesiuni, regatul maghiar s-a afirmat ca un luptător pentru credinţa romană, bucurându-se nu numai de aprobarea papalităţii, ci şi de sprijinul ei activ. În felul acesta, cauzele expansiunii maghiare şi a celei romane au devenit inseparabile, pentru două-trei secole.

Emeric a fost primul rege maghiar care şi-a înscris în program cucerirea Serbiei. În anul 1202 s-a amestecat în conflictele interne ale dinastiei Nemanja şi l-a ajutat la ocuparea tronului, pe marele jupan Vukan, împotriva fratelui său mai tânăr, Ştefan. El însuşi s-a intitulat „regele Serbiei", titlu pe care îl va purta fiecare urmaş al său, până în 1918. Acţiunea nu a avut alte consecinţe cu efect mai lung, deoarece Ştefan, sprijinit de bulgari, şi-a recâştigat tronul deja în 1204, iar în 1217 a primit şi coroana regală de la papa Honorius al III-lea. Serbia şi-a păstrat independenţa sub domnia casei Nemanja, până în 1371, iar, mai târziu, în timpul lui Ştefan Duşan (1331–1355) era socotită un adversar de rang egal al regatului maghiar.

Planul de cucerire a Bulgariei nu se putea ivi deocamdată. Sub domnia instalată din anul 1186, a Asăneştilor, ţara a devenit puternică şi a stabilit strânse legături cu papalitatea. Ţarul Caloian s-a încoronat rege cu coroana primită de la Inocenţiu al III-lea, fapt pe care Emeric nu l-a putut împiedica, deşi o vreme l-a ţinut prizonier pe legatul papal care călătorea către Bulgaria.

Cel mai mic şi cel mai slab vecin a fost Bosnia, de aceea strădaniile maghiare îndreptate în acea direcţie au fost însoţite de cel mai mult succes. Influenţa maghiară în Bosnia a început să se manifeste, probabil de pe vremea lui Bela al III-lea, iar în cursul secolului al XIII-lea s-a accentuat mai mult. În anul 1200, Emeric a primit o solicitare directă de la Inocenţiu al III-lea, ca să intervină împotriva patarenilor (bogomililor), iar vasalul său, banul Kulin al Bosniei, şi-a asumat răspunderea, în 1203, pentru lichidarea ereticilor.

Echilibrul de forţă din Balcani a fost schimbat definitiv în urma campaniei Cruciadei a IV-a şi a căderii Bizanţului în anul 1204. Din punctul de vedere al Ungariei, acestora le-a precedat un episod memorabil, anume că, în anul 1202, în drumul lor, la îndemnul dogelui Enrico Dandolo, cruciaţii, au ocupat localitatea Zara, din Dalmaţia, care se afla sub stăpânirea lui Emeric. În urma plângerii regelui maghiar, papa i-a excomunicat pe veneţieni şi i-a obligat pe cruciaţi la plata daunelor, însă nu a putut face mai mult. Oraşul, distrus până la pământ, a fost cedat mai târziu republicii lagunelor de către regele Andrei al II-lea.

Emeric a murit în septembrie 1204. Cu puţin înainte, la 26 august, l-a încoronat ca urmaş pe fiul său în vârstă de trei ani, Ladislau al III-lea, iar ca tutore l-a numit pe fratele său, prinţul Andrei. Cel din urmă a moştenit neastâmpărul strămoşului său Almos. De la tatăl său Bela al III-lea a moştenit bani, asumându-şi obligaţia că va porni o cruciadă în Ţara Sfântă. În loc de aceasta, în anul 1198, a stors de la fratele său regatele Croaţiei şi Dalmaţiei şi s-a mai şi răsculat de două ori împotriva lui, pentru ca să revendice coroana regală. De îndată ce a devenit regent, s-a considerat rege el însuşi şi, mai târziu şi-a socotit domnia începând de la moartea lui Emeric. Nu este de mirare că regina văduvă, Constanţia, nu s-a simţit în siguranţă şi, împreună cu băieţelul ei, s-a refugiat în Austria. Copilul-rege a murit în 7 mai 1205 şi, după ce a fost înmormântat la Székesfehérvár, Andrei s-a încoronat rege, la 29 mai. Papa a recăsătorit-o pe Constanţia, foarte curând, cu protejatul său Frederic, regele Siciliei, viitorul împărat Frederic al II-lea.

4. *Andrei al II-lea*

Politica externă a lui Andrei al II-lea (1205–1235) prezintă o trăsătură caracteristică prin încercările de a obţine Haliciul (Galiţia). Între 1205 şi 1233, oştile maghiare au umblat de 11 ori pe pământ rusesc, în patru rânduri (1205, 1212, 1226, 1231) fiind conduse chiar de către rege. Deşi purta din anul 1205 titlul de „rege al Galiţiei şi Lodomeriei", iniţial s-a erijat în faţa boierilor şi faţă de alţi pretendenţi la tron din familia domnitoare coborâtoare din Rurik, în postura de protector al cneazului minor Danilo Romanovici. După ce nu a reuşit să consolideze domnia lui Danilo, în anul 1214 l-a pus domnitor pe cel de-al doilea fiu al său, Coloman, pe care l-a şi încoronat rege, în 1217. În

1219, când ruşii l-au alungat pe Coloman, iar Andrei al II-lea a încercat să-l impună pe tronul Haliciului pe Andrei, cel de-al treilea fiu al său. Aceasta i-a şi reuşit până la urmă, în anul 1227, dar puterea principelui a rămas instabilă, până în anul 1234, când a decedat. De la acea dată, a domnit în Halici Danilo, care s-a declarat a fi vasalul regelui maghiar. Apoi, principatele ruseşti nu au mai apărut în planurile de cucerire ale Ungariei.

Un element foarte nou în politica externă maghiară a fost adus prin apariţia problemei cumane. Cumanii păgâni, de limbă turcă, trăiau din secolul al XI-lea ca nomazi în patria străbună de odinioară a maghiarilor, între Dunărea de Jos şi Don. Ulterior, pământul lor „Ţara cumanilor" (*Cumania*), a însemnat pentru maghiari, în primul rând, teritoriul vecin, de dincolo de Carpaţi, unde în secolul al XIV-lea, s-au înfiinţat principatele Ţării Româneşti şi Moldovei. Andrei al II-lea a plănuit să-şi extindă autoritatea şi în această direcţie, de aceea, în 1211, a colonizat hotarul sudic al Transilvaniei cu Ordinul cavalerilor teutoni întorşi din Ţara Sfântă. Le-a trasat misiunea de a-i converti pe cumani şi le-a dat ca feudă întregul teritoriu de dincolo de Carpaţi, până la Dunărea de Jos, pe care-l vor putea cuceri. Cavalerii s-au apucat cu multă râvnă să colonizeze ţinutul de graniţă, în bună parte nelocuit, au construit cetăţi şi au populat sate. Încercărilor foarte promiţătoare le-a pus capăt aspiraţia la independenţă a ordinului. După ce cavalerii au început să se considere independenţi şi şi-au oferit ţara, spre protecţie, papei Honoriu al III-lea, Andrei a pornit cu armată împotriva lor, în anul 1225 şi i-a scos prin forţă. Zadarnic a protestat papa, încă ani de zile după eveniment. În final, ordinul a obţinut în regiunea baltică, ceea ce nu-i reuşise în Ungaria.

Însă domnia lui Andrei este mai mult notabilă prin conflictele sale interne, decât prin ambiţiile politicii externe. Una dintre chestiunile critice a fost furnizată de rolul crescut al „străinilor". Asupra regelui a avut o mare influenţă prima lui soţie, Gertrud, originară din familia bavareză a margrafilor de Andechs-Meran. Ea a fost socotită „generoasă şi amabilă cu nemţii sosiţi de oriunde şi i-a ajutat cu orice preţ în nevoile lor"[4]. Rudeniile şi favoriţii reginei au năpădit pur şi simplu curtea. Unul din fraţii ei, tânărul şi neinstruitul Berthold, a devenit arhiepiscop de Kalocsa, iar pe lângă aceasta avea demnitatea de ban, apoi de voievod al Transilvaniei. La curtea maghiară s-au refugiat, pentru o vreme, ceilalţi doi fraţi ai Gertrudei care, în anul 1208, au fost urmăriţi pentru uciderea regelui german Filip al Suabiei. S-au săturat de influenţa germană până şi partizanii regimului. În anul 1213, în timp ce regele, conform obiceiului său, mergea spre Halici, o conspiraţie a aristocraţiei, a ucis-o pe regină şi suita ei în pădurea din Pilis. Mai târziu, s-a răspândit legenda potrivit căreia autorul moral al atentatului a fost unul din mai marii ţării, banul Bank, deoarece unul din fraţii Gertrudei i-ar fi violat soţia. Fiindcă de-abia mai avea

[4] Annales Marbacenses ad a. 1213, *Gombos* I. 152.

partizani, Andrei a fost nevoit să fie indulgent. Pe unul din făptuitori, pe comitele Petru, cel care a dat numele localității Pétervárad (acum Petrovaradin, suburbie a Novi Sad-ului), l-a tras în țeapă, dar pe ceilalți participanți i-a cruțat. Ulterior, în anul 1228, fiul Gertrudei, Bela, moștenitorul tronului, i-a condamnat pe câțiva la pierderea averilor.

Între timp, Andrei a fost nevoit să cedeze presiunii Sfântului Scaun de a-și îndeplini promisiunea făcută în copilărie. După o amânare de 20 de ani, fără să-i pese de situația din ce în ce mai tulbure a țării, s-a decis să îmbrace haina de cruciat. El a fost singurul rege maghiar care a condus o cruciadă în Țara Sfântă. A pornit la drum în toamna lui 1217, din Split, cu o armată considerabilă, în care au fost prezenți un număr mare de clerici de rang superior și aristocrați. L-a însoțit și vărul lui, Leopold al VI-lea, ducele Austriei, iar pe drum i s-a ataşat și Hugo de Lusignan, regele Ciprului. Întreprinderea a fost un eșec memorabil. Aliații, în ciuda forțelor lor importante, nu s-au putut hotărî să atace, iar după trei luni, probabil că pe Andrei l-a alungat acasă plictiseala. Încărcat cu moaște prețioase, s-a întors acasă pe uscat, oprindu-se la fiecare curte domnească, din Cilicia Asiei Mici, până în Bulgaria, stabilind noi relații diplomatice. Pentru moștenitorul tronului, Bela, a obținut-o de soție pe Maria, fiica lui Theodor Laskaris, împăratul de la Niceea, iar pe propria lui fiică mai mare a logodit-o cu Ioan Asan al II-lea, țarul bulgar care tocmai se urca pe tron. S-a legat încă o logodnă între cel de al treilea fiu al lui Andrei și fiica regelui armean Leon al II-lea, dar aceasta a fost ruptă, mai târziu, în favoarea unei noi legături ruseşti, socotită mai favorabilă.

5. *„Noile instituții"*

Chiar la începutul domniei, Andrei a introdus „noi instituții" (*novae institutiones*) care, în esență, au constat în donația unor pământuri întinse credincioșilor săi. A dona pământ „perpetuu", adică o stăpânire ce poate fi moștenită, fusese o modalitate de manifestare a bunăvoinței regale, începând cu Sfântul Ștefan, dar se întâmpla destul de rar și, chiar și atunci, numai din bunuri reversibile sau din averea privată a regelui. Hotărârile regale au adus două noutăți. Pe de o parte, pământurile donate aveau o întindere uriașă și nu cuprindeau numai păduri, ceea ce ar fi fost încă acceptabil, dar și sate locuite de castrensi și de către udvornici. Înstrăinarea pământurilor castrelor, mai cu seamă într-o asemenea cantitate, a fost ceva nemaiauzit. Apoi, generozitatea regelui nu a cunoscut limite. „Cea mai bună măsură pentru donații, afirma el, este tocmai lipsa de măsură"[5]. În modul cel mai firesc, din diplomele lui s-au păstrat numai fragmente, dar atât din acelea, cât și din raporturile de stăpânire de mai târziu, se poate deduce o uluitoare tranzitare a regimului de deținere a

[5] 1208: optima in principe donandi mensura immensitas iudicetur; *CDES* I. 113.

pământurilor. De la o zi la alta, apăreau averi familiale nemaiîntâlnite. Se pare că majoritatea moşiilor din Ungaria Evului Mediu, cel puţin nucleul lor, s-au format în acele decenii. Din aceste donaţii o bună parte a revenit şi noilor mănăstiri înfiinţate. Cele mai frumoase monumente arhitectonice ale epocii sunt bisericile abaţiilor benedictine construite de baronii îmbogăţiţi rapid, palatinul Pat, din neamul Győr, la Lébény, şi comitele Martin, din neamul Ják, la Ják.

Printre marii înzestraţi, care au primit pământuri în felul acesta, au fost, în primul rând, marii demnitari şi rudele lor, cu toţii membri ai vreunui clan nobiliar. În anul 1217, pentru aceiaşi demnitari apare un nou nume colectiv, „baron" (*barones*), care s-a asimilat repede şi s-a transmis până la sfârşitul Evului Mediu. Denumirile anterioare au fost, în secolul al XI-lea comite, iar în secolul al XII-lea, „iobag"[6]. Regele îi numea pe baroni şi tot el îi schimba, dar celor eliberaţi dintr-o funcţie li se cuveneau altele, ca despăgubire pentru ceea ce făptuiseră, astfel încât, cinul baronial să devină viager. Bunul plac al regelui era îngrădit şi prin aceea că exista o lege nescrisă care pretindea ca baronii să fie aleşi mereu din „nobilime", sau dintre membrii celor mai alese clanuri.

În fruntea a aproximativ 20 de baroni s-au aflat cei doi judecători supremi ai ţării, respectiv palatinul şi comitele curţii (*curialis comes*). Acesta din urmă, începând cu anul 1230, s-a numit judele curţii (*judex curiae*). Aproape de ei în rang, erau guvernatorii provinciilor mărginaşe: banul, care era în fruntea Croaţiei (dar, adesea, împreună cu Dalmaţia şi Slavonia) şi voievodul Transilvaniei. Aceştia exercitau funcţiile de judecători supremi şi şefi militari în propriul lor teritoriu, ca locţiitori ai regelui. Imediat după aceşti patru, cei mai puternici baroni, urmau comitele curţii reginei (*curialis comes reginae*), adică şeful administraţiei curţii şi o demnitate nou creată, marele vistier (*magister tavarnicorum*), care apare pentru prima dată în anul 1214, şi care era însărcinat cu supravegherea trezoreriei regale, a *cămării*. Începând cu 1220 şi funcţionarii superiori ai curţii regale apar înşiraţi în rândul baronilor: marele comis (*magister agazonum*), marele stolnic (*magister dapiferorum*), marele paharnic (*magister pincernarum*). Fiecare dintre aceşti nouă baroni, mai primea spre guvernare şi câte un comitat. Celelalte comitate şi cetăţi au fost încredinţate comiţilor simpli, dar şi dintre aceştia, cei mai puternici au fost socotiţi printre baroni, până la începutul secolului al XIV-lea.

„Noile instituţii" se presupune că vizau modernizarea organizării armatei. După cum se vede, prin felul în care Andrei a încercat să împământenească în Ungaria instituţiile feudale, a fost urmărită ţinta de a dispune de o cavalerie grea, de calitate. Într-adevăr, s-a aşteptat ca aceia care primiseră „mult pământ" să participe la campaniile regelui, dar acest regim „feudal" a fost de scurtă durată şi nu a prins rădăcini. Fiecare rege maghiar, incluzându-l şi pe Andrei al II-lea, a donat pământuri care, după concepţiile apusene nu erau fe-

[6] Cuvântul *jobbágy*, este bazat pe radicalul *jobb-*, „mai bun" (n. ed.).

ude, ci alodii. Donația nu se făcea condiționat și în vederea împlinirii în viitor a serviciului feudal, ci absolut fără condiții, „în veșnică folosință" (*perpetuo jure*), adică cu drept de moștenire (*haereditas*), cu caracter alodial și pentru un serviciu (*servitia*) deja îndeplinit. De aceea, hrisoavele de donații nu conțineau niciodată obligativitățile feudale. În schimb descriau detailat unde, când și ce fel de „merite" (*merita*) a avut titularul donației în serviciul domnitorului. Astăzi, aceste relatări sunt surse neprețuite cu privire la evenimentele politice ale vremii.

Reformele lui Andrei au zguduit din temelie organizarea politică anterioară. Donațiile în masă ale pământurilor castrelor au însemnat distrugerea organizării castrelor pe care se sprijinea prestigiul comiților și al iobagilor de castre. Pe lângă toate acestea, donațiile nemăsurate au răsturnat echilibrul păturilor din interiorul nobilimii, făcând să crească în mod revoltător averea și puterea unui grup redus de aristocrați. Nu este de mirare, așadar, că „noile instituții" au fost primite cu împotrivire și nemulțumire generală, și nici reacția vehementă nu a întârziat prea mult.

6. *Bula de Aur din anul 1222*

La plecarea în cruciadă, regele l-a numit ca locțiitor al său pe Ioan, arhiepiscopul de Esztergom, principalul adversar al politicii interne de până atunci, dar nici aceasta nu a îndreptat lucrurile. La întoarcerea acasă, regele a găsit regatul, după cum i-a scris papei Honoriu al III-lea, „într-o stare de mizerie și pustiire, despuiat de toate veniturile sale", „torturat de dezbinare"[7]. Într-adevăr, anterior regele făcuse datorii uriașe, pentru a acoperi cheltuielile campaniei din Țara Sfântă, pe lângă aceasta, a recurs și la inflație și a mai pus și impozite extraordinare, fără precedent. Însă și mai grave decât toate acestea au fost conflictele sociale, deoarece rădăcinile lor erau mai adânci și mai greu puteau fi rezolvate. Unii „stricați" (*perversi*) l-au ridicat curând împotriva lui Andrei, pe fiul său încă minor, Bela, care era încoronat din 1214, dar nu avea țară. În 1220, l-au constrâns pe tatăl său să-i cedeze „toată Slavonia", adică regiunea dintre Drava și Marea Adriatică.

După aceste antecedente, a izbucnit răscoala din anul 1222. Papa a aflat că „o mulțime extrem de mare" s-a adunat și „punând de-o parte calmul rațional, lucruri grave și nedrepte" a pretins de la rege[8]. L-a constrâns ca, despărțindu-se de baronii săi atât de dușmăniți, să numească noi înalți demnitari și să publice acel hrisov al libertății, prevăzut cu o pecete din aur, care a

[7] Non Hungariam, sed tantum angariam atque dissipatam et cunctis fisci proventibus spoliatam reperimus; *Theiner* I. 20 = *Makkay-Mezey* 131.

[8] Tanta multitudinis turba, turbata modestia rationis, ab eodem rege difficilia et iniusta soleant postulare; *Theiner* I. 36.

devenit cunoscut sub numele de Bula de Aur. În introducerea bulei, Andrei a fost nevoit să anunțe că „din silnicia unor regi, nobililor țării sale și altor persoane, le-au fost mult știrbite libertățile stabilite de către Sfântul Ștefan" și „acest fapt, a stârnit deja deseori, între noi și ei, nu mică amărăciune". Prin act s-a arătat dornic să asigure tuturor „libertățile date de regele sfânt" și a acceptat și alte dispoziții „pentru remedierea stărilor țării"[9].

Majoritatea celor 30 de articole erau îndreptate, într-o formă oarecare, împotriva excesele regelui și ale baronilor săi înlăturați, și arătau ce fel de fenomene dăunătoare nu trebuie să se mai întâmple în viitor. Printre altele a interzis donarea „comitatelor întregi" și s-a străduit să limiteze influența străinilor. Pentru posteritate, punctele cele mai importante au fost cele care conțineau privilegiile „slujitorilor regali", adică ale nobilimii. Atunci s-a spus, pentru prima dată, că moșia nobilului este scutită de orice impozite sau găzduire regală, adică posesorul nu era obligat să-i primească în casa sa, neinvitați, nici pe domnitor, nici pe oamenii lui; nobilul nu era silit să meargă la oaste în mod gratuit, nici chiar cu regele, decât numai atunci când țara este atacată din afară; persoana lui nu intră sub jurisdicția comitelui, ci numai regele sau palatinul ar fi putut să-i condamne; și mai departe, nu putea fi arestat fără sentință judecătorească în toată regula. Toate acestea erau asemenea privilegii, încât i-au deosebit net pe „slujitorii regali", de orice alt grup social, în primul rând, de nobilii iobagi ai castrelor și de nobilii trăitori pe moșiile bisericii, deoarece pe aceștia, firește că îi împovăra în continuare ostășirea nelimitată, iar în procesele lor, era competent scaunul de judecată al stăpânului lor.

Încheierea Bulei de Aur, care se constituie într-un al 31-lea articol, a cuprins o sancțiune memorabilă. Dacă domnitorii ar viola vreodată punctele bulei, se împuterniceau pe vecie „atât episcopii, cât și toți iobagii [înțelegându-i pe baronii] și nobilii, ca toți împreună sau câte unul, să i se poată împotrivi și să-l poată contrazice, pe el și pe urmașii lui, fără învinuirea de înaltă trădare"[10]. Este de menționat că acest punct la care nu prea s-a recurs în decursul Evului Mediu, a devenit o armă importantă a parlamentarismului maghiar numai în epoca modernă, în ciocnirile cu regii casei de Habsburg[11].

Mișcarea care a forțat apariția Bulei a putut fi repede adusă sub control, iar baronii înlăturați au putut să-și recapete, doar după câteva luni, vechile funcții. Soarta ulterioară a actului este cu mult mai importantă, decât rolul său în epocă. Cel mai curând, în 1318, înaltul cler a încercat să-i obțină întărirea, prin regele Carol de Anjou, dar numai Ludovic cel Mare a fost dispus să o facă, în anul 1351, cu o singură, dar esențială modificare, despre care vom mai

[9] Enchiridion 134.

[10] Enchiridion 142–143.

[11] Ediția engleză adaugă încă un aliniat în care este discutată comparația Bulei de Aur cu Magna Charta a Angliei. Autorul este de părere că similaritățile nu există și o influență reciprocă pare, de asemenea, puțin probabilă (n. ed.).

vorbi. De atunci, diploma originală nu a mai fost cu adevărat importantă şi nici nu a dăinuit, deşi pe vremea aceea a fost copiată în şapte exemplare. În forma corectată de Ludovic însă, a ajuns, în secolul al XV-lea, să fie socotită ca legea fundamentală a ţării şi sinteza privilegiilor nobiliare, până la apariţia statului modern.

7. Andrei al II-lea şi fiii lui

În ultimul deceniu al domniei lui Andrei, a dobândit o influenţă tot mai mare Bela, moştenitorul tronului, care, de la 1226, era principe al Transilvaniei, iar cu ajutorul dominicanilor, orienta extinderea teritorială spre sud şi spre est. Triburile cumane din stepă, începând din anul 1223, tot mai ameninţate de presiunea mongolilor din est, şi-au arătat disponibilitatea crescândă de a primi învăţăturile creştine. Unul dintre principii lor i s-a supus lui Bela încă din anul 1227 şi, împreună cu poporul său, a primit creştinismul, obligându-se să plătească taxa anuală şi zeciuiala bisericii. Prin anul 1232, dincolo de Carpaţi, în localitatea Milcovia, din sudul Moldovei, s-a înfiinţat o episcopie misionară. Totodată, partea cea mai vestică a „Cumaniei" a fost trecută sub autoritate maghiară directă şi în fruntea ei, Bela a numit un locţiitor al său, cu titlul de ban, a cărui reşedinţă a devenit cetatea Severin (Turnu-Severin de astăzi) de lângă Dunărea de Jos. În urma tuturor acestor fapte, tânărul rege şi-a luat, în anul 1233, titlul de „rege al Cumaniei" care, după urcarea sa pe tron, a devenit parte componentă permanentă a titlului regal maghiar, deşi Cumania însăşi a dispărut curând, în furtuna atacurilor mongole.

Bela se bucura şi de sprijinul fratelui său Coloman, care guverna Slavonia şi purta titlul de „rege al Rusiei", ca amintire a scurtei sale domnii în Halici. Coloman era interesat de convertirea Bosniei. Papa Grigore al IX-lea a încredinţat această sarcină ordinului dominican, căruia, începând din anul 1234, Coloman, i-a acordat sprijin armat. În fruntea acţiunii de convertire a ajuns episcopul misionar din Bosnia, care până atunci, cel puţin nominal, aparţinea arhiepiscopiei din Dubrovnik (Raguza). A devenit supusul direct al Sfântului Scaun, apoi, din anul 1249, ca sufragan al arhiepiscopiei din Kalocsa, a devenit membru al corpului de episcopi maghiar, cu reşedinţa asigurată la Đakovo (Diakón), în Ungaria. O episcopie misionară asemănătoare s-a înfiinţat în anul 1232, tot în cadrul arhiepiscopiei din Kalocsa, la Srem, aproape de Belgrad, pentru convertirea sârbilor ortodocşi. Una din reşedinţele noului episcop „de Srem", a fost la Sremska Mitrovica (Szenterny), lângă Sava, iar alta în Banoştor (Bánmonostor, Kőn), de lângă Dunăre.

Între timp, biserica a păşit ca factor independent în politica internă. Clerul, din motive de principiu, era împotriva administrării problemelor financiare de către necreştini şi îşi vedea ştirbite veniturile în urma măsurilor monetare întreprinse de către rege. În anul 1231, înaltul cler i-a cerut regelui o nouă

Bulă de Aur, care a repetat cele mai importante puncte ale bulei anterioare şi a fost completată cu dispoziţii favorabile bisericii. În locul clauzei de rezistenţă, noul document împuternicea numai pe arhiepiscopul de Esztergom ca, prin excomunicare, să oblige la respectarea articolelor bulei. Aceasta s-a şi întâmplat foarte curând. Fiindcă Andrei nu a respectat dispoziţiile legii, Robert, arhiepiscopul de Esztergom, a pus sub interdicţie bisericească toată ţara, iar pe baronii cei mai importanţi i-a excomunicat. În această situaţie delicată, papa Grigore al II-lea l-a trimis pe cardinalul Jacopo Pecorari de Palestrina, ca delegat în Ungaria pentru a face ordine. Acesta l-a constrâns pe Andrei, în august 1233, să accepte învoiala de la Bereg, în care bisericii i se satisfăceau aproape toate pretenţiile. S-au stabilit privilegiile fundamentale ale clericilor, s-a interzis angajarea evreilor şi saracenilor (sarazinilor) în conducerea finanţelor, s-a reglementat problema monopolului sării, cu speciale reglementări privitoare la partea cuvenită mănăstirilor regale.

În aceşti ani, a crescut brusc influenţa spirituală a vestului, în urma răspândirii ordinelor călugăreşti zise cerşetoare. Primii au sosit dominicanii, în 1221, conduşi de renumitul expert în drept canonic, Paulus Hungarus. În anul 1233, ei au alcătuit o provincie separată, iar până la invazia mongolă au construit 12 mănăstiri. Franciscanii au fost iniţial mai puţini, dar din anul 1238, au avut şi ei o regiune maghiară a ordinului. Sub influenţa lor, una din fetele lui Andrei al II-lea, Elisabeta, a devenit modelul umilinţei şi al milei. A ajuns de tânără în Germania, ca soţie a lui Ludovic al IV-lea, conte de Turingia. În anul 1231 a murit acolo, în vârstă de 24 de ani. Peste patru ani a fost canonizată. Răspândirea acestor idei reiese şi din faptul că dintre verişoarele Elisabetei, fetele lui Bela al IV-lea, două au ales un drum de viaţă similar. Kunigunda (1224–1292) a trăit timp de zeci de ani cu un principe polonez, Boleslav de Cracovia, în căsătorie virginală. Pe fiica cea mai mică a lui Bela al IV-lea, Margareta, născută în timpul invaziei mongole din 1242, părinţii au închinat-o lui Dumnezeu şi au încredinţat-o spre educaţie călugăriţelor dominicane de pe Insula Iepurilor (astăzi insula Margareta). Acolo, în mănăstirea ale cărei ruine se văd şi astăzi, a dus o viaţă austeră, ascetică, până la moartea survenită în anul 1270. Încă în viaţă fiind, în jurul ei s-au creat legende, iar curtea maghiară a încercat să o canonizeze imediat. Deşi aceasta s-a întâmplat numai după multe sute de ani, în anul 1943, materialul procesului ei de canonizare, strâns atunci (1276), este important şi astăzi, ca unica sursă de istorie a culturii epocii.

Pe atunci, prezenţa negustorilor musulmani şi a călugărilor bizantini dădeau ţării un aspect oriental. Geograful arab Yakut a întâlnit, în 1220, la Alep, studenţi maghiari care spuneau că fraţi întru credinţă, de acasă, locuiau în 30 de sate. Remarcabilă trebuie să fi fost şi ponderea ortodoxiei. La Bač, în jurul lui 1150, activau savanţi greci. Cu puţin înainte, s-a întâmplat ca venetianul Cerbanus să traducă în latină, un manuscris, cu operele lui Maxim

Mărturisitorul și, poate, ale lui Ioan Damaschin, aflat în mănăstirea grecească de la Pásztó. În anul 1238, în plin centrul țării, mai funcționa o mănăstire, pe teritoriul localității de astăzi Dunaújváros, al cărei patron, Sfântul Pantelimon, (Pentele) și ctitor Andronak (din grecescul Andronikos), erau deopotrivă greci.

Influența crescândă a papalității și zelul ordinelor cerșetoare au pus capăt toleranței religioase care caracterizase politica curții până atunci. Viața liniștită a comunităților orientale a încetat brusc. În Apus, ca o consecință a celui de-al patrulea Conciliu din Lateran (1215), intoleranța a devenit un principiu determinant, iar în aceeași privință, dinspre Regatul maghiar soseau știri neliniștitoare. Honoriu al III-lea a aflat cu stupoare că acolo trăiesc sarazini în mare număr, mai mult decât atât, aveau o viață mai bună decât creștinii, din care mulți chiar treceau la credința islamică. A pretins în mod energic ca evreii să poarte îmbrăcămintea distinctivă prescrisă de conciliu și ca, atât ei, cât și „izmaeliții", să fie excluși de la mânuirea finanțelor monarhiei. Deja în anul 1221 a dispus ca una din cele mai mari mănăstiri ale ortodocșilor, cea de la Visegrád, să fie predată ordinului benedictin. Nu peste mult s-au întreprins și măsuri mai severe, deoarece, după atacul mongolilor, nu se mai aude nici despre comunități musulmane, nici de călugări greci.

8. *Invazia mongolă*

Andrei a murit la 21 septembrie 1235. Cu doi ani mai devreme a pierdut-o pe cea de-a doua soție a sa, Iolanda de Courtenay, care a fost sora împăraților latini din Constantinopol, Robert și Balduin al II-lea. Cu toate că se apropia de șaizeci de ani, Andrei s-a căsătorit și a treia oară. A luat-o de soție pe tânăra fată a marchizului d'Este. Văduva, pe care regele a lăsat-o însărcinată, aflată în fața unei fățișe lipse de popularitate, a găsit de cuviință să se refugieze în străinătate. Acolo l-a născut pe fiul ei, Ștefan, tatăl ultimului rege din dinastia arpadiană, Andrei al III-lea.

Bela al IV-lea (1235–1270) a întreprins încercări hotărâte de restabilire a regalității lăsate de bunicul lui. Tânăr rege fiind, între anii 1228 și 1231, a făcut pași serioși în vederea reexaminării și recuperării „donațiilor veșnice inutile și nefolositoare" (*inutiles et superfluae perpetuitates*), dar bătrânul rege îi cenzura deseori hotărârile. Atunci și-a început domnia prin a alunga sau a arunca în închisoare pe sfetnicii tatălui său, le-a confiscat moșiile și l-a orbit pe palatinul Dionisie, fiul lui Ampod, pe care-l socotea responsabil principal pentru tot ceea ce se întâmplase în domnia încheiată. S-a preocupat concomitent de remedierea consecințelor. Grija sa principală a fost oprirea dezmembrării comitatelor de castre și a organizării udvornicilor, de aceea a pus să se inventarieze cu grijă tot ce mai rămăsese din ele, iar pentru creșterea domeniului regal, a recurs iarăși la cercetarea drepturilor de stăpânire anterioare. Pentru ca să fie clar cine era stăpânul, a anunțat că nobilii laici trebuiau să participe

stând în picioare, la „scaunele" consiliului şi, în mod simbolic, le-a ars jilţurile. A dispus şi ca nobilii, pentru orice cauză ar avea, să înainteze o petiţie, iar la oficiul judelui ţării şi în faţa consiliului vor ajunge numai chestiunile mai importante. Stilul hotărât, se poate spune despotic, se părea că a consolidat prestigiul domnitorului, dar, ca să folosim cuvintele italianului Rogerius, canonicul de Oradea, ulterior arhiepiscop de Split, – un martor ocular, – a stârnit „ură", tensiune socială, între rege şi supuşi, tocmai în momentul cel mai nepotrivit, în ajunul ofensivei mongole.

Pe atunci au ajuns, pentru scurt timp, în vizorul politicii, enigmaticii maghiari „orientali". Maghiarii ştiau că o parte a poporului lor s-a desprins mai devreme şi a rămas în est, în urma unuia dintre atacurile pecenegilor. Se pare că acestea a fost uitată cu vremea şi numai convertirea cumanilor a adus iar veşti despre existenţa rudelor de departe. În anul 1235, călugărul dominican (fratele) Iulian, în urma îndrumărilor primite de la un misionar, împreună cu alţi trei tovarăşi, a pornit să ia legătura cu ei. Potrivit izvoarelor scrise, i-a căutat în „Sciţia", în regiunea Mării Azov, şi, pe când a dat de urmele lor, doar el a mai rămas în viaţă. Frântura de popor care vorbea într-adevăr limba maghiară a găsit-o de-a lungul Volgăi, în Başkiria, pe care el a numit-o *Magna Hungaria*. Acolo a aflat, pentru prima oară, despre marele pericol mongol, sau cum era numit în Europa, tătar, care ameninţa continentul şi, la întoarcerea acasă, nu a întârziat să-l prevină pe regele Bela. În anul 1237, o nouă misiune a pornit la drum, de-acum cu intenţii prozelite, dar nu a ajuns decât până la Suzdal, în Rusia. Oştile lui Batu-han porniseră deja spre apus, iar pe maghiarii orientali, care li s-au ivit în cale, i-au şters de pe faţa pământului, fără urmă.

Năvala mongolilor a determinat prima aşezare a cumanilor în Ungaria. Principele lor, Kuthen (Kötöny), împreună cu tot poporul său, a cerut permisiunea de a intra în regat, în 1239, angajându-se că vor fi supuşi maghiari şi vor trece la catolicism. Regelui i-a venit tocmai la momentul potrivit acel număr mare de luptători nomazi, deoarece spera să aibă în ei un sprijin nu numai faţă de mongolii care se apropiau, ci şi faţă de propriii supuşi. Totuşi, evenimentul nu a făcut decât să sporească necazurile existente. Cumanii colonizaţi în Câmpia ungară nu s-au adaptat uşor noii situaţii şi foarte curând au intrat în conflict cu nobilii învecinaţi. Jalbele la curte s-au înmulţit, spunându-se despre cumani că violează femeile şi nu respectă proprietatea. Regele a fost acuzat că îi părtineşte pe cumani.

Între timp, au sosit mongolii. La sfârşitul anului 1240, a căzut Kievul şi, primăvara, oştile mongole au pornit împotriva Ungariei. Aripa din dreapta, trecând prin Polonia, a zdrobit la Legnica, la 9 aprilie 1241, cavaleria lui Henric, ducele Sileziei, şi a pătruns în ţară prin nord. Aripa stângă a pătruns prin trecătorile Transilvanei. Oastea de mijloc, condusă de însuşi Batu, a ţintit spre inima regatului. La 12 martie, a trecut fără dificultate prin pasul Vorota (Verecke), l-a alungat pe palatinul Dionisie Tomaj, care avea sarcina

de a-i supraveghea şi, peste cinci zile, avangărzile lui Batu han prădau deja oraşul Vác.

Puţini au fost cei care au înţeles seriozitatea pericolului. În timp ce trupele regale se adunau lângă Pesta şi în apropiere au apărut tătarii, în oraş a izbucnit revolta împotriva cumanilor, care erau acuzaţi de trădare şi de pactizare cu duşmanul. Mulţimea l-a linşat pe Kuthlen şi suita lui, cumanii săi au părăsit tabăra regală şi, turbaţi de mânie au părăsit statul. În ciuda acestui eveniment, Bela dispunea de o armată considerabilă, ba chiar, faţă de mongoli, superioară numeric. Aşadar, destul de sigur pe sine, a pornit spre est, pe drumul care trecea către Rusia, şi la râul Sajó, lângă Muhi, s-a întâlnit cu Batu. Acolo a avut loc, la 11 aprilie, acea bătălie care, până la cea de la Mohács a fost, pentru Ungaria medievală, cea mai mare catastrofă militară.

Maghiarii au luat poziţie pe un teren întins, înconjuraţi de căruţele lor, după aprecierea lui Batu, „sau închis ca o turmă, într-un ocol îngust"[12], ceea ce a făcut imposibilă o apărare corespunzătoare. Spre dimineaţă, tătarii au trecut râul înot, au înconjurat tabăra din toate părţile, iar pe cei din interior i-au ucis cu săgeţile, la grămadă. Acolo s-a prăpădit toată floarea armatei maghiare, „regele" Coloman, palatinul, judele ţării, ambii arhiepiscopi şi numeroase notabilităţi ecleziastice şi laice. Bela însuşi, cu toate că tătarii pe el îl vânau în primul rând, a reuşit să scape din cursă şi, schimbând caii în drum, s-a refugiat spre apus. A încercat să ceară ajutor de la principele Frederic al Austriei, care însă, folosindu-se de momentul potrivit, a ocupat trei comitate de castre din partea de vest a ţării. De aici, Bela a fugit în Slavonia, în drum răspândind scrisori către domnitorii Apusului, prin care cerea ajutor desigur zadarnic, căci papa şi Frederic al II-lea, de la care se putea spera cel mai mult, se luptau între ei.

Oricum, ajutorul nu ar fi sosit la timp. Furtuna iscată de mongoli, pe cât de repede a izbucnit, tot pe atât de repede s-a şi domolit. În anul 1242, tătarii au trecut Dunărea îngheţată şi au ocupat Esztergom, cu excepţia cetăţii. Pe Bela l-au urmărit până la malul mării, dar oraşul Trogir, unde s-a retras, nu au mai putut să-l asedieze. A sosit vestea că marele han Ögödei a murit la sfârşitul lui 1241 şi Batu, dorea să fie prezent la alegerea urmaşului. Prin martie, oştile mongole s-au retras, omorând şi ducând cu ei mii de prizonieri. „În acest an, notează un cronicar austriac, în dreptul anului 1241, Ungaria, care există de trei sute cincizeci de ani, a fost pustiită de hoardele tătare"[13]. Aceasta nu era tocmai aşa, căci monarhia a supravieţuit catastrofei. Fapt este însă, că prin năvălirea tătarilor s-a încheiat o perioadă a istoriei maghiare, iar ţara reconstruită nu mai era cea veche.

---

[12] *Thomas Spalatensis:* Historia, c. 36. *Gombos* III. 2234 – Năvălirea tătarilor 175.

[13] Hoc anno regnum Ungariae, quod 350 annis duravit, Tartarorum gente destruitur; Hermannus Altahensis: Annales ad a. 1241, *Gombos* II. 1147.

VIII. Ultimii Arpadieni (1242–1301)

În a doua jumătate a secolului, evenimentele interne şi invazia mongolă au produs schimbări, dintre care unele s-au dovedit hotărâtoare. Evenimentele politice, de după anul 1270, au condus la decăderea rapidă a puterii centrale şi, nu peste mult, la anarhie, care şi-a atins punctul culminant după 1301, odată cu dispariţia Arpadienilor. Totodată, s-au realizat transformări atât de mari, în societate şi în economie, care nu au comparaţie în intervalul dintre secolul al XI-lea şi al XIX-lea. Vechile formule ale slujirilor au început să dispară şi întinderile uriaşe ale Slovaciei de astăzi şi ale Transilvaniei, aproape nelocuite, au început să se populeze. O atenţie deosebită o merită apariţia dietelor de stat şi cele ale autonomiilor locale, care, în epoca următoare, au premers influenţa crescândă a clasei nobiliare.

1. *Urmările năvălirii tătare*

Fiind vorba doar de un singur an, este de neconceput dimensiunea pustiirii lăsate după trecerea tătarilor. Hoardele care se îndepărtau târau în urma lor mii de prizonieri, iar despre ceea ce au lăsat în urmă, ne relatează Rogerius, care reuşise să fugă, împreună cu câţiva tovarăşi de-ai lui. Aceştia au pribegit prin Transilvania timp de o săptămână „fără să se fi întâlnit cu vreun om". Turnurile bisericilor îi călăuzeau de la o localitate la alta, în drumul lor, se hrăneau cu rădăcini şi când au ajuns la Alba-Iulia „nici acolo nu au găsit altceva, decât cadavrele şi capetele celor ucişi"[1]. Probabil că pretutindeni pe unde a trecut inamicul, i-ar fi aşteptat un tablou asemănător. Chiar şi după decenii se pomeneau frecvent, răspândite în tot regatul, sate care „de pe vremea tătarilor" erau nelocuite. Cadavrele neîngropate răspândeau molimele, iar dintre cei care au rămas în viaţă, o bună parte nu ştiau să însămânţeze. De aceea, în anul 1243, a bântuit o asemenea foamete, încât un contemporan austriac scria că „mai mulţi s-au prăpădit, decât mai înainte, de pe urma păgânilor"[2].

Despre cât de mare a fost numărul celor care şi-au pierdut viaţa se mai discută şi astăzi. Fără niciun dubiu, năvălirea tătarilor a avut consecinţe

[1] *SRH* II. 586 – Năvălirea tătarilor 147.
[2] Chronicon Austriacum ad a. 1243, *Gombos* I. 507.

extraordinare şi poate fi caracterizată drept o catastrofă demografică. Poate exagerează cei ce apreciază că pieirea populaţiei a fost de 50% sau chiar mai mare (Gy. Györffy), dar chiar şi cele mai prudente socoteli nu au susţinut mai puţin de 15–20% (J. Szűcs). Năpasta poate fi comparată cu aceea care a atins Apusul peste o sută de ani, – acea „moarte neagră" (ciuma), – de asemenea şi consecinţele au fost cel puţin tot atât de importante. Trauma asaltului mongol a provocat şi un şir întreg de ample reforme politice, al căror efecte indirecte au fost şi mai importante. Oricât de ciudat ar părea, cataclismul a accelerat acel proces de transformări care a început încă de pe vremea lui Andrei al II-lea, iar deceniile următoare au adus schimbări spectaculoase, care au transformat adânc şi durabil aspectul regatului şi organizarea sa socială.

Regiunea transdanubiană a suferit relativ puţin, deoarece acolo tătarii au petrecut doar două-trei luni. În schimb, Câmpia Ungară, care i-a avut ca oaspeţi timp de un an, a devenit aproape o pustietate. Cercetări arheologice temeinice au arătat că pe teritoriul de la Orosháza (la est de Szeged), din 43 de aşezări vechi, 31 nu s-au refăcut. Pe teritoriul Ceglédului fuseseră opt sate, a căror amintire, în 1368, era păstrată doar de ruinele bisericilor. Spre sfârşitul Evului Mediu foarte multe locuri pustii purtau încă numele bisericii din satul care fusese odinioară pe acel loc (*Szentkirály*, „Sfântul Rege", după regele Ştefan cel Sfânt, *Szentmiklós*, „Sfântul Nicolae" etc.), altele, cu sufixul *-egyháza* (= biserica) (de unde numele oraşelor moderne Nyíregyháza şi Kiskunfélegyháza), arătau că pe teritoriul lor a fost cândva un lăcaş sfânt. Fără îndoială, nu orice dispariţie a unui sat poate fi atribuită mongolilor. În Ungaria medievală, întocmai ca şi în alte locuri, au avut loc pustiiri naturale. Mai cu seamă, trebuie să ne ferim a atribui mongolilor dispariţia oricărei localităţi care, în secolele XI–XII apare în diplome, nu însă şi mai târziu. De exemplu, în multe cazuri, s-a întâmplat doar atât, că în decursul timpului satul a căpătat un nume nou.

Totuşi, apare clar că motivul principal al schimbărilor constatate au fost ravagiile mongole. Este semnificativ faptul că avem cunoştinţă despre 40 de mănăstiri din Ungaria care, după mijlocul secolului al XIII-lea, nu mai existau şi fiecare dintre ele au fost aşezate pe teritorii unde au ajuns tătarii. Dintre acestea, 35 au fost la est de Dunăre, toate în Câmpia Ungară, celelalte, pe câmpia învecinată, a comitatului Fejér.

În general, mongolilor li se poate atribui faptul că structura aşezărilor din Câmpia Ungară s-a schimbat din temelii. În această parte a ţării, de-acum încolo vom găsi relativ puţine localităţi mari şi populate corespunzător, pe când în alte părţi, pentru secolele XIV–XVI, este tipică reţeaua deasă de sate mai mici. Hotarele multor aşezări dispărute au fost preluate de satele supravieţuitoare şi au fost valorificate ca păşuni. Năvălirea tătară poate fi concepută şi altfel, ca pregătitoarea înfloririi renumitei crescătorii de cai şi vite din Câmpia Ungară.

Pentru Ungaria de est, în ansamblul ei, a fost fatală prăbuşirea negoţului est-european. Aceasta a fost dinainte pregătită de căderea Constantinopolului,

în urma căreia drumul comercial principal din Balcani, chiar dacă nu a încetat să mai existe, şi-a pierdut importanţa anterioară. Acele pieţe înfloritoare, ca Bač şi Kovin, care rezultaseră din traficul acela, au devenit în scurt timp nişte localităţi prăfuite şi nu şi-au revenit niciodată. Dar lovitura hotărâtoare a dat-o pustiirea Kievului, din 1240. Până la această dată, Ungaria estică a fost, se pare, prosperă. Nu se poate afirma că a fost mai prosperă decât partea vestică a ţării, dar mai multe semne arată că se dezvolta în mod dinamic. Despre importanţa ei stau mărturie, încă din vremea lui Andrei al II-lea (1205–1235), acele descoperiri bogate de comori conţinând mii de dinari din Friesach[3] care au ieşit la iveală numai acolo, de-a lungul drumului kievean, în regiunea Tisei superioare. Este demn de remarcat faptul că cel mai timpuriu act diplomatic de colonist privilegiat, care ni s-a păstrat, l-au primit oaspeţii valoni ai domeniului regal de la Sárospatak, de la regele Emeric în 1201. Localitatea lor, Bodrogoloszi de mai târziu, se afla situată de-a lungul drumului kievean. Cel mai timpuriu privilegiu cunoscut acordat unui oraş este tot de prin această parte a locului şi a fost dat de Andrei al II-lea, în anul 1230, coloniştilor germani din Satu Mare[4]. Interesul special al politicii externe maghiare cu privire la Halici avea legătură, probabil, tot cu importanţa economică a teritoriilor ruseşti. Pe atunci, regele şi curtea lui, trebuie să fi fost frecvent oaspeţi de-a lungul Tisei superioare, având în vedere că drumul ducea spre Halici, prin trecătorile Carpaţilor nord-estici. Odată cu pustiirea Kievului, comerţul îndreptat spre est a încetat practic şi regiunea a decăzut nu numai economic, dar şi-a pierdut importanţa şi din punct de vedere politic. Užhorodul (Ungvár), pe care Idrisi îl pomenise ca pe „un oraş mare şi înfloritor"[5], nu s-a refăcut nici până în epoca modernă, din dezastrul de atunci, la fel cu alte centre din regiune care, de-acum înainte, cel mult la un veac, au avut prilejul să mai vadă prezenţa unui domnitor maghiar.

2. *Reformele militare*

Experienţele înfrângerilor militare au schimbat fundamental ideile politice ale lui Bela. Ele indicau, înainte de toate că monarhia are nevoie de fortificaţii moderne. Castrele vechi, din lemn, ale Sfântului Ştefan, au devenit demult inutilizabile, iar cele care se mai ţineau au dispărut odată cu asaltul tătarilor. În afară de cele două oraşe împrejmuite cu ziduri, Esztergom şi Székesfehévár, doar una-două mănăstiri fortificate şi câteva cetăţi construite din piatră au putut să reziste iureşului mongol.

---

[3] Ediţia engleză apreciază că tezaurele au fost probabil ascunse tocmai cu prilejul marii invazii tătare (n. ed.).

[4] În Evul Mediu au existat, în vecinătate, două aşezări diferite, Szatmár şi Németi, care au fost separat dotate cu privilegii. Oraşul Satu Mare de astăzi le suprapune pe ambele (n. ed.).

[5] *Elter* 62.

De aceea, una dintre cele mai spectaculoase schimbări de după năvălirea tătarilor a fost răspândirea cetăților de piatră. Bela a renunțat definitiv la principiul îndelung urmat al Arpadienilor, potrivit căruia numai domnul țării putea construi și poseda cetăți. Imediat după retragerea tătarilor a inițiat un program grandios al cărui scop a fost împământenirea cetăților de tip nou, din piatră, răspândite deja în Apus. A început din nou donația generoasă de moșii. Demnitatea regală îl obligă, spunea Bela, „să nu restrângă, ci mai degrabă să mărească"[6] donațiile. Atât programul de construire a cetăților, cât și sporirea cavaleriei împlătoșate erau posibile numai dacă elitele țării obțineau pământuri din ale căror venituri puteau să construiască cetăți și să le întrețină. El însuși a construit pe moșiile sale câteva zeci de astfel de cetăți, totodată i-a împuternicit și pe supușii săi să facă același lucru pe pământurile lor. Prima îngăduință de construire a unei cetăți a dat-o în anul 1247, iar în anul morții sale se ridicau cam o sută de fortificații ale regelui, episcopilor și nobililor în diferite puncte ale regatului, gata să facă față invaziei mongole așteptate.

Cele mai multe cetăți noi s-au ridicat pe culmi de munte. Pe cele mai importante, cum au fost Szepesvár sau Sáros, le-a ridicat însuși Bela, mai ales pe domeniile lui împădurite. Citadela de la Visegrád, de la cotul Dunării, a fost construită de regina Maria, prin anul 1260, ca reședință a comitatului Pilis. Cele ridicate de persoane particulare erau, în general, mai modeste. Cele mai multe aveau o suprafață de 0,2–0,4 ha și se compuneau dintr-un turn de dimensiuni mari și un zid de incintă. Cele mai mici decât acestea nici nu se numeau cetăți, ci turnuri (*turris*). Deseori cetățile primelor decenii se construiau în adâncul pădurilor, pe stânci inaccesibile și, bineînțeles, nu erau destinate să devină rezidențe, ci să servească, în caz de pericol, pentru refugiu nobilului și familiei sale. Unele mai importante, erau înzestrate de la început cu un palat și o capelă. Rezultatele acestui program pot fi văzute și astăzi în bazinul Carpaților. Cele mai multe dintre ruinele a sute de cetăți medievale, mai mici sau mai mari, au fost transformate mai târziu și extinse, dar nucleul, la majoritatea dintre ele, provine din secolul al XIII-lea.

O altă experiență militară a invaziei mongole a fost necesitatea modernizării armatei. Aceasta se compunea și pe mai departe, în majoritatea ei, din cavaleria iobagilor castrensi și a castrensilor, cărora nu le ajungeau veniturile decât pentru tradiționala platoșă de piele. Dar regele ținea morțiș ca și acest echipament să fie îmbogățit și modernizat. În domeniile regale împădurite, aproape nelocuite, aparținătoare comitatelor din nordul țării, începând cu 1240, a donat suprafețe mici de pământ cu condiția ca stăpânii lor, în caz de război, să dea un număr prestabilit de „înzăuați". Din urmașii acestor coloniști a fost alcătuită, spre sfârșitul Evului Mediu, mica nobilime din bazinul Turóc, la fel și nobilimea „de zece lăncii" (*decemlanceatus*) din regiunea Spiš (Szepes)

[6] *Fejér* VII/5. 274.

care, după cum o arată şi numele, a fost obligată să trimită zece oameni înarmaţi în oastea regelui. Bela s-a străduit să crească şi efectivele cavaleriei grele, în armuri, după model apusean. Din acest motiv el însuşi, ca şi mai înainte Andrei al II-lea, a făcut o adevărată risipă cu mari donaţii de pământuri.

Însă tocmai din cauza pericolului mongol, era oportun ca aceeaşi cavalerie grea să fie completată cu arcaşi din cavaleria uşoară, care mai practicau tactica strămoşească nomadă. Acest element l-au reprezentat în armata maghiară, secuii şi pecenegii. Locul pecenegilor, reduşi la număr, l-au preluat cumanii pe care, prin 1246, Bela i-a ademenit din nou. Pentru ca să-i lege strâns de dinastie, a căsătorit-o pe fiica principelui lor, Elisabeta, cu cel mai vârstnic fiu al său, Ştefan. Cumanilor le-a stabilit domiciliu definitiv în regiunile nepopulate ale Câmpiei Ungare. Un grup mai mare s-a aşezat la est de Szolnok, în regiunea numită ulterior Nagykunság („Cumania mare"), iar altul în regiunea nisipoasă dintre Dunăre şi Tisa, Kiskunság („Cumania mică"). În acest timp, împreună cu cumanii au intrat în Ungaria şi iaşii (*jász*), popor de limbă iraniană, pe care izvoarele latine, din motive necunoscute, îi numeau uneori filisteni. În prima jumătate a secolului al XIV-lea, aceştia au primit un teritoriu definitiv pentru stabilire, în comitatul Heves, în regiunea denumită astăzi Jászság.

În păşunile uriaşe pe care s-au aşezat, atât cumanii, cât şi iaşii şi-au continuat, o vreme, modul de trai tradiţional. Însă după două-trei secole, au început să se asemene, în multe privinţe, cu populaţia înconjurătoare. „Sălaşurile" (*descensus*) lor nomade provizorii s-au preschimbat în sate şi şi-au abandonat limba originară. Limba cumană, care era un dialect turcesc, nu a lăsat nicio urmă scrisă în Ungaria. Amintirea limbii iaşilor s-a păstrat într-o însemnare de 38 de cuvinte iraniene, mâzgălite pe dosul unei diplome din anul 1422. Stăpânul direct al ambelor popoare a fost regele, căruia îi datorau serviciu armat nelimitat, la fel ca şi secuii şi iobagii castrelor, iar prezenţa lor în armata maghiară, de-a lungul întregului Ev Mediu, i-a împrumutat acesteia un caracter specific oriental.

3. *Bela al IV-lea şi Ştefan al V-lea*

În deceniile următoare anului 1242, Ungaria se pregătea febril pentru o nouă invazie tătară. Era mereu într-o alertă care s-a dovedit a fi fără motiv. Între timp, Imperiul Mongol s-a destrămat, iar politica urmaşului său european, Hoarda de Aur, întemeiat de către Batu, se îndrepta spre alte orizonturi. După decenii, în 1285, a mai avut loc o invazie de proporţii mai reduse, care a afectat numai partea de est a ţării, dar efectul ei nu se putea compara cu cel al primului atac.

După retragerea mongolilor, Bela a reînnoit politica externă activă a predecesorilor săi, în Balcani. În 1244 şi 1253 şi-a consolidat influenţa în

Bosnia, prin două companii militare. Reprezentarea intereselor sale în Balcani a încredințat-o cneazului rus din Černigov, Rostislav Mihailovič, refugiat la el din fața tătarilor, prin anul 1252. L-a numit principe de Bosnia și Mačva, și l-a căsătorit cu fiica sa, Ana. Cu sprijinul socrului său, Rostislav, a reușit să extindă considerabil sfera de interese a Ungariei. A alcătuit un domeniu de dimensiuni remarcabile, care se întindea de la hotarul Croației, până la Braničevo. Când s-a stins dinastia Asanizilor s-a amestecat în conflictele pentru tronul Bulgariei. La începutul anului 1257 a ocupat Vidinul și și-a luat titlul de țar. După moartea lui, în 1262, teritoriile sale au fost moștenite de fiii săi minori, în locul cărora guverna mama lor.

În anul 1246, s-a stins dinastia familiei Babenberg, care a domnit în Austria și Stiria, atunci când ultimul ei membru, ducele Frederic al II-lea, cel Războinic, a căzut în lupta cu maghiarii, de pe râul Leitha. În anul 1250 și Bela s-a pregătit de luptă pentru succesiune, avându-l drept adversar pe soțul surorii lui Frederic, Ottokar Přemysl, moștenitorul tronului ceh (rege între 1253–1278). După ce s-au războit timp de patru ani, părțile și-au împărțit moștenirea. Regelui maghiar i-a revenit sudul, cu cea mai mare parte a Stiriei, în fruntea căreia l-a așezat, în 1258, cu rang de duce, pe moștenitorul tronului, Ștefan. Nu peste mult timp, magnații din Stiria s-au răsculat și l-au chemat în ajutor pe Ottokar care, în 1260, i-a învins pe maghiari lângă Kroissenbrunn. În 1261, Bela a încheiat pace, la Viena, a renunțat la moștenirea Babenberg, ba chiar a încheiat o alianță cu adversarul său, și i-a dat-o de soție pe una dintre nepoatele sale, fiica lui Rostislav.

Înfrângerea din Austria, din anul 1260, a stârnit grave conflicte interne. Principele Ștefan, care a primit spre guvernare Transilvania, în locul Stiriei, nemulțumit cu împărțirea puterii, s-a răsculat. În 1262, regele a fost nevoit să-i acorde fiului său titlul de „rege tânăr", și i-a cedat spre guvernare partea de est a țării, până la Dunăre. Dar situația a rămas labilă, de ambele părți atmosfera era înveninată de „defăimători și trădători" și erau curente trecerile din tabăra unui rege, la celălalt. Pentru a pune capăt situației nefaste, în 1264, Bela a pornit la atac armat împotriva fiului său și l-a alungat până la fruntariile Transilvaniei, dar oastea lui, în pragul victoriei finale, a fost totuși înfrântă, în apropiere de Brașov, la asediul cetății Codlea. Tânărul rege a pornit la contraatac, încă în timp de iarnă, obținând din nou victoria, la Isaszeg. În cele din urmă, în 1266, pe insula Margareta, părțile s-au întâlnit față în față și au încheiat definitiv pace, rămânând valabilă divizarea anterioară a țării.

În ultimii ani ai lui Bela, regele cel tânăr a decis direcțiile politicii externe. Încă de când guverna Transilvania, Ștefan era interesat în primul rând de afirmarea supremației maghiare în Balcani. Prin trei campanii militare (1261, 1263, 1266) și-a consolidat autoritatea asupra Vidinului, l-a făcut vasal pe unul din șefii unei regiuni bulgărești, despotul Jakov Svetoslav, iar el însuși și-a luat titlul de *rex Bulgariae*. În ce privește consecințele, cea mai importantă

hotărâre a sa a fost totuşi alianţa pe care a încheiat-o în 1269, la Neapole, cu Carol I de Anjou, cel care tocmai atunci se urca pe tron. Pe fiul său cel mai mare, pe Ladislau, în vârstă de şapte ani, l-a căsătorit cu Elisabeta (Izabella), nepoata lui Carol, iar propria lui fiică, Maria, s-a căsătorit cu moştenitorul tronului din Neapole, cel care avea să fie Carol al II-lea. Pe această căsătorie s-au bazat mai târziu pretenţiile casei de Anjou la tronul Ungariei.

Bela avea 64 de ani când, la 3 mai 1270, a decedat. Dintre Arpadieni, doar Sfântul Ştefan atinsese o vârstă atât de venerabilă. Potrivit ultimei lui dorinţe, a fost înmormântat în mănăstirea franciscanilor din Esztergom. La tron i-a urmat fiul său, Ştefan al V-lea (1270–1272). La moartea lui, de teama noului rege, baronii de la hotarele vestice au căutat sprijin la cehul Ottokar şi l-au recunoscut ca senior feudal. Anna, văduva lui Rostislav, s-a refugiat şi ea la Praga, la ginerele ei, împreună cu tezaurul regal. A urmat un război, cu prilejul căruia Ottokar a intrat adânc pe teritoriul Ungariei. Prin pacea din 1271, semnată la Bratislava, regele ceh a renunţat atât la cuceririle făcute, cât şi la sprijinirea adepţilor săi maghiari, dar păstra tezaurul lui Bela.

Scurta domnie a lui Ştefan a fost umbrită de lupta ligilor aristocratice, care au constituit caracteristica perioadei care a urmat. În 1272, preliminariile au fost marcate de răscoala banului slavon Ioachim Gútkeled, care l-a luat prizonier pe prinţul-copil Ladislau şi l-a dus în cetatea Koprivnica. A dorit să se folosească de persoana lui în acelaşi scop în care alţi baroni, pe vremuri, l-au folosit pe Ştefan: împărţirea puterii. Regele a încercat să-şi elibereze fiul, dar fără succes, şi această lovitură i-a atras curând moartea, la 6 august 1272. A fost înmormântat lângă sora sa, Margareta, în mănăstirea dominicană de pe Insula Iepurilor.

4. *Ladislau al IV-lea şi Andrei al III-lea*

Până la acest moment, monarhia şi-a păstrat o stabilitate relativă. După cum scria, în anul 1269, ambasadorul din Neapole, în ciuda conflictelor interne, „casa regală maghiară are o putere incredibilă, o forţă militară atât de mare, încât în părţile de est şi de nord nu se află nimeni care ar îndrăzni să mişte, dacă slăvitul rege şi-ar mobiliza trupele puternice"[7]. Atunci, situaţia s-a schimbat brusc, iar moartea lui Ştefan al V-lea a deschis o perioadă îndelungată de tulburări interne. Tronul a fost ocupat, nominal, de către Ladislau al IV-lea (1272–1290), în vârstă de zece ani, alături de care, până la majorat, a devenit regentă mama lui, cumana Elisabeta. În realitate, grupurile baronilor Csák şi

[7] Sed domus Hungariae incredibilem habet potentiam, indicibilem quidem armatorum gentem, ita quod in partibus orientis et aquilonis nullus sit pedem ausus movere, ubi triumphator, rex scilicet gloriosus, potentem exercitum suum movit; *Wenzel G.* (editor), Árpádkori új okmánytár. VIII. Pest, 1870. 316.

Héder vor concura, de acum înainte, pentru a îndruma ei politica şi foarte curând, pretutindeni în ţară, toţi se vor bate împotriva tuturor.

Henric Héder, pe alt nume Kőszégi sau Güssing (Németújvári), ban slavon, cea mai puternică autoritate în partea vestică a ţării, imediat după moartea lui Ştefan, l-a ucis pe fiul lui Rostislav, Bela, principe de Mačva şi Bosnia, iar partida lui şi-a împărţit moştenirea. Au fost înfiinţate şase banate (Braničevo, Kučevo, Mačva, Sal, Usora-Ozora şi Bosnia) pe care, de acum începând, decenii la rând le vor conduce baroni maghiari. În 1274, pe când curtea era în mâinile grupării familiei Csák, Henric l-a făcut prizonier pe fratele mai mic al regelui Ladislau, pe principele Andrei, dar, la Föveny (în apropiere de Székesfehérvár), a fost înfrânt de către Petru Csák şi a pierit în luptă. Banul Ioachim, celălalt cap al grupului Héder, şi-a pierdut şi el viaţa, în 1277, când i-a ajutat pe fiii lui Henric, împotriva adversarilor din Slavonia, croaţii din familia Babonič. Pretutindeni, războiul civil a fost însoţit de devastarea moşiilor adversarilor. În 1276, Petru Csák a pustiit oraşul Veszprém atât de straşnic, încât atât biblioteca, cât şi tezaurul diecezei au ars. La începutul lui 1277, saşii din Transilvania, care aveau neînţelegeri cu episcopul local, au ocupat Alba-Iulia şi au dat foc catedralei în care se aflau 2 000 de locuitori maghiari şi membrii capitlului.

Prelaţii au încercat să controleze situaţia, care era pe punctul de a degenera în anarhie. Colegiul episcopilor, care de ani de zile asalta Sfântul Scaun cerând sprijin moral, a convocat o dietă, în luna mai, pe câmpia Rákos, de lângă Pesta. Au fost invitaţi, în afară de câţiva baroni, nobilii şi reprezentanţii cumanilor. Această adunare poate fi considerată, de acum înainte, primul parlament din istoria Ungariei. Dieta l-a declarat major pe rege, cu toate că nu împlinise încă nici 15 ani[8], şi l-a obligat ca, în interesul restabilirii păcii, să ia atitudine cu toate mijloacele autorităţii sale, împotriva „flagelurilor sau molimelor ţării"[9].

La început, tânărul Ladislau a avut unele succese, i-a bătut pe conducătorii Bihorului, fraţii Geregye, le-a ocupat cetăţile, iar pe unul din ei l-a decapitat. Împotriva adversarilor săi vestici, fiii banului Henric, s-a aliat cu regele german Rudolf de Habsburg, care tocmai era în război cu Ottokar Přemysl pentru posesiunile aceluia din Austria şi Stiria. S-a văzut atunci că monarhia mai era funcţională. Ladislau a reuşit să mobilizeze forţe militare importante pentru ajutorarea lui Rudolf, forţe care au avut un rol hotărâtor în înfrângerea lui Ottokar. Regele ceh şi-a pierdut viaţa la 26 august 1278, în lupta de la Marchfeld („Câmpia Moraviei"), între Dürnkrut şi Stillfried. Imperiul de scurtă durată al casei Přemysl a încetat şi, începând de atunci, Ungaria s-a învecinat, la vest, cu regiunile austriece ale Habsburgilor.

---

[8] În dreptul medieval, vârsta de 15 ani era socotită ca prima etapă a unei maturităţi care devenea deplină abia peste alţi câţiva ani (n. ed.).

[9] Contra flagitiosos seu pestilentes regni; *UGDS* I. 131.

La începutul anului 1279 a sosit mult aşteptatul legat papal, episcopul Filip de Fermo. După ce s-a informat într-o oarecare măsură, a considerat că cea mai importantă sarcină ce îi revine este să reglementeze situaţia cumanilor, deoarece i s-a părut o incompatibilitate ca în inima unei ţări catolice, să trăiască păgâni „nesupuşi" care, zi de zi, „varsă sânge de creştin". La presiunile lui, dieta de la Tétény (actualmente district al Budapestei), din iulie 1279, a acceptat o lege care vroia să pună capăt definitiv acelei situaţii. I-a obligat pe cumani ca, „renunţând la adoraţia idolilor şi rupând total cu orice obicei păgân", să urmeze credinţa catolică şi a dispus botezarea tuturor acelora dintre ei care mai erau păgâni. A hotărât ca „părăsindu-şi corturile şi casele de pâslă, de acum încolo să trăiască în sate, ca şi creştini, în construcţii care sunt fixate de pământ"[10]. Severul legat papal a acceptat doar ca numiţii cumani să-şi poată păstra barba şi felul de a-şi aranja părul, precum şi îmbrăcămintea tradiţională.

Ascuţirea problemei cumane l-a pus în opoziţie pe rege cu notabilii ţării şi a provocat o anarhie fără precedent. Ladislau care, după mamă, se putea considera pe jumătate cuman, simpatiza cu ei şi a încercat să saboteze punerea în aplicare a legii. Când cumanii s-au răsculat, a trecut de partea lor, ba l-a dat pe mâna lor şi pe legatul papal. Acesta, după eliberarea sa din vara lui 1281, a părăsit ţara şi „a promis că nu mai revine niciodată, nici chiar la cererea sau porunca Sfântului Părinte"[11]. Între timp regele a ajuns sub controlul demnitarilor. În 1282 el a condus armata care, la locul Hód (Hódmezővásárhely de astăzi) i-a învins pe cumani. Dar, în anul 1284 s-a săturat să mai facă pe placul episcopilor şi a trecut definitiv de partea favoriţilor săi cumani. De-atunci, cea mai mare parte a timpului şi-o petrecea în mijlocul lor, pe Câmpia Ungară; a adoptat obiceiuri păgâne, se îmbrăca după obiceiul lor, avea o gardă de luptători cumani şi avea ţiitoare cumane. Cu soţia sa din Neapole, pe care nu o putea suferi, a întrerupt demult orice relaţii. Adepţii lui maghiari, l-au părăsit încet-încet. A reuşit să respingă atacul tătar din 1285, dar a fost acuzat că el i-a chemat pe duşmani în ţară. La acea dată regatul era, practic, rupt în două. În inima ţării, baronii şi prelaţii guvernau singuri, chiar şi dietele le ţineau fără participarea regelui. Şeful lor, Lodomer, arhiepiscop de Esztergom, l-a excomunicat în anul 1287, pe Ladislau, iar regele ameninţa ca „toată această prăsilă", prin care îi înţelegea pe clerici, „o s-o stârpească cu săbii tătare, până la Roma"[12]. Monarhia era deja pe cale de prăbuşire când, la 10 iulie 1290, s-a reuşit, în sfârşit, asasinarea regelui, în apropierea cetăţii bihorene Cheresig.

---

[10] Enchiridion 179.

[11] Do verlobt er daz got, daz in mit bet noch mit gebot der babst des nicht mer überkaeme, daz er deheine reise naeme uf ungerisch erden; *Ottokar von Steier*, Reimchronik, 24940, *Gombos* III. 1829.

[12] Ab archiepiscopo, inquit, Strigoniensi suffraganeisque incipiens gladiis Tartaricis amputari faciam omnem obertam usque Romam; Századok 44 (1910) 7.

Ladislau nu a lăsat urmaşi, dar dinastia mai avea un pretins vlăstar, pe principele Andrei, nepotul din ultima căsătorie a lui Andrei al II-lea. A fost crescut la Veneţia, mama lui fiind dintr-o familie de patricieni, Tomasina Morosini. Unii comentau proveniența legală a principelui dar, până la urmă, majoritatea pe el l-a ales. De la Andrei al III-lea (1290–1301) baronii aşteptau, în primul rând, recunoaşterea relaţiilor de putere create, iar biserica şi nobilimea, restabilirea ordinii publice. La dieta de la Buda Veche, din septembrie 1290, l-au făcut să accepte un privilegiu, care consolida influența stărilor. Scopul principal al noilor reglementări era lichidarea situaţiilor anarhice. Printre altele, se prevedea ca fortificaţiile ridicate fără licenţe de construcţie să fie dărâmate, moşiile ocupate să fie redate şi, în vederea statornicirii păcii interne, să se ţină anual o dietă care avea dreptul, printre altele, să examineze acţiunile baronilor. O noutate deosebită a constituit-o decizia de a participa la consiliile regale şi a câte unui reprezentant ales al nobilimii.

După toate semnele, lui Andrei nu-i lipsea hotărârea pentru a duce la îndeplinire acest program, ci mai cu seamă energia şi consecvența. Societatea tânjea după pace, dar el era incapabil să concentreze şi să mobilizeze aceste forţe. Astfel, cu toate bunele lui intenţii, s-a dovedit neputincios faţă de baroni şi nu i-a putut împiedica de la a-şi consolida şi pe mai departe puterea câştigată. Nu trecea anul fără să fie nevoit să se confrunte cu o răscoală făţişă, dar zadarnic se lupta cu ei, victoriile lui de abia erau vizibile. De pildă, în campania din Bihor, în 1294, i-a asediat şi i-a alungat pe noii potentaţi, familia Borşa, dar de îndată ce i s-au supus, i-a iertat. În mare, cam acelaşi lucru s-a întâmplat şi în rest, unde fiii banului Henric, din neamul Kőszegi, au refuzat categoric să-l recunoască şi s-au raliat aderenţilor dinastiei Anjou. Cu ajutorul socrului său austriac, Albert de Habsburg, Andrei i-a învins şi pe ei, dar, după aceea, totul a rămas neschimbat. Matei, fiul lui Petru Csák, care şi-a format un patrimoniu în comitatele nord-vestice, s-a răsculat şi el în 1297, şi a rezistat cu succes atacului lui Andrei. Dieta din anul 1298, după ce a repetat hotărârile adoptate cu opt ani în urmă, nu fără motiv, a pus în discuţie „lâncezeala domnului rege"[13]. Au fost dărâmate, într-adevăr, câteva cetăţi, dar situaţia, în ansamblu, a rămas aceeaşi.

Croaţia şi Dalmaţia au fost pierdute de către Andrei deja în anul 1290, când banul Paul Šubić şi rudeniile lui l-au recunoscut ca rege maghiar pe Carol Martel de Anjou, fiul cel mai vârstnic al regelui napolitan Carol al II-lea (1285–1304). Soţia lui Carol, regina Maria, promova opinia potrivit căreia prin persoana lui Ladislau al IV-lea, fratele ei, s-a stins descendența masculină a Arpadienilor şi moştenirea coroanei Ungariei a trecut asupra ei, respectiv a dinastiei de Anjou. Când, în 1295 a murit Martel, fiul lui, în vârstă de şapte ani, Carol Robert, alintat Caroberto, a devenit pretendentul la tronul Ungariei.

[13] Enchiridion 191.

În august 1300, la chemarea familiei Šubič, şi a altor notabili croaţi, acela a debarcat în Dalmaţia. Nu mult după aceea, la 14 ianuarie 1301, Andrei al III-lea a murit, fără urmaş pe linie masculină, lăsând în urmă Ungaria într-o situaţie critică.

5. *Colonizarea şi urbanizarea*

Concomitent cu declinul părţii de est a ţării de după 1241, a crescut importanţa relaţiei vestice. De la începutul secolului al XIII-lea, Ungaria era legată cu fire din ce în ce mai strânse de Germania şi Italia. Până la sfârşitul Evului Mediu, pentru stăpânirea resurselor economice ale Ungariei, vor concura, cu succese schimbătoare, în primul rând negustorii acestor două ţări. Pe lângă drumul principal pe Dunăre care, prin Viena, ducea spre vest, a crescut brusc importanţa drumului spre Veneţia şi a celui prin Brno, către Praga. Un semn al schimbării timpurilor a fost faptul că, în 1217, comercianţii veneţieni s-au bucurat de privilegii comerciale, pe când în 1238, în partea de nord-vest, un nou oraş a primit autorizaţie de întemeiere, Trnava (Nagyszombat), care a rămas de-a lungul întregului Ev Mediu principalul loc de depozit în comerţul cu Moravia.

Un aspect important al dezvoltării economice a Ungariei, a fost, la începutul secolului al XIII-lea, preluarea noilor tehnici agricole. Şi în această privinţă, partea vestică a regatului a fost mai favorizată, căci inovaţiile tehnice au apărut iniţial în comitatele ei, iar de acolo s-au răspândit, cu încetul, către est. Primul plug greu, cu brăzdar asimetric, a fost găsit la Zemendorf, în Burgenlandul de astăzi. După model german, s-a împământenit acel tip de gospodărie ţărănească independentă care caracterizează Evul Mediu, numită la început cu termenul german „lehen" (*laneus*), despre care ne-au ajuns cele dintâi informaţii din anul 1214, tot din Burgenland.

Invazia mongolă se pare că a avut drept consecinţă şi transformarea temeinică a societăţii ţărăneşti. Vălmăşagul provocat de pustiire nu a fost favorabil supravieţuirii structurilor tradiţionale. În deceniile următoare s-au rărit, apoi curând au dispărut, acele grupuri sociale care erau tipice. După anul 1242, tot mai frecvente erau plângerile despre slugi şi alte feluri de condiţionari, care îşi părăseau în masă stăpânul, fără nicio învoire. Deşi era interzisă primirea lor şi s-au făcut încercări spre a-i întoarce, nu este de mirare că efectele nu au fost vizibile. Numărul crescând al diplomelor pomenesc de pământuri rămase nepopulate, desigur, în primul rând, *predium*-urile locuite de slugi. Procesul a fost atât de general încât, în preajma anului 1300, s-a schimbat şi semnificaţia însăşi a cuvântului. De atunci, *predium* s-a numit, până în epoca modernă, moşie pustie (*possessio habitatoribus destituta*), ale cărei hotare mai existau, dar nu trăiau pe ele iobagi.

Mişcările de populaţie pornite atunci, au fost de o asemenea amploare, cum nu s-a mai întâlnit până la colonizările secolului al XVIII-lea. Pe fugari i-au absorbit, în primul rând, domeniile în formare. Pentru pământurile depopulate, ca şi pentru defrişarea pădurilor, trebuiau găsiţi deopotrivă locuitori, Drept urmare, marilor moşii, celor ale regelui, ca şi celor ale baronilor, li s-a potrivit de minune fuga categoriilor de slujitori. Împărţirea pământurilor era însoţită pretutindeni, de acţiunea de colonizare, „adunarea oamenilor" (*congregatio populorum*). Pe colonişti, fie că veneau din străinătate sau din părţile ţării rămase mai întregi, stăpânii îi ademeneau cu condiţii atrăgătoare, promiţându-le, în primul rând, libertate şi poveri relativ uşoare. Acest proces nu a rămas fără urmări nici pentru destinul acelora care au rămas pe loc. Pentru ca să se prevină fuga, şi situaţia lor trebuia uşurată. Încet-încet, se pare, toţi moşierii au fost nevoiţi să facă ceea ce, în decurs de câteva decenii, a dus la formarea unei noi clase ţărăneşti libere.

Politica urbană conştientă a apărut tot acum, pentru prima dată, în timpul domniilor lui Bela al IV-lea şi Ştefan al V-lea. Pentru ca să crească numărul oraşelor împrejmuite de ziduri, străduniile lor au fost, la început, părţi ale reformei militare, dar apoi s-a dovedit că urmările au avut consecinţe mult mai importante. Oraşele serveau drept fortificaţii; pe lângă aceasta, colectivităţile urbane nou-înfiinţate erau obligate să trimită în luptă şi un număr dinainte prescris de soldaţi. Dar, dacă luăm în considerare efectele sociale şi economice ale procesului, ele sunt mult mai importante, fiindcă au dus la extinderea autonomiei urbane de tip nou, apusean.

Modelul acestora, aici ca şi în alte părţi ale Europei Centrale şi de Est, l-au servit acele oraşe care s-au înfiinţat în secolul al XII-lea, în regiunile de graniţă din nordul şi estul Germaniei. Şi în Ungaria, marea majoritate a coloniştilor au fost cavaleri şi negustori germani, care au primit de la domnitor privilegiile unui „oraş-mamă" şi au trăit în continuare corespunzător „dreptului" aceluia, adică potrivit legilor şi obiceiurilor sale. Imigrarea germană a fost atât de mare, încât majoritatea oraşelor maghiare, respectiv slovace, şi-au păstrat până în epoca modernă coloratură etnică străină. Pe când în Cehia şi Polonia s-a răspândit mai mult dreptul din Nürnberg, Magdeburg ori Lübeck, în Ungaria modelul obişnuit a fost cel deja existent, „dreptul de Fehérvár". Aşa era numit acel mănunchi de privilegii de care dispuneau, începând din secolul al XII-lea, cetăţenii de origine valonă din Székesfehérvár. Acel drept l-au primit de la Bela, mai întâi cei din Trnava (Nagyszombat), în anul 1238, apoi în 1244, locuitorii germani din Pesta, iar mai târziu multe alte aşezări.

Totuşi, cea mai însemnată întemeiere a lui Bela a fost Buda. La ordinul regelui, între anii 1247 şi 1255, cetăţenii Pestei, s-au strămutat pe celălalt mal al Dunării, pe „noul munte al Pestei" (*Civitatis Novus Mons Pestiensis*), adică pe actualul Várhegy („Cetăţuie") din Buda, şi acolo au întemeiat un nou

oraş, pe care l-au înconjurat cu ziduri. Până atunci, Buda se numise aşezarea veche de lângă ruinele oraşului militar Aquincum. Numele acesta a fost preluat curând de noul oraş, iar de atunci, Buda originară a început să se numească Buda Veche, iar astăzi acest nume aparţine unui cartier al Budapestei.

Deşi oraşele secolului XIII-lea nu erau neapărat înconjurate de ziduri, principiile de drept de la Fehérvár, erau cu largheţe potrivite concepţiilor europene. Aşezările declarate oraşe (*civitas*) au fost scoase de rege de sub jurisdicţia comitelui de comitat şi li s-a acordat autonomie totală. Începând din acel moment, în problemele comunităţii, hotăra un judecător ales şi un consiliu compus, de cele mai multe ori, din doisprezece juraţi. Lor le revenea şi judecarea cauzelor mici sau mai mari[14]. Cea mai importantă, dar aproape singura lor sarcină era impozitul anual care se plătea cămării regale şi care reprezenta o sumă stabilită ce se împărţea de către magistratul oraşului între cetăţeni, potrivit situaţiei lor materiale.

Despre ritmul şi mărimea transformărilor ne putem alcătui o imagine luând ca exemplu domeniul pădurii regale din Zvolen. Această regiune a Slovaciei de astăzi, de-abia fusese locuită înainte de invazia tătară, deşi minele de argint de la Banská Štiavnica (Selmecbánya) erau deja atunci importante. În anii următori lui 1240, Bela al IV-lea a construit câte o cetate din piatră în fiecare sector al comitatului: Turc (Turóc), Liptov (Liptó), Orava (Arva) şi chiar în Zvolen. În secolul al XIV-lea, în jurul acestora s-a format câte un comitat nou. În 1252 a întemeiat prepozitura premonstratensă de la Turc. Pământurile câmpiei dintre Turc şi Liptov le-a împărţit, în bună parte, între mici proprietari pe care, în schimbul libertăţii lor nobiliare, i-a obligat la serviciu militar. În urma acestui fapt, numai în Turc au luat fiinţă 28 de sate mărunte, într-un singur secol. În decurs de două decenii au primit drepturi urbane nu mai puţin de şapte aşezări: Zvolen (1243), Krupina (Korpona) (1244), Dobra Niva (Dobronya) şi Babiná (Bábassék) (1254), Banská Bystrica (Besztercebánya) (1255), Partizánska L'upča (Nemetlipcse) (1263) şi Hybe (Hibe) (1265). Ţăranilor din satele pădurii, „deoarece dintre ei mulţi s-au împrăştiat şi s-au risipit pe la domeniile altora", între 1257 şi 1270, Bela le-a acordat privilegii[15]. Le-a redus considerabil sarcinile şi le-a permis ca, în cadrul comitatului Zólyom, să se mute liber şi ei înşişi să-i aleagă judele satului (*villicus*). Le-a dat şi dreptul de liberă testare, cu toate că „o parte" (*una res*, germ. Besthaupt) din averea lor se cuvenea, pe mai departe, comitelui.

[14] Ediţia engleză mai adaugă că, a fost un privilegiu specific maghiar acela de a alege şi parohul oraşului (n. ed.).

[15] 1257: cum plures homines de populis nostris ... exivissent, et ad aliorum predia fuissent dispersi; *CDES* II. 397.

6. *Saşii din Transilvania*

Cele mai importante transformări, cu repercusiuni de sute de ani, au avut loc în Transilvania unde, una dintre cele mai remarcabile consecinţe, a fost formarea teritoriului colonizat de saşi. Coloniştii flamanzi sosiţi în vremea lui Geza al II-lea au fost urmaţi, timp de un secol şi jumătate, de grupuri numeroase venite mai cu seamă din regiunea Rinului şi a Moselei. În felul acesta, în ciuda pierderilor cauzate de invazia tătară, populaţia germană a crescut în mod considerabil, iar teritoriul colonizat de ea s-a extins mereu. În general, în preajma anului 1300, s-au format trei blocuri teritoriale mari, toate trei în partea de sud şi est a ţinuturilor de graniţă. Centrele celor două zone de sud au fost Sibiul (Hermannstadt), respectiv Braşovul (Kronstadt). Acestea supravegheau cele două principale drumuri care duceau, peste Carpaţii sudici inaccesibili, până la porturile Mării Negre. În felul acesta, prin mâinile cetăţenilor lor trecea, în Evul Mediu târziu, întregul negoţ ce se purta în această direcţie. Până în secolul al XIV-lea, ambele aşezări şi-au ridicat ziduri împrejmuitoare şi erau considerate printre oraşele cele mai importante, nu numai ale Transilvaniei, dar şi ale Ungariei.

Cea mai importantă colonie săsească a fost întotdeauna Sibiul. Potrivit unei presupuneri convingătoare, numele lui original a fost *Cibinburg* şi de aici derivă denumirea germană a Transilvaniei, Siebenbürgen (*Septem Castra*). Regiunea Sibiului s-a populat cel mai devreme şi totdeauna acest oraş a fost centrul politic al saşilor ardeleni. În jurul lui 1190 s-a înfiinţat aici o biserică colegială care a fost scoasă de sub jurisdicţia episcopului Transilvaniei şi a aparţinut, în mod nemijlocit, scaunului arhiepiscopal din Esztergom. În 1224, Andrei al II-lea i-a înzestrat pe saşii de aici, al căror ţinut se întindea atunci de la Orăştie, până la Baraolt, cu privilegii ample. În privilegiul cunoscut mai târziu sub numele de *Andreanum*, regele se obliga să nu facă donaţii nimănui din pământurile saşilor, adică terenul a devenit efectiv proprietatea comunităţii săseşti. Aveau ca judecător pe comitele Sibiului, numit de rege, dar în cauze mărunte hotărau magistraţii coloniştilor aleşi de ei înşişi, aşa cum îşi alegeau şi preoţii. Cămării regale îi plăteau un impozit anual de 500 de mărci maghiare din argint (cca. 117 kg), în afară de aceasta trebuiau să acorde găzduire (*descensus*) regelui de trei ori pe an, iar voievodului Transilvaniei, de două ori. În caz de război, trebuiau să dea 500 de soldaţi pentru interiorul ţării şi o sută dincolo de graniţe. În schimbul tuturor acestor condiţii, puteau să practice liber negoţul pe întreg teritoriul statului.

Până în secolul al XIV-lea, saşii din jurul Sibiului s-au organizat în opt unităţi teritoriale autonome, aşa numitele scaune (*sedes*), ale căror centre, în afara Sibiului au fost: Orăştie (Szászváros = „Oraşul săsesc"), Sebeş (Szászsebes = „Sebeşul săsesc"), Miercurea (Sibiului) (Szerdahely = „Locul [târgului] de miercuri"), Nocrich (Ujegyház = „Biserica nouă"), Cincu (Nagysink = „Cincu

mare"), Rupea (Kőhalom = „Movila de piatră") și Sighișoara (Segesvár = „Cetatea Seges"). La sfârșitul Evului Mediu toate împreună, au fost numite „șapte scaune". După 1326, Carol I a desființat comitatul Sibiului și a înzestrat comunitatea săsească cu autonomie totală. În 1402, regele Sigismund a ataşat acestora și scaunele Mediaș (Medgyes) și Șeica (Selyk) în care trăiau tot saşi, dar până atunci fuseseră supuse autorității comitetului secuilor. Acestea au alcătuit ulterior aşa numitele „două scaune". Cea mai mare parte a regiunii săseşti a câştigat şi autonomie ecleziastică. Bisericile lor nu ţineau de episcopul Transilvaniei, ci de arhiepiscopul din Esztergom şi nu erau organizate în arhidiaconate, ci în decanate.

Colonizarea regiunii care se întinde la est de Sibiu, Bârsa, a fost începută de Ordinul cavalerilor germani (teutoni)[16], dar a continuat şi după alungarea lor (1225). Saşii de aici, al căror centru era Braşovul, au alcătuit o autonomie aparte şi şi-au păstrat pentru totdeauna independenţa faţă de sibieni. Tot aşa s-a organizat, cu timpul, autonomia saşilor din trei sectoare ale Transilvaniei de est, Bistriţa (Beszterce), Rodna (Radna) şi aşa-numitul Crainimăt[17] (Királyi). În primele timpuri, mulţi germani s-au aşezat şi pe moşii nobiliare, şi au devenit, mai târziu, iobagi. În ansamblu, colonizarea germană în Transilvania a fost considerabilă. În epoca modernă, în 242 de localităţi trăiau germani, iar teritoriul ocupat de autonomiile săseşti cuprindea 11.000 km^2.

Coloniştii germani nu au sosit pe teritorii complet nepopulate. Aceasta realitate reiese, pe lângă descoperirile arheologice, şi din toponimie. Nu sunt puţine acele localităţi care, înainte de denumirea germană, au avut deja una anterioară maghiară sau, eventual, slavă. Acestea, în cea mai mare parte, au fost rebotezate de germani în cursul colonizării, aşa au devenit, printre multe altele, Sibiul – Hermannstadt, iar Braşovul – Kronstadt. Sigur că mediul maghiar învecinat folosea şi pe mai departe denumirea iniţială. Însă destul de multe denumiri, veneticii germani le-au preluat de la populaţia autohtonă[18] (ex. Medgyes – Mediasch (Mediaş), Kézd – Keisd (Saschizd), Sáros – Scharosch (Şaroş), Hásság – Haschagen (Haşag), Beszterce – Bistritz (Bistriţa). O bună parte din localităţile săseşti au fost întemeieri cu totul noi, iar numele acestora, maghiarii din Transilvania le-au împrumutat din germană (ex. Rosenau – Rozsnyó (Râşnov), Burgberg – Borberek (Vurpăr))[19].

---

[16] Ultimele cercetări arheologice de la Feldioara, indică cu mare certitudine că avem de-a face acolo cu o colonizare începută deja în a doua jumătate a secolului al XII-lea (n. ed.).

[17] Autorul nu a cunoscut varianta românească a numelui. Întregirea noastră este tacită, în acord cu celelalte (n. ed.)

[18] Autorul îi înţelege aici pe maghiari, evident *şi ei* autohtoni în Transilvania, alături de români şi secui, la venirea saşilor (n. ed.).

[19] Întreg aliniatul din urmă lipseşte din ediţia engleză, fiind ulterior adăugat. Am introdus echivalenţele toponimice actuale (n. ed.).

7. *Secuii*

În cursul secolului al XIII-lea, secuii au ocupat teritoriul pe care trăiesc astăzi, ca cel mai numeros grup etnic de limbă maghiară. De la începuturi, până în anul 1876, s-au bucurat de o autonomie teritorială care se întindea pe o suprafață de 12.710 km², cuprinzând târgurile Târgu-Mureș (Marosvásárhehy), Târgu Secuiesc (Székelyudvarhely), Sfântu Gheorghe (Sepsiszentgyörgy) și Șumuleu (Csiksomlyó). Au fost împărțiți în șapte sectoare numite „scaune" (*sedes*), dintre care șase alcătuiau un bloc compact în colțul de sud-est al Transilvaniei, pe când al șaptelea, cu o suprafață de numai 345 km², Arieș (Aranyosszek), se întindea mai departe de ele, în apropiere de Turda (Torda). Începând din secolul al XIII-lea, în fruntea întregii lor comunități se afla „comitele secuilor" (*comes Siculorum*), care, de cele mai multe ori, era o notabilitate din Ungaria. Era numit de rege și secuii erau guvernați în numele lui, independent de voievodul Transilvaniei, cu care era aproape egal în rang. Demnitatea sa a fost contopită cu aceea a voievodului, în anul 1462, după care, cel din urmă, a devenit, cu mici întreruperi, și superiorul secuilor.

Secuii Evului Mediu au alcătuit o comunitate militară bine organizată și se întrețineau mai cu seamă din creșterea animalelor. Principala lor obligație consta în a îndeplini serviciul militar, oricând nevoia o cerea. Se alăturau oștirii regelui ca o cavalerie ușoară și, de-a lungul secolelor, au păstrat unele elemente ale stilului de luptă nomad. Nu plăteau impozite, ci datorau regelui un impozit numit „darea boului", cu prilejul încoronării, a nunții și a nașterii moștenitorului tronului. Cu aceste trei prilejuri, fiecare gospodărie trebuia să dea un bou, pe care se aplica pecetea regelui. Organizarea secuilor, în trei pături politice și sociale, se deosebea și ea de cea a oricărei alte regiuni a țării. Scaunele erau unitățile judecătorești și administrative ale teritoriului, din punct de vedere social, însă întregul popor se diviza în trei ordine: fruntașii (*primores*), „călărețiî" (*lófők, primipili*), dintre care se recrutau slujbași asemeni iobagilor castrelor, și „comunitatea", adică secuii de rând. Din punct de vedere militar, erau împărțiți în șase „neamuri", fiecare constând din patru „ramuri" ori „ginți". Dintre aceste categorii, niciuna nu însemna vreo unitate teritorială etnică, ci servea numai drept cadru al organizării militare și politice. Astfel, în caz de campanie, fiecare ramură trebuia să dea câte o sută de călăreți. Deoarece fiecare secui era considerat om liber, nu erau printre ei iobagi, de asemenea și instituția nobilimii le era necunoscută. Pământul care trebuia cultivat se împărțea în mod egal între neamuri, iar orice alt pământ rămânea în proprietate comună. Nici pășunea, nici pământul arabil nu putea deveni stăpânire individuală, ci era tras la sorți între membrii comunității, prin tragere cu arcul, pentru folosință de unul sau mai mulți ani. Deși toate aceste detalii le cunoaștem numai din descrieri de la sfârșitul Evului Mediu sau mai târzii, căci comu-

nitatea secuilor funcţiona pe principii orale şi nu pretindea prea multe înscrisuri, evident că este vorba de instituţii atât de arhaice şi de origine strămoşească, încât putem vedea în ele chiar şi copia organizării maghiarilor păgâni din secolul al X-lea.

Originea secuilor constituie o enigmă şi, până astăzi, este subiect de discuţii ştiinţifice interminabile. Poate că singurul punct în care s-a ajuns la un consens este acela, că trebuie să-i considerăm ca fiind un grup etnic aparte, respectiv un popor aparte. Prima dată sunt menţionaţi în anul 1116, când au luptat, împreună cu pecenegii, în oastea lui Ştefan al II-lea împotriva cehilor. Deseori s-a presupus că, la origine, trebuie să fi fost membrii unui grup etnic turcesc, care s-a alăturat maghiarilor, dar nu s-a putut găsi nicio dovadă în sprijinul acestei supoziţii. Limba secuilor este esenţial maghiară, colorată cu cuvinte de proveniență românească, fără nicio urmă de vreun substrat turcesc. În cele din urmă, dacă facem abstracţie de un mic grup slav, toponimia Secuimii[20] este în totalitate maghiară sau de caracter maghiar. Cu toate acestea, este fără nicio îndoială că secuii înşişi nu au fost consideraţi maghiari. Nu numai maghiarii i-au considerat un popor străin, dar ei înşişi aveau o conştiinţă etnică aparte. Se credeau urmaşi ai hunilor şi, prin aceasta, înrudiţi cu maghiarii, însă erau convinşi că strămoşii lor erau deja în bazinul carpatic la venirea maghiarilor. În secolul al XIII-lea deja s-a scris despre ei că au o scriere runică proprie, care se poate presupune a fi de origine turcă şi a rămas în uz până în epoca modernă.

Iniţial, secuii au trăit risipiţi în diferite regiuni ale ţării-mamă[21]. Aveau comunităţi mai mici la nord de Poszony (Bratislava), de-a lungul râului Morava, în Baranya, în jurul localităţii Nagyváty, în Bihor, în apropiere de Tileagd, şi prin alte părţi. Cel mai mare grup al lor, până la sosirea saşilor, a trăit în sudul Transilvaniei, în regiunea Sebeşului, Gârbovei (Szászorbó) şi Saschizului (Szászkőzd). Cândva, în cursul secolelor XII–XIII, au fost colonizaţi împreună, desigur la iniţiativa regelui, în Secuimea de azi unde, până atunci, trăia o populaţie foarte rară, slavă şi maghiară. Cei care au sosit din regiunea saşilor, s-au strâns în trei scaune, care au fost denumite după locul lor de odinioară din secolele XI–XII, scaunele Sepsi (Sebeşul săsesc), Orbai (Gârbova), respectiv Kézdi (Saschiz).

Felul în care secuii au fost mutaţi, din diferitele regiuni ale monarhiei, pe locul lor de astăzi, este dovedit şi de dialectele lor prezentând interesante paralele cu mai multe dialecte îndepărtate ale Ungariei.

---

[20] Termenul (magh. Szekélyföld, germ. Szeklerland) are o individualitate istorică bine precizată şi este de folosit fără reticenţe, la fel ca şi altele similare: Transilvania istorică, Banat, Partium, Pământul crăiesc (Universitatea Săsească) etc., funcţionale în perioada medievală şi modernă (n. ed.).

[21] Ediţia engleză adaugă analogia cu pecenegii (n. ed.).

8. *Românii*[22]

Românii, care alcătuiesc astăzi majoritatea populației Transilvaniei, sunt amintiți prima dată de Anonymus. El scrie că, pe vremea descălecatului, ținutul era locuit de vlahi („oláhok") și slavi, fiind conduși de vlahul Gyalu (*Gelou*). După ce el a fost omorât de maghiari, într-o luptă lângă râul Someș, supușii săi l-au ales conducător pe *Tuhutum* (Tétény), unul din cei „șapte șefi de trib". Strănepotul lui Tétény a fost Gyula junior, a cărui țară a cucerit-o ulterior regele Ștefan[23].

Problemele ce reies din cele relatate de Anonymus sunt de o cu totul altă natură decât cele care-i privesc pe secui, dar sunt la fel de greu de rezolvat.

Pe de-o parte, afirmația lui Anonymus, potrivit căreia ei, „vlahii" (prin care trebuie să-i înțelegem pe români), fuseseră deja prezenți la venirea ungurilor, pare convingătoare din mai multe motive și a fost, în bună parte, acceptată. Mai întâi, o mare parte a Transilvaniei, incluzând regiunea Clujului, unde se spune că Gelou ar fi fost ucis, aparținuse provinciei romane Dacia, și este pe de-a-ntregul rezonabil să presupunem că românii din Transilvania sunt descendenții romanilor sau ai populației romanizate. În al doilea rând, vlahii, adică românii, sunt întâlniți în jurul anului 1200, respectiv în primele diplome referitoare la Transilvania. În al treilea rând, dat fiind că în Ungaria estică în secolul al XIV-lea crește numărul documentelor scrise, acestea pomenesc cu sutele pe români, respectiv, așezările locuite de ei. În sfârșit, în epoca modernă, când prima oară avem date despre repartizarea etnică a populației, românii, în afara Secuimii și câteva insule de limbă, au fost într-o majoritate evidentă față de maghiari și este rațional să presupună că aceasta așa a și fost dintotdeauna.

Pe de altă parte însă, întrucât acceptăm această ipoteză, se ivesc dificultăți foarte serioase. Întâi, pe când, înainte de Reformă, orice alt locuitor al Transilvaniei fusese catolic, românii erau ortodocși. Urmau ritul slav vechi și mai marele lor bisericesc, până la sfârșitul secolului al XIV-lea, a fost patriarhul din Ohrida (Macedonia)[24]. Ca să explicăm această deosebire de religie, bătătoare la ochi, ar trebui să presupunem că românii erau ortodocși deja atunci când a început venirea maghiarilor și convertirea lor la creștinism. Dar nu s-au putut descoperi, în regiune, urmele ortodoxiei timpurii. În Hunedoara

---

[22] Autorul are îndoieli serioase în privința faptului că românii sunt cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai Transilvaniei medievale, cum arată și plasarea lor la urma enumerării popoarelor care locuiau aici. Poziția sa rămâne, în esență, una imigraționistă, exprimată deschis ori echivoc și în alte pasaje ale lucrării. Nu vom confrunta la acest subcapitol toate opiniile autorului cu cele ale istoriografiei românești. Observăm doar inconsecvența sa, în afirmarea unor teze tradiționale ale istoriografiei maghiare privitoare la români, concomitent cu recunoașterea sau măcar luarea în considerare, în premieră, a unor opinii consacrate ale istoricilor români (n. ed.).

[23] *SRH* I. 65–69 – *MEH* 155–157.

[24] Nu cunoaștem pe ce bază documentară se întemeiază opinia autorului (n. ed.).

cunoaştem biserici româneşti dintre care, unele îşi au originea în secolul al XIII-lea, dar în alte părţi nu ştim de biserici sau mănăstiri atât de vechi. Concomitent, încasatorii papali de impozite au găsit în Transilvania, între 1332 şi 1337, sute de parohii catolice şi nu puţine dintre ele sunt active încă astăzi.

Şi mai greu este să se armonizeze afirmaţia lui Anonymus cu toponimia locală. Toponime româneşti sunt o mulţime, ba chiar domină în fiecare părţile Ungariei de est acoperite de păduri, existente, în parte şi astăzi, care, din punctul de vedere al aşezărilor, sunt secundare. Acele regiuni muntoase au fost colonizate mai cu seamă în Evul Mediu târziu şi, în mai multe cazuri, există şi izvoare scrise care informează despre ele când şi cum a avut loc colonizarea. Lipsesc însă denumirile româneşti pretutindeni unde colonizarea timpurie a populaţiei era firească şi faptul poate fi justificat cu date arheologice. Fără îndoială, românii au împrumutat din altă limbă denumirea fiecărei localităţi mai importante din Transilvania.

Câteva denumiri de ape şi localităţi ca: Târnava (Küküllő), Bălgrad (Alba-Iulia, Gyulafehérvár) sau Bistriţa (Beszterce) sunt numiri de origine slavă. Un alt număr, mult mai mare, sunt împrumuturi maghiare evidente ca: Sebeş (Szászsebes), Mediaş (Medgyes), Sighişoara (Segesvár), Hunedoara (Hunyadvár), Haţeg (Hátszeg) sau Orăştie (Szászváros), împreună cu numele mai multor duzini de sate. Sunt denumiri care s-au format din nume vechi maghiare de persoane, ca: Dăbâca (Doboka), Turda (Torda) sau Dej (Dés). Sunt şi din acelea pe care românii le-au preluat de la saşi, ca: Nocrich (Neukirch, mai târziu Leschkirch) sau Viscri (Weißkirch). Denumirea de Saschiz provine în mod vizibil, din maghiarul Szászkézd, acesta trebuie să fie apărut cu mult după stabilirea saşilor, din numele originar Kézd. În sfârşit, sunt cu sutele nume de localităţi care, potrivit afirmaţiei lingvisticii, sunt maghiare, apoi chiar dacă am avea dubii în aceasta privinţă, este cert că niciunul nu poate fi dezlegat prin limba română. În măsura în care am vrea să acordăm vreo importanţă oricărui material doveditor, putem susţine cu toată siguranţa că în acele părţi ale Transilvaniei care în secolul al XIII-lea au fost deja locuite, românii au fost precedaţi de alte popoare: slavi[25], maghiari, ba chiar germani. Această afirmaţie este valabilă, printre altele şi pentru regiunea Clujului, unde Anonymus susţine că, în jurul anului 900, locuiau deja vlahi.

Nu este uşor să pui de acord dovezi într-atât de contradictorii. Putem fi siguri că în Transilvania a existat populaţie românească cu mult înainte de Anonymus şi dacă el a crezut că aceştia au fost locuitorii cei mai vechi, nici numărul lor nu a putut fi neînsemnat. Dar afirmaţia că în părţile mijlocii şi

[25] Se observă destul de bine că rolul slavilor este contradictoriu văzut în destinele etnice timpurii ale provinciei. Dacă ei nu au însemnat nimic nici istoric, nici arheologic, rostul lor pare a se limita, nefiresc, doar în a lăsa în urmă toponime. Raporturile slavo-române, discutate destul de larg în lingvistica şi istoriografia română, nu îşi găsesc aici ecouri (n. ed.).

nordice s-au aşezat de timpuriu, este cu totul improbabilă. În jurul lui 1200, când îi întâlnim prima dată, ei trăiau în partea cea mai sudică a Transilvaniei, pe versanţii Carpaţilor sudici şi imediat lângă ei. „Pământul vlahilor" (*terra Blacorum*) se învecina, pe atunci, cu cavalerii teutoni la est, iar la vest cu pământul saşilor sibieni. Această regiune, Făgăraşul de mai târziu, a rămas un district românesc aparte până la sfârşitul Evului Mediu, nu s-a topit în regiunea săsească şi nu a devenit nici comitat nobiliar. Românii trebuie să fi trăit în număr mare şi în comitatul Hunedoara, unde îi găsim deja prin jurul anului 1250 şi, poate, tot aşa în munţii de la sud de Caransebeş. În alte părţi ale Transilvaniei însă, trebuie să fi fost foarte puţini, deoarece regele Andrei al III-lea, în 1293, crezuse că ar fi posibil ca „pe vlahii care trăiesc pe moşiile nobililor şi ale oricui altcuiva" să-i adune la un loc pe micul lui domeniu de la Cunţa[26] (Székes) (lângă Alba-Iulia)[27].

Sarcina românilor, ca şi a secuilor şi pecenegilor din acele vremuri timpurii, fusese apărarea graniţelor. Secole de-a rândul au trăit din creşterea oilor. Fiind ortodocşi, nu trebuiau să plătească zeciuiala bisericească, dar din oile lor trebuiau să aducă regelui maghiar „cincizecimea" (*quinquagesima*), care în întreg Evul Mediu a rămas impozitul etnic caracteristic populaţiei româneşti. Îşi păşteau turmele vara la munte şi iarna în văi şi numele lor s-a legat atât de strâns de această formă de oierit, numită transhumanţă, încât, mai târziu, toţi acei care în Europa de est practicau acest mod de viaţă erau numiţi vlahi, indiferent de limba pe care o vorbeau.

9. *Starea nobililor*

Cel mai important eveniment al deceniilor precedente a fost, fără îndoială, creşterea ponderii politice a nobilimii, ca şi clasa socială. Prima manifestare a constituit-o congregaţia generală (dieta), o instituţie nouă, inspirată din ideile corporative importate din vest. Acum se formează organizaţia locală specifică societăţii nobiliare, autonomia comitatensă. Tot acum se fixează definitiv conţinutul statutului de nobil, criteriile sale cele mai importante, adică prerogativele inalienabile ale stării. În sfârşit, în aceste decenii se naşte ideologia caracteristică a nobilimii care va domina, timp de secole, mentalitatea membrilor ei.

---

[26] Identificarea autorului, care apare doar în ediţia engleză, este eronată: „Armeni". Interpretarea, în acest sens, a conţinutului izvorului, se face, după cunoştinţele noastre, prima oară astfel. În ediţia maghiară, autorul utilizează denumirea Székes, din comitatul Alba, fără să o localizeze. Echivalarea cu Cunţa apare la Jakó Zs., *Erdélyi okmánytár*. I (1023–1300). Budapest, 1997, p. 300, nr. 520, dar editorul atrage atenţia că documentul are autenticitate îndoielnică (n. ed.).

[27] Universos Olacos in possessionibus nobilium vel quorumlibet aliorum residentes ad predium nostrum regale Scekes vocatum ordinassemus revocari, reduci et etiam compelli, *UGDS* I. 195.

Începând cu anul 1260 sunt tot mai frecvente semnele că nobilimea, ca şi clasă socială, dobândeşte conştiinţă de sine. În 1267, în dieta de la Esztergom, ale cărei detalii nu le cunoaştem, „toţi nobilii Ungariei care sunt numiţi slujitorii regelui" au stors de la cei doi regi o scrisoare privilegială cuprinsă într-o lege, care conţinea confirmarea libertăţilor lor celor mai importante[28]. În esenţă, ele erau aceleaşi, dar în alte cuvinte, cu cele descrise în Bula de Aur. Foarte curând a fost formulată şi dorinţa ca nobilimea, ca un tot unitar, să participe la guvernarea ţării. În consecinţă, începând cu anul 1277, nobilii au fost prezenţi în dietele care se ţineau din ce în ce mai des; iar din 1290, au avut, chiar dacă numai temporar, delegaţi aleşi în consiliul regal, cel în care, până atunci, avuseseră loc numai înalţii prelaţi şi baronii. Răspândirea conceptelor parlamentare a fost un fenomen cunoscut în Europa latină a secolului al XIII-lea. Faptul că Ungaria s-a aliniat relativ curând a fost determinat, în bună parte, de rolul hotărâtor al grupului clericilor care a iniţiat mişcarea de aici. Membrii lui au studiat dreptul la Universitatea din Bologna şi acolo au avut posibilitatea să-şi însuşească cele mai moderne idei politice.

Începuturile autonomiilor locale ale nobilimii coboară până în vremurile Bulelor de Aur. Ştim că în 1232, „slujitorii regelui care locuiau dincoace şi dincolo de râul Zala" au ţinut o adunare la Kehida (la nord de Nagykanizsa)[29]. După toate aparenţele, ei reprezentau grupul din care, nu peste mult timp, s-a format nobilimea comitatului Zala. Se poate imagina că şi în alte comitate au fost iniţiative asemănătoare, dar nu au rămas urme scrise despre ele. După congregaţia din anul 1267, în mai multe comitate de dincolo de Dunăre întâlnim patru „juzi", aleşi din nobilimea locală şi care efectuau controlul drepturilor de stăpânire, sub autoritatea comitelui. Este de discutat dacă în acele comisii putem să vedem preliminariile corpului funcţionăresc de mai târziu al comitatului, însă structura lor, în orice caz, a fost foarte asemănătoare.

Structura „comitatului nobiliar" în forma sa constituită, ne apare mai întâi în anul 1280, în comitatul Bodrog. Ea se compunea din funcţionari numiţi „juzi ai nobililor" (*judices nobilium*), avându-i în frunte pe reprezentantul comitelui regal. Juzii nobililor erau aleşi, cel puţin în secolul al XV-lea şi mai târziu, de nobilime, din sânul ei. În genere, erau în număr de patru, cu excepţia Transilvaniei, Slavoniei şi alte câteva comitate din patria-mamă, unde erau numai câte doi. În fruntea organizării era o persoană numită de comite dintre oamenii lui, al cărui titlu fusese, la început, acela de *curialis comes*, iar de la mijlocul secolului al XIV-lea, vicecomite (*vicecomes*). Despre existenţa unor astfel de structuri avem cunoştinţă că au fost aproape 20, până la 1300, şi 51 în total, în comitatele din patria-mamă şi şase în cele din Transilvania, până în

[28] Enchiridion 168.

[29] *Nagy I.* (red.): Zala vármegye története. Oklevéltár. II. Budapest, 1890, 643 = *Lederer* 332.

1350. Despre trei comitate avem numai date mai târzii (Esztergom 1351, Pozsega 1366, Srem 1370), iar despre două abia după 1350, în nou create comitate (Maramureş 1355, Arva 1449).

Concepţiile care explică originea şi natura stării nobiliare au fost elaborate de Simon de Kéza (Kézai), preotul curţii lui Ladislau al IV-lea, între 1282–1285, în istoria sa, numită „Faptele maghiarilor" (*Gesta Ungarorum*). După câte ştim, autorul nu a frecventat vreo universitate. Probabil că în drumurile sale diplomatice în Italia şi Franţa a avut prilejul să cunoască datele de politică modernă, contemporană lui, pentru care fapt stă mărturie scrierea sa.

Simon de Kéza, ca istoriograf, s-a adâncit în lectura lucrărilor, astăzi deja pierdute, ale strămunilor. Când au fost scrise acestea şi care a fost cuprinsul lor putem doar să deducem, nu fără incertitudini, din compararea diferitelor variante ale scrierilor sale şi acelea ale *Cronicii pictate* din secolul al XIV-lea, care tot din ele s-a inspirat. Din aceste analize reiese că cea mai veche lucrare istorică maghiară trebuie să fi fost antipăgână, respectiv o scriere în spirit creştin, scrisă cândva, în a doua jumătate a secolului al XI-lea. În ştiinţa modernă ea poartă denumirea de „gesta străbună" şi a fost continuată de alţi autori, până în anul 1167, iar prin 1270, a avut o prelucrare în spirit aristocratic, atribuită unui distins cleric născut la curte, magistrul prepozit Ákos din Buda (cancelar al reginei Maria, soţia regelui Bela al IV-lea). Se pare că acest text a fost folosit de către Kézai pentru scrierea operei sale.

În ceea ce priveşte istoria maghiară în sens strict, Kézai nu şi-a extins izvoarele privind fondul, adăugând întregii relatări doar istoria lui Ladislau al IV-lea. Cu atât mai importante sunt acele completări pe care le-a adăugat din raţiuni ideologice. Descoperirea lui a fost originea şi identitatea comună a popoarelor maghiar şi hun. Referiri la acest subiect (*Huni, id est Hungari*) a găsit din plin la autorii occidentali. Dar pe când, la ceilalţi, acea înrudire însemna un stigmat, la Kézai a devenit izvor de glorie şi drepturi istorice. Potrivit concepţiei lui, cele două personaje cunoscute din tradiţia maghiară, Hunor şi Magor, au fost fiii biblicului Nimrod, strămoşii celor două popoare, iar descendenţii lor, doar puţin se deosebeau prin limbă, precum saşii şi turingienii[30]. La începutul operei sale a introdus istoria amplă a hunilor şi a lui Attila, în chip de prim capitol, glorios, al istoriei maghiare timpurii. Cunoştinţele referitoare la aceasta le-a luat, în parte, de la autori clasici, în parte, ca şi Anonymus, din propria-i imaginaţie. A accentuat că maghiarii, nu cu Arpad au sosit pentru prima dată în patria lor de pe malurile Dunării, ci mult mai devreme. Arpad şi luptătorii lui doar au reocupat pământul care, în temeiul primei cuceriri, li se cuvenea de drept.

[30] *SRH* I. 144 = *Kézai* 91.

Kézai, cu toate că făcea parte probabil din rândul slujitorilor, a acordat o foarte mare importanţă originii străbune şi pure. Nu contenea să accentueze că „Ungaria pură" consta din aceia ai căror strămoşi au sosit din Sciţia, ceilalţi, care s-au amestecat ulterior printre ei „sunt ori venetici ori provin din prizonieri de război"[31]. A adăugat operei sale o listă cu cele aproximativ patruzeci de neamuri distinse care sunt de origine străină. A explicat şi formarea nobilimii. În epoca păgână, explica el, pe aceia care, fără scuze, s-au ţinut deoparte de la lupte, potrivit „legii sciţilor" îi executau, îi expulzau sau îi condamnau la servitute veşnică. De aici se întâmplă că, „deşi fiecare maghiar a fost conceput de aceeaşi naţie-mamă şi aceeaşi naţie-tată, astăzi unul este numit nobil, iar celălalt umil"[32]. Potrivit concepţiei lui Kéza, poporul (*populus*) era una cu comunitatea (*comunitas*) nobilimii. Membrii naţiunii (*natio*) erau uniţi atât prin limbă şi legi comune, cât şi prin origine comună. Vom vedea că ideile lui au avut un efect durabil asupra gândirii istorice maghiare.

10. *Răspândirea documentelor scrise*

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, constatăm înmulţirea rapidă a documentelor scrise. În parte, aceasta se explică prin necesităţile guvernării, dar mai mult a fost o urmare a pretenţiilor crescânde ale nobilimii.

Iniţiativa a pornit din cancelaria regală aflată în formare, de la mijlocul secolului al XII-lea. Pe vremea lui Andrei al II-lea a devenit obicei cuprinderea în scris a donaţiilor regale şi a sentinţelor judecătoreşti. După urcarea pe tron, Bela al IV-lea a făcut demersuri pentru introducerea însemnărilor scrise în guvernare. Începând cu anii 1230, cu tot mai mare regularitate, le poruncea în scris demnitarilor săi. Concomitent, a devenit mai profesionistă funcţionarea scaunelor de judecată şi, prin aceasta, a crescut şi elaborarea de înscrisuri. Începând cu anii 1260, judele, respectiv locţiitorul său, emiteau sentinţele referindu-se la rege, ca la o „prezenţă personală" (*personalis praesentia*). Reşedinţa judelui era la Buda, care, tocmai prin aceasta, a devenit pentru prima dată capitala statului.

În cursul secolului al XIII-lea, diplomatica de la curte şi cancelarie a fost completată cu aceea provenită de la o instituţie specific maghiară, „locul de adeverire" (*loca credibilia*). Acestea erau instituţii ecleziastice (capitluri episcopale ori mănăstireşti) care prestau servicii de autentificare, pentru lumea laică, dar activau şi în administraţie. Antecedentele acestei instituţii coboară până la secolul al XI-lea. De atunci a existat obiceiul ca, în cazul unei dispute juridice, să se depună jurământ în faţa capitlurilor. Şi tot sarcina lor a fost ca, în proce-

[31] *SRH* I. 146 = *Kézai* 93.
[32] *SRH* I. 148 = *Kézai* 94.

sele laice, să dea curs „judecății lui Dumnezeu"[33]. Cel târziu de la începutul secolului al XIII-lea, capitlurile au făcut însemnări asupra cauzelor și sentințelor; dintre toate acestea, cele mai timpurii și unicele păstrate sunt cele din „Registrul de la Oradea" (*Regestrum Varadinense*), cu procesele verbale a 389 de cazuri juridice prezentate capitlului din Oradea, între anii 1208–1235.

Începând cu mijlocul secolului al XIII-lea, a devenit un obicei în cercul nobililor laici ca, pentru oricare caz ivit, ce trebuia consemnat în scris, să se adreseze forului bisericesc celui mai apropiat, care întocmea actul dorit în schimbul unei taxe corespunzătoare și îl autentifica, ba era dispus să-l pună la păstrare pentru eternitate, în sacristie. Întocmeau contracte, care mai târziu s-au numit „mărturie" (*fassio*), consemnări de avere și hotărniciri; pe lângă toate acestea, întocmea copii autentificate[34] (*transsumptum*), ale documentelor păstrate de el ori numai prezentate lui. De la sfârșitul secolului al XIII-lea, locul de adeverire înlesnea donațiile regale: primea ordinul scris pentru introducerea donatului (*statutio*), întocmea certificatul despre efectuarea donației și raportul (*relatio*) către cancelaria regală. Pregătea actele cu privire la procese: reprezentanții locului de adeverire erau solicitați ori de câte ori se întocmea o consemnare privind cercetarea unei plângeri și efectuarea citației sau audierea de martori, precum și ducerea la îndeplinire a sentinței. În fața lui se putea înainta recurs, depune jurământ sau angaja un avocat.

Formarea locurilor de adeverire a împiedicat răspândirea atât a instituției notariale, cât și a diplomelor private. În locul diplomei private, în secolul al XIII-lea a apărut noțiunea de diplomă autentică. Se numeau astfel toate actele care erau primite ca fiind doveditoare: în afară de diplomele regelui, ale prelaților și ale baronilor erau primite, în primul rând, emisiunile locurilor de adeverire. În Ungaria, notarii au apărut numai după anul 1300 și rolul lor s-a limitat numai la dreptul canonic.

La început au existat destul de multe locuri de adeverire, dar legea din anul 1351, a lui Ludovic cel Mare, a interzis activitatea a douăzeci de conventuri mai mici. De atunci și până în vremurile ocupației turcești, 38 de capitluri și conventuri au îndeplinit o astfel de funcție (34 în patria-mamă, câte două în Transilvania, respectiv Slavonia). Printre ele se aflau toate cele 15 capitluri de reședință (arhiepiscopiile Kalocsa-Bač, „unificate canonic", aveau două reședințe, deci două capitluri), dintre capitlurile colective, nouă (Arad, Buda, Čazma – Csázma, Székesfehervár, Požega – Pozsega, Bratislava – Pozsony, Spišská Kapitula – Szepes, Titel, Vasvár), opt abații benedictine (Hronský Beňadik – Garamszentbenedek, Cluj-Mănăștur, Pannonhalma, Pécsvárad, Somogyvár, Szekszárd, Zalavár, Zobor), cinci prepoziturі

[33] Forme cu practici ordalice: foc – „purtarea fierului înroșit"; apa – „scufundarea în apă" etc. (n. ed.).

[34] În diplomatica latină există în uz termenul de transumpt (n. ed.).

premonstratense (Csorna, Jasov – Jászó, Leles – Lelesz, Šahy – Ság, Kláštor pod Znievom – Turóc) şi casa ordinului „cruciat" (ioanit) din Székesfehérvár. Aceasta, împreună cu capitlurile colegiale din Székesfehérvár şi Buda (din 1498), şi capitlul din Bosnia, aveau influenţă la nivelul întregului regat. În celelalte teritorii determinate, aveau de obicei, competenţă peste trei-patru comitate. Dintre cele 65 de comitate, în cinci dintre ele (Bač, Baranya, Fejér, Győr, Nitra) existau câte două locuri de adeverire care funcţionau, iar în jumătate (32) din comitate, niciunul.

IX. Carol I de Anjou (1301–1342)

Următoarele două secole care au urmat după stingerea dinastiei Arpadiene sunt cunoscute ca fiind ale epocii „dinastiilor amestecate". A fost dominată de patru monarhi importanți, iar rolul fiecăruia a fost bine reliefat de către cercetarea istorică. Totuși, înainte vreme, greutatea a căzut pe domniile celor doi „regi naționali", Ludovic cel Mare și Matia Corvin. Importanța regilor „străini", Carol I de Anjou și Sigismund de Luxemburg, a fost descoperită numai de către istoriografia secolului XX.

1. *„Oligarhii"*

Dacă citim un contemporan, odată cu moartea regelui Andrei al III-lea, s-a rupt „ultima ramură de aur" de pe trunchiul arborelui genealogic al Sfântului Ștefan. Stingerea dinastiei s-a întâmplat într-un moment în care monarhia trecea printr-o criză de autoritate. În condițiile de anarhie ale epocii ultimilor Arpadieni, teritorii tot mai mari se desprinseseră de sub controlul efectiv al regelui, pentru ca să devină provincii semi-independente, ale unor baroni puternici. Cei mai mulți recunoșteau nominal autoritatea lui Andrei al III-lea, însă după moartea lui au cedat în fața forțelor centrifuge. Practic, puterea centrală a încetat să mai existe și s-a întrevăzut posibilitatea ca Regatul maghiar să se fragmenteze în mai multe provincii independente. Există tradiția ca acești ani să fie amintiți sub numele de *interregnum*, nu tocmai potrivit, deoarece, după cum vom vedea, țara a avut și atunci regi, chiar mai mulți decât ar fi fost necesar.

Prin „provincii" trebuie să înțelegem câteva comitate învecinate, pe suprafața cărora un înalt demnitar își exercita puterea administrativă. Luată în sine, această stare nu avea nimic neobișnuit, căci acela fusese modul de guvernare al statului, de la începuturile monarhiei. Situația devenea excepțională prin faptul că puterea administrativă a baronilor se îmbina cu averea lor privată. În felul acesta se permanentiza și devenea irevocabilă. Mai înainte, în vechiul regim, suveranul îi schimba pe guvernatorii provinciilor după bunul său plac. Începând cu anul 1272, pe măsură ce anarhia creștea, această posibilitate se reducea treptat. În cele mai multe părți ale țării, cu trecerea timpului, prindea rădăcini câte o dinastie de baroni, născută dintre nobilii locali.

Aproape pretutindeni, nucleul acestor provincii a fost averea privată a unei dinastii aristocratice. De când baronilor li s-a îngăduit să-şi ridice cetăţi pe moşiile proprii, a apărut posibilitatea ca, la orice bun prilej, să se împotrivească faţiş puterii regale. În aspiraţiile lor politice, de la bun început, puteau conta pe sprijinul rudelor, iar puterea lor crescândă atrăgea tot mai mulţi dintre nobilii ţinutului în slujba lor. Dacă primeau mandat legal pentru guvernarea acelei părţi a ţării, puterea lor privată se contopea cu cea administrativă şi juridică. De-atunci, dispuneau nu numai de adepţii lor, ci şi de cetăţile şi pământurile care ţineau de comitat şi, nu în ultimul rând, de puterea militară a iobagilor castrelor.

Nu avem suficiente izvoare pentru a urmări formarea treptată a provinciilor, totuşi contururile se pot distinge. Cea mai timpurie şi cea mai statornică putere locală a fost cea a clanului Heder, ramura din Kőszeg, întemeiată de banul Henric „cel Mare", palatinul regelui Bela al IV-lea. Punctul lor de greutate a fost în comitatul Vas unde, încă înainte de 1270, Henric avea în stăpânire veşnică localitatea Kőszeg şi încă alte trei cetăţi. Curând însă ei au prins rădăcini şi în Slavonia. Prin cetăţile sale, Henric a fost un factor politic important, deja pe vremea războiului dintre Ştefan al V-lea şi Otokar al II-lea. În anii 70, fiii lui şi-au mărit averea prin cumpărări şi prin schimburi, aşa încât nu peste multă vreme au surclasat orice altă putere locală. În anul 1284, Ladislau al IV-lea a încercat să-i alunge prin asediere, dar nu a reuşit. În 1289, ducele austriac Albert de Habsburg, cu aprobarea lui Ladislau, a purtat împotriva lor o campanie militară de mari proporţii, a cucerit mai multe fortificaţii de-ale lor, dar nu a putut să-i facă inofensivi. La urcarea sa pe tron, Andrei al III-lea a început prin a se înţelege cu ei, le-a cedat demnităţile de palatin, vistier şi ban al Slavoniei, dar nu le-a fost suficient. În 1291 s-au întors împotriva faţiş regelui, odată l-au şi făcut prizonier, apoi s-au declarat adepţi ai Angevinilor. Palatinul Ioan Kőszegi şi-a însuşit şi comitatul Vas, iar la Sárvár avea un scaun propriu de judecată. Andrei a pornit de mai multe ori împotriva lui şi a reuşit să împiedice extinderea puterii sale, dar mai mult de atât nu a putut face. Acea parte a regatului care era în mâna forţelor lui Kőszegi, pentru el era practic pierdută.

Până la stingerea Arpadienilor, peste tot au apărut destul de multe astfel de centre ale puterii. Fiul palatinului Petru Csák, Matei, domnea în Trenčín, de-a lungul râului Váh. „Palatinul" Ştefan Ákos şi-a aşezat reşedinţa la Diósgyőr, de unde guverna comitatele Borsod şi Gemer. În comitatele nord-estice, de la graniţa polonă, până la Tisa, domnea „palatinul" Amadeus Aba. Dincolo de Tisa, în Bihor şi comitatele dimprejur, era regiunea voievodului Roland Borşa şi a fraţilor săi. De la sfârşitul anilor 1290, Transilvania era sub dominaţia voievodului Ladislau Kan, pe care-l credeau a fi descendentul acelor *gyula* de odinioară. La Srem, de-a lungul râurilor Drava şi Sava, puterea aparţinea fostului vistiernic Ugrin, un alt membru al clanului Csák, care şi-a început

cariera încă pe vremea lui Bela al IV-lea. Comitatul Somogy a fost teritoriul banului Henric Héder, fratele mai tânăr al lui Ioan Kőszegi, care, prin cetățile sale, supraveghea și partea nordică, învecinată, a Slavoniei. Partea sudică a Slavoniei, împreună cu Zagreb, a fost în mâna fraților croați Babonič, pe când un alt aristocrat croat, comitele Paul Subič, domina Croația și orașele dalmate.

2. *Familiaritatea*

Puterea oligarhilor s-a întemeiat în principal pe cetăți și pe slujitorii lor. În secolul al XIII-lea, erau numiți *servientes* aceia care au intrat în serviciul unui baron, prelat sau altă notabilitate. Mai târziu, în secolele XIV–XV, numele lor era acela de *familiaris*, de aceea însăși relația, în istoriografia modernă, este cunoscută sub numele de *familiaritas*.

În Ungaria, suita înarmată, se pare că era, ca și în alte părți, de origine străveche. Legile Sfântului Ștefan deja considerau de la sine înțeles ca fiecare comite să-și aibă soldații săi, de asemenea și autoritățile superioare de mai târziu ale monarhiei sunt greu de imaginat fără această escortă. Date din secolul al XIII-lea sugerează că în suita notabilităților, aveau un mare rol rudele (*fratres et proximi*). Am putut constata că nobilimea maghiară acorda o mare importanță legăturii de sânge. Deci, ce putea fi mai firesc decât ca membrii clanului din care se trăgea comitele să-l slujească pe acela care, din rândurile lor, ajunsese baron. Tot așa de normal era ca baronul să-și caute adepții cei mai devotați, în primul rând, printre rudeniile de sânge apropiate sau mai îndepărtate și nu printre străini. Printre rudeniile din suită se aflau, desigur, și din aceia proveniți din rândurile slugilor, căci regelui, după cum reiese dintr-una din legile lui Ștefan, îi stătea în putere să pună o slugă fie chiar și în fruntea comitatului.

Evident că, în majoritatea ei, suita secolului al XIII-lea, nu se compunea din rudenii, întocmai ca și cea de mai târziu, despre care știm deja mai multe. În primul rând, se compunea din nobili care nu aveau legături de sânge, ci erau indivizi care doreau să parvină, iar pentru aceasta se angajau în serviciul unui demnitar. Legătura era, totuși, foarte strânsă și, de obicei, dura toată viața. Familiarul, când se angaja, devenea membru al gospodăriei stăpânului său, de cele mai multe ori mânca la aceeași masă cu el, primea de la el întreținere completă și alte beneficii cuprinse în înțelegere, în schimbul cărora îi datora fidelitate necondiționată și era permanent la dispoziția lui.

Esența relației este foarte bine exprimată prin sinonimul maghiar al cuvântului *familiar*, anume „*cseléd*" (= slugă). De fapt, termenul indică două situații sociale diferite: pe de-o parte, până în timpurile cele mai noi, pe servitorul nenobil (*ignobilis*), care trăia în casa stăpânului său și efectua cele necesare în jurul casei, pe de altă parte, până la sfârșitul Evului Mediu, slujitorul de origine nobilă, care aparținea tot gospodăriei stăpânului, dar era obligat să presteze doar servicii compatibile cu rangul lui social. Aceasta însemna, în primul rând,

dar nicidecum exclusiv, serviciu armat. Familiarii nobili alcătuiau anturajul militar al stăpânului, în caz de război luptau în oastea lui, în timp de pace îi erau consilieri, îi administrau cetăţile, moşiile şi oamenii, îi încasau veniturile, se judecau în locul lui în funcţie de pregătirea lor, îi rezolvau şi alte probleme, de pildă, îi concepeau scrisorile sau îl reprezentau în procese. Evident că situaţia era cu atât mai favorabilă cu cât stăpânul era de rang mai înalt. Dacă se ridica până la demnitatea de baron, familiarii ajungeau ei înşişi în posturi mai înalte, deoarece sarcina lor era să administreze, în numele stăpânului, cetăţile şi domeniile care aparţineau funcţiei acestuia. Aşadar, familiaritatea nu era pur şi simplu o chestiune privată între stăpân şi slujitor, ci avea şi implicaţii politice.

În timpul formării provinciilor conduse de baroni se înţelege că a crescut şi valoarea slujitorilor, adică a familiarilor, dar s-a schimbat şi caracterul legăturii. În comitatele care, în modul descris, au ajuns sub controlul câte unui baron, bineînţeles că şi nobilimea locală a devenit dependentă de el. Până atunci, angajarea în serviciu era voluntară, acum, în multe cazuri, a devenit obligatorie. Baronul regiunii ar fi preferat ca nobilii mai înstăriţi să se ataşeze suitei lui, şi nu privea deloc cu ochi buni dacă aceia se ataşau unui alt baron sau chiar curţii regale. Când întâmplător, în anul 1311, avem ocazia să-i cunoaştem pe cei 46 de familiari mai importanţi, ai lui Amadeus Aba, în lista nominală îi găsim pe aproape toţi nobilii mai importanţi din comitatele Abaúj, Šariš, Zemplín şi Ung, printre ei fiind mai mulţi castelani care, bineînţeles, la rândul lor, îşi aveau slujitorii proprii.

Exemplul citat aminteşte, de departe, de „piramida feudală", iar familiaritatea este pomenită uneori ca fiind corespondentul maghiar al vasalităţii feudale. Însă această paralelă este eronată în multe privinţe. Familiarul nu poate fi considerat vasal, căci nu avea feude, iar propria lui moşie nobiliară nu era afectată prin angajarea lui ca slujitor. Situaţia lui juridică era identică cu cea a nobililor care nu s-au angajat, adică şi el îşi păstra prerogativele nobiliare. În felul acesta, nu era obligat să răspundă pentru faptele sale în faţa tribunalului stăpânului său, ci numai în faţa scaunului regal de judecată. Nu s-a legat împreună cu pământul său, ci numai cu persoana lui, deseori întâmplându-se ca fiii aceluiaşi tată să servească la stăpâni diferiţi. Nu este neglijabilă nici împrejurarea că lipsea din relaţia feudal-vasal acea egalitate socială de rang, pe care ceremonia jurământului feudal o exprimă atât de convingător. Familiarul, oricum am încerca să privim lucrurile, la urma urmei este o slugă, deci un slujitor, chiar dacă mai distins.

Puterea regională a baronilor a paralizat guvernarea ţării, dar nu a periclitat continuitatea monarhiei. Acea concepţie, potrivit căreia toţi erau membri ai aceluiaşi *regnum* s-a înrădăcinat atât de statornic, încât nici nu le-a trecut prin minte să gândească la ocuparea tronului. Stingerea dinastiei străvechi i-a pus, totuşi, pe marii clerici şi laici în faţa unei dileme neobişnuite: se moştenea oare tronul în astfel de situaţii sau devenea electiv? Această chestiune

s-a ridicat atunci pentru prima dată, dar în continuare va rămâne o problemă frecventă a politicii.

3. *Urcarea pe tron a lui Carol I*

Prin moştenire, Carol de Anjou a fost candidatul cel mai îndreptăţit. La început, în afară de croatul Šubić[1], puţini s-au ataşat lui, în spate însă îl avea, cu toată prestanţa sa, pe suzeranul regatului napolitan, papa Bonifaciu al VIII-lea, cel care avea toate motivele să spere în creşterea propriei sale influenţe, prin moştenirea tronului Ungariei de către Angevini. La vremea când mai marii ţării erau încă nehotărâţi, în primăvara anului 1301, însoţit de un mic anturaj, Carol a sosit prin surprindere la Esztergom, unde arhiepiscopul ales şi adept al papei, Grigore Bicskei, l-a încoronat în grabă cu o coroană de ocazie. Din clipa aceea, Carol s-a considerat domn legitim al ţării şi, întotdeauna, şi-a numărat anii domniei de la acea dată.

Sprijinul papei nu a fost o bună scrisoare de recomandare pentru majoritatea mărimilor ţării. Nu au acceptat încoronarea lui Carol, spunând că nu s-a derulat conform regulilor. După cum s-a formulat atunci, numai acea încoronare era valabilă care se săvârşea cu Sfânta Coroană, în locul tradiţional, respectiv în bazilica de la Székesfehérvár. Acesta a fost un principiu la care deseori se va face referire, în viitor. Mai mult, magnaţii ţineau morţiş ca tronul să fie ocupat prin alegere. Dintre candidaţii posibili, pe lângă Carol, s-a mai prezentat Venceslav, fiul şi moştenitorul regelui ceh Venceslav al II-lea, iar baronii au votat favoarea sa. Acesta îşi motiva dreptul la succesiune prin aceea că străbunica lui fusese fiica lui Bela al IV-lea, aşadar şi în vinele lui curgea puţin sânge din dinastia lui Arpad, apoi, pentru că el a fost logodit cu fiica lui Andrei al III-lea, Elisabeta (chiar dacă, ulterior, nu s-a căsătorit cu ea). Avantajul principal, trebuie să fi fost că şi el era minor, ca şi Carol, astfel că, deocamdată, baronii nu trebuiau să-şi teamă puterea. După ce a fost însoţit de tatăl său în Ungaria, la 27 august 1301, la Székesfehérvár, arhiepiscopul de Kalocsa a aşezat pe capul prinţului ceh, Sfânta Coroană.

Carol s-a retras în comitatele din sud, sub protecţia celui mai important adept al său, Ugrin Csák. Iar Venceslav, care, ca rege maghiar, folosea numele de Ladislau, şi-a aranjat reşedinţa la Buda. Domnia lui a rămas numai nominală şi, mai cu seamă, s-a redus la recompensarea partizanilor săi. „Baronii, – scrie cronica, – nu i-au predat nicio cetate, nicio putere sau demnitate, niciun fel de atribuţii juridice"[2]. Între adepţii celor doi regi a pornit de îndată războiul, favorizând anarhia. Cei din Kőszeg, susţinători ai lui Carol, până în anul 1301, s-au ridicat apoi în apărarea lui Venceslav şi, până în anul 1304, au

[1] Ediţia engleză îl mai asociază acestei perioade şi pe Ugrin Csák (n. ed.).
[2] *SRH* I. 481 = *Cronica pictată*, 240.

cucerit aproape tot ținutul transdanubian. În 1302, Matei Csák s-a autoînzestrat pentru vecie cu comitatele Trenčin și Nitra și, nu peste mult a invadat și comitatele Hont, Bars și Komárno. Ca semn clar al stărilor de fapt, nu mai puțini decât șapte baroni s-au intitulat palatini, în acei ani, și cel puțin patru chiar exercitau atribuțiile de palatin în teritoriile lor. Firește că, în asemenea împrejurări, nu se putea vorbi despre o putere centrală, cele mai multe demnități, printre ele și cea a judelui țării, rămânând necompletate.

Cu începutul, Carol a câștigat teren. Legatul lui Bonifaciu al VIII-lea, Nicolae, episcop de Ostia, a obținut încă în toamna anului 1301, la conciliul de la Buda, ca majoritatea colegiului episcopilor să treacă de partea lui Carol. Și mai importanți s-au dovedit unchii lui Carol pe linie maternă: regele german Albert de Habsburg și fratele său, Rudolf, ducele Austriei, a căror conduită i-a convins pe baroni și, până la începutul lui 1304, majoritatea a trecut de partea lui Carol. În vara acelui an, regele ceh, văzând situația disperată a fiului său, a venit să-l ducă acasă, împreună cu Sfânta Coroană. În toamnă, Carol și Albert conduceau deja o companie militară în inima Cehiei. În 1305, când tânărul Venceslav a urcat pe tronul ceh, nu s-a mai străduit să-și valideze pretențiile din Ungaria, ci, împreună cu însemnele încoronării, le-a trecut rudeniei sale, principele bavarez Otto.

Otto, fiind, pe linie maternă, nepotul regelui Bela al IV-lea, avea dreptul legal de a ocupa tronul, numai că șansele să-l poată obține erau puține. Cei din Kőszeg și sașii ardeleni i s-au alăturat, dar alți susținători nu a găsit. După ce a reușit să găsească doi episcopi care, la 6 decembrie 1305, l-au încoronat la Székesfehérvar, rătăcea descumpănit ici-colo, prin țară. În cele din urmă, Ladislau Kan, cu care ar fi vrut să stabilească legături de rudenie, l-a arestat în Transilvania, în primăvara anului 1307, i-a luat coroana, iar pe el l-a trimis acasă. Principele a purtat până la moartea sa, din anul 1312, titlul de rege al Ungariei, dar nu s-a mai încumetat la o nouă aventură.

În felul acesta, Carol a rămas singur în scenă. În anul 1306 a ocupat Esztergom, iar un an mai târziu și Buda. Pe vremuri, orașul l-a apărat cu atâta îndârjire pe Venceslav, încât din 1302, a fost anatemizat de către biserică. Unii „falși preoți" continuau însă să celebreze liturghia, ba chiar „înmulțind răul, cu și mai rău", s-au încumetat ca să-l excomunice pe papă din biserică, împreună cu toți prelații din partida adversă[3]. În iunie 1307, adepții lui Carol au atacat orașul pe neașteptate, și l-au cucerit cu ajutorul unor trădători. Pe doi membri ai magistratului i-au chinuit mortal, iar preoții răsculați au lăncezit în închisoare până la moarte. În fruntea orașului, în locul magistratului a fost numit un locțiitor regal cu titlul de *rector*, iar orașul și-a recăpătat autonomia abia în anul 1346. Această ultimă victorie a fost urmată, la 10 octombrie, de o dietă ținută pe câmpia Rákos, de lângă Pesta, unde, într-un cadru festiv, Amadeus Aba,

[3] *SRH* I. 482 = *Cronica pictată*, 242.

Iacob (Kopasz, Pleşuvul) Borşa, Ugrin Csák şi alţi demnitari l-au declarat pe Carol rege legal.

Nu a mai rămas decât să fie convinşi şi demnitarii care mai ezitau să legitimeze domnia lui Carol. În această problemă, papa Clement al V-lea, s-a grăbit să ajute din nou casa de Anjou. Un nou legat, cardinalul Gentile da Montefiore a sosit în ţară în primăvara lui 1308 şi, când cu rugăminţi, când cu ameninţări, i-a convins pe rând, pe Matei Csák şi pe cei din familia Kőszeg că este mult mai înţelept să se supună. A încercat să domolească cultul Sfintei Coroane. Şi fiindcă nu a reuşit să-i convingă de validitatea primei încoronări a lui Carol, în anul 1309, l-a încoronat el însuşi, din nou, cu o coroană nouă sfinţită de el, în biserica Fecioarei Maria (astăzi, biserica Matia Corvin). Gestul a fost zadarnic, după cum s-a convins chiar el, căci „opinia publică", ţinea morţiş la Sfânta Coroană, şi problema legitimităţii s-a rezolvat de-abia atunci când s-a reuşit convingerea lui Ladislau Kan să predea preţioasa relicvă. Odată obţinută, cu râvnita coroana s-a săvârşit, la 27 august 1310, „cu multă solemnitate şi bucurie"[4], a treia şi ultima încoronare, corectă şi unanim acceptată. Problema care persista era aceea dacă restaurarea formală a monarhiei avea sau nu să fie urmată de restaurarea autorităţii regale.

4. *Războiul cu oligarhii*

Obligat iniţial să se adapteze situaţiei, Carol a încercat să guverneze în cooperare cu oligarhii. A distribuit între ei demnităţile, străduindu-se cu greu să nu-i lezeze. Dar a fost hotărât să facă uz din plin de prerogativele sale regale. A ţinut cu strictеţe la restituirea bunurilor şi veniturilor regale şi ecleziastice uzurpate, precum şi la faptul ca baronii să renunţe în a-i constrânge pe nobilii provinciei lor să-i slujească. Din cauza aceasta, a fost curând târât într-un lung şi înverşunat război, care a durat până în anul 1323. În timpul acesta, puterea regală s-a aşezat pe baze noi, iar când au luat sfârşit luptele, monarhia de Anjou se născuse.

Şirul conflictelor a început cu luptele împotriva lui Matei Csáki. Fostul palatin s-a hotărât cu greu să capituleze, la încoronare s-a ţinut deoparte, în mod ostentativ, şi, în cele din urmă, a refuzat categoric să îndeplinească pretenţiile regelui. În primăvara anului 1311, Carol i-a retras demnitatea de mare vistier, iar prin acelaşi Gentile, care tocmai se pregătea de plecare, l-a excomunicat. Apoi a pornit la luptă împotriva lui. Nu peste multă vreme, terenul de luptă s-a transferat în partea de nord-est a regatului, unde un sprijinitor de nădejde al regelui, Amadeus Aba, în septembrie 1311, tocmai îşi pierduse viaţa în tulburările care au izbucnit la Košice. Carol a vrut să profite de ocazie pentru a lichida domeniul lui Amadeus, dar fiii acestuia au apelat la ajutorul lui

[4] *SRH* I. 486 = *Cronica pictată*, 247.

Matei Csák. Matei nu s-a arătat personal, dar a trimis o oaste uriaşă să asedieze oraşul Košice. Cu această ocazie a avut loc prima bătălie mare a lui Carol, la est de Košice, la Rozhanovce (Rozgony), în 15 iunie 1312. După spusele contemporanilor, „de pe vremea tătarilor", nu a mai fost o luptă atât de grea în regat, „şi cu toate că de partea regelui au căzut mai mulţi, totuşi el a câştigat o victorie glorioasă"[5]. Bătălia de la Rozhanovce este deseori pomenită ca o schimbare hotărâtoare în lupta împotriva oligarhiei. În realitate, a fost doar semnalul că regalitatea a rezistat primei încercări. Partea cea mai importantă de-atunci a urmat.

În anul 1313, războiul împotriva lui Matei a continuat cu ocuparea oraşului Trnava (Nagyszombat), dar tot mai mult ieşea la lumină faptul că, în acel război, Carol nu putea conta pe sprijinul baronilor. De aceea, în vara lui 1314, şi-a reînnoit alianţa cu rudele lui austriece, Frederic al III-lea şi fraţii lui. A iniţiat relaţii şi cu Ioan de Luxemburg, noul rege ceh, pentru ca în felul acesta teritoriul lui Matei să fie prins între două focuri. Însă nu a mai putut participa la campania convenită pentru anul următor, deoarece în dieta din august 1314, baronii i-au refuzat făţiş ajutorul lor. Regele a ridicat cu îndârjire mănuşa ce i s-a aruncat. I-a declarat infideli, tuturor le-a retras demnităţile şi a format un nou consiliu, din propriii lui cavaleri. Totodată a pornit războiul şi, în acest scop, în primăvara lui 1315 şi-a mutat reşedinţa din centrul ţării, la Timişoara.

Nu este uşor de explicat seria de succese din anii care au urmat, căci regele era în opoziţie cu aproape tot regatul. Avea o singură bază sigură: regiunea din sudul ţării a lui Ugrin Csák, decedat în 1311, din care provenea majoritatea aderenţilor săi. Putea conta şi pe prelaţii pe care şi-a alăturat în 1313, prin marile concesii făcute pe seama lor. Dar, în afară de aceştia, putea conta numai pe devotamentul populaţiei urbane şi al nobililor care se refugiau la el de pretutindeni. Se pare că în final, mai multe împrejurări i-au hotărât victoria. Pe de o parte, majoritatea demnitarilor nu şi-a asumat răspunderea unei revolte deschise faţă de regele încoronat. De aceea nici nu s-au unit împotriva lui, ci l-au lăsat să-i termine pe fiecare, pe rând. Pe de altă parte, fiecare victorie ridica prestigiul regelui şi atrăgea în tabăra lui noi şi noi aderenţi. Şi în cele din urmă, deşi nu a fost un factor decisiv, nu a fost de neglijat nici ajutorul oferit lui Carol de către Habsburgi.

Primul succes important l-a obţinut în nord, unde, chiar în 1314, i s-a ataşat magistrul Doncs, comitele de Zvolen (Zólyom). În iarna 1314–1315 a făcut ordine în Špiš şi Šariš, apoi, printr-un atac rapid, i-a obligat la pace pe Borşeşti şi pe fiii lui Ladislau Kan. Spatele frontului fiind astfel asigurat, în primăvara anului 1316, s-a întors împotriva celor din Kőszeg. Cu această ocazie s-a văzut că puterea, aparent solidă a baronilor, se sprijinea pe temelii

[5] *SRH* I. 488 = *Cronica pictată*, 250.

şubrede. De îndată ce a apărut regele în scenă, regiunea transdanubiană sudică, a lui Ioan Kőszegi s-a prăbuşit în câteva săptămâni. Nobilimea comitatelor Baranya, Somogy şi Tolna l-a salutat ca eliberator, mulţi castelani au trecut de partea lui, fără să scoată spada din teacă, iar cetăţile adverse erau înfrânte una după alta, de către oastea regală consolidată.

5. *Anii decisivi*

În anul 1317 a urmat perioada decisivă a războiului. În vest continua încă lupta împotriva familiei Kőszegi şi a oamenilor lor, când palatinul Kopasz Borsa şi fraţii săi au denunţat pacea încheiată în 1315 şi s-au aliat cu Petru, fiul lui Petenye, în seama căruia Carol însuşi lăsase guvernarea comitatelor Abaúj şi Zemplín. Se pare că au plănuit să cheme la tron pe una din căpeteniile ruse ale Haliciului. Ştefan Uroš (Milutin) al II-lea, regele sârb, a atacat ţinutul Srem. Însuşi Carol s-a întors împotriva lui Uroš şi, trecând peste Sava îngheţată, a asediat cetatea Mačva. Între timp, comandanţii lui l-au pus pe fugă, la Debrecen, pe Kopasz şi au ocupat, pe rând, cetăţile răsculaţilor din nordul Ungariei şi de dincolo de Tisa. Carol a sosit la locul faptei şi personal a condus asediul reşedinţei lui Kopasz, cetatea Adrian (Sălard). După căderea acesteia, palatinul rebel s-a închis în cetatea Şinteu[6], din adâncul pădurilor bihorene. Dar după un asediu de mai multe luni, l-au scos şi de acolo, prin înfometare, şi, legat în lanţuri, l-au dus în faţa regelui. Între timp, în decembrie 1317, au lichidat rămăşiţele puterii fiilor lui Amadeus Aba, deşi unul din fraţi, cu puţină vreme înainte, era încă aderent al lui Carol şi a fost comandant în lupta de la Debrecen.

După înfrângerea răscoalei de dincolo de Tisa, regele a pornit împotriva lui Matei Csák. În timp ce comandanţii săi ocupau Visegrádul, el însuşi, în octombrie 1317, cu ajutorul vărului său, regele german Frederic al III-lea, a ocupat Komárno. Matei, pierzându-şi două importante baze, a încheiat armistiţiu. Ajutorul austriac l-a prins pe Andrei Kőszegi, stăpânul regiunii vest-transdanubiene, între două focuri, aşa încât a fost nevoit să capituleze în faţa lui Carol, în tabăra militară aflată la Komárno. A putut să-şi păstreze titlul de comite de Vas, însă celelalte cetăţi a trebuit să le predea castelanilor regali.

Totuşi, luptele nu au luat sfârşit. Ioan Kőszegi s-a opus, încă ani la rând, în Slavonia, i s-a ataşat şi ruda sa, Andrei, în 1319, şi numai în anul 1321 au depus armele, păstrând o parte importantă a puterii lor. Soarta Transilvaniei, unde în fruntea opoziţiei stătea Moise Ákos, ginerele lui Kopasz,

---

[6] Autorul utilizează numele „Şoimi", care a fost, într-adevăr, o altă mică cetate de lângă localitatea omonimă din judeţul Bihor. Dar, cetatea aflată în focul acestor evenimente, cu numele de „Solyomkő", este situată în preajma Aleşdului. Uneori, în limba română, este citată şi sub numele de „Piatra Şoimilor" (n. ed.).

a rămas şi ea în suspensie. Voievodul numit de Carol, Dózsa (Doja) de Debrecen, a intrat în 1318, învingător în Cluj, dar abia în 1320 a reuşit să-l învingă pe Moise. Pacificarea definitivă a regiunii a îndeplinit-o urmaşul lui Dózsa, Toma de Szécsényi, în 1321, când le-a confiscat şi fiilor lui Ladislau Kan cetăţile. Între timp, la expirarea armistiţiului, s-a reînnoit războiul împotriva lui Matei Csák şi a aliaţilor săi. Oştile regale, în 1319, au ocupat reşedinţa fiilor palatinului Ştefan Akos, Diósgyőr, apoi, în 1320, au cucerit fortificaţiile partizanilor lui Matei, din Gemer, Heves şi Nógrád. Pentru restabilirea păcii mai lipsea, de fapt, numai înfrângerea lui Matei însuşi care, deocamdată, ţinea strașnic în mână ţinutul Váh, de-a lungul râului omonim, cu mai multe duzini de cetăţi amplasate pe culmi stâncoase. Înainte însă ca să se fi decis atacul lui Carol, întâmplarea i-a luat-o înainte. În martie 1321, Matei Csák a decedat şi, neavând niciun fiu, stăpânirea lui a încetat să mai existe. Oştile regelui au pus stăpânire pe regiune aproape fără nicio rezistenţă, iar reşedinţa lui, Trenčin, a fost constrânsă să se predea regelui însuşi, în luna iulie.

Războiul epuizant a luat sfârşit. Ca ultim act al restabilirii ordinii, în toamna lui 1322, Carol a făcut o vizită în Slavonia, i-a retras demnitatea de ban lui Ioan Babonić, sprijinitorul lui de până atunci, şi i-a încredinţat-o credinciosului său Nicolae Gútkeled. În vara anului 1323, împreună cu toată curtea, s-a întors de la Timişoara în inima ţării, demonstrând şi prin aceasta că lupta de decenii pentru putere o considera încheiată. Ca reşedinţă, în loc de Buda, pe care, din bune motive, era supărat, a ales pitorescul Visegrád. Totodată, a pus să i se sculpteze pecetea de maiestate şi a anulat toate înscrisurile de donaţii date până atunci. Acesta era un semn clar că în istoria monarhiei se deschidea o nouă pagină.

Victoria lui Carol asupra oligarhiei a fost atât de totală, încât menţinerea autorităţii regale nu a mai fost nici o dificultate. Oligarhii de odinioară au murit sau au pribegit, cetăţile lor erau păzite de oameni de încredere ai regelui. Singurii Kőszegi şi Babonić cu ai lor, au mai dispus o vreme de forţa necesară pentru a provoca tulburări, dar cu ei s-au descurcat uşor comandanţii regelui. Răscoala celor două familii a fost înfrântă, în 1327, de către banul slavon Mikcs Ákos şi de Alexandru Köcski, judele ţării. Au confiscat câteva cetăţi, iar Kőszegi şi ai lor şi-au pierdut, în plus, şi comitatele rămase, Vas şi Varaždin. În 1336, cu ajutor austriac, au mai făcut o încercare, însă această răscoală a lor a fost înfrântă de către banul Mikcs Ákos. În anul 1339, o ramură Kőszegi a emigrat în Austria, ceilalţi au capitulat definitiv şi, de atunci înainte, cu o avere redusă, au rămas supuşi docili ai monarhiei de Anjou.

Din acel moment, nimic nu a mai periclitat, timp de decenii, pacea interioară a monarhiei. Noua ordine pe care Carol a construit-o pe ruinele cârmuitorilor regionali s-a dovedit deosebit de solidă. Nu numai că el a avut o autoritate neobişnuit de mare, dar şi fiul său Ludovic a moştenit-o şi a păstrat-o. Lupta de decenii pentru putere, recucerirea pas cu pas a pământului statului,

nu a fost zadarnică. Pe cât a fost de obositoare cucerirea domniei, pe atât de uşoară s-a dovedit păstrarea ei. Şi ea s-a conservat intactă până la moartea lui Ludovic cel Mare.

6. *Aspiraţiile balcanice*

Odată cu eliminarea cârmuitorilor regionali s-a restabilit unitatea politică a regatului, ba chiar regalitatea a devenit mai puternică decât a fost vreodată. De la Bela al III-lea încoace, nu a mai fost rege maghiar care să fi putut dispune de puterea ţării în măsura în care a făcut-o Carol, după anul 1323. Doar ceva mai lipsea ca să revină la vechea ei strălucire, coroana Arpadienilor. Aceasta a fost redobândirea regiunilor balcanice. Carol şi-a consacrat acestei probleme, cu succes schimbător, cea mai mare parte a ultimilor douăzeci de ani de domnie.

Scopul principal a fost, după toate semnele, recuperarea regiunii de la graniţa cu sârbii. Principatele Mačva şi Bosnia de odinioară ale lui Rostislav, au ieşit, în învălmăşeala anilor 1290, de sub controlul coroanei maghiare. Principatul Mačva era guvernat, din 1284, de Ştefan Dragutin, fost rege sârb, a cărui soţie era o prinţesă din dinastia arpadiană, anume sora regelui Ladislau al IV-lea. După moartea lui, în 1316, fratele său, regele Ştefan Uroš al II-lea a ataşat regiunea Serbiei, fapt la care, după cum am văzut, Carol a răspuns contraatacând şi, la începutul lui 1317, a ocupat cetatea Mačva. În toamna lui 1319, şi-a consolidat reuşita printr-o nouă campanie, când a luat în posesie şi Belgradul.

Din cauza provinciei Mačva, Carol a intrat într-un conflict interminabil cu regele sârb Ştefan Decanski (1321–1331) şi cu urmaşul lui, Ştefan Dušan (1331–1355). El personal a invadat Serbia cel puţin de două ori (poate chiar de mai multe ori). În 1329 a despresurat Belgradul; iar în toamna anului 1334, respingând atacul lui Dušan, a ataşat ţării sale cetatea Golubac. Noua achiziţie a devenit parte a comitatului Caraş şi, până în anul 1390, a fost administrată de castelani regali. Avem cunoştinţă şi de faptul că, din partea atunci ocupată a Serbiei, o mulţime de valahi, conduşi de voievodul Bogdan s-au aşezat în partea de ţară dintre Mureş şi Dunăre. Spre sfârşitul domniei lui Carol, principatul Mačva a fost supus unei presiuni crescânde din partea sârbilor. Dušan a pustiit odată ţinutul Srem, iar prin 1340 pare să fi reocupat Belgradul.

În războaiele lui împotriva Serbiei, regele maghiar s-a bucurat tot timpul de sprijinul bosniacilor. În anii de după 1300, Bosnia a fost atrasă sub dependenţa sa de către Paul Šubić, banul croat, apoi, din anul 1322, a stăpânit-o banul Ştefan Kotromanić, cel ce a devenit întemeietorul dinastiei care a domnit până în anul 1463. Ştefan a cerut mereu sprijinul Angevinilor împotriva regilor sârbi şi a fost, până la capăt, vasalul fidel al lui Carol. Drept răsplată a primit, prin 1340, funcţia de comite a două comitate din Ungaria Fejér şi Tolna, pe care a păstrat-o până la moarte, în 1353.

Este de remarcat faptul că, pe cât de strâns ținea Carol posesiunea Mačva, pe atât de ușor s-a consolat cu pierderea Croației și Dalmației. Acolo, din 1312, domnea Mladen, fratele lui Paul Šubić, în numele Angevinilor, dar practic era independent. În 1322, cu prilejul pacificării Slavoniei, Carol a vizitat și Croația. Cu ajutorul magnaților locali l-a schimbat pe Mladen și l-a dus cu sine, ca prizonier, în Ungaria. Nu a fost un pas inspirat. Este adevărat că autoritatea clanului Šubić a slăbit, dar în locul lor nu a urmat o autoritate maghiară. Orașele s-au pus sub protecția Veneției, iar cetățile clanului Šubić s-au împărțit între cârmuitorii croați învingători. În 1326, banul Mikcs Àkos a încercat să-i constrângă la supunere, dar a fost înfrânt, iar Carol nu a mai îndrăznit să trimită în Croația trupe maghiare. Numai în nord, în regiunea Senj, comiții de Modruš, strămoșii Frangepanilor, i-au rămas fideli regelui, asigurându-i cel puțin ieșirea la Marea Adriatică.

S-a reînnoit expansiunea maghiară spre sud-est, în direcția „Cumaniei" de odinioară. Acest ținut se afla dincolo de „munții de zăpadă" (*partes Transalpinas*), adică de Carpații Orientali, numit în Evul Mediu târziu, „Havaselve"[7]. Aici, populația era în majoritate românească și în primele decenii ale secolului al XIV-lea, s-a organizat ca stat, sub domnia voievodului Basarab, de origine cumană[8]. La început, Basarab s-a arătat dispus să-l recunoască pe Carol ca suveran. Însă, prin anul 1325, s-a răzgândit și a căutat oblăduire la țarul bulgar[9]. În toamna anului 1330, regele maghiar a pornit personal să-l pedepsească, dar a trebuit să se întoarcă din drum, și în strâmtoarea îngustă Turnu Roșu a căzut în cursă. În decurs de patru zile (9–12 noiembrie) s-a prăpădit acolo toată elita oștii maghiare, Carol însuși datorându-și salvarea devotamentului unuia din baronii săi[10].

După aceasta, cucerirea Munteniei nu a mai intrat în discuție, iar prin strâmtoarea cu pricina nu a mai păsit vreo altă oștire maghiară. Tot așa, nici cucerirea Bulgariei, unde domnea dinastia Șișman, începând cu 1325, nu s-a mai pus în discuție. Cu toate acestea, de-a lungul Dunării de Jos, după 1320, suveranitatea maghiară s-a întins și dincolo de Porțile de Fier, așa încât, în 1335, Carol a restaurat demnitatea de ban de Severin, care încetase din anul 1280. Se pare însă, că aceasta nu însemna concomitent și achiziționarea trainică a cetății Turnu Severin, deoarece în timpul Angevinilor, banul de Severin este rar pomenit (1335–1359, 1376) și autoritatea lui s-a restrâns doar la stăpânirea cetăților Mehadia, Orșova și încă vreo câteva cetăți de graniță.

---

[7] Termeni utilizați de cancelaria maghiară pentru Țara Românească sau Muntenia (n. ed.).

[8] Mai exact, este vorba de originea cumană a *numelui* personajului (n. ed.).

[9] Istoriografia românească trece sub tăcere o asemenea interpretare, în fond extrem de plauzibilă, în condițiile de incipiență a vieții unui stat care, recuzând o variantă de autoritate, a căutat, automat, o alta, alternativă, la fel de apropiată geografic (n. ed.).

[10] Cunoscută în istoriografia noastră ca „lupta de la Posada". Localizarea luptei este o creație cărturărească, rezultată din lectura eronată a substantivului comun „posadă, posade" (n. ed.).

7. *Legăturile cu Austria, Cehia şi Polonia*

Prietenia dintre Carol şi verii lui din casa de Habsburg a fost multă vreme netulburată. În 1322, în lupta de la Mühldorf, un corp de oaste maghiară l-a ajutat pe Frederic al III-lea, cel Frumos, în străduinţa sa pentru ocuparea tronului german, – fapt pentru care ducii Austriei i-au redat în 1323, Bratislava (localitatea şi comitatul ajunseseră în mâna Habsburgilor în 1301, ca stăpânire a Agnetei, văduva lui Andrei al III-lea, de origine austriacă). Din acel moment însă, relaţiile austro-maghiare s-au deteriorat vertiginos. În 1328, Carol a trebuit să smulgă cu armele restituirea ţinutului Medjzmurje (Muraköz – teritoriul de graniţă dintre Drava şi Mura), ocupat pe vremea lui Otokar, iar în 1336 ducii au sprijinit cu tărie răscoala clanului Kőszegi, ba chiar i-au acceptat ca vasali ai lor. Ca pedeapsă, în 1337, Carol a intrat în Austria, comandanţii lui devastând provinciile Habsburgilor, până la Ljubljana. Pacea s-a restabilit curând, dar nu şi prietenia în inima lui Carol. În 1339, ducele Albert al II-lea i-a primit pe cei ce aparţineau de acelea dintre ramurile familiei Kőszegi, care nu s-au arătat dispuse să se supună lui Carol.

Ungaria a găsit prieteni de nădejde în nord, în dinastia de Luxemburg, instalată în Cehia şi, mai cu seamă, în dinastia Piast, din Polonia. Încă din 1306, Carol l-a ajutat cu arme, în luptele lui interne, pe Wladislav Łokietek, viitorul restaurator al regatului polonez, cu toate că atunci el însuşi se zbătea să înlăture constrângerile oligarhice. De atunci înainte, alianţa maghiaro-polonă a rămas unul din stâlpii de neclintit ai politicii angevine. Atât în timpul domniei lui Wladislav (1320–1333), cât şi a fiului său, Cazimir al III-lea, cel Mare (1333–1370), Carol a trimis de mai multe ori trupe de sprijin în războaiele împotriva cavalerilor teutoni, a tătarilor Hoardei de Aur şi a lituanienilor. Alianţa a devenit şi mai strânsă printr-o legătură dinastică de mare însemnătate. Carol a pierdut succesiv trei soţii, câte o principesă din Halici, Silezia şi Cehia, şi nu avea copii. În 1320, s-a căsătorit cu fiica lui Wladislav, Elisabeta. De la ea a avut cinci fii, dintre care trei au ajuns la maturitate Ludovic, Andrei şi Ştefan. Datorită încuscririi, în 1339, Cazimir a lăsat ţara regelui maghiar şi urmaşilor lui, în cazul în care el nu ar fi dispus de alţi moştenitori.

Alianţa dintre dinastia de Anjou şi cea de Luxemburg a atins rareori gradul de amiciţie al celei polone, totuşi se poate spune că a fost cordială. Am văzut că regele Ioan (1310–1346) l-a ajutat pe Carol şi împotriva lui Matei Csák. Mai târziu, s-au apropiat şi mai mult din cauza deteriorării relaţiilor maghiaro-austriece, deoarece legăturile dintre dinastiile de Luxemburg şi Habsburg au fost tot timpul rele. Menţinerea concomitentă a prieteniei polone şi a celei cehe nu a fost uşoară, deoarece cele două ţări au fost inamice decenii la rând. În baza dreptului de moştenire a lui Venceslav al II-lea (mort în 1306), familia Luxemburg avea pretenţii la tronul Poloniei, pe când dinastia Piast ar fi dorit să redobândească Silezia care, odinioară, aparţinuse Poloniei.

Fără îndoială, cea mai mare realizare diplomatică a lui Carol a fost normalizarea relațiilor celor două țări. În august 1335, delegații lui Ioan și Cazimir s-au întâlnit pe pământ maghiar, la Trenčin și au stabilit clauzele împăciuirii, care conțineau renunțarea ambelor părți la pretențiile care generaseră crizele. Apoi, în noiembrie, cei doi domnitori s-au întâlnit la Visegrád, ca oaspeți ai lui Carol. Nu au sărbătorit doar încheierea îndelungatului conflict, ci au încheiat și o alianță îndreptată, în principal, împotriva ducilor austrieci. În cadrul unei înțelegeri separate, ceho-maghiare, au încercat să neutralizeze dreptul Vienei de oprire a mărfurilor și să reorienteze drumul comercial care ducea din Ungaria, pe pământ german, pe direcția Praga.

Între timp, dinastiei maghiare de Anjou i s-au deschis perspective nu numai spre tronul Poloniei, ci și spre cel al Neapolului. La timpul respectiv, acesta, fusese atribuit, prin hotărâre papală, celui de-al treilea fiu al lui Carol al II-lea, lui Robert (1309–1343), dar regele maghiar nu s-a împăcat niciodată cu aceasta. S-a referit la tatăl său, care a fost cel mai vârstnic fiu al lui Carol al II-lea, de aceea coroana „Siciliei" i se cuvine lui, prin dreptul de primogenitură. Pe lângă aceasta, a avut pretenții asupra a două feude din Neapole, principatul de Salerno și domeniul Monte Sant'Angelo, care reprezentau moștenirea mai restrânsă, pe linie paternă. Până la urmă, conflictul a fost aplanat prin înțelegerea dintre rudenii. În 1333, la chemarea bătrânului Robert, al cărui fiu murise lăsându-l numai cu două nepoate, Carol a făcut o vizită în Italia și l-a logodit pe cel de-al doilea fiu al său, Andrei, în vârstă de șase ani, cu Ioana, moștenitoarea aleasă de Robert. Deoarece, pe atunci, în Europa nu prea domneau femei, era justificată speranța lui Carol că, într-o zi, Andrei va fi regele Siciliei.

8. *Moartea și reputația lui Carol*

Carol a murit în vârstă de 54 de ani, la 16 iulie 1342, la Visegrád, după mai bine de patru decenii de domnie. A fost îngropat la Székesfehérvár, o lună mai târziu. Și ce putea fi mai semnificativ pentru prestigiul lui decât că, la ceremonie, au participat atât regele Poloniei, cât și moștenitorul tronului ceh, împăratul Carol al IV-lea de mai târziu. Mai târziu, grandoarea sa a căzut în uitare și doar istoriografia modernă a încercat să-i reabiliteze figura în galeria de portrete a istoriei. Politica lui realistă, consecventă și hotărâtă, precum și personalitatea lui discret bănuitoare și, poate, mohorâtă, în ochii contemporanilor a fost estompată de cea deschisă, amabilă și totodată de rege cavaler, a fiului său, Ludovic cel Mare. A fost ușor să se uite că întreaga operă a vieții lui Ludovic s-a construit pe ceea ce a înfăptuit tatăl său: cu spada a unit și cu înțelepciune a reformat regatul.

La uitare a contribuit și împrejurarea că faptele lui Carol nu și-au găsit un cronicar pe măsură. Despre cele mai importante decenii ale domniei lui, până la începutul anilor 1330, ne relatează un călugăr franciscan, în care, cu oarecare

certitudine, cercetarea modernă l-a văzut pe şeful diecezei locale, pe „provincialul" Ioan. Prezentarea călugărului este corectă şi respectuoasă, dar de-abia a putut să-şi mascheze antipatia faţă de rege. Realizările sale politice l-au lăsat rece. Luptelor sale dramatice împotriva oligarhilor abia dacă le-a consacrat câteva rânduri. În schimb, a zăbovit, aproape cu desfătare, asupra a două capitole dintre cele mai triste ale domniei lui: atentatul lui Felician Záh şi cele petrecute câteva luni mai târziu, prin înfrângerea suferită în Muntenia, fără să omită să conexeze cele două evenimente, ca fiind instructive din punct de vedere moral. Astfel s-a întâmplat că episodul atentatului, neînsemnat din punct de vedere politic, s-a păstrat ca cel mai memorabil fapt al epocii sale, ca un eveniment caracteristic.

Felician a fost un nobil, membru al clanului Záh, având moşii mai ales în comitatul Nógrád. În 1310, îl găsim printre credincioşii lui Matei Csák, mai târziu, împreună cu unii dintre tovarăşii săi, a trecut în serviciul lui Carol şi, o vreme, a fost castelanul cetăţii regale Şintava (Sempte), de lângă Trnava. La data de 17 aprilie 1330, abia revenit dintr-o solie din Cehia, în palatul din Visegrád, s-a repezit, cu spada scoasă, asupra familiei regale aflată tocmai la masa de prânz. Nu a reuşit decât să o rănească la mână pe regina Elisabeta, căci soldaţii gărzii l-au tăiat în bucăţi în câteva clipe. „Capul i-a fost trimis la Buda, iar cele două mâini şi două picioare în alte oraşe"[11]. Fapta a fost urmată de o răzbunare nemiloasă. Pe fiul atentatorului, l-au legat de coada calului care l-a târât până ce a murit; dintre fetele lui, pe cea mai mare au decapitat-o, iar pe Clara, încă nemăritată, au mutilat-o. Sentinţa supremă a fost dată la 15 mai de către judecata a 24 de baroni. Potrivit acesteia, întregul clan al lui Záh a fost găsit vinovat, membrii lui, „până la a şaptea spiţă", au fost condamnaţi la confiscarea averii şi servitute veşnică. Pe cei până la gradul al treilea i-au condamnat la moarte, tot condamnare la moarte au suferit şi rudele directe a lui Záh, pe linie feminină: ginerii, nepoţii, surorile lui şi toţi urmaşii lor. După condamnare, încă ani la rând a continuat goana, prin toată ţara, după membrii clanului Záh şi a averilor lor.

Nici cronicarul, nici baronii judecători nu au comunicat motivul atentatului, care, chiar, şi după secole, a dat prilej la multe presupuneri. Potrivit celei mai credibile explicaţii, Clara Záh, doamnă de onoare pe lângă regina Elisabeta, a fost sedusă de fratele mai mic al reginei, regele Cazimir al III-lea, de mai târziu, cu complicitatea surorii sale, fapt ce a provocat furia justificată şi dorinţa de răzbunare a tatălui. Pe cât se vede, acest banal episod a fost fundalul celei mai mari senzaţii a secolului din Ungaria, iar represaliile înfiorătoare, care i-au urmat, au lăsat o pată de neşters pe renumele de domnitor al lui Carol.

[11] *SRH* I. 494 = *Cronica pictată*, 258.

X. Noua monarhie

Privind retrospectiv, este clar că venirea la tron a Angevinilor a adus o schimbare de dinastie, atunci însă nu s-a pus accentul pe aceasta, ci pe continuitatea moştenirii. Carol nu-şi revendica drepturile din alegerea supuşilor, nici din încoronarea cu Sfânta Coroană, ci pomenea de moştenirea „cuvioşilor strămoşi de sfântă amintire", care, i se cuvenea prin „dreptul naşterii". Dintre fiii lui, desigur nu întâmplător, pe doi i-a botezat cu numele regilor sfinţi, Ladislau şi Ştefan. Legătura strânsă dintre cele două case domnitoare o exprima şi stema Angevinilor care, într-unul din câmpuri reprezintă emblema familiei, crinul, iar în celălalt, dungile orizontale roşii-argintii, ale Arpadienilor. Principiul moştenirii a fost important pentru dezvoltarea formulelor autocratice care au caracterizat domnia lui Carol.

1. *Principiile*

Programul lui Carol, ca şi al oricărui nou regim în Evul Mediu, a fost refacerea „vechii" ordini şi „restabilirea bunăstării ţării". Dar oricâte planuri ar fi acoperit această deviză, ea nu cuprindea folosirea dietelor. În anii războiului civil, regele a fost nevoit să convoace câte o adunare în fiecare an, deşi se poate bănui că, de la început, avea aversiune faţă de ele. Ultima de care avem cunoştinţă s-a ţinut în anul 1320. După victoria sa, Carol nu a mai simţit nevoia să ţină seama de aşteptările supuşilor săi. După cum s-au plâns ei mai târziu, „le-a interzis să-şi mai ţină adunările tradiţionale"[1], iar pe de-asupra, niciodată nu a respectat acele zile de judecăţi anuale, prescrise în Bula de Aur.

În loc de diete s-a extins concepţia, potrivit căreia regele domnea în „deplinătatea puterii" (*plenitudine potestatis*), ba chiar unii adepţi ai săi au îndrăznit să susţină că „cuvântul lui era lege"[2]. Într-adevăr Carol a deprins obiceiul să nesocotească tradiţia şi „prin deosebita sa bunăvoinţă" (*de speciali gratia*), să împartă privilegii care erau potrivnice ei. O asemenea largă interpre-

[1] *Fejér* VIII/4. 323 = Carol Robert 188. Pe lângă aceasta, în 1336 se aminteşte o *generalis congregatio regnicolarum*. Arhiva Naţională Maghiară, Colecţia de Diplome Fotocopiate (DF) 27.9568.

[2] 1335: mandatis ... regis, que habent vigorem, obedientes ut tenemur. Citat de *Gerics J.*, Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995, 299.

tare a puterii depline a regelui nu fusese străină nici monarhiei Arpadienilor, dar sofisticata ei concepție a apărut numai în vremea lui Carol și derivă, probabil, din tradiția politică a monarhiei din Sicilia.

În principiu cel puțin, luarea hotărârilor s-a împărțit între domnitor și consiliul său compus din „prelați și baroni", adică cel care cuprindea pe înalții demnitari bisericești și laici ai regatului. Lista lor nominală, pe care, cam din 1190, o cuprindea protocolul final (eschatocolul), după anul 1323, a suferit o schimbare importantă. Pe vremea Arpadienilor, cei mai mulți comiți comitatensi se bucurau de același rang și privilegii ca și baronii. După 1333, acest statut a fost menținut numai pentru comitele de Pojon (Bratislava), ceilalți fiind excluși treptat din rândurile demnitarilor. Curând, au pierdut și privilegiul de a avea, la fel ca și baronii, steag propriu și să poată uza de câte o pecete autentică. Începând cu 1354, nici demnitarii curții reginei nu mai erau pomeniți printre baroni, în felul acesta numărul baronilor laici ajungând în jur de 12, completat (din anul 1350) cu o nouă demnitate, „marele ușier" (*magister janitorum*), care conducea protocolul curții regale, iar din 1380, în mod neoficial, era numit și „magistrul curții" (*magister curiae*). Grupul baronilor bisericii se compunea, ca și mai înainte vreme, din 14 persoane, din care doi arhiepiscopi și 12 episcopi.

Dieta fiind suspendată, baronii și alți înalți demnitari au fost chemați să reprezinte, la interior și în străinătate, „obștea" (*universitas*) regatului, adică stările. Ei au fost asistenții regelui în promulgarea sentințelor, dacă acela, în mod excepțional, judeca el însuși, pe lângă aceea că întotdeauna regele se referea la sfaturile (*consilium*) lor, atunci când făcea donații de slujbe, moșii sau privilegii. Hotărârile lui deveneau executorii numai cu consimțământul formal al baronilor. În anul 1330, când în cazul lui Felician Záh domnitorul a fost lezat personal, 24 de baroni și comiți au hotărât condamnarea, ca un tribunal în principiu independent. În ceea ce privește problemele externe, în anul 1328, trei prelați și 29 de demnitari laici, împreună baroni, comiți și castelani, au garantat într-o diplomă aparte, „în numele lor, al urmașilor și al urmașilor urmașilor lor", pacea de la Bruck, semnată cu ducii austrieci[3]. Pacea semnată cu Veneția, în 1348 a fost confirmată de 20 de demnitari bisericești și laici.

În ce privește Bula de Aur, Carol, când în 1318, prelații săi i-au scos-o la iveală, a ezitat să o confirme și nici mai târziu nu a dorit să o ia în considerare. Deja în 1312 afirma că „ori de câte ori suntem în război, potrivit obiceiului, nobilii țării noastre sunt obligați să participe cu noi, pe cheltuiala lor proprie"[4], deși dispozițiile Bulei erau tocmai contrare. În războiul împotriva

[3] *Fejér* VIII/7. 204.

[4] 1312: more et consuetudine nobilium regni nostri cum ipsorum propriis expensis et sumptibus, quandocumque nos exercitum habere contingat, nobiscum tenentur exercituare; *V. Sedlák* (red.): Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I. Bratislavae, 1980. 429.

oligarhilor s-a obişnuit ca, din an în an, să anunţe ridicarea generală la oaste a nobilimii şi nu a renunţat la aceeaşi practică nici mai târziu. Între anii 1316 şi 1340, potrivit cunoştinţelor de până acum, numai în doi ani (1325, 1335) nu a fost convocată „campania regală" (*regalis exercitus*). (Ţintele nu ne sunt întotdeauna cunoscute). Când era anunţată, era obiceiul ca toate procesele să fie amânate până la sfârşitul ei, ceea ce oficial s-au numit a fi „lăsarea la vatră a oştirii regale" (*dies residentiae exercitus*). Începând din 1329, campaniile erau categoric îndreptate spre exteriorul hotarelor şi putem fi siguri că majoritatea nobilimii a fost nevoită să participe.

2. *Regele şi biserica*

Înclinaţia lui Carol spre despotism s-a manifestat şi faţă de biserică, fără să ţină nicio clipă seama de cât era de îndatorat prelaţilor săi. Când voievodul Ladislau Kan îl tiraniza pe episcopul din Transilvania, iar Matei Csák ţinea sechestrate bunurile bisericilor din Nitra şi Esztergom, Carol îşi găsise la prelaţii săi ajutorul de care avea nevoie pentru a supravieţui. Atunci, drept recompensă, a făcut donaţii generoase. În 1313, i-a donat pentru vecie episcopului din Veszprém, demnitatea de comite al comitatului, iar arhiepiscopului, în 1315, cetatea Komárno, care încă mai era ocupată de Matei Csák, la fel împreună cu funcţia de comite al comitatului. Relaţiile cu prelaţii au început să se răcească începând cu anul 1317. Revolta prelaţilor a fost provocată de pacea semnată cu Matei Csák, deoarece, fără asentimentul lor, regele a lăsat în mâinile oligarhului bunurile bisericeşti uzurpate. În primăvara lui 1318, consiliul episcopilor, cu efectiv complet, s-a adunat la Kalocsa şi a făcut alianţă, în mod festiv, contra oricui ar leza biserica în oricare dintre drepturile sale. „Pentru binele ţării" au dorit să se îngrijească de măsuri corespunzătoare şi l-au invitat pe Carol să ţină o dietă, unde să-şi poată expune propunerile[5]. Episcopul de Nitra a mers până acolo, încât l-a excomunicat pe Matei Csák şi pe toţi aderenţii lui, deşi printre cei excomunicaţi o bună parte trecuse deja în slujba regelui.

Carol a ţinut dieta dorită, dar nu a uitat. În 1320, i-a retras arhiepiscopului cetatea şi comitatul Komárno, dându-i în schimb comitatul Bars. Schimbul era dubios, deoarece Bars-ul era încă în mâinile lui Matei Csák. Apoi, în 1323, cu ocazia revizuirii donaţiilor, nu a mai confirmat nici donaţia Veszprém-ului, nici pe cea a Bars-ului, ceea ce le-a invalidat automat. Astfel, prelaţii au devenit unelte docile ale puterii sale. În 1338, unul dintre ei l-a denunţat papei şi a cerut păstrarea anonimatului, în aşa fel „ca mânia regală să nu-l poată atinge". Scrisoarea, chiar dacă cuprindea şi exagerări, dădea o imagine exactă despre modul de a guverna al regelui. Pe scurt, pomenea şi

[5] De ... bono statu regni opportunis remediis providere; *MES* II. 745 = Carol Robert 118.

nedreptăţile obişnuite faţă de nobili, dar în principal relata nemulţumirile bisericii. Regele, se scria, nu a mai îngăduit alegeri canonice de 23 de ani, în locul lor el numea episcopii, de multe ori, chiar în timp ce predecesorul era încă în viaţă. La învestitură le pretindea o taxă, de Anul Nou un cadou, iar clerul era copleşit în mod samavolnic de impozite, anual îi constrângea la participări militare, uneori chiar mai des, confisca averea prelatului decedat, în timpul cât scaunul nu era ocupat, ţinea sub sechestru bunurile bisericeşti, conferea drepturi de patronat, cita preoţii în faţa instanţelor civile, ba chiar îi obliga să dueleze. După toate acestea, adăuga autorul scrisorii, era de temut că va urma „răscoala întregului popor maghiar"[6].

Desigur, aceasta nu a fost nimic altceva decât o speranţă iluzorie. Carol se bucura de sprijinul unanim şi necondiţionat al baronilor săi, era atât de neclintit pe tronul său, încât nicio mişcare tulburătoare nu avea şanse de reuşită. Biserica maghiară nu putea aştepta prea mult sprijin din Avignon, deoarece Carol s-a bucurat mereu de tot atâta protecţie din partea Sfântului Scaun ca şi la începutul domniei sale. Pe cardinali nu-i prea interesa această ţară îndepărtată şi săracă, de aceea rareori pretindeau de acolo beneficii, iar papii nu prea cercetau completarea scaunelor episcopale, dacă taxele ce li se cuveneau soseau la timp.

Între anii 1281–1286 a activat pentru prima dată în Ungaria, un perceptor papal de impozite, în persoana lui Gerardo da Modena. Succesul său a fost limitat. În timpul lui Carol primii perceptori au sosit odată cu cardinalul Gentile, în anul 1308. Începând cu 1317, Rufinus de Civinio, arhidiacon de Tolna, a fost însărcinat să încaseze partea restantă a întreţinerii (*procuratio*), ce i se cuvenea lui Gentile, precum şi venitul anual al scaunelor episcopale vacante. Este semnificativă modestia posibilităţilor existente, prin faptul că, în timpul şederii sale de trei ani, a reuşit să adune 2.967 de florini[7], din care 1.744 s-au cheltuit cu propria lui întreţinere. Mai mare succes a avut următoarea colectare de impozite, care a început în 1332 şi a durat şase ani. Subiectul ei a fost obişnuita zeciuială papală, adică a zecea parte a venitului anual al fiecărui venit bisericesc. Regele a consimţit la acţiune, cu condiţia ca o treime din încasări să-i revină. Perceptorii au cutreierat întregul regat, de două ori pe an, până în 1337, încasând fără milă zeciuială de la fiecare cleric. Rezultatul activităţii lor a fost trecut într-un registru contabil care conţinea recensământul beneficiilor repartizat pe dieceze şi, în cadrul acestora, pe arhidiaconate. Cu toate că şi mai târziu, pe vremea lui Ludovic cel Mare, au umblat pe aici perceptori papali (1350–1354, 1373–1375), aceasta este singura însemnare de un asemenea gen care s-a păstrat şi este un izvor de o valoare nepreţuită pentru cercetarea epocii.

---

[6] *Fejér* VIII/4. 323 = Carol Robert, 188.

[7] Moneda de aur care a dat numele tradiţional al monedei maghiare, în uz şi astăzi: „forintul" (n. ed.).

3. *Baronii lui Carol*

De-a lungul războaielor interne, vechea elită a dispărut şi locul ei a fost luat de către cei credincioşi noii dinastii. Începând cu 1315, oameni noi au apărut în consiliul lui Carol şi, de când, după propria-i expresie, „a obţinut întreaga posesiune"[8] a puterii, cârmuirea regatului se compunea exclusiv din aceştia. Ei aveau cu totul alte relaţii cu dinastia decât generaţia anterioară. Vechii baroni, în baza averii şi a originii lor, şi-au format un drept din participarea la putere. Cei noi, toţi, erau creaţia lui Carol şi în alegerea lor regele decidea cu relativă libertate. Datina pretindea numai atât, ca baronul să fie nobil şi cu avere. Aşadar, dacă domnitorul ridica la rangul de baron pe un adept al său mai sărac, se cuvenea să-l înzestreze cu o moşie corespunzătoare. De alte pretenţii sociale nu trebuia să ţină seama.

Singurii străini cărora regele le-a încredinţat o importantă autoritate au fost cei din neamul lui Filip Druget, un cavaler francez din Neapole, şi rudelor lui. Filip Druget a venit în Ungaria în suita lui Carol, a avut un rol cheie în înfrângerea lui Aba şi, din 1317, a fost pus în fruntea mai multor comitate nord-estice[9]. În 1323 a devenit palatin şi începând de atunci, prima demnitate a ţării a devenit ereditară în familia sa. În 1327, când a murit, urmaş i-a fost mai întâi fratele său, Ioan, apoi, în 1334, fiul cel mai vârstnic al acestuia din urmă, pe nume Wilhelm. De la început, Filip a avut parte de donaţii generoase de posesiuni, şi deoarece toată averea lui a moştenit-o Wilhelm, la moartea aceluia, averea familiei se compunea din nu mai puţin de nouă castelanii, în nord-estul Ungariei.

O altă personalitate conducătoare a guvernului a fost Toma de Szécsény, un nobil din comitatul Nógrád, de origine aleasă, dar cu avere modestă. Pe când rudele lui, membri mai bogaţi ai clanului Kacsics, erau fidelii lui Matei Csák, el a luat poziţie împotriva lor şi l-a urmat pe rege în ţinuturile sudice ale ţării. Pentru previziunea sa, mai târziu a fost copios răsplătit. În 1313 era încă numai castelanul cetăţii L'ubovňa (Lubló), cucerită de neamul Aba, dar nu peste mult a primit funcţii de comite şi demnităţi de baron, ca în 1321, regele să fie numit voievod al Transilvaniei. Timp de 21 de ani, până la moartea lui Carol, Szécsényi a guvernat Transilvania aproape cu puteri depline şi s-a distins nu numai prin pacificarea definitivă a regiunii, ci şi prin înfrângerea răscoalei saşilor din 1324. Totodată, a fost comitele a două comitate din patria-mamă: Solnoc, al cărui titlu de comite fusese trainic legat, din anii 1260, de demnitatea voievodală, şi Arad, care se afla în secolul al XIV-lea, tot sub administrarea voievodului. Mai târziu, regele i-a concedat şi alte funcţii şi demnităţi,

[8] 1323: imprimis quidem, cum adhunc regimen et regni nostri gubernaculum pleno non fuissemus adepti; *A.* II 69.

[9] Ediţia engleză le specifică: Špiš şi Újvár (n. ed.).

cum a fost cea de comite de Nógrád, în 1335, apoi cea de Trenčin, în 1338. Ca preț al fidelității sale, ades dovedită, a avut posibilitatea să-și agonisească o avere uriașă, în primul rând din bunurile confiscate de la rudele lui și de la alți răzvrătiți. La moartea lui Carol, cu cele patru cetăți ale sale, el era unul din cei mai mari proprietari nu numai al comitatului Nógród, ci și ai întregului stat.

Mikcs Akos a fost al treilea stâlp al regimului. A fost și el, prin naștere, de origine distinsă, dar moștenirea lui se compunea numai din câteva sate din comitatul Pest și o străveche mănăstire familială. În 1308, s-a evidențiat în serviciul lui Carol, în calitate de castelan al cetății Buda Veche, apoi din 1315, până în 1327, ca guvernator în Šariš și Zemplín. Din 1325, a purtat și demnitatea de ban slavon, până la moartea sa, din 1343. Ca ban, a avut un rol hotărâtor în înfrângerea răscoalei clanului Babonić și celei a lui Kőszegi. În timp, a reușit să adune o avere familială compusă din trei cetăți și un mare număr de sate, cea mai mare parte în teritoriile ce i-au fost încredințate.

Timp îndelungat Donch de Zvolen (Zólyomi) a fost și el o personalitate importantă în consiliu, dar cariera lui ilustrează cel mai bine cât de neîncrezător a rămas regele față de aceia care i s-au alăturat venind din cealaltă tabără. Tatăl său, comitele Dominic de Zvolen, a luptat încă de partea regelui Venceslav, iar unchiul său, Dumitru, a apărat cetatea Šariš față de Carol, și a căzut în bătălia de la Rozhanovce, luptând împotriva lui Donch, care „moștenise" Zvolenul de la tatăl său. În 1314, a părăsit partida ostilă regelui și, de atunci, l-a sprijinit cu credință pe Carol. Totuși, nu a reușit niciodată să risipească total bănuiala care plutea în jurul persoanei sale și regele l-a deposedat treptat de autoritatea sa. În 1330, i-a luat Orava (Árva), compensându-l cu altceva, în 1338 l-a mutat din Zvolen, iar în 1339 a fragmentat uriașul comitat de pădure, punând comiți separați în fruntea comitatelor Turc și Liptov. În sfârșit, în 1341, i-a luat posesiunile moștenite din Zvolen, dându-i în schimb castelania Valcăului, din îndepărtatul comitat al Crasnei.

4. *Curtea regală*

Mecanismele cârmuirii dinastiei Anjou nu sunt, nici astăzi prea ușor de conturat. Cercetările au dedicat destulă atenție studierii scaunelor de judecată și cancelariei, dar aproape deloc mecanismului guvernării, în care curtea a avut un rol decisiv. În Evul Mediu târziu se deosebea încă cu grijă „curtea" (*curia*) de „palatul" (*aula*) regelui, însă această importantă disociere, nu a stârnit cel puțin până în prezent, prea mult atenția. Avem bune motive să credem că diferențele dintre cele două noțiuni au fost esențiale, dar în ce anume au constat nu știm mai nimic. Se poate imagina că prin *aula* se înțelegea „curtea privată" a regelui, pe când *curia* se numea „curtea publică" a domnitorului, unde se sfătuia cu prelații și baronii săi. În clipa de față însă, toate acestea sunt

numai presupuneri, chiar dacă ajută, poate, să arunce o rază de lumină asupra funcționării guvernării dinastiei de Anjou.

În principiu, curtea era deschisă oricărui nobil. Când Carol a semnat cu neamul Kőszegi pacea, din 1339, chiar și acelora le-a fost permis, în mod expres ca, de atunci, „atât în curtea sa, ca și în alte părți umblând, la timpul potrivit ... să stea în fața lui, să rămână alături de el și să îndeplinească serviciile cuvenite lui, ca și ceilalți credincioși ai săi"[10]. În fapt, acest lucru le era îngăduit numai acelora pe care domnitorul i-a numit în slujbă sau au fost membri aleși ai curții sale. Cei din neamul Kőszegi au fost excluși de la curte, întocmai ca și alții, al căror trecut era pătat. Acasă, ei se puteau bucura în pace de averea lor, dar funcții nu puteau spera să mai obțină până când va fi rămas la putere dinastia Angevinilor.

În mod cert, sub o formă oarecare, *aula* a existat și în timpul Arpadienilor. Din secolul al XII-lea avem cunoștință de asemenea nobili care fuseseră ori păsiseră în slujba personală a regelui. În secolul al XIII-lea, se pomenesc destul de frecvent „tinerii curții" (*aulae juvenes*, paji) care îndeplineau diferite însărcinări pentru rege. Însă cu această instituție, sub aspectul ei închegat, ne vom întâlni numai începând cu timpul lui Carol I. Persoane numite paji apar în anturajul său deja din 1311, dar începând cu 1321, pot fi întâlniți și „aprozi ai curții" (*aulae parvulus*), iar din 1324 și „cavaleri ai curții" (*aulae miles*). În cadrul acestei ierarhii, care trebuie să fi fost o inovație a epocii, aprodul a fost firește cel mai mic în rang, iar cavalerul cel mai înalt, dar exista posibilitatea înaintării în grad. Cunoaștem zece cazuri în care tânărul a devenit, cu timpul, cavaler. Iar într-un caz, cel al lui Petru Cudar, putem urmări întreaga lui carieră la curte, de la aprod, la cavaler. În ceea ce-i privește pe „tineri", reiese clar din examinarea carierei vieții lor că titlul nu depindea de vârstă. Nu puțini sunt acei membri ai aulei care au purtat titlul de „tânăr" decenii la rând, deși între timp, evident, îmbătrâniseră. Este mai mult sau mai puțin de la sine înțeles că denumirea, indica aceeași categorie care în Anglia se numea *squire*, în altă parte „purtător de arme" sau scutier (*armiger*, în franceză *sergeant*, în germană *Knappe*), respectiv un mântuitor de arme care (încă) nu trecuse de învestitura de cavaler. Mai devreme a putut avea o altă semnificație căci, după cum ținem minte, în aula Arpadienilor erau numai „tineri", nu și „cavaleri".

Primii cavaleri ai lui Carol s-au recrutat dintre credincioșii lui străini, austrieci, croați, cehi, polonezi. Maghiarii nu se întâlnesc decât începând cu anul 1336. Până în 1342 cunoaștem în total 60 de persoane care au purtat

[10] tam in nostra curia quam aliis in nostris processibus comode tempore opportuno, prout alii nostri fideles, ... nostram adeundi presentiam, manendi et congrua servitia exhibendi liberam habeant facultatem; *P. Engel*: Die Güssinger im Kampf gegen die ungarische Krone. In: *H. Dienst, Irmtraut Lindeck Pozza* (red.): Die Güssinger. Eisenstadt, 1989. 108.

unul dintre aceste titluri, dar pomenirea lor este întâmplătoare şi, probabil, au fost mult mai mulţi. În acest număr sunt incluşi şi membrii curţii reginei şi ai prinţilor, care purtau aceleaşi titluri. Despre o curte princiară separată avem date începând cu 1340. Mai întâi, probabil, era vorba de moştenitorul tronului, Ludovic, iar mai târziu, cu siguranţă, după 1342, de curtea fratelui său mai tânăr, Ştefan.

Examinând funcţiile lor, nu descoperim multe deosebiri între cele trei ranguri. În afară de faptul că alcătuiau suita armată permanentă a domnitorului, ca o gardă de corp, de cele mai multe ori aveau rolul de reprezentanţi personali ai regelui. Frecvent, înmânau ori transmiteau ordine scrise şi verbale, fie în cadrul curţii (de pildă cancelariei), fie în vreun oarecare loc al regatului. Uneori, întâlnim cavaleri şi în soliile diplomatice. În ansamblu, putem spune că membrii aulei acţionau în numele regelui în orice chestiune unde aceasta era de dorit şi, nu odată, cazuri neînsemnate căpătau prin prezenţa lor o anumită greutate. Mai târziu, au avut un rol important şi în derularea campaniilor militare, dar despre aceasta nu avem date din timpul lui Carol. Despre recompensarea lor nu ştim nimic în afară de faptul că, nu rareori, cavalerii curţii primeau spre administrare moşii cu rente mai mici. Cheltuielile erau trecute în sarcina aulei şi, în afară de aceasta, probabil că aveau şi o retribuţie oarecare. Deocamdată însă acestea sunt simple presupuneri.

Structurala *aulei* indica şi ea, că „palatul" lui Carol amintea, în multe privinţe, de instituţiile apusene corespunzătoare. S-a înrădăcinat stilul de viaţă cavaleresc, cu ale cărui începuturi ne-am întâlnit deja în epoca arpadiană. În timpul lui Carol s-au organizat prima dată, în anul 1318, turnire care apoi au devenit regulate. Din 1324 a devenit obicei ca regele să dăruiască un „blazon", de fapt o podoabă de coif, cavalerilor săi, iar în 1326 a înfiinţat un ordin cavaleresc, botezat după numele Sfântului Gheorghe. Despre acesta din urmă, nu ştim nimic, în afară de statutele sale, însă probabil avusese rolul de a-i aduna împreună pe baronii şi cavalerii curţii. A fost unul din cele dintâi astfel de ordine cavalereşti din Europa. Figura Sfântului Ladislau, idealizată în mod anacronic, în zale, a devenit, în cursul secolului al XIV-lea, imaginea ideală a cavalerului maghiar. În timpul regelui Ludovic cel Mare, el era de văzut pe reversul monedelor regale. În ansamblu, curtea lui Carol şi a fiului său, poate fi considerată cea mai specifică manifestare a culturii maghiare cavalereşti în măsura în care este justificat să vorbim în Ungaria de cultură cavalerească. Dacă, printre criteriile ei, avem în vedere valorile spirituale ale epocii cavalereşti, de abia atunci lucrurile se schimbă. Întocmai ca şi la Arpadieni, nici la curtea Angevinilor nu există nici urmă de poezie cavalerească, ba nici chiar etos cavaleresc. Membrii curţii trăiau după aparenţele cavalereşti şi contemplau lumea în mod aristocratic, dar au rămas, pe mai departe, şi în primul rând, nobili maghiari, reprezentanţii unei lumi arhaice, întreţesută cu datini păgâne şi patriarhale.

5. *Reşedinţa regală*

Până la sfârşitul secolului al XV-lea, regii maghiari au călătorit mereu, stabilindu-se în câte un loc numai timp de câteva luni. În interiorul ţării, cele mai frecventate puncte de popas au fost „locurile de vânătoare" (*loca venationis*). În timpul Angevinilor acestea erau: Damásd (din 1339), Zvolen (din 1340), Diósgyőr (din 1343) şi mai multe locuri de agrement din pădurile Vértes[11]. Obiceiul ca domnitorul să colinde regatul în lung şi-n lat, în mod regulat, la fel ca în Polonia, nu se formase încă; nici necesitatea ca regele să trebuiască să-şi viziteze pe rând domeniile, pentru a le consuma produsele, nu poate fi dovedit, cel puţin pentru epoca angevină. De cele mai multe ori, călătoriile aveau scopuri politice; vizite în străinătate, întâlniri la graniţă cu vreun suveran vecin şi, mai cu seamă, campaniile militare pe care se cuvenea să le conducă personal.

Deşi curtea era mai mult pe drumuri „în mijlocul ţării" (*medium regni*), exista totuşi un loc numit reşedinţă permanentă. În secolele XI–XII acesta era Esztergom, iar în secolul al XIII-lea, Buda. Carol a întemeiat o nouă reşedinţă, în 1323, la Visegrád. De la această dată până prin 1406, acest mic orăşel a putut fi considerat capitala ţării. În interiorul zidurilor sale, la poalele muntelui pe care se află cetatea, s-a construit palatul regal, unde regele se întorcea cu regularitate din drumurile sale. În 1330, acolo a avut loc atentatul lui Felician Záh, în timp ce familia regală lua masa de prânz. Iar în anul 1335, locul era deja destul de strălucitor pentru ca aici să fie fixată memorabila întâlnire la vârf polono-ceho-maghiară. Aici se afla tezaurul regal, începând cu 1403, în cetate se păstrau însemnele încoronării, iar în 1370 aici a fost adusă de la Cracovia, în mod provizoriu, coroana regală polonă.

Visegrád a fost reşedinţa obişnuită a reginei şi a suitei sale. Deşi, după cum s-a aflat mai târziu, Elisabeta ar fi avut înclinaţii să domnească, soţul ei nu i-a prea permis să se amestece în treburile ţării. Ţara i-a satisfăcut pretenţiile, prin faptul că i-a repartizat moşii pentru „întreţinere" (*pro sustentatione*) din averea dinastici. Astfel au fost, printre altele, domeniile din Bereg, Csepel, Segesd şi Vitrovica (Verőce). Regina avea, formal, curte separată şi baroni proprii care-i stăteau la dispoziţie şi care, mai cu seamă vistierul şi judele curţii, se numărau printre cei mai distinşi mari demnitari ai ţării. În fapt însă, nu ea şi-i alegea, ci Carol, întocmai ca şi pe ceilalţi mari demnitari.

Pe măsură ce, treptat, se mutau la Visegrád şi forurile judiciare centrale, orăşelul începea să îndeplinească rolul unei capitale incipiente. Fireşte că şi mărimile ţării s-au grăbit să-şi cumpere la Visegrád case şi terenuri, ca să aibă domiciliu permanent în apropierea curţii. Cancelaria îşi avea de la început sediul la Visegrád. În timpul lui Carol, începând cu anii 1330, a devenit obicei

[11] Ediţia engleză adaugă şi Gerencsér, specificând că Vértes a fost folosit din 1362 (n. ed.).

introducerea unor registre, în care se transcriau cele mai importante acte emise de cancelarie. Inovația, după toate probabilitățile, s-a făcut după model napolitan și nu este deloc imposibil să se fi produs la inițiativa personală a regelui. Tot în acest timp a apărut, prima dată, în 1323, pe diplomele regale așa-numitele notificări de cancelarie: o scurtă însemnare pe marginea diplomei și pe locul peceții, cu scopul de a-i aminti domnitorului împrejurările redactării.

6. *Domeniile regale*

Puterea și prestigiul Angevinilor se bazau pe numărul mare de moșii regale. La moartea sa, regele Ludovic cel Mare dispunea de 23% din întreaga suprafață de terenuri, fără să mai punem la socoteală orașele libere și cele miniere, pământurile sașilor, cumanilor, ale iașilor și secuilor. Toate acestea împreună făceau ca domeniile regale să cuprindă cam o treime din regat.

În timpul Angevinilor a apărut o concepție nouă în ceea ce privește stăpânirea regală. Conform acesteia, regele era proprietarul tuturor pământurilor care nu aparțineau nici bisericii, nici nobililor. Deosebirea dintre averea privată a regelui și cea a castrelor, atât de pronunțată și esențială înainte vreme, a dispărut. De-atunci înainte, orice proprietate de care regele putea dispune după bunul său plac era considerată „stăpânire regală" (*possessio regalis*), indiferent de statutul său anterior. Locuitorii ei se numeau „iobagi regali" (*jobagiones regales*) sau „oameni regali" (*populi regales*), independent de faptul dacă mai înainte s-au numit castrensi, udvornici, vistieri sau au fost slujbașii vreunui alt posesor.

Începând de la Andrei al II-lea, se făcuseră mereu și mereu încercări de a căuta acele bunuri care i se cuveneau domnitorului și ajunseseră pe nedrept în mâini străine. După ce și-a consolidat domnia, Carol a trimis comisari care să descopere drepturile pierdute ale regalității. De aici a apărut, pe vremea lui Ludovic I, ideea de „drept regal" (*jus regium*). S-a considerat că acest drept, prin natura sa, se află în orice stăpânire pentru care altcineva nu avea drepturi legale. Problema s-a pus, în primul rând în legătură cu pământurile care au fost odinioară regale, iar înstrăinarea lor nu putea fi dovedită prin vreo diplomă. În astfel de pământuri, cum se demonstra, regele are un drept „latent", iar cei care le uzurpau erau „tăinuitorii drepturilor regale" (*celatores iurium regalium*) și trebuiau sancționați cu toată severitatea legii. Se pornea de la principiul că în asemenea cazuri nu există prescripție, adică pământul putea fi revendicat indiferent de timpul care se scursese de la înstrăinarea sa.

Concepția dreptului regal a servit ca bază juridică la extinderea stăpânirilor regale și s-a dovedit o armă periculoasă în mâinile juriștilor instruiți ai regelui. De prin 1370, când a fost aplicat prima dată, nimeni nu se mai putea simți în siguranță, nici aceia a căror familie se bucura nestingherit de generații de averea ei. Urmașii iobagilor de odinioară ai castrelor erau amenințați în mod deosebit, căci despre ei se putea descoperi cel mai ușor că, prin originea lor, nu

erau „nobili autentici", iar pământul pe care-l credeau al lor este, în fapt, al regelui. Nesiguranța juridică pe care o stârnea cercetarea „drepturilor regale latente" a început să se reducă numai sub domnia lui Sigismund de Luxemburg, începând din 1410, de când se putea obține o scrisoare de donație în care să fie cuprinsă și cesionarea dreptului regal care „eventual ar exista în stăpânire".

Începând cu epoca Angevinilor, unitatea normală a stăpânirii regale a fost castelania, care consta dintr-o cetate și domeniul care-i aparținea, acesta din urmă fiind numit „aparținătoarele" (*pertinentiae*) cetății. Numărul cetăților construite înainte de anul 1320, îl putem considera ca fiind între 360–400, cele mai multe fiind proprietatea oligarhilor și a neamurilor credincioase lor. În cursul războiului civil însă, multe cetăți au fost dărâmate, așa încât, spre sfârșit, cel mult 200–270 puteau fi considerate fortificații legale. Ulterior, în timpul domniei lui Ludovic, au mai fost construite vreo 40.

Prin domeniile cetăților se subînțelegea un anumit număr de sate, împreună cu veniturile lor, inclusiv impozitele de la țărani, prestări și amenzi, piețele, târgurile săptămânale, vămile, pădurile, veniturile locurilor de pescuit și orice alte drepturi de stăpânire. Se poate spune, că un domeniu regal mediu se compunea din circa 14 sate și cu o întindere de 18.000 ha; însă deosebirile erau uriașe. Între 1387 și 1390, de exemplu, 28 de sate țineau de cetatea Neuhaus (Dobra, comitatul Vas) și alte 27, de Topol'čany (Topolcsány, comitatul Nitra), pe când domeniul Sirok (Sórok, comitatul Heves) se compunea numai din patru localități, iar Somló (lângă Doba, comitatul Veszprém) numai din trei.

În timpul luptelor și în anii consolidării puterii, multe averi mari și cetăți au schimbat stăpânul. Numai de la Matei Csák și asociații săi, regele a obținut vreo cincizeci de cetăți, între anii 1313 și 1321; aproximativ patruzeci au fost sechestrate sau luate prin schimb de la neamul Kőszegi, în anul 1340; zece au fost luate de la clanul Aba, zece de la Babonić, zece de la Kan și nouă de la Borșa, fără să amintim de alți răsculați. În mod ciudat, nu știm nimic despre execuții, dar sechestrarea averii i-a lovit pe toți aceia care în timpurile tulburi s-au compromis în vreun fel. Represaliile i-au atins mai cu seamă pe oligarhi și familiarii lor care, aproape firesc, au devenit pribegi. (Cu toate acestea, deocamdată, este o excepție inexplicabilă acea răbdare exagerată pe care regele a dovedit-o față de neamul Kőszegi). În cea mai mare parte au devenit proprietăți regale și acele averi din care, la vremea lor, oligarhii i-au expropriat pe alți nobili. După cum se pare, regele a considerat lucrul drept o neglijență a celor în cauză, că adică nu fuseseră în stare să-și păstreze bunurile și, de multe ori, nici chiar credincioșilor săi nu a fost dispus să li se restituie bunurile pierdute.

Regele a fost dispus să împartă fidelilor săi, ca donație veșnică, numai un procent neînsemnat din achizițiile făcute, păstrându-și sieși partea leului. La moartea lui avea cel puțin 160 de cetăți, iar Ludovic, în 1382, dispunea de 150, fără a mai pune la socoteală pe cele din Croația, Bosnia și Serbia. Nu era

niciun colţ de ţară, în care cel puţin o cetate să nu afişeze vizibil şi evident domnia dinastiei de Anjou. În Transilvania, în regiunea Timişoarei, în Slovenia şi în comitatele graniţei vestice, toate fortificaţiile însemnate erau guvernate de oamenii domnitorului. Dar cea mai convingătoare a fost prezenţa regală în vechea stăpânire a lui Matei Csák, unde practic toate cetăţile, vreo 30 la număr, erau în mâna monarhiei.

Această sumă de stăpâniri, dintru început uriaşă, Carol s-a străduit să o sporească cu toate mijloacele. În 1323 a ordonat să fie examinate donaţiile făcute mai devreme, retrăgându-le pe cele care i s-au părut inutile. Aceste măsuri i-au lovit şi pe unii dintre baronii săi, de exemplu Donch de Zvolen, care a pierdut trei cetăţi. Dar, după cum am văzut, erau îndreptate mai ales împotriva bisericilor. S-au dovedit a fi mijloace eficiente pentru creşterea averii regale şi schimburile de stăpâniri, la care i-a constrâns pe supuşii săi. Metoda sa a fost simplă: lua mult şi dădea puţin în schimb. În 1326, cei din neamul Csák au dat patru domenii şi au primit în loc două, în anul 1327, a dat două (sau trei) pentru unul, în 1341, Donch de Zvolen, tot astfel, a schimbat două şi a primit unul. În 1334–1340, resturile puterii neamului Kőszegi au fost lichidate prin schimb: familia a predat cetăţile de graniţă şi a primit în interiorul ţării o proprietate considerabilă, într-o aşezare mai puţin periculoasă.

7. *Honorurile*

Guvernarea regatului se întemeia pe cetăţile regale, care, întocmai ca pe vremea Arpadienilor, au fost împărţite între baroni şi comiţi. Toţi exercitau o autoritate complexă, bine circumscrisă unui teritoriu, cuprinzând unul sau mai multe comitate; comandau şi în unele cetăţi, mai mult în acelea care se aflau în regiunea ce le-a fost încredinţată.

Baronii şi comiţii îşi posedau demnităţile în virtutea „honorului"[12], ceea ce însemna că lor li se cuveneau toate veniturile regale care ţineau de funcţia lor. Printre acestea erau şi amenzi, care i se cuveneau honoratului în calitatea lui de judecător; se părea însă că cele mai multe încasări proveneau din domeniile cetăţilor ce le fuseseră încredinţate. După cum se ştie, nu a ajuns în vistieria regală nimic din veniturile demnităţilor, ci toate erau destinate întreţinerii demnitarului regal. Din acele venituri ei trebuiau să-şi plătească familiarii şi să se îngrijească de paza cetăţii. Restul puteau să-l cheltuiască cum găseau de cuviinţă. Socotelile lui Benedict Himfi, comitele de Timiş, ilustrează bine cele de mai sus. Ele au fost consemnate pentru uzul lui, în anul 1372, de către administratorul său şi cuprindeau încasările şi cheltuielile pe două luni ale honorului regal. Reiese din aceste calcule, că Himfi se bucura de întregul venit

[12] Termenul este latin şi a fost astfel transferat în istoriografia maghiară. El semnifica „cinste" sau „cinstire cuvenită", explicare de autor imediat în continuare (n. ed.).

al domeniului uriaş, având în centru cetatea Timişoara, printre altele de prestaţiile ţăranilor, impozitele târgurilor şi vămilor, precum şi o parte din acelea ale oraşelor Timişoara şi Şemlacu Mare. Din acele sume erau plătite cheltuielile zilnice pentru întreţinerea curţii sale, era răsplătit ocazional câte un vasal, ori erau trimise acasă, soţiei lui şi, tot din aceiaşi bani, sărbătorea, împreună cu toţi ai casei, ziua onomastică a nepotului său. Multe alte date dovedesc că Himfi nu a fost o excepţie şi toţi acei baroni care se bucurau de hororuri regale, se foloseau de încasările acestora în mod similar.

Cele mai multe comitate şi majoritatea celor 150–160 de cetăţi, erau deţinute întotdeauna de câţiva baroni cu mare autoritate. Voievodul Transilvaniei, banii din Slavonia şi Mačva îşi guvernau propriile regiuni, pe când celelalte comitate şi domenii se împărţeau potrivit necesităţilor momentului, între palatin, judele ţării şi alţi demnitari. Modul în care îşi administrau onorurile era, în linii mari, cam acelaşi. Cea mai mare parte a timpului şi-o petreceau în suita regelui, regiunile ce le erau încredinţate le vizitau numai dacă intervenea ceva care le făcea necesară prezenţa. Toţi aveau la dispoziţie o armată de familiari compusă, mai cu seamă, din nobili cu averi modeste care, decenii la rând, serveau acelaşi stăpân. Când un baron era numit în fruntea unei demnităţi, el îşi trimitea acolo oamenii săi ca să administreze în numele lui, iar ca salariu, de cele mai multe ori le plătea o parte din venituri. Dacă era înlocuit cu un alt baron, trebuia să-şi recheme echipa; dar fiindcă, de obicei, primea în loc o altă demnitate, imediat îşi îndrepta oamenii acolo. Pentru observatorul apusean care compara lucrurile honorurile din epoca angevină trebuie să-i fi părut ca fiind fiefuri provizorii. Aşa ceva trebuie să fi avut în minte şi Matteo Villani, prin 1350, când scria: „Baroniile maghiare nu se moştenesc şi nici nu sunt viagere, ci se dau şi se iau după bunul plac al suveranului"[13].

În ceea ce priveşte conţinutul unei astfel de „baronii" se poate lua ca exemplu honoratul voievodului Transilvaniei. Acesta cuprindea autoritatea judecătorească asupra a şapte comitate ale provinciei, apoi, în timpul Angevinilor, drepturile de uzufruct asupra a opt castelanii şi încă alte domenii care, pe atunci, aparţineau regelui. În fruntea fiecărui comitat, voievodul era reprezentat de câte un comite, iar la conducerea cetăţilor, de câte un castelan, pe când locţiitorul său general, vicevoievodul (*vicevayvoda*), exercita în numele său justiţia supremă. Toţi slujbaşii se recrutau dintre familiarii săi. Între 1321–1342, când voievod a fost Toma de Szécsény, dintre oamenii lui identificăm câte cinci originari din comitatul Nógrád, respectiv Gemer, din vecinătatea stăpânirilor familiei Szécsényi, şapte din alte comitate ale Ungariei şi numai cinci erau nobili ardeleni. Foarte asemănătoare fusese şi demnitatea de ban al

[13] Gli Ungheri sono grandissimi popoli, e quasi tutti si reggono sotto baronaggi, e le baronie d'Ungheria non sono per successione ne a vita, ma tutte si danno e tolgono a volonta del signore; Enchiridion 225.

Slavoniei. Banul, întocmai ca și voievodul, era numit, de cele mai multe ori, din Ungaria, și tot de acolo își aducea și oamenii. Suprema autoritate judecătorească o exercita tot locțiitorul său, care acolo se numea viceban (*vicebanus*), pe când comitatele și cele 14–15 cetăți asociate honorului de ban erau conduse de comiți, respectiv, castelanii săi.

În fruntea noilor achiziții teritoriale de dincolo de râul Sava, Carol a pus, în anul 1320 (sau deja 1319), un locțiitor care, începând de atunci, s-a numit „ban de Mačva" (*banus Machoviensis*). Lui îi aparținea nu numai Mačva propriu-zis ci, de asemenea, mai multe comitate învecinate ale Ungariei: din 1320, Vukovar (Valkó) și Bodrog, din 1323 Srem, din 1328 Baranya, din 1333 Bač, iar din 1376 Tolna. Toate acestea împreună alcătuiau domeniul banului, în interiorul căruia exercita același fel de autoritate militară și judecătorească, ca și voievodul din Transilvania, iar comitatele lui erau administrate de vicecomiții săi. Demnitatea lui a supraviețuit cu câteva decenii donației ținutului Mačva, din anul 1411, și a încetat numai în anul 1478.

Palatinul, pe lângă faptul că era principalul judecător al țării, avea și el honorul său, în care avea aceeași autoritate ca voievodul sau banul, în regiunile lor. Se bucura de veniturile cetăților și ale comitatelor care îi fuseseră încredințate, și-a numit propriii familiari în funcțiile de comiți și castelani, iar în caz de război, îi conducea pe nobilii din regiunea sa. Dar, spre deosebire de Transilvania și de Slavonia, domeniul palatinului nu era permanent. Comitatele le primeau în funcție de posibilitățile momentului, în diferite părți ale țării, nu neapărat învecinate.

Honoratul palatinului a fost foarte important între anii 1323–1342, când demnitatea i-a revenit neamului Druget. În 1342, când a murit palatinul Wilhelm, nu mai puțin de nouă comitate nord-estice erau sub autoritatea lui, de la Heves, până la Ung, împreună cu 12 sau 15 cetăți regale. Nicolae Kont, care a fost palatin din 1356, până în 1367, a guvernat simultan comitatele Bihor, Spiš, Šariš, Trenčin, Nitra, Sopron și Vas. Cu toate că formau patru aglomerări, în diferite părți ale monarhiei, cuprindeau mai bine de 15 castelanii și, alcătuiau împreună un honorat extrem de bogat și puternic.

Așadar, era un principiu fundamental, că fiecărui baron i se cuvenea un honorat corespunzător demnității sale. Din 1324, judelui țării i se cuvenea mereu jumătatea nordică a comitatului Trenčin, împreună cu castelaniile Bystrica (Beszterce de lângă râul Váh), Varin (Ovár), Žilina (Zsolna), Strečno (Sztrecsény), Hričov (Hricsó), Litva (Lietava)[14] și Rajec cu domeniul său. Honoratul marelui vistier Dumitru Nekcsei era compus din comitatele Trenčin, Bač și Bihor, pe care le-a stăpânit până la decesul său din anul 1338. Comitatele și cetățile rămase nerepartizate le-au primit membrii mai puțin influenți ai curții, tot ca honor regal. Celor mai mulți dintre ei li s-a încredințat

[14] Identificările actuale ne aparțin (n. ed.).

numai câte o cetate, dar erau printre ei comiți prestigioși, ba chiar și castelani, cărora le-au revenit cu prisosință stăpâniri regale. Comitatului Pojon îi aparținea în permanență cetatea Bratislava și încă patru cetăți, în timp ce comitele din Varaždin (Varasd), numit uneori și comitele de Zagorje, dispunea de zece cetăți de graniță. Deseori, într-o singură persoană se cumula funcția de comite al unui comitat, cu aceea de castelan. Castelanul cetății din Drégely, de exemplu, din totdeauna avea și funcția de comite al comitatului Hont, cel din Fil'akovo (Fülek), al comitatului Gemer, cel din Levice (Léva), al comitatului Bars, cel din Adrian (Sălard), al comitatului Szabolcs, cel din Mukačevo (Munkács), al comitatului Bereg. Regele îi răsplătea pe cavalerii săi preferați pentru serviciile aduse, cu cetăți regale sau cu comitate, însă și celui care păzea pecetea sa secretă i-a revenit o castelanie.

8. *Cămările și problemele financiare*

Veniturile pecuniare ale regelui Ungariei au fost cuprinse în termenul generic de „cămară" (*camera*). La origine, cuvântul indica tezaurul regal păzit la Esztergom. Multă vreme, bani s-au bătut numai acolo și orice venit regal tot acolo intra. În cursul secolului al XIII-lea gestionarea veniturilor s-a descentralizat. Pentru câte o parte de regat s-a înființat câte o cămară distinctă, care încasa veniturile acelui ținut și le transforma în bani. De atunci termenul indica instituții fiscale cu diferite reședințe, iar totalitatea cămărilor era egală cu vistieria regală. Din anul 1221 este pomenită cămara comitatului Cenad care, mai târziu, a fost mutată la Lipova, din 1253, cea din Srem, din 1255, cea din Buda, din anul 1256, cea din Slavonia (mai întâi la Pakrac, apoi la Zagreb). În anii 1330, pe vremea lui Carol, s-au înființat noi camere: cele din Kremnica (Körmöcbánya), Smolník (Szomolnok, mai târziu Košice – Kassa), Satu Mare (mai târziu Baia Mare), Oradea (Nagyvárad), Transilvania și Pécs. Fiecare era competentă pe câte un teritoriu, de cele mai multe ori pentru un anumit număr de comitate. În fruntea lor se aflau antreprenori care purtau numele de comiți camerali (*comes camerae*), care, în schimbul unor taxe de închiriere, stabilite prin tocmeală și în condiții stabilite, primeau autorizația de gestionare a veniturilor regale aflate pe teritoriul cămării[15]. Țara era împărțită, de fapt, în zece circumscripții camerale, dar câte un comite cameral putea administra și mai multe camere concomitent.

Dat fiind statutul lor specific, cămările, și, în general, problemele financiare ale regelui, nu intrau în competența consiliului regal. Baronii nu se puteau amesteca în chestiunile lor, am putea spune, din fericire, deoarece toate

[15] Ediția engleză mai adăugă informația potrivit căreia, până prin 1270, aceia fuseseră evrei sau musulmani, iar apoi negustori germani sau italieni. Orășeni unguri se găseau și ei, uneori, printre ei (n. ed.).

semnele arătau că ei nu prea cunoşteau nici măcar aritmetica elementară. În schimb, comiţii camerali, singurii care se pricepeau în materie, pentru că erau angajaţi particulari, de rang inferior, ai regelui, nu-şi aveau locul printre baroni. Dintre membrii consiliului, două persoane aveau o oarecare legătură cu problemele financiare. În primul rând, marele vistier, deoarece prin tradiţie el era judecătorul suprem al funcţionarilor camerali, incluzându-i pe comiţii camerali, slujbaşii lor, precum şi pe cei ai oraşelor regale. În al doilea rând, arhiepiscopul de Esztergom avea dreptul ca, în numele ţării, să controleze calitatea monedei bătute şi, prin această atribuţie, i se cuvenea zeciuiala numită *pisetum*, dată din venitul baterii monedei.

În emiterea monedei, până în anii 1320, banii de argint au fost dominanţi, întocmai ca şi în întreaga Europă, cu excepţia Italiei. De prin anul 1255, cămara din Slavonia, care era sub controlul banului, a bătut monede de argint de 0,93 g, de o mare fineţe (938/1000), numite „dinarii banului" (*denarii banales*, mai târziu, pe scurt, *banales*), care erau copii fidele ale dinarilor de Friesach (*frisaticus*), foarte populari în Europa Centrală. S-au răspândit cu rapiditate pe întreg teritoriul regatului, rămânând în circulaţie şi în deceniile de după tulburările din 1272, cu toate că, firesc, calitativ erau inferiori. Carol a bătut monedă proprie începând cu anul 1323. Mai întâi, aceasta a fost o variantă a dinarilor banali, dar înainte de 1330, a introdus bani noi, care imitau dinarii ducilor austrieci de la Viena. Erau executaţi din argint, din „arderea a treia" (fineţea 600/1000), greutatea oscila între 0,6-0,8 g şi valorau jumătate din dinarii banali „buni". Pe lângă aceştia, în mod provizoriu, au fost bătuţi, între anii 1329–1337, şi groşi din argint, după modelul celi, dar cu o valoare ceva mai mică în greutate (3,27 g). S-a renunţat la ei după răspândirea banilor de aur.

În anul 1336 a venit rândul înnoirii sistemului monetar al perioadei arpadiene şi al primei reforme numite „beneficiul cămării", care deriva din acelaşi sistem. Prin aceasta a luat sfârşit, odată pentru totdeauna, schimbarea silită a dinarilor în fiecare an. Începând de atunci, în locul acelei operaţii, la sate, pentru fiecare lot iobăgesc se plătea un impozit anual, al cărui cuantum era neschimbat, şi care s-a fixat, treptat, la valoarea de 0,2 florini de aur. Dar impozitul s-a numit în continuare, până la epoca lui Matia, tot „beneficiul cămării".

În 1338, impozitul pentru preschimbarea banilor de la oraşe a trebuit să fie suspendat pentru a face loc unei încercări ambiţioase de reformă fiscală. Ea avea la bază ideea îndrăzneaţă că, terminând definitiv cu principiul preschimbării banilor, să pună în circulaţie în tot regatul dinari „veşnici". De aceea, preschimbarea banilor a devenit opţională, însă s-a asociat cu o serie de măsuri suplimentare care au încercat să instituie circulaţia exclusivă a dinarilor regali. Sub ameninţarea unor pedepse aspre, s-a interzis circulaţia oricărei monede străine şi a argintului brut, şi s-a stabilit cu stricteţe ca orice fel de plată

să se facă şi să se pretindă numai în bani ai regelui. Totodată, s-a înăsprit şi s-a întărit, prin noi măsuri, monopolul cămării asupra metalelor preţioase. Fiecare producător era obligat să „ardă" minereul, adică să-l facă mai fin, la cămară, apoi, metalul obţinut îl putea vinde doar acolo, la un preţ fix. S-au luat măsuri ca, pentru desfăşurarea acestor activităţi, în fiecare oraş minier să ia fiinţă câte o „casă regală" (*domus regalis*). În interesul limitării pieţei negre s-a interzis ca oricine să aibă dreptul să apară în preajma zăcămintelor metalifere cu o sumă mai mare de două mărci (800 dinari) în pungă[16].

Încercarea nu a reuşit, căci în condiţiile epocii era imposibil de controlat circulaţia banilor în măsura dorită. Obligaţia de preschimbare a banilor de către oraşe a fost menţinută. În cursul secolului, nu se ştie de când anume, a încetat ori, mai bine zis, s-a contopit în impozitul anual regulat datorat vistieriei, cu numele nou de *census*.

9. *Aurul Ungariei*

În epoca lui Carol, în anii 1320, s-a întâmplat să se descopere în Ungaria mine de aur de o bogăţie excepţională. Efectele acestei descoperiri s-au văzut foarte curând şi în economia Europei. De departe, cel mai important zăcământ, a fost cel de la Kremnica, unde regele a adus mineri germani din Cehia, anume din Kutná Hora (Kuttenberg), pe care, în anul 1328, i-a înzestrat cu o serie largă de privilegii. Începând de atunci, timp de secole, Kremnica a rămas centrul exploatării şi a baterii monedelor de aur. O însemnată cantitate de metal nobil s-a descoperit şi în partea de est a Ungariei, la Baia Mare, care este amintită pentru prima dată în 1329, sub numele de „Râul Doamnei" (*Rivulus Dominarum*), apoi a urmat Baia de Arieş (Offenbánya) şi Smolník, în ţinutul Spiš, ale căror scrisori privilegiale datează din anii 1325, respectiv 1327.

Desigur, aceste descoperiri au îndemnat cârmuirea ca, în interesul descoperirilor viitoare de mine, să limiteze tradiţionalul monopol asupra lor. Până atunci, dacă oriunde în regat se descoperea minereu nobil, cămara monopoliza zăcământul şi proprietarului i se dădea alt pământ în loc. Începând cu anul 1327 şi stăpânii privaţi puteau să-şi deschidă mine. Erau obligaţi ca metalul nobil extras din mine să-l vândă cămării cu un preţ fixat, dar puteau să păstreze o treime din *urbura*[17]. De la reformă încolo au început să apară şi mine de aur particulare. Este de menţionat că, totuşi, cele mai importante se aflau în stăpânirea regală.

O parte a aurului a fost pusă în circulaţie de către cămară sub formă de monezi bătute. La nord de Alpi, Carol a fost primul cârmuitor care a emis

[16] *DRH* I. 96–102 = Carol Robert 179–186.

[17] Venit cuvenit regelui, reprezentând 1/8 din valoarea aurului şi 1/10 din valoarea argintului extras de particulari (n. ed.).

bani de aur. Florinul (*florenus*) maghiar a imitat, atât prin nume, prin aspectul său, cât şi prin valoarea sa moneda Florenţei: *fiorino*. Deoarece fineţea (990/1000)[18] îi era ceva mai redusă, a fost făcut „puţin mai greu", decât acela (3,56 g)[19]. Prima oară au fost văzuţi în Moravia, în anul 1326, iar de atunci, de-a lungul secolelor, a fost scos cam în aceeaşi greutate şi calitate. Lingouri de aur nu apar pe piaţa internă, dar în export desigur şi atunci, ca şi mai devreme, au figurat în cantităţi însemnate.

Desigur, nu cunoaştem volumul producţiei. Există un punct de vedere care apreciază că, de atunci şi până la Epoca marilor descoperiri geografice, Ungaria ar fi reprezentat circa 75–80% din producţia de aur a Europei şi o treime din producţia mondială. Dar aceasta nu este decât o simplă apreciere. Totuşi pare evident că este vorba, într-adevăr, de o cantitate considerabilă de aur. Potrivit singurei informaţii cunoscute din epocă, aparent credibilă, în 1343, regina-mamă Elisabeta, când a plecat la Neapole ducând cu sine, „pentru cheltuială", 27 de mii de mărci (6.628 kg) din argint, 21 mii de mărci (5.150 kg) aur curat, bineînţeles în lingouri, şi o jumătate de găleată[20] (*garleta*) de florini[21]. Lingourile au corespuns sumei de 1.449.000 de florini de aur, jumătatea de găleată, poate fi apreciată la cel puţin 2–300.000 de florini. Această cantitate s-a adunat, evident, din producţia a mai mulţi ani, dar nu este exagerat a se aprecia că aportul anual general al minelor de aur maghiare era de 1.000–1.500 kg.

Fără îndoială, cele mai importante măsuri care vizau creşterea veniturilor financiare, au fost acelea legate de metalele nobile, dar nici pe departe nu acestea au fost singurele. Conform unor presupuneri, în vremea Angevinilor au fost descoperite în Maramureş nesecate zăcăminte de sare, în urma exploatării cărora, la începutul secolului al XV-lea, monopolul sării a devenit cea mai importantă sursă de venituri regale. Toate semnele arată că şi sistemul vamal al comerţului exterior a fost inovat de către Carol şi Ludovic, manifestându-se în reorganizarea, extinderea şi dezvoltarea tricesimei[22] (*tricesima*), pomenită sporadic şi mai devreme. Trebuie să adăugăm însă, că veniturile tricesimale numai în urma unor reforme ulterioare au devenit teme apreciabile ale bugetului de stat.

[18] Ediţia engleză notează şi valoarea de 23,75 carate (n. ed.).
[19] 1335: aliquantulum ponderatiores; *DRH* I. 86.
[20] „Cubul" ori „câblă" (n. ed.).
[21] *Thuróczy* 162–163 = *Horváth* 254.
[22] A 30-a parte din cantitatea sau valoarea mărfurilor mişcate (n. ed.).

XI. Ludovic cel Mare
(1342–1382)

Urmaşul lui Carol a devenit fiul său cel mai vârstnic, în etate de 16 ani, Ludovic I. Dacă nu ţinem seama de detalii, domnia lui a fost continuarea directă a predecesorului său. Autoritatea regală creată de Carol s-a dovedit atât de trainică, încât schimbarea de tron nu a afectat-o câtuşi de puţin. Tânărul domnitor a fost înconjurat de baronii lui devotaţi şi supuşi, pământurile şi avuţiile în aur păreau inepuizabile, opoziţie serioasă nu a avut, astfel încât putea să dispună nelimitat de resursele regatului.

1. *Regele cavaler*

Timpurile în care autoritatea regală fusese slăbită din cauza conflictelor dinastice au trecut. Fiul mijlociu al lui Carol, Andrei, a fost, începând din anul 1333, educat în Neapole. Fraţii rămaşi acasă păreau a se înţelege bine. Încă în timpul vieţii tatălui, Ludovic a primit titlul de duce al Transilvaniei, iar fratele său cu şase ani mai tânăr, Ştefan, pe cel de duce al Slavoniei, dar bineînţeles, guvernarea efectivă nu le-a fost încredinţată. Din anul 1349, Ştefan a avut o curte personală şi a primit spre guvernare o fărâmă de regat, cu titlul de „duce de Špiš şi Šariš". În anul 1350, în timpul celei de-a doua campanii militare a lui Ludovic, a fost, alături de mama sa, locţiitorul regelui. După revenirea acasă a lui Ludovic, Ştefan a ajuns în fruntea Transilvaniei, în 1351, în locul acelei demnităţi, a devenit ducele Croaţiei şi Dalmaţiei, ca apoi, în 1353, să i se încredinţeze şi Slavonia. După câte putem aprecia, rolul său politic nu a fost semnificativ. În 1354, când a murit la vârsta de 22 de ani, provincia lui a moştenit-o băieţelul său Ioan, aflat sub tutela mamei sale, Margareta, fiica împăratului Ludovic de Bavaria. În primăvara anului 1356, când a izbucnit războiul veneţian, curtea a găsit că este mai bine să pună capăt separatismului princiar. În fruntea Slavoniei a ajuns, provizoriu, un locţiitor regal (*vicarius*) cu atribuţii de ban, apoi, în 1360, când micul prinţ a murit, au reinstituit formal demnitatea de ban. De asemenea, Croaţia şi Dalmaţia au fost scoase de sub autoritatea principesei Margareta, iar în 1357, în fruntea lor a fost aşezat un alt ban. De la această dată, Croaţia şi Slavonia au avut o cârmuire separată, până în anul 1476, deşi, din când în când (de exemplu între anii 1397–1409) s-a întâmplat ca banul celor două provincii să fie una şi aceeaşi persoană.

Dacă lăsăm deoparte imaginile regilor sfinți, Ludovic este primul domnitor maghiar al cărui portret ne-a fost transmis în scrieri. Duhovnicul lui de curte, Ioan Tótsolymosi, arhidiacon de Târnava, pe care posteritatea îl pomenește cu numele de Ioan Küküllői, a scris o biografie a lui, prin anul 1390. El scrie că „a fost un om de statură mijlocie, cu buze groase și puțin adus din spate", a cărui „căutătură mândră" îi trăda conștiința și autoritatea de suveran[1]. Față de tatăl său, bănuitor și zgârcit, Ludovic a fost amabil, deschis și generos. Și, pe când Carol s-a evidențiat mai mult în talent organizatoric, decât pe câmpul de luptă, fiul lui s-a străduit să întruchipeze idealul ușor depășit al regelui cavaler războinic, setos de glorie. Ambițiile politice și le-a adaptat acestei concepții. Cea mai mare parte a domniei sale a dedicat-o războiului, respectiv distracției sale favorite, „deoarece regalitatea nu este dorită în sine, ci numai de dragul renumelui ei"[2]. De-abia dacă trecea un an fără să fi intrat personal în luptă. Dar, din acțiunile lui, surprinzător de frecvent lipsea planul unei politici realiste și, nu o dată motivația justificativă. Se pare că lupta în sine a fost aceea în care își afla plăcerea și era capabil să se cufunde până într-atât în ea, încât de mai multe ori și-a pus viața în pericol. În Italia, la asediul Canosei, când a căzut în șanțul ce împrejmuia cetatea, baronii lui „l-au mustrat că s-a amestecat în ceva ce nu se cuvine demnității regale"[3].

O altă distracție favorită a sa a fost vânătoarea, în care își etala curajul întocmai ca și în luptă. Odată, un urs i-a sfâșiat piciorul și credincioșii săi de-abia l-au putut salva. De mai multe ori pe an își vizita „locurile de vânătoare". La Vértes a reconstruit cetatea Gesztes, de la poalele muntelui Bükk. La Diósgyőr a construit o reședință fastuoasă care, chiar în ruine fiind, trădează multe despre strălucirea ei de odinioară. Totuși, cel mai mult timp și-l petrecea în pădurile regale nesfârșite, din munții Zvolen, unde îi păstrează amintirea trei cetăți imense, aflate și astăzi în picioare: L'upča (Zólyomlipcse), Víglaš (Végles) și Zvolen. Pasiunea lui pentru vânătoare era atât de cunoscută, încât Petrarca i-a făcut recomandarea să se ocupe mai mult de latina scrisorilor, decât de câinii săi favoriți. Cu toate acestea, nu-i lipsea nici interesul pentru cultură. După ocuparea Neapolelui, a transportat în Ungaria biblioteca unchiului său, regele Robert și chiar el însuși a cumpărat cărți. Lui îi aparține acel exemplar din pseudo-aristotelianul *Secretum Secretorum*, care poate fi găsit la Bodleian Library din Oxford. Era cunoscută mai cu seamă atracția sa pentru astrologie, dar, pe cât se vede, îi plăcea și istoria. La comanda sa a fost întocmită, în anul 1358, renumita *Cronica pictată*, o mărturie artistică unică de la curtea angevină. Codexul care a fost odinioară la Viena, iar din anul 1932 este proprietatea Bibliotecii Naționale Szécsényi din Budapesta, cuprinde sinteza istoriei

[1] *Thuróczy* 188 = *Horváth* 291.
[2] *Thuróczy* 160 = *Horváth* 250.
[3] *Thuróczy* 172 = *Horváth* 268.

maghiare până la 1330 şi se bazează pe cronicile anterioare. Deoarece a păstrat texte pierdute, valoarea ei ştiinţifică este inestimabilă. Poate şi mai preţioase încă sunt cele 147 de miniaturi extraordinare, care însoţesc textul, a căror pictare este atribuită unui pictor de şcoală italiană, dar presupus autohton. Acesta ar fi, se pare, germanul Nicolae, fiul lui Hertul.

2. *Aventura napolitană*

Domnia lui Ludovic este considerată, de obicei, epoca apogeului puterii Ungariei. Nu a fost nevoit, precum atâţi alţi domnitori contemporani, să se confrunte cu supuşi rebeli, iar despre grijile lui privind politica internă nu ştim nimic, fiindcă probabil nici nu le-a prea avut. Spre sfârşitul domniei au început să apară fisuri în structura regimului, dar până a trăit el, acelea nu au mai ieşit la lumină. În general, contemporanii de acasă, ca şi cei de peste hotare, l-au considerat o personalitate impunătoare. Biograful său, care, în mod vizibil, era un entuziast admirator al său, credea că „perfecţiunea virtuţilor l-au făcut iubit până şi în faţa barbarilor, iar numele său a devenit glorios înaintea multor popoare"[4]. Chiar dacă a fost vorba de o exagerare, epitetul de „Mare", care s-a asociat numelui său, i-a fost dat pentru prima oară, de un autor străin, nu mult după moartea sa.

Imediat după urcarea sa pe tron, problema napolitană a ajuns în centrul interesului curţii maghiare. Regele Robert a murit la 20 ianuarie 1343 şi în testamentul său o indică drept unică moştenitoare pe nepoata sa, Ioana. Soţul ei maghiar a fost nevoit să se mulţumească cu titlul de duce al Calabriei. Ludovic, împreună cu mama sa, au făcut tot ce le-a stat în putinţă să anuleze hotărârea şi să-l pună pe Andrei pe tron. În timp ce-l asediau pe papă cu solii, Elisabeta a plecat la fiul ei şi a petrecut aproape un an în Italia. Pentru „cheltuielile" ei personale, a dus cu sine o cantitate incredibilă de avuţii, desigur pentru a crea o atmosferă favorabilă fiului ei. A reieşit însă că Ioana nu-l suferă pe soţul ei, pe care-l considera bădăranul curţii şi avea relaţii abia disimulate cu unul din verii ei, Robert de Taranto. Elisabeta a reuşit totuşi să obţină de la papă încoronarea lui Andrei. Dar nici nu a fost promulgată bula definitivă, când a sosit vestea că principele a fost sugrumat la Aversa, în noaptea de 18 septembrie 1345.

Făptuitorii asasinatului au fost executaţi, dar fundalul atentatului nu a fost niciodată clarificat. În afară de Ioana însăşi, bănuiala plana în primul rând asupra verilor ei, principii de Taranto, mai cu seamă după ce unul din ei, Ludovic, a luat-o de soţie şi, mai apoi, a obţinut de la papă titlul de rege. Pe regele maghiar însă nu-l interesau detaliile, el considera vinovată întreaga rubedenie napolitană. Urgenta la papă, tot mai iritat, grabnica judecare a Ioanei şi,

[4] *Thuróczy* 182 = *Horváth* 283.

totodată, pretindea pentru sine tronul napolitan considerat vacant. Nu a fost mulţumit cu ancheta iniţiată de către papă şi, după ce a primit mereu răspunsuri evazive, s-a întărit în el hotărârea că, pentru moartea fratelui său, el însuşi trebuia să obţină satisfacţie.

După un an şi jumătate de la asasinat, în primăvara anului 1347, a trimis înainte o expediţie militară, iar în noiembrie a pornit el însuşi la drum. Deoarece Marea Adriatică era supravegheată de veneţieni, a trecut prin Italia completându-şi oastea pe drum cu mercenari germani. Nu a întâlnit o rezistenţă propriu-zisă. Ioana, cu noul ei soţ, s-au refugiat în Franţa, pe moşiile de acolo, pe când a sosit Ludovic la Aversa. Aici, la locul asasinatului, i-a convocat pe verii săi napolitani şi, renunţând la orice sentimentalism, i-a arestat. Pe Carol, ducele de Durazzo, l-a executat imediat, fără nicio formalitate, iar pe ceilalţi i-a luat cu sine, ca prizonieri. Deşi, după cum s-a văzut mai târziu, această faptă a dăunat mult cauzei lui, la 24 ianuarie 1348, a intrat în capitală, fără nicio piedică, şi-a luat titlul de „rege al Siciliei şi Ierusalimului", inaugurându-şi astfel domnia.

Curând s-a văzut că tronul napolian a fost mai uşor de cucerit, decât de păstrat. Ludovic a petrecut doar trei luni în noua lui ţară, dar izbucnirea unei epidemii de ciumă l-a constrâns să se întoarcă acasă. Cetăţile cele mai importante le-a lăsat pe mâna mercenarilor săi, însă autoritatea lui s-a prăbuşit de îndată ce a plecat. Ioana a revenit în septembrie şi doar câteva fortificaţii au mai rămas în mâna maghiarilor. Ştefan Lackfi, voievodul Transilvaniei, pe care Ludovic l-a trimis în Italia cu oaste proaspătă, a pornit o contraofensivă reuşită în anul 1349, însă curând mercenarii l-au părăsit şi a trebuit să se retragă. Ludovic a apreciat că este necesară prezenţa sa. După ce armistiţiul încheiat între timp cu veneţienii, i-a deschis drumul spre Marea Adriatică, la 1 mai 1350 a ancorat în Apulia. A primit, pe rând, omagiul cetăţilor de coastă, iar după un asediu de o lună, a ocupat Aversa. Ioana s-a refugiat din Neapole, la Gaeta. Victoria militară a fost aproape totală, dar ea nu putea fi exploatată. Ludovic s-a lovit de o asemenea lipsă de popularitate, încât în toamna aceluiaşi an a plecat în pelerinaj la Roma. Apoi, complet decepţionat, s-a întors acasă. Ioana şi-a reocupat tronul imediat şi gărzile maghiare lăsate în urmă au ajuns din nou la strâmtoare. Ludovic a trebuit să recunoască faptul că planul său de unificare a regatului maghiar cu cel napolitan este sortit eşecului. La 23 martie 1352, prin delegaţii săi şi prin intermediul papei, a încheiat pace cu Ioana, şi-a rechemat trupele rămase şi i-a pus în libertate pe principii de Anjou.

În timpul campaniilor napolitane, în anul 1349, Ungaria a fost cuprinsă de groaznica epidemie de ciumă, pomenită sub numele de „Moartea neagră", care a bântuit în Europa între anii 1347 şi 1352. Din cauza izbucnirii ei, în martie 1349, Veneţia nu a mai îndrăznit să-şi trimită solii, şi cu toate că în cursul verii, regele Ludovic informase republica despre încetarea epidemiei, ea s-a reaprins, deoarece în septembrie a fost lovită mortal şi regina Margareta.

Sate întregi în prejma Oradei, s-au depopulat, iar anul fatidic era pomenit la Sopron, multă vreme după epidemie, şi ca „timpul morţii"[5]. Dacă în alte părţi nu s-a resimţit, în Europa de est a fost parcă şi mai gravă ciuma următoare, care a sosit în octombrie 1359, şi a ţinut toată iarna. Un contemporan polonez era de părere că prima a pustiit mai mult satele, pe când ultima mai cu seamă oraşele şi rândurile nobilimii. Datele din Ungaria sprijină această observaţie. În ianuarie 1360, consulul veneţian a făcut cunoscut decesul a „mulţi faimoşi baroni", iar în februarie a relevat marea mortalitate din Buda şi Visegrád[6]. Dintre demnitari, au decedat în urma epidemiei, voievodul Transilvaniei, judele ţării, marele vistiernic şi marele paharnic, astfel încât în primăvara lui 1360, consiliul a trebuit reînnoit. Însă din punct de vedere demografic, niciuna dintre pustiiri nu a fost semnificativă. Aceasta se explică din două motive. Pe de o parte, aici populaţia era mult mai rară decât în apus, pe de altă parte, probabil că era mai bine alimentată. Ungaria era proverbial de bogată în alimente şi aici, într-adevăr, niciodată nu s-a auzit de foamete, ca cele care, începând cu anul 1315, au decimat continuu populaţia Apusului.

3. *Croaţia, Dalmaţia şi Bosnia*

Un scop mai vădit decât aventura napolitană, care, dintru început, fusese sortită eşecului, a fost redobândirea Croaţiei şi a Dalmaţiei. Începând din prima clipă, Ludovic a considerat drept una din cele mai importante sarcini ale sale, desăvârşirea operei tatălui său, respectiv constrângerea la supunere a „ţinuturilor mărginaşe" care ţineau de coroana lui. În acest cadru, una din cele mai urgente acţiuni era aducerea la ascultare a magnaţilor croaţi. În anul 1344, când banul slavon a făcut o primă încercare, rezultatul nu s-a arătat. În vara lui 1345, regele a anunţat o ridicare generală la oaste şi el însuşi a mers la faţa locului, fapt ce s-a dovedit a fi suficient. Comiţii Nelipčić, Šubić şi de Corbavia s-au supus, fără să opună rezistenţă, iar regiunea a fost guvernată din nou de baroni maghiari (provizoriu de banii Slavoniei, până în anul 1357).

Campania din Croaţia a făcut să explodeze conflictul cu Veneţia, care era de aşteptat, mai devreme ori mai târziu, din cauza Dalmaţiei. La venirea lui Ludovic, Zadarul a lepădat stăpânirea Veneţiei, drept urmare, veneţienii au supus oraşul unui lung asediu. În anul 1346, Ludovic a încercat să-l elibereze, dar la 1 iulie a suferit o înfrângere gravă, sub zidurile oraşului. Zadarul a căzut şi regele, în 1348, a fost nevoit să încheie o pace de opt ani. Odată cu expirarea răstimpului, în vara anului 1356, a pornit din nou cu oştile sale. Întreprinderea lui s-a bucurat, de astă dată, de sprijinul moral al papei şi al împăratului Carol

[5] 1354: tempore mortalitatis preterite; *Házi J.*: Sopron szabad királyi város története. I/1. Sopron, 1921, 103.
[6] *ADE* II. 547, 548.

al IV-lea, iar stăpânul Padovei, Francesco de Carrara i s-a alăturat cu trupele lui. Mai întâi a atacat Veneţia pe uscat, dar înaintarea lui s-a frânt sub zidurile oraşului Treviso şi la sfârşitul lui 1356 a fost nevoit să ceară armistiţiu. Lupta s-a hotărât în Dalmaţia unde, în decursul lui 1357, republica a suferit o serie de lovituri. Oraşele s-au răsculat pe rând, au alungat garnizoanele veneţiene şi l-au recunoscut ca domn al lor pe regele maghiar. Pe când a ajuns acolo şi Ludovic, la sfârşitul anului 1357, căzuse deja şi Zadar, şi numai cetatea opunea rezistenţă. Situaţia Signoriei a devenit fără perspectivă. La 18 februarie 1358 a semnat pacea de la Zadar, prin care îl recunoştea pe Ludovic şi pe urmaşii săi ca singurii stăpâni ai Dalmaţiei. A renunţat „pentru vecie" la stăpânirea asupra oraşelor, cât şi a insulelor, vasele dalmate au dobândit drept de comerţ liber pe Marea Adriatică şi a acceptat chiar şi ca dogele să se despartă de titlul purtat secole la rând de „duce al Dalmaţiei şi Croaţiei"[7]. Victoria lui Ludovic a fost deplină. A restituit pământurile ocupate în Italia, dar în schimb întregul ţărm de la Dubrovnik, până la Rijeka, a devenit, în mod durabil şi fără condiţii, parte a regatului său.

În timpul vieţii lui Ludovic, stăpânirea asupra Dalmaţiei nu a mai fost problematică, însă prietenia legată cu Padova l-a mai târât de două ori în război cu Veneţia. În 1373, trupe auxiliare maghiare au luptat, alături de Francesco da Carrara, împotriva republicii, dar au fost înfrânte şi comandantul lor, Ştefan Lackfi junior, a căzut prizonier. În 1378 şi Ludovic s-a alăturat acelei coaliţii, condusă de Genova, care dorea distrugerea Veneţiei. Drept urmare, în 1379, o oaste maghiară a luptat luni la rând în Italia, ajutându-l, şi de data aceasta, numai pe domnul Padovei. Pacea „veşnică" semnată la Torino, la 24 august 1381, a confirmat Ungariei cele cuprinse în pacea de la Zadar, pe deasupra Veneţia s-a obligat la plata unui tribut anual de 7.000 de florini[8]. Când a murit Ludovic, domnia maghiară în Dalmaţia părea mai trainică decât oricând.

În vremea păcii de la Zadar autoritatea maghiară a fost deja bine consolidată în Croaţia, ba chiar s-a extins şi spre partea vestică a Bosniei. Dintru început, Ludovic a avut grijă ca domnia lui în aceste regiuni să nu fie doar simbolică. În timpul campaniei sale din Croaţia, în 1345 a stors de la neamul Nelipčić predarea cetăţii Knin şi a altor trei cetăţi; de la neamul Šubić, în 1347, a obţinut Ostrovica de lângă Nin (dând în schimb moşii în Slavonia); în 1355 Omiš (Almissa), în sfârşit, în anul 1356, Klis (Kliszá) şi Skradin (Scardona). Toate acestea, începând de la datele amintite au fost administrate de familiarii banilor maghiari.

Când a izbucnit un nou război cu Veneţia, în 1356, Ludovic a considerat necesar ca şi teritoriile bosniace învecinate să le încorporeze în ţara sa. Cu câţiva ani înainte, în 1353, a luat-o de soţie pe Elisabeta, fiica banului bosniac

[7] *ADE* II. 502.
[8] *ADE* II. 435.

Ştefan Kotromanić, iar căsnicia s-a dovedit un pretext potrivit. În 1357, l-a chemat la cetatea Požega (Pozsegavár), la o întâlnire, pe vătul soţiei sale, Tvrtko I, noul ban bosniac, şi l-a constrâns ca, în contul zestrei Elisabetei, să-i cedeze lui regiunile aflate la vest de Vrbas şi Neretva. Pe magnaţii croaţi şi cei bosniaci ajunşi sub autoritatea sa, în urma contractului încheiat, după exemplul tatălui său, i-a făcut inofensivi prin schimburi de stăpâniri. Cetăţile lor (Imotski, Livno, Glamoč, Greben) le-a luat în administrarea sa, ca despăgubire dându-le proprietăţi în interiorul ţării sale, în Slavonia şi prin alte părţi. Se pare însă, că unii nobili bosniaci s-au codit să accepte propunerea, iar banul Tvrtko a fost de partea lor, aşa încât Ludovic a trebuit să facă uz de arme. În vara anului 1363, două trupe maghiare au intrat în Bosnia. Palatinul şi arhiepiscopul de Esztergom au atacat regiunea Ozora, în Bosnia de nord, dar la asediul de la Srebernik au ajuns într-o asemenea situaţie strâmtorată, încât au pierdut până şi marea pecete a ţării. (Aceasta o luase cu sine arhiepiscopul, în calitatea sa de cancelar şi, potrivit versiunii oficiale, i-a fost furată din cort). Însuşi regele înainta prin valea Vrbas spre sud, dar în iulie a fost nevoit să se întoarcă de la Sokol, şi nu a putut cuceri decât cetatea Ključ.

După succesul de o clipă, Tvrtko nu s-a putut menţine multă vreme singur. Deja în anul 1366, a trebuit să ceară ajutor maghiar împotriva răzvrătirii fratelui său mai tânăr şi, la începutul lui 1368, o armată trimisă de Ludovic, l-a reaşezat pe tron. În 1377, Tvrtko şi-a luat titlul de rege, dar aceasta, s-a întâmplat se pare cu aprobarea tacită a lui Ludovic.

4. *Războaiele balcanice*

În timpul domniei lui Ludovic, în spaţiul balcanic s-au petrecut schimbări importante. Împărăţia bizantină a fost slăbită fatal de războiul civil care a început în 1341. Serbia, după 1355 s-a dezmembrat, la fel cum s-au petrecut lucrurile şi cu ţaratul bulgar, în anii 1360. În locul lor, de la începutul secolului al XIV-lea, a păşit noul Imperiu Turco-Osman, în calitate de cuceritor în Balcani, iar, spre sfârşitul domniei lui Ludovic, s-a apropiat tot mai ameninţător de hotarele sudice ale Ungariei.

În politica externă a lui Ludovic, încă nu a deţinut niciun rol expansiunea otomană. În anul 1364, împreună cu împăratul Carol al IV-lea, a fost şi el prezent la Cracovia, la congresul în care Petru, regele Ciprului, demonstra necesitatea unei cruciade împotriva turcilor. Acesta însă nu s-ar fi îndreptat împotriva otomanilor, ci a emiratelor din Anatolia care faţă de otomani, păreau nevinovate. Împăratul bizantin Ioan al V-lea, care a venit în Ungaria în 1366, să ceară ajutor şi a petrecut multe luni la Ludovic, vedea mult mai clar proporţiile pericolului. Pentru un sprijin eficient ar fi fost capabil să primească şi uniunea bisericii ortodoxe cu cea romană. Aparent, regele maghiar era gata să accepte ca, satisfăcându-i cererea, să meargă el însuşi în luptă, însă pentru

aceasta a pus condiția de neîndeplinit ca, în urma unirii, ortodocșii să fie botezați din nou, așa cum s-a procedat cu sârbii din Ungaria. În toamna anului 1366, când împăratul a pornit spre casă, Ludovic s-a despărțit de el destul de rece. L-a petrecut o bucată de drum, dar nu a mai așteptat să părăsească țara. Împăratul a așteptat singur la Vidin, până când în decembrie, țarul bulgar Šišman a fost dispus, în cele din urmă, să-i permită trecerea.

Ideea impunerii supremației maghiare față de Serbia, a așteptat oarecare vreme. Ștefan Dušan (1331–1355), care făcuse din țara sa o mare putere balcanică, iar în 1346 s-a încoronat țar, la Skopje, a fost până la moarte adversarul egal al regelui maghiar. În vremea aceasta, Ludovic se străduia să păstreze acele capete de pod, de dincolo de Dunăre și de Sava, pe care încă tatăl său le cucerise. Deoarece în ultimii ani de domnie ai lui Carol acelea ajunseseră în pericol, în vara lui 1343, le-a asigurat printr-o campanie militară și, totodată, a întărit Belgradul. În octombrie 1346, în pragul acțiunii plănuite în Italia, a făcut pace cu Dušan, în baza *statu-quo*-ului și se presupune, că pe una din femeile înrudite, adică pe o principesă din Silezia, a logodit-o cu moștenitorul țarului, Uroš. Ulterior, dintr-un motiv oarecare, planul nu s-a realizat și în 1350, când Dušan l-a atacat pe banul bosniac, vasalul lui Ludovic, războiul a izbucnit din nou. În vara anului 1354, regele maghiar se găsea iarăși în Serbia, în fruntea armatei sale.

Situația s-a schimbat prin moartea lui Dušan (20 decembrie 1355). În câțiva ani, Serbia s-a dezmembrat în regiuni pe jumătate independente și a devenit incapabilă să opună rezistență. Potentații de la Braničevo și Kučevo, aparținători neamului Rastislalić, au recunoscut autoritatea lui Ludovic. Se spune că la chemarea lor, regele a înaintat adânc în teritoriul sârbesc, în vara lui 1359, și, la Kruševac l-a învins pe țarul Uroš. Printr-o nouă intervenție, în primăvara anului 1361, a luat sfârșit seria de războaie cu sârbii. În timpul acela, în Serbia de nord, a ajuns la putere cneazul Lazăr, cel care a recunoscut autoritatea regelui maghiar și, începând de atunci, i-a rămas vasal. Se pare că, în schimb, Ludovic i-a cedat cea mai mare parte din Mačva, așa că, prin 1380, autoritatea maghiară directă din Serbia nu a prea constat în mai mult decât din stăpânirea a trei cetăți de hotar: Bitva, Belgrad și Golubac.

În ceea ce privește Țara Românească, înfrângerea lui Carol a acționat câțiva ani ca o amintire prevenitoare. În timpul acela, cu sau fără voie, Ludovic a luat act de independența lui Basarab și a urmașului său, voievodul Alexandru[9]. Numai la sfârșitul lui 1359, au fost reluate legăturile, când Ludovic, mergând în Moldova, a trecut cu oastea prin Transilvania. Alexandru a găsit oportun să i se închine, iar în schimb, regele maghiar l-a recunoscut ca stăpân în Severin. Începând de atunci, până în 1374, banul de Severin nu se mai întâlnește printre demnitarii din finalul diplomelor maghiare. Voievodul

[9] Cunoscut la noi sub numele dublu de Nicolae Alexandru (n. ed.).

Vlaicu, urcat pe tron în 1364, „imitând relele obiceiuri părinteşti", s-a codit să înnoiască relaţiile de suzeraneitate[10], drept pentru care regele l-a considerat inamic şi, la începutul lui 1365, i-a declarat război. Mai întâi însă, s-a asigurat din partea Bulgariei şi, în mai 1365, a asediat reşedinţa din Vidin a ţarului bulgar Stracimir. Pe ţar l-a închis în cetatea Gomnec, din Slavonia, şi în fruntea Vidinului a ajuns un căpitan maghiar care, din anul 1366, a purtat titlul de „ban bulgar" (*banus Bulgariae*). Cum s-a întâmplat şi mai înainte, în cazul regiunii Mačva, comitatele învecinate, împreună cu Timişoara, le-a trecut sub administrarea banului celui nou.

După căderea Vidinului, voievodul Vlaicu a cedat temporar şi a primit ca feudă districtul Făgăraşului, din Transilvania, cu titlul de duce. De îndată însă ce fratele lui Stracimir, Šišman, care domnea la Târnovo, a atacat banatul din Vidin, i s-a alăturat şi el. În toamna anului 1368 Ludovic a pornit de-a lungul Dunării de Jos împotriva lui Vlaicu. Concomitent, Nicolae Lackfi, voievodul Transilvaniei, ataca peste Carpaţi. Regele a ajuns până la Severin şi l-a ocupat. Însă Lackfi a păţit precum odinioară, regele Carol: „din păduri şi din munţi s-a năpustit asupra lui o mulţime mare de valahi", iar el, împreună cu cea mai mare parte a trupelor sale, au pierit acolo[11]. După toate acestea, Vlaicu a luat el iniţiativa şi, la începutul lui 1369, a cucerit chiar Vidinul, astfel încât Ludovic a găsit că este mai bine să se înţeleagă cu el. În toamnă, a fost semnat un tratat de pace, care a pus capăt efemerului banat bulgar, dar a salvat aparenţele. Vlaicu s-a supus regelui, a reprimit Severinul şi Făgăraşul, iar ţarul Stracimir şi-a recăpătat, la rândul său, ţara după ce s-a legat că va rămâne vasal maghiar. După cum scrie cronica, Ludovic „cu bucurie l-a trimis înapoi la Vidin", dar pe fetele lui le-a păstrat ca ostatice.

În vreme ce ţarul şi-a respectat promisiunea, spune Küküllői, şi „a rămas credincios şi supus maiestăţii sale"[12], Ţara Românească nu a fost menţinută dependentă o vreme mai îndelungată. Deja în 1374 s-a zvonit că voievodul Vlaicu a trecut de partea otomanilor, iar în vara lui 1375, regele maghiar a pornit din nou împotriva ţării sale. S-a ciocnit cu urmaşul lui Vlaicu, voievodul Radu, ajutat de trupe turceşti, şi l-a învins. În amintirea acestei victorii, a ridicat o capelă la Mariazell, în Stiria. Acestei lupte i se datorează refacerea, pentru câteva luni, a banatului din Severin. Ţara Românească nu s-a supus însă. În anul 1377, Ludovic a considerat necesar ca, pentru apărarea unei trecători din Carpaţii Meridionali, să construiască cetatea de hotar Bran, după ce, mai înainte, în anul 1370, a fost ridicată cetatea Tălmaciu la intrarea celeilalte trecători. În anul 1373 a fost reconstruită Orşova, care controla drumul spre Bulgaria. Multiplele construcţii strategice arată clar că hotarul sud-estic al regatului nu era considerat, pe atunci, destul de sigur.

---

[10] *Documenta Romaniae Historica*. D. I. Bucureşti, 1977. 78.
[11] *Thuróczy* 181 = *Horváth* 282.
[12] *Thuróczy* 180 = *Horváth* 280.

Sub domnia lui Ludovic au avut loc schimbări importante şi la graniţa de est a Ungariei. Multă vreme acolo s-a întins imperiul Hoardei de Aur care era considerat inamic natural. În timpul lui Carol I se pare că au avut loc câteva atacuri ale tătarilor, dar despre relaţiile tătaro-maghiare de dinainte de anul 1345, nu ştim nimic exact. În acest an, aflăm că Andrei Lackfi, comitele secuilor, trecând Carpaţii, i-a înfrânt pe tătari şi a luat o parte din pământurile lor sub stăpânire maghiară. Ludovic, animat de această victorie, i-a cerut papei, în anul 1347, să restaureze episcopia de Milcov, care încetase să existe după atacul mongol din 1241, şi să numească în fruntea ei un călugăr franciscan maghiar. Guvernarea teritoriului cucerit, locuit în bună parte de români, i-a încredinţat-o lui Dragoş, un voievod local. De la această dată se socoteşte, de obicei, istoria celui de-al doilea principat românesc, Moldova.

Odată cu moartea hanului Berdibek, în 1354, Hoarda s-a destrămat rapid şi puterea tătarilor nu mai era de temut. În vâltoarea evenimentelor, Moldova a fost acaparată de un alt principe român, Bogdan, voievod al Maramureşului, care i-a alungat pe nepoţii lui Dragoş. La începutul anului 1360, Ludovic a pornit împotriva lui şi a reuşit să-l constrângă la supunere, dar în 1365, sub pretextul răzvrătirii, i-a confiscat stăpânirile din Ungaria. De atunci începând, nu mai ştim nimic sigur despre legăturile dintre Moldova şi Ungaria. Küküllői, nu fără motiv desigur, a notat că Ludovic, în afară de sârbi, cu moldovenii se lupta cel mai frecvent. Despre aceste lupte însă nu pomeneşte nicio altă sursă. Este foarte probabil să fi avut loc campanii în Moldova în primăvara anilor 1366, 1368 şi 1370 când, potrivit itinerariului său, pentru câteva săptămâni, Ludovic se afla în Secuime. Despre aceste acţiuni sursele maghiare tac şi nu avem cunoştinţă nici de împărţiri de recompense care, în mod obişnuit, urmau războaielor victorioase. Este foarte probabil deci, că nu au avut niciun rezultat. Sunt însă slabe indicii, că situaţia s-a schimbat în ultimii ani ai lui Ludovic, în timpul cât a devenit rege polon. În 1374, Vladislav, principe de Opole, guvernator în Halici, a condus o campanie în Moldova şi se pare că în 1377 a reuşit să facă să fie recunoscută acolo dominaţia lui Ludovic; Küküllői pretindea că ştie, pe vremea morţii regelui, că „voievozii pe care valahii acelei ţări îi aleg se declară vasali ai regelui maghiar şi sunt obligaţi a plăti Ungariei, la sorocul obişnuit, birul"[13].

Politica balcanică a lui Ludovic mai are multe aspecte obscure. Nu avem nicio idee de ce şi împotriva cui a înaintat oastea maghiară în anul 1372 în Bosnia, în 1378, în Serbia, sau în 1382, în Muntenia. Aceste evenimente ar putea fi elucidate, eventual, de noi izvoare[14].

---

[13] *Thuróczy* 185 = *Horváth* 287.

[14] Nu intenţionăm să facem aici niciun fel de racord dintre textul volumului şi construcţiile istoriografiei româneşti. Ele trebuie să fie făcute în mod special, prin studii critice. Ca şi în alte sectoare de interpretare, autorul dă dovadă de un echilibru dintre cele mai mature (n. ed.).

5. *Uniunea cu Polonia*

Pe cât de războinic a fost Ludovic cu vecinii săi de la sud şi est, pe atât s-a conformat politicii de pace promovate de tatăl său în nord şi vest. Colaborarea maghiaro-polonă a devenit şi mai strânsă decât fusese înainte. Nu numai că regele Cazimir al III-lea a fost de mai multe ori la curtea maghiară, dar şi Ludovic l-a ajutat de multe ori pe unchiul său, al cărui moştenitor ales a fost, după cum am văzut, din anul 1339. Dacă a fost nevoie, i-a trimis ajutorare chiar şi împotriva dinastiei de Luxemburg, cum s-a întâmplat în anul 1345. A sprijinit însă cu predilecţie, ambiţiile lui Cazimir faţă de Halici şi Volhynia. Astfel trebuie să se fi întâmplat şi atunci când regele polon, în toamna lui 1349, a cucerit Haliciul de la lituanieni. În timpul campaniei, Ludovic se afla în Transilvania şi este de crezut că a mers într-acolo pentru a-i ţine la respect pe tătarii aliaţi ai lituanienilor. Prin aceasta s-ar explica acel tratat pe care l-au semnat cei doi domnitori, în aprilie 1350, în legătură cu destinul Haliciului. În acesta, Ludovic a renunţat la toate drepturile lui asupra Haliciului, cât va fi rămas Cazimir în viaţă şi s-a angajat că, la nevoie, îl va ajuta să-şi păstreze achiziţia. Părţile au stabilit însă şi faptul că, după moartea regelui polon, Haliciul nu va reveni Poloniei, ci Ungariei. Până când evenimentul s-a întâmplat, Ludovic a avut de mai multe ori prilejul să-şi exercite obligaţiile asumate. În vara anului 1351 şi în primăvara lui 1352, a participat personal la două campanii ale lui Cazimir în Lituania, iar în 1353 şi 1355 şi-a trimis trupele.

Cazimir a murit la 5 noiembrie 1370 şi peste 12 zile, coroana a fost aşezată pe capul nepotului său. Uniunea personală polono-maghiară a intrat în vigoare fără piedici şi, începând de acum, regatul lui Ludovic se întindea de la Marea Adriatică până la Lacurile Mazuriene, de la Sopron până la Lviv (Lemberg). În Ungaria, regalitatea polonă al lui Ludovic a fost înregistrată ca eveniment pozitiv. În epoca romantică a devenit un clişeu pomenirea acelor câţiva ani, ca fiind perioada de maximă întindere a Imperiului Maghiar, când „în apele mării maghiare se stingeau stelele căzătoare din nord, est şi sud" (Sándor Petőfi, 1845). Este sigur că, în fapt, Ludovic nu le-a permis maghiarilor niciun amestec în politica polonă, de asemenea, nici polonilor în problemele maghiare. Guvernarea noii ţări, mai întâi, i-a încredinţat-o mamei sale, iar mai apoi, în 1376, rudeniei sale polone din Silezia, Vladislav, duce de Opole (Oppeln) cel care, anterior (1367–1372), fusese palatin al Ungariei.

Contrar situaţiei din Ungaria, în cercurile polone uniunea personală nu a fost populară. Multe semne arătau că Ludovic se considera, în primul rând, un rege maghiar. După încoronare, a fost doar de trei ori să-şi vadă supuşii poloni şi nu a petrecut acolo, în total, mai mult de câteva luni. Dacă dorea să discute cu ei, îi chema în Ungaria. Haliciul nu a fost ataşat Poloniei, ci mai întâi a fost donat lui Vladislav de Opole, apoi, în conformitate cu tratatul încheiat cu Cazimir, în anul 1378, l-a trecut sub administraţie maghiară. De

atunci regiunea a avut în frunte un baron maghiar care purta titlul de „voievodul Rusiei" (*regni Rusciae vayvoda*), până în 1387, când a fost ocupată de către poloni. Aceiași poloni s-au simțit lezați și cu prilejul campaniei din 1377, împotriva Lituaniei, în care Ludovic a venit însoțit de o numeroasă oaste maghiară. Dintre cetățile ocupate, Belz și Chelm au fost încredințate unor comandanți maghiari, iar principii lituanieni din Łuck, Vladimir și Podolia au devenit vasali maghiari. Desigur că tot un semn al antipatiei față de uniune a fost și acel măcel, cu aspect de pogrom, de la Cracovia, căruia, în anul 1376, i-au căzut victime vreo 160 de unguri din suita reginei-mame.

Oricât de strânse au fost firele care-l legau pe Ludovic de Polonia, nu l-au împiedicat să mențină relații amicale și cu Luxemburghezii. Deși în 1345 l-a ajutat cu arme pe Cazimir împotriva regelui ceh, Ioan, în cele ce au urmat a încercat mai degrabă să medieze între ei și, probabil, nu puține i-au fost meritele în împrejurarea că relațiile ceho-polone, în totalitatea lor, au rămas cordiale. În 1343, când moștenirea napolitană a ajuns la ordinea zilei, primul drum l-a condus la margraful Carol, în Praga, pentru sfat și sprijin. Tânăra lui soție, pe care a luat-o nu mult după aceasta, era fiica lui Carol. La începutul lui 1345, i-a însoțit, pe socrul său și pe regele Ioan, în „cruciada" lor împotriva lituanienilor. Semnul relațiilor excelente a fost și faptul că, împărat fiind, în 1353, Carol (devenit împăratul Carol al IV-lea) s-a căsătorit, la Buda, cu Anna Schweidnitz, principesă de Silezia, verișoară a regelui maghiar, iar ulterior a mai călătorit de patru ori în Ungaria (1355, 1360, 1365, 1366). Este adevărat, că bunele relații s-au răcit, de două ori, pentru ani de zile: în 1361, când un grup dintre principii germani au vrut să-l promoveze contracandidat la tronul imperiului pe Ludovic, împotriva lui Carol, și în 1368, când, în controversa ceho-polonă privind moștenirea Schweidnitz, Ludovic a fost de partea lui Cazimir al III-lea. Cu prilejul acestor conflicte, trupe maghiare au pătruns în Moravia, cu două prilejuri (1362, 1371). Privite dintr-o perspectivă mai îndepărtată, toate s-au dovedit a fi numai nori trecători pe cerul în general senin al relațiilor dintre dinastiile Anjou și Luxemburg.

Încă și mai lipsite de nori au evoluat relațiile lui Ludovic cu Habsburgii. După urcarea sa pe tron, nu mai găsim nici urmele divergențelor de dinainte. A fost în relații de prietenie, ba chiar în alianță, atât cu ducele Albert al II-lea, cât și, mai târziu, cu fiii săi, reînnoite încontinuu cu prilejul întâlnirilor părților (1345, 1356, 1359, 1361). Numai în 1367, a apărut o umbră trecătoare asupra relațiilor lor, când Ludovic s-a împrietenit cu ducii bavarezi din familia Wittelsbach, împotriva austriecilor deveniți aliați ai lui Carol de Luxemburg. Nu au avut loc însă acțiuni militare și, din 1371, nimic nu a mai tulburat bunele relații ale părților. Așadar, a fost foarte firesc ca atunci când a sosit timpul, Ludovic să aleagă dintre Luxemburghezi și Habsburgi soți pentru fetele lui destinate să moștenească regatele sale.

6. *Succesiunea la tron*

Succesiunea la tron l-a preocupat pe Ludovic decenii la rând. A doua sa căsnicie, încheiată în 1353, cu Elisabeta de Bosnia, a rămas sterilă timp de 17 ani şi, în tot acest timp, Ludovic nu a găsit altceva mai bun, decât să-l indice ca urmaş pe fratele său mai tânăr Ştefan, respectiv pe fiul acestuia. Micul prinţ Ioan a fost impus, în 1355, şi moştenitor al tronului polon, dar după moartea timpurie a acestuia, începând din 1360, ramura maghiară a neamului Anjou era ameninţată de spaima dispariţiei. Câţiva ani, ca moştenitoare a tronului a fost desemnată Elisabeta, fiica prinţului Ştefan. Împăratul Carol a venit el însuşi la Buda, în 1365, ca să ceară mâna fetiţei, pentru fiul şi moştenitorul său, Venceslav. Din căsnicia plănuită nu s-a ales însă nimic, deoarece împrejurările s-au schimbat pe neaşteptate. În anul 1370, lui Ludovic i s-a născut o fată, Ecaterina, urmată în anii 1371 şi 1374, de încă două, Maria şi Hedviga. Din prima clipă, firesc, regele le-a destinat lor moştenirea ambelor sale regate, iar între curţile Europei a început rivalitatea pentru mâna prinţeselor. Din punctul de vedere al raporturilor de forţe internaţionale, în viitor a devenit o chestiune de prim ordin: care dinastie va reuşi să acapareze imperiul est-european al neamului Anjou.

În combinaţie, a avut un rol şi coroana Siciliei. Ce-i drept, după încheierea războaielor napolitane, Ludovic a renunţat la titlul de „rege al Siciliei şi Ierusalimului". Dar trebuind deodată să ducă grija viitorului atâtor copii, şi-a amintit că la moştenirea propriu-zisă nu a renunţat niciodată. Baronii lui l-au asigurat că memoria nu-l înşeală, de aceea, în anul 1374, când a logodit-o pe Ecaterina, cu Ludovic de Orléans, cel de-al doilea fiu al regelui francez Carol al V-lea, le-a fixat ca dar de nuntă Neapolul şi anexa lui franceză, Provence. Numai că ar fi trebuit să aştepte decesul bătrânei Ioana, care nu avea copii. Dar la sfârşitul lui 1378 combinaţia a devenit fără obiect, deoarece Ecaterina a murit. În cele din urmă, chestiunea tronului napolitan s-a rezolvat într-altfel.

Începând din 1364, trăia în Ungaria, tânărul Carol „cel Mic", principe de Durazzo, nepotul omonim al vărului regelui, Carol, cel executat la Aversa. Regele îl simpatiza în mod vizibil pe acest tânăr. În 1371 i-a încredinţat guvernarea Slavoniei, apoi a Dalmaţiei, iar în 1379 l-a numit în fruntea trupelor trimise împotriva Veneţiei. Pe lângă toate acestea, cu începere din 1373, când a murit Filip de Taranto, împărat latin nominal, în afara regelui Ludovic, principele Carol a rămas singura mlădiţă masculină, în viaţă, a casei de Anjou. Fără îndoială, i se cuvenea ceva din moştenirea dinastiei. În 1380, în momentul în care, la propunerea papei Urban al VI-lea, aflat, în urma schismei bisericii catolice, în opoziţie cu regina Ioana, care-l sprijinea pe papa din Avignon, lui Ludovic i s-a propus coroana Siciliei. Regele maghiar l-a trimis în locul său pe Carol, în Italia, în fruntea unei oşti, care deja în 1381 a ocupat

Neapole, a luat-o prizonieră pe regină și după ce a ocupat tronul, sub numele de Carol al III-lea, nu peste mult timp a pus să fie sugrumată în închisoare.

Între timp, cele două mici moștenitoare de tron și-au găsit soți. Împăratul Carol al IV-lea a reușit, deja în 1372, să-l logodească pe cel de-al doilea fiu al său, Sigismund, cu Maria, cea în vârstă de un an. Logodna festivă a avut loc în 1374, la Trnava, în prezența lui Venceslav, urmașul lui Carol, iar Sigismund a rămas la curte, ca să cunoască limba și obiceiurile țării asupra căreia urma să domnească în viitor. Hedviga se măritase deja. Abia a trecut de patru ani, când arhiepiscopul de Esztergom a cununat-o la Hainburg, în 1378, cu Wilhelm, băiețelul în vârstă de opt ani al ducelui austriac Leopold al III-lea. După ceremonie, copiii au fost culcați alături, în palatul ducelui, fapt prin care căsătoria putea fi considerată consfințită.

Ideea de a așeza coroana maghiară pe capul unei femei, și mai ales al unei fetițe minore, era foarte străină de obiceiurile țării. După cum s-a văzut, în curând, marea majoritate a nobilimii maghiare era de părere că tronul, întocmai ca orice posesiune asupra pământului, trebuia să se moștenească pe linie masculină. Așa privite lucrurile, numai Carol, noul rege napolitan, putea fi singurul candidat la tron. Dar această concepție, în mod de la sine înțeles, nu putea fi luată în discuție până trăia Ludovic. Datorită caracterului despotic al monarhiei de Anjou urma ca, după moartea regelui, cel puțin în Ungaria, trebuia să se respecte ultima sa dorință.

Alta a fost situația în Polonia. Acolo strădania lui Ludovic s-a orientat către încercările de a convinge stările să accepte drepturile de urmași ale fiicelor sale. În septembrie 1374 a emis, la Košice, un faimos decret, prin care se acorda nobilimii largi privilegii, spre a obține, în contrapartidă, recunoașterea drepturilor succesorale ale Ecaterinei. După moartea acelui copil al său, în 1379, într-o nouă întâlnire cu supușii săi, a trebuit să fie târguită, de astă dată în interesul Mariei. A trebuit să suporte critica deschisă a prelaților polonezi privind politica sa, dar a reușit să stoarcă consimțământul lor față de Maria numai închizând porțile orașului. În vara lui 1382 i-a mai convocat încă odată pe magnații poloni în palatul său din Zvolen, pentru a-i face să jure credință lui Sigismund, viitorul soț al Mariei. Polonezii au crezut că perechea tânără va locui la ei, iar tronul maghiar îl vor ocupa Hedviga și Wilhelm. Ludovic însă a dorit să păstreze unitatea regatelor și în testamentul său a lăsat ambele coroane Mariei.

7. *Zelul religios*

Dintru început, viața spirituală la curtea lui Ludovic, a fost dominată de un zel religios demodat, neobișnuit în epocă. Fără îndoială, regele însuși avea asemenea înclinații spre fanatism, însă predominarea acestora îi poate fi atribuită net mamei sale. Poloneza Elisabeta a fost constrânsă, cât timp a trăit soțul ei, să-și mascheze ambițiile politice, dar prin moartea lui Carol s-a

deschis, în sfârşit, drumul în faţa ei. Abuzând de influenţa pe care o exercita asupra fiului ei, a obţinut de îndată un rol hotărâtor la curte şi decenii la rând i-a fost lui Ludovic, un fel de coregentă. Regele arăta către ea supunere filială şi, aşa s-a auzit, în 1362 a pornit război împotriva împăratului Carol al IV-lea, deoarece „într-o stare aburită de vin, a insultat-o cu cuvinte de ocară" pe regina-mamă[15]. Baronii tremurau de frica ei şi au fost cazuri când, judecând un caz, „din teama lor faţă de regină", şi-au schimbat sentinţa[16]. Rivale nu a avut. Prima ei noră, Margareta de Luxemburg, avea abia 14 ani când a murit de ciumă. Urmaşa ei, Elisabeta de Bosnia, se pare că i s-a supus în toate soacrei sale. Nici nu a avut o curte proprie. Mai târziu, în anturajul ei găsim aceleaşi persoane care, înainte vreme, o serviseră pe bătrâna Elisabeta. Influenţa nemijlocită a reginei-mame s-a făcut simţită până în 1370, când a plecat în Polonia, spre a guverna acolo în numele fiului ei.

Elisabeta, precum se pare, a fost o fanatică a catolicismului şi exaltarea ei a transmis-o şi fiului. Încă pe când îi trăia soţul, majoritatea timpului şi-a petrecut-o cu întemeieri de mănăstiri, iar când a ajuns la putere, fervoarea a pus stăpânire pe ea. În decurs de patru decenii ne sunt cunoscute treisprezece biserici care-şi datorează existenţa ei şi lui Ludovic. Atunci a înflorit singurul ordin religios fondat în Ungaria, cel al călugărilor paulini. Primele colectivităţi ale ordinului, denumite după Sfântul Paul Eremitul, s-au format în secolul al XIII-lea şi din 1308 au trăit potrivit regulei Sfântului Augustin. Atunci, aveau vreo douăzeci de mănăstiri, apoi la moartea lui Ludovic, 58, iar la sfârşitul Evului Mediu, 69. Regele ţinea atât de mult la ei, încât la pacea din 1381, de la Torino, a obţinut pentru ei, de la Veneţia, moaştele Sfântului Paul pe seama celei mai mari mănăstiri a ordinului, Sfântul Laurenţiu, de lângă Buda. În timpul domniei lui Ludovic în Polonia s-au împământenit şi acolo, în 1382, luând fiinţă la Częstochowa acea renumită colectivitate a lor, care astăzi este centrul ordinului.

Asupra politicii curţii au avut o influenţă hotărâtoare nu paulinii, care trăiau o viaţă retrasă, ci franciscanii. În timpul lui Ludovic s-au înfiinţat vreo 20 de mănăstiri franciscane, dintre care jumătate au fost fondate de rege şi de mama sa. Preferata Elisabetei a fost mănăstirea de la Buda Veche a călugăriţelor franciscane clarise, pe care le-a înzestrat copios cu o avere imensă. Se pare că acolo, pe seama călugăriţelor care nu cunoşteau limba latină, cândva, spre sfârşitul domniei lui Ludovic sau cu puţin după, s-a făcut acea traducere a vieţii Sfântului Francisc, care s-a păstrat în aşa-numitul codex Jókai, cea mai veche carte scrisă în limba maghiară.

Pe seama influenţei franciscanilor trebuie trecută acea intoleranţă religioasă care a caracterizat o perioadă lungă din domnia lui Ludovic. Potrivit

[15] Genitricem meum... vino repletus vitiosis verbis inficere stupuisses; *ADE* II. 583 = *Makkai-Mezey* 275.
[16] *MES* III. 644.

părerii lui Küküllői, atunci a avut loc acțiunea hotărâtoare de convertire a cumanilor din Câmpia Maghiară, până atunci păgâni. În 1365, cucerirea Vidinului a dat ocazie și la convertirea ortodocșilor care, de la lichidarea credincioșilor Islamului, a fost cel mai numeros cult necatolic din Ungaria. Se presupune că în regiunile de lângă granița sudică, locuite de către sârbi, au fost întotdeauna ortodocși, iar în timpul marilor colonizări de români, din secolul al XIV-lea, a crescut brusc numărul lor în Transilvania și împrejurimi[17]. Biserica maghiară, ca și papalitatea, i-a considerat „schismatici", însă existența lor fusese până atunci tolerată. Regele și-a propus ca scop nu numai catolicizarea bulgarilor din Vidin, ci și ceea ce, nici până atunci și după aceea nu se mai văzuse, anume catolicizarea sârbilor, ba chiar și a românilor. În 1366 a ordonat să fie adunați preoții sârbi împreună cu soțiile, copiii și bunurile lor mobile, „fără violențe". Apoi, după cum ne informează Küküllői, „poporul încăpățânat a fost convertit și botezat"[18]. Ca și în Bulgaria, convertirea și-au asumat-o franciscanii, cărora în acei ani li s-au înființat șapte mănăstiri, între Mureș și Dunărea de Jos. Cu toate acestea, succesul nu a fost de durată și de-abia a murit Ludovic, că ortodocșii „au recăzut în erezia de dinainte, ba chiar au devenit mai răi decât înainte"[19]. Majoritatea sârbilor, ca și a românilor, au rămas și pe mai departe ortodocși. Mult mai bune rezultate a obținut misionarismul franciscan în Bosnia, unde curând li s-a înființat o provincie separată a ordinului. Ludovic i-a sprijinit cu toată puterea lui, iar conducerea spirituală a fost, la început, în mâinile episcopului „bosniac", a cărui reședință în Ungaria a fost la Djakovo (Diak), în Ungaria.

Tot în acești ani a avut loc în Ungaria unica încercare de a-i alunga pe evrei. Colectivități evreiești mai mari sau mai mici trăiau, începând din epoca arpadiană, în numeroase orașe ale regatului. Situația lor s-a deteriorat mult spre sfârșitul secolului al XIII-lea, totuși era mult mai bună decât în general, în Europa. Conciliul de la Buda, din anul 1279, a prescris ca ei să poarte pe îmbrăcămintea lor, un semn distinctiv, și a interzis să li se încredințeze manipularea veniturilor regale, așa încât după 1280, într-adevăr nu mai întâlnim evrei comiți ai cămării. Totuși, în interiorul zidurilor orașelor, deși amplasați pe străzi separate, puteau trăi nu numai nestingheriți, dar multă vreme s-au bucurat de aceleași drepturi ca și creștinii. Schimbarea în această privință s-a întâmplat în timpul lui Ludovic. Prigoniri isterice de evrei, asemănătoare celor din Germania, nu au avut însă loc. Cam prin jurul lui 1360 regele i-a expulzat din regat. Bunurile nobile le-au putut lua cu ei, însă cele imobile le-au pierdut. După câțiva ani, prin 1367, când li s-a permis întoarcerea, a trebuit să-și cumpere din nou case. Probabil de atunci, numărul lor a scăzut simțitor.

[17] Cel mai rezonabil ar fi să se scrie că a crescut numărul atestărilor documentare (n. ed.).
[18] absque omni damno, lesione et deturpatione; *Fejér* IX/3.543; *Thuroczy* 185 = *Horváth* 287.
[19] *Thuróczy* 185 = *Horváth* 287.

Drepturile lor cetăţeneşti au încetat şi au intrat în vigoare reglementările pe care, deja în anul 1251 le dăduse pentru ei Bela al IV-lea. În sensul acestora, ei erau consideraţi servii cămării şi în procesele lor cu creştinii, sentinţele erau date de judecători creştini. Anual, erau obligaţi să plătească un impozit special vistieriei. De apărarea lor, începând cu 1371, a avut grijă judecătorul evreilor (*iudex Iudaeorum regni*), funcţie îndeplinită de marele vistier, iar ulterior de alţi baroni (de exemplu, de palatin). Mai târziu, începând din anii 1470, a stat în fruntea lor *praefectus Iudaeorum*, pe care regele l-a numit dintre membrii familiei patriciene evreieşti Mendel, din oraşul Buda.

Obligaţia pe care o simţea Ludovic faţă de catolicism nu a mers până acolo încât să devină un instrument docil papalităţii. Legăturile lor au fost strânse până la sfârşit, dar în chestiunea napolitană părerea lui Ludovic a fost foarte diferită de cea a Sfântului Părinte. A ţinut morţiş şi la completarea scaunelor episcopale după propria sa vrere şi, în cazul în care curia papală favoriza un alt candidat, i-o lua în nume de rău. Faţă de toate acestea, sistemul beneficiilor papale, care în alte părţi a fost prilej de atâtea conflicte, în Ungaria nu a pricinuit nicio dificultate. Ţara se afla prea departe şi era prea săracă pentru a stârni rapacitatea Curiei de la Avignon. Cel mai bogat prepozit al ţării, cel din Székesfehérvár, nu avea un venit cu mult mai mare decât un canonic din Lincoln. În felul acesta numai ici-colo s-a putut întâmpla ca de venituri să se bucure „cei prevăzuţi cu bule" (*bullati*), adică acei străini care au ajuns într-o funcţie printr-o bulă papală.

În ultimii săi ani, Ludovic a fost chinuit de o maladie neplăcută, asemănătoare leprei. Odată cu apropierea morţii a pus stăpânire pe el un adevărat fanatism, „s-a retras din forfota mulţimii omeneşti şi şi-a ales o viaţă evlavioasă, meditativă, ca să se poată dărui cu trup şi suflet, şi cu totală evlavie, faptelor pioase şi să se cufunde în rugăciune"[20]. Moartea l-a ajuns la Trnava, la 11 septembrie 1382. Osemintele i-au fost aşezate în capela fastuoasă din bazilica întemeiată de el, la Székesfehérvár.

[20] *Thuróczy* 187 = *Horváth* 290.

XII. Regatul lui Ludovic cel Mare

Puterea regală restabilită de Carol a rămas neclintită până la moartea lui Ludovic. Primele trei decenii ale domniei regelui au fost caracterizate, mai mult decât de zelul religios, de conflicte armate şi tendinţe expansioniste. Adoptarea unei astfel de politici a curţii, a avut drept urmare preferinţa pentru şi ascensiunea unor personalităţi asemănătoare, care se distingeau prin virtuţile lor militare. Timpurile au început să se schimbe atunci când Ludovic, îmbătrânit şi chinuit de boli, a renunţat la combativitatea iniţială şi atenţia lui s-a îndreptat către lumea de apoi. Atunci a devenit evident că urmaşul său va fi o fetiţă minoră şi se arăta că domnia are nevoie de o centralizare mai consecventă şi mai temeinică decât cea de până atunci, pe de o parte pentru înfrângerea opoziţiei, pe de alta pentru asigurarea continuităţii dinastiei. Probabil, aceasta explică seria de reforme dintre anii 1372–1382 care, deşi nu şi-a atins scopurile propuse, a însemnat un pas important spre modernizarea administraţiei.

1. *Nobilii şi iobagii*

Între 1300–1350, societatea maghiară a luat o înfăţişare nouă. Varietatea stratificărilor sociale a încetat. Despre castrensi, udvornici sau condiţionari se vorbea numai întâmplător, mai cu seamă atunci când regele pretindea să li se restituie pământurile donate odinioară. Despre cei câţiva robi şi roabe care au mai rămas se aude doar cu prilejul eliberării lor, iar către 1350 au dispărut şi ultimele urme ale sclaviei. A luat sfârşit acea transformare în urma căreia, populaţia ţărănească de diferite categorii, a epocii arpadiene, compusă din oameni liberi sau slugi, s-a contopit într-una singură, aceea a iobagilor (*jobagiones*)[1]. De prin 1320 şi până în epoca modernă, numai iobagii sunt amintiţi ca locuitori ai satelor, respectiv cei care au constituit covârşitoarea parte a populaţiei din Ungaria.

Iobagul (*jobagio*) a moştenit statutul juridic al „oaspeţilor" secolelor XI–XIII şi era considerat om liber. Stăpânului de moşie îi datora diferite prestaţii, uneori oneroase, dar acestea nu erau legate de persoana lui, ci de pământ.

[1] Pentru cititorul de limbă engleză, autorul a explicat că este vorba despre un plural latin care ar putea fi tradus aproximativ prin aparenta antinomie „şerb liber", „ţăran aservit liber" (n. ed.).

Starea de om liber se concretiza în dreptul lui de liberă strămutare, atribut al țăranilor liberi recunoscut de prin 1270. „Precum vin liberi, tot așa să aibă și dreptul de a pleca liberi", era formula general răspândită[2]. Iobagul putea proceda astfel dacă mai întâi obținea aprobarea judelui satului, dacă își achita datoriile și dacă „a depus" stăpânului taxa de plecare obișnuită, numită *terragium*. O diplomă a lui Carol din 1327 se referă la toate acestea ca la un obicei demult stabilit. Fără îndoială că deplasarea a fost un drept valabil și general practicat până în secolul al XVI-lea, cu excepția Slavoniei, unde nu fusese recunoscut până la venirea la tron a regelui Sigismund.

Tot în felul acesta, până la sfârșitul secolului al XIII-lea, s-a contopit într-o stare socială unitară și „ordinul luptătorilor" (*exercituantes*). Neamurile de comiți, slujitorii regali și urmașii iobagilor „nobili" ai castrelor, erau considerați, în mod egal, „nobili". Deosebirile regionale i-au despărțit odinioară pe nobilii din Liptov și Turc și pe alți nobili particulari, de cei „autentici". În 1324 ardelenii au căpătat privilegii de la Carol, iar în 1351 Ludovic cel Mare a dispus ca nobilii „autentici" ai regatului, înțelegând prin ei și pe cei din Transilvania ori Slavonia, să se bucure toți, de „una și aceeași libertate"[3]. Acest paragraf a unificat definitiv și pe plan general diferitele privilegii nobiliare locale, legate de origini și înțelesuri diferite, încheind formal și după multe decenii, procesul de unificare a clasei nobiliare.

Începând de atunci, societatea maghiară s-a împărțit în nobili și iobagi și numai un mic procent al populației aparținea unor grupuri diferite (precum burghezii, cumanii sau secuii) care nu puteau fi încadrate în niciuna dintre aceste categorii. În contradicție cu numeroase țări din Europa, în Ungaria linia de demarcație dintre nobili și iobagi a fost netă și clară. Deosebirea dintre cele două categorii este simplu înfățișată, deoarece se referea la stăpânirea pământului. Era nobil acela care *more nobilium* poseda casă proprie și moșie (*possessio*), pe când iobagul nu avea nimic în stăpânire, în consecință locuia pe moșia altuia, „sub acoperiș străin", după cum obișnuiau „iobagii" sau „slugile țărănești" (*more iobagionum / rusticorum*). De aceea, „moșierul" (*homo possessionatus*) era sinonimul nobilului; pe când „cel fără proprietate" (*impossessionatus*) nu era nobil, fiind considerat „fără neam" (*ignobilis*). Moșia se putea moșteni sau se putea obține prin donație regală, iar iobagul nu prea avea vreo șansă pentru niciuna din cele două variante. Prin urmare, ceea ce sociologii numesc „mobilitate verticală", practic nu exista și pentru cei mai mulți inși era stabilit de la naștere în care castă a societății vor trăi veșnic.

Unitatea fundamentală a nobilimii a fost familia nobilă, care, în concepția noastră de astăzi, însemna înrudirea pe linie masculină. Membrii ei

---

[2] Veniendi etiam et recedendi, dum eis placuerit vel oportuerit ... habebunt liberam facultatem; *Solymosi L.:* Hospeskiváltság 1275-ből. Tanulmányok Veszprém megye múltjából 3 (1984) 67.
[3] Sub una eademque nobilitate gratulentur; *DRH* I. 134 = *Lederer* 110.

se trăgeau dintr-un străbun comun, pământul moştenit de la acela îl posedau în indiviziune, – cum se spunea, „mâncau aceeaşi pâine" –, şi erau solidari între ei în toate felurile, până într-atât, încât ceea ce dobândea unul, li se cuvenea tuturor. Se considerau „fraţi" (*fratres*) între ei verii de gradul unu, doi sau trei, întocmai ca şi cei ce aveau acelaşi tată. „Împărţirea moşiei" (*divisio*) se făcea adeseori numai la generaţia a doua sau a treia, în aşa fel ca fiecare „ramură" (*linea*) a frăţiei, adică fiecare fiu, respectiv nepot al străbunului, să primească parte egală din pământul strămoşesc. Odată cu destrămarea casei, legătura dintre ramuri s-a destrămat, fiecare formându-şi propria familie, în interiorul căreia erau valabile aceleaşi reguli.

Într-o familie astfel organizată, este de la sine înţeles că femeile deţineau un rol secundar. Potrivit dispoziţiilor Bulei de Aur, dacă fata nu avea fraţi, ei îi revenea un sfert din bunurile tatălui (*quartalicium, jus quartale*) pe care-l putea lăsa moştenire urmaşilor ei. Dacă erau mai multe fete, acest sfert se împărţea între ele. La începutul secolului al XIV-lea au apărut noi reglementări, pentru ca averea strămoşească să nu se fărâmiţeze. Anume, dacă fata se mărita, primea contravaloarea sfertului ei de moşie în bani sau bunuri mobile, pământul rămânând rudelor de sex masculin. Excepţie se făcea numai dacă soţul nu era nobil, adică nu avea moşie proprie. În asemenea cazuri, fata trebuia să primească pământ, ca urmaşii ei să nu trăiască „sub acoperiş străin", ca iobagi.

Fetele care aveau fraţi nu primeau „sfertul fetelor", ci luau cu sine, în căsnicie, bijuteriile şi bunurile mobile ale mamei. În totală contradicţie cu pământul, acestea se moşteneau întotdeauna pe linie feminină, deseori generaţii la rând. Dacă linia masculină se întrerupea, văduvei i se cuvenea o parte din averea soţului (*dos*), pe care i-o dădeau rudele decedatului şi pe care o moştenea fiica ei, dacă avea vreuna. În genere, de pe urma fetei, fiindcă se cuvenea să fie măritată, familia avea puţine avantaje, dar cu atât mai multe griji. Se bucura de ceva mai multă cinstire dacă era soţie, dar era subordonată soţului, nu putea dispune de averea proprie şi era departe de a fi considerată persoană juridică.

2. *Nobilimea de curte*

Dintre cele câteva mii de nobili ai regatului, abia vreo câteva sute au reuşit să dobândească o funcţie la curte. Printre aceştia pot fi socotiţi baronii, membrii casei regale şi cei mai distinşi dintre familiarii baronilor. Pe toţi aceştia îi unea serviciul îndeplinit pe lângă rege, devotamentul necondiţionat faţă de el şi avantajele comune care decurgeau din situaţia lor specială. În ceea ce priveşte poziţia socială, între ei existau deosebiri importante, dar şi contradicţii, în funcţie de cercul de putere căruia îi aparţineau şi de concepţiile lor politice. Totuşi, toţi aceia care în vreun fel oarecare aveau o legătură cu curtea se deosebeau în atât de multe privinţe de cei care erau în afara ei, încât este potrivit să li

se dea denumirea de „nobilime de curte", pe când cei care trăiau departe de aceeaşi curte, în patria lor mai îngustă, se puteau numi „nobilime provincială".

Deosebirile dintre cele două grupuri erau consecinţa situaţiei deosebite a fiecăreia, influenţându-le mentalitatea. Scopul vieţii fiecărui nobil, fie că trăia la curte sau la casa lui, era acela de a face să sporească averea funciară a familiei, căci de întinderea moşiei depindea rangul şi prestigiul familiei. Pentru nobilii de la curte, sensul noţiunii de familie era altul decât pentru cei din provincie; de asemenea, şi posibilităţile de a-şi spori averea şi privilegiile le erau incomparabil mai favorabile. Contradicţiile care au pus faţă în faţă, în mod atât de violent, aceste două grupuri ale nobilimii, derivau din aceste deosebiri.

Unul dintre punctele critice ale conflictului a fost problema moştenirii care revenea statului, respectiv regelui. Având în vedere că în Ungaria nu au fost feudali, aici nobilitatea nu era folosită în sensul obişnuit al dreptului feudal, ci se referea la averea acelora care mureau „fără moştenitori" (*sine haerede*), iar bunurile lor, rămase fără stăpân, se cuveneau regelui. În timpul ultimilor Arpadieni, practic, acest drept nu a existat. Paragraful 4 al Bulei de Aur din anul 1222, a dat libertate întocmirii unui testament acelora care „mor fără un fiu", reţinând sfertul averii lor care se cuvenea fetelor. Dacă, din vreun motiv oarecare, aceştia nu făceau uz de acest drept al lor, atunci intra în vigoare legea străbună a moştenirii patriarhale, adică averea revenea rudelor colaterale celor mai apropiate. Regele putea să moştenească numai în acele rare cazuri, în care decedatul nu avusese „niciun fel de rudenie"[4].

O mulţime de cazuri sunt o dovadă că, la începutul secolului al XIV-lea, era încă în vigoare această reglementare. Dar, în preajma anului 1320, a avut loc o schimbare radicală. Carol a acaparat toate averile care i-au revenit lui şi se observă că niciun mare stăpân de moşii nu a îndrăznit să facă uz de dreptul de a dispune liber de averea sa, cu toate că nu este sigur că acel drept a fost atunci interzis în mod categoric. În anul 1351, când a reconfirmat Bula de Aur, Ludovic a omis din ea paragraful problematic, iar nobililor fără copii le-a interzis categoric să decidă asupra destinului averii lor. „În fapt să nu aibă dreptul de a proceda în felul acesta", a dispus el, ci moşiile lor să le revină „fraţilor, rudelor şi neamului lor"[5].

Fără îndoială, în timpul lui Ludovic accentul era pe *prima* parte a aserţiunii. Mai târziu, începând cu secolul al XV-lea, el s-a mutat pe partea ultima şi secole la rând această dispoziţie va fi la baza dreptului de moştenire al descendenţilor colaterali. Juriştii epocii moderne au numit acest principiu „străbun" (*aviticitas*), căci noţiunea centrală era moşia provenind de la străbunul (*avus*) clanului, pe numele ei modern *aviticum*, care i se cuvenea în mod egal fiecărui descendent de sex masculin. În timpul lui Ludovic, precum şi al

[4] Enchiridion 136.
[5] *DRH* 130 = *Lederer* 105.

lui Sigismund, acest paragraf era aplicat ţinându-se cont de interesul fiscului. Pentru cel ce nu avea rude existau alte criterii juridice. Un astfel de proprietar, potrivit noii hotărâri, era considerat „persoană singură" (*unica persona*), adică un individ care nu poate dispune de averea sa fără aprobarea regală (*consensus*). Dreptul de moştenire colaterală opera numai până la *gradul trei* inclusiv. Revendicările mai îndepărtate erau respinse şi averea se considera moştenire ce trebuia să revină monarhiei. Ori de câte ori o moşie devenea vacantă, curtea o acapara imediat, iar dacă apăreau solicitări ale rudelor, asupra temeiniciei lor se pronunţa un tribunal regal. În astfel de procese, interesele coroanei erau reprezentate de jurişti profesionişti şi, cu toate că argumentele lor, obiectiv vorbind, nu păreau întotdeauna convingătoare, nu se cunoaşte niciun singur proces pe care ei să-l fi pierdut. În cazul moştenirilor foarte mari, nelăsând nimic la întâmplare, decidea însuşi regele. În felul acesta, legea „străbună", interzicând în general libera testare privind averea, servea ca armă în favoarea coroanei, pentru extinderea dreptului de moştenire reversibilă. Ludovic a făcut-o să prevaleze fără cruţare, în aşa fel încât 21 de cetăţi şi numeroase alte averi însemnate au revenit coroanei, din lipsa moştenitorilor.

În mod excepţional, Carol a îngăduit unor baroni de-ai săi să nu-şi împartă cu fraţii lor moşiile pe care le-au primit pentru serviciile aduse, ci să le stăpânească ei singuri şi descendenţii lor de sex masculin, „cu excluderea fraţilor, verilor şi rudelor de orice fel". Imediat după venirea sa la tron, în anul 1343, Ludovic a introdus cu totul alte principii, în privinţa donaţiilor regale. Ceea ce fusese înainte excepţie, de atunci a devenit regulă. Moşiile erau cesionate „cu titlu de nouă donaţie" (*titulo novae donationis*), ceea ce însemna că ele se cuveneau numai persoanei menţionate în scrisoarea de donaţie şi descendenţilor direcţi ai acesteia, pe linie masculină. Dacă intervenea *defectus seminis*, adică descendenţii de sex masculin dispăreau, moşia revenea în patrimoniul coroanei. Dacă regele era de acord, donaţia putea fi extinsă asupra fraţilor sau altor rude, dar fiecare din aceştia trebuia să decidă dacă doreşte această favoare şi au fost mulţi care nu au dorit-o. Fraţii Cudar au cerut întotdeauna, în comun, orice avere. Din contră, Ştefan Lackfi cel bătrân, de exemplu, pentru cele mai multe din domeniile primite, a obţinut ca fraţii săi să fie excluşi şi numai fiii lui să-l poată moşteni.

O altă înnoire în interesul nobililor de la curte a fost „prefacerea fiicei în fiu" (*praefectio in filium*). Aceasta aducea o oarecare ameliorare a statutului juridic defavorabil al femeilor, despre care curtea era de părere că „este contrar dreptului natural"[6]. Noua dispoziţie juridică a apărut pe vremea lui Carol ca o

[6] 1332: cui domine licet de iure naturali atque positivo hereditas deberetur paterna, tamen quia huic iuri repugnat observata ab antiquo regni nostri Hungariae consuetudo, que non nisi masculum heredem in patriam hereditatem succedi permittit; *Irmtraut Lindeck-Pozza* (ed.): Urkundenbuch des Burgenlandes. IV, Wien etc., 1985. 135.

excepție. A devenit obișnuită, sub Ludovic. Pe fata care nu avea frați, regele, „uzând de puterea sa deplină" o declara băiat, adică o investea cu drept de moștenire, ca și când s-ar fi născut băiat. Aceasta se întâmpla, de obicei, la cererea logodnicului fetei, care vroia să obțină pentru el și urmașii săi de sex masculin, averea soției sale. Ca exemplu sunt de citat tot frații Cudar, dintre care patru s-au căsătorit cu fete înstărite și pe fiecare în parte, Ludovic „a prefăcut-o în băiat".

3. *Nobilimea provincială*

Situația dezavantajoasă a nobilimii provinciale a influențat nefavorabil și destinul comitatului, forul de autonomie locală. În vremea lui Carol, acesta era încă o instituție de prestigiu. Comitele regal vizita deseori ținutul care îi fusese încredințat și participa activ la conducerea lui. Convoca adunări generale (*congregatio*) pentru locuitorii „de orice rang, având orice statut", pe care le prezida el însuși. Pecetea lui fiind general valabilă, diplomele emise erau acceptate ca acte doveditoare pentru toate scaunele de judecată. În consecință, putea să judece nu numai pe răufăcători, ci și în cauzele de posesiune ale nobililor. Notarii care participau împreună cu el la judecată proveneau din cele mai înstărite familii ale comitatului.

În timpul domniei lui Ludovic, situația a suferit o schimbare radicală. În primul rând, curtea a modificat rostul comitelui, retrăgându-i, prin 1350, dreptul de a uza de pecete autentică. În procese de stăpânire, numai marii judecători ai regatului puteau pronunța sentințe, ceea ce reducea în mod drastic importanța forului comitatens. Curând au încetat și adunările generale ale comitelui și atribuțiile lor au fost preluate de către palatin. Deja din 1342 sarcina palatinului a fost, în primul rând, să inspecteze în mod regulat comitatele, în care să convoace adunări generale (congregații). Cu acest prilej, trebuia să se îngrijească mai ales de securitatea publică, ceea ce însemna proscrierea (*proscriptio*) răufăcătorilor „notorii"; concomitent judeca și problemele nobilimii. Adunarea generală a palatinului ar fi fost singurul for în care nobilimea provincială ar fi putut să-l întâlnească pe reprezentantul puterii. În genere însă, nu-l întâlneau, căci palatinul era un prea mare senior pentru ca să-și irosească timpul cu problemele mărunte ale nobililor. În locul lui, aproape cu regularitate, adunările generale erau ținute de locțiitorii lui, bineînțeles în numele său și folosindu-i pecetea.

Atribuțiile sale juridice în cadrul comitatului au fost știrbite prin dăruirea acelor *exemptio* judecătorești, care în timpul Arpadienilor au fost întâmplătoare, dar în secolul al XIV-lea au devenit obișnuite. În asemenea situații, persoana privilegiată, împreună cu tot neamul, erau scoși de sub competența comitatului, asupra lor putând pronunța sentințe doar marii judecători sau însuși regele.

O şi mai mare lovitură dată comitatului a fost distribuirea privilegiului numit „dreptul paloşului" (*jus gladii*). În timpul lui Carol, acesta a constituit o excepţie, dar în timpul fiului său, din 1347, a devenit un obicei. Până atunci, a fost dreptul exclusiv al comitelui şi al autorităţii comitatense, ca pe răufăcătorii prinşi în teritoriul graniţelor comitatului, să-i mutileze sau să-i execute după propria-i judecată. Nobilii, dacă le cădea vreunul în mână, aveau numai dreptul de a pronunţa o sentinţă asupra lor, pe care nu o puteau duce la îndeplinire, iar condamnatul trebuia predat forurilor comitatense. Noul privilegiu *jus gladii* îi dădea nobilului dreptul de execuţie al comitelui, în cadrul graniţelor stăpânirilor sale. De aceea privilegiul s-a numit în limba maghiară *„comitat liber"*.

Spre sfârşitul domniei lui Ludovic, toate acestea au subminat în mod fatal prestigiul comitatului, comitele nu mai avea niciun rost să rămână în comitat, ceea ce nici nu s-a mai prea întâmplat. Ce s-a mai păstrat din atribuţiile lui putea fi îndeplinit de locţiitorul său, vicecomitele pe care îl alegea dintre oamenii săi sau, mai rar, dintre nobilii comitatului. De atunci încolo, vicecomitele prezida scaunul de judecată al comitatului (*sedes judiciaria*, mai târziu prescurtat *sedria*), care se convoca tot la două săptămâni, dar dezbătea numai cauze locale neînsemnate. A urmat automat degradarea rosturilor juzilor nobiliari. Pe când în timpul lui Carol, oamenii cei mai de vază ai comitatului ocupau acea funcţie, începând cu 1350, numai cei mai săraci erau dispuşi să o mai accepte.

Aşadar, nobilimea s-a divizat în două grupuri inegale. Un procent mai mic au obţinut funcţii la curte, moşii şi privilegii, au încheiat căsătorii avantajoase şi, în cele mai multe cazuri, au reuşit să lase fiilor lor moştenire poziţia lor favorabilă. Majoritatea covârşitoare era privată de toate acestea şi fără încetare se simţea nedreptăţită. Pe când primii se îmbogăţeau, cei din a doua categorie deveneau din ce în ce mai săraci. Nu numai că nu puteau să-şi cumpere noi pământuri, dar deseori erau preocupaţi să nu-şi piardă moşia strămoşească. Prin promovarea fetelor la drepturile cuvenite fiilor, prin pretextul de uzurpare a „dreptului regal" şi prin alte practici, li se luau în mod silit pământuri care s-ar fi cuvenit familiei lor, erau păcăliţi şi păgubiţi de semenii lor proveniţi de la curte, iar dacă încercau să se judece, pierdeau procesele. Şi pe lângă toate acestea trebuia să vadă decăderea comitatului şi să suporte încălcarea libertăţilor nobiliare, trufia şi samavolnicia baronilor şi a curtenilor.

În 40 de ani de domnie a lui Ludovic a fost un singur caz în care, chiar dacă nu li s-a remediat situaţia, nobilii provinciali au fost măcar ascultaţi. În noiembrie 1351, regele a convocat o dietă la Buda, iar în 11 decembrie a promulgat câteva articole de lege prin care se atenuau unele nedreptăţi suferite de nobilime. Legile erau îndreptate împotriva oraşelor aparţinătoare regelui şi bisericii, dar nu atingeau probleme cu adevărat importante. Adunarea a devenit memorabilă prin faptul că Ludovic a reconfirmat „pentru vecie", Bula de Aur a

lui Andrei al II-lea din anul 1222, cu excepția paragrafului deja amintit, privind testamentul nobililor fără copii.

Datorită succesului trecător al opoziției, s-a mai convocat o dietă generală, în anul 1352, la Székesfehérvár, în ziua Sfântului Ștefan (20 august), așa precum era prevăzut în Bula de Aur. Aceasta a fost ultima concesie pe care ordinele au putut să o obțină de la Ludovic. Timp de 32 de ani, până în 1384, a mai avut loc doar o dietă. Cele care s-au ținut nu au avut niciun efect durabil. Și după 1352, puterea regală a rămas la fel de solidă ca și înainte de 1351, iar nobilii au fost obligați și pe mai departe ca, în caz de necesitate, să se reunească în oaste, fără a se ține seama de dispozițiile contrare ale recent confirmatei Bule de Aur.

Se pare că binecunoscuta legendă a lui Toldi, reflectă resentimentele acestei epoci. Ea a fost consemnată în scris, pentru prima dată, de Petru Selymes Ilosvai, un poet din secolul al XVI-lea, și a devenit celebră prin epopeea versificată a lui János Arany, din secolul trecut[7]. Eroul ei este Nicolae Toldi, pe care fratele său, curteanul Gheorghe, îl face să ajungă în rândul țărănimii. Se răzbună însă, și din propriile-i puteri, se ridică până în postura de cavaler favorit al lui Ludovic cel Mare. Nicolae, ca și fratele său, au fost personaje reale. A fost vorba despre un nobil din comitatul Bihor care, în jurul anului 1350, a intrat în serviciul baronului Simion Meggyesi (de Medieșu Aurit, comitatul Sătmar). A devenit vicecomite de Pojon (Bratislava), al stăpânului său, iar în 1360, l-a însoțit în Italia. A rămas acolo cinci ani, în calitate de căpitan al unui grup de mercenari. Revenind acasă, a devenit cavaler al curții regale și a deținut funcția de comite al mai multor comitate. La bătrânețe, a primit donații și de la Sigismund. Este mai mult decât verosimil că el este personificarea frustrărilor și ambițiilor nobilimii provinciale.

4. *Baronii militari*

Cei care au reușit să se afirme la curte, în cele mai multe cazuri, au fost capabili să înființeze adevărate „dinastii" de curteni. Se înțelege de la sine că fiii lor au crescut la aceeași curte, iar, dacă doreau, îi puteau introduce acolo și pe frații lor sau pe oricare altă rubedenie. În felul acesta, nobilimea de la curte forma un grup social aparte, compus din familii ai căror membri l-au slujit pe rege de-a lungul mai multor generații. În cadrul grupului erau posibile promovări pe scara ierarhică. Totuși se disting 30–40 de reprezentanți ai aristocrației care au monopolizat cele mai importante funcții. Acest aspect poate fi exemplificat prin câteva cazuri.

Dintre personalitățile influente din vremea lui Carol, Toma Szécsényi și-a păstrat, ba chiar și-a și extins autoritatea. A fost nu numai favoritul reginei-

[7] De fapt, 1847 (n. ed.).

mame, dar s-a şi înrudit cu ea prin cea de a doua soţie a sa, o prinţesă de Auschwitz (Silezia). După moartea palatinului Wilhelm Druget (septembrie 1342), i-a exclus pe fraţii aceluia de la putere şi l-a convins pe rege să sechestreze cea mai mare parte a averii familiei Druget. A murit ca jude al ţării, în anul 1354. Fiul său, Nicolae (Konya) a ocupat o vreme, funcţii mai mărunte şi a murit ca ban al Croaţiei, în anul 1368. O personalitate mult mai importantă a fost Nicolae Szécsi care, se pare, a fost vărul lui Toma. El nu a făcut parte din nicio partidă şi de-a lungul întregii sale vieţi s-a bucurat de favorurile speciale ale lui Ludovic. Până la moarte, în 1387, a avut mereu poziţii de conducere: de trei ori a fost jude al ţării şi de mai multe ori ban, iar la sfârşit, deja după moartea lui Ludovic, palatin. Prestigiul lui a fost acceptat de toţi, iar clica baronilor la el apela dacă nu ştiau cum să-şi împartă honorurile.

Dintre numeroasele familii conducătoare ale epocii lui Ludovic cea mai faimoasă a fost familia Lackfi. Cariera ei ilustrează ce trebuie să se înţeleagă prin dinastiile de baroni ai epocii angevine. Strămoşul lor, Lack, a fost comite al secuilor, şi, probabil, rudenie a lui Herman Lambert, judele regal al lui Carol I, decedat în anul 1324. Cel mai vârstnic fiu al său, Ştefan, a fost din 1326, mare stolnic şi comite al mai multor comitate. Un alt fiu, care a devenit călugăr franciscan şi a murit ca arhiepiscop de Kalocsa, a fost educatorul lui Ludovic. Cariera strălucită a familiei a început după urcarea lui pe tron. Ştefan, trei fraţi de-ai săi şi patru fii, începând de atunci au fost, până în anul 1370, în permanenţă la putere. Între 1356 şi 1376 cinci Lackfi, unul după altul, au avut demnitatea de voievozi ai Transilvaniei. Unul dintre ei, Emeric, a fost şi palatin (1372–1375). Un frate mai tânăr a fost în permanenţă mare stolnic, până în 1395. De-a lungul carierei lor, au adunat în primul rând din donaţii regale, atât de multă avere încât, la moartea lui Ludovic, lor le aparţinea cea mai mare avere particulară din ţară. Toţi bărbaţii Lackfi au fost militari şi influenţa lor a durat atât, cât a durat şi politica agresivă a lui Ludovic. Ştefan a fost locţiitor regal la Neapole şi comandantul oştilor de acolo. Dintre fraţii săi, Andrei a condus războiul din Moldova, împotriva tătarilor; iar Paul, acea trupă auxiliară pe care Ludovic, a trimis-o în anul 1355, în Elveţia, în sprijinul Habsburgilor. Voievodul Dionisie s-a distins în ocuparea Vidinului şi a devenit primul său căpitan. Fratele său, Nicolae, a condus în 1368, invazia împotriva Munteniei. În fruntea trupei care, în 1373, a oferit ajutor Padovei a stat un alt Ştefan, fiul lui Dionisie, şi văr al palatinului Emeric. În mod vizibil, pentru bărbaţii din familia Lackfi războiul a fost principala preocupare şi nu mică trebuie să fi fost contribuţia lor la adoptarea soluţiilor agresive care au dominat decenii la rând în politica externă.

Petru Cudar şi fraţii săi au avut o carieră similară familiei Lackfi, însă aceştia au oglindit tipul curteanului parvenit. Petru se trăgea dintr-o familie nobilă neînsemnată şi nu se ştie cum a ajuns la curte, dar aproape copil fiind, a devenit favoritul regelui. Din aprod a devenit curând scutier, din scutier

cavaler, a primit una după alta diferite privilegii şi, între timp, a reuşit să-i introducă la curte pe toţi cei şapte fraţi ai săi. Doi au devenit clerici; unul a murit ca episcop, iar celălalt ca prepozit, la Székesfehérvár. El însuşi, începând cu 1360, în calitate de paharnic, a ajuns baron, iar în 1368 a devenit ban. I-a ajutat şi pe doi din fraţii săi să devină baroni. A fost un an (1376) în care patru fraţi Cudar, simultan, făceau parte din consiliul regal. Înavuţirea lor a fost proporţională cu cariera lor. Înainte de a ajunge Petru la curte, familia lui avea patru sate; când a murit Ludovic, averea familiei Cudar cuprindea cetatea Makovica şi 168 de sate.

Elita curţii nu a fost scutită de obişnuitele lupte între clicile adverse, dar despre acestea nu se ştie aproape nimic. Întâmplător, ştim doar că în anul 1366, palatinul Nicolae Kont a „mânjit", în faţa regelui imaginea lui Ştefan Kanizsai, episcop de Zagreb. În consecinţă, înaltul prelat a fost eliberat din funcţiile pe care le deţinea şi a fost exilat. A putut să revină numai după decesul palatinului[8].

5. *Armata*

Sub Angevini, ca şi sub Arpadieni, mandatul baronatului a fost în primul rând de natură militară. În caz de război, lui îi revenea sarcina şi, totodată, privilegiul, de a conduce în luptă populaţia ţinutului său. Activitatea sa, simbolul puterii de comandant, a fost exprimată prin steagul (*vexillum*) pe care se afla emblema familiei sale. În secolul al XIV-lea, sub influenţa italiană, numele drapelului (*bandiera*, „steag") cu emblemă a devenit *banderium* (deja şi Kézai îl numise astfel) şi nu peste mult timp aşa s-a intitulat şi trupa care se afla sub steag. Aşadar, numele unui simbol a ajuns denumirea unei instituţii militare. Apariţia noului nume, a dus mai târziu, la concluzii eronate şi în istoriografia epocii moderne s-a format părerea că instituţia numită banderiu, „organizarea militară banderială", a fost întemeiată de către Carol. Mai nou, s-a văzut că această presupunere nu poate fi susţinută cu date provenind din documente. Banderiul din epoca angevină însemna acelaşi lucru ca şi unitatea militară de care dispunea comitele din perioada arpadiană, fiind conduse la fel. Au fost între ele deosebiri, dar de altă natură. După cum am văzut, pe de-o parte, comiţii din timpul lui Carol şi-au pierdut dreptul de a avea un banderiu, pe de altă parte, în locul iobagilor castrelor, pe cale de dispariţie, au păşit alţi luptători nobili şi, uneori, ţărani.

Insurecţia nobiliară[9], devenită obişnuită sub Carol, a fost proclamată cu regularitate. Deja în primăvara anului 1343, toţi cei ce erau capabili să

[8] *Fejér* IX/4. 576.

[9] Utilizăm termenul latin care a fost folosit până la reformele militare habsburgice. Se poate echivala cu „ridicarea la oaste", „mobilizarea", toate privindu-i mereu doar pe nobili (n. ed.).

poarte o armă erau obligați să ia parte la războiul împotriva Serbiei și astfel de apeluri nu au fost rare nici mai târziu. O imagine mai exactă asupra componenței armatei o puteau da ordinele de mobilizare emise de rege, la 15 mai 1362, la Zagreb, cu prilejul pregătirii unei campanii planificate probabil împotriva Serbiei. Trei dintre ele erau adresate lui Benedict Himfi, comitele de atunci din Satu Mare, iar una colegului său Andrei Kölcsei, castelanul din Șiria, prin care i se ordona ca, împreună cu trupele sale, să se alăture celor ale lui Himfi. Ordinele au fost înmânate de unul din membrii *aulei* și tot el aducea și planul de luptă, din păcate, numai sub forma unui mesaj oral. Trupele care trebuiau să se adune sub steagul lui Himfi aveau o componență uimitor de pestriță. Printre cei mobilizați se afla toată nobilimea celor trei comitate guvernate de el, Satu Mare, Ugocea și Maramureș, locuitorii celor șase „sate libere" regale maramureșene, țăranii călare și pedeștri ai cetății regale, printre ei „toți valahii" care trăiau în castelania Șiriei[10]. Evident că această adunătură, care nu costa decât prea puțin, nu avea mare valoare din punct de vedere militar. Precum se vede, la mobilizare se lua în considerare cantitatea, nu calitatea. De aceea, se pare că putem da crezare acelor izvoare italiene ale vremii care susțin că efectivul trupelor maghiare se ridica, uneori, la zeci de mii de oameni.

Totuși, nu întreaga oaste maghiară arăta astfel. Înclinăm să credem că trupele de calitate inferioară erau mobilizate în războaiele din Balcani și în cele cu Lituania, pe când, pe câmpurile de luptă din Italia, luptau mai ales mercenari. Deseori întâlnim printre ei germani și alți străini. În jurul anului 1380, de exemplu, arcași englezi păzeau cetatea Bran, din sudul Transilvaniei[11]. Dar grosul armatei de mercenari o formau, totuși, nobilii maghiari. Oastea formată din ei, ca și în alte părți, era compusă din cavaleri greu înarmați și din cavaleria ușoară „asociată lor", din „cei cu tolbă" (*pharetrarii*), adică din arcași. Cavalerul și escorta sa de arcași alcătuiau cea mai mică unitate a oastei, adică aceea care, de pe la sfârșitul secolului al XIV-lea se numea și în Ungaria „lance" (*lancea*). Recrutarea lor cădea în sarcina cavalerilor curții, nu a baronilor, care primeau dispoziții (*dispositio*) direct de la rege pentru echiparea și conducerea unui număr stabilit (de obicei 50–80) de călăreți, iar banii necesari le erau puși la dispoziție de către vistierie.

Aceste trupe alcătuiau nucleul oștirii regale. De regulă, ele evoluau sub steagul regelui, dar s-a întâmplat ca unele unități să fie repartizate sub îndrumarea vreunui baron. Acest tip nou de armată a apărut pentru întâia oară, în

[10] Cum universis Olachis aliisque populis et famulis ... tam peditibus quam equitibus; Doc. val. 162 (datat greșit 15 iulie). Alte două copii din arhiva Himfi: Colecția Fekete-Nagy (OL), din al patrulea citează *Pór A.*: Nagy Lajos, Budapest, 1892, 436.

[11] Numai ediția engleză dă sursa: „castrum in Brasso fortissimum Therch vocatum, circa terminos Transalpinos edificavit, gente armata briganciis et balestrariis Anglicis custodiam castri muniendo": *Thuróczy* 182. Ed. engleză, p. 392 (n. ed.).

număr mai mare, în războaiele lui Ludovic cu Neapolul, punerea sa în practică devenind foarte curând sistematică. Din astfel de mercenari a fost compusă, de pildă, oastea trimisă papei Inocenţiu al VI-lea, împotriva lui Bernabo Visconti, guvernatorul oraşului Milano. Ea a fost condusă de Simion Meggyesi, comitele Bratislavei. După expirarea atribuţiilor sale, Meggyesi s-a întors acasă, în Ungaria, dar dintre cei conduşi de el mulţi au rămas în Italia, organizându-se într-o companie de mercenari cu numele de *Magna Societas Ungarorum*, care a avut un rol important în luptele intestine ale Italiei, în anii următori. Probabil, o compoziţie asemănătoare au avut şi armatele maghiare cu care, în anul 1380, Carol de Durazzo a pornit să ocupe Neapolul. În fruntea lor se aflau doi baroni, iar cei 15 căpitani de sub comanda lor au fost, se pare, cavaleri ai curţii maghiare. Firește, o asemenea armată a costat foarte mult. Retribuţia unui cavaler cu armament greu, într-a doua jumătate a secolului al XIV-lea, începea de la şase florini de aur pe lună, iar aceea a unui vicecomandant, ajungea la 16 florini. Cheltuielile au fost suportate, în primul rând, din veniturile regale regulate. Totuşi a existat obiceiul ca, din timp în timp, să se fixeze un impozit în folosul armatei (*collecta, subsidium*). Datele despre acestea sunt foarte rare, dar fără îndoială, au fost aplicate în mult mai multe cazuri decât cele pe care le-am aflat întâmplător. În 1323 avem cunoştinţă despre un impozit de o jumătate de *ferto* (1/8 marcă), pe când în 1332, impozitul militar pentru fiecare gospodărie iobăgească, a fost de o marcă. Această sumă reprezenta de patru ori renta obişnuită seniorială, de aceea pare neverosimil de mare. Fapt este însă că, în anul 1350 şi Ludovic cel Mare a fixat aceeaşi sumă, patru florini de aur, pentru un lot iobăgesc[12].

Problemele de „lichidităţi" care au creat atâtea neajunsuri altor monarhii contemporane, au fost, în Ungaria, multă vreme necunoscute. Faptul se explică nu numai prin organizarea parţial arhaică a armatei, ci şi prin uriaşele rezerve ale vistieriei. Veniturile regale regulate la care se adăugau, în caz de necesitate, impozitul în folosul armatei, puteau asigura, timp îndelungat, chiar şi războaie anuale. Din datele răzleţe existente, se pare că lui Ludovic, cel puţin până în anul 1375, nu i-a creat probleme finanţarea războaielor purtate. „Dacă nu-i poţi plăti [pe militarii tăi] din banii aflaţi la tine, comunică-ne cât să-ţi trimitem", i-a dat de ştire lui Himfi, banul de atunci al Bulgariei, în 1366[13]. În 1373, când i-a trimis ajutor militar guvernatorului din Padova, le-a interzis căpitanilor săi să primească bani de la prinţ, amintindu-le că au o soldă satisfăcătoare.

---

[12] Regalem collectam quatuor florenorum; Dl. 100.046.

[13] Quos si non possetis cum pecunia nostra aput vos habita sustentare, tunc nobis significetis, quid vel quantum eis de pecunia destinemus; Századok 33 (1900) 606 (datat eronat 1368).

6. *Problemele financiare*

În primii ani de domnie ai lui Ludovic problemele financiare erau administrate de orășeni germani din Buda, Kremnica și alte orașe, dar curând rolul dominant a fost preluat de bancherii italieni. Începând din 1349, frații Jacopo și Giovanni Saraceno din Padova, și-au extins treptat controlul asupra problemelor financiare ale monarhiei, iar spre sfârșitul domniei lui Ludovic, toate cămările, împreună cu baterea de monezi de aur și argint, au ajuns sub conducerea lor. Amintirea activității lor au păstrat-o dinarii „sarazini", bani de foarte bună calitate, bătuți de Ludovic începând cu anul 1373, pe care se putea vedea emblema celor doi frați: un cap de maur (de fapt, al unui negru). Frații Saraceno au fost primii mari cămărași care au avut un cuvânt de spus și în politică. Formal, nu aparțineau castei baronilor și nu au fost admiși în consiliul regal, dar renumele le-a fost atât de mare încât influența lor în Dubrovnik era pomenită la același nivel cu cea a palatinului și a cancelarului. În 1370, pe urmele lor au apărut la Buda primii investitori din Florența având în față un viitor strălucit.

În lipsa documentelor nu putem exprima vreo apreciere legată de veniturile lui Ludovic, dar în mod absolut sigur cea mai mare parte a lor provenea din aur. Datorită zăcămintelor fără pereche de bogate, Ungaria a ocupat în producția de aur europeană un loc echivalent cu un monopol. De aici, în mod necesar s-a născut ispita de a profita de această situație. Încă din 1337, vistieria a recurs la o manevră financiară specifică: vistieria a ridicat drastic prețul de schimb al florinului de aur. (Ideea nu era nouă, ea fusese aplicată deja de către califii Omajizi). Prețul era cu 25% mai ridicat decât cursul pieții și, bineînțeles, toți s-au grăbit să-și plătească impozitul în aur, ba chiar să-și schimbe rezerva de aur, în argint. După urcarea pe tron a lui Ludovic părea că experiența s-a oprit pentru o vreme, dar a reînceput în 1352 sau 1353 și a continuat până la sfârșitul domniei lui. Cursul oficial, adică cel de schimb, al aurului se stabiliza, în mod artificial, la cote înalte, apoi se ridica, din timp în timp, ceea ce de fiecare dată atrăgea căderea corespunzătoare a prețului argintului.

Așadar, în fiecare țară a cărei economie era supusă influenței aurului maghiar cursul valutar în argint a început să se prăbușească. În afară de Ungaria însăși, unde greul trebuia să fie suportat de dinarul de argint maghiar, au fost atinse în primul rând Austria și Cehia. Acolo, raportul de valori al aurului și argintului, care în jurul lui 1350 era încă de 1:12,5, în jurul lui 1360, evolua spre 1:14,5, în jurul lui 1375, 1:16, iar în perioada morții lui Ludovic era deja 1:18. Corespunzător acestei stări de fapt, se ridica tot mai mult cursul în aur a tuturor monezilor de argint din această regiune, al dinarului maghiar și vienez, la fel cu cel al monedei cehe. Fenomenul nu provenea din repetatele inflații, cum se crede îndeobște, căci raportul de valori dintre valute a rămas neschimbat, între anii 1350 și 1380. Se știe sigur că dinarul de argint maghiar și-a

păstrat, în tot acest timp, atât greutatea, cât și calitatea excepțională. „Deprecierea" a fost consecința firească a manipulării prețului aurului. Efectul acestei măsuri s-a extins până unde era în circulație aurul maghiar și a slăbit în funcție de depărtare. În decursul a trei decenii (1353–1382), în Europa Centrală, scumpirea a atins 44%, la Veneția numai 25%, pe când la Florența și pe piețele dependente de ea, nici nu s-a mai observat. Acolo, raportul de valori dintre aur și argint a rămas neschimbat, de-a lungul întregii perioade.

Se poate conchide că beneficiul provenit din scumpirea aurului a contrabalansat, în mare măsură, deprecierea care a atins venitul regal încasat în argint. Așadar, manipularea prețului aurului a fost o politică financiară bine gândită al cărei scop urmărea păstrarea solvabilității monarhiei.

Cu toate acestea, unele dificultăți au apărut deja spre sfârșitul domniei lui Ludovic, fără a fi însă cu adevărat grave. În 1381, după mai multe decenii de stabilitate, valoarea dinarului a început să scadă. Atunci, această scădere nu era rezultatul unei noi creșteri a cursului aurului, ci o degradare calitativă. A pierdut din valoare și față de valuta vieneză sau praghеză, ceea ce înseamnă că s-a redus valoarea argintului. În 1382, când a murit Ludovic, prețul unui florin de aur a fost de 180 dinari maghiari, deși calculat după valoarea argintului, ar fi trebuit să fie numai de 160. Se poate deduce că această modestă inflație de 11% a fost provocată de dificultăți financiare, din împrejurarea că, cu puțin timp înainte, în 1380, Ludovic a amanetat cetatea Steničnjak, din Slavonia, pentru suma de 10.000 de florini. Acesta a fost un mod cu totul nou de fructificare a proprietății funciare, care va deveni foarte curând obișnuită. Pentru a proceda astfel, Ludovic nu a putut avea alt motiv decât acela de a obține bani.

Așadar, vistieria a întâmpinat dificultăți, în mod cert, dar care a fost cauza lor nu se poate decât, cel mult, presupune. Despre cheltuieli militare nu poate fi vorba, deoarece în acești ani nu prea mai erau războaie. Mai degrabă ne putem gândi la o scădere bruscă și însemnată a randamentului minelor de aur. Aceasta ar fi o explicație pentru dificultățile financiare din ce în ce mai grave care au apărut și de care regalitatea maghiară nu a mai putut scăpa niciodată.

7. *Era reformelor*

În ultimii ani ai domniei lui Ludovic a avut loc o schimbare politică decisivă. Slăbit de boală, regele și-a pierdut din ce în ce mai mult impulsurile războinice și se ruga mai mult. Mama lui, revenită acasă din Polonia, în 1376, bine trecută de șaptezeci de ani, făcea același lucru. Locul său la curte a fost preluat de nora sa, Elisabeta cea tânără, a cărei influență s-a accentuat mult de când i-a dăruit în serie, lui Ludovic, moștenitoare la tron. Era foarte probabil, iar din anul 1374 a devenit certitudine, că moștenirea coroanei îi va reveni, mai devreme ori mai târziu, uneia dintre fiicele minore și trebuia avut în vedere că schimbarea domniei să aibă loc fără zguduiri bruște, iar opoziția să nu poată provoca tulburări.

Amenințarea reală a autorității regale nu venea din afară, din partea nobilimii provinciale, ci din interiorul curții. În timpul acesta era foarte clar deja, că descendenții baronilor din serviciul Angevinilor erau pe cale de a forma o nouă aristocrație, care ar putea reprezenta un pericol pentru tron. Deocamdată, amenințarea încă nu era vădită. Nicăieri în țară moșiile aristocrației nu concurau cu prestigiul regal și nu aduceau în niciun fel restricții puterii sale. Nici cea mai mare proprietate nu depășea pe cea a unui baron cu un honorat de mărime mijlocie. Toate posesiunile familiei Lackfi nu depășeau pe cele de care putea dispune un comite mai important. Pe lângă aceasta, niciuna din marile averi nu era concentrată teritorial. Averile clanului Lackfi se întindeau în vreo 15 comitate, din Transilvania, până la hotarele Stiriei; cele ale descendenților lui Mikcs, de la frontiera Poloniei, până în Slavonia, de-a lungul a 11 comitate. Așa cum a reieșit din evenimentele ulterioare, pericolul l-a constituit foamea de pământuri a baronilor și crescânda lor conștiință de sine. Fidelitatea față de rege nu putea fi pusă la îndoială, dar nici faptul că năzuința lor supremă era sporirea averii familiale. De asemenea, s-au obișnuit prea mult cu ideea că ei își au locul în consiliul regal și că toate onorurile țării li se cuvin în primul rând lor. Nu era greu de prevăzut că toate acestea, după moartea regelui, pot avea urmări grave, mai cu seamă dacă la tron nu urmează un bărbat matur, ci o fetiță minoră. Este de presupus că, mai cu seamă aceste considerente au motivat dispozițiile pe care le-a dat Ludovic în ultimii săi ani.

Începând din anul 1373, în compoziția consiliului s-a produs, treptat, o schimbare decisivă. Baronii cu preferințe războinice, cum au fost cei din familia Lackfi, au dispărut pe rând, iar în locul lor au venit personalități de un tip cu totul nou. După șirul lung de aristocrați distinși prin naștere și agramați, a urmat un grup, aproape simultan, dintre aceia care nu aveau arbore genealogic, ci competență profesională.

În fruntea mișcării, căci fără îndoială așa trebuie considerată, erau două personalități conducătoare ce se bucurau, în egală măsură, de sprijinul tinerei Elisabeta și care îndruma, pe cât se pare, evenimentele din culise. Unul dintre ei a fost Nicolae Garai, magnatul de origine distinsă, care, în 1375 a ocupat postul de palatin și l-a păstrat timp de zece ani. Era descendentul unei familii aristocrate înstărite. Unchiul lui, banul Paul, a fost decenii la rând baronul lui Carol, apoi al lui Ludovic. El însuși, din 1359, a guvernat banatul Mačva. După ce a devenit palatin, a numit, pe rând, în diferite funcții, pe rudele sale și pe aliații săi (poate că și aceștia din urmă îi erau rude), dându-i la o parte pe toți aceia cu care nu a putut sau nu au vrut să colaboreze. Capul familiei Lackfi, tânărul Ștefan, voievod al Transilvaniei, care în 1376, a plecat în pelerinaj în Țara Sfântă, pe când a revenit acasă și-a dat seama că a pierdut orice influență. La moartea lui Ludovic, majoritatea onorurilor și toate pozițiile-cheie erau în mâna lui Garai și a credincioșilor săi. Guvernatorul Haliciului, Petru Cudar, a fost singurul adversar serios cu care, deocamdată, nu a izbutit să

o scoată la capăt. În decembrie 1382, puțin după moartea lui Ludovic, i-a venit și lui vremea: a fost arestat sub acuzația de a le fi înlesnit polonilor obținerea unor cetăți. Puterea lui Garai și, prin el, a Elisabetei a devenit nelimitată.

Garai pregătea, se pare, terenul pentru reformele pe care le-a înfăptuit aliatul său Dumitru, fiul lui Petru. Acesta era un simplu preot de curte, de origine foarte modestă, probabil țărănească, prin ale cărui strădanii proprii a ajuns în funcții sus-puse. Din anul 1359 a fost vistier, din 1364, pe rând, episcop de Srem, Transilvania și Zagreb. În 1377, a devenit șeful cancelariei, iar în 1378, arhiepiscop și cardinal de Esztergom.

„Magistrul" Iacob, un alt membru al generației reformiste, era nobil, dar dintr-o familie atât de anonimă, încât chiar și când a devenit baron era amintit numai drept Iacob „de Špiš" (Szepesi), denumire luată după locul lui natal, cum se obișnuia în rândurile nobilimii mai mici. Decenii la rând a profesat ca jurist, din simplu notar s-a ridicat la funcția de jude regal și apoi la cea de palatin. Cei pe care îi servea se schimbau, dar el a rămas mereu pe locul lui ca un foarte apreciat profesionist. A servit mai multor baroni, apoi el însuși a devenit baron. Și-a păstrat funcția de jude regal din 1373, până la moartea sa, survenită în anul 1380.

Tot un membru al grupului reformist a fost și Nicolae Zámbó, apreciat pentru priceperea lui în problemele financiare. Era originar dintr-o familie de mici nobili din regiunea transdanubiană. Și-a început cariera la curte ca aprod pe lângă regina-mamă. Apoi a devenit comite al cămării și castelan de Buda Veche. Începând din 1377, având titlul de mare vistier, a fost în fruntea finanțelor, iar în primăvara lui 1382, Ludovic fiind încă în viață, a fost numit mare stolnic. Este demn de menționat că, în această calitate, a participat și la problemele financiare ale italienilor, care arendau cămara, ceea ce nu era deloc o caracteristică a baronilor epocii.

Este remarcabil cât de reținuți au fost membrii ligii reformiste în a-și aduna averi personale. Nu se cunoaște nicio singură donație cu care să se fi autoretribuit, deși este de necrezut că aceasta să nu le fi fost cu putință tocmai lor. Este surprinzător și faptul că nici aceia dintre ei, ca Iacob Szepesi sau Zámbó, care, potrivit concepției epocii, ar fi avut nevoie de o avere mai importantă, nu au acumulat nimic. Prelatul Dumitru, în mod cu totul neobișnuit, nu a făcut excepție nici cu propriul său frate, în afară de faptul că a aranjat să fie primit în aulă. Această frapantă lipsă de egoism a „reformiștilor" se poate explica prin hotărârea lor de a păstra averea regală cât mai intact posibil.

8. *Reformele*

Modul de utilizare a sigiliului regal a fost una din primele înnoiri introduse. Până în 1374, „marele sigiliu" (*sigillum majus*) a fost singurul dintre pecețile regale care putea fi utilizat în orice scop, căci dispunea de forța autenti-

cităţii. În călătoriile sale, suveranul îl lua cu sine, în scopul de a putea emite în orice împrejurare porunci. Fiind un sigiliu regal cu două feţe, „sigiliu dublu" (*sigillum duplex*), era ataşat fiecărui privilegiu regal. Pe una din feţe era chipul domnitorului, pe cealaltă crucea dublă care simboliza coroana, deoarece şi creştetul Sfintei Coroane era împodobit cu acest semn. Cele două feţe ale sigiliului dublu simbolizau acel principiu juridic potrivit căruia puterea supremă era exercitată de rege şi „statul său", adică de prelaţi şi baroni, împreună. În timpul domniei lui Ludovic se considera că lista demnităţilor cuprinsă în final reflectă expresia scrisă a aceleiaşi diviziuni a puterii.

În timpul Angevinilor au intrat în uz şi alte sigilii regale în scopul administraţiei, mai cu seamă pentru emiterea ordinelor. Dintre acestea, multă vreme a avut prioritate sigiliul inelar al domnitorului (*sigillum anulare*) „pe care-l poartă pe mână". Începând cu 1331, regele a avut şi un sigiliu „mic", numit „sigiliu secret" (*sigillum minus / secretum*), a cărui importanţă a crescut odată cu anul 1347, când Ludovic l-a luat cu sine în campania napolitană, pentru ca, în lipsa sigiliului mare, să fie acesta un instrument al puterii. În continuare, de multe ori a procedat aşa, cu toate că nu îl putea folosi în mod eficient, fiindcă la orice donaţie de moşie sau altă decizie importantă era necesară prezenţa marelui sigiliu.

În timpul lui Carol s-a deschis la Visegrád un oficiu cu sediu permanent, care utiliza „sigiliul mijlociu" (*sigillum mediocre*) regal şi avea rolul de autentificare. Era condus de o personalitate ecleziastică influentă de la curte, comitele capelei (*comes capellae*), care, dintr-un oarecare motiv, purta şi titlul de „cancelar de taină" (*secretus cancellarius*), până în 1374, deşi nu avea nimic de a face cu sigiliul secret şi încă şi mai puţin cu politica.

Ca un prim pas al reformei a fost declararea autenticităţii sigiliului regal secret. Prin aceasta el a devenit simbolul voinţei regale până la sfârşitul Evului Mediu, iar păstrătorul său, cancelarul de taină, era considerat un demnitar de o importanţă deosebită. El l-a însoţit pe domnitor, împreună cu sigiliul, în toate drumurile sale, şi în străinătate, până când acest instrument şi-a pierdut însemnătatea.

În 1376 sau 1377 s-au luat noi măsuri privind marele sigiliu şi a fost creată o nouă demnitate, aceea a cancelarului suprem (*summus cancellarius*). Cu excepţia perioadei 1356–1366, marele sigiliu fusese păzit de vicecancelar (*vicecancellarius*), care, până în 1351, a fost prepozitul din Székesfehérvár, apoi unul dintre episcopi. A existat, desigur şi un post de cancelar, dar acesta însemna doar un simplu titlu, de aceea a rămas vacant mulţi ani la rând. Primul cancelar suprem a fost, firesc, Dumitru la care era aversul sigiliului, iar reversul îl păstra regina. Cancelarul suprem a fost împuternicit să utilizeze aversul şi în absenţa regelui, pentru soluţionarea chestiunilor de rutină şi să le emită în numele domnitorului.

Cancelarul suprem a devenit şi judecătorul unui al treilea tribunal regal, înfiinţat la Visegrád, care a fost denumit al „prezenţei speciale a regelui" (*specialis praesentia regia*). Celelalte două au fost ale palatinului şi judelui regal. În primele decenii ale secolului existau încă două tribunale palatinale, unul la Buda, celălalt la Vizsoly (la sud de Košice), pe care Carol le unificase în 1342, şi le-a transferat la Visegrád. „Prezenţa personală" a regelui, unde judeca judele regal, se afla tot la Visegrád, din anul 1324.

Potrivit obiceiului străvechi, judecătorii nu pronunţau sentinţele singuri, ci cu participarea asesorilor aleşi dintre „prelaţi, baroni şi nobili". Tribunalele îşi ţineau şedinţele la termene stabilite, cum ar fi, de pildă, „octava" (*octava*). Aceasta însemna că dezbaterea cauzelor se derula pe durata a două-trei săptămâni, începând din ziua a opta a vreunei sărbători însemnate (Boboteaza, Sf. Gheorghe, Sf. Iacob etc.). Deoarece într-un an se fixau opt-zece termene, tribunalele funcţionau tot anul, aproape continuu. Erau suspendate numai când domnitorul ordona mobilizarea generală, din cauză de război. În asemenea împrejurări, următoarea perioadă de dezbateri era fixată la distanţă de două săptămâni de la demobilizare. Despre numărul proceselor nu avem informaţii, dar trebuie să fi fost numeroase, căci atrăgeau în capitală mulţimi importante.

Dumitru a făcut tentative de modernizare a administrării finanţelor. Dat fiind că la începutul carierei sale a funcţionat ca vistier, avea oarecare cunoştinţe în domeniul financiar, chiar dacă nu ştim care i-au fost sarcinile. Începând din anul 1377 ne întâlnim mereu cu demnitatea lui de trezorier (*thesaurarius*) sau de mare trezorier, cum a fost denumit până în 1439, ceea ce ne face să credem că ea a fost înfiinţată la iniţiativa lui Dumitru însuşi. La început, sfera sa de activitate a fost destul de limitată. Bineînţeles, el a fost supraveghetorul „trezoreriei" (*domus tavernicalis*), cu sediul la Buda; el încasa impozitele oraşelor, el primea dările de seamă ale comiţilor cămării, dar încă nu avea controlul asupra veniturilor regale, cum urma să se întâmple mai târziu. Mai important era că această funcţie o avea, de obicei, o persoană care se pricepea întrucâtva şi la socoteli. Iar acum, pentru prima dată, făcea parte din consiliul regal cineva care cunoştea chestiunile financiare şi ştia să le administreze.

Ambii domnitori Angevini s-au străduit şi mai devreme să extindă reţeaua oraşelor regale şi să consolideze situaţia lor. După ce a redobândit de la Kőszegi comitatul Vas, Carol a reconfirmat imediat privilegiile pentru Körmend şi Vasvár şi a acordat altele noi localităţilor Kőszeg şi Sárvár. În jurul lui 1370, în ţară existau cel puţin 70 de oraşe regale (*civitas*) şi „sate libere" (*libera villa*) care în felul acesta au obţinut privilegii, fără să mai punem la socoteală oraşele miniere, oraşele saşilor din Transilvania şi oraşele reginei. Toate au fost scoase de sub jurisdicţia comiţilor şi a castelanilor, aveau autonomie, iar impozitele le plăteau vistieriei, în loc să le dea unui nobil deţinător de honor. În anii reformelor a crescut numărul oraşelor, în urma diferitelor scutiri. În 1375 şi 1376, numai în comitatul Trenčin patru sate mari au fost scoase de sub autoritatea comitelui, respectiv a castelanului, şi au fost declarate „oraşe".

Autoritatea superioară, de apel a oraşelor şi judecătorul lor suprem a fost marele vistiernic. Ca şi în cazul celorlalte tribunale, multă vreme, şi aici, participanţii la dezbateri erau din rândurile nobilimii, iar problemele cetăţenilor simpli se judecau potrivit dreptului uzual nobiliar. În 1375, tribunalul, împreună cu judecătorul, au fost temporar suspendaţi, iar judecătorul regal Iacob Szepesi a devenit „judecătorul tuturor oraşelor regale", totodată şi judecătorul evreilor. În 1378, instituţia de mare vistiernic a fost restabilită şi, totodată, reformată. De atunci (sau cel mult de la 1382) nu nobilii, ci cetăţenii delegaţi de oraş participau la dezbatere, după dreptul comun al oraşelor.

9. *Juriştii laici*

Printre semnele preliminare ale reformelor din anii 1370 se înregistrează o creştere bruscă a numărului profesioniştilor, o caracteristică a secolului Angevinilor. Ungaria a fost una din ţările în care nu era în uz „dreptul imperial", adică dreptul roman, ci dreptul uzual local. De aceea, justiţia a fost întotdeauna ocupaţia laicilor, care nu trebuiau să cunoască nici dreptul roman, nici dreptul canonic, dar cu atât mai mult trebuiau să fie pricepuţi în jurisprudenţa autohtonă. Începând cu secolul al XIII-lea, când a devenit obicei fixarea în scris a unor faze din cursul dezbaterilor, se pretindeau şi oarecare cunoştinţe de limbă latină. Exigenţele privind studiile au crescut şi mai mult, prin 1326, dată marcată de apariţia hârtiei relativ ieftine, care a condus la emisiuni documentare numeroase.

Palatinul şi alţi judecători ai ţării fiind analfabeţi, nu corespundeau pentru funcţia de magistraţi. De altfel, tot timpul lor îl ocupa politica şi strategia militară. Din aceste motive, în secolul al XIV-lea, sau chiar mult mai devreme, a devenit tradiţie ca, în locul lor, să judece procesele locţiitorii juridici care aveau în păstrare sigiliul lor autentic şi aveau împuternicire deplină de a judeca în numele lor. Aceştia erau vicepalatinul (*vicepalatinus*), vicejudele regal (*vicejudex curiae*) şi protonotarii (*protonotarius*), toţi profesionişti în drept. Angajaţii tribunalelor, care erau mai cu seamă notari (*notarius*), trebuiau şi ei să aibă cunoştinţe de limba latină în conceperea documentelor şi privilegiilor. Acelaşi lucru li se pretindea şi celor care, în alte instituţii, aveau sarcini similare.

Aşadar, scaunele de judecată, cancelariile, forurile de autentificare şi aparatul administrativ al comitatelor pretindeau forţe de muncă versate în dreptul uzual autohton şi pricepute în a concepe şi a interpreta în limba latină documentele oficiale. Ambele specializări se puteau obţine în şcoli ecleziastice, mai cu seamă în cele capitulare, iar cel care le obţinea se numea *diac* (*litteratus*). Această denumire indica şi însăşi uzanţa limbii latine până în secolul al XIX-lea. Atât oficiile cancelariilor, cât şi ale scaunelor de judecată se compuneau din astfel de notari, ba chiar, în secolul al XV-lea, şi forurile ecleziastice angajau notari laici. Deoarece toate actele oficiale erau scrise în limba latină, laicii nu

foloseau în scris nici maghiara, nici altă limbă populară, cu excepția orașelor germane, până la sfârșitul secolului al XV-lea.

Deoarece aceste cunoștințe necesare muncii în oficii și cancelarii erau sursa de existență a unei categorii relativ restrânse și, în general, de origine umilă, această ocupație a fost desconsiderată. Cei care-și alegeau această carieră erau fii de burghezi sau de iobagi ori mici nobili. Baronii și alți nobili care aveau de-a face cu acte scrise își puteau permite să angajeze notarii cu astfel de studii, ceea ce au și făcut. Comunicarea în scris, în toate straturile sociale, s-a răspândit în mod surprinzător, precum reiese din corespondența păstrată a lui Benedict Himfi. Din scrisorile adresate lui aflăm că Andrei, bucătarul său, era nemulțumit cu retribuția avută și o cerea schimbată, populația târgului regal Hodoș îi aducea la cunoștință, ca unui stăpân al ei, că avea intenția fermă de a-l păstra pe dascălul pe care ea și l-a ales, episcopul de Győr reclamă restituirea împrumutului pe care i l-a dat cu prilejul unei campanii militare[14]. Probabil că Himfi a fost la fel de analfabet ca orice alt aristocrat din vremea sa, dar avea un notar propriu care îi citea scrisorile și răspundea la ele.

În astfel de împrejurări, studiile universitare erau importante numai pentru oamenii bisericii. Clericii de la curtea lui Ludovic care studiaseră în Italia aveau un rol important, deoarece erau indispensabili pentru contactele diplomatice cu Sfântul Scaun și cu alte curți. Dar pentru corespondența oficială autohtonă nu erau necesare cunoștințele lor. Desigur prin aceasta se explică, în primul rând, eșecul pe care l-au suferit în Ungaria, până la sfârșitul Evului Mediu, încercările al căror scop era întemeierea unei universități autohtone. Primele încercări fuseseră făcute pe vremea lui Ludovic. Ele urmau după înființarea succesivă de universități, în țările învecinate: Praga (1348), Cracovia (1364), în sfârșit Viena (1365). La cererea regelui, papa Urban al V-lea a aprobat, în anul 1367, înființarea unei universități în Ungaria, fără să admită însă instituirea unei facultăți de teologie. Fiindcă petiția a fost înaintată în numele lui Ludovic, lui trebuie să i se atribuie și inițiativa. În fapt, toate semnele arată că regele însuși era indiferent în ceea ce privește ideea. Nu a acordat niciun sprijin material și nici nu a stăruit ca universitatea, potrivit obiceiului, să se afle în cadrul reședinței regale. Cu certitudine, adevăratul inițiator a fost episcopul din Pécs, de origine germană, Wilhelm de Bergzabern. El a asigurat, din propria-i avere, condițiile materiale ale universității și, firește, a așezat-o în orașul său de reședință. Universitatea a și funcționat câțiva ani. Ne este cunoscut un jurist în dreptul canonic care a predat acolo și care, se pare, că i-a supraviețuit, dar nu cu mult, morții întemeietorului ei, survenită în anul 1374.

[14] *Békefi R.*: A népoktatás története Magyarországon, Budapest, 1906, 228; Scrisoarea bucătarului Andrei [1380]: Dl. 47.871 și cea al episcopului Wilhelm din Győr, [1379–1380]: Dl. 47.875.

XIII. Anii de criză (1382–1403)

Odată cu moartea lui Ludovic s-au rupt firele loialității care-i legau pe mai marii regatului de dinastie. Curând s-a văzut că în această privință, persoana regelui nu putea fi înlocuită de nimeni. Evenimentele au justificat îngrijorarea partidului reformist, căci adevăratul depozitar al puterii a devenit consiliul regal, în care majoritatea o constituiau cei care au încercat să facă să prospere nu puterea regală, ci aceea a propriilor lor familii. După cinci ani, monarhia absolută a lui Ludovic era numai o amintire. Odată cu stingerea pe linie masculină a dinastiei angevine a început o lungă perioadă de criză, care s-a potolit abia în 1403, prin restaurarea puterii regale.

1. *Regina Maria*

Tronul lui Ludovic a fost moștenit de Maria (1382–1395), fiica lui în vârstă de 11 ani, a cărei încoronare a avut loc la 17 septembrie, a doua zi după înmormântarea tatălui ei. Schimbarea de tron s-a petrecut lin, fără zguduiri, regența a fost preluată de regina mamă, iar guvernarea a fost lăsată în continuare lui Garai și cardinalului Dumitru. Totuși, pentru toată lumea a fost limpede că această soluție nu poate fi decât provizorie. Nu putea fi vorba despre o domnie feminină, trainică, într-o țară în care dreptul uzual al supușilor se întemeia pe tradițiile patriarhale și în care nobilimea, fără deosebire de apartenență partinică, a fost obișnuită și chiar pretindea să fie condusă în luptă de rege personal.

Problema destinului ulterior al tronului a dus la o ruptură periculoasă în interiorul elitelor. Pe când cercurile de la curte au luat act de ultima dorință a lui Ludovic și tronul i l-au destinat lui Sigismund de Luxemburg, logodnicul Mariei, majoritatea nobilimii era ostilă principiului însuși de moștenire pe linie feminină, considerându-l urmaș legal numai pe regele napolitan Carol de Durazzo, unicul membru în viață a descendenței masculine a Angevinilor. Nu putea nici măcar să fie considerat străin, deoarece fusese crescut în Ungaria. Pe lângă aceasta, se mai putea spera că, odată cu urcarea lui pe tron, vor fi îndepărtați Garai și ceilalți baroni nepopulari. În asemenea împrejurări, izbucnirea crizei era doar o chestiune de timp.

Necazurile nu au început imediat. Candidatul napolitan la tron nu putea, deocamdată, să se ocupe de coroana maghiară, deoarece şi a lui era periclitată. Adversarul său era Ludovic de Anjou, unchiul regelui francez Carol al VI-lea, care se considera moştenitorul Ioanei şi tocmai în anul 1382 a pornit război, cu armata franceză, pentru cucerirea Neapolelui. În Ungaria, numai un singur nobil, Ioan Palisnai, prior de Vrana, s-a alăturat în mod deschis regelui napolitan, dar împotriva lui, curtea s-a putut pronunţa în unanimitate. Banatul din Croaţia, unde a izbucnit răscoala, a fost pus sub controlul lui Ştefan Lackfi, care a şi înăbuşit mişcarea, până în toamna anului 1383. Cu toate acestea, se putea prevedea că venirea lui Carol în Ungaria, dacă aceasta s-ar întâmpla vreodată, ar fi putut avea urmări imprevizibile. Din acest motiv, Garai şi adepţii lui au recurs la arma diplomaţiei. În situaţia dată, soluţia cea mai potrivită era alianţa cu inamicii lui Carol, cu dinastia Valois, de la care puteau solicita un urmaş la tron. În consecinţă, degrabă şi în mare taină, au luat legătura cu curtea franceză şi, pentru începutul lui 1384 s-a şi stabilit logodna Mariei cu Ludovic de Orléans, fratele mai tânăr al lui Carol al VI-lea. Atmosfera ostilă care începea să se înfierbânte a fost dezamorsată prin convocarea unei diete, cea dintâi, după 32 de ani, în cadrul căreia, la 22 iunie 1384, Maria a confirmat în mod solemn decretul din 1351.

Între timp, coroana Poloniei a fost pierdută. Aristocraţii poloni se cramponau de ideea ca regele lor să-şi aibă reşedinţa în ţară. De aceea, de la bun început au refuzat s-o recunoască pe Maria. Mai întâi, Elisabeta a recurs la arme, dar în martie 1383, deja s-a declarat mulţumită dacă, în locul Mariei, Polonia îi va reveni surorii sale Hedviga şi soţului acesteia, prinţul Wilhelm al Austriei. Polonezii însă au găsit o soluţie şi mai bună. Au anulat căsătoria Hedvigăi, iar pe ea au încoronat-o în octombrie 1384. Apoi, în anul 1386 a fost deja măritată cu Jagello, principele Lituaniei, care a ocupat şi tronul Poloniei sub numele de Vladislav al II-lea. În felul acesta, uniunea cu Ungaria a fost înlocuită cu cea polono-lituaniană. Aceasta a devenit mai avantajoasă nu numai pe termen lung, ci şi imediat, deoarece Jagello a reluat Haliciul de la maghiari deja în cursul anului 1387, ataşându-l regatului său şi punând capăt efemerului „voievodat rus".

Curtea maghiară s-a resemnat în urma acestei pierderi, căci nu era în situaţia de a se putea ocupa cu problemele polone. Vestea plănuitei căsătorii franceze a divizat curtea în două tabere. Judele regal Nicolae Szécsi, familia Lackfi şi vistiernicul Nicolae Zámbó s-au opus făţiş reginei-mame şi, în august 1384, au refuzat să i se mai supună. Ei se arătau în continuare adepţii lui Sigismund. Omiterea persoanei acestuia li se părea un ultragiu adus testamentului regelui decedat. Totodată, li se părea riscant a supăra dinastia de Luxemburg, deoarece Praga era mult mai aproape decât Parisul. În ce priveşte conducerea autocratică a lui Garai şi a partizanilor săi, erau dezgustaţi şi de aceasta. Drept răspuns, Elisabeta le-a retras tuturor, chiar şi lui Szécsi, demni-

tăţile pe care le aveau şi în locul lor a numit oameni de-ai lui Garai. Ţara se afla în pragul războiului civil.

Totuşi, desfăşurarea cu adevărat gravă a evenimentelor au provocat-o alte împrejurări, anume schimbarea survenită în situaţia napolitană. În 1384, Ludovic de Anjou a murit, iar domnia lui Carol s-a consolidat în mod neaşteptat. La această veste, adepţii lui din Ungaria l-au invitat să ocupe tronul strămoşilor săi. În fruntea acestei mişcări se aflau oamenii lui Garai, fraţii Horváti: Pavel, episcop de Zagreb şi Ioan, ban de Mačva, care, în 1380, conduseseră oastea trimisă la Neapole. Toată acţiunea s-a petrecut în mare secret şi, în septembrie 1385, a căzut ca un trăsnet vestea debarcării lui Carol în Dalmaţia, de unde se îndrepta spre Buda. La această dată, războiul cu dinastia Luxemburg şi cu Bosnia era în plină desfăşurare. În mai, verii lui Sigismund, margrafii Jodocus şi Procop ai Moraviei, au năvălit în fruntea unor trupe în comitatul Pojon, ocupând cetate după cetate. Regele bosniac Tvrtko a recucerit şi el acele ţinuturi la care a renunţat în 1357, în favoarea lui Ludovic, iar „locotenentul" său Hrvoje a pătruns până la râul Sava, ocupând comitatele Dubica şi Vrbas, care aparţineau Ungariei de pe vremea Arpadienilor. În ţară s-a înstăpânit o atmosferă de criză. Nobilimea a apreciat că este preferabil să se retragă în cetăţile ei nefolosite de decenii, „spre a-şi proteja trupurile"[1].

2. *Criza din 1386*

La vestea sosirii lui Carol, Elisabeta a fost constrânsă să cedeze şi a renunţat la căsătoria franceză. În timp ce la Paris trimişii ei organizau încă venirea lui Ludovic de Orléans, ea s-a împăcat cu adversarii de acasă, l-a investit pe Szécsi cu demnitatea de palatin şi, în jurul lui 1 octombrie, au celebrat căsătoria Mariei cu Sigismund. Era însă prea târziu. Sosirea lui Carol a fost pregătită în mod foarte abil. Nu a venit în fruntea armatei, ci însoţit de adepţii săi maghiari, şi nu ca duşman, ci, după cum susţinea, ca prieten, numai pentru a-i concilia pe nobilii dezbinaţi"[2]. Din acest motiv nu a putut fi împiedicat prin arme şi nu a putut fi oprit nici să convoace dieta. La aceea a participat majoritatea covârşitoare a nobilimii şi, după cum a fost de aşteptat, toţi i s-au alăturat lui Carol. Atmosfera generală nu putea fi ignorată. Sigismund s-a refugiat la fratele său de la Praga, Maria a abdicat, iar Carol a fost încoronat rege la 31 decembrie 1385.

Domnia lui Carol al II-lea (1385–1386) nu a durat mult timp. Deşi, aparent, Elisabeta s-a resemnat, afişând o dragoste de rudenie faţă de Carol, i-a decis foarte curând soarta. La curte, Carol era înconjurat şi pe mai departe de

[1] pro residentia speciali et tuitione corporum ipsorum; *Nagy Gy.* (red.): A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. I. Budapest. 1887. 476.
[2] *Thuróczy* 196 = *Horváth* 307.

adepții Mariei, suită proprie nu prea avea și, de îndată ce nobilimea s-a risipit spre căminele proprii, el a rămas fără nicio apărare. După 39 zile, la 7 februarie 1386, a fost atacat de oamenii Elisabetei. Rănit grav, a fost luat prizonier de aceștia și dus la Visegrád, unde a murit în ziua de 24 februarie. Ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat, regina-mamă a preluat domnia, în numele Mariei și, ca o primă îndatorire i-a răsplătit pe cei care au săvârșit atentatul. Paharnicul Blaziu Forgács, care i-a aplicat regelui lovitura de grație, a primit ca răsplată cetatea Jelenec (Gimes), din comitatul Nitra. În aprilie a revenit și Sigismund, însoțit de fratele său, regele Venceslav, iar statutul său a fost reglementat prin pactul încheiat la Győr. Până când urma să fie încoronat rege a primit spre guvernare fostele moșii ale principelui Ștefan. Margrafii moravi au primit în gaj, pentru cheltuielile lor, teritoriile ocupate de ei în timpul luptelor (între râurile Morava și Váh, împreună cu Bratislava).

Între timp, în Slavonia și în ținuturile sudice ale țării a izbucnit deja războiul. Partidul napolitan, condus de familia Horváti, l-a declarat urmaș la tron pe fiul minor al lui Carol, Ladislau, care rămăsese la Neapole, și a recurs la arme, în numele lui. Elisabeta a crezut că simpla prezență a fiicei ei va fi suficientă spre a calma spiritele, de aceea au pornit la drum, împreună cu fiica ei și o suită redusă. După cum s-a văzut, s-a înșelat în mod fatal. Inamicii ei le-au atacat, la 25 iulie, aproape de Gorjani. Garai și toți cei care au participat la uciderea regelui au fost masacrați, iar capetele lor le-au trimis, spre consolare, la Neapole, văduvei lui Carol. Cele două regine au fost duse, ca prizoniere, în cetatea Gomnec, a episcopului de Zagreb.

Căderea Elisabetei și a lui Garai a fost momentul care a pecetluit destinul monarhiei de Anjou. După decenii, atunci pentru prima oară, regatul a rămas fără suveran, iar guvernarea a fost preluată de baroni. Cu acest prilej, aceștia au alcătuit o „ligă", adică o alianță formală, cu sigiliu propriu, înzestrat cu inscripția „pecetea locuitorilor regatului" (*sigillum regnicolarum*). Precum se vede, nu a fost străină de ei ideea reprezentării parlamentare care, în concepția lor, însemna că ei sunt aceia care, *in corpore*, reprezentau întreaga țara, în consecință ei fiind chemați să o conducă, fără a fi dispuși să împartă puterea cu nobilimea provincială. În ceea ce privește situația politică, au încercat, mai întâi, o soluție pașnică. În august 1386 au convocat o dietă, la Székesfehérvár și, menținând drepturile celor două regine prizoniere, le-au făcut propuneri de pace adepților partidului napolitan. În cazul supunerii lor, le-au promis în numele Mariei, amnistia, iar pentru comandanții lor „demnități corespunzătoare statutului și rangului" lor[3]. Însă cei din familia Horváti s-au dovedit inflexibili, ba chiar, la începutul lui 1387, se pare, sub ochii fiicei ei, au strangulat-o pe Elisabeta în închisoare.

[3] Ipsorum secundum decentiam status et conditionis eorum regalibus honoribus honorando; *DRH* I. 152.

A devenit limpede că destinul tronului îl pot decide numai armele. Consiliul regal, poate chiar şi dieta, l-a numit palatin pe Ştefan Lackfi, iar regent a fost investit Sigismund, căruia i-au oferit titlul de „conducător şi căpitan al Ungariei" (*antecessor et capitaneus*). Războiul a început pe toate fronturile. În timp ce una din armate reocupa regiunea Timişoarei, Sigismund a pătruns în Slavonia spre a le elibera pe cele două regine. După eşecul acestui demers, ocuparea tronului nu mai putea fi amânată şi, la 31 martie 1387, Sigismund a fost încoronat rege, la Székesfehérvár. Deoarece Dumitru a murit în februarie, iar arhiepiscopul de Kalocsa era, se pare, plecat în străinătate, încoronarea a fost efectuată de episcopul de Veszprém, în calitate de decan de vârstă al prelaţilor.

3. *Regele Sigismund şi liga*

Împrejurarea că Sigismund a ajuns pe tron nu prin drept ereditar, ci prin alegerea baronilor a fost deosebit de importantă. Înainte de încoronare, pentru a deveni rege, el a trebuit să accepte condiţiile impuse de ligă. Ba mai mult, el însuşi a trebuit să intre în alianţă, ceea ce însemna, de la bun început, o gravă degradare a demnităţii regale. Pe lângă toate acestea, i s-a adus la cunoştinţă, foarte clar, că nu-şi va putea exercita autoritatea regală decât împreună cu membrii ligii. A trebuit să promită că va respecta „bunele obiceiuri" strămoşeşti ale regatului, că întotdeauna sfetnicii lui vor fi prelaţii şi baronii, precum şi „urmaşii şi moştenitorii acestor baroni", că nu va dona străinilor nici moşii, nici demnităţi. Baronii s-au autoautorizat ca, la nevoie, să-l constrângă pe rege „în orice mod posibil" să ducă la îndeplinire condiţiile pe care şi le-a asumat[4].

Lista nominală a ligii nu ni s-a păstrat, dar ea poate fi reconstituită cu destul de mare certitudine, din împrejurări. În afară de câţiva prelaţi, ei îi aparţineau cam 19–20 de baroni care reprezentau 12 familii. Conducătorul lor spiritual pare a fi fost Ioan Kanizsai, episcop de Eger, pe care Sigismund, imediat după urcarea sa pe tron, l-a promovat arhiepiscop de Esztergom şi mare cancelar. În afară de el, printre personalităţile conducătoare ale ligii se mai aflau palatinul Ştefan Lackfi, precum şi unii din foştii acoliţi ai lui Garai, ca Emeric Bebek, jude regal şi cei doi Ladislau Losonci, cel vârstnic, voievod al Transilvaniei, şi vărul său mai tânăr, ban al Slavoniei.

După încoronare a urmat, de îndată, ceea ce a fost cauza temerilor lui Dumitru şi Garai. Scopul principal al membrilor ligii a fost înavuţirea propriilor lor familii şi, pentru moment, nimic nu stătea în calea ambiţiilor lor. Când Sigismund a ocupat tronul şi-au prezentat, pe rând, pretenţiile şi a început risipirea în mare grabă a proprietăţilor regale. Poate că, pentru o vreme,

[4] *ADE* III. 620–623.

tânărul domnitor s-a complăcut în rolul de donator generos, dar chiar de nu ar fi fost așa, el nu avea de ales. Rezultatul a fost catastrofal. Averea dinastiei de Anjou care, mai înainte părea inepuizabilă, s-a redus vertiginos. În decurs de zece ani, până în 1396, mai mult de jumătate din domeniile cetăților, aproximativ 80[5], au ajuns în posesie privată, inițial, în cea mai mare parte, a membrilor ligii, mai cu seamă cu drept de moștenire, alteori sub formă de vânzare sau de zălogire.

Câteva exemple demonstrează dimensiunile schimbării. În comitatele Vas și Sopron, în 1386, au fost șapte cetăți regale guvernate de comiți, în 1396 nu mai era niciuna. Arhiepiscopul Kanizsai și frații lui, au primit ca donație, în 1387, Kapuvár, în 1388, drept zălog, apoi ca moștenire, Bernstein (Borostyán); în 1390, tot cu titlu de zălog, Lockenhaus (Léka) și Sárvár. Dintre celelalte trei, începând cu 1387, Neuhaus (Dobra) a fost dăruită pe veci lui Nicolae Szécsi și fiului său; Güssing (Németújvár) a devenit în 1391, proprietatea comitelui de Timiș, Ladislau Sárói, iar Kőszeg, din 1392 a fost a fiilor fostului palatin Garai. În comitatul Nitra, din zece castelanii regale, până în 1395, nu a mai rămas niciuna. Tot așa s-a întâmplat și cu cele șapte castelanii aflate în comitatele Bars și Hont. Bineînțeles, nu numai castelaniile regale au căzut pradă lăcomiei baronilor, ci și mai bine de o treime din orașele regelui și ale reginei, în număr de aproximativ 40. În acești ani, ele au devenit, fie definitiv, fie pentru multă vreme, proprietate privată nobiliară. Să amintim câteva, mai însemnate: în regiunea transdanubiană Csepreg, Körmend, Kőszeg, Németújvár (Güssing), Pápa, Zalaegerszeg; la est de Dunăre Nagykörös, Gyula și Ineu; la nord-est Vinohradiv (Nagyszölös), Mukačevo (Munkács), Beregove (Beregszász), Sárospatak, Sátoraljújhely, Gönc, L'ubovňa (Lubló), Podolinec (Podolin); la nord-vest Skalica (Skakolca), Nové Mesto nad Váhom (Vágújhely), Beckov (Beckó), Bánovce (Bán), Topol'čany (Nagytapolcsány) și Prievidza (Privigye). Locul moșiilor honorurilor de altădată l-au luat averi nobiliare de dimensiuni uriașe, necunoscute până atunci. În jurul lui 1396, aproximativ jumătate din cetățile țării au ajuns în proprietatea a doar 30 de baroni. Dintre ei, de departe se distingea averea familiilor care erau în fruntea ligii: Lackfi – zece, Garai și Kanizsai – câte nouă, Bebek, Jolsvai și Losonci, câte șapte. Fiecare familie poseda zeci de sate și mii de iobagi.

De-a lungul timpului, Sigismund a încercat să se elibereze, cât de cât, din dependența față de ligă. În 1392, l-a schimbat pe Lackfi din demnitatea de palatin, ceea ce a fost cu totul ciudat, căci aceasta, în mod obișnuit, era dată pe viață. Totodată, a pus capăt donațiilor de moșii nesăbuite și, de-atunci, i-a răsplătit numai pe adepții lui de încredere. Contrar promisiunii făcute, dintru început a avut consilieri care nu erau membri ai ligii. În parte, erau descendenți ai vechilor baroni, ca fiul palatinului Garai, tânărul Nicolae Garai și rudele lui,

[5] Ediția engleză specifică faptul că numărul total al castelaniilor regale fusese de circa 150 (n. ed.).

dar mai cu seamă cavaleri cu o situaţie mai modestă pe care el i-a ridicat la rangul de baron şi i-a înzestrat cu averi uriaşe. Aşa a fost de pildă, Nicolae Perényi, fiul unuia dintre cavalerii lui Ludovic cel Mare care, începând din 1387, a fost paharnic, apoi ban de Severin, şi a primit moştenire domeniile din Sárospatak, Füzér şi Trebišov. După ce a căzut la Nicopole, fratele lui, Emeric, a moştenit în mare parte şi influenţa şi averea sa. Dar cel mai influent consilier al regelui, în afară de Kanizsai, a devenit foarte curând un cavaler polonez, Stibor din Ściborz, care, din 1389, a fost comite de Pojon şi, din 1395, pe lângă aceasta, şi voievod al Transilvaniei. A primit de la rege drept donaţii, în total, nouă domenii la graniţa austriacă şi moravă, cu aproximativ 140 de localităţi, devenind astfel unul dintre cei mai mari moşieri ai ţării.

4. *Înfrângerea partidei Angevinilor*

După ascensiunea la tron, pe Sigismund şi pe baronii săi îi aşteptau două sarcini dificile: înfrângerea partidei napolitane şi recuperarea teritoriilor ajunse sub stăpânire moravă. A durat ani în şir până când le-au biruit şi, până atunci, au apărut alte dificultăţi mai grave. Prima dintre ele, după cum vom vedea, a fost expansiunea Imperiului Otoman.

Comitatele sudice şi Slavonia au fost pacificate încă în cursul anului 1387. Maria, pe care Ioan Horvati a mutat-o de la Gomnec în Dalmaţia, la Novigrad, a fost eliberată în iunie, cu ajutorul unei flote veneţiene. Statutul ei a rămas, până la moarte incert. În mod legal, Sigismund îi era formal tovarăş la domnie de rang egal. De exemplu, până în 1393, şi ea dona moşii, ale căror diplome erau autentificate cu sigiliul ei dublu. În fapt însă, nu se prea implica în guvernare, nici privilegiile acordate de ea nu erau dispoziţii independente, ci doar repetau donaţiile soţului ei. La 17 mai 1395, însărcinată fiind, a murit în urma unui accident de călărie. După moartea ei, sora sa Hedviga şi-a exprimat pretenţiile la tron şi, în numele ei, soţul său Vladislav al Poloniei a pătruns în comitatele nord-estice. Deoarece Sigismund tocmai era angajat într-o luptă cu turcii, oştile lui au fost respinse de palatinul Eustatie Jolsvai şi de arhiepiscopul de Esztergom, pe cât se pare, fără dificultate.

Lichidarea partidei angevine a durat până în 1394, căci răsculaţii au găsit un ajutor uriaş în persoana lui Tvrtko. Regele bosniac a atacat Dalmaţia şi o mare parte din Croaţia, la sfârşitul lui 1387. I-a primit pe răsculaţii refugiaţi şi i-a sprijinit în contraatacurile lor. Operaţiunile militare întreprinse de Ungaria pentru recucerirea Croaţiei au eşuat, pe rând. Deşi Tvrtko a murit în martie 1391, numai în 1393 s-a produs schimbarea, când noul rege Ştefan Dabiša s-a împăcat cu Sigismund. El a restituit cuceririle mai noi ale lui Tvrtko, dar pe cele obţinute în 1385 le-a păstrat; iar Hrvoje, care acţionase cu Dabiša, a păstrat comitatele ocupate dincolo de râul Sava. În schimb, Sigismund a obţinut de la ei ajutor militar, la lichidarea definitivă a partidei

napolitane. În iulie 1394 a asediat cetatea Dobor, în Bosnia, iar Horváti, care a căzut prizonier, a fost torturat mortal, la Pécs, din ordinul Mariei. În acelaşi timp, Nicolae Garai, cu ajutor bosniac, a recucerit cetăţile croate.

Se pare, că opoziţia condusă de Horvati a fost destul de populară în cercurile nobilimii. În cronica lui Ioan Thuróczy, scrisă cu o sută de ani mai târziu, s-a păstrat amintirea unei balade din epocă ce reflectă, în mod foarte vizibil, sentimente pro-angevine. Ea are ca subiect povestea a 32 de bravi cavaleri, printre ei, aflându-se Ştefan Hédervari zis „Kont". Toţi aceştia au luptat de partea napolitană. În primăvara anului 1388, au căzut prizonieri într-o luptă purtată între râurile Sava şi Bosut, iar Sigismund i-a trimis la eşafod. L-a executat în mod nemilos şi pe aprodul lui Hédervári, un copil încă, pe nume Csóka, fiindcă acesta l-a numit pe rege „porc ceh" şi a refuzat să intre în serviciul său[6].

Recucerirea teritoriilor ocupate de margrafii moravi s-a dovedit uşoară, însă Sigismund, din cauza ei, a trebuit să renunţe la moştenirea margrafilor de Brandenburg. În 1388, i-a dat zălog vărului său Jodocus, pentru 565.000 de florini de aur, cea mai mare parte a provinciei. Cu banii primiţi, a răscumpărat de la el comitatul Pojon, la 1 ianuarie 1389. Pe fratele lui Jodocus, Procop, l-a alungat cu armele, în 1390, din cetăţile din regiunea Váh, dar nu l-a putut determina să renunţe la drepturile sale, ceea ce a dus la o stare constantă de ostilitate şi războaie între ei.

5. *Nicopole*

În timpul războiului civil s-au schimbat în mod radical şi ireversibil relaţiile regalităţii cu vecinii. În 1389, expansiunea otomană a atins graniţele Ungariei, care a fost constrânsă să se organizeze pentru apărare. De atunci şi până la catastrofa de la Mohács, Ungaria a trăit, fără întrerupere, în umbra pericolului otoman, ceea ce i-a pus la grea încercare forţa economică şi militară, devenind şi sursa conflictelor interne. Atitudinea pacifistă era pur şi simplu inacceptabilă pentru nobilimea mândră de trecutul ei glorios de lupte şi pretindea ca şi faţă de Imperiul Otoman să se adopte aceeaşi politică agresivă, care a dat rezultate faţă de ceilalţi vecini. Iar pentru eşecurile suferite erau mereu făcuţi răspunzători, cei aflaţi pe rând, la conducere.

La începutul anului 1389, Lazăr, prinţul Serbiei, şi-a confirmat fidelitatea faţă de Sigismund, dar în iunie a căzut în lupta de la Câmpia Mierlei, iar fiul său, Ştefan Lazarević, a devenit foarte curând vasalul otomanilor. Deja în 1390, oştile turceşti devastau regiunea Timişoarei, în 1391 răvăşeau ţinutul Srem şi, de atunci, invaziile lor s-au repetat aproape anual. Regele maghiar şi baronii săi au luat în serios ameninţarea, încă din primul moment şi au încercat

[6] *Thuróczy* 212 = *Horváth* 334.

să-i răspundă. Sigismund a invadat deja în toamna lui 1389, Serbia, a asediat şi cucerit cetăţile din Čestin şi Borač. În 1390 şi 1391 a repetat acţiunea. În 1392 a înaintat cu oastea cea mare până la Ždrelo, dar sultanul Baiazid a refuzat bătălia. În 1393, trupele baronilor au desfăşurat o campanie la frontierele sudice, iar în 1394 din nou a fost rândul armatelor regelui. În toamna acestui an şi Ţara Românească a ajuns, temporar, sub influenţă turcească. Totodată, în Transilvania au apărut primii invadatori otomani. Domnitorul muntean, Mircea cel Bătrân, care, până atunci s-a sprijinit pe regele polon împotriva Ungariei, la 7 martie 1395 a cedat în faţa lui Sigismund, la Braşov, cerându-i sprijinul pentru a-şi recuceri ţara. Prima încercare, de la 17 mai, s-a soldat cu o înfrângere, în care şi-a pierdut viaţa şi comandantul trupelor maghiare, Ştefan Losonci. În iulie însă, însuşi regele a pătruns în Ţara Românească, l-a reaşezat pe Mircea pe tronul său, iar de la turci a recucerit cetatea Nicopolul Mic, de pe Dunăre.

Aceste războaie au fost foarte epuizante şi cu foarte puţine rezultate. De aceea, Sigismund a hotărât să rezolve, odată pentru totdeauna, problema otomană. A trecut la organizarea unei acţiuni internaţionale de mari proporţii, în scopul de a-i izgoni definitiv pe turci din Europa. În cursul anului 1395, trimişii lui au cutreierat curţile Europei occidentale, ba chiar se pare că l-au vizitat şi pe sultanul mameluc de la Cairo. A reuşit să obţină ca papa Bonifaciu al IX-lea să declare acţiunea plănuită drept cruciadă. În vara lui 1396 s-au adunat în Ungaria un număr însemnat de cete de cavaleri. Majoritatea o alcătuiau francezii, conduşi de Jean de Nevers, moştenitorul tronului Burgundiei, dar mai participau cavaleri germani, cehi, italieni, ba chiar şi englezi. În august, toată această oştire, în frunte cu Sigismund, a pătruns de-a lungul Dunării pe pământ turcesc şi a asediat cetatea Nicopole din Bulgaria. Baiazid însuşi a luat parte la apărarea cetăţii, otomanii întâlnindu-se acum, pentru prima dată, cu o armată europeană atât de importantă. Lupta decisivă, care a determinat pentru o lungă perioadă relaţiile turco-maghiare, a avut loc la 25 septembrie 1396. Se pare, din cauza unei strategii eronate, elaborate de francezi, oastea cruciată a fost înfrântă şi, practic, nimicită. Mulţi baroni maghiari au căzut pe câmpul de luptă, palatinul Jolsvai şi moştenitorul tronului burgund au căzut prizonieri, Sigismund însuşi a scăpat cu greu, călătorind cu o corabie spre Constantinopol şi, ocolind Peninsula Balcanică, a ajuns acasă, în ianuarie 1397, prin Dalmaţia.

Catastrofa de la Nicopole a demonstrat că Imperiul Otoman era o forţă împotriva căreia Ungaria nu putea să poarte un război ofensiv, nici chiar cu sprijin internaţional. Speranţa că atacurile otomane pot fi radical rezolvate a încetat şi, în locul războaielor ofensive, a ajuns în prim-plan apărarea ţării. Maghiarii au trebuit să înveţe să trăiască sub ameninţarea permanentă a incursiunilor otomane.

Încă multă vreme, otomanii nu au mai încercat să supună Ungaria. Faţă de statele balcanice uşor de înfrânt, regatul maghiar a rămas, până la sfâr-

şitul secolului al XV-lea, adversarul egal în rang al Imperiului Otoman. Deocamdată, expansiunea turcească nu periclita existenţa ei politică, dar din alt punct de vedere însemna o provocare pentru ea. Pe de o parte, supremaţia pe care a impus-o vecinilor săi balcanici a devenit problematică. Oricât de neînsemnate rezultate avuseseră războaiele purtate de către Ludovic cel Mare, ele demonstrau totuşi că vecinii din sud aparţin sferei de putere a regatului maghiar. Odată cu cuceririle otomane, regatul nu a pierdut numai această poziţie, ci în locul ofensivei a fost constrâns dintr-odată să treacă în apărare. Nu mai puţin umilitor a fost efectul psihologic al invaziilor otomane. De la invaziile tătare, Ungaria nu a mai fost supusă vreunui atac străin mai important. De atunci însă a fost obligată să suporte incursiunile sistematice ale oştilor turceşti.

6. *Dieta de la Timişoara*

Prima consecinţă a înfrângerii de la Nicopole a fost răscoala neamului Lackfi. Palatinul demis din post, care din anul 1395, nu mai primise nicio demnitate, a intrat în legătură, încă din anul 1392, cu Ladislau al Neapolului. La mişcarea lui s-a alăturat doar vărul său Ştefan, fiul voievodului Dionisie, precum şi unul din nepoţii banului Mikcs. Ceilalţi membri ai ligii l-au apărat în unanimitate pe rege, care a devenit stăpân pe situaţie de îndată ce a revenit acasă. Cei doi Lackfi, ademeniţi fiind la curte, au fost asasinaţi la 22 februarie 1397, cetăţile lor au fost ocupate, iar averile familiilor şi ale aderenţilor lor au fost confiscate.

Sigismund a început să-şi arate tot mai făţiş intenţia de a domni el însuşi, singur. Baronii din ligă erau scoşi încet, dar fără întrerupere, din funcţiile importante. După 1398 numai Kanizsai şi noul palatin, Detric Bebek, au rămas la conducere. În locul lor au apărut figuri noi, parte din aulă, parte din străinătate. Îndată după înfrângerea celor din clanul Lackfi, Sigismund a luat în serviciul său pe comitele Hermann de Cilli (Celje), din Stiria care, de atunci şi până la moartea sa, în 1435, i-a fost cel mai apropiat confident, precedându-l chiar şi pe Stibor. I-a donat ca moştenire, în 1397, oraşul Varaždin, apoi, în 1399, întregul comitat Zagorje. De la această dată familia, amintită în istoriografia maghiară sub numele de Cillei, a purtat titlul de „comite de Cilli şi Zagorje" şi a fost considerată cea mai mare stăpânitoare de moşii a Slavoniei. Aliatul fidel al lui Cilli a fost clericul Eberhard, tot un german, probabil din regiunea Rinului, care, în 1397, a devenit episcop de Zagreb. Acesta şi-a chemat rudele din Germania, pe Albeni, şi a obţinut pentru ei moşii importante. În 1399 a intrat în serviciul lui Sigismund, deocamdată doar ca şi comite al cămării, rezidentul din Buda al unei firme comerciale din Florenţa, Filippo Scolari, cel care, mai apoi, a făcut o frumoasă carieră, sub numele de Pipo de Ozora.

Noua linie a lui Sigismund s-a arătat și în aspirațiile lui de reformă. Sub impactul înfrângerii de la Nicopole, în octombrie 1397, a convocat o dietă la Timișoara, indicând ca program al dezbaterilor, în primul rând, organizarea apărării împotriva turcilor. Dintre cele 70 de articole ale legii, ce s-a conceput acolo, 45 repetă conținutul Bulei de Aur și al decretului lui Ludovic din 1351, celelalte 25 însă, conțin noutăți importante. Domnitorul le-a recunoscut, în principiu, nobililor dreptul ca, în caz de război ofensiv, să nu fie obligați să participe, dar invocând „marea necesitate în care se află țara" a suspendat acest privilegiu. I-a consolat spunându-le că „după terminarea prezentului război", adică după ce amenințarea otomană va fi încetat, „își vor recâștiga libertățile strămoșești". A obligat însă pe fiecare nobil ca, „personal și în orice moment" să se prezinte la frontierele țării sau, la nevoie, chiar dincolo de hotarele țării, sub comanda regelui ori, în absența sa, sub cea a palatinului. Cei care nu îndeplineau această poruncă regală urmau să plătească o amendă de un florin de aur pe cap de iobag, iar dacă nu aveau iobagi, atunci trebuiau să achite trei mărci de cap de nobil. (De pe vremea lui Ludovic, o marcă echivala cu patru monezi de aur). A mai dispus ca nobilii, „după fiecare 20 de iobagi sunt obligați să echipeze militar și să trimită la luptă un arcaș"[7]. Pentru ca ordinul să poată fi dus la îndeplinire, a pus să se recenzeze în fiecare comitat nobilii și numărul iobagilor lor. Aceasta este prima încercare de acest gen de care avem cunoștință, dar ni s-a păstrat numai lista unui singur comitat, Ung. Există însă date deja din 1398, că nobilii au alcătuit trupe, în funcție de numărul iobagilor lor și acestea, sub denumirea de „armata porților" (*militia portalis*), a fost o componentă importantă a armatei, până în secolul al XVI-lea.

În schimbul tuturor acestor afronturi, nobilimea de abia dacă a primit ceva în schimb. Regele a fost dispus să extindă dreptul de moștenire nediscriminată al fetelor, în familii fără băieți, de la gradul trei, la gradul patru de rudenie. Și a mai promis că-i înlocuiește pe slujbașii săi de origine străină. Însă pe Stibor, Eberhard și Maternus, episcop de Transilvania, a precizat dintru început că-i scoate de sub incidența acestei noi legi.

Nu numai nobilii au simțit povara războiului, ci și bisericile. Deși „numai pe timpul războiului împotriva păgânilor", regele a sechestrat jumătate din veniturile bisericești, inclusiv zeciuiala, cu promisiunea solemnă că banii vor fi utilizați numai pentru apărarea granițelor[8]. În cele din urmă, referindu-se la faptul că deseori a fost pus în situația de a ceda șantajului politic, a pus să fie cuprins în lege dreptul său excepțional de a putea retrage toate bunurile regale pe care odinioară le-a donat cu titlu de moștenire sau de zălogire unor persoane care nu le meritau. Pe aceia pe care îi socotea printre fidelii săi, printr-o scrisoare de privilegii, i-a scutit ulterior de efectele acestei legi. (Totuși, acest

[7] *DRH* I. 161–162.
[8] *DRH* I. 172.

articol de lege trebuie să fi fost conceput numai ca o amenințare, căci, după câte se știe, el s-a aplicat numai într-un singur caz, anume la membrul ligii Ioan Kaplai, voievodul Rusiei).

Motivul care a provocat redactarea legilor de la Timișoara a fost pericolul otoman, dar pe Sigismund l-a indispus deja imposibilitatea soluționării chestiunii turcești. Tot mai des își îndrepta atenția spre problemele casei de Luxemburg. Deoarece fratele său mai vârstnic Venceslav, nu avea copii, putea să spere că, într-o zi va obține coroana Boemiei și a Germaniei. Dar Venceslav se afla între luptele din cadrul ligilor baronilor cehi și tot mai des apela la ajutorul fratelui său. În felul acesta, evenimentele din Boemia îi ocupau din ce în ce mai mult timp. În 1393 și 1396 a fost chemat să meargă în Boemia. Iar în 1397 s-a reînnoit războiul cu vechiul său inamic, margraful Procop. La sfârșitul lui 1399 a plecat în Moravia și numai în 1401 a revenit în Ungaria, după ce a lipsit mai bine de un an. Între timp, aici criza a ajuns la maturitate.

7. *Victoria lui Sigismund*

La 28 aprilie 1401, mai marii țării, în frunte cu Kaniszai și cu palatinul Bebek l-au arestat pe rege, în castelul său din Buda. Principala lor pretenție era să-i îndepărteze din țară pe „fidelii" lui străini. Fiindcă Sigismund a refuzat, preferând închisoarea, puterea a fost preluată de consiliul prelaților și baronilor, în numele Sfintei Coroane considerată deja vacantă. Kanizsai și-a luat numele de „cancelar al Sfintei Coroane"; iar consiliul emitea instrucțiuni cu „pecetea Sfintei Coroane". Au început dezbaterile pentru ocuparea tronului. Candidații erau Ladislau de Neapole, Vladislav al II-lea al Poloniei și principele austriac Wilhelm. Dar nu s-a putut ajunge la o înțelegere unanimă, de aceea prizonieratul lui Sigismund nu a durat mult. Între timp, adeptul său fidel, Nicolae Garai l-a scos din închisoare (31 august 1401), dându-i ca ostatici pe propriul său fiu și pe fratele său mai tânăr. L-a avut ca oaspere în castelul său de la Siklós. Prin intermediul său, la 29 octombrie, în localitatea Pápa, s-a perfectat o înțelegere care i-a redat regelui libertatea și tronul. În schimb, Sigismund a promis că răsculații nu vor fi pedepsiți și că, deși nici prin gând nu-i trecea să facă acest lucru, adepții lui străini vor fi îndepărtați, cu excepția lui Stibor.

Așadar, regele a ieșit învingător în această primă încercare, ba chiar fratele său Venceslav, care trăia departe, i-a văzut autoritatea „mai mare" și mai puternică decât oricând"[9]. S-a comportat de parcă episodul din închisoare nici nu a existat și imediat a început să se ocupe de consolidarea puterii sale. Adepții săi străini nu au fost expulzați, dimpotrivă, s-a logodit cu Barbara, fiica lui Hermann de Cilli, și în anul 1405, a luat-o de soție. Cealaltă fată a lui Cilli, Ana, a devenit soția lui Garai. În felul acesta, cele trei familii s-au înrudit. În

[9] Deutsche Reichstagsakten, 5. Bd. München, 1885, 178.

1402, înainte de a se întoarce în Boemia a luat măsuri de siguranță și cele mai importante cetăți regale le-a încredințat unor adepți de-ai săi de încredere. În septembrie, s-a întors pentru scurtă vreme acasă, ca să încheie, la Bratislava, un contract de moștenire cu vechiul său prieten, principele austriac Albert al IV-lea. Pentru perioada cât va fi plecat, pe acesta l-a desemnat guvernator al Ungariei, iar pe demnitarii și nobilii adunați împreună i-a făcut să promită că dacă va deceda fără urmaș de sex masculin, pe Albert îl vor încorona rege. Pe lângă alte schimbări de persoane, l-a eliberat și pe Detric Bebek din funcția de palatin, numindu-l în loc pe Garai. Astfel, dintre adversari numai Kanizsai și-a păstrat postul.

În urma acestor evenimente, conducătorii opoziției s-au decis să facă un pas decisiv. I-au propus coroana lui Ladislau din Neapole care, în cursul lui 1402, a trimis deja trupe în Dalmația. Spre sfârșitul lui 1402 i-au jurat în mod solemn credință, la Oradea, iar în 1403 au desfășurat steagul răscoalei. De data aceasta aveau toate speranțele că vor învinge. Și acum în fruntea lor se aflau Kanizsai și Bebek, dar mișcarea a fost mult mai extinsă decât în 1401. Li s-au alăturat Ioan Szepesi, arhiepiscop de Kalocsa, episcopii din Eger, Oradea, Transilvania și Győr, Emeric, fiul palatinului Bebek, prior de Vrana, toate familiile importante de la curtea de odinioară a Angevinilor, cu excepția lui Garai și a câtorva dintre rudele lor. Și nobilimea provincială s-a alăturat în număr mare răsculaților, ba chiar atmosfera generală i-a antrenat pe câțiva din adepții încercați ai regelui. Trupele regiunii de est a regatului erau conduse de doi voievozi, Nicolae Csáki și Nicolae Marcali, amândoi creaturi ale lui Sigismund.

Față în față cu răsculații, Sigismund putea conta mai ales pe baronii săi și pe aula sa, precum și pe orașe care, toate, i-au stat alături. Cetățile cele mai importante, printre ele Buda, Visegrád și Bratislava erau păzite de căpitanii săi străini, însă tronul a fost salvat prin atitudinea hotărâtă a câtorva conducători fideli ai săi, printre care Stibor, Garai, Ioan Maróti și Petru Perényi. Ei au mobilizat în mare viteză trupele și oștile inamice, care se adunau lent, au fost risipite în bună parte în câteva săptămâni. La sfârșitul lui iulie, însuși Sigismund a revenit din Boemia. Pe când trupele răsculaților din estul regatului treceau Tisa, el ajunsese deja la Pesta. A împresurat Esztergom, reședința lui Kanizsai, iar la Visegrád s-a înfățișat și și-a pus pe cap Sfânta Coroană păzită acolo, dând astfel de știre că regatul era în mâinile lui. Între timp, la 19 iulie, Ladislau de Neapole a sosit la Zara, însoțit de cardinalul Angelo Acciajuoli, legatul papei Bonifaciu al IX-lea, iar arhiepiscopul Kanizsai l-a încoronat rege, la 5 august, cu o coroană de ocazie. Dar era prea târziu. Ladislau s-a întors acasă în noiembrie, în Italia, după ce l-a numit pe Hrvoje duce de Split și l-a însărcinat cu guvernarea Dalmației. Aceasta a fost singura parte de regat unde domnia lui Sigismund nu s-a restaurat, fapt care mai târziu, după cum vom vedea, a dus la pierderea definitivă a provinciei.

Baronilor nu le-a rămas altceva de făcut decât să se supună. Primii care au depus armele au fost Csáki şi Marcali şi tot ei au mediat înţelegerea care a avut loc în 8 octombrie, la Buda. Regele i-a amnistiat pe toţi aceia care, în răstimpul hotărât, i s-au supus, a promis că le va lăsa toate moşiile, respectiv le va restitui şi va anula donaţiile pe care le-a pus în sarcina lor, în cursul răscoalei. Lui Bebek şi Kanizsai precum şi rudelor lor, deoarece au depus armele după expirarea termenului indicat, le-a acordat o graţiere specială, dar a confiscat o parte din cetăţile lor, iar Esztergom a trecut, temporar, sub administraţie regală. Până în primăvara 1404 întreaga ţară a fost, practic, pacificată, deşi câteva fortificaţii au mai rezistat o vreme. Lupta dintre rege şi baroni s-a încheiat cu victoria totală a puterii centrale. Până la moartea sa, timp de 34 de ani, Sigismund nu a mai avut dificultăţi în ceea ce priveşte menţinerea puterii în Ungaria. Mai târziu, a fost de multe ori departe de ţară, dar opoziţia nu a mai făcut niciun gest. Adversarii lui, slăbiţi şi demoralizaţi de înfrângere, nu au avut altceva de făcut decât să se resemneze şi să spere la vremuri mai bune.

XIV. Consolidarea domniei lui Sigismund (1403–1437)

Ordinea interioară a următoarelor decenii s-a datorat moderației de care a dat dovadă regele, după victorie. În chestiunile politice importante nu a ținut seama de sensibilitatea supușilor săi și niciodată atâția „străini" nu au avut funcții de conducere în regat, ca în acești ani. Nu a procedat însă la răzbunări sângeroase, ba chiar a fost dispus la concesii. Nu i-a distrus pe adversarii săi, i-a ținut numai de-o parte. Nobilimea înfrântă a putut și pe mai departe să se bucure de noile sale achiziții, numai că în politică nu avea niciun cuvânt de spus. În felul acesta, Sigismund nu a câștigat popularitate, dar a obținut securitate. Antipatia care de la început a însoțit fiecare pas al său a rămas, dar nu s-a transformat într-o ură care să-i ducă pe adversarii săi la acțiuni disperate.

1. *Stâlpii regimului*

Cei care au capitulat la timp nu au fost serios amenințați de niciun pericol. Se știe că regele a aplicat amenzi în bani considerabile unor nobili și ici-colo, a confiscat și moșii. Însă represaliile severe au suferit numai aceia care s-au opus până la capăt. După expirarea ultimului termen de amnistie, aceștia și-au pierdut în întregime proprietățile. Din noiembrie 1403, regele a împărțit, luni la rând, donații adepților săi, din averile confiscate. Bunurile importante au revenit comandanților săi victorioși, cele mai mici, familiilor lor. Despre execuții nu se știe nimic deosebit, întocmai ca pe vremea lui Carol I. Ba chiar, unii „rebeli vădiți" constrânși la pribegie, au reușit, mai târziu, să intre în serviciul vreunui nou baron și să-și facă iarăși existența suportabilă.

Sigismund a avut o atitudine mai severă față de biserică și de prelații neloiali. A sechestrat bunurile arhiepiscopiei din Esztergom și ale episcopiei din Győr, arhiepiscopul de Kalocsa a murit în exil, la Neapole, Toma Ludányi, episcop de Eger, care numai prin asediu a putut fi scos din reședința sa, s-a refugiat în Polonia. Temporar, și relațiile cu papa au devenit reci, deoarece Bonifaciu al IX-lea l-a sprijinit, cu toată puterea sa politică, pe Ladislau. În 1404, Sigismund a dispus ca, fără consimțământul lui, numai în temeiul unei bule papale, nimeni să nu primească, în Ungaria, vreo demnitate ecleziastică. A păstrat pentru sine acest drept și a interzis clerului ca, fără bunăvoința regală (*placetum regium*), să primească și să publice scrisorile papale sau alte docu-

mente trimise de la Roma. Încetarea relațiilor cu Vaticanul a fost un pretext ca, ani în șir, să lase vacante și să pună să fie conduse de către oamenii săi, episcopiile din Veszprém și Vác. Probabil, a suspendat și taxele datorate cămării papale, deși în privința aceasta nu se cunosc decât dispozițiile sale din 1403, din Boemia, pe care le-a emis în calitatea sa de locțiitor al lui Venceslav.

Dintre cei trei papi, Sigismund l-a recunoscut ca legitim, în 1410, pe Ioan al XXIII-lea. A restabilit cu el relațiile normale, dar nu a renunțat la dreptul său de a îndruma biserica maghiară. În 1417, când scaunul papal a fost vacant, a reușit să obțină de la colegiul cardinalilor întruniți în Conciliul de la Constance, confirmarea dreptului de protectorat suprem al regilor maghiari. În virtutea acestui drept, numirile prelaților le îndeplinea regele, papa putând doar să confirme formal pe candidați. Martin al V-lea nu a recunoscut bula conciliului, dar atât el, cât și urmașii lui s-au conformat practicii deja constituite.

Bineînțeles că, în primii ani, puterea și funcțiile au revenit celor cărora Sigismund le datora victoria. În 1408, cu prilejul victoriei asupra Boemiei, regele a format împreună cu ei o ligă și a înființat Ordinul Dragonului (*Societas draconica*) ai cărui membri și-au jurat unul altuia alianță veșnică. Membru al ordinului, care și-a primit numele după simbolul său, a fost regele însuși, regina Barbara și 22 de baroni, mai ales dintre aceia care au avut merite deosebite în înăbușirea răscoalei. (Mai târziu, se înțelege, au primit și alți membri). Numai după aceea, în 1409, Sigismund a început să-i amnistieze pe foștii răsculați și pe unii dintre ei, cu prudență, să-i reprimească la putere. Atunci l-a numit jude regal pe Simion Rozgonyi care, deși cavaler al curții, s-a alăturat răsculaților. În 1410, Ioan Bebek a devenit mare vistier, iar Ladislau Újlaki, celălalt șef al răscoalei, a fost numit ban de Mačva. În 1411, regele l-a numit pe arhiepiscopul Kanizsai în funcția de cancelar al regatului. De-atunci, au putut intra și în aulă răsculații de odinioară ori fiii lor. În 1422, chiar și Ludányi cel exilat și-a reprimit scaunul episcopal. Desigur, toate acestea au fost compromisuri făcute numai în interesul stabilității relațiilor interne. Influența hotărâtoare în conducerea politică au avut-o și pe mai departe, adepții dinainte ai regelui.

Cei doi stâlpi ai regimului au fost palatinul Nicolae Garai și Hermann de Cilli, amândoi înrudiți cu Sigismund și, până la moartea lor, cei mai intimi consilieri ai săi. Garai a avut demnitatea de palatin timp de 31 de ani și pentru fidelitatea lui nestrămutată a avut parte de donații de moșii uriașe. În 1433, la moartea sa, avea 13 cetăți și multe alte domenii, de la granița austriacă, până în comitatul Timiș, printre acestea Kőszeg, Pápa, Csesznek și Siklós. Socrul său, Cilli, a ocupat rareori funcții, numai de două ori a fost ban al Slavoniei (1406–1408, 1423–1438), dar cu atât mai mare a fost influența lui asupra politicii. Garai, întocmai ca tatăl său, a activat în mod convingător pentru extinderea puterii regale, iar Cilli, după toate semnele, i-a fost tovarăș în această strădanie. Tocmai din acest motiv, în istoriografia maghiară, alcătuită pe tradițiile nobiliare, numele lor a avut până în timpurile din urmă, un ecou nefavorabil. „Liga

Garai-Cilli", se spunea, l-a manevrat ca pe o marionetă pe neputinciosul rege, făcând din el o unealtă pentru atingerea scopurilor ei egoiste. Cunoscând faptele reale, această imagine naivă aminteşte acea legendă răspândită în secolul al XV-lea, pe care a păstrat-o cronica lui Ioan Thuróczy. Potrivit acesteia, în timpul cât a fost prizonier, adversarii lui Sigismund l-au încredinţat pazei fraţilor Garai, ştiind că „din cauza asasinării tatălui lor, ei nutresc o ură adâncă faţă de rege". Mama paznicilor s-a îndurat, în cele din urmă, de tânărul care plângea tot timpul în închisoare. I-a convins pe fiii săi să renunţe la răzbunare. Auzind aceasta, Sigismund „de îndată i-a căzut la picioare", a adoptat-o ca mamă şi a promis că pe fiii ei îi va iubi ca pe fraţii săi[1]. Evident că nu avem de-a face cu evenimente reale, ci cu una din acele povestiri cu care, pe vremea aceea, în conacele de provincie, nobilii îşi petreceau timpul, aşteptând moartea lui Sigismund.

2. *Străinii şi parveniţii*

Ceilalţi mari consilieri ai regelui, ca şi Cilli, au fost străini. Polonezul Stibor, a administrat, după răscoală, moşiile arhiepiscopiei din Esztergom şi pe cele ale episcopiei din Eger. A murit în 1414, ca voievod al Transilvaniei. Pipo de Ozora a devenit, în anul 1404, comite de Timiş, şi cu acest titlu, până la moartea sa din anul 1426, a fost guvernatorul a şapte comitate din sud-estul ţării, în timp ce rudele sale italiene ocupau episcopiile din Kalocsa şi Oradea. Pe lângă acestea, şi-a păstrat funcţia de comite al cămării sării, mai mult decât atât, după 1415, a fost şi controlor al întregii administraţii financiare. Eberhard, în 1404, a fost urmaşul lui Kanizsai, la funcţia de mare cancelar. Când a murit, în anul 1419, serviciul său, împreună cu episcopia de Zagreb, le-a preluat vărul lui, Ioan Albeni, care din 1406 fusese cancelarul reginei. În 1423, Albeni a devenit mare cancelar şi şef al cancelariei secrete maghiare, astfel încât, până la moartea sa, din 1433, a exercitat un control exclusiv asupra tuturor sigiliilor lui Sigismund. În ultimii ani, descendentul unui comerciant din Dubrovnik, Matko de Talovac, a concentrat multă putere în mâinile sale. Şi-a început cariera în 1429, la Belgrad, ca şi căpitan, din 1435 a fost ban al Slavoniei, iar din 1436, şi al Croaţiei. Fratele său, Frank, a fost ban de Severin. Pe vremea morţii lui Sigismund, împreună cu alţi doi fraţi, au guvernat arhiepiscopia din Kalocsa, episcopiile din Cenad şi Zagreb precum şi moşiile prioratului din Vrana. Lor li s-a încredinţat întreaga apărare a graniţelor ţării, de la Turnu Severin, până la Marea Adriatică. Potrivit unei însemnări din epocă, au deţinut controlul asupra a 52 de cetăţi.

În afară de cei amintiţi mai sus, foarte mulţi străini au ocupat posturi de conducere, mai mari sau mai mici. Printre aceştia a fost şi sora regelui,

[1] *Thuróczy* 217–218 = *Horváth* 340–342.

Margareta, şi cumnatul său, Frederic de Hohenzollern, care a guvernat mai multe comitate, ani în şir, alături de slujbaşii săi germani, aristocraţi cehi şi moravi, care au ajuns în preajma lui pe timpul regenţei sale din Boemia. Apoi, nobili poloni, rude ale lui Stibor şi simpli cavaleri cărora le-a încredinţat cetăţile sale, rudele florentine ale lui Pipo de Ozora, stirieni, pe care Hermann de Cilli i-a adunat în jurul său şi ai fiicei sale, regina, nobili dalmaţieni, partizani maghiari, refugiaţi din tabăra lui Ladislau de Neapole. După ce, în 1411, Sigismund a devenit cârmuitorul Imperiului Romano-German, numărul străinilor a crescut şi mai mult. Din 1419, timp de patru ani, cancelarul imperial Georg von Hohenlohe, episcop de Passau, a guvernat arhiepiscopia din Esztergom. Ladislau, duce de Brzeg, în Silezia, a avut în zălog, până în 1421, comitatul Trenčin. Principii polonezi de Masovia, cumnaţii lui Garai, au condus în 1412 episcopia din Veszprém. În acest an, dintre 14 episcopii, opt au fost în mâinile străinilor, iar în fruntea a 23 de comitate ale ţării se aflau comiţi care nu erau originari din Ungaria. Nici înainte, nici mai târziu în istoria maghiară influenţa „străinilor" nu a fost atât de mare ca în acele decenii, deşi, după cum se ştie, începând cu Sfântul Ştefan, acesta a fost punctul nevralgic al politicii interne maghiare. Se poate deduce de aici, cât de totală a fost victoria regelui în anul 1403, dacă a putut neglija în aşa măsură opinia publică.

Totuşi, trebuie să adăugăm că majoritatea străinilor nu s-a stabilit în ţară. Nu au dobândit bunuri ereditare, adică, spre a folosi terminologia de mai târziu, nu au devenit *indigeni*. Au existat, desigur, şi excepţii: fiii lui Onofrio Bardi din Florenţa, locţiitorul financiar al lui Pipo, au devenit nobili de Bojnice (Bajmóc), câţiva căpitani ai lui Stibor şi Cilli au devenit nobili de provincie. Dar Cilli nu prea îi răsplătea pe oamenii lui cu moşii, cehii şi moravii s-au întors acasă cu Sigismund, în 1420, când acesta a devenit regele Boemiei, iar italienii, care proveneau dintr-un mediu citadin, nu se prea simţeau atraşi de modul de viaţă nobiliar. Din întâmplare, nici compoziţia aristocraţiei nu a păstrat multe urme durabile ale elementelor străine. Ozora nu a avut urmaşi, familia lui Stibor s-a stins în 1434, cea a lui Wolfurt, din Suabia, în 1438, iar cea a lui Cilli, în 1456, urmaşii lui Talovac au sărăcit, iar ultimul din fraţii Albeni, care nu se mai bucura de încrederea regelui, a plecat acasă în 1436.

Oricât de mare a fost numărul străinilor, majoritatea credincioşilor lui Sigismund au fost maghiari. În cursul domniei sale, elita conducătoare s-a transformat în mare măsură. La moartea sa, jumătate dintre cei 40 mai mari nobili laici au fost *homines novi*, dintre care numai cinci erau străini. Dintre membrii fondatori ai Ordinului Dragonului, nouă pot fi socotiţi printre noii baroni, între care Emeric Perényi, cancelar de taină şi Petru, mai târziu jude regal; Ioan Maróti, ban de Mačva, voievodul Iacob Lack de Szántó, voievodul de mai târziu, Petru Lévai zis „Cehul" (fiul lui Ladislau Sároi) şi Nicolae Csáki. Odată cu ei, aparţineau noii elite familiile Marcali, Jakcs de Coşeiu (Kusaly), Rozgonyi, Pálóci, Bátori şi Ország. Toţi erau vlăstare ale vechilor familii nobili-

are, pe care, începând cu anul 1387, Sigismund i-a ridicat dintre curteni, dându-le funcţii mai înalte şi i-a înzestrat cu averi aristocratice. Nu a fost printre ei nimeni care să nu-şi fi cunoscut arborele genealogic măcar cu patrucinci generaţii în urmă, iar o bună parte dintre ei aveau ascendenţi care au servit în aula Angevinilor. Acum, când era nevoie de oameni noi în conducere, această împrejurare avantajoasă le-a adus o carieră strălucită. De exemplu, Matei Pálóci, care în timpul răscoalei era simplu aprod de curte, din 1410 a devenit castelan de Diósgyőr, apoi consilier regal, din 1419, cancelar de taină, din 1425, jude regal, în sfârşit, din 1435, până la moarte, palatin. Şi demnităţile ecleziastice îi aşteptau pe fraţii sau fiii noilor baroni. Unul dintre fraţii lui Pálóci, Gheorghe, a devenit, în 1419, episcop al Transilvaniei, iar în 1423, arhiepiscop de Esztergom. În acelaşi timp, doi membri din familia Rozgonyi au fost concomitent, episcopi.

3. *Guvernarea*

În anii 1410, consiliul regal a evoluat în direcţia profesionalismului. Printre membrii săi găsim şi din aceia care nu erau baroni, numiţi „consilieri speciali" (*consiliarius specialis*). În afară de câţiva căpitani, printre ei s-au aflat consilieri de specialitate: jurişti, ca Benedict Makrai sau Ştefan Aranyi, experţi în finanţe şi economie, ca germanul Mark de Nürnberg ori florentinul Leonard Noffri, şi experţi administrativi, ca vicecancelarul Ladislau Csapi. Mark de Nürnberg a fost iniţiatorul reformelor urbane din 1405, iar Aranyi, al reformelor militare din 1430. Rolul lor amintea mult pe cei care au îndeplinit reformele anilor 1370. Însă pe când aceia au fost toţi baroni, aceştia erau funcţionari de stat. Nu trăiau din venitul honorurilor, ci se presupune că aveau un salariu. Şi nu s-a născut nici obiceiul ca regele să recompenseze serviciile lor prin donaţii de moşii.

După 1403, sprijinindu-se pe baronii săi fideli şi pe aulă, Sigismund domnea în fond cu aceeaşi putere deplină ca, pe vremuri, Carol sau Ludovic cel Mare. Nu a convocat dietele până în 1435, iar deciziile se luau la curte. Consiliul regal şi aula şi-au păstrat rolul exclusiv conducător. Nici ideologia nu s-a schimbat, Sigismund se referea la „puterea sa deplină" întocmai ca predecesorii săi Angevini, exercitând-o tot aşa. Dacă i s-a părut necesar, i-a înlăturat chiar şi pe cei mai puternici. În 1424, sub acuzaţia de falsificare de bani, a făcut să fie condamnat un strănepot al lui Toma Szécsényi, Nicolae „de Salgó", care, întâmplător, mai era şi fiul unui baron, membru al Ordinului Dragonului. În mod spectaculos, a pus să se dărâme până la temelie cetatea sa şi i-a confiscat întregul patrimoniu. În 1435, fiul voievodului Iacob Lack a avut o soartă asemănătoare. Fermitatea autorităţii regale este dovedită şi de faptul că, în 1427, când a murit unicul fiu al palatinului Jolsvai, fără a lăsa urmaşi, a fost suficient să se trimită un tânăr de la curte pentru preluarea uriaşei sale moşteniri.

Nici în timpul frecventelor absenţe din ţară ale regelui nu exista pericolul vreunei împotriviri. După ce, în 1410, a ajuns pe tronul împărăţiei romano-germane, Sigismund îşi petrecea jumătate din timp în străinătate. Fără a lua în seamă călătoriile lui mai scurte de o jumătate de an, de cinci ori a fost departe de ţară, în decurs de 14 ani. Cea mai lungă absenţă a fost cea din timpul războiului împotriva Veneţiei şi a conciliului de la Constance (decembrie 1412 – februarie 1419). În timpul războaielor husite a lipsit din ţară de două ori (decembrie 1419 – aprilie 1421 şi octombrie 1421 – aprilie 1422), a urmat apoi conciliul din Basel şi încoronarea imperială (iunie 1430 – octombrie 1434), în sfârşit, preluarea domniei în Boemia (mai 1436 – decembrie 1437). A fost pentru prima dată în istoria Ungariei, când statul a rămas ani în şir fără domnitor.

Totuşi, ordinea interioară a rămas stabilă şi nici guvernarea nu a avut de suferit. După anunţarea conciliului de la Constance, la 6 ianuarie 1414, Sigismund, a numit la Cremona, doi locţiitori (*vicarii*) pentru răstimpul absenţei sale, în persoana lui Kanizsai, marele cancelar, şi cea a palatinului Garai. Printre altele i-a împuternicit să bată monedă şi să acorde graţieri, în numele lui. Însă Garai a rămas în suita sa până în anul 1418, iar conducerea treburilor de stat a rămas efectiv în sarcina lui Kanizsai, sub supravegherea lui Eberhard şi a baronilor aflaţi acasă. O situaţie similară a fost şi între 1430–1434, în timpul celei de a doua absenţe îndelungate a regelui. De data aceasta, el a fost înlocuit de un consiliu al baronilor, ai cărui membri aveau titlul de *vicarius generalis*. În fruntea consiliului a stat marele cancelar-şef, arhiepiscopul Gheorghe Pálóci, asistat de către episcopul de Eger, Petru Rozgonyi, palatinul Garai, judele regal Pálóci, marele vistier Ioan Rozgonyi şi (până la moartea sa din 1433) Petru Berzevici, magistrul vistiernic. Aceştia au fost membrii consiliului.

Prezenţa lui Sigismund se simţea şi în timpul cât el era departe de regat, căci pretutindeni îl însoţea sigiliul lui secret. O parte a aulei îl însoţea peste tot, împreună cu numeroşi baroni şi suita lor, pe care-i răsplătea, din când în când, cu donaţii şi privilegii. Între timp, primea cu regularitate vizitatori de acasă, prin care afla despre tot ceea ce se petrecea în Ungaria. Dacă aprecia necesar, lua măsuri. Când a murit Stibor, i-a trimis condoleanţe văduvei lui, din Cremona, pe banul de Mačva, în 1431, l-a anunţat din Nürnberg să nu îndrăznească a-şi căsători fiica cu cineva care nu i-ar fi pe plac, iar din Mantua, în 1433, i-a interzis lui Ladislau Szécsényi să-şi dea în zălog una dintre cetăţi proscrisului Nicolae de Salgó.

Această putere excepţională a lui Sigismund nu se sprijinea pe honorurile regale, ca la predecesorii săi, ci în primul rând pe prestigiul lui personal şi pe sprijinul baronilor săi. Risipirea cetăţilor regale, deja în anii 1390, a măcinat temeliile vechii ordini, pe zi ce trecea nemaifiind posibilă înzestrarea baronilor care intrau în serviciu cu moşii corespunzătoare. Proprietatea de pe râul Sag, a judelui regal, a încetat de a mai exista, încă înainte de 1392, prin faptul că cetatea Bystrica (Považský hrad) a ajuns stăpânire privată. Câteva

cetăți rămase banilor din Slovacia, au fost repartizate, în 1404, pentru „întreținerea" reginei Barbara, iar după 1419 au fost înstrăinate. Ceea ce a mai rămas din honorul banului de Mačva a fost dat, în 1411, cu titlu de moștenire, principelui Serbiei. Cu toate acestea, cea mai importantă schimbare s-a produs în 1402, după captivitatea regelui, prin încetarea honorului de palatin. Detric Bebek, schimbat din funcție la vremea respectivă, a fost ultimul palatin care a primit, după sistemul vechi, numeroase cetăți regale pentru sarcinile sale. Urmașului său, Garai, nu i-a mai rămas niciuna. De atunci, cetățile regale nu mai erau administrate de baroni, ci de castelani trimiși din aulă. Începând din anii 1410, tot mai frecvent erau numiți „căpitani" (*capitaneus*), ceea ce arată că s-a schimbat caracteristica sarcinii lor. La început, majoritatea erau străini, dar pe parcurs maghiarii au devenit mai numeroși. Câteodată, o singură persoană cumula o putere exagerată. De pildă, cei doi Ștefan Rozgonyi care, în 1430, administrau 13 cetăți, printre ele Bratislava, Kamárno, Tata și Timișoara. Acum însă castelanii și căpitanii cetăților regale, indiferent cât de extins era domeniul lor, nu mai erau baroni, ci simpli agenți ai puterii regale. Încă o vreme oarecare, serviciul lor a fost considerat honor, dar sarcina lor consta numai în îndeplinirea ordinelor domnitorului, fără niciun amestec în treburile țării. Sistemul de honoruri regale, pe care se sprijinea guvernarea țării de pe vremea Arpadienilor a încetat să mai existe, și ceea ce până atunci a fost regulă, a devenit acum excepție. Dintre baroni, numai voievodul Transilvaniei, banul Croației, comiții secui, de Timiș și de Bratislava au avut privilegiul deosebit de a avea cetăți și moșii cu titlu de honoruri. Însăși instituția de honor s-a scufundat în uitare în așa măsură, încât despre existența ei s-a aflat doar de curând, din cele mai recente cercetări.

4. *Domeniile regale*

Sigismund a încercat prin toate mijloacele să păstreze intact ceea ce a mai rămas din domeniile regale, ba chiar să le și înmulțească. Averile reversibile și le-a însușit la fel de implacabil ca și predecesorii săi. Exemplul castelaniei Turna pe care a confiscat-o de două ori, sub pretextul că nu are moștenitori, este caracteristic metodelor sale. În 1406 a smuls-o de la moștenitorii colaterali prin intimidare, iar în 1436 a acaparat-o de la noii proprietari printr-o sentință care viola legea în așa măsură, încât și astăzi este greu să o citești, fără să rămâi uluit. Între 1397 și 1437, coroana a obținut 62 de cetăți și numeroase mari moșii aristocratice, în 1404 domeniile din Debrecen, iar în 1420 moșiile ultimei ramuri colaterale a clanului Lackfi, sub pretextul stingerii familiei sau a pierderii de bunuri. Dintre ele, 23 au fost obținute în urma răscoalelor din 1397 și 1403. Cea mai mare pradă a fost moștenirea tânărului Stibor, decedat în 1434, care se compunea din 11 domenii, în Ungaria și Moravia. Când au apărut moștenitori din Polonia, palatinul Matei Pálóci, supus, a adjudecat totul coroanei.

În timp ce prin întoarceri de moşii şi prin confiscări averea regală sporea, începând din 1392, donaţiile au devenit mai chibzuite. Pe adepţii săi noi şi vechi, excepţie fiind Garai, Cilli şi Stibor, regele îi recompensa cu mult mai multă moderaţie decât odinioară, pe membrii ligii, iar spre bătrâneţe a devenit de-a dreptul avar. Cei din familia Talovac îl slujeau de opt ani când, în sfârşit, le-a dăruit o parte mai mare dintr-o moştenire aristocratică. Clanul Pálóci a primit, după foarte mult timp, în 1429, domeniul revenit coroanei de la Sárospatak, pe când familia Rozgonyi a trebuit să se mulţumească cu câteva sate. Dar nici astfel, nu era vreo speranţă ca averea regală să ajungă sau măcar să se apropie de importanţa pe care a avut-o în vremea lui Ludovic. Totuşi, a reuşit să se oprească prăbuşirea ei în continuare. Potrivit unei însemnări din epocă, în 1437, fără a pune la socoteală cetăţile de graniţă de la Dunărea de Jos, Bosnia şi Croaţia, cu a căror administrare era însărcinată familia Talovac, tot mai existau 52 de cetăţi în proprietate regală, la care sunt de adăugat cinci ale voievodului Transilvaniei şi patru ale comitelui secuilor. Acestea erau ceva mai multe decât cele care au stat la dispoziţia regelui în 1390.

Importanţa averii reginei a crescut mult, de la Ludovic cel Mare încoace. Cele două Elisabete nu au fost sărace, dar cantitatea posesiunilor lor nu se putea compara cu cele ale regelui. Barbara de Cilli, era, la moartea lui Sigismund, mai bogată decât toate predecesoarele sale. S-a schimbat raportul dintre proprietăţile reginei şi cele ale regelui. Averea ei creştea continuu, şi în 1437, din 52 de cetăţi regale jumătate erau ale ei. Nucleul moşiilor ei îl constituia cetatea din Buda Veche şi bunurile adiacente din Câmpia Maghiară, printre ele oraşul Kecskemét, cu autoritate asupra „cumanilor reginei". În 1409 a adăugat la acestea bunurile banului din Slavonia. În 1419, soţul ei simţindu-se ofensat pentru că, în timp ce el era la conciliul de la Constance, ea l-ar fi înşelat cu un cavaler german, a deposedat-o de moşii, i-a dizolvat curtea şi a exilat-o la Oradea. Însă peste câţiva ani, probabil, din consideraţie pentru socrul său, s-a împăcat cu ea şi, în 1424, a despăgubit-o cu multă generozitate pentru moşiile din Slavonia. Atunci a primit Barbara, printre altele, veniturile cămărilor din Trenčin, Zvolen şi Kremnica. În urma acestor moşii, cu încetul, au intrat în posesia ei numeroase domenii importante din partea nordică a ţării: în 1427 Diósgyőr, în 1430, cetăţile din Liptov, în 1434, o parte din succesiunea lui Stibor. În 1427 i s-a permis să aibă o curte proprie, dar cu un rang mai modest decât înainte. Înainte, funcţiile de la curtea ei au fost îndeplinite de baroni, ca şi pe vremea Angevinilor şi a Mariei, dar, după 1427, erau prestate numai de simpli cavaleri, care în niciun chip nu puteau fi calificaţi baroni.

În timpul lui Sigismund, rolul cetăţilor regale împuţinate a fost preluat de oraşele fortificate. În epoca angevină nici nu s-a pus problema că oraşele ar putea avea vreo importanţă în consolidarea puterii regale. Atunci erau considerate numai ca surse de venituri. În timpul revoltelor succesive a devenit deodată evident că ele pot fi o forţă şi pe tărâm politic, iar în lupta

împotriva nobilimii, ele s-au oferit ca aliate firești. Pe de-o parte, elita lor conducătoare era în majoritate germană, pe alocuri italiană, de aceea nu se bucurau de simpatia nobilimii. Pe de altă parte, aveau motive să se teamă că, în cazul slăbirii puterii centrale, își vor pierde situația privilegiată și vor ajunge sub autoritatea vreunui nobil particular sau a bisericii.

Sigismund a răsplătit deja în 1402, câteva orașe cu dreptul de depozit, în special pentru că în timpul „strâmtorării", adică al captivității lui, i-au rămas fidele[2]. După 1403, pe cele mai importante: Bratislava, Košice, Sopron le-a încredințat unor căpitani străini, iar Buda, cu noua sa cetate regală, a fost condusă de frații De Nassis, din Dalmația. În continuare, a încercat să mărească ponderea politică a orașelor. A stăruit pentru construirea de ziduri în jurul orașelor ca: Prešov (Eperjes), Bardejov (Bártfa), Cluj, Kežmarok (Késmárk) și Spišská Nová Ves (Igló), uneori, sprijinindu-le și material. În 1405, pentru prima dată în Ungaria, a ținut o adunare cu reprezentanții orașelor, în cadrul căreia a adus legi cu implicații politice, ca de pildă: toate orașele fortificate au fost învestite cu dreptul de a condamna la moarte. O serie de așezări regale, printre ele Debrecen, au primit atunci promisiunea că vor avea parte de privilegiile orașelor libere, dacă se înconjoară cu ziduri. Nu a fost vina lui Sigismund, dacă o mare parte a acestor năzuințe a eșuat, în parte din lipsă de mijloace materiale, în parte din cauza indiferenței celor interesați. De exemplu, zidurile orașului Debrecen nu s-au construit niciodată, iar în 1411, prin donație regală, orașul a revenit prințului sârb Ștefan Lazarević. Cu toate acestea, importanța orașelor a crescut considerabil și în luptele interne din 1440 au avut un rol semnificativ.

5. *Comitatele*

În afară de orașe, Sigismund a încercat să atragă alături de sine și nobilimea din comitate. Prea multe șanse nu a avut, deoarece contrastul dintre curte și provincie nu numai că nu s-a atenuat, dar parcă s-a chiar accentuat. Cu toate acestea, din anii 1390, liga baronilor, apoi vechea aristocrație înclinată spre revoltă, au devenit pentru el inamicii cei mai periculoși. Față de aceștia, comitatele puteau fi luate în considerare, fie chiar și numai ca aliați. Din acest motiv, de-a lungul timpului, a luat mai multe măsuri prin care a înzestrat comitatele cu atribuții administrative și militare. Înainte, autoritatea comitatensă nu prea dispunea de așa ceva. Avea dreptul să-i execute pe răufăcători, să publice dispozițiile regale și, începând de la Carol I, să efectueze cercetări la ordinul regelui. Din anii 1350, convoca câteodată o „adunare proclamată" (*proclamata congregatio*), având ca scop câte o investigație. Pe lângă aceasta, comitatele au fost instituțiile nobilimii locale. În timpul lui Sigismund

[2] ZsO. II. 1411–1412; *Fejér* X/4. 108, 112.

a început acel îndelungat proces în urma căruia, acumulând tot mai multe atribuţii, s-au transformat în organele locale ale administraţiei centrale.

Deja în 1397, decretul de la Timişoara i-a împuternicit pe vicecomiţi şi pe juzii nobililor ca să decidă juridic în cazul actelor de violenţă ale nobililor, săvârşite unul împotriva celuilalt, numite abuzuri de putere (*actus potentiarii*). Au fost amintite acolo, în primul rând, însuşirea bunurilor altora, vărsarea de sânge şi ocuparea pe nedrept a unei posesiuni. Comitatul nu numai că putea să desfăşoare cercetările în astfel de cazuri, ca până atunci, dar trebuia să se îngrijească „neîntârziat" de remedierea reclamaţiei. Numai în caz de recurs, cauza ajungea în faţa marilor judecători ai regatului. A fost foarte important că, în asemenea cazuri, legea declara nevalabile toate acele scutiri care ştirbeau competenţa comitatului. Începând din 1409, mecanismul procedural a fost „adunarea proclamată", la care nobilimea comitatului a avut obligaţia să participe pentru a depune mărturie, în cazul vreunui abuz de putere mai grav.

Comitatului i-a revenit un rol din ce în ce mai important şi în organizarea militară de când, după 1397, i s-a trasat sarcina de a întocmi registrele militare, în legătură cu înfiinţarea armatei regionale. El s-a impus cu adevărat în anii 1430, când Sigismund, sub ameninţarea otomană şi husită, a încercat o reorganizare a armatei. În 1432, cât timp se afla la Siena, a elaborat un plan foarte cuprinzător de reformă militară, cu scopul principal de a înfiinţa o armată cu un bun potenţial de luptă, în locul recrutării nobililor adunaţi de prin toate părţile. „Ce folos derivă din mobilizarea generală a locuitorilor ţării dacă mulţi dintre ei, doborâţi de sărăcie, bătrâneţe sau alte metehne, mai degrabă par a fi cerşetori decât luptători?"[3]. De aceea, în loc de a chema sub arme pe fiecare locuitor în parte (*per singula capita*) şi de a-i dispensa pe cei mai săraci dintre nobili, ceea ce contribuia la reducerea efectivelor, el a conceput crearea unei armate regionale. În loc de cinci arcaşi la o sută de iobagi, cum fusese până atunci, el a cerut numai trei, promiţând că nici pământurile sale, nici cele ale baronilor săi, nu vor fi scutite de această obligaţie. A mai propus ca durata unei campanii să fie ridicată de la cele 15 zile obişnuite, la cât timp va aprecia regele că este necesar[4]. În cele din urmă, a vrut să ştie dacă în ceea ce priveşte participările militare, prin teritoriul Regatului Maghiar se înţelegea şi Serbia, Bulgaria şi celelalte ţări incluse coroanei maghiare.

Apelând la vanitatea şi la respectul pentru tradiţie al întregii nobilimi, folosind drept argument şi cronicile, Sigismund a venit cu propunerea ca, pe viitor, luptătorii fiecărui comitat „să se înroleze în armată sub conducerea propriului lor comite de comitat, cum a fost obiceiul odinioară"[5]. De altfel, se pare că intenţiona să-şi ducă la îndeplinire reformele cu sprijinul nobilimii

[3] *DRH* I. 408.
[4] *DRH* I. 410.
[5] *DRH* I. 409.

mărunte. A insistat nu numai ca voința sa să fie comunicată fiecărui comitat, în scris, să fie dezbătută în cadrul adunării comitatense, ci și ca „fiecare delegat în parte, fără teamă, în mod liber, după propriile-i sentimente, să-și exprime părerea"[6]. Nu a omis să accentueze că planurile lui au fost concepute „pentru înlesnirea poverii nobililor săraci". Destinul reformei a fost hotărât de dieta generală pe care regele a convocat-o după o întrerupere de 38 de ani, în martie 1435, la Bratislava. Dintre planurile de reformă, adunarea l-a aprobat numai pe cel privind armata regională, sarcina apărării țării fiindu-le atribuită doar regelui și baronilor. Demagogia, care, ca armă politică, a intrat în istoria Ungariei odată cu propunerea de reforme ale lui Sigismund, a rămas deocamdată fără efectul dorit. Au devenit însă previzibile evoluțiile ulterioare: diminuarea fatală a puterii armate a regatului, după moartea lui Sigismund.

6. *Reforma justiției*

De mai mult succes s-a bucurat cealaltă reformă propusă de rege, privitoare la justiție, care a fost dezbătută în aceeași dietă prin care dorise să facă pe placul comitatelor. Cea mai importantă prevedere a acestei reforme a fost abolirea formei detestate de justiție regală personală.

De pe vremea lui Ludovic cel Mare, judecătoriile centrale funcționau în cadrul curții, mai întâi la Visegrád, apoi din 1406–1408, la Buda, unde și-a transferat reședința Sigismund. De la reformele din 1320, au existat patru asemenea judecătorii: a palatinului, a judelui regal, a marelui vistier și cea care se bucura de „prezența specială a regelui" (*specialis praesentia domini regis*), care funcționa nominal sub conducerea marelui cancelar. Aceștia patru au fost socotiți „judecători comuni" (*judices ordinarii*). Judecătoria „prezenței speciale" a atins o mai mare importanță în timpul lui Sigismund, când, în locul marelui cancelar, în fruntea ei se afla un oarecare magistru Iacob, cu titlul de *protonotarius* sau *diffinitor causarum*. Iacob care, în mod cert, a crescut în anii reformelor din 1370, a condus, practic, decenii la rând (1395–1428) procesele judecătoriei, în mod independent, nu odată anulând sentințele altor judecătorii. A fost, așadar, unul din potentații țării, dar nu-i cunoaștem nici măcar numele complet, căci nu a avut stăpâniri. Probabil a fost orășean și niciodată nu a avut vreun titlu nobiliar. Judecătoria numită „prezență specială" s-a contopit în așa măsură cu numele lui, încât la moartea sa, în 1428, a încetat să mai existe.

Toate aceste tribunale judecau după cutuma juridică nobiliară și niciodată nu s-a ridicat nicio obiecție privind procedurile lor. De fapt, nobilimea incrimina judecata personală a regelui, mai cu seamă modul de a o administra, introdus de Sigismund. Și pentru a o deosebi de „prezența specială", au

[6] *DRH* I. 415.

numit-o „prezență personală" (*personalis praesentia*). La drept vorbind nu era judecată, ci hotărârea personală a domnitorului adusă în calitatea sa de judecător suprem și prin colaborarea baronilor și prelaților săi. Nu era legată de loc, ci în cadrul hotarelor țării putea fi convocată oriunde. De aceea și părțile din proces erau citate acolo unde regele „tocmai se afla, călăuzit de Dumnezeu". Acest lucru a făcut-o odioasă. Pe lângă aceasta, era imposibil să nu se observe că era utilizată drept unealtă a puterii. A devenit un obicei pentru Sigismund să aducă personal sentințe, în toate cauzele care atingeau în vreun fel interesele lui. În asemenea cauze, nu arareori anula sentințele judecătorești obișnuite și, spre binele protejaților săi, dintr-o „favoare specială", emitea sentințe incompatibile cu ordinea de drept. Acest mod contestat de a judeca a încetat în 1430, când Sigismund a plecat din nou în străinătate. De atunci, denumirea de „prezență personală" s-a dat tribunalului regal condus de marele cancelar, pe care dieta din 1435 l-a trecut definitiv în rândul scaunelor de judecată obișnuite.

„Codul mare de legi" (*decretum majus*), în 1435, i-a apărat, prin mai multe articole ale sale, „pe cei căzuți", de „cei puternici", adică poporul de rând, de abuzurile baronilor. Unul din scopurile principale ale acestor legi a fost frânarea abuzurilor, de aceea a fost confirmată împuternicirea obținută în 1397 de comitate pentru remedierea acestora. Tribunalul comitatens funcționa cu autorizare regală, chiar dacă atribuțiile îi erau limitate. Din acel moment, vicecomitele și juzii nobililor erau considerați printre „judecătorii titulari" ai țării și la preluarea serviciului trebuiau și ei să depună jurământ. Legea a încercat să restabilească și prestigiul juzilor nobiliari și a dispus să fie aleși dintre nobilii mai înstăriți ai comitatului, amenințându-i cu amendă pe aceia care ar refuza slujba. Dispoziția nu a avut rezultatul scontat: și pe mai departe, juzii au fost numiți dintre nobilii cei mai săraci, fără iobagi.

Ponderea crescută a comitatului i-a modificat și identitatea. Până atunci, prin comitat se înțelegea acel teritoriu străbun, parte mergând înapoi până în secolul al XI-lea, în cadrul căruia autoritatea exercita dreptul de condamnare la moarte. De cele mai multe ori, acest teritoriu avea hotare naturale, râuri și pârâie, care deseori împărțeau în două satele. În câteva locuri, situația a rămas neschimbată până în secolul al XIX-lea, adică două jumătăți ale aceluiași sat făceau parte din două comitate diferite. Noțiunea de competență a tribunalului comitatens s-a modificat fundamental când, în 1405, a fost declarat forum de apel pentru nobilii „de orice rang și demnitate"[7]. Autoritatea juridică a comitatului nu se mai exercita asupra unui teritoriu independent de hotarele stăpânirilor, ci se extinde asupra unor moșii determinate, iar prin comitat se înțelegea mai nou totalitatea acestora. În consecință, vechile hotare naturale ale comitatului au fost înlocuite de unele noi: acelea ale proprietăților dependente de tribunalul comitatens. Astfel a devenit important pentru nobili

[7] *DRH* I. 222 = *Lederer* 128.

în ce comitate îşi au moşiile, respectiv cărui tribunal îi aparţineau. Din 1411, se întâmpla tot mai frecvent ca, prin dispoziţie regală, unii nobili, să-şi aţaşeze vreuna din proprietăţi altui comitat apropiat, unde aveau şi restul averii lor. În felul acesta, până în secolul al XVI-lea, hotarele comitatense străbune s-au modificat într-o măsură destul de însemnată, în numeroase puncte ale regatului.

7. *Finanţele*

Dintre toate dificultăţile care au stat în calea lui Sigismund pentru consolidarea domniei, întâlnim cel puţin una singură pe care nu a fost în măsură să o rezolve niciodată. Aceasta a fost lipsa de bani. Pe cât se ştie, el a fost primul domnitor maghiar care a avut de înfruntat această problemă, frecventă de altfel peste tot. Însă, oricum, a fost o noutate ca întreaga domnie a unui rege maghiar să fie copleşită de dificultăţi financiare. Contrastul cu epoca lui Ludovic cel Mare este frapant, căci, după cum se ştie, acela nu a avut, multă vreme, asemenea nelinişti. Nu este întâmplător că Sigismund a fost îndelung prezent în istoriografia maghiară ca întruchiparea risipei, a pripei şi iresponsabilităţii financiare.

Şi în timpul domniei lui problemele financiare erau administrate de italieni, mai cu seamă comercianţi florentini, însă alături de ei, de prin anii 1390, au ajuns să aibă o influenţă însemnată şi financiară germanii din Nürnberg. Rolul politic progresiv al banului este semnalat de faptul că unii experţi au ajuns să aibă o influenţă excepţională. Acum s-a întâmplat pentru prima dată ca, prin persoana lui Pipo de Ozora, să ajungă printre baronii ţării cineva care s-a ocupat, în primul rând, de finanţe. În 1410, când Sigismund a încercat o centralizare a problemelor financiare, l-a numit pe Ozora în fruntea tuturor cămărilor, iar centrul administraţiei financiare a devenit Buda. După moartea lui Ozora (1426), administrarea finanţelor s-a risipit pentru un timp pretutindeni, iar în 1430 s-a concentrat, mai ales, în mâinile dalmaţilor Talovac şi ale fraţilor florentini Noffri.

Devalorizarea dinarului, începută în ultimii ani ai lui Ludovic, s-a accelerat după 1382. În 1385, un florin de aur valora 192 de dinari, în loc de 180, în anul 1386, 240, iar în 1389, 300. Evident că o astfel de „prăbuşire" a dinarului maghiar nu era independentă de tulburările politice interne. Sigismund a reuşit, în 1390, să stabilizeze temporar moneda de argint. A păstrat dinarii „mici" care erau în circulaţie, dar a bătut şi „bani noi" (*nova moneta*), mai mari decât toţi dinarii lui Ludovic şi aveau valoarea triplă a dinarului „mic". Timp de 13 ani, un florin de aur a fost plătit cu o sută de asemenea dinari „noi" şi se părea că stabilizarea a reuşit. Dar tulburările din 1403 au răsturnat definitiv echilibrul financiar şi vistieria a fost constrânsă să adopte politica devalorizării. Florinul de aur valora în 1403 – 132, 1407 – 160, 1427 – 200, 1423 – 225, 1426/27 – 300, ba chiar şi 320 de dinari „noi", iar baterea

dinarilor mici a încetat după 1410. Falimentul a atins grav atât veniturile regale, cât şi pe cele ale nobililor. De aceea, în 1427, regele a fost nevoit să încerce o nouă reformă financiară. Atunci, din nou, au ajuns în circulaţie două feluri de dinari: „moneta nouă mai mare", din argint, şi tot o sută din ele valorau un florin de aur. O monedă măruntă care a ajuns în circulaţie, la început, sub denumirea de ducat, apoi (după 1430) s-a numit *quarting* (sau *fyrling*), în valoare de un sfert de dinar nou (de unde şi numele ei). Dinarul mai mare a reuşit să-şi păstreze valoarea până la moartea lui Sigismund, dar cel mic a căzut curând victimă manipulaţiilor vistieriei. Fineţea lui scădea atât de vertiginos încât, la sfârşit, conţinea aproape numai cupru. Rezultatul a fost anarhia economică şi inflaţia. Încrederea în banii mărunţi a fost definitiv zdruncinată şi, cu toate că puterea a devalorizat în mod oficial, de mai multe ori, *quarting*-ul, valoarea lui pe piaţă s-a prăbuşit şi mai mult. În ultimii ani ai lui Sigismund, în loc de originarii 400, acum se plăteau şase-opt mii, contra unui florin de aur. În 1437 s-a încercat o nouă stabilizare, care a avut consecinţe dramatice. Episcopul Transilvaniei, care de ani de zile a evitat să încaseze zeciuiala, deoarece banii erau slabi, a pretins atunci ca darea să i se achite retroactiv, în dinari noi. Răspunsul a fost o răscoală memorabilă a ţărănimii din ţinut, despre care vom vorbi mai târziu, în alt context.

8. *Veniturile curente*

Primele date răzleţe despre veniturile regale datează de la sfârşitul domniei lui Sigismund. O treime a venitului general, o sută de mii de florini, provenea din monopolul sării. Importanţa acestuia poate fi măsurată prin faptul că administrarea ei a fost în mâna lui Pipo de Ozora, până la moartea aceluia, în 1426. În 1427, regele a preluat conducerea cămărilor ţării şi, pentru o vreme, ceea ce era cu totul neobişnuit, a dat-o în grija controlorilor trimişi de aulă. Atunci s-a transferat punctul de greutate al exploatării sării din Transilvania, în Maramureş. Din anul 1435, până la sfârşitul Evului Mediu, comitele cămării sării de acolo a fost în fruntea problemelor sării din întreaga Ungarie. Gestionarea acestora, atunci ca şi mai târziu, a fost caracterizată de o mare risipă. Sarea a fost pusă în circulaţie tăiată în cuburi de diferite dimensiuni, dar la acelaşi preţ, iar sarea sfărâmată, care era un produs secundar, era considerată deşeu. În 1454 se aprecia că venitul anual obişnuit ar putea fi mărit cu 20–25%, printr-o raţionalizare. Însă vechiul obicei din acest domeniu nu au putut să-l schimbe nici Sigismund, nici urmaşii lui, zadarnic le-a explicat regele că „în toată lumea, sarea se vinde după greutate"[8].

[8] In Polonia autem et per totam Alemaniam et Italiam ac in toto mundo sal venditur ad pondus et mensuram; *DRH* I. 412.

Al doilea loc printre veniturile obişnuite a fost ocupat, probabil, de „venitul cămării". După cum ne amintim, acesta a fost impozitul anual al iobăgimii pe care l-a introdus Carol I, în locul înnoirii monedei. Întreaga iobăgime liberă a regatului a plătit acest impozit, chiar şi iobagii regelui, cu excepţia satelor de udvornici, de odinioară. Au fost şi nobili pe ai căror iobagi, regele i-a scutit de această taxă printr-un privilegiu aparte, dar numărul acestora, la nivel de ţară, a fost nesemnificativ. Baza impozitului, a fost, dintru început, „poarta" (*porta*), intrarea din gospodăria ţăranului „prin care poate intra un car încărcat cu fân sau cu cereale"[9]. Aşadar, iniţial, *porta* a fost identică cu o gospodărie ţărănească, până în secolul al XV-lea, când această identitate nu mai era valabilă, fiindcă atunci, într-o *porta* trăiau, în general, mai multe familii. Taxa în sine nu a fost grea. În timpul lui Sigismund preţul „porţii" era de o cincime dintr-un florin de aur şi putea fi achitată în orice monedă valabilă. Totuşi, dintre intrările trezoreriei, venitul cămării a fost articolul cel mai mare, deoarece în ţară existau patru sute de mii de „porţi" care plăteau impozit la sfârşitul epocii lui Sigismund. Deci, anual, însemna un venit de 80.000 de florini de aur.

Iniţial, venitul cămării era încasat de comiţii cămării fiecărui comitat, iar în cadrul aceluia, pentru fiecare sat şi fiecare moşie. Instrumentul lor cel mai important de înregistrare a fost „crestătura" (*dica*): un băţ pe care se însemna, prin crestături, numărul porţilor. La achitarea impozitului (*dicatio*), *dica* se despica în două, iar jumătate rămânea la nobil, drept „chitanţă". Mai târziu, peste secole, se numea „dica" însuşi impozitul de acest tip, iar strângătorii săi se numeau „dicatori" (*dicator*). În 1427, regele a încredinţat şi această sursă de venit, întocmai ca şi cămara sării, colectorilor săi de taxe. După cum se vede, atunci au apărut pentru prima dată, însemnări scrise (*registrum*) despre încasarea impozitului, dintre care, din întâmplare, s-au păstrat cinci. Se pare că de-atunci a devenit obicei curent însemnarea scrisă a taxelor, dar însemnările dicale medievale s-au pierdut, în afara câtorva excepţii. Încasarea impozitelor se petrecea sub controlul juzilor nobililor. De aceea, fiecare comitat era împărţit în atâtea sectoare câţi juzi avea. Aceste sectoare, numite „plase" (*reambulatio*), apar pentru prima dată în 1427. Mai târziu, numele lor latin a fost *processus* şi din secolul al XVI-lea, până în timpurile cele mai recente au servit drept cadre ale administraţiei comitatului.

Veniturile provenite din exploatarea metalelor nobile sunt greu de apreciat, chiar şi cu aproximaţie, deoarece datele despre ele lipsesc. Acestea au constituit a treia sursă importantă de venituri. În 1454, venitul total fusese de 24.000 de florini de aur, din care: jumătate erau încasările cămării din Kremnica, un sfert din Baia Mare, restul proveneau de la cămara din Sibiu, precum şi monetăriile din Buda şi Košice. Fără îndoială, în timpul lui

[9] *DRH* I. 91.

Sigismund, randamentul a fost mult mai mare. Numai venitul cămării din Kremnica era de 28.000 florini, în 1427, când Sigismund a dăruit-o reginei. Dacă şi randamentul celorlalte cămări a fost, proporţional mai mare în 1427, decât cel din 1454, atunci venitul general anual provenit din monopolul metalelor nobile, în vremea lui Sigismund, poate fi apreciat la aproximativ 55–60.000 florini de aur. Este de notat că Sigismund, în 1429, numai din monetăriile de la Sibiu şi Braşov, a promis 150.000 de florini ordinului cavalerilor teutoni, străduindu-se să-i aducă în ţară spre apărarea hotarelor. Această informaţie însă este dificil de luat în serios.

Nu a fost o sursă deloc neglijabilă nici taxa vamală numită *tricesima*. Aceasta a fost aplicată comerţului intern şi extern. Tocmai în timpul Mariei şi al lui Sigismund s-a început încasarea unei taxe de 1 : 30 din valoarea mărfii. În Transilvania a fost numită douăzecime. Încasarea se făcea din angajaţi speciali numiţi *tricesimatores*. Venitul provenit de aici, în 1427, s-a ridicat la 20.000 de florini de aur, pe când în 1454, a scăzut la jumătate.

Iobagii comitatului Požega şi cei din Slavonia nu au plătit venitul cămării. În locul aceluia, lor li s-a cerut impozitul numit „al pieilor de jder" (*marturina*). Numărul scutirilor de taxă, aici, a fost mult mai mare decât în celelalte părţi ale regatului. Totuşi, impozitul s-a ridicat la 8.000 de florini de aur, în 1427. Tot un impozit special a avut şi populaţia românească din Transilvania, numită cincizecimea (*quinquagesima*), de la care, după aprecierile din 1454, se aştepta un venit de „cel puţin 2.000" de florini de aur[10]. Iaşii şi cumanii nu erau consideraţi printre iobagi. Ei plăteau un impozit special, în bani şi produse. La mijlocul secolului, impozitul lor în bani a fost de zece mii de florini de aur. Nu au plătit venitul cămării oraşele regelui, nici saşii din Transilvania, care se bucurau de privilegii asemănătoare. Saşii aveau fixat impozitul într-o sumă globală, anume: cei din Sibiu – argint în valoare de 13.000 de florini de aur, în timp ce cele 11 „oraşe" (de fapt, comune ţărăneşti) din Špiš, plăteau toate împreună, 700 de florini de aur. Impozitul anual ordinar (*census*) al oraşelor regelui a fost iarăşi o sumă prestabilită. Aşa, de pildă, Buda şi Pesta împreună – 4.600, Košice – 2.000, Szeged – 1.000, Székesfehévár – 600, Esztergom şi Timişoara, câte 400 de florini. Venitul anual provenit din impozitul ordinar al saşilor şi al oraşelor regale poate fi apreciat, în baza celor de mai sus, la aproximativ 30.000 de florini. La toate acestea se mai adaugă „impozitul evreilor", impozitul regal special plătit de comunităţile evreieşti de la oraşe, care, în 1454, a fost apreciat la 4.000 de florini.

În anul 1454, când regatul era deja de multă vreme într-o stare de dezorganizare, tot se mai putea spera în colectarea sumei totale de 218.000 de florini, ca venituri ordinare ale visteriei. Din informaţiile fragmentare existente,

[10] *J. M. Bak:* Monarchie im Wellental. În: *R. Schneider* (ed.): Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich. Sigmaringen, 1987. 382.

reiese că Sigismund putea să realizeze în unele domenii, mult mai mult, poate, chiar de două ori atât, decât urmaşii săi. Bineînţeles, aceasta era o consecinţă a fermităţii puterii regale şi a stărilor interne relativ organizate. În total, venitul anual ordinar al lui Sigismund poate fi socotit la 300.000 de florini de aur. Şi foarte probabil că, în anii buni, a fost chiar substanţial mai mare.

9. *Veniturile excepţionale*

Sigismund a avut la îndemână un venit considerat extraordinar, dar care s-a perceput cu regularitate: greul impozit fixat bisericii, în 1397, pentru acoperirea cheltuielilor avute în timpul războiului otoman. Din orice beneficiu ecleziastic, jumătate trebuia predat vistieriei. Până a trăit, Sigismund a avut grijă ca acel venit uriaş să şi intre în lăzile statului. Nu se cunoaşte mărimea acestui venit, dar se pare că nu era prea departe de o sută de mii de florini de aur. Prepozitul premonstratens din Leles a plătit, cu o singură ocazie, 215 florini de aur, pe când venitul anual al celui mai bogat prelat, arhiepiscopul de Esztergom, în 1419 a fost de 23.500 de florini de aur. În afară de aceasta, regele şi-a făcut un obicei de a lăsa vacante numeroase scaune episcopale, pe timp mai îndelungat, preluând astfel întregul lor venit. La moartea lui, patru beneficii de prelaţi erau vacante de ani de zile, administrate fiind de guvernatori laici (*gubernator*), numiţi de rege.

În ciuda venitului de 400.000 de florini de aur, Sigismund lupta în permanenţă cu dificultăţi financiare şi reuşea să le depăşească numai recurgând la câte o resursă ocazională. Aceasta putea proveni, în primul rând, de la impozite extraordinare (*collecta*). Cu această resursă a trăit de la începutul domniei. Chiar din 1387, în mod cu totul neobişnuit, a cerut ţăranilor şi orăşenilor să plătească un impozit pe proprietate numit „şeptimea", pentru a acoperi cheltuielile războiului purtat împotriva lui Horváti. Impozitul impus la Timişoara, în 1393, a fost 1,21 florini de aur pentru o sesie, ceea ce s-a ridicat în total cam la jumătate de milion. În 1435 a încasat impozitul numit *quinquagesima*[11], stabilit de conciliul din Basel pentru finanţarea războiului împotriva otomanilor. Şi de la oraşele regale pretindea, deseori, sume mai mari sau mai mici, pe lângă impozitul anual obişnuit, pentru război, când împotriva otomanilor, când a husiţilor, iar orăşenii nu prea erau în situaţia de a se sustrage pretenţiilor sale.

Printre manevrele lui financiare au avut un rol deloc neglijabil operaţiunile de ipotecare a proprietăţilor. Se apreciază la jumătate de milion de florini, în total, suma pe care Sigismund a încasat-o pentru moşiile din Ungaria, cu titlu de zălogiri, în decursul a cinci decenii. Începând cu anii 1420, a recurs la variate metode pentru a stoarce şi mai mulţi bani din câte o moşie. De exemplu, înainte de a dărui lui Pálóci, cu drept de moştenire, cetatea

[11] Este cu totul altceva decât taxa plătită de către români, care funcţiona deja dinainte (n. ed.).

Šintava, mai întâi, în 1426, i-a zălogit-o, pentru 10.060 florini de aur. A devenit un obicei pentru el de a-i împovăra în continuare, pe posesorii de bunuri zălogite, cu împrumuturi forțate, amenințând că va ceda același drept celui care ar fi dat mai mult. Când a recuperat Šintava, a dat-o lui Rozgonyi, în schimbul datoriei de 7.403 florini, iar mai târziu, a încărcat-o și cu o datorie de 3.482 florini. Dacă astfel s-a purtat cu cei mai fideli oameni ai săi este de la sine înțeles că nici pe ceilalți nu i-a cruțat.

Nu a existat vreo sursă de venituri pe care Sigismund să nu fi încercat să o exploateze. Am menționat că, în 1388, a pus în gaj castelul Brandenburg pentru 565.000 de florini. În 1402, a urmat Neumark, pe care l-a cumpărat Ordinul cavalerilor teutoni, pentru suma de 63.200 de florini. Cu o ocazie s-a atins chiar de teritoriul Ungariei. În 1412, pentru cheltuielile cu războiul împotriva Veneției, a luat un împrumut de 37.000 de *schocks* de argint (exact 100.000 de florini) de la Vladislav al II-lea, regele Poloniei, dându-i în gaj o parte din ținutul Spiš (cu seniorii L'ubovňa, Podolimec și Hniezdne, împreună cu 13 târguri săsești printre care și Spišská Nová Ves). Consecința tranzacției a fost de durată, căci teritoriul cedat a fost reanexat Ungariei de abia în 1772, de către regina Maria Tereza.

Cheltuielile lui Sigismund au crescut considerabil în a doua jumătate a domniei lui. Apărarea împotriva otomanilor costa din ce în ce mai mult. Dar, poate și mai mult, a costat politica sa occidentală, mai cu seamă șederile în străinătate ale regelui, multe și de lungă durată, precum și războiul împotriva husiților. Din lipsă de alte resurse, toate aceste cheltuieli au trebuit acoperite din veniturile sale din Ungaria. Imperiul nu putea fi luat în considerare în ceea ce privește banii, căci, în cadrul lui, plăteau impozit numai orașele și evreii, dar acela nu se ridica la mai mult de 20.000 de florini de aur anual, sumă cu totul neglijabilă față de veniturile din Ungaria ale lui Sigismund.

XV. Politica externă a lui Sigismund (1403–1437)

În a doua jumătate a domniei, figura lui Sigismund depăşeşte cadrul istoriei Ungariei. Din 1410 a ajuns în fruntea Imperiului Romano-German, devenind apoi şi rege al Boemiei. În acest timp, majoritatea acţiunilor sale nu fac parte din istoria Ungariei, ci din cea a Germaniei, a Boemiei, ba chiar a întregii Europe. Desigur că, în politica sa, elementul maghiar nu poate fi întotdeauna clar delimitat de cel nemaghiar, deoarece curtea, vistieria şi armata au rămas, până la capăt, nedivizate. În cele ce urmează, toate evenimentele care nu aparţin istoriei Ungariei, în sensul ei cel mai restrâns, vor fi tratate numai schematic, deoarece ele pot fi regăsite în multe alte lucrări istorice. Ne vom ocupa mai pe larg de cele care au un impact nemijlocit asupra istoriei Ungariei.

1. *Sigismund şi Apusul*

Cariera europeană a lui Sigismund a început prin alegerea sa ca rege roman. După detronarea lui Rupert al Palatinatului, la 20 septembrie 1410, jumătate din electoratul german l-a ales pe el pe tronul imperial, pe când cealaltă jumătate, la 1 octombrie, l-a votat pe vărul său Iodocus, margraf al Moraviei. Deoarece acela a murit deja în ianuarie 1411, alegerile repetate în 21 iulie, l-au susţinut, unanim, pe Sigismund. A fost încoronat la 8 noiembrie 1414, la Aachen, în răstimpul primului său drum în Apus. A rămas, până la moartea sa, domnitor al Imperiului Romano-German.

Între anii 1414 şi 1418, atenţia i-a fost reţinută în exclusivitate de conciliul general din Constance. El s-a îngrijit de convocarea lui, iar în timpul călătoriei sale prin Lombardia, în noiembrie 1413, a negociat, la Lodi, cu papa Ioan al XXIII-lea. Conciliul şi-a început lucrările în noiembrie 1414, iar de Crăciun, însuşi Sigismund a intrat în oraşul Constance. După cum se ştie, a fost prezent la condamnarea lui Jan Hus (6 iulie 1415). Peste două săptămâni, a pornit într-o lungă călătorie în vestul Europei. Toamna, la Narbonne şi Perpignan, a discutat cu regele Ferdinand I al Aragonului, problemele legate de conciliu şi de schismă, în aprilie 1416 s-a întâlnit, la Paris, cu regele francez Carol al VI-lea, din mai, până în august, a fost oaspete la curtea lui Henric al V-lea, în Anglia, încercând să medieze conflictul anglo-francez. Precum se ştie, rezultatul vizitei sale a fost alianţa cu Henric, încheiată la Canterbury, la 15

august. A revenit la conciliu în 27 ianuarie 1417, atingând în drum Luxemburgul, locul de origine al strămoşilor săi. În cursul călătoriei sale a reuşit să înlăture din calea lucrărilor conciliului cele mai importante piedici şi, la 11 noiembrie, prin alegerea papei Martin al V-lea, a luat sfârşit Marea Schismă care divizase biserica occidentală aproape patru decenii. La o lună după dizolvarea conciliului, la 21 mai, Sigismund a părăsit Constance, plecând spre casă. Nu s-a grăbit. A zăbovit în Passau, la episcopul Hohenlohe, pe care înainte vreme îl numise cancelar imperial, şi abia în ianuarie 1419, navigând pe Dunăre, a ajuns la Bratislava.

Problema următoare a fost succesiunea la tronul Boemiei. Regele Venceslav a murit la 16 august 1419, tronul revenindu-i fratelui său mai tânăr. Dar tabăra prohusită a pus mâna pe putere, condiţionând alegerea lui Sigismund prin acceptarea pretenţiilor sale celor mai importante. Deşi nu a fost de acord cu condamnarea lui Hus, regele nu a fost dispus să negocieze. A convocat o dietă imperială, la Wrocław, în Silezia, în cadrul căreia, la 17 martie 1420, a făcut publică bula papei Martin al V-lea pentru declanşarea cruciadei împotriva husiţilor. Consecinţa a fost o luptă înverşunată, de mai bine de un deceniu, care s-a purtat în primul rând între cehi şi Imperiu. Au participat de mai multe ori şi trupe maghiare, până ce, după cum se va vedea, războiul s-a extins şi în Ungaria.

În cursul războiului, Sigismund şi imperiul au suferit înfrângeri serioase. Iniţial a reuşit să-şi deschidă drum până la Praga unde, la 28 iulie 1420, a fost încoronat rege. Îndată după aceea a fost constrâns să se retragă şi la 1 noiembrie, la Vyšehrad, lângă Praga, a suferit o înfrângere gravă. Din acea clipă, timp îndelungat, autoritatea sa se va limita numai asupra catolicilor din Moravia şi Silezia, iar pe oraşul său de reşedinţă avea să-l revadă abia după 16 ani. La început, a încercat să-i domine pe răsculaţi cu trupele sale maghiare şi morave. După o serie de eşecuri însă, a recurs pentru ajutor la statele germane. În toamna lui 1422, dieta imperială din Nürnberg a decis lansarea unei ofensive generale, dar în 1426, noua campanie s-a terminat şi ea cu o înfrângere lângă Úsli nad Labem (Aussig). Ultima încercare a fost o cruciadă de mari proporţii, ca o lovitură decisivă, condusă de către legatul papal Giuliano Cesarini. Pentru pregătirea ei, Sigismund a plecat în Germania, deja în vara lui 1430, iar vara următoare, din Nürnberg, a urmărit cu atenţie derularea evenimentelor. În ciuda bunei sale pregătiri, în august 1431, la sud-vest de Plzeň, la Domažlice (Taus), invazia s-a isprăvit în catastrofă.

După înfrângere, în noiembrie 1431, Sigismund a plecat în Italia ca să-şi realizeze vechiul vis şi să obţină coroana imperială. La Milano, unde a fost oaspetele ducelui Filippo Maria Visconti, la 28 noiembrie, şi-a pus pe cap coroana Italiei, apoi a încercat să ajungă la Roma. Aceasta i-a reuşit numai cu preţul unor mari dificultăţi. Din cauza războiului său cu Veneţia, a ajuns faţă în faţă cu aliaţii republicii lagunelor, respectiv cu Florenţa şi papa Eugen al IV-lea,

care l-au obligat să staționeze timp de nouă luni la Siena. Abia în 21 mai 1433 a putut intra în Roma, unde papa l-a încoronat, pe 31 mai. Prețul acestui act a fost pacea încheiată cu Veneția, în 4 iunie, care lăsa Dalmația definitiv republicii (cum s-a aflat mai târziu).

2. *Problema otomană și statele-tampon*

Pentru Sigismund, ca rege maghiar, problema otomană a rămas pe primul loc. Deoarece înfrângerea de la Nicopole a spulberat speranța că stăpânirile europene ale Imperiului Otoman ar putea fi lichidate, metodele de apărare au trecut pe primul plan. De atunci, Sigismund a aderat cu perseverență la o politică defensivă, susținând deseori necesitatea unei alianțe creștine împotriva otomanilor și, la nevoie, utilizând-o ca armă politică față de inamicii săi. Însă acestea au fost doar vorbe. În realitate, ar fi fost gata să încheie „o pace eternă" cu sultanul[1] și niciodată nu a mai plănuit vreun atac de mari proporții înspre sud, nici chiar atunci când, aparent erau create condițiile pentru așa ceva. Totdeauna, își concentra atenția spre apărare și extindea modalitățile de aplicare, nu fără rezultate.

Posibilitatea de contraatac s-ar fi oferit în 1402, când Timur Lenk l-a învins și l-a făcut prizonier pe Baiazid, în lupta de la Ankara. În consecință, Imperiul Otoman și-a pierdut nu numai posesiunile din Asia Mică, dar și pozițiile lui din Europa s-au clătinat. După moartea lui Timur (1405), ani îndelungați a fost paralizat de conflictul dintre fiii lui Baiazid, fiind în imposibilitate de a se ocupa de vechii săi vasali, cu atât mai puțin să pornească o ofensivă. Puterea otomană a început să-și revină treptat, abia în timpul lui Mehmed I (1413–1421), dar au trecut câțiva ani până ce și-a recăpătat vechea energie. Politica de cucerire a reînceput cu fiul lui Mehmed, Murad al II-lea (1421–1451).

Numai după înfrângerea baronilor, lui Sigismund i s-a deschis oportunitatea de a profita de situația favorabilă. Și nu a zăbovit. Chiar dacă nu a atacat, în anii care au urmat, a elaborat un mod de apărare cu totul nou, activ. A profitat de slăbirea relațiilor care legau pe cârmuitorii din Balcani de otomani și a încercat, prin toate mijloacele, să-i atragă sub suzeranitatea sa. Aparent, străduințile lui nu au fost altceva decât reînnoirea politicii de putere a lui Ludovic cel Mare, în realitate însă, se deosebeau de aceea prin două puncte esențiale. Pe când Ludovic a încercat să-și impună asupra vecinilor din sud suzeranitatea, fără a le oferi nimic în schimb, Sigismund se străduia să-i facă interesați în recunoașterea puterii superioare maghiare. În acest scop, le-a dăruit domenii maghiare, ceea ce Ludovic a făcut într-un singur caz: ținutul

[1] Vezi scrisoarea din ianuarie 1416, trimisă regelui polon Vladislav al II-lea. ZsO. V. 159.

Făgărașului, donat voievodului muntean. În schimbul donațiilor lui nu aștepta impozite și fidelitate continuă, ca predecesorul său, ci sacrificii. El vroia să alcătuiască din vecinii de la sud de Ungaria un „cordon sanitar" care să pareze forța atacurilor otomane. Aceiași vecini erau liberi să aleagă modul în care doreau să rezolve problema prin compromisuri, încercând să găsească un *modus vivendi* cu turcii. După 1403, aceste principii i-au guvernat vederile politice, desigur cu succese schimbătoare, în privința Țării Românești, Serbiei și Bosniei.

Serbia lui Ștefan Lazarević a devenit modelul statelor-tampon. Ștefan, care în 1402, purta titlul de *despot*, de origine bizantină, devenise, după bătălia de la Câmpia Mierlei (1389), supusul fidel al lui Baiazid, luptând de partea lui și la Ankara. După înfrângere și-a schimbat politica și, în 1403, a trecut sub suzeranitatea lui Sigismund. În 1408, a devenit membru fondator al Ordinului Dragonului, iar din 1411, prin bunăvoința regelui, unul din cei mai mari nobili ai Ungariei. Odată cu Belgradul, a primit moșiile de dincolo de râul Sava, rămase în Ungaria, și enorm de multe alte proprietăți, printre care: Sremska Mitrovica, Slankamen, Bečej, Bečkerek și Vršac, în sud, iar în nord: Mezötúr, Debrecen, Hajdúböszörmény, Satu Mare, Baia Mare, Baia Sprie. Apoi în 1422 a dobândit Mukačeve, Beregove, Tállya, Tokaj, Boldogkő și Regéc, cu domeniile aparținătoare. În schimbul acestora, despotul a rămas fidel alianței cu Ungaria până la moartea sa (1422), iar comitatele din sudul Ungariei, învecinate cu Serbia, au fost scutite de ravagiile otomanilor. A reușit să-și ferească și propria țară, căci în 1413 a recunoscut suveranitatea otomană și de-atunci, le-a plătit tribut cu regularitate. Totodată, i-a rămas aliat credincios lui Sigismund, vizitându-l frecvent la curte și însoțindu-l chiar, în 1423, la Cracovia.

Un rol similar de apărare l-a avut Țara Românească, principatul românesc de la granița sudică a Transilvaniei. Domnitorul Mircea a fost aliatul lui Sigismund, începând din 1395, de la care a primit ca recompensă moșii în sudul Transilvaniei: mai întâi „ducatul" Făgăraș și Amlaș, iar în anul 1399, cetatea Bologa pe care, mai târziu, a schimbat-o pentru cetatea Bran. Voievodul Mircea a fost inamicul înverșunat al otomanilor și nu numai că nu căuta pacea cu ei, dar i-a sprijinit fățiș pe inamicii lui Mehmed I. În același timp însă, s-a străduit să-și păstreze independența și față de Ungaria și, în 1411, în taină, a cerut sprijin de la regele polon pentru cazul în care ar fi atacat de maghiari.

Bosniei i-a fost mult mai greu să i se impună acest rol de stat-tampon. În interesul acestei cauze Sigismund a condus patru campanii, în 1410. De la moartea lui Tvrtko, în Bosnia, autoritatea centrală a fost mult mai puțin stabilă decât în Serbia sau Muntenia. Importante părți ale țării au ajuns supuse autorității lui Hrvoje și altor nobili. Conjunctura politică internă ar fi putut să-i fie favorabilă lui Sigismund, dar antipatia generală față de catolicism și de regele maghiar, ca reprezentant al său, au fost obstacole de neînvins. Adepților bogomilismului li se părea mai suportabilă chiar și dominația otomane, decât

suveranitatea maghiară. De aceea, Sigismund a fost constrâns să treacă la supunerea armată a țării, ceea ce l-a costat foarte mult și a condus la o reușită pe termen scurt.

Începând din 1404, regele Ștefan Ostoja a fost protejatul lui Sigismund, față de rivalul său, Tvrtko al II-lea. Chiar în acel an, banul Ioan Maróti al Mačvei, a ocupat Srebrenik, în nordul Bosniei, iar la reședința regală din Bobovac a pus o gardă maghiară. În toamna lui 1407, a venit în țară și regele, dar s-a îmbolnăvit și a trebuit să se întoarcă acasă. În cursul lui 1408, a revenit de două ori. În mai a ocupat Dobor și a capturat cel puțin 120 de nobili, pe care i-a executat, în septembrie a pătruns până la Maglaj. Detaliile nu se cunosc, dar ultimele două campanii par să fi fost reușite și au avut drept rezultat supunerea temporară a Bosniei. La începutul lui 1409, inamicul cel mai îndârjit al lui Sigismund, Hrvoje, s-a predat și el. Drept răsplată, nu numai că a putut să-și păstreze bunurile agonisite până la acea dată și titlul de duce de Split, ci a devenit locțiitorul regelui Sigismund în Bosnia, primind și alte moșii maghiare: cetatea Požega, împreună cu comitatul omonim, precum și domeniul Segasd din comitatul Somogy. Probabil că pentru a sărbători victoria, în decembrie 1408, la întoarcerea din Bosnia, în orașul Pécs, regele a înființat Ordinul Dragonului în care, ceva mai târziu, a fost primit și Hrvoje. Faptul că regele maghiar a considerat necesar să mai apară o dată acolo este un semn că problema Bosniei rămăsese nesoluționată. În toamna lui 1410, în ultimul său drum în Bosnia, a pătruns până la Srebrenica, vestită pentru minele sale de argint. S-a zvonit la un moment dat, că ar fi vrut să se încoroneze el însuși ca domnitor al țării. A renunțat până la urmă la această intenție și l-a confirmat pe Ostoja la domnie, luându-i însă Srebrenica pe care, în 1411, i-a cedat-o despotului sârb. Pe lângă aceasta, a lăsat garnizoane maghiare în cetățile Srebrenik, Dubočac, Vranduk, Toričan, Vesela Straža și, probabil, și în alte părți.

3. *Granița sudică în anii 1410*

Prin capitularea lui Hrvoje au revenit sub suzeranitatea maghiară Split, Trogir și Šibenik, din Dalmația. Ioan Nelipčić, comite de Cetina, cumnatul lui Hrvoje, a recunoscut și el autoritatea lui Sigismund, ceea ce a însemnat supunerea Croației sudice. Dar celelalte părți ale Dalmației au fost pierdute pentru regele maghiar. După dezertarea lui Hrvoje, Ladislau de Neapole a găsit că nu mai are sens să-și păstreze domnia în Dalmația și teritoriile care i-au mai rămas, împreună cu toate drepturile asupra întregului teritoriu, le-a vândut Republicii venețiene pentru suma de 100.000 de ducați, la 9 iulie 1409. În același an, Veneția a luat în posesie Zadar și Nin, insulele Pag, Cres și Rab, cetățile Vrana și Novigrad din Croația, iar în februarie 1410 a început asediul orașelor Trogir și Šibenik.

La acea dată, relațiile dintre Veneția și Ungaria erau deja, de o bună bucată de vreme, încordate. Republica i-a ajutat, la început, pe Maria și Sigismund față de adversarii lor, printre care și Croația, și nici mai târziu nu s-a alăturat lui Ladislau de Neapole, căci au văzut un pericol în eventuala uniune dintre Ungaria și Neapole. Însă începând cu 1400, nu a mai fost dispusă să plătească cei 7.000 de florini la care o obliga pacea de la Torino. În același timp, a început o campanie de mari proporții pe coasta italiană și pe coasta Adriaticii, din Balcani. Recuperarea Dalmației făcea parte din această politică expansionistă. Iar atacarea orașelor rămase încă fidele Ungariei a fost ultima picătură în pahar: o provocare făță la luptă.

Drept răspuns, Sigismund și-a mobilizat armata și, în 1411, a atacat republica. Teatrul de luptă principal a fost Istria și Friuli, unde comandanții maghiari Stibor și Pipo de Ozora au obținut, la început, succese considerabile. În 1412 însă, s-a întors roata. Voievodul Nicolae Marcali a suferit, în august, o înfrângere lângă Motta, iar în octombrie, după un asediu de doi ani, Șibenik s-a predat venețienilor. În ianuarie 1413, Sigismund însuși a invadat Friuli, dar nu a putut schimba mersul războiului și, în aprilie, a încheiat un armistițiu de cinci ani, la Casteletto, pe bază *statu-quo*-ului. Atenția regelui era reținută atunci de alte probleme și, în 1418, când a continuat războiul, se resemnase deja cu pierderea Dalmației. În iunie 1420, ultimele două puncte de sprijin ale săptămânii maghiare, Split și Trogir, au capitulat în fața Republicii. În 1431, luptele s-au mai reînnoit odată și seria războaielor împotriva Veneției a luat sfârșit numai prin armistițiul de la Roma. Acesta era prevăzut numai pe cinci ani, dar s-a dovedit a fi durabil și Dalmația a fost definitiv pierdută pentru coroana maghiară.

În timpul îndelungat petrecut de Sigismund în Europa de vest, linia de apărare sudică a început să cedeze, din loc în loc. După cum era de așteptat, prima breșă s-a produs în Bosnia. Hrvoje și-a atacat vecinul, pe Sandalj Hranić, principe de Hum (Herțegovina), tot un protejat al Ungariei. Ca răspuns, Sigismund l-a declarat infidel, în iunie 1413, și a dispus confiscarea tuturor teritoriilor ce i-au fost donate. Split, insulele Korčula, Hvar și Brać, apoi Dubica, Vrbas și Sana, din Slavonia, au intrat imediat sub jurisdicție maghiară. Însă această hotărâre pripită a avut consecințe grave. Hrvoje a protestat în fața baronilor maghiari împotriva acestei sancțiuni, dar negăsind înțelegere nici la ei, s-a întors spre otomani. Cu sprijinul lor, în iarna lui 1413/1414 a ocupat pe rând cetățile din Bosnia care erau ale maghiarilor, singurele care au continuat să reziste fiind Srebrenik și încă vreo câteva. Prăbușirea apărării bosniace a deschis drumul către Slavonia, unde în vara lui 1414 s-au văzut, pentru prima dată, invadatori otomani.

Baronii maghiari au încercat, de îndată, să reocupe Bosnia. Au proclamat ridicarea generală la oaste și, în vara anului 1415, o mare armată

maghiară a pătruns până în inima țării, condusă fiind de Ioan Garai, fratele palatinului, Ioan Maróti și de alți baroni. În valea râului Bosna, lângă Doboj au dat ochii cu Hrjove și aliații săi turci. Mare parte dintre maghiari a pierit acolo. Dintre șefii militari mai mulți au fost uciși sau, ca Maróti, au ajuns prizonieri. Pe unul dintre ei, Paul Csupor, banul Slavoniei, Hrvoje l-a executat pentru că avusese pică pe el. Prețul de răscumpărare pentru ceilalți a fost de 65.000 de florini, pentru a căror procurare, în septembrie 1416, baronii au impus un impozit special. Însă consecința cea mai importantă a înfrângerii a fost încetarea influenței maghiare în Bosnia. Regele Ostoja și Sandalj au trecut de partea otomanilor care, în 1415, au apărut deja la hotarul Carniolei, în regiunea Celje. Numai Srebrenik și provincia sa au rămas în mâinile maghiarilor, cu titlu de zălog, din 1422, la Ioan Garai, iar din 1430, la Matko de Talovac.

4. Granița sudică între 1419–1437

Numai peste un deceniu Bosnia a redevenit parte a sistemului de apărare maghiar. După un timp, noul rege Tvrtko al II-lea (1421–1443) a fost constrâns să ceară sprijinul lui Sigismund față de adversarii lui interni. În 1425 sau 1426 a luat legătura cu regele maghiar, în 1427 a acceptat ca urmașul său să fie Hermann al II-lea, fiul lui Hermann Cilli, iar în 1428 a luat-o de soție pe una din fetele lui Ioan Garai. Însă orientarea lui maghiară i-a slăbit în continuare autoritatea, iar incursiunile otomane au devenit tot mai violente. În cele din urmă, în vara lui 1435, Sigismund l-a trimis în Bosnia pe Matko de Talovac, care a consolidat într-o oarecare măsură situația lui Tvrtko. În același timp, a instalat câte o garnizoană maghiară în cetățile Jajce, Vranduk, Bočac si Komotin, astfel încât, la moartea lui Sigismund, stăpânirea maghiară asupra Bosniei a fost relativ fermă.

Situația din Țara Românească a fost, în multe privințe, asemănătoare celei din Bosnia, mai cu seamă după moartea lui Mircea, survenită în 1418. În anii următori, turcii au ținut voievodatul într-o tensiune continuă, se străduiau să-i așeze pe tron pe propriii lor candidați, iar partizanii regelui maghiar aveau aproape încontinuu nevoie de apărare. Necazurile au început încă din 1417, în viață fiind Mircea, când sultanul a condus împotriva lui o campanie represivă, l-a obligat la plata tributului, i-a luat ca ostatici pe cei trei fii ai săi și a ocupat câteva cetăți de pe Dunăre, împreună cu Turnu-Severin. Situația a fost atât de amenințătoare, încât Sigismund, ajuns acasă din Constance, a intervenit imediat. În noiembrie 1419, împreună cu voievodul Mihail, urmașul lui Mircea, a asediat Turnu-Severin și l-a repus sub guvernare maghiară. Totodată a ordonat consolidarea porțiunii de graniță celei mai amenințate, dintre Turnu-Severin și Golubac. Însă în vara lui 1420, Mihail a căzut în lupta împotriva turcilor. Aceștia l-au așezat pe tron pe unul din ostatecii lor, pe Radu

al II-lea şi, prima dată, după 26 de ani, au reînceput incursiunile lor în Transilvania. În septembrie, în apropiere de Haţeg, la Porţile de Fier, l-au înfrânt pe voievodul Nicolae Csáki, iar în 1421 au devastat regiunea Braşovului. În 1422, vărul lui Mircea, Dan al II-lea a ocupat tronul, dar a fost nevoit să recurgă la sprijin maghiar şi a durat ani până când autoritatea lui s-a consolidat întrucâtva. În 1423 şi 1424 Pipo de Ozora, în 1425, voievodul Csáki, în 1426 din nou Pipo, au fost nevoiţi să intre în Muntenia, pentru a-l sprijini pe Dan, împotriva lui Radu şi a aliaţilor săi turci. În cele din urmă, Sigismund a intervenit el însuşi. La sfârşitul lui 1426 a mers la Braşov şi luni la rând a dirijat operaţiile militare. Unul din comandanţii trupelor lui a fost prinţul portughez Petru, care tocmai se afla în vizită la curtea sa. În toiul iernii, această oaste a câştigat o victorie decisivă împotriva lui Radu. În sfârşit, situaţia lui Dan a devenit stabilă, încât în aprilie 1427 a putut să-l primească în vizită pe Sigismund, la reşedinţa sa de la Câmpulung. Liniştea relativă a durat cinci ani. În iunie 1432, când pe tron se afla deja Alexandru Aldea, turcii au năvălit în Ţara Românească transformându-l pe Aldea în vasalul lor şi, invadând mai departe Transilvania. Au devastat regiunea Braşovului şi Sibiului. Situaţia critică a durat până la sfârşitul lui 1436, când o nouă expediţie maghiară l-a aşezat pe tron pe voievodul Vlad. Acesta a crescut la curtea maghiară şi a fost membru al Ordinului Dragonului, de unde şi-a căpătat porecla de „Dracul".

În felul acesta, la moartea lui Sigismund, nici dinspre Muntenia, nici dinspre Bosnia nu ameninţa vreun pericol direct. În schimb, pe porţiunea dinspre Serbia s-a produs deja o breşă ce nu putea fi astupată. Printre antecedente a fost contractul pe care, în mai 1426, l-a încheiat despotul Ştefan cu Sigismund, la Tata, privind viitorul Serbiei. Au stabilit astfel că după moartea despotului, urmaşul lui va fi nepotul său Gheorghe Brancović, dar câteva puncte strategice, printre ele Belgrad şi Golubac, vor trece sub autoritate maghiară. La 16 iunie 1427, Ştefan a murit, dar contractul a intrat în vigoare numai parţial. Brancović a ocupat tronul, iar Sigismund, în octombrie a luat în stăpânire oraşul şi cetatea Belgrad. În ce priveşte cetatea Golubac, până atunci căpitanul ei sârb a predat-o turcilor. Regele a încercat imediat să umple breşa şi în primăvara lui 1428 a început lupta pentru Golubac. Dar din faţa sultanului Murad al II-lea, sosit să apere cetatea, a fost nevoit să se retragă. În timp ce trecea Dunărea, la 12 iunie, oastea lui a suferit pierderi grave. Însuşi Sigismund de-abia a scăpat cu viaţă.

Pentru prima dată în istoria sa, regatul maghiar a ajuns în vecinătate directă cu Imperiul Otoman şi consecinţele nu au întârziat să se arate. Regiunea graniţei sudice, cu comitatele Caraş, Kovin, Timiş şi Torontal, a fost expusă fără încetare invaziilor turceşti. Registrele parohiilor din secolul al XIV-lea ne arată că populaţia a fost destul de densă, judecând după materialul toponimic de origine maghiară. Această populaţie sau a căzut victimă pustiirilor sau a pribegit şi în locul ei, în cursul secolului al XV-lea, au venit grupuri de sârbi

dinspre Balcani. În consecință, peisajul etnic al regiunii s-a schimbat cu totul, până la sfârșitul Evului Mediu.

De atunci, respingerea sau măcar temperarea invaziilor otomane a revenit în primul rând cetăților de hotar ale Dunării de Jos. Înainte de 1390, pe malul nordic al Dunării, între Turnu Severin și Belgrad, au fost numai trei cetăți: Orșova, Hram și Kovin. Până la sfârșitul anilor 1420, aici s-au ridicat unsprezece noi cetăți de graniță. Majoritatea au fost construite, se pare, de Pipo de Ozora, în 1419; ultima, Coronini (Pescari[2], Szentlászló), față în față cu Golubac, a fost ridicată de însuși Sigismund, în 1428. În 1429, ca o soluție cu totul nouă, a încredințat apărarea porțiunii de graniță Ordinului cavalerilor teutoni. Și-a asumat acoperirea cheltuielilor lor, pe lângă aceasta dându-le posesiunile domeniilor regale de aici. La sfârșitul lui 1429, cavalerii au luat în posesie banatul, iar căpitanul lor, Nikolaus von Redwitz, luându-și titlul de ban de Severin, a intrat în rândul baronilor maghiari. Dar în 1432, cavalerii au suferit o înfrângere atât de gravă din partea turcilor, încât Sigismund a fost nevoit, foarte curând, să le ia înapoi cetățile.

Apărarea granitei sudice a impus vistieriei o sarcină de o dimensiune necunoscută până atunci. Toate cheltuielile cavalerilor au fost socotite cu anticipație, la suma anuală de 315.000 de florini, pe care regele intenționa să o acopere din veniturile monetăriilor de la Brașov și Sibiu, acelea ale cămării sării de la Szeged și din alte părți și din „argintul din Transilvania"[3]. Pe deasupra, le-a promis impozitul pe oi, plătit de românii din Transilvania, pe timp de trei ani, zeciuiala în vin a arhiepiscopiei din Kalocsa, dreptul de pescuit al sectorului de Dunăre predat Ordinului și impozitul pe cereale, pe doi ani, plătit de cumani și de iași. Promisiunile, mai cu seamă cele pecuniare, au fost de neîndeplinit. O socoteală din jurul anului 1430 arăta că în cele 13 cetăți păzite de cavaleri staționau 1806 de persoane. Din acestea, 178 erau arcași și 260 „slujitori obligați să facă tot ce li se ordonă, dar și luptă"[4]. Restul de 1368 de persoane au fost, probabil, soldați, din care 342 „lăncieri", socotind o lance la patru oameni. Calculând solda lunară a unui lăncier la 25 de florini, a unui arcaș la șase florini și cea a unui barcagiu la trei florini, salarizarea anuală a 1806 de persoane se ridică la 124.776 de florini. La aceasta trebuie să se adauge cheltuielile de întreținere a cetăților de graniță din Belgrad și celelalte din Transilvania și Croația. La urma urmei, amenințarea otomană a atras după sine

---

[2] Localitatea și-a reluat numele vechi (sec. XVIII), dar în cinstea unui comandat militar habsburgic, de origine italiană. Această metamorfoză toponimică nu a fost cunoscută de către Engel P. De asemenea, trebuie să mai notăm, că pe cât ne lasă să vedem cercetările arheologice, numărul cetăților de graniță anterioare acțiunilor lui Filippo Scolari de Ozora, fusese mai mare de trei (n. ed.).

[3] *Joachim* 112.

[4] 260 sulcher knechte, di do thun mussen alles das man sie heisset, und sien ouch weerhaftig; *Joachim* 108.

obligativitatea Ungariei de a avea în permanență un număr important de soldați sub arme, în regiunile sudice, adică a trebuit să introducă o formă specifică de armată permanentă. Aceasta a însemnat cheltuieli foarte mari care au depășit cu mult potențialul economic al țării.

5. *Ultimii ani ai lui Sigismund*

În ultimul deceniu al domniei lui Sigismund, la amenințarea otomană s-a mai adăugat aceea a husiților. Trupele lor au ajuns în Ungaria, pentru prima dată, la începutul lui 1428 și s-au stabilit la Skalica, la granița Moraviei. În aprilie 1430 au înfrânt trupele baronilor trimiși împotriva lor, în 1431 au devastat valea râului Váh, iar în 1432 au ocupat Trnava. În 1433 au ajuns până la Špiš și au prădat Kremnica. Guvernarea maghiară s-a dovedit la fel de neputincioasă în fața lor ca și aceea a prinților germani, căci mobilizarea generală greoaie și înceată era incapabilă să oprească iuțeala trupelor husite. La începutul anilor 1430, pericolul otoman și husit era deja o problemă de același grad pentru Ungaria și au fost, deopotrivă, cauza reformei militare din 1432.

Pustiirilor le-a plus capăt numai căderea mișcării husite. După înfrângerile în serie ale oștilor imperiale, nu numai Sigismund, dar și biserica catolică s-au înclinat spre soluționarea pașnică a problemei. În 1433 a fost semnat tratatul de la Praga (*Compactata Pragensia*) care, cu anumite limitări, a permis exercitarea religiei potrivit învățăturilor lui Hus. Radicalii cehi care s-au împotrivit compromisului au fost înfrânți la 30 mai 1434, la Lipany. Ceva mai târziu, în vara lui 1434, baronii maghiari au recuperat de la husiți Trnava și Skalica, iar foștii lor căpitani au fost primiți în serviciul lui Sigismund și al reginei Barbara.

Între timp, în 1431 la Basel, din nou s-a întrunit conciliul general care trebuia să decidă, în afară de chestiunea husită, în cauza reformării bisericii. Acest subiect a fost pe ordinea de zi deja la Constance, dar la Basel a devenit mai acut, când reformatorii radicali s-au opus tot mai mult papei. Sigismund, venind acasă de la Roma, a rămas o jumătate de an la conciliu (octombrie 1433 – mai 1434), încercând să medieze între punctele de vedere divergente. Revenit acasă, a început dezbaterile cu stările din Boemia, în vederea restabilirii domniei lui acolo. La începutul lui 1436, la Székesfehérvár, a ajuns la înțelegere și, în mai a plecat spre Boemia pentru preluarea puterii. Acesta a fost ultimul lui drum în străinătate. Revenind acasă de la Praga, a murit la Znojmo, în Moravia, la 9 decembrie 1437, în vârstă de aproape 70 de ani.

Domnia lui nu a lăsat o bună amintire în istoria maghiară. Niciodată nu a fost inclus în rândul marilor domnitori maghiari, iar istoriografia maghiară modernă îl pomenește de-a dreptul printre cei mai slabi. Această părere a reflectat, în cele din urmă sentimentele nobilimii epocii respective. Pentru ei, personalitatea și mentalitatea politică a lui Sigismund nu puteau fi

atrăgătoare, căci prea puțin corespundeau concepției epocii despre un monarh. Este adevărat, contemporanii l-au prezentat ca pe o prezență amabilă și maiestoasă, o personalitate care impunea respectul. Au menționat că vorbea mai multe limbi, printre care și latina, prefera conversațiile cultivate și era capabil să urmărească cu atenție, ba uneori să și conducă dezbaterile teologice ale conciliilor. S-a mai spus că a fost un diplomat de prim rang, care nu se delecta atât în campanii militare, cât mai degrabă în tratative. Se pricepea foarte bine să caute posibilitatea unei înțelegeri între părțile aflate în divergență, chiar și în situații aparent fără ieșire. Numai atunci era de acord cu intervenția armată, când nu era nicio posibilitate de înțelegere. Toate acestea nu făceau să-i crească popularitatea în rândul nobilimii maghiare războinice și analfabete. Pentru ei, Sigismund a fost, în primul rând un soldat slab și un comandant laș care, la Nicopole și la Golubac, a fugit, iar Dalmația a pierdut-o.

Desigur, în spatele antipatiei instinctive merită să se caute cauzele mai adânci: Sigismund, precum se știe, a domnit cu mână de fier, nu s-a prea sinchisit de „libertățile" nobilimii și, prin reformele sale, care, mai târziu, au fost denumite „înnoiri păgubitoare", au fost restrânse în multe puncte. Și mai rău a fost că a adus pe capul nobililor numeroși „străini". Politica lui externă, de asemenea, a stârnit sentimente potrivnice, mai cu seamă după 1410, când tot mai mult se afla plecat în străinătate. Problemele care l-au preocupat în aceste decenii în primul rând pe rege, au depășit cu mult orizontul politic al supușilor săi, care nu au putut să înțeleagă importanța istorică universală nici a acțiunilor conciliare, nici a husitismului. Exceptând un mic număr de adepți, în memoria contemporanilor Sigismund a fost un domnitor care, în loc să rezolve problema otomană, a risipit forța și banii țării în scopuri străine de interesele națiunii.

Într-adevăr, Sigismund este o personalitate proeminentă, nu atât a istoriei Ungariei, cât a istoriei Europei. Contemporanii săi apuseni l-au prețuit ca un conducător politic european și tot așa îl apreciază și istoriografia modernă. Politica lui a fost condusă în parte de ambiții personale, în parte de scopuri dinastice. Pentru atingerea acestora, Ungaria reprezenta spatele sigur, baza care asigura banii și puterea militară necesară. Tocmai pentru că știa de unde provenea forța necesară îndeplinirii planurilor sale, Sigismund s-a considerat a fi întotdeauna, în primul rând, un rege maghiar. Curtea lui permanentă a fost în Ungaria și a făcut totul ca această curte să fie demnă de propria lui măreție.

6. *Cultura în vremea lui Sigismund*

Cultura acestei perioade, luată în totalitate, continuă în mod direct stadiul atins în vremea lui Ludovic. Modelul urmat a rămas acela al idealurilor cavalerilor creștini din apusul Europei. Centrul ei a fost și acum curtea regală, iar colportori, baronii și cavalerii aceleiași curți. Apariția marilor averi, o situație

nouă, a influențat dezvoltarea culturii. Baronii din epoca angevină erau orientați, aproape în exclusivitate, spre serviciul la curte. Baronii lui Sigismund au creat primele centre culturale provinciale care, în perioada următoare, își vor lăsa amprenta asupra culturii stării nobiliare. În vremea lui Sigismund o culoare aparte o reprezintă cultura orașelor regale, în concordanță cu rolul politic relativ important pe care l-a avut societatea orășenească în centralizarea statală.

În timpul lui Sigismund capitala țării a devenit Buda. Ludovic cel Mare a început deja construirea unui palat la capătul sudic al colinei pe care se afla cetatea, iar între anii 1346–1355, din cauza șantierului care era în funcție la Visegrád, curtea și tribunalele se aflaseră la Buda. Chiar la începutul domniei, Sigismund a început construirea unei cetăți despre care există dovezi scrise din 1402. Nu peste mult timp, între 1406–1408, s-a mutat definitiv aici, împreună cu cancelaria și cu tribunalul central. Lucrări importante, cu adevărat mari, se pare că s-au desfășurat în anii 1410, când regele, în cursul călătoriilor sale în apus, a recrutat mulți meșteșugari. Potrivit descrierilor contemporane, construcția cea mai proeminentă a fost aripa palatului numită „palatul nou", pe care o pomeneau extaziați și oaspeții străini. (A fost distrus în timpul ocupației otomane, așa încât astăzi până și locul exact pe care s-a aflat este discutabil). În vecinătate, a fost fundată o biserică închinată Sfântului Sigismund, în anul 1424. Cu certitudine, numărul mare de statui, care au fost găsite cu prilejul cercetărilor arheologice din anul 1974, au fost executate cu prilejul acestor construcții. O altă reședință foarte plăcută lui Sigismund, începând din 1409, a fost aceea de la Tata, obținută de la Lackfi, unde a construit un splendid castel de vânătoare. Prin 1430 a plănuit să-și mute reședința la granița țării, la Bratislava și, în acest scop a reconstruit temeinic și cetatea de acolo. Este semnificativ pentru proporția lucrărilor faptul că regele a cheltuit, anual, mai multe mii de florini de aur cu acestea și, potrivit rapoartelor din anul 1434, a ocupat o forță de muncă ce consta din 220–240 de persoane.

În felul lor, mai modest, baronii au încercat să-și imite regele. În locul cuiburilor de vultur inaccesibile și-au construit reședințe familiale confortabile. Exemple mai rare existaseră și pe vremea lui Ludovic, dar numai în jurul lui 1400 operațiunea a devenit o modă. Acum a fost construită cetatea lui Kanizsai, de la Eisenstadt, a lui Nicolae Garai, la Pápa, a lui Hermann Cilli, la Varaždin, a lui Ioan Maróti, la Gyula. Noile cetăți, față de cele din secolul al XIII-lea, se aflau în locuri mai accesibile și erau relativ confortabile. Prin planimetria rectangulară, cu patru turnuri la colțuri, imitau cetățile Angevinilor, mai ales pe cea din Diósgyőr. În genere, coordonata principală a fost accesibilitatea, chiar și atunci când, precum s-a întâmplat, au fost transformate cetăți vechi. Așa au fost cele ale lui Stibor, la Beckov, și Garai la Siklós, Kőszeg și Csesznek.

Locuința fortificată a devenit nu numai pretenția baronilor, ci și cea a nobililor mai înstăriți. Atunci, la începutul secolului al XV-lea, s-a răspândit în Ungaria ridicarea de castele (*castellum*), această construcție cu aspect de cetate,

care, în opoziție, inițial era construită din lemn. Nici obiceiul de a ridica biserici nu s-a pierdut. Prepozitura călugărilor augustini, de la Nové Město pe râul Váh, a lui Stibor, precum și capela lui Garai, din biserica cu hramul Maicii Domnului, din Buda, sunt exemple, asemeni capelei funerare din Székesfehérvár, a lui Pipo de Ozora. Ioan Maróti a ridicat în Morović, o nouă biserică parohială, transformată de papă în capitlu colegial. Toate acestea nu au însemnat însă, că au slăbit firele care îi legau pe cei din elită, de curtea regelui. Majoritatea dintre ei, tocmai în acest scop, aveau o reședință permanentă la Buda. Garai, de pildă, avea una cu nu mai puțin de 20 de camere.

Față de epoca angevină, orizontul nobilimii de la curte s-a lărgit mult. Buda, Tata și Bratislava au fost deseori locul de întâlnire a suveranilor și scena unor serbări grandioase, la care apăreau o mulțime de străini. Dintre acestea, s-a distins seria de serbări cu durată de săptămâni în șir care, în 1412, au încheiat reconcilierea dintre Sigismund și Vladislav Jagello. În 1424, regele danez Erik și co-împăratul bizantin Ioan al VIII-lea au fost oaspeții lui Sigismund, iar în 1429, dieta Imperiului German s-a ținut la Bratislava. Din punct de vedere cultural însă, mai importante decât toate acestea au fost călătoriile lui Sigismund în apus, în care era însoțit întotdeauna de un mare număr de prelați, nobili și cavaleri maghiari. În special Constance a fost deseori vizitată. Unele distinse fețe bisericești, ca arhiepiscopul Kanizsai, aveau ei înșiși duzini de însoțitori la conciliu, astfel încât numărul maghiarilor care au trecut pe acolo poate fi apreciat la câteva sute sau chiar mai mult. Au fost mulți cei care, în suita lui Sigismund, au ajuns la Paris și Londra, mai târziu în Italia. În 1433, la încoronarea împăratului au fost prezenți la Roma cel puțin 140, căci atâția baroni, nobili și alți curteni maghiari au mers atunci să ceară favoruri Sfântului Scaun.

În urma acestor călătorii, acea parte a nobilimii care a participat la ele s-a străduit în mod conștient să-și însușească unele aparențe ale lumii apusene. Utilizarea blazoanelor, până atunci fiind numai particularitatea celor mai distinși, s-a extins cu repeziciune în cercuri tot mai largi, începând cu anii 1410. Totodată, experiența a demonstrat că bunăstarea de acasă era relativă. Un membru al familiei Rozgonyi i se plângea fratelui său de scumpetea magazinelor pariziene, scriindu-i că, devreme ce nu are bani, „preferă să nici nu le vadă"[5]. Dar, nu știm dacă aceste călătorii prin lume ar fi influențat cumva și mentalitatea nobilimii. Nici la curte, nici în altă parte, nu întâlnim nicio urmă de poezie cavalerească, întocmai cum prea puțin interes s-a arătat și în ce privește alte aspecte ale culturii spirituale. De-a lungul întregii perioade nu a apărut nimic ce ar putea fi denumit literatură laică. Cei câțiva membri ai anturajului regal care au manifestat mai multă curiozitate au fost socotiți

[5] Multa pulcra negotia mercimonia reperiuntur in civitate ista, sed ex quo caremus pecunia, lebenter ea videre nolumus; *BTOE* III/2. 2.

excentrici. Aşa a fost Laurenţiu Tari, mare paharnic, care îşi scria scrisorile *manu propria*, în limba latină şi îi plăcea foarte mult să călătorească. Este acelaşi care, între 1409 şi 1411, a ajuns de la Santiago de Compostela[6], la locul cel mai important de pelerinaj din Irlanda, la purgatoriul Sfântului Patrik. În jurul memorabilului său „drum în iad", curând s-a ţesut o legendă, prelucrată de mai mulţi poeţi ai secolului al XVI-lea. O figură aparte a fost Nicolae Szécsényi „de Salgó" care a murit în exil, la Veneţia, în 1438, şi care în testamentul său, pe lângă propriile roabe, pomeneşte de „cărţile" şi de „scrisorile sale de dragoste"[7].

Toate acestea nu se referă, desigur, la cei care au venit de acasă cu o altă cultură. Pipo de Ozora a devenit favoritul lui Sigismund prin faptul că, cu o ocazie, a calculat cât face solda pe trei luni pentru 12.000 de soldaţi. Întâmplarea a stârnit uluire în cadrul consiliului regal. Mai târziu, Pipo s-a străduit să-şi uniformizeze ţinuta, cu aceea a semenilor săi, baronii maghiari, de pildă, lăsându-şi barbă. Însă atracţia lui pentru cultura italiană s-a păstrat. Castelul lui din Ozora a urmat ca model stilul florentin şi a fost construit de Manetto Ammannatini, unul din elevii lui Brunelliesci, artist care, şi după decesul stăpânului său, a rămas mai multe decenii în Ungaria. Pictorul Masolino a lucrat şi el pentru Pipo, în jurul anului 1426.

Probabil din lipsă de interes, au eşuat încercările lui Sigismund de a înfiinţa o universitate în Ungaria. Prima dată ea a funcţionat la Buda Veche, în 1395, condusă de cancelarul de taină al regelui, prepozitul Luca Órévi. A încetat să mai funcţioneze, se pare, atunci când Órévi, devenit episcop de Oradea, s-a amestecat în răscoala din 1403. În 1410, regele a restabilit-o, cu permisiunea papei Ioan al XXIII-lea, şi a chemat savanţi din străinătate ca profesori care, în calitate de trimişi ai universităţii, au participat la lucrările conciliului de la Constance. În 1419 şi această încercare a eşuat, iar Sigismund nu a mai avut răbdare să continue străduaniile pentru funcţionarea sa.

Începând din secolul al XV-lea, relativ mulţi au frecventat universităţile străine. Cea mai apropiată a fost Viena. Cealaltă universitate apropiată, din Cracovia, numai din a doua jumătate a secolului a început să fie frecventată. Praga, după 1419, în timpul dominaţiei husite nu putut intra în discuţie, dar până atunci au fost destui şi cei care s-au îndreptat într-acolo. La Viena, între anii 1406 şi 1439, chiar şi dintr-un comitat îndepărtat ca Ung, s-au înscris 15 persoane. Două au fost rude ale lui Matei Pálóci, cinci fii de nobili relativ înstă-

[6] Numai în ediţia engleză sunt date intervalul călătoriei şi pelerinajul din Spania (n. ed.).

[7] Littere missive de amore que in dictis scripturis et alibi forte reperientur, in ignem ponere debeant ut comburantur, ... et si inter libros meos et cartas aliquis seu aliqua contra ius et animam reperiretur, comburi debeat et comburatur; Archivo di Stato di Venezia, Procuratori di San Marco di citra, Commissaria publica, pusta 120, Salgo (cu mulţumiri datorate doamnei Giustiniana Migliardi Colasanti).

riți, doi nobili mărunți, cinci târgoveți din Kapos și Ušhorod (Ungvár), iar unul probabil țăran. Dintre ei, unul din cei doi Pálóci a făcut carieră laică, dar aceasta trebuie să fi fost o excepție. Unchiul lor a devenit arhiepiscop de Esztergom, unul din fiii de nobil a ajuns prepozit, iar altul arhidiacon de Ušhorod. În acest răstimp, la universitățile italiene au ajuns numai câțiva, dintr-aceia care, după Viena, au dorit să studieze în continuare.

XVI. Structura economiei şi oraşele

Epoca Angevinilor şi cea a lui Sigismund au avut o importanţă decisivă în dezvoltarea economică a Ungariei. Între anii 1323 şi 1437, regatul a trecut prin transformări comparabile numai cu cele care vor urma în secolul al XVIII-lea. Cel mai evident semn de schimbare a fost proliferarea oraşelor şi consolidarea lor vertiginoasă. Pe la 1240, abia dacă exista în regat vreo aşezare care să poată fi numită oraş, în sensul occidental al termenului. După două sute de ani, erau deja mai multe zeci. Buda, strămoaşa capitalei de astăzi, poate fi un simbol al acestui proces: pe vremea năvălirilor tătare, în centrul său păşteau oile; la moartea lui Sigismund, era unul din marile oraşe ale Europei Centrale. Despre bunăstarea atinsă de oraşe la sfârşitul acestei epoci stau mărturie casele construite atunci, casele parohiale şi bisericile ordinelor călugărilor cerşetori.

1. *Caracteristici generale*

Procesul rapid de urbanizare a influenţat spectaculos, indirect, şi aşezările rurale. În cursul secolului al XIV-lea, târgurile săptămânale existente din epoca arpadiană s-au înviorat şi s-au înfiinţat, cu sutele, altele noi. Acestea erau frecventate de populaţia provincială, atât nobili, cât şi ţărani, iar cele mai importante dintre târguri, cu timpul, au pornit pe drumul urbanizării. Dintre acestea s-au dezvoltat, spre sfârşitul epocii, centrele specifice ale comerţului local, adică târgurile (*oppidum*). Reprezentant autohton al unui tip de aşezare specific central-europeană, târgul făcea trecerea între oraş şi sat. (În teritoriile germane sudice denumirea lui este *Markt*). S-au numit astfel aşezările mai populate care, în primul rând datorită funcţiei lor de pieţe, au devenit centrele economice al câte unei regiuni mai restrânse şi, uneori, au primit şi un aspect exterior mai mult sau mai puţin urban. Concomitent cu aceasta, în secolul al XIV-lea, a devenit generală utilizarea monedei bătute, ceea ce înseamnă că deja o parte însemnată a ţărănimii s-a angrenat în producţia de marfă. În timpul lui Sigismund, monedele locale au fost pretutindeni înlocuite cu dinarul regal, drept certitudine că circulaţia internă, aflată în continuă extindere, a transformat întregul bazin carpatic într-o piaţă unitară.

Evident că stabilitatea politică a teritoriului a fost favorabilă acestui proces. Pacea internă, cu excepţia câtorva ani critici, a fost statornică, ceea ce a creat condiţii favorabile pentru comerţ. Curtea a avut prestigiul necesar ca să-şi

ducă până la capăt voința. Despre o „economie politică" în accepția modernă a expresiei nu s-ar putea vorbi, dar este limpede că anumite cercuri de la curte au avut unele concepții care ar putea fi cuprinse în această noțiune. Mai multe instituții semnalau că regatul constituia, nu doar politic, dar și economic, o unitate. Așa a fost monopolul regal al baterii de monede, prin care, într-o oarecare măsură, se putea reglementa și circulația banilor, monopolurile regale care reglementau circulația metalelor nobile și a animalelor vii, taxa vamală pe comerțul exterior, tricesima. Carol I a avut, probabil, merite personale în impulsionarea mineritului. El și urmașii lui au sprijinit orașele deja existente prin împărțirea de privilegii, au întemeiat câteva zeci de altele noi și i-au apărat pe orășenii lor atât față de nobilime, cât și față de concurența externă. Legea elaborată de Sigismund în 1405, pe care a lansat-o după consfătuirea avută cu delegații orașelor, se ocupă de toate fenomenele care fac parte din „economia politică".

Avântul economiei este de netăgăduit, dar sunt evidente și limitele ei. Astăzi, nu prea se găsește istoric care ar susține concepția naivă de odinioară, potrivit căreia Ungaria a atins, spre sfârșitul Evului Mediu, nivelul de dezvoltare al Europei Occidentale, iar regresul de mai târziu ar fi fost consecința cuceririi otomane din secolul al XVI-lea. Cifrele urbanizării neagă această teorie: cu tot avântul înregistrat, toate orașele cele mai mari ale regatului, luate împreună, nu fac atât, cât un oraș de mărime medie din Lombardia. Buda era considerată uriașă doar în proporții maghiare, în fapt fiind mai mică decât Cracovia, fără să punem la socoteală Praga ori Viena. Dimensiunile modeste sunt o dovadă a înfloririi relative, precum și pentru a dovedi că bazele urbanizării au fost rudimentare. În Occident, după cum se știe, deja în Evul Mediu târziu dezvoltarea dinamică a câte unei ramuri industriale a fost forța motrice a nașterii burgheziei și sursa principală a formării de capital. În Ungaria, nicio ramură manufacturieră nu s-a dezvoltat în asemenea manieră încât, printre articolele exportate, să fie și produse industriale. Urbanizarea Ungariei nu a putut să atingă stadiul în care dezvoltarea se genera de la sine, ci a rămas la nivelul mediu care a caracterizat Europa Occidentală, înainte de începutul marelui avânt din secolele XII–XIII. A fost destul de puternică pentru a atrage în economia monetară și sfera rurală, dar nu îndeajuns pentru ca să modeleze această sferă după propria-i imagine; puterea ei rezidă, mereu și exclusiv, în comerțul la distanță. Această împrejurare stânjenea nu numai creșterea și formarea de capital, dar influența un cerc mult mai larg. Comerțul de la distanță a determinat structura rețelei urbanistice a Ungariei și a influențat în mod decisiv viața socială și regimul orașelor înseși, precum și rolul lor politic.

Dincolo de aceste fapte, există puține date sigure despre structura economiei maghiare. Numeric, problema nu prea poate fi analizată. În 1427, întregul venit al regatului provenit din tricesimă a fost de 20.000 de florini de aur. Suma provenea, în principiu, din vama plătită după valoarea mărfurilor,

ceea ce presupunea un negoţ ce depăşea cu mult jumătate de milion de florini. Mai trebuie apoi să luăm în seamă că se aflau mulţi dintre cei care se bucurau de scutirea plăţii tricesimei. Despre conţinutul negoţului există unele informaţii numai în registrul financiar pe anul 1457/58, din oraşul Pojon (Bratislava). Potrivit acestuia, valoarea totală a mărfurilor vămuite se ridica la 186.000 de florini, din care numai 11% era pentru export, restul îndreptându-se spre interiorul ţării. Aşadar, bilanţul comerţului exterior, înregistrat atunci arăta un pasiv enorm, de 147.000 de florini. Importul consta aproape în întregime din articole de lux şi industriale, dintre care, de departe, primul loc îl ocupau produsele textile (79%), al doilea (12%) produsele feroase, în cadrul cărora semnificativă era cantitatea enormă de cuţite provenite din Austria. Printre textile, dominau stofele fine destinate costumelor de lux. Dar, în afara acestora, nu puţine erau şi cele ieftine, din postav „cenuşiu", destinate poporului de rând.

Este regretabil că datele registrului din Bratislava nu pot fi extrapolate asupra întregului comerţ exterior al ţării. De pildă, mirodeniile alcătuiau numai 4% din valoarea taxei vamale, deşi, în mod cert, s-au importat mult mai multe, dar, evident, printr-un alt loc de trecere. Este de presupus că există şi alţi factori, mai serioşi, de deformare a realităţii. Din datele obţinute cu o sută de ani mai târziu, rezultă că serviciile vamale erau specializate pe profilul mărfurilor; pe când în alte locuri exportul era predominant, la Bratislava, întâmplător, importul domina. La nivel de regat, în epoca modernă, valoarea exportului depăşea pe aceea a importului; şi poate că aşa s-a întâmplat şi la mijlocul secolului al XV-lea. Totuşi, privitor la perioada Angevinilor, avem motive să susţinem contrariul. Bilanţul comerţului exterior al regatului a fost mai mult pasiv, echilibrat fiind doar de metalele nobile, în primul rând florinii de aur maghiari.

2. *Produsele*

Pentru economia Ungariei din secolul al XIV-lea, forţa motrice principală, am putea spune, unică, a fost enorma sa avuţie în aur. Oricât de bogată era în alte metale, pe piaţa europeană a fost prezentă, în primul rând şi înainte de toate, ca producătoare de aur. În Europa, acest metal se găsea în cantităţi considerabile numai în bazinul carpatic, iar producţia lui a crescut în mod spectaculos tocmai în anii 1320. Cel mai important zăcământ nou s-a găsit la Kremnica, în anul 1328. S-a mai găsit însă aur şi la Baia Mare, în Transilvania, şi în alte părţi. Cantitatea extrasă nu se cunoaşte astăzi, nici măcar aproximativ, dar există părerea unanimă că a fost remarcabilă, chiar şi pe plan mondial. Singura însemnare din care se poate trage o concluzie, datează din anul financiar 1434/35, când exploatarea era în regres de câteva decenii. La acea dată, cămara din Kremnica a produs în total 1.600 de mărci (393 kg) aur curat.

Judecând după aceste date, nu par exagerate aprecierile care ridică la 1.500 kg anual sau chiar mai mult, exploatarea aurului în Ungaria secolului al XIV-lea. Transformată în bani, această cantitate a corespuns la cel puțin 420.000 de florini de aur. Numai prin volumul imens al producției se explică influența extraordinară pe care a avut-o aurul maghiar, în cursul secolului al XIV-lea, asupra economiei europene. La Florența, din anul 1252, la Veneția, din anul 1284, se băteau bani de aur, dar aurul maghiar, bătut la nord de Alpi, din anul 1325, avea întâietate și se pare că a ajuns pe piață în asemenea cantitate, încât influența lui s-a resimțit, indirect, pe întreg continentul. În Italia, deja începând din 1328, prețul aurului a scăzut față de cel al argintului, după ce, până atunci, de la începutul secolului al XIII-lea, se ridicase mereu. La Florența se afla o cantitate atât de mare, încât la mijlocul secolului se puteau bate 350–400.000 de florini anual. A sporit și cantitatea ducatului venețian de aur, astfel încât, din 1338, republica și-a întemeiat sistemul financiar pe acesta, în locul banilor de argint. Prin intermediul Italiei, aurul maghiar a ajuns curând și mai departe. Dintr-odată, țările Europei Occidentale au început să abunde în aur și, una după alta, au trecut la baterea de monezi în aur. Flandra în 1336, Franța în 1337, împăratul Ludovic de Bavaria în 1339, Lübeck în 1342, și, în cele din urmă și Anglia, în anul 1344. Nu peste mult timp, pretutindeni, cu excepția regiunii baltice, socotelile se făceau în bani de aur, iar plățile, de asemenea, se făceau în aur. În toate aceste evenimente este evident că nu numai aurul maghiar, dar și cel provenind din Africa a avut un rol, sosit fiind pe continent în modul obișnuit prin intermediu arab, italian și spaniol. Coincidența temporală însă sugerează că ceea ce s-a petrecut în acesre decenii a fost, totuși, consecința dezvoltării excepționale a exploatării aurului din Ungaria.

Valoarea exportului de aur a fost așa de mare, încât comparativ cu el, orice alt export din Ungaria, metale sau produse agricole, avea un rol secundar. Nici argintul nu a putut concura cu aurul, deși mineritul lui a rămas foarte important chiar și în Evul Mediu târziu. Producția de argint o atingea chiar pe cea a Boemiei și sunt documente care atestă exportul său. Totuși, el acoperea, în primul rând, necesarul pieței interne.

Un produs relativ important a fost cuprul, în Ungaria fiind cele mai mari zăcăminte din Europa Centrală. Cuprul maghiar a fost încontinuu prezent pe piața internațională de la mijlocul secolului al XIII-lea. În Occident a ajuns prin intermediul porturilor polone, de la Marea Baltică, iar în Levant, prin intermediul Veneției. În anii 1380, exploatarea cuprului a interesat, pentru scurt timp, casa bancară Medici, dar prin 1395, italienii au fost dați la o parte de întreprinzători din Nürnberg și, de atunci, până în epoca premodernă, a rămas un produs comercial dominat de germanii sudici. Importanța cuprului maghiar a fost sporită de conținutul mare de argint, care putea fi separat numai prin adăugarea de plumb. Noua invenție care servea la acest proces, numită „furnalul curgător" (*Saigerhütte*), a fost realizată de

meşterii din Nürnberg, în jurul anului 1400 şi, conform unei presupuneri verosimile, a fost pusă în aplicare pentru prima dată în minele din Slovacia. Până la mijlocul secolului al XV-lea, cele două centre ale mineritului de cupru au fost L'ubietová şi Gelnica din Slovacia, dar din anii 1470, Banská Bystrica a ajuns pe primul loc.

Pe lângă cupru, merită să fie menţionat şi mineritul fierului, deşi nu a putut fi cu adevărat important, căci vistieria nu a avut niciodată pretenţii în privinţa acestui minereu, iar minele de fier mai importante au fost întotdeauna proprietate particulară. Acestea se aflau, în primul rând, tot în Slovacia, la sud de Spiš şi la nord de Gemer, dar erau câteva şi în Transilvania. Fierul din Slovacia, ca şi o parte din cupru, s-a exportat prin intermediul Cracoviei. După cum se ştie, prelucrarea fierului tocmai atunci, în secolul al XIV-lea, a luat un mare avânt pretutindeni în Europa, prin răspândirea furnalului topitor (*Floßofen*)[1] şi al forjei. Ambele invenţii au ajuns foarte curând, prin intermediul german, şi în Ungaria: forja o întâlnim deja în 1344 (la Štítnik); furnalul este pomenit începând cu anul 1376. Vorbind despre resursele minerale, trebuie neapărat menţionată sarea, deoarece, cum s-a văzut, a fost una din sursele principale ale veniturilor regale. Dar sarea a fost valorificată acasă, în regat, şi încă la un preţ coercitiv, adică foarte scump. De aceea nu a ajuns la export; ba dimpotrivă, vistieria se străduia să împiedice importul de sare german şi dalmaţian, mai ieftin.

Restul articolelor exportului maghiar proveneau din agricultură. S-a exportat şi vin, în Boemia, Polonia şi Germania de nord, dar cel mai important a fost exportul de animale. Vitele cornute, care în epoca modernă vor fi exportate cu zecile de mii, atunci au apărut pe piaţă ca o noutate. Nu era vorba de obişnuiţii tauri mici, de jug, ci de un animal mare, pentru tăiere, care era crescut pe păşunile nesfârşite ale Câmpiei Maghiare, special pentru consumul de carne. Piaţa imediată era Nürnberg şi Germania de sud, unde vitele erau duse pe picioare, de-a lungul Dunării, având un rol hotărâtor în alimentaţia oraşelor de acolo. Surplusul a ajuns peste Alpi, în Lombardia şi Veneţia, dar, după toate semnele, prin mijlocire bavareză. Primele urme de export datează din 1360, iar în 1380 deja se poate constata mărirea lui.

Totuşi, epoca de vârf a exportului de vite cornute încă nu sosise, precum se vede. Atunci, ca şi pe vremea Arpadienilor, o marfa mai importantă era calul. Bertrandon de la Brocquière, cavaler burgund, care, în anul 1433, a traversat marea Câmpie Maghiară, nu aminteşte deloc de vite. În schimb nu contenea a se minuna de abundenţa cailor. În drumul lui a văzut „enorm de mulţi cai greu de stăpânit şi destinaţi a fi vânduţi", care „asemeni sălbăticiunilor, trăiesc cu totul liber" şi a auzit că, atât pe piaţa din Szeged, cât şi pe cea din

[1] Termenii germani apar doar în ediţia engleză (n. ed.).

Pesta, pot fi cumpărați chiar și cu miile[2]. Nu e de mirare deci, că vistieria a încercat să monopolizeze exportul de cai, iar exportul particular, în jurul lui 1400, l-a interzis printr-o serie de măsuri.

Alta a fost situația cu oile. Acestea, dintru început au fost prăsite în număr foarte mare și mulțimea lor a crescut prin imigrarea românilor, a căror principală ocupație era aceasta[3]. Peste secole, după împământenirea raselor din vest, va fi un scurt răstimp când (până la apariția lânii australiene), lâna maghiară va fi pe primul loc pe piața internațională. Însă, în Evul Mediu oile autohtone aveau un rol însemnat exclusiv pentru alimentație. Lâna raselor est-europene era nepotrivită pentru scopurile industriale, iar pentru prelucrarea pieii lipsea atât competența, cât și capitalul. Din această cauză, importanța economică a creșterii oilor a fost insignifiantă față de volumul ei și, spre deosebire de Anglia, nu a devenit o bază a manufacturii textile.

Structura importului atestă că piața internă și-a păstrat încă formele tradiționale. Oferta de mărfuri ținea cont de puterea de cumpărare a maselor largi, dar în cea mai mare parte, la fel ca și în secolele anterioare, era chemată să satisfacă pretențiile unei elite restrânse ca număr, dar cu posibilități financiare. O însemnare din Veneția anului 1264 redă întrucâtva componența acestor mărfuri, înșirând o listă a celor furnizate tânărului principe Ștefan din Transilvania și curții sale, în valoare totală de 1.485,5 mărci. Printre cele 122 de articole se aflau, în primul rând, textile: stofă din Gent, purpură și mătase de Milano, „de dincolo de mare" și de la „tătari" și bijuterii. Pentru toate acestea, regele a plătit cu argint (și ceva sare)[4]. Oferta de mărfuri din secolul XV-lea a fost mai abundentă, dar similară în esență, precum se citește în detaliatul Cod de legi de la Buda și în reglementările tricesimei din anul 1436. În ultimele apar 80 de mărfuri de import, în primul rând, 25 de feluri de stofe (în Codul de legi figurează 49), alte textile din est și din vest, ață, mirodenii, ulei, stafide, pergament, hârtie, piepteni, oglinzi, pantofi, pene de struț și multe altele. Printre stofe au fost unele foarte scumpe, din Florența, Flandra și Germania, au fost „engleze" și „londoneze", de calitate medie, au mai fost și din cele ieftine, din Boemia și Moravia, care, din secolul XIII-lea, se importau în cantități tot mai mari[5].

În ceea ce privește prețul, a existat o mare deosebire între mărfurile autohtone și cele de import. La începutul secolului al XV-lea, în Ungaria, un bou pentru arat, de valoare medie (socotit în argint), corespundea la trei-patru florini de aur. Niciun cal obișnuit nu era cu mult mai scump. Potrivit spuselor

---

[2] *Bertandon* 233 = *Szamota* 92.

[3] Aserțiune preluată din arsenalul teoriei imigraționiste, care nu se poate susține documentar (n. ed.).

[4] *Zolnay L.:* István ifjabb király számadása 1264-ből. *Budapest Régiségei*, 21 (1964), p. 80–82.

[5] *BTOE* III/2. 271–273.

lui de la Brocquière, pentru zece florini de aur se putea cumpăra un excelent cal bun de călărie, pe când în alte părți prețul lui putea fi și de cinci ori mai mare. Pe de altă parte, pentru un sul de stofă ieftină, de Boemia, se plăteau șapte florini, iar pentru aceeași cantitate, dar adusă din Italia, mult mai scumpă, se cereau 45 de florini de aur, aceasta din urmă corespunzând prețului a 10–15 boi. Așadar, Ungaria era ieftină pentru străini și nu este de mirare că un scriitor contemporan (1389) o numește paradisul oamenilor de afaceri[6].

3. *Orașele*

În Ungaria, forța motrice economică a urbanizării au constituit-o cei doi factori expuși mai sus: exploatarea și exportul aurului, precum și importul articolelor de lux. Rețeaua de orașe în formare, în cursul secolelor XIII–XIV, a fost creată în primul rând de aceste circumstanțe economice. Cele mai importante orașe s-au format acolo unde s-a concentrat consumul: în mijlocul regatului, locul de reședință al curții, în apropierea frontierelor, unde comercianții străini pășeau pe teritoriul regatului, precum și în regiunile miniere, unde se extrăgeau metalele nobile. Bogăția și dimensiunile orașelor depindeau de cât de favorabil era locul lor în rețeaua de consum, fiind proporționale aproape exclusiv cu ponderea relațiilor lor externe.

Din punct de vedere politic, procesul urbanizării în Ungaria a urmărit, mai mult ori mai puțin, modelul occidental. Un francez călător prin Serbia a remarcat că „orașele nu sunt împrejmuite cu șanțuri și ziduri"[7], casele sunt din lemn, iar privilegiile lor, dacă există cumva, sunt foarte limitate. Călătorul prin Ungaria nu a avut parte de astfel de surprize. Acolo, în secolele XIII–XIV, cele mai multe orașe care se înființau dispuneau de o autonomie largă, iar multe din ele erau despărțite de restul lumii prin ziduri de piatră. Contemporanii le considerau în primul rând pe acele așezări *civitates*, adică orașe, iar pe locuitorii lor *cives*, adică orășeni. Este de menționat însă că, în afară de aceste așezări, au obținut funcții economice importante, adică erau considerate orașe, în sens economic, uneori și localități care nu aveau autonomie, deoarece stăpânul lor nu era regele. Așa au fost, ca să le amintim numai pe cele mai importante, două reședințe episcopale: Pécs și Oradea.

Exclusiv regele a întemeiat orașe privilegiate, căci numai el dispunea de prerogativele necesare. Momentul decisiv al întemeierii a fost scoaterea de sub autoritatea oricărui judecător laic a localității și a „hotarelor" ei, împreună cu pădurile, apele, ogoarele și pășunile aferente. Practic, aceasta însemna că teritoriul orașului, din clipa privilegierii nu era supus nici comitelui comitatului

---

[6] *A. Wesselofsky:* Il Paradiso degli Alberti. Bologna, 1876. III, Testo, p. IV, citat de *Kardos T.*, Minerva 15 (1936) 4.

[7] *Szamota* 28.

respectiv, nici castelanului regal sau vreunui alt slujbaş regal, decât exclusiv regelui însuşi. Populaţia liberă trăitoare acolo, cetăţenii, au alcătuit o *universitas*, adică o comunitate care a devenit efectiv stăpâna teritoriului oraşului, adică ea însăşi era deţinătoarea şi beneficiara acelui teritoriu.

În principiu, stăpânul oraşului a rămas şi pe mai departe regele şi de aici i-au revenit numeroase drepturi. Înainte de toate, în fiecare an a pretins un impozit determinat, în bani (*census/taxa*), pe care comunitatea, spre deosebire de sate, îl putea achita într-o sumă globală şi o putea apoi împărţi între membrii săi, conform venitului fiecăruia. În timpul Angevinilor, oraşele au reuşit să impună acel principiu important ca, la plata impozitului să nu fie obligaţi numai cetăţenii lor, ci şi acei nobili şi clerici sau ordine religioase care posedau imobile pe teritoriul oraşului. În secolul al XIV-lea, dreptul oraşelor de a-şi plăti profitul cameral într-o singură sumă, întocmai ca impozitele, era un vechi privilegiu. Odată pe an, regele avea dreptul să descindă între zidurile oraşului, pe cheltuiala cetăţenilor, şi să le pretindă diferite cadouri de Anul Nou. Cu toată această rânduire, puterea s-a îndepărtat tot mai mult de ceea ce se poate numi „putere seniorială" şi s-a transformat în simplă suveranitate.

La aceasta a contribuit ceea ce, dincolo de posesiunea liberă a teritoriului urban, poate fi considerat ca un alt accesoriu esenţial al existenţei citadine: autonomia şi imunitatea comunităţii. La întemeiere, membrii ei au mai primit şi dreptul ca, anual, să-şi aleagă ei înşişi primarul, care în Ungaria era numit de obicei jude (*judex*); de asemenea şi consiliul care, în cazul oraşelor regale cu drepturi depline, se compunea din 12 juraţi (*iurati*). Prin aceasta, teritoriul urban s-a transformat într-o oază de imunitate judecătorească. Judecătorul a primit autoritate juridică exclusivă asupra tuturor celor care trăiau în interiorul graniţelor teritoriului, spre a judeca atât cauzele mai mari, cât şi pe cele mai mici. Imunitatea laică a fost întregită de o anumită formă a autonomiei ecleziastice. Biserica celor mai multe oraşe a fost considerată *exempta plebania*, adică a fost scoasă de sub autoritatea arhidiaconului locului şi, în chestiuni ecleziastice, aparţinea direct de episcop (sau de-a dreptul de arhiepiscopul de Esztergom). Acel drept cuprindea perceperea „zeciuielii libere" (*libera decima*), adică, în totalitate, dijma i se cuvenea parohului, precum şi privilegiul ca orăşenii să-şi exercite dreptul alegerii preotului paroh.

În procesele interioare, oraşele nu uzau de legislaţia regatului, ci foloseau un sistem juridic propriu, de cele mai multe ori de origine germană. Dintre acestea, codul de legi al oraşului Buda s-a bucurat de cea mai mare autoritate în secolul XV-lea. Detalierea care-l caracteriza, cunoscută din jurul anului 1420, a făcut ca în Codul juridic de Buda (*Ofner Stadtrecht*) să figureze nu mai puţin de 403 paragrafe. La început, autoritatea superioară a fost numai scaunul marelui vistier regal care, de la reformele anilor 1320, nu judeca împreună cu asesori din starea nobiliară, ca celelalte scaune de judecată ale regatului, ci cu orăşenii, iar sentinţele se întemeiau pe sistemul juridic propriu

oraşelor. Din această practică, în a doua jumătate a secolului al XV-lea s-a alcătuit *ius tavernicale*, codul juridic comun tuturor oraşelor regale, care era, în esenţă, o variantă a sistemului juridic de la Buda. În 1405, Sigismund a acordat şi posibilitatea ca oraşele, în locul scaunului de judecată al marelui vistier, să apeleze la tribunalul oraşului al cărui sistem juridic îl utilizau. În felul acesta s-a introdus în Ungaria instituţia de „oraş-mamă", de origine germană.

Privilegiile juridice de origine şi de tip occidental, dar, de multe ori, mult mai ample decât cele obişnuite în Apus, au fost însoţite de avantaje economice importante. Înainte de toate a fost scutirea de taxe vamale interne, percepute de pe indiferent ce fel de stăpâniri. Era obţinută, în mod excepţional, pentru întregul teritoriu al regatului, în general însă numai pentru o parte determinată a ţării, uneori numai în cadrul câtorva comitate. În 1405, acestor drepturi diferite, Sigismund le-a adăugat şi pe acela că, în locurile vamale regale, oricare comerciant era scutit, pentru totdeauna, de taxă vamală[8]. Din cauza numeroaselor vămi interne (de pildă, între Buda şi Viena au fost 37), aceste privilegii au avut o foarte mare importanţă economică.

La întemeierea unui oraş, taxa vamală care se plătea pentru târgurile săptămânale ţinute pe teritoriu al oraşului, şi care, de obicei, i se cuvenea nobilului, a trecut în proprietatea comunităţii. În afară de aceste târguri obişnuite, de origine veche, de la începutul secolului al XIV-lea s-a răspândit şi un alt tip: „târgul anual" (*forum annuale, nundine*) care dura cam două săptămâni, ţinut odată pe an, cu prilejul vreunei sărbători, de obicei, a parohiei respective, şi care era organizat special pentru comercianţii veniţi de departe. La început, acesta a fost un privilegiu atât de excepţional, încât l-au avut numai cele trei reşedinţe regale Székesfehérvár, Esztergom şi Buda, dar, de la mijlocul secolului al XIV-lea, l-au primit, pe rând, şi celelalte oraşe (primele au fost Bratislava şi Sopron în 1344, apoi Košice în 1347). În jurul lui 1400, unele oraşe mai mari ţineau chiar mai multe târguri anuale. Câteva zeci de nobili au obţinut acest privilegiu pentru satele lor. Numai între 1387 şi 1410, Sigismund a donat dreptul pentru 27 de târguri săptămânale şi 28 de târguri anuale.

4. *Oraşele regale*

Începând din anul 1238, marcat de întemeierea oraşului Trnava, atât Bela al IV-lea, cât şi succesorii săi, au împărţit cu generozitate privilegii pentru oraşe de diferite întinderi. Cel mai generos a fost Ludovic cel Mare, în timpul reformelor din anii 1370. Câte anume nu se ştie, căci multe au dispărut. În orice caz, cam la o sută se ridică numărul aşezărilor aparţinând regelui şi reginei, pe care diplomele de dinainte de 1389, le-au numit, sistematic sau ocazional, *civitas*.

---

[8] *DRH* I. 206 = *Lederer* 121.

Ce se considera un *civitas* din punct de vedere juridic, probabil că nu a fost stabilit cu exactitate de la început. Se pare că, mai întâi, a fost luată în considerare întinderea privilegiilor. În timpul Angevinilor avea importanţă şi modul în care se plătea taxa şi beneficiul cămării: într-o singură sumă sau pe loturi de teren. Deci nu erau egale în rang şi o bună parte dintre *civitas* aveau o autonomie limitată, mai cu seamă cele care formau proprietatea reginei. În cele fără drepturi depline, care se deosebeau prin denumirea de „sate libere" (*liberae villae*), consiliul nu avea 12 membri, ci numai şase sau patru.

În cursul secolului al XIV-lea a început să se răspândească noua concepţie, potrivit căreia numai oraşele împrejmuite cu ziduri meritau denumirea de *civitas*. Carol I, în 1333, când i-a înzestrat cu autonomie deplină pe „oaspeţii" satului Tekov (Bars), a promis că, la fel ca „şi celelalte oraşe regale", vor primi privilegiile ce li se cuvin, dacă „va constata creşterea numărului lor". I-a obligat însă, să-şi împrejmuiască oraşul, cât de curând, cu o palisadă[9]. În legea din anul 1351, a lui Ludovic, oraşul „înzidit" (*civitas murata*), este pomenit ca o categorie juridică importantă, iar din anii 1370, celelalte *civitas* sunt numite, din ce în ce mai mult, „târguri" (*oppidum*). În limba maghiară se numeau *mezőváros*, deşi cuvântul *mező* a fost sinonimul păşunii, iar termenul nu avea nicio legătură cu agricultura. Denumirea maghiară se referea la particularitatea că aşezarea respectivă se întindea în câmp deschis, adică nu era înconjurată cu ziduri. În secolul al XV-lea, terminologia s-a stabilit mai mult sau mai puţin: *civitas* desemna întotdeauna un oraş împrejmuit cu ziduri de piatră, iar *oppidum*, unul care nu avea deloc incinte. S-au exceptat numai reşedinţele episcopale. Acelea, prin tradiţie, se numeau *civitas*, chiar dacă, Veszprém, de pildă, nu aveau nici ziduri, nici privilegii. În 1405, când Sigismund a încercat să sporească numărul oraşelor regale, a dat dreptul de oraş localităţii Debrecen şi altor „sate libere", cu condiţia expresă că vor avea obligaţia de a se împrejmui ulterior cu ziduri.

Cu astfel de antecedente, s-au format, spre sfârşitul secolului al XV-lea, diferitele categorii de oraşe. De atunci, grupul cel mai distins, al „oraşelor libere regale" (*liberae civitates regiae*), care erau sub jurisdicţia vistieriei, a fost reprezentat de opt oraşe împrejmuite cu ziduri: Buda, Pojon (Bratislava), Trnava (Nagyszombat), Sopron, Košice (Kassa), Bardejov (Bártfa), Presov (Eperjes) şi, din epoca lui Matia Corvin, Pest. Deşi nu depindeau de jurisdicţia vistieriei, cele trei „capitale" ale saşilor din Transilvania erau considerate de acelaşi rang cu cele din primul grup: Sibiu, Braşov şi Bistriţa. Celelalte oraşe regale, socotite de rangul doi au fost, dintre cele împrejmuite cu ziduri: Zagreb, Székesfehérvar, Esztergom, Levoča (Lőcse), Visegrád, Skalica (Szakolca), Krupina (Korpona), Cluj şi Sabinov (Kisszeben), dintre cele neîngrădite:

[9] Ipsam civitatem nostram munitione sive opere ligneo debeant circumdare; A. II. 527, p. 527.

Szeged, Zvolen, Timişoara şi centrele săseşti din Transilvania. O categorie aparte era formată din oraşele miniere „libere" administrate de cămara regală, dintre care, în est, Baia Mare şi Baia Sprie, iar în nord cele care alcătuiau aşa-numita „Ungarie de Sus": Kremnica (Körmöcbánya), Banská Štiavnica (Selmecbánya), Banská Bystrica (Besztercebánya), Pukanec (Bakabánya), L'ubietová (Litetbánya), Nová Baňa (Újbánya) şi Banská Belá (Bélabánya) care se bucurau de o autonomie relativ extinsă.

În jurul anului 1500, locuitorii celor aproximativ 40 de aşezări amintite, au alcătuit starea orăşenilor regatului. Fireşte, au existat şi alte oraşe, care se aflau sub jurisdicţia autorităţii nobiliare dar, tocmai de aceea, nu au fost luate în considerare. Se găseau printre ele şi unele *civitas* fortificate cu ziduri, mai întâi la graniţa de vest a ţării: Kőszeg, Eisenstadt (Kismarton), Stadtschlaining (Szalónak), Trenčin (Trencsén) şi Beckov (Beckó), în mod excepţional şi în alte părţi: Pécs, Siklós, Kežmarok (Késmárk), dar cele mai multe au fost *oppidum*. Au fost considerate cele mai notabile târguri cele care au aparţinut vreunui domeniu al regelui (Komárno – Komárom, Tata sau Nagymaros) sau al reginei (Buda Veche, Ráckove – Ráckeve, Miskolc, Beregove – Beregszász, cele „cinci oraşe" din Maramureş). Acestea se considerau ele însele *civitas*, totuşi nu erau oraşe „libere", căci au rămas supuse autorităţii castelanului. Acelaşi lucru se putea spune despre cele cinci oraşe ale ocnelor de sare din Transilvania: Turda, Dej, Sic, Cojocna, Ocna Sibiului, al căror stăpân era vistieria regală.

Pentru clarificarea termenului de oraş, despre care a fost vorba, trebuie să cunoaştem sensurile care i s-au dat. Din punct de vedere juridic, oraşul nu se confunda cu noţiunea de centru comercial. Privilegiile date de rege puteau să contribuie la creşterea bunăstării aşezării, dar nu puteau înlocui condiţiile naturale. Este adevărat că printre cele mai importante centre comerciale, pe primul loc sunt oraşele regale. Totuşi, în Ungaria, ca şi în alte părţi, multe fundaţii regale s-au dovedit a nu fi situate în locuri potrivite şi, drept urmare, cu toate privilegiile obţinute, nu s-au putut dezvolta spre a deveni oraşe, deoarece le lipseau condiţiile economice. Pe de altă parte, privilegiul nu era un accesoriu indispensabil dezvoltării. Oradea, oraş în care se găseau capitlul şi iobagii episcopului, fără ziduri şi autonomie, a devenit unul din cele mai importante centre comerciale ale ţării numai datorită aşezării sale favorabile. Deoarece dorim să schiţăm urbanizarea regatului, în cele ce urmează ne vom ocupa de oraşele luate în sens economic. Prin reţeaua de oraşe vom înţelege locurile importante din punct de vedere economic, fără a lua în considerare locul pe care l-a ocupat pe plan social şi ierarhia juridică a aşezărilor.

5. *Rolul oraşului Buda*

Capitala statului, unde erau grupate rezidenţele regale, a devenit, în mod firesc, centrul reţelei de oraşe unde se întretăiau drumurile comerciale. Cel mai mare consumator a fost, în mod necesar, curtea regală, deoarece acolo era concentrată cea mai mare bunăstare. Exploatarea şi comercializarea metalelor nobile a rămas de-a lungul întregului Ev Mediu monopol regal, din veniturile vistieriei împărtăşindu-se cei care stăteau în apropierea suveranului. Odinioară, era obiceiul ca orice străin să fie obligat a se prezenta la rege cu marfa sa, apoi chiar când practica a devenit desuetă, curtea a rămas totuşi ţinta fiecărei rute comerciale.

Este firesc deci, că primele aşezări care au obţinut privilegii au fost cele două reşedinţe ale Arpadienilor, Székesfehérvár şi Esztergom. Amândouă au fost formate de comunitatea comercianţilor „latini", adică valoni, care şi-au obţinut libertăţile încă în secolul al XII-lea. În secolul al XIII-lea, „dreptul" celor din Székesfehérvár a servit ca model pentru întemeierea de oraşe de către Bela al IV-lea şi succesorii lui, adică cetăţenii oraşelor întemeiate atunci au câştigat acele privilegii de care dispuneau locuitorii oraşului Székesfehérvár. Din secolul al XIV-lea, când Buda a depăşit Székesfehérvárul, noul model de întemeiere a devenit cel inspirat după codul juridic de la Buda. Dar o deosebire esenţială între formele celor două privilegii nu a existat.

Buda a devenit capitala regatului în secolul al XIV-lea. Aici a fost locul unde Dunărea, care tăia bazinul carpatic în două, putea fi trecută cel mai uşor pe direcţia est-vest. Din acest motiv se oferea ca centru natural al teritoriului. Oraşul pe care Bela al IV-lea l-a întemeiat în anul 1247, pe cetăţuia de la Buda, a devenit în scurt timp piatra unghiulară a economiei regatului şi elanul dezvoltării sale nu a fost întrerupt nici de faptul că, între anii 1323 şi 1406, curtea s-a mutat la o distanţă de două zile de drum, la Visegrád. Din punct de vedere comercial, Visegrád are o aşezare atât de nefavorabilă, încât nici ca centru politic nu a putut concura cu Buda, care, devenind definitiv capitală, la începutul secolului al XV-lea, a depăşit toate celelalte oraşe ale ţării, atât ca dimensiuni, cât şi ca importanţă.

În sensul cel mai restrâns, Buda a însemnat oraşul construit pe colina cetăţii. Întinderea lui de atunci o arată şi astăzi zidurile ridicate în secolul al XVIII-lea, care urmăresc traseul celor din Evul Mediu. Teritoriul dintre ziduri a fost acoperit, în cursul secolului al XIV-lea, cu clădiri din piatră, etajate, dens construite, dintre care unele se menţin şi astăzi. Spre nord, la poarta Vienei, se afla odinioară târgul numit *Szombatpiac* (= Târgul de sâmbătă), în jurul căruia se întindea cartierul maghiar. Biserica lui a fost distrusă în al Doilea Război Mondial şi astăzi se mai păstrează numai clopotniţa. În timpul lui Ludovic cel

Mare, evreii din sectorul sudic al cetății au fost strămutați aici. Amintirea lor o păstrează două mici sinagogi, conservate parțial. În vecinătatea maghiarilor, în strada numită astăzi Országház (= Casa Țării), se aflau casele bogaților comercianți italieni. Conducerea politică nu a fost în mâna italienilor, ci în aceea a cetățenilor germani, care locuiau în străzile din partea sudică a cetățuii. Parohia lor a fost cea a Sfintei Fecioare Maria (astăzi biserica Matia Corvin). Alături, pe locul hotelului Hilton de astăzi, a fost mănăstirea dominicanilor, iar mai spre sud, în apropierea palatului regal, aceea a franciscanilor. De orașul Buda aparținea și suburbia Sf. Petru, care se întindea sub cetate, de-a lungul Dunării, pe locul modernului Viziváros (= Orașul Apei). Spre sfârșitul Evului Mediu, cei mai mulți cetățeni locuiau deja aici, pe când casele cetății erau din ce în ce mai mult cumpărate de către notabilități laice și ecleziastice.

La nord de suburbie, strâns lipite de aceasta, se întindeau două târguri: Felhéviz, celebră pentru băile sale termale, și Buda Veche, unde se afla bogata mănăstire a călugărițelor franciscane (clarisele), întemeiată de mama lui Ludovic cel Mare și un capitlu colegial din secolul al XI-lea. Multă vreme a fost târg și Pesta, de pe celălalt mal al Dunării, cu un spital și două mănăstiri ale unor ordine de călugări cerșetori. Deși acolo se afla piața principală de animale, din Câmpia Maghiară, Pesta a fost socotită o suburbie a orașului Buda. Judele ei era numit de consiliul din Buda și avea patru juriați. A devenit oraș regal independent numai în timpul lui Matia Corvin, atunci construindu-și zidul împrejmuitor din care se mai văd fragmente, ici-colo, printre blocurile de locuințe. Bineînțeles, atunci încă nu exista niciun pod care să lege cele două maluri, dar Sigismund „a avut intenția să tragă peste Dunăre un lanț uriaș care ar fi oprit fluviul". În acest scop, pe malul dinspre Pesta a început să construiască un turn uriaș, cu meșteri francezi, care în 1433 era deja înalt „de trei lănci"[10]. Din acest lanț, după cum a prevăzut de la Brocquière, nu s-a ales nimic, întocmai ca și din alte planuri ambițioase ale împăratului.

4. *Economia urbană*

Principalele drumuri comerciale ale regatului se îndreptau spre Buda și Pesta, cele mai frecventate fiind acelea dinspre vest, nord-vest, nord-est și est, care legau capitala de Viena, Praga, Cracovia și porturile Mării Negre. În mod firesc, orașele cele mai importante au apărut în punctele unde aceste drumuri intrau pe teritoriul regatului. Bratislava, care a primit cele dintâi privilegii în anul 1241, de la Andrei al III-lea, a devenit al doilea mare oraș al țării, datorită așezării sale pe Dunăre, de-a lungul drumului care ducea, prin Viena, la Regensburg. De pe acest drum, la Győr, se desprindea o ramificație spre Wiener Neustadt, care intra în regat pe la Sopron. Drumul care venea din

[10] *Bertrandon* 235 = *Szamota* 93.

Boemia şi Moravia, prin Brno şi Praga, avea ca punct principal de întâlnire oraşul Trnava, fondat în 1238, de Bela al IV-lea. Începând cu secolul al XIV-lea, a devenit din ce în ce mai important drumul comercial dinspre Polonia. Acestuia îşi datorau prosperitatea Levoča, Prešov şi Bardejov (ultimul fondat de Ludovic cel Mare), dar în special Košice, al treilea mare oraş al ţării, unde se întâlneau drumurile venind de la Levoča şi Prešov, îndreptându-se către Buda. Efectul urbanizator al comerţului la distanţă este ilustrat în modul cel mai clar de Transilvania, deoarece unul din cele mai importante articole de import, mirodeniile (piperul), soseau din această direcţie în Ungaria, prin porturile genoveze ale Mării Negre. În preajma celor două principale puncte de acces ale Carpaţilor Meridionali, în vecinătatea trecătorilor Bran şi Turnu Roşu, au apărut două mari centre comerciale: Braşovul, respectiv Sibiul. Cele două drumuri se uneau la Cluj, de unde, prin valea Crişului Repede, mergeau mai departe spre Buda. Oradea a devenit un centru economic al Ungariei de est prin ramificarea unui drum spre Košice şi Cracovia.

Despre relaţiile comerciale sudice ale regatului se ştie prea puţin. Pe atunci, piaţa Balcanilor era controlată de Dubrovnik (Raguza), a cărui activitate comercială era îndreptată, se pare, mai mult spre Marea Adriatică. Nici Republica veneţiană nu a fost un partener economic de prim rang al Ungariei, deoarece era atrasă mai mult de piaţa vest-europeană, decât de cea maghiară. Îşi controla cu vigilenţă dominaţia asupra Mării Adriatice, dar negustorii ei nu ajungeau mai departe de Zagreb. Conform acestei situaţii, s-a dezvoltat şi urbanizarea teritoriului. În afară de Zagreb, care era centrul Slavoniei, partea sudică a regatului avea, spre sfârşitul Evului Mediu, trei centre comerciale relativ importante: Pécs, Szeged şi Timişoara. Niciunul nu se afla în apropierea graniţei şi este de presupus că populaţia lor nu trăia în primul rând din negoţul balcanic, ci din comerţul cu animale şi din repartizarea mărfurilor de import care le parveneau prin Buda. În timpul Angevinilor situaţia a fost diferită. Mica regiune Srem, din sudul Ungariei a fost, pe atunci, una din cele mai urbanizate. Centrul ei, Slankamen (Szalánkemén), plătea trezoreriei, în anul 1342, un impozit de şase ori mai mare decât Pécs şi de două şi jumătate ori mai mult decât Trnava. Pe un teritoriu mic, se aflau amplasate oraş lângă oraş, dintre care Eng şi Sremska Mitrovica (Szávaszentdemeter) erau considerate mai bogate decât Pécs. Prosperitatea lor provenea, în primul rând, din producţia şi comercializarea vinurilor foarte bune, cunoscute până departe. Acestui trai înfloritor i-au pus capăt incursiunile otomane, care au început după anul 1390. Oraşele au sărăcit sau au fost distruse. De Eng, de pildă, nu se mai aude nimic după 1408, dispărând cu totul. Până şi locul unde s-a aflat se poate doar presupune.

Din tot ce se cunoaşte despre ele este evident că existenţa oraşelor Ungariei a fost dependentă de comerţul cu regiuni îndepărtate. Cel mai mare profit îl realizau cei ce obţineau dreptul de depozitare al mărfurilor. Acesta, ca

şi în alte ţări, însemna că atât neguţătorii străini, cât şi cei locali, erau obligaţi să se oprească în pieţele oraşelor privilegiate, să-şi desfacă marfa şi să o ofere spre cumpărare en-gros. În felul acesta, profilul vânzării în continuare şi *en detail*, de exemplu, al postavului, a aparţinut orăşenilor locali. Iniţial, acest drept, ca şi cel al târgurilor de ţară, a fost privilegiul oraşelor regale de reşedinţă şi cu toate că, începând din 1271, l-au obţinut şi Győr, împreună cu alte oraşe, în fapt îl exercitau mai cu seamă Buda şi Košice. În 1402, temporar, Sigismund l-a aprobat şi pentru Bratislava, Sopron, Bardejov şi Levoča, dar l-a retras după numai câteva luni. Dar, în 1405 a anulat dreptul de depozit al mărfurilor neguţătorilor interni pentru Buda „pentru ca nu cumva prin profitul şi îmbogăţirea unui singur oraş să fie păgubită şi dezavantajată întreaga comunitate a ţării noastre"[11].

În economia fiecărui oraş, alimentaţia a ocupat un loc important. Această realitate reiese din faptul că măcelarii, care asigurau aprovizionarea cu carne, pretutindeni au fost membrii elitei oraşelor. Însă, din ce în ce mai puţini orăşeni se ocupau cu agricultura. În schimb, oraşul însuşi, ca şi colectivitate, s-a străduit să aibă în stăpânire pământ, spre a asigura o parte a aprovizionării sale, din dările iobagilor săi. Până la mijlocul secolului al XV-lea, cu excepţia oraşului Buda, majoritatea oraşelor regale au dobândit averi şi statut de nobili: Trnava stăpânea patru sate, Sopron şapte, Košice nu mai puţin de 17. Buda nu a avut sate, oraşul era aprovizionat cu cereale, în primul rând, de negustorii din Bratislava, care le cumpărau din Mica Câmpie Maghiară. În economia multor oraşe a avut o importanţă specială comerţul cu struguri şi cu vin. Cetăţenii din Sopron au fost stăpâni de vii în proporţie de 60%, iar spre sfârşitul Evului Mediu, de 80%. Şi unii locuitori din Bratislava şi Târnava au avut vii în stăpânire, dar preferau să le închirieze marilor nobili ai comitatului. Pe colinele şi coastele dealurilor care înconjoară Buda, unde astăzi sunt cariere de vile, până la venirea turcilor, se aflaseră cele mai multe vii ale localnicilor.

Producţia manufacturieră avea o pondere mult mai mică în viaţa oraşelor, decât comerţul, aprovizionarea cu alimente sau vin. Nicăieri nu s-a dezvoltat vreo ramură industrială capabilă de export, în afară de Bardejov, care de la începutul secolului al XV-lea a avut o importantă producţie de pânză de in. În 1411, Sigismund a făcut un experiment ca, prin voinţă regală, să împământenească la Košice ţesăturile de *barhent* şi a dispus ca meseriaşii în acest domeniu să vină şi să se aşeze acolo; dar încercarea lui a eşuat. Evident, în fiecare oraş mai răsărit lucrau un număr însemnat de meseriaşi, ba chiar numeroşi. În prima jumătate a secolului al XV-lea, la Buda erau reprezentate 61 de meserii, la Sopron, în anul 1379, numai 32, dar în 1441, erau deja 52. Până atunci, procentul meseriaşilor a crescut cu 28%. Meşteşugarii confecţionau în special articole ieftine pentru consumul comun. Avere şi prestigiu mai mare au

[11] *DRH* I. 199 = *Lederer* 118.

avut câteva meserii care lucrau pentru elita societății, în primul rând, cele cu îndelungată tradiție: orfevrăria și pielăria. În consecință, organizarea stării meșteșugarilor era slabă pretutindeni, iar influența lor nesemnificativă. Începând cu epoca lui Ludovic cel Mare existau, ici-colo, bresle, dar numărul și ponderea lor politică este departe de aceea a celor din vest. În vremea lui Sigismund, nici Buda nu pare să fi avut mai mult de zece bresle, iar în alte părți nici măcar atât. La Sopron, s-au menționat prima oară în anul 1425.

Ca dimensiuni, orașele erau relativ mici, chiar și Buda, cea care, fără îndoială, era cea mai populată așezare a regatului. Când Sigismund a vrut să transfere aici conciliul general, în anul 1436[12], a pus să se înregistreze capacitatea de găzduire a orașului. Atunci, în „cetate" erau 322 de case, cu 679 de încăperi, 1.416 de cămări, 710 de prăvălii, 360 de pivnițe și 2.607 de grajduri, iar în suburbie 645 de case, dar cu doar 673 de încăperi, 1.860 de cămări, 32 de prăvălii, 267 de pivnițe și 2.098 de grajduri pentru cai[13]. Așadar, în cetate aproape nouă încăperi reveneau câte unei case, pe când la periferie numai patru. Evident, cetatea dădea o impresie mult mai urbană decât suburbiul, dar nici împreună populația cartierelor nu atingea zece mii de indivizi. La sfârșitul Evului Mediu, populația totală din Buda, dacă îi adăugăm Pesta și periferiile, poate fi apreciată la dublul precedentei numărători. Celelalte orașe sunt însă cu mult rămase în urmă. Gospodăriile din Bratislava, în 1434, nu atingeau cifra de o mie, cum probabil nici cele din Košice. Sopron, deși era orașul cel mai important transdanubian, între 1424–1438, număra 750–800 de capi de familie care plăteau impozit, iar Bardejov și mai puțin.

7. *Societatea urbană*

Având relații orientate predominant spre vest, orașele regatului au avut o influență decisivă asupra comerțului țării. Din lipsă de capital suficient, activitatea orășenilor Ungariei a fost mai degrabă pasivă și rareori a ajuns mai departe de Viena. Rolul Vienei a fost preeminent, deoarece, în temeiul dreptului ei de depozit, avea un control permanent al comerțului cu vestul. Atunci când a fost în conflict temporar cu ducii austrieci, Carol I a încercat să contrabalanseze situația, mărind importanța economică a drumului spre Praga, față de cel al Vienei. În 1336, a inițiat, împreună cu regele Ioan al Boemiei, un război economic împotriva Habsburgilor, iar negustorilor din Boemia și Moravia le-a dat scrisori regale de oblăduire și a redus chiar tarifele vamale în favoarea lor. Succesorii lui au păstrat, în general, relații bune cu Austria, de

[12] Este vorba despre Conciliul de la Basel, care urma să discute, printre altele, și chestiunea unirii bisericilor grecă și latină. Precum se cunoaște, conciliul nu a avut loc decât ceva mai târziu, în Italia (Ferrara-Florența), după moartea regelui-împărat (n. ed.).

[13] *BTOE* III/2. 284. *Kubinyi A.* Budapest története II. 19, crede că au fost luate în considerare numai încăperile ce puteau fi închiriate.

aceea Ludovic a extins privilegiul şi asupra vienezilor, pe când Sigismund, în 1402, le-a asigurat un comerţ liber în toată ţara. În această perioadă au primit privilegii asemănătoare de la Ludovic oraşele Köln (1344), Nürnberg (1352), Regensburg (1359), Aachen (1369) precum şi cetăţenii altor oraşe.

Este de înţeles faptul că germanii, la fel ca şi în Boemia sau Polonia, au avut de la început un rol decisiv în urbanizarea Ungariei. Nu numai oraşele săseşti din Transilvania şi Spiš au fost iniţial locuite de germani, ci şi majoritatea oraşelor mai importante din regat. Începând cu mijlocul secolului al XIII-lea, fondatorii au sosit, în bună parte, din cuprinsul Imperiului, în primul rând din Viena şi Regensburg, dar şi din alte părţi. Puţine au fost locurile mai însemnate unde, măcar la început, nu germanii să fi fost majoritari şi să nu fi ajuns să le guverneze. La Bratislava şi Sopron, de pe vremea lui Ludovic cel Mare, toate documentele oficiale se redactau în limba germană. Şi tot în germană a fost scris şi Codul de legi de la Buda. Acesta prevedea chiar şi faptul că în consiliul celor 12 nu pot fi aleşi decât doi maghiari, iar jude trebuia să fie o persoană ai căreia toţi patru bunici iar fi fost germani.

Faţă de prezenţa germanilor, cea a italienilor a avut un alt caracter, mult mai limitat şi mai puţin trainic. Ei au fost interesaţi numai în afacerile mari, de aceea s-au străduit, înainte de toate, să-şi creeze relaţii cât mai bune în cercurile de la curte. Puţini s-au aşezat mai temeinic, în general la Buda, unde au alcătuit elita stării negustorilor şi controlau vânzarea *en gros* a mirodeniilor, mătăsii şi postavului. În raport cu numărul lor, multă vreme influenţa le-a fost importantă. În timpul lui Ludovic cel Mare oameni de finanţe italieni, Jacopo Saraceno din Padova, Francesco Bernardi din Florenţa, Bartolommeo Guidoti din Bologna şi alţii, au administrat veniturile regatului şi au desfăşurat operaţiuni de credit. După urcarea pe tron a lui Sigismund şi-au pierdut, temporar, poziţiile. Din 1394, administrarea minelor, baterea monedei şi tricesima au fost conduse de Ulrich Kamerer şi partenerul său, un oarecare Markus „din Nürnberg". Mai târziu, datorită influenţei lui Pipo de Ozora, au revenit florentinii, având din nou un rol important, în primul rând în administrarea finanţelor regale, până la mijlocul secolului al XV-lea.

Din importanţa pe care a avut-o negoţul la distanţă se poate deduce că, de-a lungul întregului Ev Mediu, conducerea oraşelor au avut-o negustorii şi întreprinzătorii bogaţi. Pretutindeni, membrii câtorva familii influente se schimbau unii pe alţii, la cârmuirea oraşelor. Judele şi juraţii se alegeau tot dintre ei. La început, această subţire pătură conducătoare era alcătuită mai cu seamă din descendenţii fondatorilor care au fost mai degrabă nobili decât negustori şi deseori încheiau mariaje cu familii aristocratice. În ultima treime a secolului al XIV-lea, conducerea oraşelor, în primul rând Buda, a ajuns în mâna unei noi elite de mari negustori care, atât economic, cât şi prin legături de rudenie, era legată de oraşele din sudul Germaniei. Asocierea cu negustorii străini o interzicea, în interesul apărării capitalului autohton, atât regele, cât şi

Codul de legi de la Buda, dar prin mutarea unor membri de familie, aparținători unor case de comerț din sudul Germaniei și datorită legăturilor de rudenie ei dispuneau, totuși, o poziție sigură pe piața Ungariei. Între timp și orășenii de origine maghiară sporeau continuu, prin provinciali mutați la oraș încât, pe alocuri, de pildă la Buda și Cluj, au ajuns majoritari la sfârșitul secolului al XV-lea.

Dată fiind superioritatea de necontestat a păturii negustorești, au fost prevenite conflicte serioase între „bogați" și „săraci", între negustori și meșteșugari. Numai în Bratislava și Sopron „tulburarea" unor cetățeni mai săraci a dus la înființarea, în anul 1414 și respectiv 1427, a unui „consiliu exterior", care controla finanțele și la care participau și meșteșugari. Buda a fost o excepție, în care au avut loc două revolte serioase, în prima jumătate a secolului al XV-lea. Prima, din anul 1402, condusă de câțiva cetățeni înstăriți, a convocat adunarea orășenilor care a înlăturat conducerea de până atunci și a ales un consiliu din 36 de membri, în care erau reprezentați și cei fără avere. În primul rând, mișcarea a fost motivată social, dar nu în mod exclusiv, fiind îndreptată și împotriva „nemților", pe când italienii îi erau alături. Izbucnirea ei a fost într-un fel legată și de mișcarea baronilor contra lui Sigismund și, în toamna lui 1403, a fost înfrântă împreună cu aceea. Regele a dispus confiscarea averii italienilor, pe membrii noului consiliu i-a trimis în exil și a restabilit situația anterioară a orașului. Atât ca violență, cât și ca urmări, a doua mișcare, din 1439, a fost mai importantă. În oraș exista deja un partid „maghiar" și un partid „german", iar revolta a izbucnit din cauza asasinării liderului „maghiarilor". Gloata a atacat și devastat casele bogaților, fără să facă distincție între maghiari și nemți. Când s-a reușit înăbușirea răscoalei, cele două partide au apreciat că este mai bine să ajungă la un compromis. De-atunci „maghiarii" și „nemții" au avut drepturi egale în conducerea orașului, iar judele, a devenit alternativ, într-un an maghiar, în celălalt german. Cele două părți au avut reprezentativitate egală și în consiliul celor o sută de membri, care-l alegea pe jude.

8. *Târgurile*

Odată reprezentată pe hartă, rețeaua orașelor din Ungaria medievală, prezintă goluri frapante. Majoritatea orașelor importante s-au aflat la nord de linia Sopron–Buda–Oradea–Baia Mare, pe când în jumătatea sudică a țării de-abia se găseau câteva. Nu numai Câmpia Maghiară, dar și cea mai mare parte a regiunii transdanubiene, relativ dens populată, și-a păstrat caracterul rural până în secolele XVIII–XIX. Dezvoltarea orașelor Zalaegerszeg, Veszprém, Kaposvár și Szekszárd, fără să mai vorbim de localitățile mai mici, este rezultatul ultimilor 200–250 de ani.

Cu toate acestea, efectul înviorător al comerțului la distanță s-a resimțit și în aceste regiuni, și nu doar numai în cele 30–40 de așezări direct

interesate. Creşterea şi îmbogăţirea lor a înviorat, treptat, negoţul întregii ţări şi a creat o reţea densă de târguri. Acolo unde nu s-au format oraşe mai însemnate, lipsa a fost completată de locuri pentru negoţ şi de târguri mai mici şi mai mari. S-au creat relaţii comerciale tot mai strânse, pe de o parte între oraşe şi împrejurimi, pe de alta între unele regiuni, astfel încât, prin anul 1400, întreaga ţară putea fi considerată o singură piaţă omogenă.

Unul din semnele de revigorare a pieţei interne a fost proliferarea târgurilor. Până în 1440 apar 300 de localităţi cu acest nume, iar după aceea, până în 1526, încă 470. Dintre acestea, vreo 200 au dat unele semne de urbanizare. Restul au fost simple sate, atât ca aspect exterior, cât şi din punct de vedere economic. Locuitorii lor trăiau ţărăneşte, din agricultură, fiind consideraţi iobagi şi plătind impozite corespunzătoare. Aveau târguri săptămânale şi, uneori, târguri anuale, erau mai populate decât satele de mărime medie, dar în alte privinţe prea puţin se deosebeau de acelea.

Asupra felului cum trebuie înţelese cele două tipuri ne va clarifica un exemplu. Pe domeniul Lendava (Alsólendva), al familiei Bánfi, cu o suprafaţă de 725 km^2, au fost, în 1389, în afară de 90 de sate şi 11 *praedium* locuite şi patru „oraşe"[14]. Pe acelea, inventarul le numise *civitas*, dar sursele mai târzii le pomenesc ca *oppidum*. Într-unul de dimensiune medie trăiau o sută de familii, pe când în sate numai câte 18. Fiecare „oraş" avea târg săptămânal, iar unul dintre ele, Szemenye, avea şi o mănăstire franciscană. Însă locuitorii lor erau ţărani. De exemplu, dintre cei 50 de locuitori din Dobrovnik (Dobro) numai cinci erau meşteşugari: doi fierari, un făurar de tolbe, un ţesător şi un ciubotar. Numai Lendava, centrul domeniului, se putea numi târg, în adevăratul sens al cuvântului. Familia Bánfi, care locuia în cetatea construită deasupra localităţii, a fost, în anul 1366, printre primele care a obţinut dreptul de a ţine târg anual. În jumătatea târgului care a fost recenzată, trăiau 43 de iobagi, dintre care 19 practicau ocupaţii care nu erau ţărăneşti. În afară de meşteşugurile specifice săteşti (patru croitori, un ciubotar), se aflau printre ei un ţesător, un tocilar de spade, un arcar, un măcelar, un bucătar, un hăitaş (*canifer*), chiar şi un aurar (*aurifaber*), un negustor şi un chirurg (*cyrologus*), ceea ce sugera un nivel modest de urbanizare.

Târgurile satisfăceau, în parte, exigenţele nobilului şi ale elitei din împrejurimi, ca şi pe cele ale ţărănimii. Cea mai importantă funcţie a lor a fost distribuirea mărfurilor de import, care ajungeau la ele, în general, prin intermediul negustorilor din oraşele mai mari. Un semn important al creşterii puterii de cumpărare ţărăneşti a fost locul tot mai mare pe care-l ocupau articolele de serie, ieftine, de exemplu, cuţite din Austria şi stofe din Boemia, Moravia, Silezia şi Polonia. Târgurile din Câmpia Maghiară au prosperat din negoţul cu animale, iar alte regiuni, din cel cu cereale şi vin.

[14] ZsO. I. 940, 944 şi 945. Celelalte moşii ale familiei Bánfi nu le-am luat în considerare.

Totuşi, nici la târgurile mai mari încă nu se poate vorbi de semne exterioare de urbanizare. Casele lor erau construite din lemn sau lut, iar casele de piatră apar sporadic abia după 1450. În alte privinţe însă, se poate observa un proces de oarecare urbanizare. S-a format o pătură subţire de ţărani bogaţi care şi-au câştigat averea nu numai din valorificarea produselor proprii, ci şi-au investit capitalul în alte întreprinderi. Cu timpul, mulţi dintre ei s-au mutat în oraşe mai mari şi au devenit cetăţeni ai acestora. Numeroşi au fost cei care şi-au trimis copiii la universităţi străine, şi nu numai parohul local se ridica, de obicei, dintre ei, ci şi mulţi alţi preoţi înstăriţi. Au existat capitluri unde jumătate din numărul canonicilor proveneau dintre aceşti cetăţeni, originari din târguri.

Locuitorul unui târg mai mare se considera orăşean, iar locul lui de reşedinţă îl denumea *civitas*. În realitate însă era ţăran, supus ascultării nobiliare, iar stăpânii săi îl numeau iobag şi îl tratau ca atare. Poate că acest contrast explică de ce locuitorii târgurilor au fost cei mai receptivi faţă de ideile radicale ale epocii. De pildă, ereticii numiţi *valdenses*[15] pot fi întâlniţi şi la Sopron, în anii 1380, pe când terenul principal de unde-şi trăgea seva husitismul a fost cel al târgurile viticultoare din regiunea Srem, unde l-au transferat tinerii care au studiat la universitatea din Praga. Doi dintre ei, Toma şi Valentin, au realizat prima traducere în limba maghiară a Bibliei, în anii 1430, care s-a păstrat în parte (în codexurile de la *Viena* şi *München* şi în cel al familiei *Apor*). Răspândirea învăţăturilor husite a fost atât de eclatantă, încât papa Eugen al IV-lea l-a însărcinat cu exterminarea lor pe Giacomo della Marca, vicarul ordinului franciscan din Bosnia, în 1436. Giacomo, care funcţiona deja, din 1435, ca inchizitor al diocezelor Cenad şi Pécs, şi-a stabilit reşedinţa la Sremska Kamenica (Kamanc), în apropiere de Novi Sad (Pétervárad), în chiar centrul mişcării. Activitatea lui a fost încununată de succes: o parte dintre conducători au ajuns pe rug sau în închisori, alţii au plecat în exil, printre ei şi cei doi traducători ai Bibliei, însoţiţi de numeroşi susţinători şi care, în 1439, au descins în Moldova. Cu aceasta, scurta istorie a husitismului în Ungaria a luat sfârşit.

9. *Triumful banilor*

Intensificarea circulaţiei mărfurilor şi înmulţirea pieţelor a fost sincronă cu instalarea economiei monetare. În prima jumătate a secolului al XIV-lea, oamenii preferau să socotească totul în mărci, *fertones* şi *pensae*, decât în dinari, iar în jumătatea estică a regatului încă era foarte frecvent, ca mijloc de plată, lingoul de argint. Deseori se întâmpla ca plăţile să se facă printr-o combinaţie: parte în bani, parte în bunuri „preţuite" (*partim in denariis, partim în aestimatione*). În deceniul patru al secolului, unii preoţi parohi din Câmpia

[15] Mişcarea eretică anticatolică iniţiată de către Pierre Valdo din Lyon la sfârşitul secolului al XII-lea (n. ed.).

ungară plăteau încasatorilor papali ai zeciuielii în obiecte de argint. Situația s-a schimbat surprinzător de repede în timpul lui Ludovic cel Mare, când dinarii și florinii de aur au devenit pretutindeni mijloacele de plată curente. Cu plata în lingouri de argint ne întâlnim ultima oară în Transilvania, în jurul anului 1380. Marca s-a păstrat numai în practica juridică. Scaunele de judecată stabileau amenzile în mărci, chiar dacă achitarea lor se producea în bani ori obiecte.

Prin generalizarea circulației banilor, s-a produs concomitent și dispariția monedei de argint locale. Până pe la mijlocul secolului al XIV-lea, fiecare cămară bătea monede potrivit propriilor sale „calcule" (*computus*), ceea ce a făcut să fie în circulație monezi de greutate și finețe diferite. Din această cauză, calculul a dat multă bătaie de cap încasatorilor de taxe ai papei. În general, valoarea monedei locale se stabilea prin referire la grosul de Boemia, care conținea 3,5 g de argint. Un gros era egal cu patru denari buni sau 20 din cei mici. La mijlocul veacului, baterea monedelor locale a încetat. Începând din acel moment, locul lor a fost luat de monedele regale ale cămării din Buda. Alături de acestea numai denarul vienez a rămas în uz, dar numai în regiunea vestică a Ungariei, de la Bratislava, până la Zala.

Mult mai greu a fost să se renunțe la diferitele socoteli (*computus*) locale, deoarece folosirea lor se întemeia pe tradiție. La est de Tisa și în Transilvania „argintul fin", cu o finețe de 9/10 se socotea în mărci, în alte părți, argintul cu finețea 3/4 era calculat în mărci „negustorești" (*mercimonialis*). Problema se complica și prin aceea că marca însăși avea greutate diferită, de la marca de 245,5 g din Buda, prin marca „maghiară" de 233,8 g, până la marca de Transilvania, cu valoarea de 206,7 g. Fiecare parte a regatului ținea pătimaș la unitatea de greutate proprie. De aceea, ele s-au păstrat chiar și atunci când deja pretutindeni era în circulație denarul regal. Consecința acestei stări a fost aceea, că în ultimul deceniu al veacului se întâlnesc în continuare opt-zece modalități locale de calcul. În sud-vest, de exemplu, denarul se calcula încă în mărci, o marcă fiind în Slavonia cinci denari, iar în Baranya, era șase pense (200, respectiv 240 denari). În părțile estice circulau mai multe feluri de florini. Acestei stări haotice i-a pus capăt legea lui Sigismund din anul 1405, care a declarat drept obligatoriu, pe tot cuprinsul regatului, modul de calcul al orașului Buda. Ceea ce însemna că, peste tot, un florin era echivalat cu o sută de denari, iar o marcă cu patru sute. Forța pieței interne este arătată prin dispariția în câțiva ani, atât a grosului, cât și a *pensae*-i. Tot în anul 1405, regele a încercat să generalizeze măsurătorile de la Buda, dar nu a reușit. Cele locale au rămas în uz până în secolul al XIX-lea.

XVII. Satul şi ţărănimea

Domnia Angevinilor şi a lui Sigismund a însemnat apogeul Ungariei medievale. Procesul de modernizare, pornit în secolul al XIII-lea, a culminat în această perioadă şi s-a oprit odată cu moartea lui Sigismund. Numai în secolul al XIX-lea vom mai fi martorii unor transformări sociale şi economice atât de cuprinzătoare şi de profunde.

1. *Creşterea populaţiei şi noile aşezări*

Stabilitatea regimului politic a fost favorabilă nu numai comerţului, ci şi modului de viaţă al ţăranilor. Tulburările prin care a trecut regatul între anii 1382 şi 1403 au fost superficiale şi temporare. Mult mai multe pagube au produs atacurile externe. Turcii au atins numai câteva comitate din sud, iar devastările husite s-au limitat la numai câţiva ani. Distrugerile au fost considerabile, dar au afectat doar o fracţiune redusă a populaţiei. Cealaltă parte a populaţiei a putut să se bucure de securitatea asigurată de domnia fermă a regelui şi să se sprijine pe ajutorul activ al curţii, căci reformele înnoitoare de atunci, ca şi pe vremea Sfântului Ştefan, au pornit dinspre interiorul anturajului regal.

Ritmul dezvoltării a fost accelerat, chiar şi comparativ cu Europa Occidentală. Poate că nu este potrivită caracterizarea ca stare de criză pentru un timp al Europei de care sunt legate realizări excepţionale ca sistemul bancar, tiparul, umanismul sau Renaşterea. Dar, este de netăgăduit că ţările occidentale au trebuit să lupte cu spectrul foametei şi al „morţii negre" (ciumei) şi cu consecinţele acestora. Ungaria, ca şi Europa de est şi centrală, în general, a fost mai avantajată. Simptomele crizei nu s-au simţit deloc sau foarte puţin; mecanismele dezvoltării progresive au rămas puternice. De aceea, de-a lungul întregii istorii a acestui teritoriu, aceasta a fost perioada în care apropierea de nivelul ţărilor Europei Occidentale s-a împlinit cel mai mult, deşi trebuie repede accentuat, că deziderатul nu a fost atins nici atunci, nici mai târziu.

Sporul demografic a fost semnul cel mai clar al dezvoltării permanente, însoţit de popularea regiunilor de munte nelocuite. De-a lungul întregului Ev Mediu, secolele XIII–XIV au fost, pentru bazinul carpatic, perioada defrişărilor celor mai însemnate. Pe la mijlocul secolului al XV-lea de-abia mai rămăseseră, ici-colo, locuri pentru noi colonişti, de-a lungul graniţelor, în comitatele cele mai nordice, respectiv nord-estice, ca de pildă Trenčin, Orava

(Árva), Šariš (Sáros), Zemplin, Ung, Bereg şi Maramureş. Populareа acestor locuri s-a încheiat numai în secolul al XVI-lea, dar, pe alocuri, a continuat şi după aceea.

Procesul a început în secolul al XIII-lea prin popularea teritoriilor regale împădurite din Zvolen, Turc (Turóc), Liptov (Liptó) şi Špiš (Szepesség). În timpul Angevinilor au fost populate în ritm rapid regiunile împădurite până atunci nelocuite din Trenčin, Orava, Gemer (Gömör), Šariš, Zemplin şi Ung. În anul 1243, când Bela al IV-lea a donat regiunea Plešivec (Pelsőc, în nordul comitatului Gemer) familiei Bebek, aceasta avea doar zece localităţi, ca la 1320, urmaşii înzestraţilor împărţeau între ei 29 de sate, iar în anul 1427, tot acolo au fost inventariate 51 de sate cu 1.181 de gospodării. Importanţa colonizării este demonstrată de ultimul număr, care reprezenta aproape un sfert din totalul gospodăriilor din comitat. Partea nordică a comitatului Šariš, de-a lungul graniţei polone, unde, mai târziu, s-a întins stăpânirea domeniului Cudar de Makovika (Makovic), prin 1300 trebuie să fi fost, în cea mai mare parte, un codru nepopulat. În anul 1427, aici se aflau 50 de sate cu 1.471 de gospodării. Domeniul cel mai întins al regatului, cel al familiei Druget (astăzi în Slovacia şi Ucraina) a fost populat tot în aceste decenii. În 1437 au fost conscrise aici 106 sate, cu 3.200 de gospodării (*mansio*). Acelaşi proces poate fi remarcat în regiunea montană din estul regatului, comitatele Bereg, Ugocea (Ugocsa), Maramureş, Satu Mare, Solnoc, Crasna, Bihor, Zarand, Arad şi Timiş, chiar şi în Transilvania şi banatul de Severin. În toate aceste locuri, până la mijlocul secolului al XV-lea, au apărut sate noi cu sutele, cu miile, pe locuri unde, de la începuturile istoriei, încă nu trăise vreo fiinţă umană[1]. În anul 1292, Andrei al III-lea i-a îngăduit comitelui Alexandru Akos, ca pe domeniul lui de la Ilia, la nord de Mureş, să colonizeze români. La mijlocul secolului al XV-lea, acolo se aflau cam 50 de sate mărunte. Multe exemple asemănătoare pot fi menţionate în aceste regiuni.

Înainte de marile colonizări, densitatea populaţiei trebuie să fi fost foarte redusă. După unele estimări, la începutul secolului al XIV-lea erau cam cinci-şapte locuitori/km^2. „Regatul, din cauza întinderii sale, pare să fie gol", îşi nota impresiile, în 1308, dominicanul francez deja pomenit[2]. Însemnările papale privind zeciuiala, dintre 1330–1340, adevereau şi ele că marginile regatului erau, în cea mai mare parte, nelocuite[3]. În anii de după 1430, când există primele repere relative pentru aprecierea numărului populaţiei, situaţia era radical schimbată. La acea vreme, fără a socoti Slavonia, erau înregistrate

[1] Vom nota că această interpretare rezultă doar din cercetările legate de izvoare istorice scrise şi lingvistice. Cele arheologice nu au fost iniţiate ori instrumentate. Noi credem doar că populaţia a fost rară, în comparaţie cu alte teritorii (n. ed.).

[2] Videtur prefatum regnum esse omnio vacuum propter magnitudinem eiusdem; *Górka* 49 = Carol Robert 74.

[3] Mai corect: nelocuite de populaţie catolică, supusă zeciuielii (n. ed.).

400.000 de gospodării impozabile de iobagi, pe un teritoriu de 295.000 km², la o populație de aproximativ 3–3,5 milioane, adică o densitate de 10–12 locuitori/km².

2. *Modificările etnice*

Acțiunile de colonizare au dus la semnificative transformări etnice. Fruntariile cuprinzătoare ale bazinului carpatic au devenit regiuni locuite de slovaci, ruteni și români. Despre originea etnică a coloniștilor rareori există informații directe, dar se poate observa că în regiunile populate în această perioadă, mai târziu, se vor regăsi populații ne-maghiare. Așadar, concluzia firească este că și coloniștii fuseseră, ei înșiși, străini, chiar și atunci când numele localității ocupate era maghiar în scripte, el fiind înregistrat astfel în limba stăpânului.

Regiunea montană de la Trenčin, până în Ucraina de azi, a devenit vorbitoare a limbii slovace. Firește, aici au trăit slavi și înainte de descălecatul maghiar, dar numărul lor a fost nesemnificativ. Satele ulterioare apar în număr mare în izvoarele scrise, cu prilejul colonizărilor din secolul al XIV-lea și, în multe cazuri, se poate justifica și colonizarea de dată recentă. Colonizarea a fost organizată de întreprinzători germani, în cea mai mare parte orășeni, care erau numiți în est *scultetus* (de la germanul „Schultheiss"), iar în vest *advocatus* (de la germanul „Vogt"). De obicei, nobilul stăpânitor încheia cu ei un contract scris, pentru populare câte unui teren împădurit. Coloniștii vorbeau, fără îndoială, o limbă slavă și au fost recrutați mai cu seamă din Moravia și Polonia. Despre partea nordică din Trenčin există mai multe informații privind activitatea de colonizare pe care demnitarii de slujbă sau juzii regatului au întreprins-o, prin intermediul locatorilor[4], în deceniile următoare anului 1324. În anul 1439, de când se cunosc componentele acestor domenii, majoritatea noilor așezări exista deja. La mijlocul secolului al XV-lea, pe domeniile din Orava, Liptov și Zolyom constatăm același lucru. Denumirea multor sate apărute în acest interval, reflectă împrejurările în care au fost create. Multe au sufixul *-vágás* (în lb. maghiară „tăietură", „curătură", „lăzuire") sau sinonimul slav *-poruba*, care se referă la tăierea pădurilor. Apoi, cuvântul slav *lehota*, care indica un sat „cu o stare lesnicioasă", adică privilegiat.

Coloniștii slovaci erau țărani liberi, atrași aici de condițiile avantajoase ce li se ofereau: la așezare, în general, li se promitea scutirea de impozite pe termen îndelungat, de cele mai multe ori 16 ani, pentru ca să-și poată întemeia satul și să prindă cheag. Trebuiau să taie pădurea, să-și construiască gospodăria pe lotul primit și să cultive pământul. Slujbele pe care urmau să le îndeplinească au fost fixate cu precizie. Ele constau îndeosebi în dări de bani, eventual

[4] Șefi de colonizare (n. ed.).

produse, dar nici vorbă de obligaţii în muncă. Drepturile lor erau relativ extinse şi se conformau normelor de scutire aflate în uz, de „drept german", practicate în aşezările din teritoriile Boemiei şi Poloniei. În ceea ce-l priveşte pe intermediar (*scultetus* sau *advocatus*), el primea un lot de două ori mai mare, scutit de orice impozit sau slujbă. Pe lângă aceasta, el şi descendenţii săi au devenit juzi ereditari ai satului, aveau dreptul să judece cauzele „mărunte" şi să strângă impozitele. În privilegiul lor a fost şi deţinerea unei mori, fierberea berii, ţinerea de cârciumă şi practicarea principalelor activităţi manufacturiere. Deseori, le reveneau o parte din taxele senioriale ale satului.

În această epocă, în timpul lui Carol I, în regiunile nord-estice a început colonizarea românilor şi rutenilor. În perioada arpadiană de-abia dacă locuiau câţiva în Maramureş, românii fiind pomeniţi pentru prima dată în anul 1326. În comitatele învecinate, Ung, Bereg şi Satu Mare ei apar în anii 1337, 1338 şi, respectiv, 1357. Cele mai timpurii izvoare se referă în mod explicit la nou veniţi. Este caracteristic pentru ritmul colonizării că în regiunea montană a domeniului Druget, din comitatul Ung, în 1398 sunt înregistraţi 393 iobagi, pe când în anul 1437 sunt deja 622. Iar numărul satelor a crescut de la 20, la 29. Posibilităţile ulterioare de colonizare arată că densitatea populaţiei, chiar şi în 1437, era mult sub un individ pe km^2, iar mai târziu acolo au apărut zeci de sate.

Răspândirea românilor în Transilvania şi în comitatele învecinate poate fi urmărită cu relativă certitudine. După cum am văzut, în secolul al XIII-lea, ei trăiau pe versantele Carpaţilor Meridionali. Din 1288 apar în regiunea saşilor sibieni, în 1292 în comitatul Hunedoara, iar în 1293 în comitatul Alba. De aici, în perioada angevină, se răspândesc treptat spre nord: Zarand (1318), Bihor (1326), Arad (1337), Crasna (1341) şi Timiş (1343), iar prin Transilvania propriu-zisă la Turda (1342), Cluj (1344), apoi Bistriţa şi Dăbâca (1366). În Solnocul Interior au ajuns mai devreme, înainte de 1353, probabil din Maramureşul învecinat. Începând cu datele menţionate, informaţiile despre ei, în fiecare comitat, s-au înmulţit. Numeroase însemnări atestă că răspândirea lor a fost rezultatul acţiunii de colonizare a nobililor. În 1335, un anume voievod, pe nume Bogdan, probabil, domnitorul de mai târziu al Moldovei[5], s-a mutat „de pe pământul său, în Ungaria" şi, pentru rezolvarea acestui fapt, din însărcinarea regelui, arhiepiscopul de Kalocsa a petrecut aproape un an în comitatul Caraş[6]. În anul 1337, Vilhelm Druget a colonizat români pe domeniul său din comitatul Ung, iar în 1341, o familie nobiliară din comitatul Bihor a plănuit „să adune valahi" pe moşia sa[7]. Este evident,

[5] Traseul atât de complicat imaginat, al unuia şi aceluiaşi Bogdan, este, pe bună dreptate, cu totul îndoielnic (n. ed.).
[6] Doc. Val. 74.
[7] Olacos congregandi, Doc. Val. 85.

desigur, că în multe cazuri, colonizarea de fapt a românilor a premers, poate cu decenii, pomenirea lor din cele mai timpurii izvoare. Cu toate acestea, transpunând pe hartă informaţiile, nu se poate să nu-ţi dai seama că imigrarea s-a produs din sud şi nord-est, adică din direcţia Balcanilor şi a Moldovei, iar punctul culminant trebuie să fi fost atins în prima jumătate a secolului al XIV-lea, în timpul domniei lui Carol I.

3. *Agricultura şi satul*

În cursul secolelor XIII–XIV, modalităţile de producţie agrară s-au transformat radical. Cultivarea extensivă a terenurilor, caracteristică pentru epoca arpadiană timpurie, a fost înlocuită, începând cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea, cu asolamentul. În cadrul hotarelor satului s-au stabilit terenurile destinate culturii, iar alternarea lor anuală se făcea conform planului întocmit de comunitatea satului. În timp ce o parte era însămânţată, cealaltă rămânea necultivată, „în paragină", spre a se regenera. Sistemul de lăsare în pârloagă a luat iniţial o formă extensivă, în spiritul vremii, datorită bogăţiei relative a suprafeţelor de pământ. Belşugul şeptelului a asigurat necesarul de animale de muncă. Potrivit datelor din secolele XIII–XIV, fiecare gospodărie avea 20–30 de animale, iar fiecare sat, mai multe sute. Dintre acestea, o cincime erau vite cornute, restul oi, capre şi suine. Pe atunci, în gospodăria ţărănească, calul era o avere relativ rar întâlnită. Animalele din stăpânirea obştii satului iernau pe pământurile arabile, călcându-le şi îngrăşându-le din abundenţă, iar vara păşunau pe pârloage şi prin celelalte părţi din cuprinsul hotarelor, care nu fuseseră cultivate în anul respectiv. Cuvântul „sesie" (lb. magh. *telek*), prin care, mai târziu, s-a înţeles locuinţa permanentă a iobagului, denumea la origine loturile de pământ astfel îngrăşate (*terra fimata*), opuse „câmpului" (*terra compestris*) lăsat să se odihnească, adică lăsat nelucrat.

Sistemul acesta de cultivare a devenit esenţial şi obligatoriu pentru menţinerea solidarităţii şi a formelor de stăpânire a satului. Pământurile arabile au rămas în stăpânire comună. Dintre acestea, cele îngrăşate şi călcate de animale (*calcatura*) se împărţeau, prin tragere la sorţi, între locuitori, spre folosinţă temporară şi proporţional cu numărul de animale al fiecăruia. Tragerea la sorţi se făcea conform tradiţiei, prin săgeţi, loturile înseşi fiind numite „săgeţi" (lb. magh. *nyíl*). Aceste săgeţi erau despărţite între ele prin fâşii lăsate înierbate, de aceea, repartizarea se numea „împărţire cu iarbă" (haturi, lb. magh. *füvönosztás*). Fireşte, se practicau reglajele caracteristice fiecărui sistem obştesc.

Noul mod de cultivare era în strânsă interdependenţă cu noua tehnică agricolă. În secolul al XIII-lea s-a răspândit noul tip de plug mare, asimetric, tras de opt-zece boi. Suprafaţa de teren care putea fi arată într-o singură zi cu acest plug s-a numit „jugăr" (*jugerum*). Aceasta era o parcelă prelungă, care caracteriza noul sistem de cultivare a trenurilor libere. Jugărul maghiar, născut

în perioada aceea, cuprindea suprafaţa de 43 ari. Pentru o gospodărie ţărănească medie din comitatele vestice, lotul de pământ arabil era de 18–20 de iugăre (aprox. 8 ha), iar în comitatele din nord-estul regatului, în satele de colonizare, era de 50–60 iugăre (aprox. 25 ha). Noua tehnică a determinat creşterea bruscă a recoltelor. La începutul secolului al XIII-lea, randamentul general, pe ţară, era dublul semînţei semănate. Peste un veac, pretutindeni, se putea conta pe o recoltă de trei-patru ori mai mare.

În principiu, agricultura cu asolament dublu era cea mai răspândită, dar, alături de acesta, în secolul al XIV-lea, a apărut, pe alocuri, şi sistemul cu asolament trienal, în care se alternau suprafeţele cu lanuri de primăvară, cele de toamnă, iar o treime din pământuri rămânea ogor nesemănată. Cel din urmă, a fost totuşi arat. Reîmpărţirea periodică a pământurilor a încetat, rămânând astfel în folosinţa permanentă a gospodăriilor.

Colonizarea, formarea sesiilor iobagilor – despre care va fi vorba şi mai jos – şi noile tehnici agrare au modificat profund aspectul ancestral al satului. Aşezările risipite, ale epocii arpadiene au fost înlocuite în regat, cu un nou tip de sate, de origine germană. Acestea aveau, în general, o singură uliţă, de o parte şi de alta cu terenuri intravilane (locuri de casă), iar apartenenţele erau răspândite către periferia satului. Lotul sesiei era întotdeauna de formă dreptunghiulară, prelungă, cu porţiunea mai scurtă la drum. Pe acest teren se afla o casă cu trei încăperi care, în secolul al XIII-lea, a luat locul bordeielor de pământ, în general pătrate. În Evul Mediu casa se construia, cu precădere, din lemn, înlocuit, numai în epoca modernă, cu lut şi piatră. Intrarea era prin mijlocul casei şi se deschidea în bucătăria utilată cu cuptor de gătit. De aici, se putea intra în celelalte două încăperi, odaie şi cămară. În curte se intra printr-o poartă largă. Alături de casă şi în spatele ei se afla o curte gospodărească, iar în capătul opus o grădină. În unele locuri, dincolo de grădină, se mai alătura un mic ogor îngrădit.

Acest tip de sat şi casă ţărănească a rămas cel mai răspândit din Ungaria, până în secolele XIX–XX. Una dintre variantele specifice a fost satul „cu sesii împădurite", din unele părţi ale Slovaciei, care era tot de origine germană, creat tot în urma acţiunii de colonizare. Se deosebea de primul tip mai întâi prin faptul că pământurile arabile nu erau împrăştiate în hotarele satului, ci se întindeau de-a lungul celor două laturi ale lui, în fâşii ataşate terenurilor intravilane, până la liziera pădurii. În multe regiuni ale Câmpiei Ungare, în epoca modernă, au fost răspândite aşezări de un tip cu totul diferit, aşa numitele aşezări „îngrămădite". Se discută despre ele, dacă şi-ar avea originea în epoca arpadiană sau ar fi luat fiinţă în epoca modernă, din satele cu uliţe, ca cele din primul tip amintit. Acestea nu erau împărţite de drumuri şi nu se întindeau în lungime, ci se aranjau mai degrabă concentric. Alte forme de sate au fost foarte rare în Ungaria şi s-au format numai acolo unde a existat o

nobilime mai numeroasă. Aşa a fost regiunea Göcsej, din comitatul Zala, unde casele nobililor erau dispersate, iar parcelele arabile se aflau în jurul lor.

Dimensiunile unui sat mediu depindea de condiţiile locale. În anul 1427, în cinci comitate nord-estice au fost inventariate 21.257 case de iobagi, în 1.059 de localităţi. Deci, în această regiune, satul mediu se compunea din 20 de case de iobagi, cărora le corespundeau aproximativ 25–30 de gospodării. În fapt, au fost printre ele şi sate cu una-două case, care au dispărut în următoarele decenii, pe când majoritatea a fost substanţial mai mare şi există şi astăzi, cu nume neschimbate. Se pare că această dimensiune a satului a fost generală, pentru tot regatul. De asemenea, în comitatele Abaúj şi Tolna, dimensiunile unui sat mijlociu au fost de 1.150 ha spre sfârşitul Evului Mediu. Unele regiuni însă s-au evidenţiat printr-o structură specifică aşezării lor. Câmpia Maghiară s-a caracterizat prin sate populate, cu hotare largi, pe când în regiunea transdanubiană şi dincolo de Drava, obişnuite erau satele mici. De exemplu, în comitatul Vas, în jurul lui 1500, în general, reveneau unei localităţi 870 de ha, dar în comitatul Zala, numai 680 ha.

4. *Ţărănimea*

Starea iobagului a fost determinată de economia ţărănească, „pământul iobagului", numit sesie sau curte iobăgească (*sessio, curia iobagionalis*). Într-un sens mai restrâns, aceasta a însemnat domiciliul iobagului, adică locul de casă intravilan, cu casa construită pe el şi curtea gospodărească ataşată. Ulterior, aceasta s-a numit „sesie interioară" şi dimensiunile sale, în cadrul aceluiaşi sat, au rămas, principial, identice. Într-un sens mai larg însă, ca unitate economică, denumirea de lot s-a extins şi asupra hotarelor satului. În principiu, fiecărui teren intravilan îi aparţinea o parte proporţională din pământul arabil, din păşunile, câmpurile şi pădurile satului, adică din tot ceea ce nobilul nu reţinea spre folosinţă proprie. Ulterior, denumirea colectivă a acestora a fost cea de „sesii exterioare". Pământurile arabile şi fâneţele au fost măsurate sub formă de parcele, pe când celelalte utilităţi nu erau divizate, ci reprezentau cote-părţi ideale din hotare, folosite în comun.

Noţiunea de iobag şi de sesie iobăgească se presupuneau una pe alta. Pământul era unitatea de bază a producţiei agricole, iar iobag se numea acela care poseda un astfel de teren. Pe lângă aceasta, se poate remarca deja la sfârşitul secolului al XIV-lea divizarea parcelelor iobăgeşti destinate iniţial agriculturii. S-au creat mai întâi jumătăţi, apoi sferturi şi optimi de sesii. Adică pe lotul întreg trăiau, în general, mai multe familii de iobagi care se gospodăreau independent, revenindu-le un anumit procent din pământurile satului. Începând cu sfârşitul secolului al XIV-lea, se întâlnesc în rândurile ţărănimii, în număr crescând, aşa numiţii „jeleri" (*inquilini*), adică ţărani cărora le-a revenit

mai puțin decât un sfert din terenul arabil, sau numai loc de casă ori nici atât. Deși majoritatea țăranilor aserviți o alcătuiau iobagii cu jumătate sau un sfert de sesie, în societatea țărănească se găseau toate categoriile, de la țăranii cu sesii întregi, până la jelerul fără casă.

După extinderea transformării sistemului agrar, sesia a devenit baza de impozitare și a socotirii prestațiilor care îi reveneau iobagului. Obligațiile ce reveneau iobagului pentru o sesie au continuat să fie stabilite și după ce aceea a fost împărțită între mai multe gospodării. Măsura lor era reglementată uneori de o înțelegere, dar de cele mai multe ori prin drept uzual sau cutumă. Cel mai greu impozit a fost acela în bani, censul (*census*). Cuantumul său varia după loc, de la un florin de aur, până la jumătatea lui. Pe lângă aceasta, fiecare lot iobăgesc avea obligația ca, la cele două sau trei mari sărbători anuale, să ofere nobilului „un dar", prin care se înțelegea o cantitate dinainte prescrisă de alimente, cozonac, găini, ouă. A treia obligativitate și cea mai obișnuită a fost aceea a muncii, dar care nu a fost semnificativă, până la sfârșitul Evului Mediu. Nobilii din secolele XIV–XV nu se prea ocupau cu agricultura. Gospodăria lor proprie, „măieriștea"[8], așa numitul *allodium*, în general, nu era mai mare de unul sau două sesii, așadar nu solicita mai deloc muncă prestată de iobagi. În felul acesta, robota anuală ce revenea după un teren nu era mai mare de câteva zile și aceea consta mai mult în cărăușie. În sfârșit, au fost și sarcini pe care satul le plătea în comun, repartiția pe capete fiind făcută de conducătorii lui. În afară de obligativitățile datorate nobilului, fiecare iobag plătea un impozit anual în bani vistieriei regale, numit „beneficiul cămării", iar cu zeciuiala din produse era dator bisericii.

În realitate, pământul a fost, în mod ereditar, proprietatea iobagului. Nobilul nu îl putea priva de posesiunea pământului, iar copiii lui îl moșteneau, fără nicio restricție. Totuși, posesiunea iobagului, până în secolul al XIX-lea, nu s-a transformat în proprietate țărănească liberă. O piedică a fost dreptul de stăpânire nobiliar, căruia îi era supus. Conform acestuia, pământul satului, în întregimea sa, subînțelegându-se sesiile interne și externe, era proprietatea nobilului. Faptul îl exprima și denumirea satului care, începând cu secolul al XIII-lea, nu mai era *villa*, ci *possessio*. În cadrul hotarelor satului, țăranul nu mai era considerat proprietar, ci doar chiriaș perpetuu. Numai în două cazuri specifice de posesiune, a viei și a „pământului deștelenit", situația se apropia de ceea ce poate fi numit proprietate. Dar niciunul dintre categoriile indicate nu aparținea sesiei propriu-zise a iobagului.

În ceea ce privește viile, încă din Evul Mediu, cele mai renumite regiuni producătoare de vinuri au fost împrejurimile Bratislavei și Sopronului, nordul Balatonului, regiunea Tokaj, numită Hegyalja, la est de Arad, la poalele

---

[8] Termenul derivă din cel maghiar, *major, majorság*, luând o traiectorie neașteptată de sens în limba română (n. ed.).

dealurilor Mocrea şi pe versantele sudice ale Fruška Gora din Srem, ale căror vinuri aveau o reputaţie internaţională. Vinul mai era produs şi în regiuni nefavorabile pentru viticultură. Pe piaţa internă, acesta a fost articolul cel mai căutat, rămânând şi pentru export. De aceea, iobagi, orăşeni, nobili şi instituţii bisericeşti, cu toţii se ocupau cu producerea vinului. Ca orice alt teren, şi viile erau sub stăpânirea nobilului. În cadrul acesteia însă, începând cu secolul al XIII-lea, erau considerate terenuri cu un regim special. Posesorul lor, atâta timp cât le cultiva cu regularitate, avea dreptul să le stăpânească liber, să le vândă şi să le lase prin testament. Un statut asemănător au avut şi „pământurile desţelenite" (*terra extirpata*) pe care se cultivau cereale, în primul rând grâu. Se numeau astfel pământurile arabile care cădeau în afara sesiilor iobagilor, adică nu făceau parte din arabilul cultivat în comun şi formau proprietatea individuală, cu drept de a dispune liber de ea, a câte unui iobag. Acestea, ca şi viile, se considera că formează posesiunea ereditară a aceluia care, tăind pădurea, le-a înfiinţat prin propria lui muncă laborioasă.

Impozitul specific pentru vii şi pentru pământurile desţelenite a fost, probabil, ceea ce izvoarele vremii numesc nona. Indiferent de denumirea sa proprie, aceasta însemna, de fapt, a zecea parte din recoltă, dar, mai precis a noua dintre zecimi, după ce se luase, de către biserică prima dintre aceleaşi egale zecimi. Aceasta a fost partea care se cuvenea nobilului, din beneficiul pământului, în baza dreptului de stăpânire. Acest impozit este menţionat pentru prima dată de Ludovic cel Mare, în legea sa din 1351. Regele s-a obligat, cu acest prilej, ca atât în satele sale, cât şi în cele ale reginei „de la fiecare iobag posesor de pământ arabil şi vie va percepe a noua parte din cereale şi vinul produs". Totodată, a dispus că atât baronii şi nobilii, cât şi clericii sunt obligaţi să procedeze la fel. Iar „aceia care vor proceda altfel la percepere" vor fi consideraţi rebeli şi de pe moşiile lor regele însuşi va încasa nona[9]. Logic ar fi să se creadă că nona a devenit una din sarcinile de plată obişnuite ale iobagului. În fapt, până la mijlocul secolului al XV-lea, niciodată nu este pomenită, când se vorbeşte de reglementarea sarcinilor obişnuite ale iobagilor. De aceea, este foarte probabil, că legea nu privea pe fiecare iobag, ci numai pe aceia care posedau vie şi pământ desţelenit şi reglementa modul de impozitare al acestora. În cazul viei, nona a luat locul, începând cu secolul al XIII-lea, impozitării permanente prin produse, numită vamă montană (*tributum montis*) şi care, în comitatele vestice, aflate sub influenţă austriacă, s-a numit *Bergrecht* (*jus montium*). La început, aceasta consta într-un „ciubăr" de vin pentru fiecare vie. Dar de la mijlocul secolului al XIV-lea, în locul ei se plătea o zecime de recoltă şi, după 1351, numele ei a fost *nona vinorum*. Deşi deocamdată nu este dovedit, se poate presupune că tot aşa a fost impozitat şi pământul desţelenit. Impozitul seniorial datorat pentru el a fost ceea ce izvoarele numesc

[9] *DRH* I. 132 = *Lederer* 108.

nona frugum (nona pentru cereale). De cele mai multe ori este pomenită împreună cu *nona vinorum*.

Gospodăria țărănească nu a fost, așadar, identică cu pământul iobagului și putea să atingă o capacitate de impozitare mai mare. Foarte mulți dintre țărani nu trăiau numai din exploatarea pământului lor, ci aveau vii, pământuri desțelenite, animale sau exercitau vreo meserie. Pe aceasta s-a bazat impozitarea arbitrară a nobililor, care a început la sfârșitul perioadei angevine. Drept model au servit impozitele „excepționale" percepute de regi. În epoca lui Ludovic I au început și nobilii să urmeze exemplul și să pretindă, cu o frecvență crescândă, taxe extraordinare mari, a căror sumă depășea cu mult obligațiile obișnuite. Însă acest nou tip de impozitare era mai echitabil decât perceperea obligațiilor obișnuite, care nu țineau cont de capacitatea diferită de plată a gospodăriilor. La impunerea impozitului extraordinar se luau în considerare resursele economice ale gospodăriei țărănești în totalitatea ei, iar impozitul se fixa proporțional cu acestea.

5. *Răscoala țărănească din Transilvania*[10]

În anul morții lui Sigismund, în Transilvania a izbucnit o răscoală țărănească de mari proporții. Până la Războiul țărănesc din anul 1514, aceasta a fost singura mișcare armată importantă a maselor țărănești. Paradoxal, ea nu a fost provocată de creșterea obligațiilor iobăgești, ci de alte cauze, printre care politica monetară a lui Sigismund. Pe când era în circulație moneda slabă, episcopul Transilvaniei nu a mai perceput zeciuiala, începând din anul 1434. La introducerea monedei noi, cu valoare, a pretins dintr-odată întreaga restanță și pentru că țăranii ezitau să plătească, i-a excomunicat.

O altă mare nedreptate față de țărani a fost interdicția de a se muta liber. În mai multe rânduri, Sigismund le-a asigurat acest drept în mod expres. În anul 1391 a dat o asemenea dispoziție tocmai pentru Transilvania. În 1397 a repetat-o, extinzând-o pentru tot regatul. Tot în 1397 a mai repetat-o odată la dieta de la Timișoara. Dispoziția a mai apărut în decretele din anii 1405, 1407 și 1409. Reînnoirea atât de frecventă a legii semnalează că punerea ei în practică a întâlnit nu rareori, piedici. Seniorii mai înstăriți se îngrijeau deseori ei înșiși de respectarea ei, iar în secolele XIV–XV, în viața satului a fost o prezență obișnuită „mutarea forțată" (*abductio*), fapt pentru care, deja în legea din 1351, a existat un articol special. Aceasta a însemnat mutarea arbitrară a iobagului pe o altă moșie care eveniment se întâmpla de obicei, cu încuviințarea celui în cauză, ba chiar la cererea lui și pe care o îndeplineau oamenii înarmați ai nobilului. De cele mai multe ori, iobagul mergea în orașe, în târguri

[10] Istoriografia românească folosește denumirea de „Răscoala de la Bobâlna". Subcapitolul nu figurează independent în ediția engleză (n. ed.).

sau pe moşii mai mari, deoarece stăpânii acestora îşi puteau permite să ofere supuşilor lor condiţii mai acceptabile. Păturile inferioare ale nobilimii înclinau să împiedice mutarea ţăranilor şi sub diverse pretexte, încercau să-i reţină. Aşa s-a întâmplat şi în Transilvania.

Răscoala a izbucnit în Transilvania de nord, dar s-a extins spre Satu Mare şi Szabolcs. În iunie 1437, o armată ţărănească s-a adunat pe dealul Bobâlnei şi a trimis soli la voievodul Transilvaniei, Ladislau Csáki. Răsculaţii s-au autointitulat „comunitatea locuitorilor ţării", maghiari şi români (*universitas regnicolarum*)[11]. Erau conduşi de şase căpitani, un reprezentant al micii nobilimi, Anton Nagy din Buda, trei iobagi maghiari şi unul român, precum şi un orăşean din Cluj. Voievodul i-a executat pe soli, apoi, ca să câştige timp, s-a prefăcut că este dispus să discute. La 6 iulie a încheiat pace cu ţăranii, la mănăstirea din Cluj-Mănăştur. În tratatul de pace se reducea mult zeciuiala, nona pentru vin şi cereale era abolită şi se confirma dreptul iobagilor la libera strămutare şi libertatea de a întocmi testamente. Îndeplinirea acestor puncte urma să fie controlată de o adunare care se întrunea anual pe dealul Bobâlna şi era compusă din reprezentanţii târgurilor şi satelor. Totodată, s-au stabilit sancţiuni împotriva acelor nobili care încălcau înţelegerea şi s-au trimis la rege reprezentanţi care să-l roage să le fie arbitru, deciziile lui Sigismund fiind dinainte acceptate de ţărani.

Între timp, voievodul şi nobilimea se pregăteau pentru revanşă. La 16 septembrie, nobilimea ardeleană, comunităţile saşilor şi secuilor au încheiat o uniune la Căpâlna, în care îşi promiteau ajutor mutual, faţă de „oricine", adică faţă de ţăranii rebeli[12]. La 6 octombrie au încheiat o nouă înţelegere cu răsculaţii, la Apatiu, în comitatul Dăbâca, prin care măreau, într-o oarecare măsură, obligaţiile pecuniare ale ţăranilor şi nu se mai pomenea de adunarea anuală. În decembrie, la vestea morţii lui Sigismund, nobilii s-au lansat într-un contraatac. I-au învins pe rebeli într-o luptă deschisă şi au asediat Clujul, care era de partea lor. La sfârşitul lui ianuarie 1438, oraşul a căzut. Ca sancţiune, i s-au retras privilegiile, iar locuitorii lui au fost declaraţi iobagi (libertăţile le-au fost redate de Vladislav I, în 1444). Conducătorii prinşi ai ţăranilor au fost executaţi la Turda, iar unii participanţi de rând au fost pedepsiţi prin mutilare. Ordinea a fost restabilită şi, la 2 februarie, învingătorii au reînnoit uniunea de la Căpâlna care, mai târziu, a devenit alianţa perpetuă a „celor trei naţiuni", adică a ordinelor din Transilvania.

[11] *Teleki* X. 3 = *Lederer* 284.
[12] *UGDS* IV. 638.

XVIII. Epoca lui Ioan de Hunedoara (1437–1457)

Imediat, dar şi pe termen lung, moartea lui Sigismund a adus o schimbare decisivă în ordinea politică a ţării. Pe termen scurt, prin persoana regelui a dispărut forţa care-i înlănţuia pe magnaţi de puterea regală, ţinând în frâu aspiraţiile politice ale nobilimii. Atunci, dintr-odată, acestea au găsit cale liberă, având drept rezultat slăbirea puterii centrale, iar mai apoi dispariţia ei completă. Doi ani după moartea împăratului, în 1439, deja nobilimea dicta condiţii regelui şi a trebuit să treacă mai mult de două decenii, până când o personalitate puternică, similară aceleia a lui Sigismund, să refacă temeliile puterii regale. Acela a fost Matia de Hunedoara.

Pe termen lung schimbarea este şi mai importantă, deoarece a atras după sine transformarea totală a administraţiei de stat şi a ideologiei politice. În fond, acum se formează, deşi mai târziu se mai modifică mult, sistemul noilor instituţii şi al ideilor guvernării regatului care, sub influenţa termenilor de specialitate a istoriografiei germane, s-a numit *Ständestaat*, respectiv *Ständewesen*. Acesta va fi cadrul politic al statului maghiar secole la rând, până la Revoluţia din 1848. Esenţa noului sistem este extinderea radicală a dreptului de decizie politică, în principiu asupra tuturor acelora care erau socotiţi proprietari cu drepturi depline, în practică, asupra celor implicaţi în politică, adică nobilii. Până acum, orice decizie importantă se lua în cadrul adunării generale a „locuitorilor ţării", dieta naţională (cu termenul latin cel mai răspândit atunci *congregatio generalis regni*), la care fiecare proprietar trebuie să apară personal sau să trimită pe un reprezentant de-al său. Aşadar, dieta este organul decizional instituţionalizat al societăţii proprietarilor şi, ca atare, cea mai proeminentă instituţie a erei noi.

1. *Regele Albert*

Sigismund nu a avut urmaşi de sex masculin. De la a doua soţie, Barbara de Cilli, i s-a născut o fată, Elisabeta, în 1409. În 1421, a căsătorit-o cu Albert al V-lea de Habsburg, duce al Austriei de Jos, de a cărui familie era legat printr-o prietenie statornică. Sigismund dorea să lase tronul ţărilor sale tinerei perechi. La moartea lui însă, iniţiativa a fost preluată de baronii săi, care o acceptau numai parţial. În schimb, au prevăzut în programul lor o transfor-

mare radicală a regimului politic. După nouă zile, la 18 decembrie 1437, l-au ales rege pe Albert, dar nu au recunoscut Elisabetei dreptul de moştenire a tronului. Pe soţul ei l-au încoronat singur, în ziua de Anul Nou, la Székesfehérvár. Alegerea lui Albert ca rege a fost condiţionată de concesii foarte grele. Albert a trebuit să promită că va anula toate „inovaţiile şi obiceiurile păgubitoare" introduse de predecesorul său, ceea ce însemna abolirea reformei politice a lui Sigismund; mai cu seamă, va pune capăt influenţei străinilor şi impozitării bisericii[1]. A trebuit să se angajeze că orice decizie politică, începând cu utilizarea veniturilor regale, până la distribuirea slujbelor, va fi luată împreună cu prelaţii şi baronii, ceea ce însemna că întreaga putere a ajuns sub controlul consiliului regal.

Albert, care a moştenit de la socrul său şi tronul Boemiei şi Germaniei, nu s-a grăbit să-şi îndeplinească promisiunile. După ce, în aprilie, a numit noi demnitari, a plecat în Boemia, lăsând guvernul în seama soţiei sale. Se părea că Elisabeta a moştenit mentalitatea lui Sigismund şi a încercat să guverneze parcă nimic nu s-ar fi întâmplat. Nobilimea a început să fie, din ce în ce mai mult cuprinsă de o stare de revoltă. Regele, întors acasă, nu a putut să facă altceva decât să convoace imediat dieta ţării, în mai 1439, la Buda. Acolo, sub presiunea mulţimii, a capitulat. Legea pe care a fost obligat să o semneze era similară cu condiţiile puse anterior încoronării, cu excepţia că puterea nu mai era trecută consiliului regal, ci, în mod expres, dietei. Sloganul mişcării a fost „restabilirea vechilor obiceiuri ale ţării" şi, sub acest semn, a luat măsuri împotriva „inovaţiilor şi obiceiurilor păgubitoare" introduse de Sigismund[2]. Perechii regale i s-a interzis impozitarea veniturilor bisericeşti şi administrarea fiefurilor bisericii de către laici, s-a repetat din nou vechiul principiu care spunea că apărarea ţării este obligaţia domnitorului, iar o ridicare nobiliară la oaste putea fi proclamată numai în caz de urgenţă şi numai în interiorul hotarelor ţării. Stările aveau dreptul să controleze calitatea monedelor bătute şi să decidă asupra căsătoriei fetelor perechii regale. Spre deosebire de condiţionările anterioare, i s-a îngăduit regelui să-şi aleagă liber consilierii, cu excluderea străinilor, în schimb, s-a introdus regula cu totul nouă, ca demnitatea de palatin să poată fi ocupată numai colaborând cu aceleaşi stări.

Mişcarea nobiliară din 1439 nu numai că a nimicit reformele lui Sigismund, dar a dat o lovitură definitivă şi averii regale. La moartea împăratului, coroana avea o avere considerabilă: cam 60 de cetăţi, cu castelaniile lor. În săptămânile următoare dietei, aproape jumătate din acestea s-au pierdut. Albert, fără să acţioneze din proprie voinţă, făcea donaţii generoase, în primul rând conducătorilor mişcării. Dezintegrarea uriaşei averi funciare regale din epoca angevină a luat sfârşit. De acum, regele nu mai era decât unul din cei mai mari nobili.

---

[1] Novitates et nocivas consuetudines; *Bak:* Königtum 136.
[2] Novitates et nocive consuetudines introducte; *DRH* I. 289.

Turnura politică a slăbit în mod fatal puterea regală, făcând să se vadă şi consecinţele externe. Ungaria suferise mult şi până atunci de pe urma incursiunilor de jaf ale turcilor, dar integritatea sa teritorială nu a fost periclitată. Ba chiar şi asupra vecinilor săi din Balcani a reuşit să exercite o oarecare influenţă. Începând de la moartea lui Sigismund, ţara se afla în faţa unui fenomen nou: politica expansionistă deschisă a Imperiului Otoman. Sultanul Murad al II-lea a năvălit deja în 1438 în Transilvania, pustiind totul în cale, fără nicio piedică. În primăvara lui 1439 a invadat Serbia, care era vasală Ungariei de decenii, iar în august, după două luni de asediu, a ocupat Smederevo, reşedinţa despotului Branković.

Ungaria cea nouă, nobiliară, s-a dovedit incapabilă să se apere de atacuri. S-a proclamat mobilizarea generală, dar pe când Smederevo îşi trăia ultimele zile, armata maghiară greu adunată, a rămas imobilizată în regiunea Titel. Curând s-a şi dispersat, fără a se fi încercat vreun contraatac. În rândurile ei a izbucnit epidemia de dizenterie care, nu peste multă vreme, în 27 octombrie 1439, l-a răpus şi pe rege.

Următoarea ofensivă otomană a fost îndreptată direct împotriva Ungariei. În primăvara anului 1440, Murad însuşi a asediat poarta sudică a ţării, Belgradul. Eşecul atacului este exclusiv succesul lui Jovan de Talovac (Tallóci), prior de Vrana, care a ţinut piept mai multe luni la rând armatei sultanului, singur, sprijinit numai de fraţii săi. Nimeni altcineva nu putea să-l ajute, căci între timp, ţara a ajuns în pragul războiului civil.

2. *Dubla încoronare şi război civil*

Problema nerezolvată a succesiunii a furnizat ocazia pentru un conflict deschis între curte şi nobilime. Regina văduvă, Elisabeta, era însărcinată şi dorea, cu orice preţ, să asigure tronul pentru copilul care urma să se nască. Firește, aceasta ar fi însemnat dominaţia ei la conducerea ţării, ceea ce stările nu puteau să accepte. Ele i-au oferit tronul lui Vladislav al III-lea, regele polon în vârstă de 16 ani (născut din a patra căsătorie a lui Vladislav al II-lea Jagello). Acesta a acceptat propunerea şi, în mai 1440, a sosit la Buda. Prea târziu însă, căci ţara avea deja un nou rege. În februarie, Elisabeta a născut un fiu, pe care l-a încoronat în luna mai, sub numele de Ladislau al V-lea.

Încoronarea, lăsând la o parte lipsa de participare a stărilor, a avut loc la Székesfehérvár, locul tradiţional pentru astfel de ceremonii. Ea s-a desfăşurat cu respectarea tuturor regulilor, îndeplinită fiind de arhiepiscopul Dionisie Szécsi, şi cu Sfânta Coroană, pe care Elisabeta, cu ajutorul doamnei ei de onoare, Elena Kottaner, a pus să fie furată din cetatea de la Visegrád, unde era păstrată (toate acestea sunt descrise în memoriile aceleiaşi Elena Kottaner). Evident, regina a sperat că, prin încoronare, îşi pune adversarii în faţa unui fapt împlinit. Dar s-a înşelat. Dorinţa de dominare a ordinelor a fost mult mai

puternică decât respectul lor pentru Sfânta Coroană, fapt exprimat printr-o decizie cu implicații ideologice îndepărtate. La 29 iunie 1440, au invalidat încoronarea sugarului Ladislau, justificând procedura prin noul principiu de bază care spunea că „încoronarea regilor întotdeauna depinde de voința locuitorilor țării, iar eficacitatea și puterea coroanei rezidă în participarea lor"[3]. În temeiul acestora, prin „voință comună", l-au învestit pe Vladislav cu puterea regală, ca pe o persoană care, în contrast cu regele-copil, este capabil să apere regatul „în caz de nevoie". La 17 iulie l-au încoronat ca rege pe Vladislav, la Székesfehérvár. Deoarece Sfânta Coroană era în posesia Elisabetei, au folosit în locul ei coroana de pe moaștele Sfântului Ștefan, căreia stările i-au conferit, cu această ocazie, „toată puterea și eficacitatea coroanei precedente", până când se va reuși recuperarea ei[4].

Atât politic, cât și ideologic, încoronarea lui Vladislav a fost un pas de mare importanță. Pe plan ideologic, pentru prima dată a fost declarată clar supremația ordinelor față de puterea regală și a principiului electiunii regale față de cel al legitimității, necontestat niciodată până atunci.

Lupta dintre partizanii lui „Ladislau de Boemia" (Ladislau al V-lea, 1440–1457) și ai lui „Ladislau de Polonia" (Vladislav I, 1440–1444) a durat fără întrerupere, din vara anului 1440, până în 1445. Forțele au fost, mai mult sau mai puțin echilibrate. Alături de Vladislav era majoritatea baronilor și a nobilimii. Ladislau al V-lea a fost sprijinit însă de cei mai înstăriți seniori: Ladislau Garai, familia Cilli, despotul Gheorghe Branković, arhiepiscopul Dionisie Szécsi și frații săi, marele vistier Ioan Perényi și încă mulți alții. Alături de el au fost și orașele. În ce privește ajutorul extern, Vladislav a primit relativ puțin de la ordinele polone, pe cât de mult a fost ajutat partidul Elisabetei, din Austria și din regiunile cehe. Cauza copilului Ladislau a fost imediat îmbrățișată de rudenia sa, regele german Frederic al III-lea care, prin moartea lui Albert, a devenit capul activ al casei de Habsburg. În 1440, Elisabeta l-a numit tutore al fiului ei pe același Frederic, iar în vederea sprijinului promis, i-a dat în păstrare coroana și drept zălog orașul Sopron.

În primii doi ani (1440–1442), războiul civil a bântuit cu toată puterea, asaltând cetățile și devastând moșiile. În acest sens, cel mai mare succes l-a avut mercenarul ceh Ioan Giskra (Jan Jiškra z Brandýsa), al Elisabetei. În 1440, regina i-a încredințat apărarea orașului Košice, iar el, prin strădanie îndârjită, de mai mulți ani, a extins dominația partidului lui Ladislau până la Spiš și Zvolen. O bună parte din oastea lui era formată din mercenari cehi, călițiîn războaiele husite, care au adus în Ungaria stilul de luptă învățat acolo. Sub conducerea lui Jiškra această armată de mercenari a devenit o putere armată

[3] Semper regum coronatio a regnicolarum voluntate dependet, et efficacia et virtus corone in ipsorum approbatione consistit; *Bak:* Königtum 142.
[4] Omne robur et omnem efficacium ipsius prioris corone; *DRH* I. 310.

disciplinată şi invincibilă. Baza materială necesară a procurat-o el însuşi, o parte prin confiscarea veniturilor regale de pe teritoriul ocupat (mine, beneficiul cămării, treizecime şi impozite urbane), altă parte din împrumuturi oferite de orăşeni. Oraşele regale l-au privit pe Jiškra ca pe protectorul lor faţă de nobilime şi au fost dispuse la sacrificii materiale substanţiale în favoarea sa.

Pe când Jiškra înfrângea, una după alta, oştile trimise împotriva lui, în celelalte regiuni ale ţării câştigau teren partizanii lui Vladislav. La începutul lui ianuarie 1441, doi comandanţi ai lui, Nicolae Újlaki, banul de Mačva, şi Ioan de Hunedoara, banul de Severin, au repurtat o victorie decisivă, lângă Bátaszék, asupra partizanilor reginei, anihilând ultima armată pe care Elisabeta a putut să o strângă, din comitatele centrale şi de sud ale ţării. Vladislav a încredinţat pacificarea regiunii de est a ţării celor doi comandanţi victorioşi, pe când el însuşi a ocupat, în primăvară, câteva cetăţi din partea transdanubiană a ţării. La începutul lui 1442 se părea că el este în avantaj, dar, la asediul de la Nitra, a suferit un eşec şi şansele au rămas pe mai departe în echilibru. Partea mai mare a ţării l-a recunoscut ca rege pe Vladislav, dar majoritatea comitatelor nordice, de la Trenčin, la Šariš, i s-au supus lui Jiškra, iar în vest, partizanii Elisabetei controlau poziţii cheie. Nu numai oraşele Komárno, Győr, Sopron, Bratislava şi Nitra au rămas în mâinile lor, ci şi cetatea Esztergom, din inima ţării, pe care a apărat-o cu succes liderul partidului legitimist, cardinalul Szécsi, împotriva asediului lui Vladislav, din anul 1442. În 1442 au început tratativele de pace, care au fost însă întrerupte de moartea Elisabetei, în 16 decembrie. Dar reînnoirea luptelor nu a mai adus modificări semnificative ale situaţiei frontului. În locul mamei sale, conducerea partidului lui Ladislau al V-lea a fost preluată de către Frederic al III-lea.

3. *Ascensiunea lui Ioan de Hunedoara*

Datorită războiului civil, mai exact datorită bătăliei de la Bátaszék, un căpitan mai puţin cunoscut până atunci, Ioan de Hunedoara, s-a afirmat brusc printre personalităţile politice. Tatăl lui, Voicu, a fost un nobil român venit din Ţara Românească, pe care Sigismund l-a primit la curtea sa, ca şi cavaler, iar în 1409 i-a dăruit, cu titlu de moştenire, satul Hunedoara din Transilvania, împreună cu vecinătăţile aparţinătoare[5]. Ioan de Hunedoara s-a născut cu puţin înainte, prin 1405. Anii tinereţii i-a petrecut, ca şi alţi tineri nobili, la curţile unor notabilităţi. Unul dintre ei a fost Ştefan Újlaki, ban de Mačva, de al cărui frate, Ioan, a fost legat până la moarte, printr-o statornică prietenie. În

[5] Originea familiei lui Voicu este nebuloasă, pentru că în clipa în care a primit donaţia Hunedoarei, izvoarele nu ne trădează de unde anume era originar cu precizie. Toate ipotezele sunt deci posibile. Majoritatea istoricilor români înclină totuşi către ipoteza originii locale. Donaţia unui „sat" şi nu a unei „castelanii" este riguros exactă. Cetatea a fost construită în timp, foarte probabil pe ruinele unei fortificaţii care nu mai funcţiona la 1409 (n. ed.).

1430 l-a însoţit pe Sigismund în drumul său occidental şi a slujit doi ani la ducele de Milano, Filippo Maria Visconti, unde şi-a însuşit câteva elemente de bază ale artei militare moderne. În 1434 a devenit şi el cavaler la curtea lui Sigismund şi, o vreme, a participat la apărarea frontierelor sudice, sub conducerea lui Franko de Talovac, ban de Severin. Probabil, la recomandarea acestuia, în anul 1439, Albert l-a însărcinat pe Ioan cu apărarea cetăţilor de graniţă ale banatului de Severin şi, foarte curând, i-a oferit şi titlul de ban. Totuşi, în acea perioadă încă nu se număra printre baronii regatului. În 1440, s-a ataşat taberei lui Vladislav, fără să fie încă printre comandanţi, a fost catalogat printre „căpitanii" mai puţin importanţi.

După victoria de la Bátaszék, în februarie 1441, Vladislav le-a conferit o putere extraordinară lui Nicolae Újlaki şi Ioan de Hunedoara. Ambii au fost numiţi, având competenţe juridice egale, voievozi ai Transilvaniei, comiţi ai secuilor şi ai mai multor comitate, pe lângă acestea, căpitani ai Timişoarei, Belgradului şi ai tuturor cetăţilor sudice de frontieră. Pentru îndeplinirea tuturor acestor sarcini le-a dat administrarea monopolului regal al sării. Totodată, Újlaki rămânea căpitan de Székesfehérvár şi ban de Mačva. La fel, Hunedoreanul păstra banatul de Severin. Această acumulare de oficii şi puteri teritoriale nu a mai fost întâlnită înainte, ea depăşind-o chiar şi pe cea a fraţilor Talovac, de dinainte de anul 1437. Jumătate din ţară, de la Székesfehérvár şi Pécs, până la Carpaţii Orientali, avea toată puterea militară concentrată în mâinile celor doi baroni. Această enormă autoritate se explică prin faptul că, în perioada numirii, partizanii Elisabetei aveau încă poziţii importante atât în Transilvania, cât şi în comitatele sud-estice, iar sarcina celor doi comandanţi a fost tocmai lichidarea acestora.

Deoarece Újlaki lupta împotriva partidului advers în regiunea Pécs şi dincolo de Drava, a lăsat toate sarcinile militare din est în grija prietenului său, pe care acesta le-a soluţionat într-un răstimp uimitor de scurt. Se poate spune că prin simpla lui prezenţă i-a convins la supunere pe adversarii lui Vladislav, printre ei şi pe Branković. În aprilie 1441, când a intrat în Cluj, deja întreaga parte estică a regatului era pacificată. Şi în anii care au urmat, colaborarea celor doi comandanţi s-a întemeiat pe aceeaşi repartizare a sarcinilor. Újlaki a activat în comitatele din partea centrală şi transdanubiană a ţării, iar conducerea teritoriilor de la est de Tisa le-a cedat lui Ioan de Hunedoara. Îşi exercita autoritatea juridică în Transilvania, prin vicevoievozii săi, şi îşi avea partea sa din veniturile sării, dar comanda militară şi cetăţile le-a lăsat în seama baronului colaborator. Ioan de Hunedoara nici nu a mai renunţat la ele şi din 1441, până la moartea sa, această regiune a fost sub influenţa lui politică. Autoritatea lui s-a întemeiat întotdeauna pe cetăţile regale din Transilvania şi din regiunile sudice pe care le-a luat în posesie în 1441, inclusiv cele luate de la partizanii Elisabetei sau cele devenite vacante pe alte căi. Mai târziu şi-a dăruit, prin Vladislav, câteva domenii, ceea ce însă nu a avut nicio importanţă, deoarece el pe toate le

considera ca fiind proprietatea lui. Totuşi, ca reşedinţă a ales Hunedoara, locul de origine al familiei, unde şi-a construit un castel splendid care, într-o formă reconstruită, dăinuie şi astăzi.

În mijlocul instabilităţii şi al confuziei, regiunea lui Ioan de Hunedoara reprezenta o insulă de stabilitate şi ordine. După ce a distrus rezistenţa adepţilor lui Ladislau, teritoriul de sub autoritatea lui nu a mai fost tulburat de războaie civile. În timp ce prin alte regiuni ale ţării mai continuau luptele, Ioan de Hunedoara şi-a putut consacra întreaga atenţie problemei pe care o considera principală: înlăturarea presiunii otomane crescânde. Acesta a fost domeniul în care, pe lângă autoritate, şi-a câştigat curând şi o reputaţie internaţională.

Apariţia lui a adus imediat o schimbare în luptele dintre otomani şi maghiari. Deja în 1441, când împreună cu Újlaki, a preluat de la fraţii Talovac apărarea Belgradului, a pătruns în Serbia, punându-l pe fugă pe Ishak, bei de Smederevo. În 1442, a obţinut două importante victorii succesive. La 23 martie, la Poarta de Fier, aproape de Haţeg, a anihilat oastea otomană a lui Mezid-bei, cel care pustiise Transilvania de sud. La începutul lui septembrie, în Carpaţi, pe cursul superior al Ialomiţei, a nimicit oastea lui Shehabeddin, beglerbeyul Rumeliei, comandantul suprem al trupelor otomane în Europa. Aceste victorii, este inutil de menţionat, nici pe departe nu au produs vreun efect forţelor inepuizabile ale Imperiului Otoman. În ceea ce priveşte partea maghiară însă, o asemenea serie de victorii nu mai existase până atunci, iar Ioan de Hunedoara, de pe o zi pe alta, a devenit idolul „naţiunii". Şi-a câştigat reputaţia de comandant invincibil care îşi lichidează cu uşurinţă adversarii şi tuturor li s-a părut că, precum a afirmat Ioan Thuróczy, în persoana lui a venit, în sfârşit, eroul care va duce armele maghiare din triumf în triumf şi va ridica ţara din situaţia ei mizeră. Opinia publică nobiliară l-a considerat cu atâta admiraţie, încât niciun fenomen intervenit ulterior nu ar fi putut să-l distrugă. În fiecare nouă victorie obţinută, comandantul vedea o nouă justificare a credinţei sale, iar dacă se întâmpla să aibă vreun eşec, îl explica prin împrejurări excepţionale, de cele mai multe ori, prin „trădări". De atunci, pentru Ioan de Hunedoara s-a deschis un drum care duce drept la demnitatea de guvernator, ba chiar până la tron. Doar moartea l-a împiedicat să-l obţină; nu însă şi pe fiul său.

4. *Cruciada de la Varna*

Cursul evenimentelor a făcut ca imediat după prima sa victorie, Ioan de Hunedoara să ajungă în centrul atenţiei internaţionale. La conciliul de la Florenţa, din anul 1439, uniunea dintre bisericile catolică şi ortodoxă a fost consfinţită, dar traducerea ei în viaţă era împiedicată, se credea la Roma, de prezenţa turcilor în Balcani. Cauza unirii se îmbina cu planul de eliberare a Balcanilor care, după înfrângerea de la Nicopole, fusese lăsat deoparte. Papa Eugen al IV-lea a trecut, cu toată energia, la organizarea celor două întreprin-

deri. În primăvara anului 1442, a sosit în Ungaria cardinalul Giuliano Cesarini, legatul curiei romane, spre a pacifica partidele şi a mobiliza puterile regatului pentru războiul ofensiv împotriva turcilor. Pe când îşi îndeplinea misiunea, a devenit evident că rolul de conducător al campaniei în pregătire va fi al lui Ioan de Hunedoara.

Firește, Cesarini nu a putut restabili unitatea regatului, dar a reuşit să realizeze un armistiţiu pe timp de un an, ceea ce făcea posibilă declanşarea războiului antiotoman. Sub conducerea lui Vladislav şi a lui Ioan de Hunedoara, în octombrie 1443, o numeroasă armată maghiară a pătruns pe teritoriul otoman, avansând până la Sofia. Din cauza climei aspre, a trebuit să se întoarcă din drum. Totuşi, până la urmă, a revenit la Belgrad învingătoare, în ianuarie 1444. „Campania cea lungă", care a durat trei luni de iarnă, nu a fost atât un succes militar, cât mai ales unul moral. Ungurii nu şi-au anihilat duşmanul şi nu au ocupat nicio palmă de pământ, dar tot timpul ei au dominat evenimentele şi au repurtat victoria în trei bătălii mai mari. Efectul psihologic al campaniei a fost foarte important. Seria de înfrângeri l-a umplut pe sultan de îngrijorare, în timp ce pe adversarii săi i-a stimulat pentru noi întreprinderi şi, totodată, a consolidat credinţa de neclintit în aptitudinile de conducător ale lui Ioan de Hunedoara.

Efectul triumfului a fost atât de mare, încât pentru prima oară, după o vreme îndelungată, a luat fiinţă în Balcani o coaliţie creştină pentru eliberarea întregii peninsule. În afară de papă şi de Vladislav, i s-a alăturat Filip cel Bun, duce de Burgundia, precum şi republicile veneţiană şi genoveză. Planul strategic era foarte simplu. Flota puterilor navale avea sarcina de a închide strâmtorile Dardanele şi Bosfor, pentru a tăia posibilitatea de comunicare între regiunile din Europa şi Asia ale Imperiului Otoman. Iar forţele militare otomane rămase în Europa vor fi împinse spre mare de trupele maghiare, conduse de Ioan de Hunedoara. Sufletul acestei întreprinderi a fost Cesarini, care de doi ani trăia la Buda, şi care, în aprilie 1444, l-a făcut pe rege să jure în mod solemn, în faţa dietei, că va porni războiul. Imediat au început pregătirile militare, iar în iunie au pornit la luptă flotele militare ale aliaţilor. La 25 iulie a purces şi Vladislav, de la Buda, „pentru distrugerea blestemaţilor de turci", după cum şi-a definit el scopul în scrisoarea adresată regelui bosniac[6]. Invazia era plină de speranţe: participau nu numai trupe maghiare, dar şi polone, mercenari străini recrutaţi pe banii papei. Li s-a alăturat voievodul Ţării Româneşti şi le era asigurat sprijinul Bosniei şi al rebelilor albanezi ai lui Skanderbeg.

Printr-o turnură neaşteptată a evenimentelor, întreprinderea plină de promisiuni s-a terminat cu o catastrofă. Murad a fost atât de înspăimântat de

[6] alla destrution delli maledeti Turchi; *N. Iorga:* Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècles. II, Paris, 1899, 407.

pericolul pe care-l reprezenta coaliția creștină, încât a dorit să încheie pace chiar cu prețul unor sacrificii uriașe. L-a rugat pe socrul său, Branković, să medieze tratativele, promițându-i restituirea Serbiei, dacă reușește să rupă unitatea coaliției. Despotul a găsit punctul slab al coaliției în persoana lui Ioan de Hunedoara. L-a convins să sprijine propunerea de pace a sultanului, oferindu-i în schimb domeniile sale uriașe din Ungaria. După astfel de antecedente s-a ajuns la pacea „falsă" maghiaro-otomană, care a subminat cauza cruciadei și care, de atunci, peste secole este prilej de suspiciuni și acuzații. Vladislav a semnat, oare, pacea și, dacă da, în ce scop? Dacă a semnat acel tratat, de ce l-a încălcat imediat și a cui este răspunderea pentru consecințele la care a condus? Ce s-a întâmplat, de fapt?

În timp ce Vladislav se pregătea să plece la război, Murad semna un tratat de pace preliminar, la 12 iunie 1444, la Adrianopol, în care se angaja, printre altele, să evacueze Serbia, să plătească regelui maghiar, drept despăgubiri de război, 100.000 de florini de aur, iar în caz de război să-i pună la dispoziție 30.000 de soldați înarmați. Tratatul de pace pe care Branković l-a obținut în taină, în numele lui Vladislav, era valabil pe zece ani, începând cu ziua în care va fi fost ratificat de cealaltă parte. Trimișii lui Murad s-au întâlnit la 1 august, la Szeged, cu Vladislav și baronii săi. Apariția lor a provocat surprindere, iar propunerile de pace excepțional de avantajoase au produs uimire. Curând însă, a reieșit că Ioan de Hunedoara, comandantul principal, insistă cu obstinație pentru acceptarea ofertei de pace. Începând din acea clipă, tratativele au continuat în spatele ușilor închise.

Erau și motive secrete. Cesarini vroia să lupte cu orice preț, dar despre așa ceva nu putea fi vorba, fără participarea lui Ioan de Hunedoara. Pentru a-și atinge scopul, cardinalul a fost constrâns să recurgă la o viclenie. A acceptat să se încheie pace, cu condiția să nu fie periclitată cauza războiului. La 4 august, i-a pus să jure în public pe Vladislav, împreună cu baronii săi, că tratatul pe care-l vor încheia cu turcii va fi nul dintru început, „chiar dacă se încheie sub jurământ"[7], iar războiul va porni imediat după aceea. Numai după aceste preliminarii s-a ajuns la ratificarea „păcii", în ziua de 15 august, dar nu la Szeged, pentru ca delegația turcă să nu devină bănuitoare, ci la Oradea. Thuróczy a notat că din partea maghiară Ioan de Hunedoara a depus jurământul pentru pace, în locul regelui. Sultanul, fără să bănuiască nimic, a îndeplinit riguros condițiile. Branković a luat în posesie Smederevo și celelalte cetăți din Serbia, la 22 august, iar Ioan de Hunedoara și-a luat în primire recompensa convenită, adică Debrecen, Hajdúböszörmény, Satu Mare, Baia Mare, Munkačeve, Beregove, Vršac și imensele domenii aferente acestora.

---

[7] Etiam juramento firmatis, vel firmandis; *Joannes Dlugosz:* Opera omnia, ed. *A. Przezdziecki.* XIII, Cracoviae, 1877, 709.

Pentru o colaborare ulterioară, în cazul unei victorii, Vladislav i-a promis coroana Bulgariei. La 22 septembrie, oastea a trecut granița și, mergând de-a lungul Dunării, a invadat teritoriul otoman.

Consecințele păcii de la Oradea au fost catastrofale. Vestea tratativelor de pace, care au durat două săptămâni, i-a descumpănit pe aliați. În ciuda blocadei, sultanul nu a întâmpinat dificultăți în transferarea trupelor sale din Asia Mică, unde tocmai staționau, în Europa, atacându-i pe invadatori. La 10 noiembrie 1444, la Varna, turcii au repurtat o victorie zdrobitoare. Vladislav și Cesarini au căzut pe câmpul de luptă, împreună cu doi episcopi și mai mulți baroni. Ioan de Hunedoara a reușit să-și salveze viața.

5. *Regența lui Ioan de Hunedoara*

Odată cu moartea regelui, în țară s-a instalat o anarhie cum nu mai existase din epoca lui Matei Csák. Deja din 1439 lucrările scaunelor de judecată fuseseră suspendate, în schimb, pretutindeni proliferau cetățile și fortificațiile construite fără autorizație. În timpul războiului civil, fidelii ambelor părți își donau lor înșiși averile adversarilor. Ele ajungeau în mâna celui care se dovedea mai puternic. După înfrângerea de la Varna, toate acestea au început să meargă și mai rău, dacă așa ceva mai era posibil. În vara anului 1445, Frederic al III-lea a ocupat cetățile din partea vestică a granițelor, printre care Kőszeg și Eisenstadt. În Slavonia, familia Cilli s-a năpustit asupra fraților Talovac, credincioșii lui Vladislav, a ocupat cetățile episcopiei din Zagreb și ale prioriei din Vrana, ba chiar și orașul Zagreb. Jiškra și-a extins autoritatea în nord, asupra regiunii Špiš. Și mai presus de toate, țara a întrevăzut posibilitatea unei campanii de revanșă din partea sultanului.

Singura ieșire din această situație periculoasă a fost un compromis între partide. În dieta din aprilie 1445, în care, pentru prima dată, au fost reprezentate și orașele, s-a ajuns la o înțelegere și s-a constituit un consiliu de regență în care își aveau locul conducătorii ambelor partide. Partizanii lui Vladislav l-au recunoscut ca rege pe Ladislau al V-lea, presupunând că Frederic îl va elibera, împreună cu Sfânta Coroană. Pentru restabilirea ordinii au fost aleși șapte căpitani, învestiți cu autoritate extraordinară. Șase dintre ei au fost credincioșii lui Vladislav (Ioan de Hunedoara, Újlaki, Gheorghe Rozgonyi, Emeric Bebek, Mihail Ország de Gút, Pancrațiu din Liptov). Al șaptelea a fost Jiškra. S-a dispus demolarea cetăților ridicate fără autorizație și, deocamdată, au fost anulate donațiile regale, începând cu cele de la moartea lui Albert.

Fiindcă Frederic nu a fost dispus să-l lase liber pe Ladislau, s-a convocat o nouă dietă pe câmpia Rákos, de lângă Pesta, cu participarea masivă a nobililor. La 6 iunie 1446, s-a ales un regent, cu titlul de „guvernator" (*gubernator*), pentru perioada de minorat a lui Ladislau. Persoana aleasă nu putea fi altul decât Ioan de Hunedoara, care se bucura de încrederea partidului

său şi al nobilimii în general, iar de la înţelegerea încheiată cu Branković era considerat omul cu cel mai mare prestigiu în regat. Ca nou conducător al ţării, i s-a acordat o autoritate regală limitată. Nu avea dreptul să doneze o moşie mai mare de 32 de sesii iobăgeşti (adică un sat mai mare) şi nu i se cuvenea suprema autoritate judiciară a regelui şi nici administrarea problemelor financiare regale. Consiliul de regenţă a continuat să funcţioneze, cu majoritatea dominantă, ba chiar cu autoritatea crescută simţitor, a „partidei naţionale". Îşi exersa competenţa juridică împreună cu guvernatorul, dar legile nu le promulga el, ci „prelaţii ţării, baronii, nobilii şi notabilii", adică în numele stărilor sociale.

Poate mai importantă decât alegerea regentului a fost oprirea anarhiei. Entuziasmul şi setea de ordine au fost atât de acute, încât majoritatea baronilor, în mod uluitor s-au supus de bună voie dispoziţiilor dietei, şi-au predat cetăţile şi bunurile străine ocupate „în timpul tulburărilor", adică al războiului civil. Judecătoriile şi-au reînceput şi ele activitatea obişnuită. Modul de funcţionare al noului stat a fost reglementat de dieta din martie 1447. A consolidat dispoziţiile anului precedent, potrivit cărora în fiecare an, la Rusalii, trebuia să se ţină o dietă, la care să participe toţi nobilii care posedau mai mult de 20 de iobagi. A anulat mandatul celor şapte căpitani aleşi în 1445 şi a dispus ca slujba guvernatorului şi a baronilor să fie suspendate pentru timpul ţinerii dietelor. Mai departe, în cazul morţii regelui, dreptul de a alege un nou suveran să le revină în mod egal baronilor şi delegaţilor din comitate, iar alegerea trebuie să fie unanimă. În septembrie 1447, o nouă dietă l-a ales palatin pe unul din conducătorii partidului habsburgic, Ladislau Garai, statornicind astfel, într-o alianţă între partide, pacea din 1445.

Puterea guvernatorului şi a stărilor nu s-a extins asupra întregului regat. Jiškra şi familia Cilli s-au emancipat, iar Frederic al III-lea a ţinut ocupate teritorii importante, în vest. În şase ani de guvernare, Ioan de Hunedoara a încercat mereu să restabilească unitatea, dar aceasta nu s-a realizat nici în 1452, întocmai cum nici în 1446.

Ţara a trebuit să ia act, în primul rând, de cuceririle lui Frederic. În toamna lui 1446, Ioan de Hunedoara însuşi a pornit împotriva Austriei, dar în afară de devastarea împrejurimilor Vienei alt rezultat nu a obţinut. La 1 iunie 1447, baronii au fost nevoiţi să semneze un armistiţiu, prin care îi lăsau lui Frederic oraşele Sopron, Kőszeg şi Eisenstadt, împreună cu alte cetăţi şi domenii de graniţă. În schimb, regele german a retrocedat oraşul Győr, pe care mercenarii lui îl ţineau ocupat din timpul războiului civil. Restituirea s-a făcut cu condiţia ca episcopul să fie partizanul regelui Ladislau al V-lea. Regele-copil şi coroana au rămas şi pe mai departe în custodia Habsburgului. Armistiţiul nu a fost urmat de o pace trainică, dar până în anul 1459, războiul cu Austria nu a mai reînceput.

Ioan de Hunedoara a trebuit să se resemneze în privinţa dominaţiei în Slavonia a conţilor Cilli. Provincia lui Ulrich, nepotul lui Hermann, care se

însurase cu fata lui Branković, şi în 1436 fusese ridicat de Sigismund la rangul de prinţ imperial, se compunea din teritorii mai mult sau mai puţin legate între ele şi implantate între teritoriile Habsburgilor, între Stiria, Carniola şi Carintia. După ce, în anul 1445, i-a scos pe fraţii Talovac din Slavonia, Cilli şi-a luat titlul de ban slavon, cu de la sine putere, şi cu acest titlu a dominat provincia practic independent. Puterea lui se întemeia pe proprietatea a mai mult de douăzeci de cetăţi, dintre care o parte erau moştenite de la bunicul său, iar o altă parte le-a cucerit în anii războiului civil. La început, Ioan de Hunedoara a încercat să înfrângă puterea lui Cilli şi, în primăvara lui 1446, a invadat Stiria. În iunie a pus dieta să aleagă alţi bani în locul lui Cilli şi a încercat din nou să recâştige Slavonia. Însă Cilli se ţinea tare pe poziţie şi, în iunie 1448, după o nouă campanie nereuşită a lui Ioan de Hunedoara, situaţia s-a stabilizat prin încheierea păcii. Formal, Cilli s-a supus guvernului maghiar, primind în schimb, împreună cu tatăl său, Frederic, demnitatea de ban, păstrându-şi posesiunile ocupate nu numai în Slavonia, ci şi în ţinutul din nordul Ungariei, unde din 1439, Trenčin şi cetăţile care-i aparţineau, i-au fost date în zălog. Ladislau, fiul mai vârstnic al lui Ioan de Hunedoara, vrând să pecetluiască pacea, s-a logodit cu fiica lui Ulrich de Cilli.

Ioan de Hunedoara şi guvernul au suferit cel mai grav eşec în faţa lui Jiškra. Acesta a fost de o fidelitate de neclintit faţă de Ladislau al V-lea, autointitulându-se „prim căpitan" al său. Ţinutul uriaş pe care-l avea în posesie şi care se întindea de la oraşele miniere, până la Košice şi Šariš nu a vrut să le predea decât viitorului rege. Conflictul său cu stările a pornit de la faptul că el dispunea de cele mai importante surse de venituri, printre care minele de metale nobile. Pe lângă aceasta, împotrivindu-se deciziilor dietei din 1446, nu a vrut să renunţe la moşiile baroniale şi nobiliare ocupate în timpul luptelor. Alte tulburări au avut loc din cauza ravagiilor făcute de mercenarii săi, pe care Jiškra nu a fost capabil să-i ţină sub un control ferm. Deoarece nu a putut să-i plătească întotdeauna, ei se întreţineau mai ales din tâlhării, chiar şi după ce războiul civil a luat sfârşit, în 1445.

La început, stările au încercat să se înţeleagă cu Jiškra, ba chiar i-au legalizat stăpânirea, prin faptul că l-au ales drept unul dintre cei şapte căpitani ai regatului. În 1446, i-au prelungit dreptul la folosirea veniturilor regale pe care le uzurpase, cu condiţia să achite cu regularitate salariile mercenarilor şi să restituie cetăţile ocupate. Fiindcă Jiškra, în parte nu a vrut, în parte nu a putut, să îndeplinească aceste condiţii, deja în 1447 războiul a reizbucnit, ţinând, cu scurte întreruperi, până în 1452. În acest răstimp, Ioan de Hunedoara a condus patru campanii în ţinutul de nord al Ungariei, fără să fi obţinut un rezultat pozitiv. Din lipsă de echipament şi de răbdare, nu s-a angajat să-l asedieze pe Jiškra în mod sistematic, spre a-l scoate din cetăţile lui, ci s-a mulţumit să pustiască pământurile adversarului său şi a încercat să ocupe câte o fortificaţie improvizată din lemn. Cu o asemenea ocazie, în 1451, la asediul mănăstirii de

la Szentkirály, lângă Lučenec, a suferit o înfrângere atât de gravă din partea lui Jiškra, venit în grabă în ajutor, încât mai mulți baroni maghiari au căzut în luptă. Alte ciocniri între părți nu au mai avut loc. La vestea eliberării lui Ladislau al V-lea, la 24 august 1452, au semnat pacea conform căreia Jiškra și-a păstrat posesiunile și veniturile, a primit 10.000 de florini pentru demolarea cetăților sale și 12.000 pentru prizonierii săi.

Cât despre problema otomană, pericolul unei invazii s-a amânat o vreme. Dar Ioan de Hunedoara ar fi vrut să repare pierderile morale din campania de la Varna printr-o victorie. Noul papă, Nicolae al V-lea (1447–1455) stăruia mereu în acest sens și l-a trimis în Ungaria, ca legat, pe cardinalul Carvajal, pentru a pregăti războiul. Guvernatorul, după ce în 1447, printr-o campanie-fulger a așezat pe tronul Țării Românești, un voievod promaghiar, a pornit atacul împotriva otomanilor în toamna anului 1448. Oastea maghiară, sprijinită de trupe românești, a pornit spre Albania pentru a se uni cu răsculații lui Gheorghe Kastriota (Scanderbeg). S-a întâlnit cu armata lui Murad al II-lea la Kosovo Polje (Câmpia Mierlei), de tristă memorie, și, după o bătălie care a durat trei zile (17–19 octombrie), a suferit din nou o înfrângere gravă. Cea mai mare parte a armatei maghiare a căzut în luptă, iar dintre numeroșii baroni aproape numai Ioan de Hunedoara a reușit să scape cu viață.

În urma înfrângerii de la Câmpia Mierlei, conflictul dintre Ioan de Hunedoara și Branković a devenit un război deschis, provocat de violarea păcii de la Oradea. Principele sârb, după ce și-a ținut cuvântul dat față de Ioan de Hunedoara, a respectat și pacea încheiată cu sultanul și a refuzat să participe la luptele împotriva lui, ceea ce i-a atras acuzația de trădare din partea maghiară. El însă l-a făcut răspunzător pe Ioan de Hunedoara pentru situația jenantă în care a ajuns din cauza violării păcii și a pretins să i se restituie moșiile predate. Când guvernatorul i-a căzut în mâini, a și stors câteva dintre ele de la el. După eliberarea sa, Ioan de Hunedoara s-a răzbunat, reușind să obțină de la dietă, în 1450, condamnarea lui Branković la pierderea tuturor bunurilor sale. Apoi a pornit un război în toată regula împotriva lui. În 1451, baronii au reușit să medieze pacea între cei doi magnați. Ioan de Hunedoara i-a restituit adversarului său posesiunile ocupate în timpul campaniei, dar a reținut tot ceea ce a primit de la el în 1444, drept zălog pentru 155.000 de florini de aur. Iar pentru fiul său, Matia, a obținut logodna cu nepoata lui Branković, fiica lui Ulrich de Cilli.

Seria de eșecuri suferite nu a afectat autoritatea lui Ioan de Hunedoara, dimpotrivă, ea s-a consolidat. Printre baroni avea mulți adversari, dar nobilii îl considerau și pe mai departe conducătorul lor și, pe moment, Újlaki, de asemenea, i-a rămas alături. În 1450, amândoi au format o ligă cu palatinul Garai, apoi eludând consiliul de regență, au încheiat pace cu Frederic al III-lea, în propriul lor avantaj. Garai a recăpătat cetatea Devín (Dévény), ocupată de austrieci în timpul războiului civil, iar aliații au consimțit ca

Ladislau al V-lea să rămână sub tutela lui Frederic până în anul 1458, când va împlini vârsta de 18 ani. Prin aceasta, Frederic şi-a prelungit autoritatea tutelară asupra provinciilor austriece ale lui Ladislau, iar Ioan de Hunedoara durata regenţei sale. Împăratul a mai promis că, atunci când va sosi timpul, pe tânărul rege îl va preda lui Ioan de Hunedoara. Probabil, că această pace i-a dat posibilitatea guvernatorului să-l forţeze pe Gheorghe Rozgonyi să-i cedeze cetatea Bratislava, precum şi oraşele Trnava şi Skalica. Mai târziu, în anul 1454, când a obţinut de la Cilli, Trenčin şi Považská Bystrica, poziţia sa în comitatele nordvestice ale ţării s-a consolidat considerabil.

6. *Ladislau al V-lea*

Regenţei lui Ioan de Hunedoara i-a pus capăt un eveniment exterior, anume revolta armată a ordinelor austriece şi cehe, care a izbucnit în timpul încoronării la Roma a lui Frederic. Rebelii, având sprijinul stărilor maghiare şi al conţilor Cilli, au asediat Wiener Neustadt, iar împăratul, care tocmai se întorcea din Italia, a fost constrâns să cedeze şi, la 4 septembrie 1452, l-a predat pe Ladislau vărului său, Ulrich de Cilli. Ordinele maghiare au salutat cu însufleţire evenimentul că, în sfârşit, ţara avea un rege legitim. Cu toate că restituirea nu a fost completă, deoarece Sfânta Coroană, oraşul Sopron şi cetăţile ocupate în 1445, cu titlu de zălog, au rămas şi pe mai departe în posesia lui Frederic.

Eliberarea lui Ladislau a creat baza legală pentru îndelung aşteptata consolidare a situaţiei politice interne. Din 1439, pentru prima dată, ţara avea din nou un cap încoronat, recunoscut de toţi ca fiind legitim. În ciuda declaraţiei ordinelor din 1440, şi încoronarea a fost considerată legală, de aceea nici nu s-a mai pomenit de reînnoirea ei. Viitorul mod de guvernare şi clarificarea situaţiilor apărute în vremuri tulburi au fost dezbătute de baroni la Viena, iar deciziile luate au fost legiferate în ianuarie 1453, de dieta din Bratislava. Trecutul a fost uitat: regele i-a amnistiat pe toţi aceia care, pe vremuri, alături de Vladislav, au luat armele împotriva lui. În relaţiile de stăpânire au luat ca bază *statu quo*-ul, anulând toate scrisorile de donaţii, atât ale lui Vladislav I, cât şi ale Elisabetei. Moşiile baronilor erau întărite cu donaţii noi, socotite valabile. Fiecare şi-a primit răsplata, independent de apartenenţa partinică şi, în interesul împăcării generale, guvernul a sacrificat o bună parte a domeniilor regale existente încă din punct de vedere legal, care în 1439 sau mai târziu, sub formă de zăloguri, respectiv prin ocupare, au ajuns în mâini private. Ca şi în anii precedenţi, s-a proclamat demolarea fortăreţelor ridicate în mod ilegal şi restituirea bunurilor străine ţinute sechestrate. S-au restabilit organele guvernamentale care au încetat să mai existe după 1439: cancelaria mare, în frunte cu noul cancelar general, cardinalul Dionisie Szécsi, cancelaria secretă, condusă de un partizan al lui Ioan de Hunedoara, episcopul orădean Ioan Vitéz, care a devenit renumitul umanist, judecătoriile cu prezenţa personală şi specială a

regelui. Prin completarea demnităților de la curte, neocupate de ani de zile, s-a restabilit consiliul regal de odinioară, totodată, cel puțin formal, a rămas neatinsă noua instituție consolidată în vremea stărilor: dieta.

Deocamdată, schimbarea nu a atins raporturile puterii reale, adevăratul conducător al regatului rămânând Ioan de Hunedoara. La sfârșitul anului 1452 a trebuit să renunțe la demnitatea de regent, fiind recompensat însă în toate modurile posibile. A primit titlul de „căpitan suprem al țării", a păstrat cetățile regale și veniturile domeniilor lor. Din acelea trebuia să predea anual regelui numai 24.000 de florini, pentru cheltuielile de întreținere a curții. A obținut o poziție privilegiată printre cele mai ilustre familii ale statului. Ladislau i-a dăruit districtul Bistriței, al sașilor ardeleni, și i-a acordat, lui și urmașilor săi, titlul de „comite perpetuu al Bistriței" (*perpetuus comes Bistriciensis*). Până atunci, titlurile nobiliare ereditare nu au fost cunoscute în Ungaria. S-a întâmplat mai demult ca unii nobili, din părțile vestice ale țării, urmând exemplul german, să se intituleze „conți"; dar acest fapt, în afară lor înșiși, nimeni nu-l mai lua în seamă. Numai regiunea Zagorje și titlul de comite cu care se asocia, pe care familia Cilli a primit-o de la Sigismund, a fost ceva ce se asemăna cu titlul german de conte (*Graf*). Se poate presupune că pe când a obținut privilegiul de „conte perpetuu", Ioan de Hunedoara a fost îmboldit de dorința de a asigura familiei sale un rang asemănător cu cel al familiei Cilli, dacă nu chiar unul mai deosebit.

În anii care au urmat, Ioan de Hunedoara s-a izolat treptat. Tendințele lui autoritare nedisimulate l-au condus pe un drum pe care nici prietenii lui nu au fost capabili să-l urmeze. În cercurile nobililor din estul țării avea și pe mai departe partizani, dar dintre baroni, numai câțiva îi mai erau loiali. Printre ei Mihail Ország de Gut, viitorul palatin, și tânărul Sebastian Rozgonyi. Chiar și Újlaki s-a îndepărtat de el și, cu toate că nu au rupt legăturile în mod deschis, el s-a alăturat ligii baronilor care, în frunte cu Cilli, Garai și judele regal Ladislau Pálóci, și-au propus drept scop restabilirea autorității curții regale. Abia voalat, liga era îndreptată împotriva lui Ioan de Hunedoara. Ea a fost înființată în septembrie 1453 și reînnoită în anul 1455. Un semn și mai elocvent decât îndepărtarea lui Újlaki a fost întoarcerea împotriva lui Ioan de Hunedoara a episcopului de Oradea, Ioan Vitéz. Acesta a fost un funcționar al cancelariei, cultivat și talentat, căruia i se poate atribui un rol decisiv în elaborarea ideologiei mișcării stărilor. Mai întâi a fost partizanul entuziast al partidului „național", apoi al lui Ioan însuși care, în 1445, l-a făcut episcop, încredințându-i și educația fiului său, Matia. Îndrumarea diplomației guvernatorului, în bună parte îi revenea lui și numai datorită autorității lui Ioan de Hunedoara a obținut, în 1453, demnitatea de cancelar de taină. În această calitate și el a apreciat ca fiind misiunea sa consolidarea puterii centrale, ajungând astfel în conflict cu protectorul său. Atitudinea lui Vitez semnalează în mod clar că, față de anii 1440, conjunctura politică s-a schimbat semnifica-

tiv. Acum, când principiile parlamentare ale guvernării au fost asimilate la curte, a dispărut opoziția de odinioară între partidul „regal" și cel „național". Acesta din urmă și-a pierdut caracterul național și dintre partizanii rămași, tot mai mult se desprindea conturul unei fracțiuni politice, „partidul lui Ioan de Hunedoara". Numitorul comun care-i lega nu mai erau stările, nici interesele „țării", ci ambițiile politice ale unui grup condus de casa de Hunedoara și de adepții ei.

Interesele lui Ioan de Hunedoara și ale curții s-au ciocnit, în primul rând, în privința controlului veniturilor regale și ale castelaniilor. Căci nu putea fi vorba de o putere centrală atâta timp cât de toate acestea dispunea singur Ioan de Hunedoara. La sfatul lui Vitéz, regele a încercat în ianuarie 1454, să convingă dieta ca măcar administrarea veniturilor să i-o retragă căpitanului suprem, însă fără succes. Aceasta deoarece atât timp cât curtea se afla la Viena sau Praga, influența lui Ioan de Hunedoara, acasă, era nelimitată. O oarecare schimbare s-a produs în februarie 1456, când Ladislau al V-lea a sosit, în sfârșit, la Buda. Ioan de Hunedoara a fost nevoit să facă unele concesii și, cu toate că atribuțiile de căpitan suprem și le-a păstrat în bună parte, a renunțat la o parte din venituri și a predat câteva fortărețe, printre care Buda, Trnava și Diósgyőr.

7. *Asediul Belgradului*

Faptul că Ioan de Hunedoara a știut să-și mențină ani în șir poziția cucerită s-a datorat, în bună parte, amenințării mereu prezente a pericolului otoman. După înfrângerea de la Câmpia Mierlei a urmat, mai întâi, o perioadă de acalmie. Sultanul Murad a fost ocupat în altă parte și, în 1450, a încheiat un armistițiu cu ungurii, reconfirmat și de urmașul său Mehmed al II-lea (1451–1481). Curând însă s-a văzut că venirea la tron a lui Mehmed a deschis epoca unei noi expansiuni a otomanilor, mai reușită decât toate cele precedente, ale cărei prime semne, peste puțin timp, le-a resimțit și Ungaria. În 1453 a căzut Constantinopolul, și Mehmed și-a transferat imediat acolo reședința de la Adrianopol. În 1454, expirând pacea de la Oradea, a atacat numaidecât Serbia, iar pe Branković l-a asediat la Smederevo. În 1455 a atacat din nou Serbia, ocupând de data aceasta întreaga țară, cu excepția cetății Smederevo. Ținta campaniei sale din anul următor, 1456, a fost cheia sudică a Ungariei, Belgradul. În astfel de împrejurări, rolul de salvator al țării al lui Ioan de Hunedoara a ajuns iarăși în prim-plan. Oricât de știrbit a fost numele său de odinioară prin înfrângerile suferite, începând cu 1444, o apărare reușită împotriva otomanilor, totuși, numai de la el se putea aștepta.

Pregătirile pentru contraatacul împotriva turcilor au început, pe hârtie, cel puțin, deja în 1453. Imediat după căderea Bizanțului, papa Nicolae al V-lea a anunțat o cruciadă. În 1454–1455 și în dietele Imperiului Romano-German, pe ordinea de zi a apărut chestiunea luptei împotriva otomanilor, cu

toate că nu s-a luat o decizie definitivă. Fireşte, atmosfera de panică cea mai puternică a fost în Ungaria, şi dieta din ianuarie 1454, de la Buda, a încercat prin măsuri de mari proporţii, să mobilizeze o armată naţională. A dispus insurecţia generală a nobilimii şi a reînnoit instituţia *militia portalis*, din epoca lui Sigismund. Potrivit planului, după o sută de case de iobagi trebuia să se mobilizeze patru arcaşi călări şi doi infanterişti, ceea ce depăşea orice măsură anterioară. Dar ofensiva plănuită nu a avut loc. În 1454, numai Ioan de Hunedoara, a intrat în Serbia, cu o oaste mai mică, şi, la Kruševac, a zdrobit trupele lăsate în urmă de sultan. Planurile au continuat şi în 1455, dieta a stabilit o taxă extraordinară, dar altceva nu s-a întâmplat. Noul papă, Calixt al III-lea (1455–1458), a impulsionat iarăşi problema războiului împotriva turcilor. El a mobilizat întreaga putere a bisericii în interesul unei noi cruciade. Apelul său către prinţii Europei nu a fost auzit, în schimb a reuşit să trezească, în multe locuri, entuziasmul mulţimilor. Ajutorul cel mai mare l-a primit de la franciscani, care au pus întreaga capacitate de convingere a predicatorilor lor populari în slujba „războiului sfânt". În urma zelului lor, în vara lui 1456, un mare număr de cruciaţi, mai cu seamă germani şi cehi, s-au adunat în preajma Vienei, gata să pornească împotriva „necredincioşilor".

Această oaste l-a întâlnit pe sultan care, la 4 iulie, a început lupta pentru cucerirea Belgradului[8]. Ioan de Hunedoara, ajutat de Giovanni da Capestrano, a organizat cu succes apărarea cetăţii şi a adunat o armată importantă în apropiere. Sub influenţa discursurilor lui Capestrano s-au adunat 25–30.000 de cruciaţi, „ţărani, meşteşugari, oameni săraci". Ofensiva generală a turcilor s-a spulberat la 21 iulie, iar a doua zi au fost înfrânţi şi în luptă deschisă de către cruciaţi. Sultanul s-a întors acasă cu ruinele armatei sale şi cu amintiri atât de nepieritoare, încât nici el, nici urmaşii săi, timp de 65 de ani, nu au mai încercat un atac de asemenea proporţii. Victoria a avut un mare răsunet şi în lumea occidentală. Papa a declarat ziua Schimbării la faţă a Domnului (6 august), când a primit vestea, zi de sărbătoare obligatorie pentru toată creştinătatea. El a dispus mai dinainte ca, pentru a-i impulsiona pe soldaţi, în fiecare zi, la prânz, să se tragă clopotele, dar bula papală a devenit publică doar în zilele de după victorie, de aceea ea a rămas în conştiinţa comună ca fiind dată în amintirea acesteia.

Victoria le-ar fi oferit maghiarilor un bun prilej pentru contraatac, căci în spatele frontului erau adunate forţe importante. Aceasta însă nu a avut loc, deoarece în rândurile cruciaţilor mocnea răzvrătirea. În timpul luptelor deja crescuse iritarea împotriva „puternicilor", care au rămas departe de câmpul de luptă. Iar după victorie, agitaţia a devenit atât de puternică, încât Ioan de Hunedoara şi Capestrano au găsit că este mai bine să dizolve oastea. Niciunul

[8] Ediţia engleză menţionează că opiniile privind efective militare otomane oscilează între 60–70.000 de oameni (n. ed.).

dintre ei doi nu i-a supraviețuit mult victoriei. Deja la 11 august, Ioan de Hunedoara a căzut victimă epidemiei de ciumă care a izbucnit în tabără, iar la 23 octombrie l-a urmat și Capestrano.

Poziția lui Ioan de Hunedoara, împreună cu ambițiile și vicleniile, dar, se pare, fără talentul său, a fost moștenită de fiul său cel mare, Ladislau, în vârstă de 23 de ani. În decurs de câteva zile s-a aflat în conflict cu regele și cu tutorele lui, Ulrich de Cilli, care i-au cerut să le predea cetățile și veniturile regale care au rămas în seama lui. Cilli și-a arogat titlul de căpitan suprem al țării și, cu regele în fruntea trupelor cruciate străine care au sosit între timp, s-au retras împreună spre sud, ca să preia Belgradul și celelalte cetăți de graniță sau, la nevoie, să le asedieze. Ca să-și mențină poziția, Ladislau de Hunedoara a optat pentru un gest foarte riscant. La dieta de la Futog a mimat supunerea. Apoi, pe Ladislau al V-lea, împreună cu Cilli, despărțiți de suitele lor, i-a atras la Belgrad, unde a pus să fie asasinat contele, la 9 noiembrie 1456, iar pe rege l-a luat în grija sa. Împreună cu prizonierul său a plecat la Timișoara, și-a luat titlul de căpitan suprem, iar de la rege, înainte de a-l elibera, a stors jurământul că nu va avea de suferit pentru moartea lui Cilli.

După toate semnele, Ladislau de Hunedoara a calculat greșit posibilele consecințe ale acțiunilor sale. Asasinatul fără precedent i-a îndepărtat pe toți de el, cu excepția celor mai devotați partizani ai săi. Nu numai adversarii fostului comandant de armată, cum a fost Garai, dar și prietenii lui, ca Újlaki, ba chiar și partizanii săi devotați, ca Ország, toți au fost de acord că fiul lui Ioan de Hunedoare trebuie frânat în acțiunile sale. Perfidiei i-au răspuns cu perfidie și, împreună cu regele, care s-a dovedit un excelent simulant, au reușit să-l facă pe opozantul lor să se simtă în siguranță. La 14 martie 1457, când Ladislau și fratele său mai mic, Matia, în vârstă de 14 ani, se aflau la Buda, i-au prins, iar în ziua următoare au luat sub pază și pe adepții lor. Consiliul regal s-a transformat imediat în tribunal care i-a condamnat pe Hunedoreni pentru trădare, crimă de lezmajestate și infidelitate. Ladislau a fost decapitat, la 14 martie, în piața Sf. Gheorghe. Tovarășii lui au fost amnistiați, iar pe Matia, regele l-a luat cu sine în Boemia.

Nici conduita energică nu a adus cu sine liniștea așteptată. Ca răspuns la execuție, Hunedorenii, fiind în posesia uriașei averi familiale, s-au răzvrătit fățiș. În fruntea lor se afla mama lui Matia, Elisabeta Szilágyi și fratele ei, Mihail. Trupele regale erau conduse de Újlaki și de Jiškra. Luptele au durat luni de zile, dure, dar nedecise. Ele au luat sfârșit numai atunci când a sosit vestea că în ziua de 23 noiembrie 1457, Ladislau al V-lea a murit pe neașteptate, la Praga. Neavând urmași, țara a rămas din nou fără rege.

XIX. Matia de Hunedoara (1458–1490)

Prin moartea lui Ladislau al V-lea, tronurile Ungariei şi Boemiei au rămas vacante. Moştenitori legitimi ar fi fost doi: Cazimir al IV-lea, regele Poloniei, şi William, duce de Saxonia-Weimar, soţii celor două surori ale lui Ladislau. Însă ducele nu a ridicat pretenţii asupra moştenirii, iar suveranul polon a fost împiedicat să o facă, de războiul în care era angajat cu ordinul cavalerilor teutoni. Pe linie masculină, cea mai apropiată rudenie a lui Ladislau era împăratul Frederic al III-lea, care a şi preluat imediat Austria, dar asupra celorlalte ţări ale regelui decedat, afară de faptul că se afla la el Sfânta Coroană, nu avea niciun drept plauzibil.

1. *Consolidarea*

Dieta trebuia să decidă soarta tronului. Practic, un singur candidat putea fi luat în discuţie: Matia de Hunedoara, care se afla la Praga. Orice altă alegere ar fi însemnat continuarea războiului civil. Candidatura lui Matia era sprijinită nu numai de cardinalul Carvajal, trimisul papei Calixt al III-lea în Ungaria, dar şi de însuşi arhiepiscopul Szécsi. Palatinul Garai a promis şi el sprijinul său, cu condiţia ca fiica lui să devină soţia lui Matia.

În dieta de la Pesta, din ianuarie 1458, nobilii au fost invitaţi să apară fiecare personal, ceea ce a făcut ca influenţa partidului Hunedorenilor să prevaleze. Szilágyi s-a prezentat în fruntea a 15.000 de adepţi, a căror prezenţă i-a impresionat pe baronii adunaţi în cetatea de la Buda. După ce i-a asigurat că viitorul rege nu se va răzbuna pentru executarea fratelui său, a ajuns cu ei la înţelegere, şi a doua zi, la 24 ianuarie, pe Dunărea îngheţată, o mulţime entuziastă l-a aclamat ca rege pe Matia. Totodată, Szilágyi şi-a arogat titlul de guvernator pe timp de cinci ani, iar imediat, prin intermediul câtorva legi elaborate în mare grabă, a declarat că garantează în totalitate libertăţile nobilimii.

Gheorghe Poděbrad, guvernatorul Boemiei, putea fi mulţumit de evoluţia evenimentelor din Ungaria, căci, indirect, ele facilitau alegerea lui însuşi ca rege. De îndată, fără ezitare, l-a eliberat pe Matia, după ce şi-a logodit fata cu el, şi l-a obligat la o taxă de răscumpărare de 60.000 de florini, pe care însă a remis-o ca dotă a fiicei sale. Noul rege a ajuns la Buda, la 14 februarie, şi în biserica Sfintei Fecioare a fost aşezat pe tron, în mod solemn. Coroana lipsind, încoronarea nu a avut loc deocamdată.

Dacă se poate da crezare unui horoscop de mai târziu, Matia avea atunci 15 ani. Ca factor politic, desigur, nimeni nu l-a luat în considerare, cel puțin deocamdată, cu atât mai puțin Szilágyi. De aceea a fost o mare surpriză când, după câteva săptămâni, el a preluat întreaga inițiativă. La sfârșitul lui iulie, deja l-a înlocuit pe Garai din demnitatea de palatin, cu Mihail Ország, prietenul tatălui său. Totodată, a suprimat regența, încercând mai întâi să-l despăgubească pe unchiul său prin comitatul Bistriței. După ce acest demers nu a reușit, la 8 octombrie l-a arestat, ținându-l sub pază aproape un an. Începând de atunci și până la moarte, nu a mai lăsat din mâini guvernarea țării. A acționat cu aceeași fermitate, rapiditate și determinare, atât acasă, cât și în politica externă. Numai datorită acestor însușiri a reușit ca regatul său, care, de la moartea lui Sigismund, trecea dintr-o criză într-alta, să devină în câțiva ani, din nou, o mare putere a Europei Centrale.

Cea mai urgentă misiune a sa a fost recâștigarea coroanei și legitimarea domniei. În acest sens, imediat după urcarea pe tron a început negocieri cu Frederic al III-lea, dar eforturile lui au rămas sterile timp îndelungat, din cauza condițiilor grele puse de împărat. Situația s-a complicat prin faptul că, la începutul lui 1459, Garai, împreună cu alți magnați din vestul Ungariei, au încercat să-l propună candidat la tron pe Frederic, iar la 17 februarie, i-au jurat credință, în castelul de la Güssing. Însă, după ce majoritatea baronilor i s-au alăturat, Matia i-a înfrânt repede pe rebeli. Între timp Garai a murit, iar el s-a împăcat cu văduva lui. Papa Pius al II-lea, care dorea să reînceapă cruciada împotriva otomanilor, se străduia să grăbească pacea între Matia și Frederic. Acordul a luat ființă numai peste ani, în aprilie 1462, pe acesta întemeindu-se pacea definitivă pe care trimișii lui Matia au ratificat-o, la 19 iulie 1463, la reședința împăratului de la Wiener Neustadt. Matia a recăpătat Sfânta Coroană, dar a trebuit să plătească 80.000 de florini, precum și alte concesii importante. Împăratul, care l-a adoptat ca fiu, și pe care de-atunci înainte trebuia să-l numească tată, putea să păstreze titlul de rege al Ungariei, pe care-l purta din 1459, precum și teritoriile maghiare pe care le avea în posesie, cu excepția orașului Sopron. Pe deasupra, împreună cu urmașii săi, a obținut dreptul de moștenire la tronul Ungariei, dacă lui Matia nu i s-ar fi născut moștenitori pe linie masculină. Toate acestea nu erau potrivite pentru a face să înceteze definitiv adversitatea dintre Frederic și regele maghiar, dar, pentru câțiva ani, a normalizat relațiile dintre ei.

Pacea cu Frederic a avut avantajul de a facilita consolidarea internă a țării. Piedica principală pentru aceasta, a fost dintru început, Jiškra și mercenarii săi cehi, care dominau ținuturile din nordul țării. Multă vreme, Jiškra nu a fost dispus să-l recunoască pe Matia ca rege al său și a încercat mai întâi să-l ajute la candidatură pe Cazimir al IV-lea, apoi, când aceasta nu i-a reușit, i s-a alăturat lui Frederic. Matia a început operațiunile militare împotriva lui încă în aprilie 1458, însă din cauza numeroaselor fortificații nu putea avansa decât cu

paşi mărunţi. La sfârşitul anului 1461, după ce a câştigat de partea sa Košice şi celelalte oraşe regale, a reuşit să cureţe de mercenari mai multe comitate. Au mai rămas să fie cucerite Špiš şi Zvolen, ceea ce însă era inutil, deoarece acordul semnat cu Frederic prevedea şi dezarmarea lui Jiškra. Rămas singur, conducătorul mercenarilor s-a supus, în mai 1462, la Vác. I-a predat lui Matia cetăţile sale, primind ca despăgubire două domenii de pe râul Mureş[1] şi 25.000 de florini. De atunci, talentul militar şi l-a pus în slujba regelui şi, în preajma lui 1470, a murit ca un aristocrat maghiar respectat. Depunerea armelor de către Jiškra nu a însemnat pacificarea imediată a Ungariei de nord. Cu toate că majoritatea luptătorilor săi au fost angajaţi de rege, unele grupuri de mercenari au mai făcut ravagii timp de ani de zile. Ultimul a fost nimicit de Matia însuşi la Kostol'any, pe râul Váh (comitatul Nitra), în 1467, iar pe conducătorul lor, Jan Švehla, împreună cu cei 150 de oameni ai săi, i-a executat prin spânzurătoare.

Cealaltă regiune care trebuia consolidată a fost Slavonia, unde dispariţia casei de Cilli, la sfârşitul lui 1456, a lăsat un vid de putere. Factorul hotărâtor, condotierul ceh al contelui Ulrich, pe nume Jan Vitovec, fusese numit ban de către Ladislau al V-lea. Cu aprobarea lui Frederic, a pus mâna pe majoritatea domeniilor familiei Cilli din Slavonia. Matia a fost nevoit să ia act de această situaţie şi, în 1463, nu numai că l-a confirmat pe Vitovec în demnitatea sa de ban, dar l-a făcut comite perpetuu de Zagorje. În schimb a obţinut un partizan fidel, cu ajutorul căruia a pus mâna pe restul moştenirii familiei Cilli. În felul acesta, începând cu sfârşitul anului 1465, situaţia Slavoniei se putea spune că era stabilă.

2. *Pericolul otoman şi încoronarea*

Între timp, pericolul otoman creştea văzând cu ochii. Mehmed al II-lea nu a îndrăznit să atace Ungaria, dar pe vasalii ei din Balcani îi suprima sistematic. Prima a fost Serbia care, de la campaniile otomane din 1454–1455, şi-a redus considerabil suprafaţa şi, după moartea lui Branković (1456), s-a învrăjbit şi în interior. Profitând de această situaţie şi de criza din Ungaria, în vara lui 1458, sultanul a ocupat mai întâi Golubac, iar în 29 iunie, reşedinţa princiară din Smederevo. Ca entitate politică, Serbia a încetat să existe, pentru mai multe secole. Familia Branković, cu numeroşii ei supuşi, s-a refugiat în Ungaria, unde regele i-a despăgubit cu moşii, iar cu refugiaţii şi-a completat trupele şi a consolidat paza graniţelor. În 1462 otomanii au invadat Ţara Românească şi l-au alungat pe voievodul Vlad Ţepeş, protejatul maghiarilor. Renumit pentru cruzimea lui (după modelul lui s-a inspirat Dracula), principele s-a refugiat în Transilvania. Mai apoi a trăit la Visegrád, ca prizonier al lui Matia. Muntenia a devenit vasalul de încredere al otomanilor. În vara

[1] Ediţia engleză specifică că cele două domenii erau castelaniile de la Şoimoş şi Lipova (n. ed.).

anului 1463, i-a venit rândul Bosniei unde, printr-o campanie-fulger, Mehmed l-a prins şi l-a decapitat pe regele Ştefan Tomašević, transformându-i ţara într-o provincie otomană. Ultima care a ajuns sub stăpânire turcească în 1466, a fost Herţegovina, provincia lui Sandalj Hranić.

Înaintarea otomană a distrus sistemul statelor-tampon, instituit odinioară de Sigismund. Începând cu anii 1460, de-a lungul întregului hotar sudic, de la Omiš, pe coasta Adriaticii, până la Turnu-Severin, de la Dunărea de Jos, garnizoanele maghiare şi otomane se priveau ochi în ochi. Matia nu avea posibilitatea să oprească evoluţia nefavorabilă a evenimentelor. În primii ani, politica internă a ţării nu-i permitea să mobilizeze forţe importante. Iar din eşecurile tatălui său a învăţat că trebuia să evite, cu orice preţ, confruntarea directă cu oştile sultanului. Politica lui otomană de mai târziu s-a întemeiat tot pe acest precept. De aceea, prima dată a intervenit după căderea Bosniei, dar numai după retragerea trupelor sultanului. În toamna anului 1463 a făcut tentative de reocupare a ţării. A fost necesar însă un asediu de trei luni al fostei reşedinţe regale, cetatea Jajce, reuşind să o ocupe abia la Crăciun. Începând de atunci şi până în 1527, cetatea cu împrejurimile şi cu vreo duzină de fortăreţe mai mici a rămas unul din bastioanele defensive de graniţă ale maghiarilor, pătruns adânc în teritoriul otoman. În vara anului 1464, Mehmed al II-lea a încercat să o recucerească. A bombardat cetatea timp de 43 de zile, însă la apropierea lui Matia s-a retras. Atunci a ajuns în stăpânirea maghiarilor Srebrenik şi încă vreo câteva cetăţi. Nu s-a reuşit însă ocuparea cetăţii Zvornik. Mai mult decât atât, pe drumul de întoarcere, regele a avut mari pierderi.

Prima şi cea mai critică perioadă a domniei lui Matia a luat sfârşit odată cu încoronarea din 29 martie 1464. În dieta ţinută atunci, la Székesfehérvár, regele a reconfirmat solemn legea din 1351, a lui Ludovic cel Mare, care cuprindea şi Bula de Aur, precum şi decretul lui Sigismund din anul 1435. Şi-a confecţionat o pecete dublă şi i-a obligat pe toţi cei care au primit donaţii de la el însuşi sau de la Ladislau al V-lea, să prezinte scrisorile de donaţie spre a fi reconfirmate cu noua pecete. Păstrarea acesteia şi a peceţii secrete i-au fost încredinţate arhiepiscopului de Kalocsa, Ştefan Várdai, şi lui Ioan Vitéz, care aveau titlul de „cancelar suprem şi secret", dar conducerea propriu-zisă a cancelariei îi aparţinea lui Várdai. O reformă importantă a avut loc şi în administrarea judiciară. În locul judecătoriilor cu prezenţă regală, de mai multe ori transformate, s-a înfiinţat un tribunal general central, cu competenţă asupra întregului regat şi al cărui judecător, începând cu anii 1470, avea titlul de „locotenent al prezenţei regale personale" (*personalis praesentiae regiae locumtenens*) sau mai simplu, în maghiară, „personalul" (*személynök*).

Ceremonia încoronării a încheiat, simbolic, perioada stabilizării, însă nu a pus capăt mişcărilor opoziţiei. Reforma impozitelor, aplicată cu trei ani mai târziu, a stârnit nelinişte, în primul rând în Transilvania, unde noua metodă de impozitare introdusă a fost încriminată în mod deosebit. La 18 august

1467, cele „trei naţiuni" au format la Cluj-Mănăştur, o alianţă formală împotriva regelui şi i-au ales drept conducători pe cei trei voievozi în funcţiune: Ioan Szentgyörgyi, fratele acestuia, Sigismund, şi Bertold Ellerbach. Matia a venit imediat la faţa locului şi a pus capăt mişcării în câteva săptămâni, fără nicio luptă[2]. La dieta de la Turda, din 3 octombrie, i-a şi judecat pe rebeli. Pe voievozi i-a cruţat, fiindcă nu s-a dovedit că au participat la conspiraţie, însă cu atât mai dur a fost cu capii nobilimii. Execuţiile au durat săptămâni la rând, iar regele, generos, împărţea adepţilor săi bunurile confiscate de la rebeli. De îndată ce a terminat cu revolta, s-a îndreptat spre Moldova, pentru a-l constrânge pe domnitorul Ştefan cel Mare la supunere. Cu toate că la 15 decembrie 1467, la Baia, a fost înfrânt şi a trebuit să se retragă, este semnificativ pentru victoria sa deplină din Transilvania că nici acel eşec nu a reuşit să-i clatine poziţia.

3. *Cucerirea Moraviei şi Sileziei*

După consolidarea graniţei sudice şi pacificarea Transilvaniei, ambiţiile lui Matia s-au îndreptat definitiv spre nord-vest şi vest. S-a declarat adeptul, până la moarte, al luptei împotriva turcilor, singurul apărător al creştinătăţii. Aceasta a fost numai propagandă politică, pentru a-şi păstra sprijinul material al Sfântului Scaun şi al Veneţiei, precum şi simpatia prinţilor europeni. În realitate, s-a limitat să respingă incursiunile otomane sau să le reprime. Modificarea liniei de hotar nu figura în planurile sale, pentru aceasta apreciind, pe bună dreptate, ca fiind prea puţine puterile sale. În corespondenţa sa nu contenea să accentueze că, „singur", este neputincios în faţa sultanului. Deoarece pentru menţinerea domniei avea nevoie de succese politice, iar armata, de asemenea, trebuia să fie ocupată, şi-a îndreptat acţiunile în altă direcţie. După cum a scris biograful său Bonfini: „Spre a putea domni acasă în pace, a stârnit războiul în străinătate"[3]. Prima ţintă firească ce i s-a oferit a fost Boemia.

Pe Matia, ideea războiului cu cehii l-a preocupat de mai multă vreme, probabil de când au încetat legăturile de rudenie cu regele Gheorghe. Tânăra sa regină, Ecaterina Poděbrad, cu care s-a căsătorit în 1461, a decedat cu puţin timp înainte de încoronare, în urma unei febre puerperale. Nici până atunci relaţiile lui Matia cu socrul său nu au fost din cele mai armonioase, fiindcă acesta l-a preferat întotdeauna pe Frederic al III-lea, când firesc ar fi fost să se alieze cu ginerele său. Această atitudine a regelui se explică prin faptul că el era capul sectei eretice „a potirului" şi, din această cauză, atât faţă de supuşii şi vecinii săi catolici, cât şi faţă de papă, avea nevoie de bunăvoinţa împăratului. Ce-i drept, utilizarea potirului laic a fost consfinţită prin pactul încheiat la conciliul din Basel, însă Sfântul Scaun dădea tot mai multe semne că doreşte

---

[2] Cercetările de ultimă oră indică existenţa unor confruntări armate, în sudul provinciei (n. ed.).

[3] Ut domi quiete viveret, foris bellum alebat; *Bonfini* IV. 40 (IV, 3, 3) = *Kulcsár* 777.

să-şi revizuiască punctul de vedere exprimat mai devreme. Mercenarii cehi care rătăceau prin nordul Ungariei au oferit şi ei prilej de frecuşuri între Matia şi Poděbrad. Regele ceh nu avea nicio tangenţă cu ei, totuşi îi simpatiza.

Pretextul pentru o intervenţie armată în Boemia a fost furnizat de papa Paul al II-lea care a decis, în sfârşit, să rezolve problema husită. La sfârşitul lui 1466, consistoriul papal l-a declarat eretic pe Poděbrad, l-a privat de tron şi a declarat cruciada împotriva lui. Magnaţii catolici din Boemia şi Moravia, încurajaţi de atitudinea papei şi displăcându-le tendinţele centralizatoare ale domnitorului lor, au început să caute un candidat la tron. Primul ar fi fost Cazimir al IV-lea al Poloniei, acesta însă a fost repede înlăturat de Gheorghe, care a declarat că el l-a ales ca urmaş al său în Boemia, pe Vladislav, fiul lui Cazimir. După ce şi margraful de Brandenburg a refuzat invitaţia, s-au îndreptat spre regele maghiar, pe care, dintru început, Sfântul Scaun l-a recomandat atenţiei lor. Pentru Matia, care scrisese Romei încă din 1465 că este gata să lupte pentru cauza creştinătăţii „fie împotriva cehilor, fie a turcilor"[4], invitaţia a venit tocmai la momentul potrivit. Dincolo de îndemnul papei şi al magnaţilor cehi, l-a stimulat la atac şi atitudinea lui Frederic. La începutul lui 1468, când guvernatorul Moraviei, Victorin Poděbrad, fiul regelui Gheorghe, a atacat Austria, împăratul l-a chemat într-ajutor pe „fiul" său. Firește, Matia s-a arătat gata să intervină. La 31 martie 1468, i-a declarat război lui Victorin. Astfel a început războiul îndelungat pentru coroana Boemiei.

Timp de trei ani, Matia însuşi a condus operaţiunile militare, obţinând succese rapide chiar de la început. Limpezind situaţia în Austria, a invadat cu trupele sale Moravia şi, deja în 1468, a cucerit o mare parte din Silezia. În iunie a intrat în Brno, înfometând, după un asediu lung, fortăreaţa Spielberg, ce domina oraşul. În februarie 1469, Poděbrad aproape că a reuşit să schimbe cursul evenimentelor. Din punct de vedere militar şi-a adus adversarul într-o situaţie nefavorabilă, obligându-l la negocieri. Dar în timp ce se desfăşurau toate acestea, adepţii lui Matia pregăteau alegerea lui ca rege, ceea ce s-a şi întâmplat la 3 mai 1469, la Olomouc (Olmütz). Războiul s-a reaprins, dar Matia era deja în superioritate. În iulie l-a făcut prizonier pe Victorin. În primăvara anului 1470, printr-o ultimă campanie, şi-a definitivat stăpânirea asupra Moraviei.

4. *Războaiele cu Polonia şi Austria*

Cu toate că, în acel moment, Matia stăpânea cea mai mare parte a ţărilor supuse coroanei boeme, lupta nu s-a încheiat nici pe departe. Succesele lui au stârnit anxietate printre toţi vecinii lui, astfel că, foarte curând, au început să se distingă contururile unei coaliţii austro-ceho-polone. Relaţiile lui cu

[4] Sive ergo in Bohemos, sive in Turcos opus est, ecce Mathias simul et Hungaria ... apostolice sedi et vestre beatitudini devote manet; Mátyás levelei I. 114.

Frederic s-au deteriorat încă din 1469, când pentru prima dată au năvălit trupe otomane în provinciile Habsburgilor. Împăratul l-a acuzat pe Matia că îi lasă să treacă nestânjeniți prin țară și că ajută în taină stările rebele ale Stiriei. Matia a răspuns revendicând sprijinul material ce i-a fost promis pentru războiul cu Boemia. Cei doi suverani s-au întâlnit la Viena, în februarie 1470, spre a clarifica neînțelegerile, însă la sfârșitul discuțiilor dezacordul dintre ei a devenit și mai evident.

În martie 1471 a murit Poděbrad. Potrivit testamentului său, ca urmaș a fost ales Vladislav, fiul de 15 ani, al lui Cazimir al IV-lea. Prin aceasta, Polonia a devenit direct interesată în războiul pentru tron din Boemia. Curând războiul s-a transferat în Ungaria, unde s-a organizat o nouă mișcare pentru răsturnarea lui Matia. De data aceasta, în frunte cu arhiepiscopul Ioan Vitéz, sprijinit de vărul său, Ioan Csezmicei, episcop de Pécs, poet umanist renumit, cunoscut sub numele de Janus Pannonius, precum și alți câțiva baroni. Conspiratorii au luat legătura cu Cazimir al IV-lea și i-au oferit tronul Ungariei pentru unul din fiii săi, numit tot Cazimir. Prințul polon a organizat imediat o intervenție militară, dar, între timp, Matia a reușit să devină stăpân pe situație. La dieta din septembrie, nu numai că stările generale l-au asigurat de sprijinul lor, ci și înalții prelați și majoritatea baronilor. Prințul Cazimir a fost constrâns să părăsească țara încă în decembrie, Vitéz s-a supus, iar Janus a fugit. Domnia lui Matia a redevenit la fel de solidă ca și mai înainte.

Eșecul încercării polone a fost urmat de armistiții și de tratative de pace, de-a lungul cărora Matia a avut sprijinul substanțial al Sfântului Scaun. Negocierile au început să aibă efect în 1474. În februarie a fost încheiată pacea definitivă cu Cazimir al IV-lea, ratificată și de dieta maghiară, în aprilie. Între timp, Vladislav, aflat la Nürnberg împreună cu împăratul Frederic, l-a convins pe acesta să încheie o alianță, în felul acesta frângându-se hegemonia maghiară. Firește, Cazimir s-a alăturat coaliției și, în octombrie, a invadat Silezia cu o oaste uriașă, unindu-se cu Vladislav. Matia aștepta atacul în spatele zidurilor de la Wrocław, după ce, în prealabil, a pustiit întreaga regiune. Din acest motiv, aliații, după ce în octombrie au asediat Wrocław, curând au început să sufere de foame și au fost constrânși să ceară un armistițiu, în ciuda superiorității lor numerice. Prin armistițiul încheiat la 8 decembrie 1474, care urma să fie valabil până la 23 mai 1477, luptele pentru moștenirea țărilor boeme au luat sfârșit. Primele tratative s-au derulat la Brno, între trimișii lui Matia și Cazimir. În urma lor s-a săvârșit partajul. Regele maghiar le-a ratificat, cu puține modificări, în 30 septembrie, iar la 21 iulie 1479, la Brno, a fost semnat solemn, în prezența celor doi regi. Vladislav Jagello urma să primească doar Cehia, iar cea mai mare parte a celorlalte provincii, respectiv Moravia, Silezia și Lausitz, rămâneau în posesia lui Matia. După moartea lui Matia, Vladislav avea dreptul să le răscumpere în schimbul a 400.000 de florini. Titlul de rege al Boemiei aveau dreptul să-l poarte amândoi și Matia era obligat să i se adreseze

astfel rivalului său, atâta timp cât în tratat nu figura altfel. Cu puţin timp mai devreme, la 2 aprilie 1479, s-a născut şi tratatul de pace polono-maghiar. Începând de atunci şi până la moartea lui Matia, pacea celor trei ţări nu va mai fi periclitată.

Cu atât mai mult s-au deteriorat relaţiile maghiaro-austriece, mai cu seamă după ce consilierul de taină al lui Matia, arhiepiscopul de Esztergom, Ioan Beckensloer, a fugit în Austria, în 1476, oferindu-şi serviciile împăratului. Atâta timp cât mai erau şanse pentru o alianţă cu Jagellonii, Frederic era de partea lor şi, în iunie 1477, l-a declarat pe Vladislav rege legitim al Boemiei şi principe elector al Imperiului. Matia a atacat imediat Austria, a asediat Viena şi, în decembrie 1477, l-a forţat pe împărat să accepte pacea în termenii propuşi de el. Împăratul l-a recunoscut şi pe Matia drept rege al Boemiei, obligându-se să-i plătească o sută de mii de florini de aur ca despăgubiri de război. Totuşi, pacea nu a fost trainică. Frederic a refuzat să plătească, străduindu-se concomitent să obţină pentru Beckensloer arhiepiscopia de Salzburg. Regele maghiar, vrând să-l împiedice cu orice preţ, a ocupat în 1480 cetăţile din Stiria ale arhiepiscopiei. După ce, totuşi, Beckensloer a devenit arhiepiscop, războiul a fost de neînlăturat. În ianuarie 1482, Matia a început asediul celei mai importante cetăţi de frontieră, Hainburg, iar în aprilie i-a declarat şi formal război lui Frederic.

Deşi a accentuat că îl atacă în calitatea lui de arhiduce de Austria şi nu de împărat, în fapt, războiul s-a purtat între Ungaria şi Imperiu. Cu toate că de partea lui Frederic, participau la lupte şi trupe ale imperiului, Matia a avut tot timpul superioritatea militară. Nu a avut loc nicio luptă deschisă, dar cele mai importante cetăţi, multe din ele, după un asediu de luni de zile, au căzut, pe rând. În septembrie 1482, Hainburg a ajuns în mâinile maghiarilor, în decembrie Kőszeg, în 1484, Bruck şi Korneuburg, lângă Lajta, peste doi ani. La 29 ianuarie 1485, regele maghiar a împresurat Viena, silind-o, la 1 iunie, să se predea. La 17 august 1487, a capitulat şi reşedinţa imperială Wiener Neustadt. Armistiţiul încheiat la Sankt Pölten, în 16 decembrie 1487, a lăsat în posesia lui Matia Austria de Jos şi Stiria, cu excepţia câtorva cetăţi.

Frederic nu a încercat noi atacuri, iar la moartea lui Matia, regatul se întindea de la Bautzen, la Belgrad şi de la Enns, la Braşov. Însă succesele militare spectaculoase nu au putut face să se uite că, de departe, cel mai important aspect al politicii externe maghiare, anume apărarea împotriva otomanilor, a devenit o problemă de rang secund.

5. *Ungaria şi Imperiul Otoman*

Relaţiile lui Matia cu sultanul erau schimbătoare şi nici pe departe nu se poate spune că ar fi fost în stare permanentă de război. Corespondenţa diplomatică cu papa şi cu prinţii creştini par să lase bănuiala că, tot timpul,

Matia ar fi considerat ca primă sarcină a sa lupta împotriva otomanilor. Dar scrisorile tocmai de aceea au fost scrise, ca să lase această impresie. „Otomanii sunt inamicii noştri eterni", spunea mereu regele maghiar şi reamintea fără încetare că regatul său este „bastionul şi pavăza întregii creştinătăţi". Sloganurile lui se potriveau cu retorica politică a vremii, căci nici Occidentul nu ducea lipsă de planuri grandioase. Experţi din Roma, Veneţia şi de aiurea au tot apreciat decenii la rând, în modul cel mai serios, posibilităţile unei cruciade imense, şi au elaborat planuri de luptă în care regelui maghiar îi revenea rolul conducător. Aceste planuri nu au fost nici măcar o clipă puse în practică. Realitatea era mult mai complicată şi se pare că aspecte importante ale ei au rămas o enigmă chiar şi pentru cei mai bine informaţi dintre contemporani.

În cei zece ani care au urmat războiului bosniac din 1464, nu s-a ivit ocazia unei confruntări mai serioase turco-maghiare, cu toate că pe atunci, între anii 1463 şi 1479, Veneţia a purtat războiul cel mai sângeros cu Imperiul Otoman, iar Matia era socotit printre aliaţii ei. Însă graniţa sudică a Ungariei era atât de liniştită încât, o vreme, nu s-a auzit nimic, nici chiar despre obişnuitele incursiuni de jaf ale turcilor. Când au reînceput, ţinta lor nu a fost regatul maghiar, ci Imperiul şi Veneţia. În 1469, pentru prima oară, trupe otomane sosite din Bosnia au devastat Carniolia şi Carinthia, iar până în 1490, alte zece atacuri au fost îndreptate către provinciile Habsburgilor. Trupe otomane au apărut frecvent pe teritoriul Republicii veneţiene, în Istria şi Friuli. Pentru a-şi atinge ţinta, atacatorii trebuiau să treacă neapărat prin Croaţia şi Slavonia, amândouă aparţinând coroanei maghiare, care au fost de fiecare dată şi în mod surprinzător, cruţate. Deci nu a fost lipsită de raţiune acuzaţia ce i s-a adus lui Matia că, dezminţindu-şi sloganurile războinice, a pactizat cu sultanul. În 1465 şi 1468, o delegaţie otomană a venit în Ungaria cu propuneri de pace. Şi cu toate că, potrivit versiunii oficiale, au fost refuzaţi de fiecare dată, este mult mai plauzibilă presupunerea, că în ambele cazuri, s-a încheiat o pace secretă care, până în 1473, a fost continuu prelungită. Împăratul nutrea bănuiala, probabil întemeiată, că în schimbul păcii, Matia le-a asigurat trupelor otomane liberă trecere spre provinciile Austriei.

După o perioadă de pace relativ lungă, legăturile turco-maghiare s-au deteriorat în mod vizibil, pentru câţiva ani. La sfârşitul lui 1473, în vremea unei victorii decisive asupra sultanului turcmen Uzun Hasan, Mehmed a refuzat, în mod cu totul neaşteptat, să prelungească pacea cu Matia. Se pare că o consecinţă a acestui refuz a fost incursiunea pe care a efectuat-o, la începutul lui 1474, Ali, bei din Smederevo, mai temerară decât oricare alta de până atunci. El a pătruns adânc în interiorul ţării şi în ziua de 8 februarie a incendiat Oradea. Apoi, cu 16.000 de prizonieri s-a retras nevătămat. Ca răspuns, Matia s-a aliat cu inamicul său de mai înainte, Ştefan, domnitorul Moldovei, trimiţându-i trupe auxiliare comandate de Blaziu Magyar, voievodul Transilvaniei. În ianuarie 1475, în lupta de la Vaslui, aliaţii au anihilat pur şi simplu oastea

beglerbeiului de Rumelia. Regele, nefiind mulţumit numai cu această victorie, la sfârşitul anului, a asediat cetatea Sabac, aflată pe ţărmul sudic al râului Sava, capturând-o la 15 februarie 1476, după şase săptămâni de asediu. Sabac era o fortăreaţă simplă din lemn, construită de turci cu câţiva ani în urmă. Ocuparea ei nu însemna o victorie importantă, dar propaganda maghiară s-a străduit să o prezinte ca fiind astfel. A luat fiinţă şi o scriere epică eroică despre „Lupta de la Sabac" care, întâmplător este cea mai veche lucrare de acest gen, care ni s-a păstrat. Matia a plănuit să ocupe cetatea Smederevo, mult mai puternică, construind în apropierea ei, în vederea acestui scop, forturi din lemn[5]. Dar înainte de a apuca să-şi ducă planul la îndeplinire, sultanul a apărut în mare grabă şi le-a distrus. Totodată, Mehmed a încercat să constrângă la supunere şi Moldova, în vara lui 1476, însă deoarece domnitorul a evitat ciocnirea decisivă, a părăsit ţara fără să-şi fi împlinit gândul. În urma acestor fapte, liniştea s-a reinstalat temporar, iar Matia, din scrisorile pe care i le-a adresat, a început să-i vorbească sultanului despre „pace reciprocă şi bună prietenie"[6].

Ultimele conflicte mai importante turco-maghiare din timpul vieţii lui Matia au fost cele dintre anii 1479 şi 1481. În 1479, Transilvania şi sudul regiunii transdanubiene au fost atacate simultan, deşi până atunci nu avuseseră parte de incursiuni de jaf. Trupele care au devastat Transilvania au fost nimicite la 13 octombrie, lângă Orăştie[7], de voievodul Ştefan Bátori şi Paul Kinizsi[8], comitele de Timiş. În 1480, Croaţia a fost prădată de turcii care se întorceau acasă din Stiria. Ca replică, Matia l-a trimis în Serbia pe Kinizsi spre a o pustii, pe când el însuşi a invadat Bosnia, în noiembrie, părrunzând până la Sarajevo. Contraatacul sultanului a fost împiedicat de moartea sa, survenită în 1481, iar urmaşul său, Baiazid al II-lea, a fost cu mult mai puţin combativ. După ciocniri mai mărunte, în octombrie 1483, a încheiat pace cu regele maghiar, pentru cinci ani, pe care a prelungit-o, în 1488, cu încă doi. Ceea ce nu l-a împiedicat să reglementeze relaţiile cu Moldova. În 1484, au căzut două puncte de sprijin ale voievodatului, Chilia şi Cetatea Albă (Belgorod, Ackerman), iar voievodul Ştefan a fost constrâns să-i plătească sultanului un tribut simbolic.

Deşi ataca rar, Matia a acordat o atenţie cu atât mai mare defensivei împotriva turcilor. Urmând măsurile luate de Sigismund, el a alcătuit sistemul cetăţilor de frontieră din sudul ţării, care a dăinuit până în anii 1510. A

---

[5] Acestea, ca şi cea de mai sus, nu fuseseră, efectiv, din lemn, ci din lemn şi pământ (n. ed.).

[6] De pace mutua et bona amicitia; Mátyás levelei I. 381.

[7] Numită şi bătălia de la „Câmpul Pâinii", mai exact câmpia Şibotului (în epocă ung. kenyer = pâine) la 15 km est de Orăştie (n. ed.).

[8] În istoriografia românească cunoscut drept „Pavel Chinezul" şi chiar revendicat ca fiind de origine cnezială, deşi originea sa este atât de obscură, încât îngăduie orice fel de speculaţie. Ultimele cercetări tind să-l excludă definitiv din grupul bine conturat al nobilimii de origine românească (n. ed.).

suspendat slujbe de stat care nu-şi aveau justificarea: în 1462, comitatul secuiesc (definitiv în 1468), unificându-l cu demnitatea de voievod al Transilvaniei, iar banatul slavon l-a ataşat banului croat, în 1476. În 1478 a abolit banatul de Mačva căruia, demult deja, nu-i aparţineau nici cetăţi de frontieră, nici teritorii. În schimb, a restaurat guvernarea militară unitară a comitatelor sud-estice: în 1479 i-a dat comitelui de Timiş titlul de „căpitan suprem al ţinuturilor sudice" şi i-a încredinţat comandamentul tuturor cetăţilor de frontieră, de la Belgrad, până la Turnu-Severin. Pentru acoperirea cheltuielilor, l-a autorizat să încaseze taxa anuală a 14 comitate din sud. Din aceşti bani, în afara soldei pentru paza cetăţilor, se plătea cavaleria uşoară recrutată dintre sârbii care veneau să se stabilească acolo şi care, de la Sigismund încoace, şi-a luat numele de *husar* (semnificaţia originară a cuvântului în limba sârbă este „soldat jefuitor"). Mai multe mii de ţărani, majoritatea tot sârbi, au primit scutire de taxe în schimbul serviciului militar. Aceşti aşa-numiţi „vojniki" (voinici, luptători) aveau un statut asemănător cu cel al soldaţilor din paza de frontieră din secolele XVIII–XIX. Serviciul de pază a frontierelor a fost completat cu unităţi navale, înzestrate cu arme uşoare, numiţi *nazadistae* (luntraşi). Cetăţile cele mai expuse atacurilor au fost organizate în districte (căpitănii) cu centrele în Turnu-Severin, Belgrad, Sabac, Srebrenik şi Jajca. Comandanţilor acestora, începând cu anii 1480, li s-a dat titlul de „bani", dar nu erau consideraţi printre baroni, deoarece primii patru erau subordonaţi căpitanului de Timiş, iar cel din Jajce, banului croat.

6. *Armata şi finanţele*

Formele tradiţionale ale organizării militare au rămas şi pe mai departe. În primul rând, aşa-numitele *banderia*, alcătuite din prelaţi şi baroni care au avut un rol important, până la capăt, în războaiele regelui. Începând cu 1454 s-au făcut câteva încercări de a reînfiinţa *militia portalis*, dar nucleul armatei era deja format din mercenari. Matia a fost unul dintre primii suverani europeni care au avut în permanenţă sub arme un număr important de mercenari. Primele unităţi mai mari, în 1462, au angajat oameni de-ai lui Jiškra pe care i-a ţinut tot timpul ocupaţi. Numărul lor a crescut mai cu seamă în timpul războaielor din Boemia şi Austria. Potrivit însemnărilor lui Bonfini, în 1487, în timpul trecerii în revistă a trupelor, la Viena, regele a numărat 20.000 de soldaţi din cavaleria grea şi opt mii de pedeştri. Cu toate că printre aceştia erau şi alte formaţii, se pare că măcar jumătate erau mercenarii regelui. Aceste trupe, sau o parte din ele, au devenit cunoscute sub denumirea de „Armata neagră". Printre membrii ei, pe lângă cehi, se aflau germani, ba chiar şi maghiari, de asemenea şi printre ofiţerii lor, dar majoritatea căpitanilor erau, fără îndoială, străini, ca Jan Haugwitz, František Hag, Jan Zelený şi alţii. Armata era completată şi de o artilerie considerabilă.

Această armată de mercenari, condusă de Matia cu mână de fier, şi-a dovedit de nenumărate ori eficacitatea în războaiele cu Boemia şi Austria, întreţinerea ei însă a constituit o grea povară pentru trezorerie. Solda lunară a unui soldat din cavaleria grea era de cel puţin trei florini, iar a unui pedestraş doi florini, ceea ce înseamnă că menţinerea sub arme a unei armate de zece mii de soldaţi pretindea minimum 2–300.000 de florini, anual. Se mai adăugau cheltuielile de întreţinere a cetăţilor sudice de frontieră, care şi pe vremea lui Sigismund fuseseră considerabile. Evident că soldaţii, deseori, nu-şi primeau solda. De aceea, pe timp de război erau constrânşi să trăiască din jafuri. Această soluţie se pare că a funcţionat bine, până au fost războaie, căci nu s-a auzit de nicio răscoală pentru solde restante.

Resursele tradiţionale ale regatului nu ar fi fost suficiente nici măcar pentru plata parţială a soldelor. În 1454, toate încasările lui Ladislau al V-lea de-abia s-au ridicat la peste 250.000. Din acest motiv, Matia a acordat mare atenţie reformei finanţelor. În 1467, a numit vistier un comerciant evreu, botezat, din Viena, Ioan Ernuszt (alias Hampó), care, foarte curând, a ajuns să administreze singur toate veniturile, atât cele regulate, cât şi cele extraordinare. Se pare că atunci, pentru prima dată, vistieria a reuşit să aibă o evidenţă sistematică a tuturor intrărilor şi ieşirilor şi să alcătuiască un fel de buget rudimentar. Cu asentimentul regelui, Ernuszt a introdus un dinar nou, stabil, din care o sută de bucăţi echivalau cu un forint de aur. Tricesima a numit-o „vama coroanei" (*vectigal coronae*), anulând prin aceasta scutirile anterioare.

Cea mai potrivită metodă de a spori veniturile trezoreriei s-a dovedit a fi impunerea extraordinară a iobăgimii. Deja din 1458, Matia recurgea la ea în fiecare an. Impozitul extraordinar era substanţial mai important decât beneficiul de 20 de dinari al cămării. Unitatea de măsură era gospodăria (*porta*) iobagului. În general, avea o valoare de cinci ori mai mare, cam un florin de fiecare *porta*. În 32 de ani s-a încasat de 43 de ori, căci în unii ani s-a perceput de două ori. De aceea, sarcina anuală de impozitare era, în general, cam 1,32 florini de aur, deşi beneficiul cămării (*lucrum camerae*) a încetat în 1467, mai exact s-a contopit cu impozitul devenit sistematic pentru o familie. Deoarece într-o gospodărie (*porta*), de cele mai multe ori, trăia mai mult decât o familie, Matia a încercat ca noul impozit să nu fie plătit de câte o gospodărie, ci de fiecare familie. Această măsură însă, precum a demonstrat-o răscoala ordinelor din Transilvania, a provocat o asemenea înverşunare, încât regele a apreciat că este mai înţelept să renunţe la ea.

Despre veniturile regale s-au păstrat mai multe evaluări ale epocii, dintre care cea mai exactă pare a fi cea a trimisului din Neapole, pe nume Fontana, din anul 1476. În total, dincolo de impozitul pe gospodărie (*porta*), regelui îi reveneau cam 250.000 de florini în general, anual. Mai întâi erau 80.000 din sare, 60.000, din baterea de monedă, din tricesimă 50.000, şi de la oraşe (împreună cu impozitele saşilor ardeleni), 47.000. La sfârşitul domniei lui Sigismund, cum s-a văzut, în ţară erau 400.000 de gospodării. În 1494/95,

cam 265.000. În vremea lui Matia se pot considera ca existente cel puțin 300.000, ceea ce, socotind 1,32 florini impozit pe gospodărie (*porta*), face cam 400.000 de florini. Deci, venitul total anual al regelui oscila în jur de 650.000 de florini, în funcție de câte gospodării au fost taxate în țară și dacă impozitul a fost perceput o dată sau de două ori. Spre comparație, se poate menționa că venitul Imperiului Otoman, în 1475, a fost de 1.800.000 de florini de aur.

7. *Susținătorii regelui*

Stabilitatea domniei lui Matia, după 1471, se explică prin venitul aproape de două ori mai mare decât cel al lui Sigismund, din care putea să-și întrețină o armată permanentă, precum și prin succesele pe planul politicii externe. Felul în care a reușit să construiască un regim politic surprinzător de trainic, este mult mai greu de aflat.

Firește, dintru început, politica lui s-a sprijinit pe rudele și familiarii casei Hunedorenilor. Dintre acestea, frații Szapolyai[9] au avut rolul cel mai proeminent. Emeric a fost marele vistier al lui Matia între anii 1460–1464, în 1464 a devenit guvernatorul Slavoniei, Croației și Bosniei, iar în 1487, palatin fiind, a decedat. Fratele lui, Ștefan, s-a distins în calitate de căpitan suprem în războiul împotriva lui Jiškra. În 1464, regele le-a donat regiunea Špiš, redobândită împreună cu cetățile și orașele ei, excepând Levoča, care a rămas oraș regal. Totodată, i-a investit cu titlul de comiți, distincție pe care, în afara ei, nu au mai primit-o decât Mihail Szilágy, Jan Vitovec și Nicolae Újlaki. Și mai târziu i-a copleșit cu donații, cu toate că fidelitatea lui Emeric s-a clătinat de mai multe ori, așa încât, la sfârșitul domniei, Ștefan Szapolyai, guvernatorul de atunci al Austriei, a fost al doilea mare nobil al țării.

Cariera celorlalți favoriți ai lui Matia nu se poate compara cu cea a fraților Szapolyai, de aceea se crede că pe aceștia îi lega de casa de Hunedoara vreo relație familială deosebită, poate vreo origine nelegitimă. Însă regele, întocmai ca pe vremuri Sigismund, era bucuros să se sprijine pe adepții lui personali, repartizându-i în pozițiile-cheie și se străduia sistematic să le consolideze ascensiunea pe plan social. Din donațiile lui, mulți au obținut averi aristocratice, în aceste decenii: în primul rând verii săi, frații Pongrác din Dengeleg, și frații Geréb din Vingard, precum și unii familiari de mai înainte ai lui Ioan de Hunedoara și fiii acestora, ca banul Ioan Tuz, voievozii Blaziu Magyar și Nicolae Csupor sau comitele de Timiș, Petru Szokoli. Unii s-au ridicat la rangul de baroni, fiind înainte comandanți militari sau condotieri. Astfel au fost Vuk Branković, fugit din Serbia, și care a obținut titlul de despot, frații sârbi Jakšić, banul Ladislau Egervári, apoi primul căpitan suprem de Timiș,

[9] Îndeobște, istoriografia românească folosește apelativul „Zapolya", care, după cât se pare, nu este cel corect (n. ed.).

Paul Kinizsi, de origine umilă. Ioan Ernuszt, banul Slavoniei şi iniţiatorul reformelor financiare, a putut să lase urmaşilor săi numeroase domenii. Dintre magnaţi, un rol important în procesul de stabilizare l-au avut aliaţii tradiţionali ai partidului Hunedorenilor. Aşa a fost voievodul Sebastian Rozgonyi, decedat de tânăr (înrudit cu regele prin soţia sa). Mai târziu, Ştefan Bátori, care, din 1471, a fost jude regal, iar din 1479, şi voievod al Transilvaniei, s-a ridicat în timp la rangul de al treilea nobil al ţării, în ce priveşte averea sa.

Dar regele a fost mult mai circumspect în a-şi baza domnia exclusiv pe sprijinul rudelor şi adepţilor săi. De la început a devenit evident că domnia sa nu înseamnă dominaţia partidului Hunedorenilor, ci doreşte să se sprijine în mod egal pe fiecare grupare a baronilor. Dintre foştii aliaţi ai tatălui său, Nicolae Újlaki şi-a păstrat până la moarte autoritatea şi banatul de Mačva. Pe lângă aceasta, în 1464, Matia l-a făcut baron de Teočak, iar în 1471 i-a conferit titlul de „rege al Bosniei". Mihail Ország a funcţionat până la moartea sa, timp de 26 de ani, ca palatin. Ladislau Pálóci, ales jude regal în 1446, a rămas în această funcţie până la sfârşitul vieţii, în 1470. Regele i-a tratat cu deosebită consideraţie pe cei mai înverşunaţi duşmani de odinioară ai familiei sale, poate, pentru că strădaniile lor de a consolida puterea centrală coincideau cu propriile lui intenţii. Cardinalul Szécsi a rămas mare cancelar până în 1464. Ioan Rozgonyi, unul din cei mai decişi adepţi ai Habsburgilor, a fost, timp de 11 ani, *magister tavarnicorum* şi a murit în 1471, având calitatea de jude regal. Este caracteristic faptul că regele l-a ales ca sfetnic principal şi ca mare cancelar, totodată şi de taină, cu puteri depline (alături de Ioan Vitéz, apoi ca succesor al său) pe Ştefan Várdai, arhiepiscop de Kalocsa, care, pe vremuri, a fost adeptul devotat al lui Ladislau al V-lea. Pentru acesta şi nu pentru Vitéz, a obţinut pălăria de cardinal. Pe puternicii fraţi Szentgyörgyi, care au fost adepţii lui Frederic al III-lea, i-a îndatorat cu demnitatea de voievozi ai Transilvaniei. Desigur, datorită acestei politici circumspecte, ori de câte ori domnia îi era în pericol, baronii i s-au alăturat în unanimitate, în 1459, ca şi în 1467; de asemenea, şi cu prilejul conspiraţiei lui Vitéz, din anul 1471.

Unul din factorii importanţi ai stabilităţii regimului a fost controlul asupra veniturilor prelaţilor, pe care Matia l-a exercitat tot timpul cu fermitate, referindu-se la dreptul său de protector suprem. Alegerile din capitluri ce se ţineau mai înainte, oricum formal, au încetat încă din 1458, iar în ce priveşte persoana episcopului decidea singur domnitorul şi-şi ducea la îndeplinire voinţa chiar şi în opoziţie cu papa. Acest lucru s-a dovedit nu odată a fi dificil. În anul 1486, când Matia a avut ideea să-l propună ca arhiepiscop de Esztergom, pe nepotul reginei Beatrix, Ippolito d'Este, în vârstă de şase ani, Inocenţiu al VIII-lea a fost stupefiat şi a scris că este „un lucru nemaiauzit" ca biserica Ungariei să fie condusă de un copil „aproape sugar"[10]. Regele a rămas

[10] Nimis quippe absurdum est ... ecclesiam huiusmodi, uti etiam quamcumque aliam, puero et ipsi infanti committere; *Theiner* II. 509.

însă de neînduplecat şi, până la urmă, papa a cedat. Ippolito, care mai târziu a ajuns cardinal, s-a întors acasă încă tânăr fiind şi a trăit, până la moartea sa, din 1520, la Ferrara, în parte din veniturile din Ungaria, pe care i le administrau funcţionarii săi italieni.

Alte conflicte nu au prea fost, deoarece regele maghiar se bucura de bunăvoinţa cu totul specială a Sfântului Scaun şi numirile pe care le făcea întotdeauna primeau, până la urmă, asentimentul său. Candidaţii săi au fost, în parte, fraţii sau fiii baronilor preferaţi. Majoritatea însă erau simpli clerici care s-au distins în calitate de diplomaţi, experţi în finanţe sau angajaţi ai cancelariei. Au fost printre ei şi câţiva străini, ca Ioan Beckensloer din Silezia, Ioan Filipec din Moravia sau italianul Gabriele Rangoni, precum şi câţiva copii talentaţi de ţărani sau de orăşeni, ca arhiepiscopul de Kalocsa, Gheorghe Handó, şi urmaşul său, Petru Váradi, Urban Nagylucsei, episcop de Győr, apoi de Eger şi urmaşul său, Toma Bakócz, care şi-a schimbat mai târziu, în 1497, episcopia din Eger, cu arhiepiscopia lui Ippolito, din Esztergom. Având în vedere toate acestea, este de înţeles că regele se bucura de sprijinul fără nicio reţinere al prelaţilor săi, pe lângă cel al baronilor.

Cu aceeaşi fermitate a confirmat Matia dreptul de revenire în stăpânirea coroanei a anumitor domenii. În Ungaria, pentru ultima dată în timpul domniei lui a funcţionat pe deplin principiul potrivit căruia proprietăţile familiilor stinse fără urmaşi pe linie masculină vor reveni regelui, fără nicio restricţie, iar acela dispunea de ele după aprecierea sa. S-a întâmplat ca, din lipsă de moştenitori de sex masculin, o serie întreagă de mari averi să devină disponibile: cea a familiei Szécsényi (1460), o ramură Bebek (1469), Cudar (1470), Kórógyi (1472), Maróti (1476), Martin Frangepán (1479) şi Marcali (1487). În 1481 a murit fără urmaşi Job Garai, fiul palatinului Ladislau, unul din cei mai mari nobili ai ţării. Nu au avut moştenitori: Mihail Szilágyi, executat de turci în 1460, voievodul Nicolae Csupor, căzut în războiul cu polonii, în 1474, care stăpânea, printre altele, şi posesiunile Kórógyi rămase libere. În validarea dreptului de revenire, ca în atâtea alte situaţii, domnia lui Sigismund pare să-i fi servit de model lui Matia. Dar semnificativ este, pentru schimbarea realităţilor, acesta din urmă a avut nevoie, uneori, de o atitudine mai energică. Când a murit Rozgonyi, în 1459, apoi Paul Bebek, în 1469, a trebuit să ameninţe cu asediul pentru a le convinge pe văduve să-i predea cetăţile.

Domeniile regale disponibile pentru donaţii au avut şi alte proveniente. Înainte de toate, era vorba despre uriaşa avere a Hunedorenilor care, în 1458, s-a contopit cu domeniul coroanei, regele recurgând frecvent la ea spre a-şi răsplăti adepţii, mai cu seamă în primii ani ai domniei. Atunci a înfiinţat în cetatea de la Buda oficiul de *provizor*, căruia, cu timpul, i-a supus un număr tot mai mare de domenii. În 1459, a sechestrat bunurile rămase în Ungaria ale despoţilor sârbi, foarte întinse, sub pretextul că au fost neloiali cu prilejul căderii cetăţii Smederevo în mâinile otomanilor. În 1458 şi 1462, numeroase

domenii ale cehilor din nordul țării au intrat în posesia lui, dintre care o parte nu a mai fost restituită vechilor stăpâni. După înfrângerea răscoalei din 1467, a confiscat averea familiei Losonci și a multor altor nobili ardeleni. În 1474 a recâștigat o serie de domenii din nordul țării de la stăpânii lor poloni, printre ele comitatele Orava și Liptov. O parte din acestea le-a obținut contra unor plăți în bani.

8. *Regele și dieta*

Pe lângă atitudinea sa fermă și fără compromisuri, sprijinul unanim al prelaților și al baronilor a fost forța care l-a ajutat pe Matia în primii ani, cei mai grei, ai domniei sale. În primul rând, s-a străduit să câștige fidelitatea lor, căci orașelor, care oricum erau aliatele lui firești, le-a acordat relativ puțină atenție. A încercat să țină în frâu nobilimea. Evenimentele care au avut loc după moartea lui Sigismund au arătat clar, că piedica principală în calea consolidării puterii regale sunt dietele. Nu era posibil să le ignore, dar a mări intervalele dintre ele și a le limita câmpul de activitate, era posibil. Între 1458 și 1476 regele a ținut 15 diete, așadar de-abia a fost vreun an în care să se fi amânat. De atunci și până la decesul său, se cunosc mult mai puține, în 13 ani, doar cinci, ceea ce indică scăderea simțitoare a influenței stărilor. Și mai mult reiese aceasta din componența dietelor, din desfășurarea lor și din legile promulgate.

Dietele, conform intențiilor regelui, erau dominate de baroni și nu de către nobilimea de rând. De altfel, lui Matia i s-a pus în vedere la prima ocazie, în iunie 1458, că trebuie să țină aceste adunări anual, în ziua de Rusalii, cu participarea fiecărui locuitor al țării[11]. Cerința nu a fost respectată. Dimpotrivă, întotdeauna a discutat cu delegații comitatelor și numai ca o excepție, după 1464, de două ori, a consimțit ca nobilimea să fie convocată personal. Între 1464 și 1490, orașele au fost invitate o singură dată să participe, preferând să discute cu ele la întruniri separate. Această evoluție a lucrurilor i-a mulțumit pe orășeni, deoarece participarea la diete, fără ca ei să aibă posibilitatea vreunei intervenții, li se părea mai degrabă o povară. Ordinele erau reprezentate în primul rând de baroni, în al doilea rând de câțiva nobili din comitate, iar deciziile luate erau rezultatul dezbaterilor dintre rege și aceste grupuri.

În afară de tradiție, convocarea sistematică a dietei era motivată, mai cu seamă, de necesitatea supunerii la vot a impozitului „extraordinar". În schimbul aprobării, stările și-au exprimat obișnuitele pretenții: regele să păstreze intacte privilegiile nobilimii, să recurgă la insurecție armată numai în caz de pericol extrem, să nu dea nici slujbe, nici moșii străinilor. Matia a acceptat aceste condiții, dar ele au rămas, în bună parte, literă moartă. Se pare că era dispus să primească tot ce i se punea în față, dar reținea numai ceea ce i

[11] *DRH* II. 103.

se părea lui acceptabil. Cel mai bun exemplu este chestiunea impozitelor. Încă în 1458 a jurat că niciodată nu le va cere locuitorilor țării și iobagilor lor niciun fel de „impozit nejustificat", în afară de beneficiul cămării[12], reiterând mereu această promisiune. Totuși, a impus mereu populația cu impozite, uneori fără consimțământul dietei, numai prin hotărârea consiliului regal. După consolidarea puterii regale l-au preocupat și mai puțin stările. În 1475, ele nu îndrăzneau decât să solicite „majestății sale" ca, pe viitor, să nu-i pedepsească cu impozite, angajându-se în schimb să se înroleze în armată, „dacă trebuie și dacă nevoile țării o cer"[13]. Matia însă avea nevoie de bani, nu de servicii militare, fără nicio valoare. Iar în 1478 a obținut până și votul, nu pentru un an, ci pentru șase, privind impozitul de un florin pe fiecare gospodărie (*porta*).

Cu trecerea anilor, puterea regelui a devenit tot mai nelimitată, guvernarea sa tot mai autocratică. Deciziile cele mai importante erau luate de el însuși, împreună cu consilierii săi, iar stările, inclusiv baronii, nu aveau altceva de făcut decât să ia act de ele. Și el, ca odinioară Sigismund, se referea bucuros la „plenitudinea puterii" lui, trecea, după bunul său plac, peste legile aprobate chiar de el însuși, nedându-se în lături nici de la alte acte despotice. S-a întâmplat și mai înainte că l-a pălmuit pe arhiepiscopul Vitéz, mai apoi nimic nu l-a mai putut stăpâni. În 1484, l-a întemnițat pe cancelarul suprem și secret, Petru Várdai, arhiepiscop de Kalocsa, și nu l-a eliberat nici după insistențele papei. În 1487, același lucru i s-a întâmplat unui alt favorit al său, Nicolae Bánfi, comite de Pojon, care și-a pierdut și numeroasele domenii. În ceea ce privește guvernarea, Matia s-a sprijinit tot mai mult pe curte, adică pe adepții lui personali, decât pe baroni, încredințându-le lor ducerea la îndeplinire a dispozițiilor sale, precum și conducerea comitatelor și a cetăților regale. De prin anii 1460, cei mai distinși membri ai aulei au purtat titlul de *cubicularius*. Referatele privind treburile cancelariei, din anii 1470, au fost întocmite de doi secretari regali (*secretarius*). Totodată, au avut loc și reforme instituționale importante. În dieta din 1486, regele a aprobat un voluminos cod de legi, prin care s-a modernizat administrarea justiției și s-a extins simțitor sfera de influență a tribunalelor comitatense. A abolit instituția palatinatului și a „proclamării" adunărilor, prin trei strigări, care se făceau în târguri, precum și duelurile judiciare, a anulat toate dispensele care limitau competența judecătoriilor. Acum s-a luat acea importantă decizie care dispunea ca vicecomitele să fie ales dintre nobilii mai înstăriți. O altă lege, din 1486, reglementa atribuțiile juridice ale palatinului, sancționând practica potrivit căreia el este a doua persoană în stat după rege, în consecință lui i se cuvine regența în timpul absenței regelui sau minoratului.

În ultimii săi ani, problema succesiunii a fost cea mai importantă pentru rege. De la prima soție nu a avut copii, iar după decesul ei, timp înde-

[12] *DRH* II. 104.
[13] *DRH* II. 224.

lungat nu a găsit o tovarăşă de viaţă potrivită. A făcut mai multe propuneri de căsătorie la curtea lui Frederic al III-lea şi la cea a Jagelonilor, dar a fost respins probabil pentru că originea lui nu li s-a părut corespunzătoare. În felul acesta, a trecut mult timp până a reuşit să se căsătorească a doua oară. În 22 decembrie 1476 s-a căsătorit cu Beatrix, fiica de 19 ani, a lui Ferdinand de Aragon, regele Neapolului, după ce, mai înainte a încoronat-o ca regină. Dar fiindcă regina s-a dovedit sterilă, Matia a fost nevoit să găsească o altă soluţie pentru succesiunea la tron. A avut un singur copil nelegitim, cu o austriacă, născut în 1473. Iniţial, Matia l-a destinat să fie episcop. Dar cu trecerea anilor a devenit tot mai plauzibil că numai micul Ioan „Corvin" va putea continua dinastia Hunedorenilor.

În 1482, regele s-a decis să-l introducă pe copil în arena politică. L-a recunoscut ca fiu al său, în mod festiv, i-a dat titlul de „duce de Liptov" (*dux Liptoviensis*) şi i-a donat numeroase domenii, printre care şi cele mai preţioase piese din moştenirea familiei Garai. În continuare, a utilizat toate mijloacele posibile spre a extinde averea ducelui, fără să se dea în lături nici chiar de la măsuri arbitrare. În 1483, i-a dăruit cetatea Šariš, confiscată mai dinainte de la familia Perényi, în 1484, uriaşa avere a propriei sale mame, Elisabeta Szilágyi, căreia îi aparţineau oraşele şi cetăţile Debrecen şi Mukačeve, în 1487, domniile luate de la Nicolae Bánfi. În 1488, sub acuzaţia de infidelitate, i-a condamnat la pribegie pe Jan Vitovec, împreună cu fiii săi, şi pe prinţul Victorin Poděbrad, iar numeroasele lor cetăţi le-a dăruit tot lui Corvin. Acum a încercat să obţină pentru el mâna Biancăi Sforza de Milano, de unde reieşeau clar intenţiile lui privitoare la moştenirea tronului. În 1489, i-a obligat pe baroni, pe căpitanii cetăţilor regale şi ducale, ca şi pe oraşe, să jure că, în cazul morţii sale, i se vor supune fiului său. Precauţiunile sale s-au dovedit justificate, căci nu peste mult timp a murit. La Viena, unde în ultimii ani ai vieţii sale, a petrecut cu plăcere mult timp, după un banchet, i s-a făcut rău. A murit la 6 aprilie 1490.

Odată cu regele de 47 de ani a dispărut de pe scena politică a Ungariei medievale ultima mare personalitate regală. Trecând în revistă întreaga lui carieră, se vede că modelul pe care a încercat să-l urmeze nu a fost tatăl său, ci Sigismund. Nu a putut să-l cunoască personal pe predecesorul său imperial, şi-a format însă o imagine clară din cele ce a aflat despre el de la educatorul său, Ioan Vitéz, sau de la palatinul Mihail Ország. Imperiul lui Sigismund, care a cuprins mai multe regate, prestigiul său internaţional, autoritatea lui de neclintit şi personalitatea sa dominantă au fost unităţile de măsură după care Matia a încercat să se ghideze. Aşa se explică politica faţă de Boemia, Austria şi Turcia, ca şi conduita sa de acasă, interpretarea autocratică a puterii regale care amintea foarte clar pe cea a lui Sigismund. Pentru a-l urma cât mai îndeaproape, a făcut încercări de a obţine coroana imperială, cu toate că ştia că acest plan depăşeşte cu mult realitatea.

Fapt este că opera sa, cu excepţia câtorva legi, nu s-a dovedit trainică. Cuceririle sale s-au pierdut aproape în câteva săptămâni şi nici din autoritatea

lui regală nu le-a rămas nimic urmaşilor. Totuşi, extraordinarul său talent politic şi militar este de netăgăduit. Copil fiind, se poate spune, lăsat singur, s-a aflat în fruntea unui regat dezorganizat, în plină criză. A murit în schimb ca domnitor temut şi respectat al unui mare regat. Cu toate acestea, nu realizările sale politice dovedesc cel mai bine maiestatea personalităţii sale, ci rolul său de mecenat, atât de mult pomenita Renaştere a epocii lui Matia. O enigmă a istoriei culturii, a cărei explicaţie nu o putem căuta decât în personalitatea deosebită a regelui.

9. *Umanismul şi Renaşterea*

Ioan Vitéz a fost, se pare, cel care i-a inoculat lui Matia sensibilitatea faţă de cultura modernă. Deşi nu a fost niciodată în Italia, episcopul a fost un umanist precoce. Scria foarte îngrijit în limba latină, colecţiona cărţi, iar când a devenit arhiepiscop de Esztergom, în 1467, primul său gând a fost să întemeieze o universitate, la Pojon. Pe nepotul său, Janus, l-a trimis să studieze în 1447 la Ferrara, la vestita şcoală a lui Guarino Veronese. Janus Pannonius a trăit 11 ani în străinătate, în acest timp însuşindu-şi cultura latină şi greacă a epocii, la cel mai înalt nivel. Prin poeziile sale clasice, de o rezonanţă personală, a devenit reprezentantul recunoscut al liricii europene. Revenit acasă, Matia l-a numit mai întâi episcop de Pécs, apoi ban slavon, i-a încredinţat misiuni politice importante. Până prin 1470, colaborarea lor a fost netulburată. Nu se cunoaşte clar motivul care i-a întors împotriva regelui, atât pe Vitéz, cât şi pe Pannonius. Fapt este că, după eşecul conspiraţiei, Pannonius a apreciat că era mai bine să emigreze. În primăvara lui 1472 a decedat, în drum spre Italia, în castelul Medvedgrad, de lângă Zagreb. Biografia lui a fost scrisă de Vespasiano da Bisticci.

Regele a acordat o înaltă apreciere nu numai lui Janus, ci şi manuscriselor. Începuturile bibliotecii sale de mare renume datează din anii 1460. Nu a încetat să o îmbogăţească până la sfârşitul vieţii. Dorea o colecţie în care să se afle întreaga cunoaştere clasică şi modernă a epocii, de aceea căuta sistematic raritătile. A făcut schimb de cărţi cu marele Lorenzo Medici, a fost clientul permanent al librăriei Bisticci din Florenţa, fiind în legătură şi cu alţi colecţionari. Într-o vreme, a avut un atelier de copişti, la Buda compus din 30 de scribi, care lucrau pentru el. Potrivit descrierii arhiepiscopului umanist de Esztergom, Nicolae Olahus, *Bibliotheca Corvina* ocupa două săli ale palatului din Buda, una cu scrierile autorilor greci, iar cealaltă pe cele ale autorilor latini. Astăzi se apreciază, că la moartea regelui, biblioteca avea cel puţin 2.000 de volume, fiind a doua mare colecţie de cărţi a Europei, după biblioteca Vaticanului. Mai târziu, majoritatea acestor volume, splendid legate, s-a pierdut. O parte a ajuns la Istambul, după cucerirea otomană, de unde 18 piese au revenit în ţară, ca un cadou al sultanului, în anii 1869 şi 1877. Astăzi se

cunosc în întreaga lume 216 volume „Corvina" autentice, dintre care o treime se află în Ungaria, restul în diferite colecții din Europa și America.

Construcțiile monumentale, la fel de sofisticate, au fost destinate, ca și biblioteca, pentru a oglindi fastul princiar al lui Matia. Regele, care nu a fost niciodată în Italia, dar, probabil sub influența soției sale, a devenit adeptul celor mai noi curente artistice ale epocii. În 1479 a început transformarea grandioasă a castelului din Buda, prin construirea a două aripi în stil renascentist și o grădină suspendată. Tot în această perioadă s-a îmbogățit și reședința din Visegrád cu elemente renascentiste. Construcțiile au fost conduse mai întâi de Chiementi Camicia din Florența, apoi de Giovanni Dalmata din Trogir. Se spunea, că lucrau pentru Matia celebrități ca Benedetto da Maiano și Filippo Lippi. Planul fântânii ornamentale a palatului din Buda a fost desenat de Andrea del Verrocchio, iar portretul lui Matia a fost pictat de Andrea Mantegna. După câte se știe, aceste opere au fost cele mai timpurii manifestări ale stilului italian de la nord de Alpi.

Operele de artă ale epocii au fost distruse de pustiirile secolelor XVI–XVII și foarte puține dintre ele se mai pot vedea astăzi. Săpăturile arheologice efectuate la Visegrád au scos la lumină unele fragmente din palatul lui Matia, iar din palatul de la Buda, cu prilejul restaurării distrugerilor cauzate de cel de al Doilea Război Mondial, au apărut câteva fragmente de marmură roșie. Dar numai din atât nu ne-am putea face o idee despre ceea ce s-a pierdut. Din fericire, Bonfini ne-a lăsat o descriere detaliată a palatului din Buda, iar un alt umanist, Nicolae Olahus, arhiepiscop de Esztergom, a avut prilejul să vadă și să eternizeze pentru posteritate splendoarea aflată în declin, dar încă strălucitoare, a palatului de la Visegrád.

Regele a încercat să populeze ambianța renascentistă cu oameni de spirit, dar acest lucru nu i-a reușit cum ar fi vrut-o. A dorit să-i aibă în jurul său pe cei mai deosebiți oameni de știință, însă prea puțini au fost cei care s-au lăsat convinși să vină în țara aceasta atât de îndepărtată. O astfel de excepție a fost germanul Regiomontanus, astronomul strălucit al epocii, care deja mai înainte i-a oferit regelui maghiar una din principalele sale opere. A venit la Buda în 1468 și timp de trei ani s-a ocupat cu aranjarea codexurilor grecești. Marii umaniști și-au arătat respectul doar din depărtare și au dedicat regelui operele lor, cum au fost Ficino și Pomponio Leto, iar Poliziano l-a ajutat să achiziționeze noi volume pentru biblioteca sa. Altfel, curtea maghiară a trebuit să se mulțumească cu reprezentanți de rangul al doilea ai culturii italiene, ca Taddeo Ugoleto, Galeotto Marzio sau Antonio Bonfini. Ugoleto a condus biblioteca și a fost educatorul lui Ioan Corvin. Galeotto, care și el a trăit multă vreme la curte, a considerat că misiunea sa este să-l glorifice pe cel al cărui oaspete este, sarcină de care s-a achitat cu cinste și moderație. Bonfini, ultimul sosit, în 1486, a devenit biograful regelui. Lucrarea sa voluminoasă, terminată în 1490, nu descria numai domnia lui Matia, ci întreaga istorie maghiară, de la începu-

turi, rescriind, în stil umanist, cronicile pe care a putut să le utilizeze. Lui i se datorează epitetul de „Corvinus" dat regelui, cunoscut astăzi pretutindeni. Conform obiceiului epocii, el a afirmat că Hunedorenii, în a căror emblemă figurează un corb (*corvus*), se trag din ginta romană străveche a Corvinilor.

Cercul celor câţiva italieni şi alţi venetici străini care se nimereau la curte era completat de numărul restrâns de umanişti autohtoni. Chiar în interiorul palatului erau doar o mână de oameni, mai cu seamă prelaţi, ca vlăstarul aristocratic Nicolae Bátori, educat la Ferrara sau fiul unui simplu târgoveţ, Petru Váradi. Centrul atenţiei epocii era însuşi regele. Matia, pe lângă germană, cehă şi italiană, cunoştea şi limba latină, probabil foarte bine, deoarece Galeotto a notat faptul că, odată, a făcut o greşeală gramaticală. Citea mult şi la masa lui deseori se purtau discuţii elevate, a căror orientare era condusă de el. Prin venirea reginei Beatrix, moda italiană şi alte elemente exterioare s-au înmulţit. Cei din afară au fost nevoiţi să respecte obiceiurile excentrice ale domnitorului şi ale soţiei sale, dar faţă de ceilalţi umanişti nu-şi ascundeau disprețul. Galeotto povesteşte că episcopul Bátori era obiect de amuzament, deoarece era văzut citind mereu.

După cum se poate bănui, curtea renascentistă a lui Matia a fost o insulă mică în mijlocul oceanului unei culturi străine: iniţiativa deosebită a unei personalităţi extraordinare care nu avea nimic comun cu nivelul cultural al elitei şi mai puţin cu al ţării, asupra cărora nici nu a avut vreo influenţă.

10. *Nivelul cultural al nobilimii*

Documentele păcii de la Pojon, din 1491, atestă atitudinea generală a nobilimii. Cei patru baroni care reprezentau ţara, potrivit noii practici răspândite pretutindeni în Europa, ar fi trebuit să semneze documentele. Trei dintre ei nu au ştiut să-şi iscălească numele: Ştefan Bátori, judele regal, Ladislau Ország, marele stolnic, unicul fiu al palatinului de odinioară al lui Matia, şi Ladislau Rozgonyi, marele şambelan. Deşi toţi erau de o vârstă cu regele de cultură renascentistă sau mai tineri decât el, educaţia niciunuia nu a cuprins deprinderea scrisului, fie chiar şi la cel mai elementar nivel. Aceasta se explică prin faptul că nobilimea epocii era de un „analfabetism activ", adică nu numai că nu stăpânea elementele de bază ale culturii scrise, dar nici nu simţea nevoia să şi le însuşească, probabil considerându-le incompatibile cu rangul lor. Aceasta fiind moda în cele mai distinse familii, se poate imagina că nu a fost altfel nici în straturile sociale inferioare. În ce priveşte aristocraţia, deceniile următoare vor aduce o schimbare bruscă în mentalitatea ei, dar alfabetizarea nobilimii va fi un proces mult mai târziu.

În această epocă s-au ocupat cu scrisul numai cei a căror profesiune pretindea acel lucru: pe lângă preoţi, funcţionarii laici ai cancelariilor, judecăto-

riilor, ai comitatelor şi ai locurilor de adeverire. Cultura lor a fost de limbă latină, laică şi în primul rând juridică. Ocupaţia lor era redactarea diplomelor şi a actelor judecătoreşti, instruirea lor şcolară urmărind acest scop. Dacă în această perioadă se poate vorbi de „intelectualitate", prin aceasta se subînţelege un strat subţire de vreo mie de persoane, în majoritate notari. Orizontul spiritual, exigenţele şi mentalitatea lor par să fie reprezentate bine în opera istorică alcătuită, la vremea respectivă, de Ioan Thuróczy, unul din liderii lor.

Thuróczy, mic nobil din comitatul Hont, a lucrat ca notar pe lângă judele regal şi oficiul de autentificări. Spre sfârşitul vieţii, în 1486, s-a ridicat la rangul înalt de jude regal. În această funcţie fiind a scris, la îndemnul şefului şi al colegilor săi, *Chronica Hungarorum*, care a fost tipărită în 1488, concomitent, în Brno şi Augsburg. Lucrarea, nu prea voluminoasă, potrivit titlului ei, a fost compusă în stilul cronicilor. Urmând vechile tradiţii cronicăreşti, autorul le-a contopit într-o singură operă şi a adus, ici-colo, mici îndreptări. El a salvat pentru posteritate *Gesta* despre Ludovic cel Mare, scrisă de Ioan Küküllői, pe care a preluat-o cuvânt cu cuvânt. Cunoştinţele lui despre autorii clasici latini nu au depăşit materia predată în mod obişnuit în şcolile capitulare. Partea independentă a cărţii sale descrie evenimentele de după 1387, pentru care s-a inspirat din documentele găsite în cancelarie, mai cu seamă din memoriile contemporanilor mai vârstnici, de exemplu palatinul Mihail Ország. A făcut observaţii potrivite, dar fără să aibă o inteligenţă remarcabilă, iar simţul său cronologic a fost foarte slab. Calitatea operei sale este mult sub nivelul contemporanilor săi, de exemplu al polonului Jan Długosz sau austriacul Thomas Ebendorfer. Este însă surprinzătoare marea lui naivitate, însoţită de părtinire naţională. Colegii lui au fost, desigur, satisfăcuţi de afirmaţii cum ar fi: maghiarii „depăşesc cu mult pe celelalte naţiuni în vitejie şi virtuţi militare"[14].

În cele din urmă, nu este de mirare că episcopul poet, Janus Pannonius, nu a apreciat prea mult nivelul cultural al patriei sale. Aşa precum o arată rândurile de mai jos[15]:

> Trăind demult într-o regiune latină, versul meu a devenit probabil mai latin,
> dar peisajul barbar, îmi scoate pe gură slove barbare,
> Adu-l aici pe Vergilius: lăuta lui fals va suna;
> sau pe Cicero; aici, marele Cicero va amuţi.
> (Pentru Galeotto din Narn)

[14] Militari prestantia et armorum virtute ceteras nationes longe evadere; *Thuróczy* 23 = *Horváth* 26.
[15] *Janus Pannonius:* The Epigrams, ed. et trad. Anthony A. Barrett. Budapest, 1985, 105 (Ad Galeotum = To Galeotto) trad. Csorba Győző.

XX. Ungaria la sfârşitul Evului Mediu

Domnia lui Matia şi a celor doi urmaşi ai săi, aparţinători dinastiei Jagelonilor (Vladislav al II-lea – 1490–1516, Ludovic al II-lea – 1516–1526) poate fi caracterizată prin două linii de dezvoltare divergente. Pe de o parte, începând cu anii 70, se văd urmele evidente ale unui avânt economic general, concomitent cu ameliorarea condiţiilor de viaţă ale populaţiei. S-ar putea spune că, în ceea ce priveşte nivelul de civilizaţie, înainte de secolul al XIX-lea, Ungaria s-a apropiat atunci cel mai mult de ţările occidentale. Pe de altă parte, în această perioadă se stabilesc definitiv acele hotare care au scindat societatea, pentru secole, în două caste accentuat polarizate: stăpâni de pământuri şi supuşi. Cele două linii de dezvoltare nu au fost independente una de cealaltă. Cu cât era mai evidentă tendinţă proceselor economice în direcţia stabilirii unui echilibru social, cu atât mai conştient se străduia nobilimea să-şi consolideze privilegiile, blocând ascensiunea celorlalte pături ale societăţii, mai cu seamă a acelora ale ţărănimii pe cale de înavuţire. Conflictul, din ce în ce mai pronunţat, a culminat dramatic prin războiul ţărănesc din anul 1514.

1. *Avântul economic*

Deceniile din jurul anului 1500 au prezentat semne evidente de prosperitate economică. Avântul oraşelor din vestul ţării, Bratislava şi Sopron, a stagnat, fiind contrabalansat de dezvoltarea spectaculoasă a economiei părţilor estice ale ţării, mai cu seamă a târgurilor, precum şi a oraşelor Buda şi Pesta. Toate acestea se datorează mai cu seamă transformării radicale a structurii comerţului exterior. În import au dominat în continuare articolele de lux, postavul italian şi occidental, mirodeniile etc., dar ca un semn al creşterii veniturilor populaţiei, a crescut continuu proporţia articolelor ieftine. Un fenomen şi mai important a fost mărirea exportului alcătuit din materii prime autohtone, iar cel târziu către sfârşitul secolului al XV-lea, valoarea lui a depăşit-o pe cea a importului. Producţia de metale nobile a rămas şi pe mai departe considerabilă, florinul de aur maghiar şi-a păstrat prestigiul internaţional, dar locul lui în export a fost ocupat de articole noi, înainte de toate de cupru şi de animale cornute. Creşterea uriaşă a volumului comerţului internaţional ne arată că încasarea tricesimei vamale a crescut de la 20.000 de florini de aur în timpul lui Sigismund, la 50.000 în epoca lui Matia şi încă şi mai mult în vre-

mea Jagellonilor. Cele mai importante drumuri internaționale duceau și pe mai departe spre Imperiul Romano-German, Veneția, Marea Neagră și Cracovia. Dar, spre sfârșitul secolului al XV-lea, a crescut din nou importanța rutei balcanice, iar când nu era război cu sultanul, la Buda apăreau și negustori turci.

Deși avusese antecedente, avântul necunoscut până atunci al mineritului cuprului, a început în anii 1470, având centrul la Banská Bystrica. Inițiatorul a fost un întreprinzător de origine maghiară din Cracovia, Ioan Thurzó, care a aplicat cele mai noi cuceriri ale tehnicii pentru drenarea minelor și cunoștea secretul metodei prin care se extrăgea argintul din cupru. A achiziționat, pe rând, minele cele mai bogate în cupru din Europa și pentru exploatarea lor s-a asociat, în 1495, cu Fuggerii din Augsburg. Noua întreprindere dispunea de un volum de afaceri fără precedent în Ungaria. În decurs de patru ani (până în 1499) firma a investit 277.500 de florini în „întreprinderea comună maghiară"; în timp de 32 de ani (până în 1526) a pus în circulație 42.000 de tone cupru și 84.000 kg de argint, realizând un profit de 869.000 de florini. În anii cei mai buni (1504–1513) profitul anual a fost de aproximativ 60.000 de florini, la care s-a adăugat, începând cu 1498, venitul provenit din baterea monedelor din Kremnica, de la monetăria pe care Thurzó a închiriat-o de la cămară, pentru suma de 14.000 de florini anual.

Concomitent cu recondiționarea minelor, în anii 1470 a început o creștere fără precedent a exportului de bovine spre Imperiul Romano-German și Italia. La începutul secolului al XVI-lea erau mânate spre Austria 8–20.000 de bovine anual și doar cu ceva mai puține spre Veneția. Nici exportul de vin și de piei de animale nu a fost lipsit de importanță, timp îndelungat boul fiind articolul principal de export din Ungaria. În urma avântului economic au profitat mult Buda și împrejurimile, precum și regiunile direct interesate în creșterea bovinelor. Pentru aceasta, cele mai bune condiții le oferea Marea Câmpie ungară, unde nenumărate sate au rămas pustii după năvălirea tătarilor, pășuni imense stăteau la dispoziția întreprinzătorilor. Locuitorii din Debrecen administrau 50.000 de hectare, iar cei din Nagykőrös, 30.000. Capitalul celor interesați în comerțul cu bovine a fost foarte mare. Unii dintre ei duceau la piață zece mii de capete deodată, angajând sute de însoțitori înarmați, specializați în mânarea animalelor, numiți *hajdúk*. Pesta, cel mai important târg de animale, a devenit un centru comercial de importanță națională, iar Szeged a ajuns unul din cele mai populate orașe ale țării.

Acolo unde pământul nu era favorabil creșterii animalelor, producția de vin a avut un rol similar, în primul rând în partea vestică a țării. Vinul maghiar a fost apreciat atât în Boemia, cât și în Polonia, ba chiar și în Brandenburg. Târgurile transdanubiene, din Câmpia Mică și din Hegyalja au prosperat datorită producției de vin. Proliferarea continuă a piețelor și târgurilor a însemnat creșterea puterii de cumpărare a țărănimii, înviorarea comerțului

intern. A doua jumătate a secolului al XV-lea este perioada de înflorire a târgurilor, a unei forme de „urbanizare rurală". Populația satelor tindea spre orașe și târguri și nu au fost rare regiunile unde jumătate sau trei pătrimi din populație s-au concentrat în așezări mai mari. În 1469, 77% din țăranii aparținători cetății Korog (din comitatul Vukovar) trăiau în Osijek (Eszék) și în alte cinci târgușoare, și numai 23%, în 21 de sate aferente domeniului. Și cu toate că cele mai multe târguri au rămas așezări cu aspect rural, la unele dintre ele sunt prezente semnele inconfundabile ale urbanizării: expansiunea breslelor, creșterea numerică a ramurilor meșteșugărești, apariția primelor case de piatră. Vestigii ale unor construcții gotice de atunci mai apar și acum, din când în când, în centrul unor orășele de provincie ca Ráckeve, Gyöngyös sau Pásztó.

2. *Nobilii și țăranii*

Avântul spectaculos al economiei nu a fost urmat de transformări sociale. Structura socială încremenită în sistemul de caste a limitat ascensiunea țărănimii. Natura specifică a posesiunii pământului a fost obstacolul principal al mobilității sociale. În Ungaria nu a existat posesiunea feudală (*seigneurie*), ci proprietatea funciară autentică, ce semnifica mult mai mult decât autoritatea juridică a nobilului asupra supușilor săi. A fi nobil însemna a avea un drept perpetuu și practic inalienabil asupra unei parcele bine definite din teritoriul țării. Aceasta s-a numit „moșie" (*possessio*), dacă trăiau pe ea țărani, și „pusta" (*praedium*, Wüstung), dacă era nelocuită. Începând din secolul al XV-lea, „moșia" era sinonimă cu satul. Fiecare sat era înconjurat de „hotare adevărate și strămoșești", iar tot ceea ce se afla între acele hotare se considera drept „accesoriu" (*pertinentiae*) satului. De aceea, toate „folosințele" (*utilitates*), adică orice fel de beneficiu, îi aparțineau exclusiv proprietarului.

Firește, în dominația stăpânului era inclusă și autoritatea juridică asupra tuturor acelora care locuiau între hotarele pământului său. Așadar, el era judecătorul firesc al tuturor. Însă ceea ce este mai important din punctul nostru de vedere, calitatea lui de stăpân de pământ îi conferea un drept de proprietate incompatibil cu orice alt drept de acest fel. Prin proprietate nu se înțelegeau numai pădurile, apele, pășunile pe care le cuprindea, ci orice petec de pământ din interiorul hotarelor ei, deci inclusiv pământul țăranilor din cadrul proprietății. În felul său și acesta era considerat posesiune perpetuă, dar de altă calitate decât cea a moșierului și ea putea să existe numai în cadrul proprietății lui. Iobagul se bucura de libertate personală, i se cuvenea folosința perpetuă a parcelei sale și dreptul de a o lăsa prin testament, ba chiar, în mod excepțional, putea să obțină scutire de orice fel de prestații. Dar nu avea dreptul să-și delimiteze pământul de sat, de cătușele comune ale autorității stăpânului moșiei. El însuși nu putea deveni niciodată nobil. Rămânea țăran (*rusticus*) toată viața, chiar și posedând cea mai deplină libertate personală. „Țăranul, în afară de

plata muncii sale, nu are niciun fel de drept perpetuu pe pământurile domnului său, iar proprietatea întregului pământ îi aparţine stăpânului"[1].

În baza acestei distincţii, populaţia Ungariei s-a divizat în două grupuri foarte diferenţiate, compuse din stăpâni şi supuşi. Nu abundenţa materială sau modul de viaţă a ridicat o barieră între ei, ci privilegiile bazate pe dreptul de proprietate. Au existat ţărani bogaţi şi nobili săraci, dar bariera socială a fost de netrecut între nobil şi ţăran. În Ungaria, până la sfârşitul secolului al XV-lea, fiecare petec de pământ avea un stăpân. Nobilul aparţinea clasei sociale privilegiate şi, ca atare, se putea considera „locuitor al ţării" (*regnicola*), uzând de drepturile ce reveneau statutului său. Cei care trăiau „sub acoperiş străin" erau privaţi de toate drepturile politice, inclusiv competenţa legală.

Cu excepţia ţinutului locuit de secui[2], pretutindeni în ţară stăpânii erau nobilii. Supuşii lor, ţăranii, alcătuiau 86% din întreaga populaţie. Din punct de vedere juridic, majoritatea acestora erau iobagi, mai precis, categoria legală care gospodărea cel puţin 1/8 dintr-o sesie. Cine avea mai puţin pământ sau deloc era considerat jeler (*inquilinus*, lb. magh. „zsellér"), jeler „cu casă", dacă trăia în propria lui casă, şi „fără casă", dacă locuia sub acoperişul altui ţăran. Deoarece locuitorii unei moşii rareori erau înregistraţi în totalitate, nu avem o imagine exactă a proporţiilor. Se pare că, prin 1500, aproximativ un sfert din populaţia ţărănească era formată din jeleri. Pe cele mai multe moşii trăiau şi „libertini" (*libertini*). Aceştia erau ţăranii care, în virtutea vreunui privilegiu, erau scutiţi de impozitul seniorial şi, în multe cazuri, de cel datorat statului. Aceste privilegiu îl aveau, în primul rând, juzii satelor, dar, uneori şi alţii, cum ar fi, de pildă, morarii. Aceştia nu constituiau însă un procent semnificativ al populaţiei ţărăneşti, respectiv cam 4–5%.

În general, iobagul avea în posesie cam jumătate de sesie, ceea ce însemna 10–15 pogoane de arabil. Acesta abia dacă era suficient pentru un trai decent, pentru că în cele mai multe regiuni se aplica asolamentul (adică se cultivă jumătate sau 2/3) şi nici recolta nu era mai mare decât de 4–5 ori sămânţa. În documente întâlnim însă frecvent ţărani bogaţi, care posedau mai multe serii întregi, mai multe zeci de vite şi porci, obiecte preţioase, ba chiar bijuterii şi sume considerabile de bani în numerar. Majoritatea s-a îmbogăţit din comerţul cu animale şi vin, având uneori suficient capital pentru a lua cu chirie zeciuiala bisericii, precum procedau nobilii. Diversitatea societăţii rurale este reflectată în registrul de impozite al domeniului Korog, din anul 1469. Pe când majoritatea populaţiei plătea între o jumătate de florin şi trei şi jumătate florini, trei iobagi orăşeni plăteau opt florini. 30 însă plăteau mai puţin de 25

[1] Nam rusticus praeter laboris mercedem et praemium in terris domini sui, quantum ad perpetuitatem, nihil juris habet, sed totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet; HK 414 (III, 30, 7).

[2] În Transilvania trebuie adăugaţi şi saşii (n. ed.).

dinari (un sfert de florin), iar unii numai 10–12 dinari. 14% dintre țărani erau scutiți de impozit, cei mai mulți, probabil, fiindcă erau nevoiași.

Cea mai mare deosebire de avere se întâlnea în târguri, unde trăia majoritatea jelerilor. Pe ei, statul i-a supus la impozite modeste. Nici bisericii nu-i plăteau zeciuiala obișnuită, ci o taxă numită „bani creștini". Însă nu fiecare jeler a fost obligatoriu sărac. Unii trăiau foarte bine din altceva, de pildă din vreo meserie, sau închiriaseră de la nobil un teren viran, pentru a crește vite sau a-l cultiva. Mai cu seamă producția de vin le-a oferit multora posibilități de existență. În localitatea Szabadbattyán, de lângă Székesfehérvár, 70% dintre locuitori plăteau, în anul 1502, impozit exclusiv din struguri. De fapt, erau jeleri înstăriți. Totuși, sub denumirea de jeleri trebuie să se înțeleagă, în primul rând, acea mulțime mereu crescândă ca număr și trăind în sărăcie, care nu au avut nici animale, nici vii și nu plătea nici impozit. Aceștia încercau să se întrețină, pe ei și familia lor, lucrând ca zilieri la cei înstăriți.

Așadar, țărănimea cuprindea mai multe straturi, dar viața ei, până prin 1500, luată în totalitate, s-a ameliorat, mai degrabă decât să se fi deteriorat. Poseda dreptul de a se strămuta liber, de a purta arme, de a vâna, uneori mai și ostășea. Nu era obligată să poarte o îmbrăcăminte umilitoare. Dacă situația materială îi permitea, putea să îmbrace chiar blănuri. În general, nu suferea de foame. Este adevărat că pâinea, pentru că grâul și orzul erau cerealele obișnuite, era uneori insuficientă. Însă putea să-și completeze alimentația cu păstăioase, dar mai ales cu carne, pește, ba chiar vânat. Deoarece populația era încă destul de rară, nu numai păduri erau din belșug, ci și pășuni. O gospodărie medie, la începutul secolului al XVI-lea, cuprindea nu mai puțin de două-trei capete de vite și, cel puțin în estul Ungariei, opt porci și nenumărate orătănii. În anii 1510, pe domeniul de la Ónod era foarte normal ca slujitorii să mănânce zilnic carne, chiar și de două ori pe zi. Și nu avem motive să credem că alimentația țărănimii ar fi fost substanțial mai rea.

3. *Demografia*

În registrele de impozite ale statului sunt menționați exclusiv iobagii. Alte surse, de asemenea, îi pomenesc numai pe ei ca locuitori ai satelor. În primul rând ei duceau povara impozitelor nobiliare, statale și bisericești. De aceea, tot ceea ce se știe despre locuitori se bazează pe datele privitoare la iobagi.

Despre răspândirea lor în teritoriu, despre relativa densitate a populației, oferă o imagine destul de credibilă dările de seamă pe anii 1494–1495 ale lui Sigismund Ernuszt, episcop de Pécs și vistier regal. Acelea cuprindeau, printre altele, dări de seamă detaliate despre încasarea impozitului de un florin, de fiecare gospodărie (*porta*) de iobag, pe anii menționați. În 1494, cele 43 de comitate din țara-mamă au achitat 161.500 florini, iar cele șapte comitate din Transilvania, 31.500, pentru tot atâtea unități impozabile. Darea de seamă nu

conține datele referitoare la cele 14 comitate din sudul regatului, deoarece impozitul acestora nu era gestionat de vistierie, ci de căpitanul suprem al granițelor sudice, comitele de Timiș. Impozitele de aici, în baza înregistrărilor din perioada otomană, se ridică la cel puțin 73.000 de florini. Deci, în țara-mamă și Transilvania, la sfârșitul secolului al XVI-lea, existau 266.000 de unități de impozitare. Cea mai mare parte din sudul Slavoniei a fost scutită de impozite, din cauza invaziilor otomane. În partea nordică, suma impozitelor a fost de 15.500 de florini. Aici, populația a fost înregistrată după „fumuri" (*fumus*), fiecare fum plătind, în mod tradițional, câte o jumătate de florin. Numărul fumurilor a fost de 31.000. Câtor gospodării (*porta*) le-a corespuns acest număr, este greu de stabilit acum.

În întregul regat, afară de Slavonia, impozitul era de un florin/km^2, respectiv pe o *porta* (în Transilvania 1,02; în țara-mamă 0,96). Cele mai populate au fost Buda, cu împrejurimile, și regiunea transdanubiană sud-estică. În comitatul Baranya revenea 2,63 florini/km^2, iar în comitatul Tolna 2,28 florini. Unele comitate de graniță de-abia erau locuite, ca Orava (0,15 florini/km^2) și Maramureș (0,18).

Deși numărul de *porta* iobăgești este cunoscut, cel al populației nu se poate nici măcar aproxima. Motivul principal este acela că noțiunile de *porta* și de gospodărie, inițial fuseseră identice, mai mult sau mai puțin. Însă, de-a lungul timpului, s-au distanțat din ce în ce mai mult. Deoarece impozitul față de stat al iobagilor era impus prin *porta*, țăranii au găsit că este oportun să se mute mai mulți împreună. În felul acesta, o *porta* adăpostea mai multe familii, rezultatul fiind reducerea drastică a numărului lor. În anul morții lui Sigismund (1437), în Ungaria și Transilvania se impozitau 400.000 de *porta*, cu toate că atunci erau cu mult mai numeroase. După unele aprecieri echivalau cu 5–600.000 de gospodării. Până în anul 1494 ele au scăzut cu o treime. Pretutindeni în regat a crescut fără precedent suprafața ținuturilor pustii; de pildă, în 1478, domeniile uriașe ale familiei Garai, erau locuite doar în proporție de 38%, în rest se aflau case părăsite sau nici măcar atât.

Nu încape îndoială așadar, că la sfârșitul secolului al XV-lea, cele 266.000 de *porta* nu însemnau tot atâtea familii de iobagi, ci substanțial mai multe. Nu se știe însă, câte anume. Nu se cunoaște nici procentul populației care plătea impozit pentru *porta*, adică ce procent erau iobagi și, ceea ce este și mai regretabil, nu se cunosc dimensiunile unei gospodării medii. Singura sursă pentru a cunoaște structura familiei țărănești a acelei epoci este înregistrarea efectuată prin anul 1525, în satul Nyék (astăzi Vinica), din comitatul Hont, deoarece acesta este singurul document în care au fost înscrișii nu numai capii de familie, ci și femeile și copiii. Acolo s-au aflat 384 de suflete, în 44 de gospodării. Deci, o familie medie se compunea din 7,9 persoane, trei sferturi din 6–10 persoane, dar au fost și mici (trei persoane) și foarte mari (16 persoane). Numărul femeilor și bărbaților (174) a fost egal, copiii 122, deci 2,5 copii de

familie. Cazul tipic era o familie compusă din cei doi soți și patru-cinci copii. Așa au fost majoritatea familiilor, însă aproape 1/3 din populația locuitoare trăia în gospodării cu mai multe familii. Este greu de apreciat în ce măsură pot fi generalizate aceste date. Din două surse mai târzii, de la mijlocul secolului al XVI-lea, se menționează în târgul Szigetvár familii cu 6,3, respectiv, 13 membri. Aceasta sugerează că, în Ungaria, o familie a avut mai mulți membri decât uzualul indice de cinci.

În cele din urmă, este imposibil de stabilit ce populație a avut Ungaria la sfârșitul Evului Mediu. Incertitudinea în această privință provine din faptul că aprecierile oscilează între 2,5 și 5,5 milioane locuitori. În trecutul apropiat, niște calcule foarte minuțioase au ajuns la rezultatul de minimum trei milioane, care este însă o cifră mult prea redusă. Pe același teritoriu, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, după pustiirile incomensurabile a două secole, mai trăiau totuși nouă milioane de locuitori. De aceea, numărul total al populației sfârșitului de Ev Mediu (inclusiv Slavonia) nu trebuie să fi coborât sub 4,5 milioane. Densitatea medie a populației ar fi de 14–14,5 indivizi/km^2, având punctul maxim de 37,5 indivizi/km^2 (Baranya) și cel minim de 2/km^2.

Numărul așezărilor din Ungaria și Transilvania, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, poate fi estimat la 16.500, la care se adaugă 3.000 din Slavonia, toate, în cea mai mare parte, așezări mărunte. O așezare medie a avut cam 17,5 *porta*, cu 250 de locuitori. În ce privește dimensiunile așezării, acestea se deosebesc mult de la o regiune la alta a regatului. În partea sud-sud-vestică transdanubiană și dincolo de Tisa, în ținutul muntos limitrof Transilvaniei, se aflau cu sutele sătulețe mărunte ai căror locuitori nu atingeau nici o sută de persoane (șapte *porta*). În același timp, în Marea Câmpie ungară așezările cuprindeau în medie 5–600 de persoane (34–40 *porta*).

4. *Grupurile etnice*

Aspectul și dimensiunile așezărilor proveneau, în parte, din deosebirile etnice ale populației. Satele croate, slovene și românești erau, în majoritate, mai mărunte, pe când ale maghiarilor erau considerabil mai mari, dar în regiunea sudică, transdanubiană, și ale lor erau mai mici. În ceea ce privește structura etnică și lingvistică a regatului, la sfârșitul Evului Mediu, nu putem avansa decât presupuneri, bazându-ne pe listele nominale ale iobagilor și evidențele toponimice, care s-au păstrat într-un număr destul de mare. Este de menționat că acestea din urmă trebuie tratate cu prudență, deoarece autoritățile transcriau uneori, în traducere maghiară, denumirile toponimice străine.

Harta etnică a bazinului carpatic, atunci ca și acum, a fost, incontestabil, foarte eterogenă. La sfârșitul Evului Mediu, granița lingvistică slovenă, croată, germană și slovacă s-a aflat, în general, tot acolo unde este și astăzi. Pe atunci, în Slavonia, numărul locuitorilor maghiari a fost infim. O mare parte a

Burgenland-ului de astăzi era locuită de germani, iar în comitatele nordice ale Slovaciei trăia aproape exclusiv o populație de limbă slavă. (În cazul Slovaciei trebuie să se accentueze că granița lingvistică nu este identică, nici pe departe, cu granițele statale de astăzi. Pacea de la Trianon, din 1920, i-a dăruit Cehoslovaciei teritorii importante locuite de maghiari). Este indiscutabil și faptul că, în cele mai multe orașe mai mari, germanii au fost majoritari.

În partea estică a țării au avut loc mult mai multe transformări, de la Evul Mediu încoace, deși evoluția lor nu poate fi urmărită cu exactitate. Începând cu secolul al XIV-lea, toate semnele indică creșterea continuă a românilor în Transilvania și pe teritoriile învecinate din țara-mamă. Ei au devenit majoritari, cel târziu până în secolul al XVIII-lea[3]. În epoca modernă se găsesc multe localități cu denumiri maghiare, dar locuite de români. Despre acestea avem toate motivele să presupunem că, la origine, au fost așezări maghiare care, în decursul vremii, s-au românizat. Însă detaliile unui astfel de proces rareori pot fi urmărite cu precizie.

De la sfârșitul Evului Mediu, s-au schimbat radical structura și condițiile etnice ale așezărilor în Câmpia Ungară și în estul transdanubian, în primul rând ca o consecință a expansiunii otomane. Înainte de începutul invaziilor otomane, prin 1400, la sud de Mureș și pe malul sudic al Dravei, între Osijek și Belgrad, trăia o populație predominant maghiară. În partea de dincolo de Mureș, a episcopiei Cenad, în secolul al XIV-lea au existat 168 de sate parohiale, iar în trei arhidiaconii de dincolo de Drava se aflau 145 de sate, ale episcopiei din Pécs. Denumirea acestor sate, ca și a celorlalte așezări din regiune, a fost maghiară, deci și populația autohtonă a fost, cu siguranță, tot maghiară. Spre mijlocul secolului al XVI-lea, aproape o treime din cele 313 parohii s-au depopulat, iar în cele care au mai rămas trăiau, în majoritate, sârbi. Noii veniți au convertit toponimele în limba lor; de exemplu Füzegy a devenit Vizić, Széphely – Jebel, Újlak – Ilok. Războaiele otomane au decimat populația supraviețuitoare, astfel încât, prin 1700, atât Câmpia Ungară, cât și estul transdanubian, au ajuns practic nepopulate. Structura etnică foarte variată, de mai târziu, a regiunii datează din secolul al XVIII-lea, când s-a repopulat cu germani, maghiari, sârbi, croați și slovaci. Pentru această perioadă a dispărut până și amintirea majorității așezărilor medievale, în cele mai multe cazuri dispărând orice fel de urmă.

Toate acestea presupun o distrugere de proporții uriașe, în urma căreia structura populației s-a schimbat radical. Din câteva cazuri, putem deduce detaliile acestui proces. Una din cele mai mari localități ale regiunii Srem, orașul Eng, având trei parohii și o mănăstire franciscană, este amintit pentru

[3] Istoriografia noastră consideră că românii au format majoritatea populației acestor teritorii în tot Evul Mediu. În lipsa unor date pozitive, autorul însuși găsește cu cale să relativizeze propriile supoziții (n. ed.).

ultima dată cu prilejul incursiunii otomane din 1391. Probabil, atunci a fost distrus. În anii 1570 apare din nou, ca un sat de dimensiuni medii cu denumirea Vengince, locuit de sârbi. Astăzi nu a mai rămas nicio urmă din el. În târgul Horváti, din comitatul Vukovár, în anul 1478, mai exista conacul foarte cunoscutului ban Ioan Horváti, dar biserica era în ruină şi din 47 de case, numai 12 erau locuite. În 1565 era deja pustiu, pământurile lui le cultivau ţărani din satul învecinat Mikanovici, iar astăzi nici locul exact nu i se mai cunoaşte. Peciu Nou, la sud de Timişoara, în secolul al XV-lea era încă un târg. Între 1554–1559 a fost înregistrat ca localitate pustie. Tot în comitatul Timiş, pe domeniul Cseri, în vremea lui Sigismund, se aflau 70–80 de sătuleţe româneşti şi maghiare. În anul 1508, noul proprietar a găsit trei sferturi din ele nelocuite „din cauza incursiunilor continue ale turcilor"[4]. În anii 1520, imigraţia sârbilor a ajuns şi în satele din regiunea Timişoarei. Deocamdată, a rămas neatinsă populaţia maghiară transdanubiană, ca şi regiunea dintre Novi Sad şi Subotica. În 1525, majoritatea covârşitoare a celor 1.420 de iobagi, locuind în cele 26 de localităţi ale domeniului Futog (Futak), purtau nume maghiare.

În baza unor asemenea evidenţe, ar fi o speranţă deşartă încercarea de a stabili proporţia unor grupuri etnice în cadrul general al populaţiei. Verosimil pare numai că, exceptând Slavonia, în vremea aceea, maghiarii constituiau covârşitoarea majoritate a populaţiei. Tot ei ocupau teritoriile cele mai dens locuite, printre care regiunea transdanubiană, cea mai mare parte din Mica şi Marea Câmpie Ungară.

5. *Regatul şi stăpânii săi*

La sfârşitul secolului al XV-lea, regatul maghiar a constituit una din cele mai mari ţări ale Europei. Teritoriul său cuprindea 318.000 km², din care 56.000 Transilvania, 23.000 Slavonia şi 239.000 ţara-mamă propriu-zisă. La acestea s-a adăugat Croaţia, la sud-vest, iar la sud cele patru provincii de dincolo de râul Sava: banatele de Jajce, Srebrenik, Šabac şi Belgrad. Împreună cu toate acestea, ţările coroanei maghiare se întindeau pe o suprafaţă de aproximativ 330.000 km². Întinderea reală era mai mică, deoarece din 1412 o parte a regiunii Spiš a fost dată în gaj Poloniei (762 km²); din 1445, Habsburgii stăpâneau, fără să punem la socoteală anii domniei lui Matia (1482–1490) în Austria, şase domenii la graniţa vestică: Eisenstadt, Hornstein, Forchtenstein şi Kobersdorf în comitatul Sopron, iar Kőszeg şi Bernstein, în comitatul Vas (în total 1592 km²).

În ţara-mamă erau 57 de comitate, în Transilvania şapte, în Slavonia patru. Un comitat de dimensiuni medii, din ţara-mamă, avea 4.000 km². Dar

[4] Quas in majori parte propter creberrimum et fere continuum Turcorum ... insultum desolatas comperissent; Dl. 72.186.

dimensiunea medie acoperea diferențe mult prea mari, deoarece cel mai întins comitat, Bihor (11.727 km²), era aproape 18 ori mai mare, față de cel mai mic, Torna (657 km²). Nu au fost socotite în rândurile comitatelor cele trei districte ale iasilor și cumanilor (împreună totalizând 5.614 km²), banatul de Severin (aprox. 5.500 km²), apoi, în Transilvania, cele șapte scaune ale secuilor (12.700 km²) și autonomiile săsești (11.200 km²).

Din secolul al XIV-lea, relațiile de stăpânire s-au transformat foarte mult. Prin disoluția domeniilor regale, nobilimea a devenit forța conducătoare a societății. În 1382, 23% din pământul regatului aparținea domeniilor regelui și reginei, fără a socoti orașele libere, minele de metale nobile și de sare. Procentul a scăzut în 1439, la 6,5%, iar în 1490, la 4,5%. La moartea lui Matia, întinderea domeniilor regelui și reginei luate împreună nu o atingea pe cea a proprietăților celui mai mare moșier al țării, prințul Ioan Corvin.

Fiindcă principalii beneficiari ai donațiilor au fost laici, averea lor a crescut în aceleași proporții. În 1382, jumătate din suprafața teritoriului era în proprietatea familiilor nobile, iar în 1490, proporția era deja de 70%. Erau considerați „nobili" și orașele regale libere, inclusiv districtele sașilor ardeleni, dar ponderea lor, în ciuda creșterii numărului lor, era neglijabilă (4,1%). Un procent de 6,5% aparținea scaunelor secuiești, precum și districtelor cumanilor și iașilor. Aceștia din urmă și-au pierdut, treptat, autonomia originară și prin 1500 erau deja considerați ca iobagi ai regelui.

Procentul moșiilor bisericii nu a crescut prea mult, de pe vremea Angevinilor (de la 12, la 13,5%), rămânând la un nivel foarte scăzut față de standardele europeane. Chiar și din acesta, mai mult de o treime (5,5%) era în posesia câtorva prelați: cei doi arhiepiscopi, cei 12 episcopi și abatele ioanit din Vrana. La sfârșitul Evului Mediu alte 3,5% au revenit celor 15 capitluri catedrale și 31 capitluri colegiale, restul de 4,5% împărțindu-se între diferite ordine călugărești. Și distribuirea teritorială a averii bisericești a fost foarte inegală. Cea mai mare parte provenea din averea familială a Arpadienilor și era concentrată în centrul țării. În comitatul Veszprém (1488), 40,5% a fost în posesia bisericii, pe când în cinci comitate nord-estice (1427), era de numai 4%.

6. *Biserica*

Biserica maghiară a manifestat aceleași semne de criză ca pretutindeni în Europa. Episcopii erau, în primul rând, baroni, în al doilea rând, bărbați de stat și șefi militari ai regatului, iar abia în ultimul rând, capii diecezelor lor. Unii nici nu fuseseră hirotoniți, dar nici cei care au primit învestitura nu-și îndeplineau ei înșiși obligațiile pastorale, ci le treceau vicarilor lor. Cariera și-o datorau serviciilor îndeplinite la curte sau pe lângă rudenii. Deseori, ajungeau în scaunul episcopal din posturi de cancelari sau secretari regali, domeniul interesului lor principal rămânând, până la capăt, politica. Erau obligați să

recruteze banderii, proporțional cu dimensiunile moșiilor lor și, în caz de război, să le conducă personal în luptă. În 1526, la Mohács, jumătate din numărul prelaților, doi arhiepiscopi și cinci episcopi, au căzut luptând cu spada în mână.

Procesul numit, de obicei, laicizare, nu a lăsat neatinse nici capitlurile. Spre mijlocul secolului al XIV-lea, canonicii locuiau în case separate, fără a mai vorbi de prelați, cea mai de frunte îndeletnicire a lor fiind administrarea și împărțirea veniturilor. Încetarea vieții de obște a dezorganizat orarul (*horarium*) tradițional al rugăciunilor. Pentru a fi scutit de aceasta, fiecare capitlu a cuprins un număr considerabil de diaconi și prebendari, trasându-le ca sarcină nu numai ținerea rugăciunilor, ci și alte munci care, inițial ar fi trebuit să le revină membrilor lor, cum ar fi, de exemplu, redactarea documentelor de autentificare.

Laicizarea era însă însoțită de receptivitatea față de cultură. În epoca aceea, fără îndoială, elita intelectuală maghiară o reprezentau clericii înstăriți. Cel puțin jumătate dintre episcopi și 40% dintre membrii capitlurilor urmau cursuri universitare, desigur, majoritatea la Viena și Cracovia, mulți ajungând și în Italia. Întorși acasă, cei mai distinși dintre ei și-au păstrat atracția pentru cultura umanistă și modul de viață renascentist. Colecționau cărți, construiau în stil italian și făceau mari sacrificii pecuniare pentru educarea tinerilor talentați. În acest sens, nu a existat nicio deosebire între prelații de origine nobilă și cei de proveniență umilă. Clerul superior maghiar avea un nivel cultural elevat, fapt datorat în bună parte împrejurării că nu s-a transformat într-un organism aristocratic. Nobilimea maghiară, spre deosebire de cea din Germania, de pildă, din vreun motiv oarecare, manifesta aversiune față de cariera ecleziastică, deși multora dintre membrii săi le-ar fi putut asigura un trai mai bun. Chiar și în familiile cu mulți băieți, foarte rar se întâmplă ca vreunul să intre în rândurile clerului și să studieze. Cariera ecleziastică era deschisă oricui și compensa, într-o oarecare măsură, lipsa de mobilitate socială, despre care am mai vorbit anterior. Dintre 526 de membri a patru capitluri cercetate, între anii 1458–1526, numai 138 proveneau din familii nobile, 247 fiind de origine modestă. Dintre 53 de episcopi numiți atunci, 14 proveneau din familii de orășeni sau iobagi.

Spre deosebire de cler, ordinele monastice erau într-un declin evident. Numărul mănăstirilor în Ungaria, raportat la cele din Europa, nu a fost niciodată mare, dar spre sfârșitul Evului Mediu multe dintre ele au încetat să mai existe. În 1526 mai funcționau următoarele mănăstiri: 45 benedictine, 11 premontrense, câte nouă cisterciene și augustiniene, iar din ordinul canonicilor Sfântului Mormânt, două mănăstiri de călugări. Cauza reducerii numărului lor a fost criza evidentă din interiorul ordinelor înseși. O vizită efectuată la 17 mănăstiri benedictine a relevat peste tot lucruri uluitoare: clădiri ruinate, cu câțiva călugări beți care se certau între ei și totala lipsă a regulii monastice. Mănăstirile mai sărace erau în pragul desființării, însă nici celelalte nu aveau o situație de invidiat. Una dintre cele mai bogate, Somogyvár, ale cărei domenii

cuprindeau 30–40 de sate, era condusă de un comendator, iar călugării existenţi sufereau de foame. După cum scria în raport, doi dintre ei erau bătrâni, al treilea aproape orb, iar ceilalţi doi efectuau operaţiile de autentificare a documentelor şi erau mereu pe drumuri. Nici situaţia cistercienilor nu era mai veselă, cu toate că cele mai multe abaţii ale lor erau bogate. Cu toate acestea, ordinul „vegetează în mizerie şi este pe punctul de a se stinge", i se plângea regele, în 1478, marelui capitlu[5] şi, cu toate că a încercat să-l ajute, nu a reuşit. Până în 1510, dintre 16 mănăstiri de călugări, şapte s-au desfiinţat, averea lor fiind luată de câte o episcopie. Premontrensii având aceleaşi probleme, putem deduce că, în 1506, s-a ajuns la o reformă radicală a ordinului, condusă de Francisc Fegyverneki, prepozit de Šahy şi cu sprijinul activ al arhiepiscopului Bakócz. Tot în acest timp (începând cu 1500), abatele de Pannonhalma, Matei Tolnai, deşi s-a ostenit decenii la rând să reformeze ordinul benedictin, însă nu a reuşit să realizeze transformări durabile.

Cu totul alta a fost situaţia cu ordinele de eremiţi. Ordinul paulinilor, singurul de acest fel constituit în Ungaria, şi-a păstrat popularitatea până la sfârşitul Evului Mediu. Prin 1520, avea 70 de mănăstiri în funcţiune, dintre care 15 au apărut în ultima jumătate de secol. Existau printre ele câteva biserici benedictine şi premontrense care fuseseră distruse şi pe care Matia şi Vladislav al II-lea le-au donat ordinului. Celelalte au fost întemeiate de baroni ca Emeric Szapolyai, Paul Kinizsi, Emeric Perényi, Bartolomeu Drágfi şi alţii. Un rol hotărâtor pentru popularitatea lor l-a avut desăvârşita lor disciplină şi ideile lor demodate. Dragostea de ştiinţă şi de cărţi a fost străină de ei, la fel ca şi mistica modernă, deşi prin 1520, conducătorul lor Grigore Gyöngyösi, care a redactat şi istoria ordinului, a încercat să-i îndrepte spre *devotio moderna*. În casele ordinului lor, care se aflau, în general, situate departe de alte aşezări, în adâncul pădurilor, activitatea principală era rugăciunea, dar şi multă muncă manuală, deoarece majoritatea mănăstirilor erau sărace. Aveau numai vii şi mori şi, uneori, câţiva iobagi. Carthusienii, asemenea paulinilor, şi-au păstrat disciplina severă, ca pretutindeni în Europa. Ei erau cu mult mai înstăriţi, dar în Ungaria aveau numai patru mănăstiri.

Pe când paulinii se bucurau de simpatia nobilimii, ordinele cerşetoare o aveau pe aceea a tuturor, deşi nu în aceeaşi măsură. Prin 1520 aveau, în total, vreo 180 de mănăstiri de călugări. Dintre acestea, 107 erau ale celor două ramuri ale franciscanilor, 42 ale dominicanilor, 26 ale ordinului Sfântului Augustin şi patru ale carmeliţilor. Cele mai multe activau, firește, în oraşe, ba chiar, în două locuri, Buda şi Pécs, erau reprezentate toate cele patru ordine. Niciuna din ele nu avea de luptat cu criza, mai cu seamă nu ordinul dominicanilor, care se bucura de protecţia specială a lui Matia şi, între anii 1458–

[5] Miserabiliter languentem et pene extinctum in diversis sui ... regni monasteries ... ordinem; *F. L. Hervay*: Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria. Romae. 1984. 37.

1526, s-a îmbogăţit cu zece mănăstiri noi. Şcolile ordinului, îndeosebi *studium generale* din Buda erau foarte apreciate şi mulţi membri au studiat mai departe, la universităţi străine, în primul rând cele italiene. De pe la mijlocul secolului al XV-lea a devenit evidentă superioritatea apăsătoare a riguroşilor franciscani din aripa observanţilor (salvatorienii), fie că se ia în considerare numărul lor, fie rolul şi ponderea lor socială. Cariera lor a început în 1440, când cardinalii Cesarini, respectiv Carvajal, le-au predat şapte mănăstiri importante ale rivalilor lor, franciscanii conventuali (mariani), printre care şi cea din Buda. De-atunci, toţi potenţaţii vremii au început să-i simpatizeze: Ioan de Hunedoara şi regele Matia, ca şi Újlaki, Dionisie Szécsi sau Toma Bakócz. Nu este de mirare că începând din 1449 li s-au înfiinţat 46 de noi mănăstiri, în timp ce conventualilor numai una sau două. Dacă facem o comparaţie cu Italia, la sfârşitul Evului Mediu, vicariatul din Ungaria, cu cele 70 de mănăstiri ale sale, a devenit baza principală a observanţiei franciscane. În 1523, aici trăiau 1.472 de călugări, aproape 30% din numărul total aflaţi în restul Europei de la Alpi spre nord, inclusiv Anglia. Călugărul franciscan din Buda, Pelbart de Timişoara (Temesvári), decedat în 1504, a fost unul dintre predicatorii cei mai citiţi. Lucrările lui au cunoscut 18–20 de ediţii. Mai puţin cunoscut, dar cu o influenţă la fel de mare, a fost colegul său de ordin, Oswald Laskai (decedat în 1512), a cărui operă a cunoscut şi ea mai multe ediţii în Italia, ca şi în alte părţi. Spre deosebire de celelalte ordine cerşetoare, călugării minoriţi se stabileau de preferinţă în târguri unde, se pare, au fost cei mai populari, fără îndoială, pentru că mulţi erau receptivi faţă de problemele sociale ale vremii. Începând cu 1490, tot mai des îşi făceau auzit glasul alături de poporul de jos, împotriva abuzurilor „celor puternici". Astăzi este evident că au contribuit mult la pregătirea atmosferei declanşatoare a războiului ţărănesc.

O trăsătură specifică a vieţii mănăstireşti din Ungaria a constituit-o, lăsând la o parte cele 30 de mănăstiri ale beghinelor franciscane, lipsa aproape totală a mănăstirilor de călugăriţe. La sfârşitul Evului Mediu au fost de-abia 18. Dintre acestea, două erau benedictine şi două cisterciene, restul au fost franciscane (adică opt ale clariselor), respectiv şase dominicane. Deşi făceau parte din ordinele cerşetoare, la ele nu se aplica legământul de pauperitate; ba chiar, călugăriţele dominicane de pe Insula Margareta şi mănăstirea din Buda Veche, a clariselor, au aparţinut unor instituţii ecleziastice cu adevărat bogate. Nu se ştie de ce au fost atât de puţine călugăriţe în Ungaria. Este clar însă că aici nu a existat obiceiul de a trimite la mănăstire fetele de prisos ale familiilor nobile. Se poate presupune că acest fenomen reprezenta într-o oarecare măsură acel refuz pe care nobilimea, în general, îl manifestă faţă de cariera ecleziastică. Dar toate acestea sunt numai presupuneri.

Este de menţionat, că de la sfârşitul secolului al XIV-lea au existat câteva mănăstiri bazilitane (ortodoxe), pe domeniile care aparţineau vreunui magnat ortodox, dar despre soarta lor se ştie prea puţin. Cea mai veche pare să

fi fost înființată de prințul lituanian Teodor Koriatovič din Mukačeve (1395–1415). Cele mai multe însă se aflau în comitatele sudice, mai cu seamă în regiunea Srem și par să fi fost înființate de despoții sârbi, care aveau acolo domenii întinse.

Din cele expuse este de înțeles ponderea politică nesemnificativă a bisericii, cu excepția prelaților. Funcțiile de prepozit, abate și alte beneficii erau distribuite la curte, drept recompense pentru slujbe, la fel ca și scaunele episcopale, doar că cercul celor recompensați era mai larg și beneficiul mai mic. Factorul dominant în societate și politică nu a fost biserica, ci nobilimea, iar în cadrul ei, rolul hotărâtor l-au avut câteva zeci de familii dintre cele mai înstărite, angajate pe calea de a se forma ca stare nobiliară.

7. *Nobilimea*

În Ungaria, nobilimea a fost o pătură socială foarte numeroasă. Potrivit celor mai recente și mai întemeiate aprecieri, se compunea din 20.000 de familii (fără Slavonia), ceea ce reprezenta 3,5–4,5% din întreaga populație (în funcție de felul în care o apreciem pe cea din urmă). Este un procent foarte mare, căci numai Polonia a avut unul mai mare decât acesta. Se înțelege de la sine, că această mulțime nu trebuie privită ca nobilimea (*noblesse*) franceză sau grupul englez *gentry*. După cum a reieșit din cele scrise anterior, nobilimea maghiară nu însemna nici aristocrație, nici vreun fel de elită, fie ea înțeleasă chiar și în sensul cel mai larg. *Nobilis* era sinonim cu *homo possessionatus*. Se referea la orice persoană care avea o „posesiune", o bucată de pământ, fie ea oricât de mică, pe care o stăpânea cu titlu special, „nobil", adică liber de orice dependență, serviciu și obligație. Această posesiune îi dădea dreptul să se considere locuitor cu totul liber al țării, în care stăpân era regele și să se bucure de privilegii speciale care i se cuveneau numai lui. În consecință, pentru orice nobil „posesiunea", adică pământul a fost suprema valoare.

Între un posesor și altul au fost însă deosebiri enorme, care în secolul al XV-lea, s-au adâncit mereu, căci domeniile regale dăruite după anul 1387, au făcut să crească proprietatea câtorva zeci de familii. La moartea lui Matia, în 1490, 32 de familii aristocrate aveau peste 50 de sate și mai mult de o mie de porți iobăgești. Ei posedau 27% din teritoriul regatului. Ducele Ioan Corvin, cel mai mare moșier al țării, avea 30 de cetăți, 17 castele, 49 de târguri și aproximativ o mie de sate. Numărul gospodăriilor se poate aprecia cam la 15.000. Alte 56 de familii ilustre, stăpâneau 10% din pământul regatului, iar 30% se afla în posesia nobilimii mijlocii. Acest grup cuprindea 80 de familii înstărite și mai multe sute de familii relativ înstărite. Însă majoritatea era formată din miile de familii ale micii nobilimi și zecile de mii ale nobilimii sărace.

Cu toate deosebirile mari de avere, nobilimea maghiară a rămas o castă închisă, până la mijlocul secolului al XV-lea. Existau numai două moduri de a

trece peste zidul care o despărțea de restul populației. Unul a fost acela al donațiilor regale, prin care familii de orășeni sau țărani obțineau averi nobiliare. Aceasta se întâmpla atunci când un prelat de origine modestă a făcut avere și a transferat-o rudelor sale. Cealaltă cale atingea mai mult straturile cele mai de jos ale nobilimii. Legea obiceiului, cutuma, făcea posibil ca, dacă o fată de origine nobilă se căsătorea cu un bărbat fără avere, să primească pământ pentru partea care i se cuvenea ca moștenire, așa numitul „sfert al fetei" (*quartalicium*). (Altfel, fetele moșteneau numai obiecte mobile). Urmașii de sex masculin ai fetei nobile erau considerați deja nobili, dacă aveau pământ. Asemenea căsătorii erau frecvente, mai cu seamă în cercul micii nobilimi. Pe această cale, deci, puteau ajunge în societatea privilegiată cei de origine iobagă, dar numai în straturile ei cele mai de jos.

Două treimi dintre nobili, cam 12–13.000 de familii, afară de Slavonia, erau considerați țărani și, uneori, chiar tratați ca atare. În secolele XV–XVI erau numiți „nobili cu o singură sesie" (*nobiles unius sessionis*), deoarece averea lor consta din terenul pe care locuiau și nu aveau iobagi. Nu era contestat faptul că și ei au dreptul la privilegiile nobilimii, dar li se impuneau anumite restricții. Inferioritatea calității lor nobiliare s-a reflectat și în faptul că, din 1439, au fost obligați să plătească *taxa portalis*, ceea ce nu se întâmpla cu nobilii adevărați. Plăteau mai puțin decât iobagii (cam jumătate), dar plăteau. În ceea ce privește dimensiunile, sesia lor nobiliară era asemănătoare cu cea a iobagilor, cu deosebirea semnificativă că „moșierul" era însuși nobilul. Pretutindeni în țară existau astfel de nobili, în unele locuri însă într-un număr uimitor de mare. Comitatul Veszprém, avea în 1488, 532 de nobili, dintre care 81% (430), aparțineau categoriei lor. Despre alte comitate, datele pe care le avem sunt mai târzii, din 1542, și provin din registrele de taxe. Potrivit acestora, în comitatul Vas trăiau 919 astfel de familii, iar în Zala 813; majoritatea în sate în care toți locuitorii erau nobili. Acestea erau mici, dar nu toate, astfel, în Szentkirályszabadja trăiau 42 de familii, în Szentgyörgyvölgy 38, în Nagyváty 62. Diferențele de avere erau surprinzător de mari. Au existat printre iobagi unii care trăiau pe o jumătate sau un sfert de sesie, ba, s-a întâmplat ca pe o singură sesie să se înghesuie mai mult de zece familii. Într-un district al comitatului Baranya, din 577 de nobili cu o singură sesie, se aflau trei care datorau 150 de dinari, probabil aveau și slugi și nu trăiau mai rău ca unii posesori nobili. Este dificil însă de imaginat ca membru al clasei privilegiate pe cel care plătea unu, doi sau trei dinari, sau chiar nimic (47), deoarece era calificat „sărac".

Cercul nobililor adevărați, al posesorilor de iobagi, era alcătuit din 6.500–7.000 de familii. Majoritatea însă erau foarte săraci. Posedau 20 de gospodării sau chiar mai puține, moșia lor având dimensiuni mai reduse decât un sat mijlociu. În 1427, în cinci comitate nord-estice, din acea categorie făcea parte o treime din 295 de familii străvechi. În 1488, în comitatul Veszprém,

dintre 102 nobili, 88 aveau puțini iobagi, iar 70% dintre aceștia din urmă aveau mai puțin de șase iobagi. Această mică nobilime nu trăia mai bine decât posesorii unei singure sesii, iar pe plan social erau priviți la fel. Nu plăteau impozit, dar când era vorba de exercitarea drepturilor politice, legile îi clasau în aceeași categorie cu elita țărănească.

Vârfurile nobilimii din comitat nu o alcătuiau ei, ci familiile „înstărite" (*bene possessionatus*), adică acei a căror avere cuprindea de la 20, până chiar la mai multe sute de gospodării (*porta*) și care le asigurau un trai decent. În adunările comitatense, aceștia erau figurile conducătoare, dintre ei se alegeau vicecomiții și deputații la diete, precum și castelanii, administratorii și familiarii baronilor. Pentru a se deosebi de mica nobilime, purtau titlul de *egregius*. La început, au fost în număr considerabil. În 1427, în comitatele Šariš, Gemer, Abaúj, Ung și Turna, fără a-i pune la socoteală pe baroni, averea a 90 de familii locale depășea 20 de gospodării. Însă, la toate nivelele societății, cursul evoluției naturale, ducea la polarizare. Mai devreme ori mai târziu, cele mai multe familii urmau să ajungă fie la pauperizare, fie să se stingă. Puține au fost familiile care au știut să le ocolească pe amândouă.

Pauperizarea a fost consecința divizării moșiei, fiecărui fiu revenindu-i o parte egală din moștenirea paternă. De la mijlocul secolului al XIV-lea s-a instaurat obiceiul ca fiecărui frate să i se dea o parte egală în alt sat, spre a nu diviza pământul în bucăți. Numai în ce privește vatra satului, sesiile iobagilor (*in locis sessionalibus*) s-a făcut împărțirea, averea familială oricât de întinsă, a rămas întreagă. Acea câtime dintr-un sat pe care o primea un membru de familie era numită „parte" (*portio possessionaria*). Aceasta nu era o parcelă de pământ, ci o anumită cotă din sesiile iobagilor. Averea fiecărui nobil se compunea din astfel de părți, chiar și cei mai săraci aveau câteva. Nobilii înstăriți aveau astfel de posesiuni în 30–40 sau poate chiar mai multe sate, iar baronii le aveau dispersate, uneori, în mai mult de o sută de așezări. Procesul pauperizării prin fragmentarea pământului este bine ilustrat prin destinul celei mai nobile familii din Transilvania, familia Bánfi. La origine, averea lor se compunea din trei cetăți, cu 68 de sate, iar strămoșul lor, Ștefan (decedat în 1459), a fost o personalitate politică importantă în vremea lui Ioan de Hunedoara. De la cei patru fii ai săi, a avut numeroși descendenți, încât, prin 1586, averea s-a împărțit între 14 membri de familie, în așa fel că fiecare avea, în fiecare sat, câte o mică părticică. Unitatea economică a averii s-a dezintegrat treptat, apoi a încetat să mai existe, iar familia, atât ca mod de viață, cât și ca legături matrimoniale, a ajuns la nivelul nobilimii de rând, ceva mai înstărite.

Proprietarii au încercat în mai multe feluri să evite acest proces. Uneori, frații nu au împărțit între ei averea, ci ea a fost administrată de cel mai vârstnic. În familiile cu mai mulți fii nu fiecare s-a căsătorit. Cel mai frecvent s-a restricționat numărul copiilor. Însă familia care a ales această cale, mai curând sau mai târziu, s-a stins. În asemenea cazuri, averea a revenit coroanei și moște-

nirea a fost încorporată unei averi şi mai mari. Între 1417 şi 1433, banul Ioan Maróti şi-a însuşit, pe această cale, averea a patru familii care s-au stins, cu 40 de sate, în total. Dintre 36 de familii aristocrate care, la moartea lui Sigismund, erau considerate cele mai distinse, în 1490 au mai rămas 25, în 1526 erau numai 19, iar prin 1520 nu mai existau decât opt. Printre familiile nobililor de rând s-a constatat acelaşi fenomen. În comitatul Ung, din 45 de familii, între anii 1398 şi 1538 au dispărut 16, probabil stingându-se, iar averea a şase familii a revenit unor baroni. Alte zece familii din mica nobilime au devenit nobili cu o singură sesie, membrii lor înmulţindu-se în aşa măsură, încât iobagii au fost excluşi, sesiile lor rămânând numai nobililor.

Ca rezultat al divizării repetate a moşiilor, în fiecare comitat, atât moşiile, cât şi societatea s-au scindat treptat, în două. O parte a satelor constau dintr-o mulţime de „părţi", pe care le stăpâneau nobili mai bogaţi sau mai săraci, de cele mai multe ori aflate într-o încurcătură imposibil de descâlcit, deoarece au rămas foarte puţine sate în care să fi fost un singur stăpân. Celelalte sate, dacă nu erau proprietate ecleziastică, aparţineau unor familii înstărite şi, în general, făceau parte dintr-un domeniu al unei cetăţi. S-a întâmplat ca baronii să aibă „părţi" şi în satele stăpânite de nobili, dar acesta nu reprezenta un fenomen tipic.

Spre sfârşitul secolului al XV-lea, existau 290 de cetăţi aparţinătoare laicilor. Covârşitoarea lor majoritate constituiau centrul castelaniilor; altele, nu. De pildă, cetatea din Oponice (Appony), ale cărei ruine impresionante se văd şi astăzi, aproape de Nitra, nu a fost centrul domeniului. Stăpâna ei, familia Apponyi, a avut numai 11 sate, şi nici acelea comasate, ci împrăştiate în tot comitatul, iar cele trei ramuri ale familiei aveau în ele „părţi". Modul lor de trai era asemănător cu cel al nobililor de rând şi ar fi fost greu să fie consideraţi printre magnaţi. Dacă facem însă abstracţie de excepţiile asemănătoare, pertinenţele cetăţilor erau despărţite prin hotare clar delimitate, de satele nobililor şi tot atât de accentuată era şi linia socială ce despărţea cercul strâmt al proprietarilor domeniilor, de mulţimea nobililor (*nobiles*) de rând.

8. *Magnaţii*

Din elita marilor nobili, şi, dintre ei, anume dintre cei mai bogaţi, s-a desprins şi s-a format în cursul secolului al XV-lea, ca pătură socială aparte, aristocraţia. Până în secolul al XVII-lea, în Ungaria, aceasta nu s-a întemeiat pe utilizarea anumitor titluri, ca prin alte părţi, ci pe privilegii deosebite care s-au cuvenit numai anumitor familii. Modelul a fost demnitatea de baron, iar aristocraţia s-a format în aşa fel, încât privilegiile cuvenite aristocraţilor regatului au fost extinse treptat şi asupra unor persoane distinse care nu îndeplineau nicio funcţie publică majoră. Dintre aceste privilegii, două au fost deosebit de

importante: participarea la consiliul regal şi dreptul de a-şi întocmi banderii. Mai târziu, toţi cei care deţineau aceste privilegii au început să fie numiţi baroni şi, până la urmă, s-a şi stabilit care sunt acele familii care vor putea moşteni aceste privilegii. Acestea s-au întâmplat în anul 1498 şi, în fapt, numai de la acea dată se poate vorbi despre o pătură aristocratică în Ungaria.

A fost vorba însă despre un proces mai îndelungat. Prima dată, decretul din 1397 a încercat să definească grupul oamenilor de vază care nu aveau nicio funcţie şi se numeau pe sine „fii de baroni" (*filii baronum*), înlocuit mai târziu cu termenul de „magnaţi" (*magnates*) sau cu „mărimi" (*potentes*). Pe vremea lui Sigismund s-a întâmplat ca unii dintre ei să fie invitaţi la consiliul regal, cu toate că nu avea nicio funcţie, iar din 1428 există date certe că unii au dispus de banderii. Procesul a fost brusc accelerat, în urma triumfului puterii stărilor şi a consolidării instituţiei dietei. Din 1439, a ajuns în obicei ca persoanele cu cel mai mare prestigiu să fie invitate, atât la consiliu, cât şi la dietă. În războiul civil început în anul 1440, ei au participat în fruntea propriilor banderii şi tot mai frecvent s-a întâmplat că li s-a atribuit apelativul de „mărit" (*magnificus*), care li se cuvenea baronilor. În tratatul de la Sankt Pölten, din anul 1487, sunt socotiţi ca „baroni naturali" (*barones naturales*), după „baronii cu slujbe" (*barones ex officio*), adică înalţii demnitari[6]. Procesul a culminat în articolul 22, al legii din 1498, prin autorizarea capilor celor mai mari familii de a avea banderii proprii. Au fost numiţi cei 38 de baroni (alături de comiţii croaţi (Frangepan şi Corbavia), care aveau dreptul, întocmai ca şi înalţii demnitari ecleziastici şi laici, de a-şi echipa o trupă proprie şi de a o conduce în luptă, sub stindardul înzestrat cu emblema familiei. Totodată s-a stabilit şi cine sunt „banderiaţii" (*domini banderiati*) şi, bineînţeles, cei ce aveau dreptul de a participa la consiliul regal. În principiu, aceste prerogative se refereau la o persoană. Deoarece erau însă ataşate câte unui cap de familie în virtutea averii, în practică erau considerate ereditare. Aşadar, legea a instituţionalizat, până la urmă, noţiunea de aristocraţi, prin faptul că a delimitat cercul de familii care contau ca baroni. În 1500 au primit privilegiul de a-şi echipa banderia proprie şi zece membri de vază ai aulei, aşa numitul grup *decempersonatus*, însă demnitatea nu a fost de rang aristocratic, era viageră, dar nu se moştenea, iar „*decemviri*" nu au avut acces în consiliul regal.

Codificarea privilegiilor înalţilor demnitari a lezat interesele nobilimii mijlocii, fiindcă a făcut o breşă în principiul general, stabilit în anul 1351, care accentua că toţi nobilii se bucură de aceeaşi „libertate", independent de averea şi originea lor. Ideologul nobilimii mijlocii, Ştefan Werbőczy, nici nu recunoştea existenţa aristocraţiei ereditare. „Adevăraţii" baroni ai ţării (*veri barones regni*), spunea el, sunt exclusiv înalţii demnitari. Ceilalţi, care în mod obişnuit

[6] *Teleki* XII. 375.

sunt astfel numiți, sunt numai „cu numele baroni" (*barones solo nomine*)[7]. Dar nu a putut să schimbe faptul împlinit că aristocrația ereditară era deja formată și existența ei fusese legal recunoscută.

Paralel cu procesul juridic s-au produs și profunde transformări sociale. Noua aristocrație în formare a adoptat un alt stil de viață, total diferit de cel din epoca Angevinilor. Înainte vreme, viața unui baron se desfășura în principal la curte, de acolo își vizita, din când în când, familia și proprietățile. Trebuia să trăiască la curte, fiindcă numai acolo putea să obțină funcții și avere și tot acolo se hotăra tot ceea ce era important pentru el. Începând cu mijlocul secolului al XV-lea, o parte a funcțiilor curții regale sunt preluate de reședințele aristocrației în formare. Baronii trăiau acum pe moșiile lor și de acolo veneau la curte sau la diete, dacă mersul evenimentelor pretindea prezența lor. În centrul preocupărilor lor politice a rămas și pe mai departe sporirea puterii familiei, dar era suficient să se întâlnească unii cu alții, deoarece deciziile importante se luau, tot mai frecvent, în afara curții. În această perioadă, cetatea devine rezidență aristocratică. De la începutul secolului al XV-lea se construiesc noi cetăți cu aspect de castel, relativ confortabile, în locul curților simple de până atunci, nu pe stânci inaccesibile și ca ultime refugii, ci în apropierea târgurilor, ba chiar și în centrul lor, pentru a fi lăcașuri familiale luxoase. În castelele lor, baronii, imitându-l pe rege, aveau curți organizate, cu alți nobili în serviciu, care erau familiarii lor. Aveau o suită numeroasă care, în caz de război, putea fi extinsă, pentru a deveni o banderie, aveau „cancelar", „mareșal al curții" (*magister curie*), alți funcționari, uneori chiar medic propriu. În decursul secolului, își organizează moșiile ca domenii ale cetății, conduse, ca și cele regale, de câte un castelan. Veniturile le colectează în centrul reședinței lor, iar administrarea lor o încredințează unui provizor (*provisor curiae*). De obicei, tezaurele și documentele le păstrau la reședința lor, dar se întâmpla să le considere mai în siguranță în vreo fortăreață inaccesibilă. De pe la sfârșitul secolului al XV-lea se răspândește utilizarea scrisului în administrarea bunurilor. Acum sunt alcătuite, ori cel puțin de la această dată ne-au rămas, primele registre de socoteli și urbarii (*urbarium*), care cuprind în scris prestațiile și obligațiile populației câte unui domeniu. Despre o activitate economică, în adevăratul sens al cuvântului, încă nu poate fi vorba. În general, aristocrația nu are un *allodium* propriu, vinul fiind singurul produs cu a cărui comercializare se ocupă în mod serios. Adeseori, jumătate din încasările lor provin de aici, restul, în primul rând din impozitul țăranilor, din taxe vamale, iar după anul 1490, tot mai mult, din însușirea impozitelor de stat.

Castelanii și suitele se recrutau dintre nobilii cu o avere mai mică. În felul acesta, o importantă parte a nobilimii fiecărui comitat ajungea în sfera de

[7] Si vero magnas vel baro nomine fuerit, et officio baronatus caruerit; HK 174 (I, 93 4).

atracție a celor mai mari moșii. Reședința aristocratică a devenit centrul natural al vieții sociale și politice, iar nobilii din împrejurimi au căutat să se procopsească tot mai mult pe acolo, decât la curtea regală.

XXI. Epoca Jagellonilor (1490–1526)

Odată cu moartea lui Matia Corvin, păturile sociale s-au eliberat de sub o stare de mare tensiune. Despotismul puterii regale, caracteristic ultimelor decenii, a iritat, în egală măsură, atât pe adepții, cât și pe inamicii regelui, pe prelați, aristocrați și nobili. Programul lor l-a formulat Ștefan Szapolyai, două săptămâni după decesul domnitorului. Acesta era: „Eliberarea Ungariei de strâmtorarea și opresiunea de care a suferit până acum"[1]. Acest punct de vedere a devenit decisiv în alegerea succesorului.

1. *Vladislav al II-lea*

În afară de ducele Ioan Corvin, au mai candidat pentru tron trei pretendenți: unul din familia de Habsburg și doi, din familia Jagello. Regele roman, Maximilian, care condusese războiul tatălui său, Frederic al III-lea, împotriva lui Matia, și-a întemeiat pretențiile la tron pe tratatul din 1463. Vladislav, regele Boemiei, și fratele său, Ioan Albert, moștenitorul tronului Poloniei, independent unul de celălalt, ba chiar rivali fiind, și-au justificat pretențiile prin dreptul la moștenire al mamei lor, sora lui Ladislau al V-lea. Învingător a fost pașnicul și șovăielnicul Vladislav. Dintre cei trei pretendenți, el a corespuns cel mai puțin idealurilor nobilimii. Dar nici nu se urmărea scopul de a-l avea competent. La 17 mai, când s-a întrunit dieta, s-a văzut că de partea lui era majoritatea celor mai prestigioși baroni și prelați. Văzând evoluția evenimentelor, Corvin a pus mâna pe arme: a luat tezaurul regal și a plecat să-și mobilizeze partizanii din părțile transdanubiene și din comitatele sudice. Însă armata baronilor, condusă de Ștefan Bátori și Paul Kinizsi, l-a ajuns din urmă și în ziua de 4 iulie, pe dealul Csont, lângă Gyönk (comitatul Tolna), i-a împrăștiat puținele trupe. La 15 iulie, baronii l-au ales pe Vladislav, care era deja în drum spre Ungaria. La 31 iulie, la Farkashid, a acceptat condițiile ce i-au fost prezentate, iar la 21 septembrie a fost încoronat, la Székesfehérvár. Lui Corvin nu i-a rămas altă alegere decât să i se supună. În sensul convenției încheiate cu Vladislav, i-a predat acestuia cetățile regale pe care le avea în pose-

[1] Ut a tantis angustiis et oppressionibus, hactenus regnum Hungarie una nobiscum laboravit, liberaretur ; *Carolus Wagner:* Analecta Scepusii sacri et profani. IV, Vindobonae, 1778, 22.

sie, păstrându-şi toate celelalte proprietăţi şi primind titlul de „duce al Slavoniei". Stăpânirile lui se compuneau din 30 de domenii maghiare şi mai multe ducate din Silezia. Matia vroise ca această uriaşă avere să servească drept temelie puterii regale, ceea ce nu s-a întâmplat, deoarece baronii au vrut altfel.

Victoria lui Vladislav a fost ajutată şi de faptul că a câştigat sprijinul reginei Beatrix. În vârstă de numai 30 de ani, regina văduvă, a cărei persoană era importantă datorită averii sale considerabile, încă de pe când trăia soţul ei, a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a împiedica succesiunea la tron a fiului ei vitreg, deoarece visul ei era de a fi părtaşă la domnie. Au făcut-o să creadă că-i sosise momentul. La alegerea sa, Vladislav i-a promis că o va lua de soţie. Două săptămâni după încoronare, episcopul de Győr, Toma Bakócz, i-a căsătorit în taină. Pentru a-şi ajuta noul soţ, Beatrix a transformat în bani o parte a averii sale. Însă, treptat, şi-a dat seama că a fost victima unei înşelătorii matrimoniale. Regele, sfătuit de Bakócz, a declarat în prealabil, de faţă cu martori, nevalabilitatea acestei căsătorii, deoarece se încheiase „sub constrângere"[2]. De îndată ce şi-a consolidat domnia, a înaintat divorţul. Dar afacerea a declanşat un scandal internaţional şi au trecut nouă ani până ce papa Alexandru al V-lea a acceptat să anuleze căsătoria. Proprietăţile Beatricei au fost confiscate, iar ea s-a întors acasă, la Neapole, în 1500, unde a trăit în doliu până la moartea sa, survenită în anul 1508.

Mai bine de un an a durat lupta noului rege cu rivalii săi. Între timp, regatul lui Matia s-a destrămat. Imediat după decesul său au izbucnit răscoale în Moravia, Lausitz şi Silezia. Aceste trei regiuni au revenit la coroana Boemiei. Stările au pretins zadarnic, timp de decenii, cei 400.000 de florini de aur, stipulaţi odinioară drept condiţie de răscumpărare. Cuceririle din Austria s-au pierdut şi ele, în câteva luni. Deja în august 1490, Maximilian a primit omagiile Vienei. Curând, i s-au ataşat mai mulţi adepţi ai lui Corvin şi unul dintre ei, Iacob Székely, căpitan de Radkersburg, i-a predat cetăţile din Stiria. În noiembrie, regele roman a avansat până la Buda, dar i s-au terminat banii. Cu aceasta, s-au spulberat şi planurile sale legate de Ungaria. Cetăţile transdanubiene ocupate în timpul marşului, s-au pierdut repede. Adepţii lui l-au părăsit, pe rând, iar noile evenimente din Occident, perspectiva neaşteptată de a cuceri Bretagne, l-au îndemnat să renunţe la pretenţiile asupra tronului. Fiindcă şi adversarul său era interesat în aplanarea conflictului, la 7 noiembrie 1491, a fost încheiată pacea de la Bratislava, în care Vladislav renunţa la toate cuceririle lui Matia din Austria, inclusiv teritoriile maghiare aflate din 1445, în stăpânirea Habsburgilor. A evacuat cetăţile austriece încă deţinute, a recunoscut dreptul ereditar al Habsburgilor la tronul Ungariei, exprimat în 1463, iar pe lângă toate acestea, s-a angajat să plătească 100.000 de florini de aur, drept despăgubiri de război. Având în vedere că nu era vorba de o înfrângere militară,

[2] *Bonfini* IV. 207 (V, 1, 15) = *Kulcsár* 942.

din punctul de vedere maghiar tratatul apărea surprinzător de nefavorabil. Nu este de mirare, că dieta din februarie 1492 a protestat furtunos împotrivă, numindu-i trădători pe autorii lui şi cerând imediata lor sancţionare. „Puţin a lipsit să nu izbucnească revolta"[3]. Numai când mulţimea s-a risipit, a reuşit regele să ratifice pacea cu baronii rămaşi şi cu comitatele, prin declaraţii separate.

Maximilian fiind neutralizat, Vladislav şi-a concentrat forţele spre celălalt pretendent, Ioan Albert. Principele polonez a ocupat deja în vara anului 1490 câteva cetăţi de graniţă, ba chiar a avansat până la Pesta, apoi, întorcându-se, a încercat să ocupe Košice. La sfârşitul lui 1491, un nou atac al său a fost respins la Eperjes de către trupele trimise aici din Austria şi Moravia. Principele a fost scos definitiv din ţară şi curând a încheiat pace cu fratele său. De-acum, Vladislav nu mai contenea să accentueze că el a redat regatului liniştea mult-râvnită.

Când a fost ales, Vladislav a promis că reşedinţa lui va fi în regat, şi într-adevăr, întotdeauna el s-a considerat, în primul rând, regele Ungariei. În cei 26 de ani de domnie, a fost de patru ori în Boemia, petrecând acolo, în total, doi ani, în 1497 şi 1502, câte patru luni, iar restul între 1509–1511, cu prilejul a două vizite mai lungi. În Ungaria, rareori părăsea Buda. Ce-i drept, nici nu prea avea motive să o facă. A purtat un singur război, iar cu domnitorii vecini se întâlnea numai întâmplător. Se simţea bine acasă mai cu seamă dacă putea să vâneze, să mănânce mâncăruri alese şi dacă-l lăsau în pace. Prea puţin a influenţat mersul evenimentelor, poate şi de aceea, fiindcă şi-a dat seama că nici nu ar putea. O singură dată a devenit mai activ, pentru puţin timp: atunci, când i s-a pronunţat divorţul şi, în sfârşit, a putut să se căsătorească. Însă tânăra lui soţie a decedat curând, iar el a căzut definitiv în apatie. La întrunirile consiliului a participat conştiincios şi pe mai departe, dar prezidarea lor a trecut-o cancelarului. Nu s-a amestecat nici în luarea deciziilor. „E bine", atât avea obiceiul să spună, de cele mai multe ori în limba cehă, fapt pentru care a primit porecla de „Dobje". A devenit memorabil momentul când, cu un prilej, a mai adăugat „faceţi aşa".

2. *Noua eră „parlamentară"*

Nu fără motiv îl avertizase Ioan Filipec, episcopul de Oradea, pe Vladislav, pe vremea când se pregătea să preia tronul, că maghiarii sunt „un popor războinic şi sălbatic", care „trebuie să fie constrâns la supunere cu o vergea de fier"[4]. Deoarece vergea de fier nu se găsea, schimbarea la tron a avut

[3] *Bonfini* IV. 229 (V, 2, 80) = *Kulcsár* 963.

[4] Non clementia et impunitate, sed virga ferrea in obsequio retineri; *Bonfini* IV, 188 (IV, 9, 219) = *Kulcsár* 919.

consecinţe grave, care au decis pentru vreme îndelungată destinul Ungariei. Un nou regim politic a luat fiinţă, menţinându-se şi în timpul minoratului lui Ludovic al II-lea (1516–1526), fiul lui Vladislav al II-lea. Dacă privim numai aspectul formal, constituţional, atunci monarhia jagelloană nu s-a deosebit de cea a lui Matia: întocmai ca aceea a fost una din variantele monarhiei bazate pe stări. Noutatea a constat în disfuncţionalitatea activităţii ei, adică în incapacitatea de a fi utilă. Măsurile pe care le-a luat au provocat foarte curând o criză internă, a cărei consecinţă, marea răscoală ţărănească din 1514, a fost foarte greu de depăşit. În faţa pericolului celui mai mare, expansiunea otomană, s-a dovedit total incapabilă.

Formal, venirea la tron a lui Vladislav nu a modificat structura existentă a monarhiei. Aparent, s-au produs numai două schimbări minore, care nu atingeau însă esenţa instituţiilor. Pe de o parte, în locul regelui slab, deciziile politice le va lua de-acum consiliul regal. Cu alte cuvinte, guvernarea a devenit oligarhică. Pe de altă parte, a crescut rolul dietei care, în timpul lui Matia, a fost trecută temporar în plan secund. Acum s-a întrunit din nou, cu regularitate: între 1491–1526 de 43 de ori; au fost şase ani în care s-a întrunit anual de două ori, ba chiar de trei ori în anul 1518.

Dieta era chemată să reprezinte „obştea" (*universitas*) ţării, de aceea se compunea din proprietarii liberi numiţi „locuitori ai regatului" (*regnicolae*), respectiv din deputaţii lor. O parte era formată din stările superioare, camera superioară de mai târziu, alcătuită din membrii consiliului regal: prelaţi, baroni, aristocraţi (*proceres*); cealaltă parte, camera inferioară de mai târziu, era formată în primul rând din nobilimea comitatelor. Începând cu secolul al XV-lea, cele două componente se întruneau în acelaşi loc, dar fiecare separat.

Componenţa adunării, care amintea, oarecum, pe cea a parlamentului englez, s-a cristalizat în decursul secolului al XV-lea. Nobilii de rând primeau o invitaţie colectivă, pe când membrii „camerei superioare" erau invitaţi personal. Evident, în rândul acestora din urmă se aflau oamenii „importanţi" ai regalităţii, dar a fost nevoie de timp ca să se stabilească cine sunt aceia. Participarea baronilor era sigură, ca şi cea a înalţilor demnitari şi a nobililor care, prin averea lor, au fost calificaţi baroni. După cum s-a văzut, cercul lor a fost stabilit prin articolul 22 al legii din 1498. Cealaltă parte era alcătuită din grupul cu profil neprecizat al „aristocraţilor", persoane care, deşi nu erau baroni, se cuveneau a fi invitate din vreun motiv oarecare. Aici erau incluşi, în primul rând, banii cetăţilor de graniţă şi locţiitorii înalţilor magistraţi (judecătorii provinciali), unii comiţi, câţiva nobili mai distinşi, pe care dieta i-a ales ca membri ai consiliului.

Comitatele erau reprezentate de mult, începând din anul 1385, prin delegaţi aleşi, în general câte patru persoane. În 1446, a fost o noutate că întreaga nobilime a ţării a primit invitaţii personale la alegerea ca guvernator a lui Ioan de Hunedoara. Dieta din 1495, a legiferat din nou prezenţa personală (articolul 26), iar cea din 1498 a stabilit şi sancţiunea pentru cei absenţi. Şi pe

mai departe, a rămas însă obiceiul trimiterii de delegaţi din partea comitatelor şi a constituit o excepţie când nobilii s-au întrunit în număr mare şi, ca la Bač în 1518, înarmaţi. De cele mai multe ori, locul de adunare a fost Buda sau Pesta. Marii magnaţi se întruneau în cetatea de la Buda, iar suita lor şi nobilii de rând, îşi aveau tabăra pe câmpia Rákos, de lângă Pesta, care, începând cu Andrei al III-lea, nu odată servise ca loc de întrunire (astăzi, pe locul acela se întind periferiile Budapestei). Prin 1500, numele „Rákos", ca sinonim al dietei cu participare populară, s-a transformat în substantiv comun, încât mai târziu şi stările polone au numit „rokosz" instituţia lor similară. Este de menţionat că la aceste adunări au fost reprezentaţi numai nobilii Ungariei propriu-zise. Transilvania şi Slavonia participau numai arareori. În principiu, şi delegaţii oraşelor regale aveau dreptul să participe, însă ei erau îndeobşte uitaţi, iar dacă erau prezenţi, nu apucau să ia cuvântul. Cum clericii nu s-au organizat într-un ordin separat şi numai o mână de prelaţi îi reprezenta, dieta a devenit, practic, o instituţie a nobilimii.

3. *Idei vechi şi noi*

Ideologia care a determinat, pentru secole, gândirea istorică şi politică a nobilimii maghiare a apărut în decursul dezbaterilor din cadrul dietei. În formularea şi fixarea ei definitivă a avut, se pare, un rol decisiv, un membru al micii nobilimi din Ugocea, pe nume Ştefan Werbőczy. Acesta a avut o carieră spectaculară: dintr-un simplu notar de cancelarie, s-a ridicat prin propriile-i puteri, ajungând în vremea lui Vladislav, unul din cei mai distinşi oameni ai regatului. Orator talentat, a devenit o figură cunoscută în dietă, ajungând în 1502, protonotar al judelui regal. Cunoştea mai bine decât oricine dreptul cutumiar şi avea cunoştinţe temeinice din dreptul roman şi istorie. De aceea, s-a angajat la întocmirea culegerii de drept cutumiar din Ungaria, operaţiune terminată în 1514. Lucrarea, constând din trei părţi care priveau persoana, obiectul legii şi procedura juridică, a fost o capodoperă a genului: o sinteză de specialitate, logică, concisă şi clară a dreptului cutumiar maghiar al epocii pe care nimeni nu l-a descris înaintea lui. Autorul a destinat-o a fi cod de legi, dar după refuzul curţii de a-i da sancţionarea, *Tripartitum*-ul nu a fost niciodată, în mod formal, ridicat la putere de lege. Werbőczy l-a tipărit la Viena, dar numai după moartea lui a devenit cu adevărat popular. Începând din 1545 a atins 51 de ediţii şi a rămas, până în epoca modernă, lectura preferată, dacă nu chiar Biblia, nobilului maghiar.

Werbőczy şi-a expus ideile despre o mixtură de tradiţii păgâne amestecate cu teorii politice ale Evului Mediu târziu. Cunoştinţele de istorie şi elementele de bază ale dreptului comun le-a împrumutat de la Simion Kézai şi Ioan Thuróczy, adaptând vederile lor la aşteptările epocii. Nimeni nu a văzut mai clar decât el hrana spirituală de care avea nevoie societatea nobiliară şi

nimeni nu a ştiut să le expună atât de simplu şi de eficace. Cartea cuprindea tot ceea ce nobilul asculta cu plăcere, fără deosebire dacă era bogat ori sărac, învăţat sau agramat. Werbőczy a explicat de ce este nobilul mai deosebit decât oricare altul şi de ce numai el este chemat să guverneze ţara.

Pentru Werbőczy, nobilimea reprezenta poporul maghiar, „naţiunea" (*gens, natio*). Sciţia era patria lor străbună, pământul „sciţilor" de o legendară vitejie, unde au trăit strămoşii hunilor şi ai maghiarilor, Hunor şi Magor, fiii lui Nimrod (ori, după alte păreri, fiii lui Magog, fiul lui Iapet), nepotul lui Ham. Descendentul lor, Attila, pornind la drum din patria străbună, a cucerit pământul Ungariei, pe care mai târziu maghiarii lui Arpad l-au recucerit „cu preţul sângelui lor". Acesta este dreptul lor suprem de a domni în această ţară. Thuróczy credea că hunii şi maghiarii sunt popoare-surori. Dar Werbőczy a sugerat că, de fapt, sunt unul şi acelaşi popor, iar Attila, de care, odinioară, tremura întreaga Europă, a fost cu adevărat regele maghiarilor.

Nobilul maghiar a moştenit moravurile şi obiceiurile „sciţilor", poporul care i-a înfrânt chiar şi pe Darius şi pe Alexandru cel Mare. Vocaţia lui firească a fost războiul, singura activitate pe care o considera demnă de el. Neîntrecut în vitejie, printre popoarele lumii, de când a părăsit păgânismul, a fost unicul „scut şi bastion" (*clipeus et antemurale*) al creştinismului. Potrivit legilor „scite", fiecare membru al naţiunii este liber şi egal în drepturi; dar pe când cei care refuzau să lupte erau aspru pedepsiţi, numai cei curajoşi şi-au păstrat libertatea străbună. Urmaşii acestora sunt nobilii. Ceilalţi, din pricina laşităţii lor, au fost condamnaţi la moarte sau „la servitute perpetuă şi viaţă rustică" (*perpetua servitus et rusticitas*)[5]. Din ei se trag ţăranii care, într-un sens mai larg, aparţin tot poporului (*populus*) maghiar, dar sunt privaţi pentru totdeauna de privilegiile pe care le au nobilii, adevăraţii locuitori ai ţării.

În baza Bulei de Aur, volumul *Tripartitum* a sintetizat în patru puncte aceste privilegii, în cel mai remarcabil capitol al său, *Primae Nonus* (capitolul nouă al primei părţi). Acesta spune că pe nobil „nimeni, nicăieri nu-l poate aresta, fără o citaţie prealabilă sau fără intentare de proces şi sentinţă legală", „dispune liber, pentru totdeauna, asupra drepturilor şi moşiilor lor, a tuturor veniturilor din cadrul acestor hotare", în sfârşit, fără a fi calificaţi infideli, are dreptul să i se împotrivească domnitorului, dacă acela acţionează împotriva privilegiilor nobiliare.

Străbuna libertate „scită" implica şi ideea că ultimul depozitar al puterii este „poporul". El este sursa puterii domnitoare, cu care, prin libera-i voinţă şi prin alegere, nu ereditar, învesteşte persoana potrivită. Nu numai Attila, ci şi Sfântul Ştefan a devenit în felul acesta regele maghiarilor. Obligaţia supremă a domnitorului a fost guvernarea în folosul poporului. Are însă şi dreptul deosebit de a-i răsplăti pe cei merituoşi, adică de a-i înnobila. Libertatea „poporului"

[5] HK 56 (I, 3, 4).

este de origine străbună, dar nobili există numai de când este regalitate, deoarece singura sursă a stării nobiliare este puterea regală. Poporul şi regele său sunt legaţi prin Sfânta Coroană într-o unitate mai înaltă, mistică. Coroana o poartă regele, dar ea este, de fapt, simbolul comunităţii „ţării" şi fiecare nobil este, *ipso facto*, „membru al Sfintei Coroane". Alegerea regelui revine întotdeauna comunităţii, fiindcă ea este adevăratul proprietar al Sfintei Coroane. Potrivit acestei concepţii, sursa puterii regale este starea nobiliară. Complicată teorie, aşa-numita doctrină a Sfintei Coroane, este, de fapt, fundamentarea ideologică a unei republici nobiliare. Pe de-o parte, l-a degradat pe domnitor, făcându-l funcţionar al stărilor nobiliare, pe de altă parte a condus la concluzia foarte practică, anume că nobilul nu-i datorează fidelitate regelui său, ca odinioară, ci coroanei, adică „ţării", aşadar stărilor.

Această identitate „scită" a devenit elementul central al ideologiei nobiliare, cu consecinţe importante. A făcut ca nobilimea să fie înclinată să gândească în ficţiuni istorice şi să se legene în iluzii, să creadă că are dreptul să domnească asupra supuşilor ei, fără să aibă obligaţii. Înainte de toate însă a trezit în ea un respect extrem pentru tradiţie. S-a ajuns la supraevaluarea a tot ce era de origine străbună, sau se credea că era, concomitent ceea ce a făcut să devină antipatic, demn de ură, tot ce era nou, străin şi neobişnuit. Această atitudine corespundea sentimentelor xenofobe străbune ale nobilimii, obişnuită ca pentru orice suferinţă a ţării să-i învinuiască pe nedoriţii „străini". Acum, s-a născut un nou gen, aproape sinonim cu „naţionalismul" modern, iar Werbőczy se pricepea cum să împingă la extrem acest sentiment, aşa cum a făcut şi la dieta de la Rákos, din anul 1505. Nobilul lua cunoştinţă cu plăcere despre virtuţile „scite", deoarece în acestea părea să se recunoască. Mai târziu, idealul simplităţii marţiale a devenit popular mai cu seamă în rândurile micii nobilimi, deoarece din mizeria şi analfabetismul lor au făcut o virtute. „Este ştiut că noi, maghiarii, întotdeauna am mânuit mai cu plăcere armele şi uneltele fără de care nici nu se seamănă, nici nu se treieră, decât volumele lui Cicero, Tit Liviu, Sallustius sau Aulus Gellius", au citit ei, cu satisfacţie, în *Tripartitum*[6].

Este greu de stabilit, cât din toate acestea şi în ce măsură au devenit valori ale ideologiei nobiliare, în vremea lui Werbőczy. Un lucru însă este cert, mulţimea nobilimii, compusă din multe mii de capete, nu s-a manifestat niciodată, cel puţin atunci nu încă, ca o forţă politică omogenă. Potrivit caracterizării nunţiului papal Burgio (1525), existau trei categorii de nobili: unii care luptau la hotare, alţii trăitori pe moşia lor şi care se abţineau de la politică, iar cei care participă la viaţa politică depindeau de „stăpânul" lor. De fapt, numai cele câteva sute de familii nobile, dintre cele mai înstărite, ale numiţilor „aleşi" (*egregii*), au avut un rol permanent în viaţa publică. Dintre aceştia au apărut membrii activi ai dietelor, oratorii stărilor şi asesorii aleşi ai consiliului regal.

[6] HK 424 (Conclusio).

Despre cei mai mulți se știa că aparțin vreunui grup baronial, ba chiar unii au devenit familiari ai vreunui magnat. În felul acesta, lupta politică, atât de caracteristică acestei perioade, nu s-a purtat între baroni și nobili, cât mai cu seamă între diferite cercuri baroniale și grupuri de interese. Se poate înregistra drept un rezultat al procesului civilizator de mai multe sute de ani, faptul că în tot acest răstimp nu a curs sânge. Fiindcă, până în 1521, nu a fost război, cele trei decenii ale epocii jagelone, dacă facem abstracție de Războiul țărănesc și de „agitația de la hotare" a otomanilor, se pot considera, cu oarecare ironie, o lungă perioadă pașnică.

4. *Aparatul de stat*

În principiu, guvernarea îi revenea consiliului regal. Compus din 60–70 de membri, el se întrunea numai la ocazii excepționale. În practică, problemele erau rezolvate de un consiliu mai restrâns, de 8–12 membri, care lua și deciziile de politică internă și externă, la care nu era necesară sancțiunea dietei. Dintre membrii săi, întotdeauna erau prezenți cei mai importanți demnitari: palatinul, judele regal, marele vistier și mareșalul curții, precum și câțiva prelați. Dintre aceștia se evidenția cu deosebire rolul cancelarului, deoarece el deținea pecețile regale și regele îl asculta în primul rând pe el. În toate problemele în care regele mai avea un cuvânt de spus, de exemplu, în îndrumarea politicii externe sau în numirea prelaților, se impuneau, mai cu seamă, intențiile cancelarului în funcție.

La început, când demnitatea de cancelar și de palatin erau vacante, cea mai mare influență o avea Urban Nagylucsei, episcopul de Eger, care cumula funcțiile de vistier și de președinte al tribunalului palatinal. Avusese un rol de prim rang în alegerea lui Vladislav. Când a decedat, în 1491, scaunul și influența lui le-a preluat Toma Bakócz, cu titlu de mare cancelar și secretar. Ca și, Nagylucsei, Bakócz s-a ridicat în scaunul episcopal din Győr, apoi din Eger dintre țărani, pe vremea lui Matia. În 1498, a făcut schimb cu tânărul Ippolit, cedând Eger, pentru arhiepiscopia din Esztergom, în 1500 primind și pălăria de cardinal. Inteligența și cultura lui nu le-a pus nimeni la îndoială. În tinerețe s-a perindat pe la universitatea din Viena și la mai multe universități italiene. O dovadă a gustului său artistic este capela în stil renascentist din Esztergom, care a supraviețuit incursiunilor otomane. Adversarii lui l-au acuzat, nu fără motiv, de nepotism și rapacitate nemăsurată. Pe multe dintre rudele sale le-a ajutat să obțină slujbe, să primească anumite retribuții ecleziastice și să ajungă episcopi. S-ar fi putut spune că toate acestea fac parte din strategia lui politică. Fapt este însă, că și proprietățile lui familiale s-a străduit să le sporească prin toate modurile posibile. Una din specialitățile lui a fost să încheie contracte de moștenire cu familii aristocratice pe cale de dispariție. Nepoții lui, cărora le-a lăsat uriașele

lui achiziții, au întemeiat una dintre cele mai bogate familii din Ungaria epocii moderne, familia Erdődy.

Bakócz nu a fost popular în cercurile stărilor și ori de câte ori s-a ivit ocazia, ele au încercat să-i restrângă puterea. La dieta din 1497 au obținut cel puțin atât, ca regele să-i retragă sigiliile. Titlul de prim-cancelar l-a păstrat până la decesul său, survenit în anul 1521, la fel și o bună parte din influența sa, până la Războiul țărănesc din 1514. Dar pecețile au fost mânuite de creatura sa, Gheorghe Szatmári. Acesta din urmă provenea dintr-o familie burgheză din Košice, având legături de rudenie și prietenești cu familia Thurzó, marii întreprinzători ai epocii. A studiat la Bologna și, din 1494, a lucrat ca secretar regal, fiind mâna dreaptă a lui Bakócz. În 1499, a devenit episcop, și, din anul 1503, a participat activ la guvernare, în calitate de cancelar de taină. În 1522, el a devenit urmașul lui Bakócz, în scaunul arhiepiscopal și în funcția de prim-cancelar. Szatmári s-a dovedit a fi la fel de capabil în dexteritatea politică, iar schimbul de persoană nu a modificat natura guvernării, căci cei doi prelați, deși nu erau întotdeauna de acord în ce privește politica externă, au format un front comun împotriva aspirațiilor ordinelor.

Nagylucsei, Bakócz și Szatmári deopotrivă au uzat de influența lor spre a-și aranja rudele și adepții în poziții-cheie. Se înțelege de ce, pentru cei din afara vieții politice, cancelarul părea a fi „maestrul tuturor lucrurilor". Avea un cuvânt de spus în repartizarea demnităților, iar aparatul guvernamental depindea aproape exclusiv de el. În genere, vistierul și personalul erau oamenii lui, dar și mai mult decât ei, agenții principali ai puterii lor erau secretari regali, care în 1500, erau doi, în 1502, patru și în 1509, șase. În principiu, secretarii trebuiau să se refere asupra cauzelor consiliului, în practică însă ei ocoleau consiliul și acționau sub directa îndrumare a cancelarului. Dintre ei se recrutau, în bună parte, urmașii prelaților: dintre 17 secretari ai lui Vladislav, 13 au devenit episcopi. Acest cerc al înalților funcționari a alcătuit un organism original. Ca origine, s-au aflat între ei nobili, orășeni și țărani, însă pe toți i-au unit gusturile comune, concepția despre lume și asemănarea orientării politice. În general, lucrau pe tărâm eclezіastic, dar toți gândeau în chip laic. Majoritatea au studiat în universități italiene, iar acasă s-au evidențiat ca și colecționari de artă și mecenați. În funcțiile oficiale pe care le dețineau erau profesioniști. Cea mai importantă legătură dintre ei a fost, totuși, faptul că toți reprezentau interesele statului, și dacă acesta tot nu funcționa cum trebuia, nu lipsa de profesionalism a fost cauza.

În deciziile luate la curte, în afară de ei, numai câțiva baroni laici aveau un cuvânt de spus; în primul rând palatinul. Dintre figurile-cheie ale epocii, au îndeplinit, succesiv, această demnitate trei baroni care posedau o avere enormă: Ștefan Szapolyai (1492–1499), Petru Geréb (1500–1503) și Emeric Perényi (1504–1519). Și ceilalți baroni proveneau, în majoritatea lor, din familii aristocratice, dar printre cei mai influenți se nimereau și parveniți ca, de pildă,

marele vistier Bartolomeu Ráskai, mareşalul curţii Moise Buzlai sau viitorul jude regal, Ambrozie Sárkány. Deşi nu toţi s-au dovedit aliaţi fideli ai cancelariilor, şi ei aveau o cultură renascentistă şi erau de părere că, pe cât se poate, nobilimea trebuia ţinută în frâu.

Tocmai acest lucru era greu de îndeplinit, căci domnitorul ar fi fost gata să satisfacă dorinţele anturajului său, însă din prima clipă a fost împiedicat în acţiunile lui, prin toate modurile posibile. Încă înainte de alegerea lui, i-au cerut lui Vladislav să promită că va respecta libertăţile nobilimii, va anula „inovaţiile" lui Matia, aduse spre „detrimentul şi opresiunea" lor şi nu va introduce altele, mai cu seamă nu va mai impune impozite excepţionale[7]. A trebuit să se angajeze că, în demnităţile ecleziastice şi laice, va numi numai „cetăţeni ai ţării", adică nobili, va avea numai consilieri maghiari şi nu va dona proprietăţi străinilor. Păstrarea coroanei a fost încredinţată prelaţilor şi baronilor. Aceste condiţii au primit putere de lege în dieta din anul 1492 şi au fost completate cu multe alte articole, printre care şi cu dispoziţia fără precedent, retrasă apoi, în 1498, că domnitorul nu poate dona o proprietate mai mare de o sută de iobagi, adică vreo cinci sate, decât numai cu aprobarea consiliului.

5. *Ambiţiile dietei*

Dieta era în mod vizibil satisfăcută de autoritatea obţinută. Întocmea sute de articole, multe se repetau, ca semn că lipseau executorii, multe se contraziceau între ele, dovedind că interese contradictorii au dus la redactarea lor. Nu fiecare dintre ele s-a ridicat la putere de lege, deoarece nu toate au fost sancţionate de rege. Şi astfel, au apărut mai multe articole decât toate câte au existat de la întemeierea regatului.

Elita nobiliară ştia că obstacolul principal în calea ambiţiilor sale este curtea. Aşadar, una din tendinţele ei a fost să aibă reprezentanţi în tribunale şi în consiliul regal şi, totodată, să facă să crească autoritatea acestora. În 1495, au obţinut ca în tribunale să predomine asesorii (*assessores*) nobilimii, faţă de prelaţi şi baroni, iar în 1498, opt asesori au ajuns în consiliul regal. S-a decretat că orice funcţie poate fi îndeplinită numai cu asentimentul consiliului, iar în 1511, au obţinut ca administrarea impozitelor extraordinare să aparţină unui baron şi unui nobil, ca trezorieri aleşi. Au încercat să instituie un salariu scos dintr-un impozit de trei dinari pe *porta*, pentru membrii lor din consiliu, dar regele s-a opus. O altă încercare a fost aceea de a mări competenţa elitei din comitate. S-a decretat că fiecare moşier este subordonat autorităţii comitatului. Numai cu consimţământul comitatului, comitele putea să-şi aleagă vicecomi-

[7] Nullas prorsus novitates, quemadmodum ... Mathias rex fecerat, in eorundem detrimentum et oppressionem ... introducamus; Enchiridion 308.

tele şi cu consimţământul acestuia. De asemenea, s-a interzis ca domnitorul să doneze funcţia de comite perpetuu.

Unele tendinţe ale nobilimii, în care se putea conta şi pe consensul baronilor, au fost împotriva bisericii. De pildă, atunci când au redactat legi împotriva jurisdicţiei Sfântului Scaun şi au interzis instituţia procurorului bisericesc. O cucerire importantă a fost perceperea nonei, înaintea zeciuielii, ceea ce însemna că, de-atunci, nobilului îi revenea 11% din recoltă, iar bisericii 9%.

Atitudinea nobilimii naţionale faţă de oraşe poate fi considerată firească. Antipatia seculară provenea din faptul că burghezia îşi avea legile ei proprii, diferite de cele obişnuite ale regatului, şi majoritatea vorbea limba germană. La aceasta s-a adăugat contradicţia de interese economice, deoarece acum tot mai mulţi nobili îşi aduceau produsele la piaţă. Unul din cele mai iritante puncte ale libertăţilor citadine era acela, că între zidurile oraşului nobilul avea acelaşi statut cu burghezul, deci trebuia să plătească impozit pe casă. De aceea, deja în 1492, dieta a decretat că, la Buda, casele nobililor şi ale clericilor sunt scutite de impozit. Apoi, în 1498, au fost aprobate o serie de dispoziţii îndreptate, în mod expres, împotriva oraşelor. S-a decretat că nobilii nu plătesc vamă după mărfurile lor, că procesele proprietăţilor orăşeneşti vor fi judecate de tribunalul comitatens, viile de pe pământ nobiliar sunt supuse autorităţii proprietarului, că burghezii sunt obligaţi, întocmai ca şi iobagii, să plătească nonă după vin. Tot mai mult se răspândea ideea că orăşenii nu pot fi consideraţi „locuitori ai ţării" şi, după 1508, reprezentanţii lor nici nu au mai fost invitaţi la dietă.

Fireşte, ţărănimea a suferit cel mai mult de pe urma dominaţiei stărilor nobiliare. Multe semne mărunte dovedeau că nobilimii i se par prea multe libertăţile ţărănimii. Deja pe vremea lui Matia li s-a interzis „infamilor" să depună mărturie împotriva nobililor (1486), apoi, în anul 1500, iobagilor li s-a interzis să vâneze. S-a codificat, de asemenea, că o persoană de origine ţărănească nu poate fi judecător la curtea supremă (1498). Totuşi, cea mai importantă modificare a fost limitarea treptată a dreptului de liberă strămutare. Votarea legii anuale excepţionale se asocia, deja din 1458, cu condiţionarea suspendării mutărilor, în acest răstimp. Şi cum impozitul era impus în fiecare an, mutarea liberă era interzisă, în principiu, aproape continuu. Din informaţii reiese însă, că în timpul lui Matia ea mai exista şi numai după 1490, a devenit din ce în ce mai dificilă. În 1492, judecarea nedreptăţilor pe care le sufereau iobagii dornici de a se muta au fost trecute în competenţa comitatului. În 1495 s-au înăsprit condiţiile în care putea fi părăsit proprietarul vechi. De pildă, la mutare, ţăranul nu-şi putea lua casa cu sine. Acelor nobili care angajau iobagi fugiţi, li s-a pus în vedere că vor fi aspru sancţionaţi. În 1500, apoi în 1504, s-a legiferat că orice fel de mutare se poate realiza exclusiv prin medierea notarilor. Trebuie subliniat însă, că toate aceste dispoziţii nu au însemnat nicidecum legarea de pământ a ţărănimii şi, foarte frecvent, autoritatea comitatensă a dat

dreptate iobagului, împotriva nobilului său. Totuşi, s-a făcut simţită tendinţa nobilimii de a restrânge libertăţile iobagilor.

S-au agravat şi sarcinile ţărănimii. Conjunctura economică i-a îndemnat pe nobili să ceară impozitul în produse, în loc de bani, pe care le puteau apoi valorifica chiar ei. Deja în 1492 a devenit obligatorie, la nivel de ţară, achitarea nonei, fapt repetat în anii următori. Nona a fost un impozit în produse, care împovăra numai via şi pământul desţelenit al ţăranului, dar acum a devenit cea mai grea dintre poveri, prin faptul că nobilii au extins-o şi asupra economiei iobăgeşti. În 1498 şi 1500 s-a interzis, pentru băştinaşi, exportul de animale, ceea ce, în interiorul ţărănimii, lovea mai cu seamă pe locuitorii târgurilor.

Unul din semnele ambiţiei stărilor a fost împingerea spre statutul de iobagi a cumanilor şi iaşilor. În timpul lui Matia, ambele colectivităţi şi-au păstrat libertăţile similare celor ale secuilor, deşi plăteau un impozit anual regelui, pe care, din 1458, îl administra provizorul cetăţii Buda. Acum, în noua orânduire, nu mai era loc pentru ei. S-a răspândit şi, în decurs de câteva decenii, a ajuns să triumfe concepţia că toţi erau iobagi, anume iobagi ai regelui.

6. *Declinul statului*

Dominaţia stărilor putea fi interpretată în două chipuri diferite. Baronii ar fi înţeles-o cel mai bucuros în sensul că va domni clica lor, consiliul regal, sub preşedinţia regelui, adică monarhia va fi înlocuită de oligarhie, în care dieta va avea numai un rol decorativ. Conducătorii nobilimii au înţeles că regele însuşi domneşte, dar numai de comun acord cu „cetăţenii ţării", deci în îndrumarea destinelor regatului, cuvântul decisiv va fi al dietei.

Niciuna dintre tendinţe nu s-a realizat pe deplin, dar ambele, independent de intenţii, au dus la acelaşi rezultat: cu timpul, statul a fost paralizat.

Primul şi cel mai important simptom a fost prăbuşirea finanţelor regale. Vladislav a moştenit de la predecesorul său o vistierie goală şi nu a fost capabil să surmonteze dificultăţile financiare. În anii 1494–1495 a avut un venit de 310.000 de florini, jumătate cât Matia. O parte din sursele obişnuite a lipsit, iar celelalte aduceau din ce în ce mai puţin venit. Minele de sare din Maramureş, până în 1497, când au fost confiscate de vistierie, au fost exploatate de către regina Beatrix. Tot ale ei au fost, până în 1500, mai multe mine de metale nobile. Cămara din Kremnica a fost închiriată, începând cu anul 1498, de către cei din familia Thurzó, pentru suma de 14.000 de florini. În 1492, Szapolyai a luat în zălog tricesimele. Tot astfel, multe oraşe regale, precum Trnava, Zagreb, Sopron şi Bardejov, mai apoi Szeged, Skalica, Esztergom, Buda Veche, Prešov, Sabinov şi Cluj, au fost date în zălog baronilor şi prelaţilor, în schimbul cheltuielilor militare pe care regele nu era capabil să le acopere din alte surse.

Cea mai importantă sursă de venit regal a rămas taxa de un florin numită „ajutor" (*subsidium*), care în ciuda împotrivirii stărilor, a fost impusă cu regularitate, începând cu anul 1490. În primul an nu a putut fi colectată, iar în 1494, unii colectori au fost uciși. Pentru importanța ei, este caracteristic faptul că în anii 1494–1495, 74% din venitul total provenea de acolo. În ce privește realizările, numai 54% a ajuns la vistierie, 15% au fost pierderi și cheltuieli administrative, iar 31% au ajuns în mâini particulare. Începând cu 1493, cei mai mari baroni au fost autorizați să rețină taxele de pe moșiile lor, pentru întreținerea banderiilor. În 1498 și 1500, dieta a consimțit ca această taxă de un florin să devină una obișnuită și s-a luptat ca ea să fie mai rezonabil utilizată. S-a stabilit ca, pe mai departe, numai o parte, respectiv 50 sau 60 de dinari, să fie calificată drept „ajutor" și să aparțină trezoreriei. Partea rămasă, 50 sau 40 de dinari, se cuvine nobililor ca „bani de război" (*pecunia exercitualis*), ca să întrețină trupe înarmate. Taxa de pe moșiile prelaților și baronilor li se cuvenea lor. Comitatul o încasa de la toți contribuabilii și, în felul acesta, va avea și el armată permanentă.

În asemenea condiții, statul ar fi falimentat, dacă nu obținea, din când în când, ceva bani. Chiar și sumele mai mici contau: Oswald Túz, episcopul de Zagreb, a renunțat în 1500, la 32.000 de florini din averea proprie pentru „lucrările" cetăților de graniță, 10.000 de florini i-a lăsat regelui și, în plus, i-a anulat o datorie de 3.500 de florini. Cei mai mulți bani însă proveneau din ajutoare externe: papa Alexandru al VI-lea a trimis, în total, 106.773 de florini (1501/02), iar Republica venețiană 188.800 de florini.

Paralel cu problemele financiare, s-a prăbușit organizarea armatei. Cea mai urgentă și unanimă îndatorire a baronilor a fost socotită lichidarea „armatei negre", fie și pentru faptul că nu dispuneau de bani pentru plata ei. După 1490, trupele de mercenari aflate în destrămare, pe deasupra bănuite și de erezie, au fost anihilate în 1492, de către căpitanul suprem al hotarelor sudice, Paul Kinizsi. „Pentru desconsiderarea numelui lui Hristos", prizonierii au fost arși de vii[8]. În ianuarie 1493, trupele au fost desființate și oficial, iar lipsa armatelor combatante, va fi înlocuită de-atunci, prin legi. Deja în anul 1492, opt articole au fost destinate refacerii instituției *militia portalis*. În 1498 a urmat încă o reformă și mai ambițioasă. Pe de-o parte erau clar definite obligațiile militare ale baronilor, clerici și laici. 13 episcopi (fără cel din Bosnia), doi abați și nouă capitluri, erau obligați să înarmeze 7.000 de persoane din cavaleria grea; iar 39 de baroni laici, proporțional cu moșiile lor, trebuiau să înființeze câte o banderie. *Militia portalis* din comitate trebuie să fie alcătuită din mercenari, 36 *portae* trebuiau să trimită o persoană pentru cavaleria grea, în sud, 24 *portae* erau obligate să echipeze un husar. În 1500, marele vistier, împreună cu încă zece membri înstăriți ai curții (așa-numiții *decempersonae*) au

[8] *Bonfini* IV, 237 (V, 3, 43) = *Kulcsár* 970.

fost autorizaţi să înfiinţeze banderii. Fără îndoială, legea a fost favorabilă într-o oarecare măsură apărării hotarelor, căci acolo prestau serviciu multe banderii, mai ales ecleziastice. Întâi de toate însă a legalizat armatele particulare, privând vistieria de venituri însemnate.

Cetăţile de graniţă consumau sume enorme. În 1513/14, pentru apărarea graniţelor Transilvaniei, voievodul a primit 12.000 de florini, iar 7.517 mercenari din alte provincii au costat 116.000 de florini. La acestea se adăugau cheltuielile pentru construcţii şi menţinerea în bună stare, astfel încât întreţinerea graniţelor ar fi constat, anual, cam 150.000 de florini. Vistieria nu putea însă procura atâţia bani. Drept urmare, solda mercenarilor rămânea, cu regularitate, neachitată. Ca să trăiască, ei recurgeau la jafuri şi la taxe de răscumpărare a prizonierilor.

Pentru dificultăţile evidente, deţinătorii puterii se învinuiau unii pe alţii, iar poporul îi învinuia pe ei. Predicatorul franciscan Laskai a susţinut că „aristocraţii şi potentaţii" sunt adepţii Antihristului[9]. Nobilimea era convinsă că toţi „se străduiesc pentru profitul lor personal, în loc să se gândească la binele comun". Aşa s-a întâmplat că, în 1496, Sigismund Ernuszt, vistierul, a fost acuzat de delapidare şi închis pentru o vreme. În 1497, Bakócz a fost demis din postul de cancelar suprem, fiind considerat cauza principală a tuturor relelor. În 1499, nobilii, în drumul lor spre dietă, au ridicat spânzurători, drept avertisment pentru curte.

7. *Afacerile externe*

În tot acest timp, ameninţarea dinspre sud era din ce în ce mai copleşitoare. Incursiunile anuale ale otomanilor se produceau cu regularitate. În 1492, au asediat Turnu-Severin, dar cele două care încărcate cu capete de turci, trimise de către ban[10] la Buda, au dovedit că paza la hotare mai funcţiona. La 11 septembrie 1493, Jakub, paşa din Bosnia, a repurtat o victorie uriaşă la Udbina, în Croaţia, capturându-l pe banul Emeric Derencsényi. În 1495, sultanul Baiazid al II-lea a cerut un armistiţiu de trei ani, având în vedere succesele din Italia ale lui Carol al VIII-lea. Dar, în anul 1498, războiul a izbucnit din nou. În 1501 Vladislav a semnat o alianţă cu Veneţia, care se lupta cu sultanul, din 1499, pentru coloniile greceşti care îi rămăseseră. Republica s-a angajat să finanţeze Ungaria cu 100.000 de florini, în timp de război şi cu 30.000, în timp de pace. Dar nu s-a ajuns la ciocniri mari, iar la 22 februarie 1503, părţile au încheiat pace, la Buda, pe timp de şapte ani, prin care regele maghiar a recunoscut modificările teritoriale, deocamdată nesemnificative,

---

[9] *Szűcs J.*: Nemzet és történelem. Budapest, 1974, 571.

[10] Ladislau Ficior, din familia nobililor români din Ciula (Haţeg) (n. ed.).

intervenite între timp. În 1510, pacea s-a prelungit pentru un an, apoi, în 1511, pentru încă cinci ani. Dar în anul 1512, noul sultan a anulat-o.

Până într-atât nu era conştientizat pericolul care se apropia, încât în anul 1495, regatul şi-a permis luxul unui război civil. Ţinta a fost ducele Laurenţiu Újlaki, cel mai puternic magnat din regiunea sudică, care nu s-a sfiit să-l califice drept bou pe rege. Vladislav şi-a pierdut obişnuita-i răbdare şi a pornit împotriva lui o campanie sistematică (în apropierea graniţei turceşti), până ce l-a obligat la supunere. Ducele a trebuit să renunţe la câteva domenii, iar expediţia a creat impresia că organizarea militară maghiară funcţiona eficient.

Pe atunci, Ungaria încă conta ca o putere importantă în politica internaţională, declinul ei intern devenind vizibil treptat. Pe cât putea, curtea ducea o politică lucidă, raţională. Ameninţarea otomană a obligat-o să aibă bune relaţii cu vecinii, acţiune ce i-a fost mult facilitată de caracterul paşnic al regelui. Începând cu 1492, Vladislav a fost în alianţă cu fratele său, regele polonez Ioan Albert. În 1494, această alianţă a devenit şi mai strânsă, după întâlnirea celor doi regi la Levoča, iar în 1498 a fost reînnoită. Relaţiile de prietenie s-au menţinut şi în timpul domniei celuilalt frate al lui Vladislav, Sigismund I, care a fost regele Poloniei începând cu 1506, iar pe vremea când era prinţ, a petrecut mult timp la curtea fratelui său de la Buda. În august 1500, la alianţa maghiaro-polonă s-a ataşat şi regele Franţei, Ludovic al XII-lea. Aşa s-a ajuns ca Vladislav, divorţat fiind de Beatrix, să-şi aleagă soţie din Franţa. În 1502 a luat-o de soţie pe Ana, din familia Candale, înrudită cu familia de Foix, verişoară cu regina Franţei. Tânăra regină avea ambiţia de a extinde capacitatea de acţiune a curţii, dar a murit în 1506, de febră puerperală, după ce i-a dăruit soţului ei o fată şi un băiat. Poate că şi Anei i se datorează relaţiile paşnice ale Ungariei cu Maximilian I, deşi în ceea ce priveşte problema cavalerilor teutoni, împăratul s-a opus intenţiilor Poloniei, şi nici legăturile dintre Habsburgi şi Franţa nu au fost dintre cele mai bune. Întâmplător însă, regina fiind de origine spaniolă, verişoara lui Ferdinand Catolicul, era înrudită şi cu casa de Habsburg. Trăia încă, în martie 1506, când Vladislav şi Maximilian au încheiat un contract privind viitoarea căsătorie a lui Ferdinand, nepotul împăratului, cu fiica lui Vladislav, Ana.

Politica externă lucidă a curţii a fost mereu contracarată de agresivitatea anti-germană a nobilimii. Ţinta firească a tuturor înverşunărilor a fost, întotdeauna, casa de Habsburg, astfel încât vestea alianţei plănuite cu ea, pentru 28 septembrie 1505, a stârnit indignarea dietei de la Rákos. Werbőczy le-a explicat nobililor că ruinarea ţării au pricinuit-o, întotdeauna, regii de origine străină, care nu cunoşteau morala „sciţilor", în schimb împilau crunt „poporul". Pe când regii de origine maghiară, ca Ludovic cel Mare şi Matia, au contribuit, întotdeauna, la creşterea gloriei şi faimei naţiunii maghiare. Oratorul a avut un succes răsunător. Stările, cu toate că şi-au declarat fidelitatea faţă de Vladislav, s-au angajat în mod solemn să nu mai aleagă, niciodată, rege

străin, ba mai mult, l-au condamnat, de pe acum, la „servitute perpetuă" pe acela care ar nesocoti decizia lor[11]. Aceasta a fost, de fapt, o promisiune deschisă de elecțiune făcută foarte bogatei case Szapolyai, mai bine zis șefului acesteia, Ioan, fiul cel mai vârstnic al palatinului Ștefan. El era, deja de mult timp, cu cele peste treizeci de domenii ce-i aparțineau, cel mai mare moșier al țării. Au fost comitate, ca Špiš, Trenčin, Turna, Orava și Liptov, care au fost aproape în întregime proprietatea familiei Szapolyai: lui Ioan însuși, fratelui său mai mic, Gheorghe și mamei lor, prințesa Hedwiga de Mazovia. Nobilimea și-a găsit conducătorul în Ioan, pe care-l idolatrizau, printre aristocrați, el fiind singurul căruia erau dispuși să-i acorde încredere, cum o făcuseră odinioară lui Ioan de Hunedoara, având însă, poate, ceva mai puține motive s-o facă.

Deciziile dietei de la Rákos nu au fost ratificate de rege, dar ele au apărut mai târziu iarăși și iarăși, ducând, în 1506, la un război împotriva Austriei, scurt și fără glorie. Dieta din 1507 a încercat să diminueze și mai mult autoritatea regală și nu a acceptat moștenirea la tron a lui Ludovic, fiul lui Vladislav. La 4 iunie 1508 s-a reușit încoronarea băiețelului. Atunci când însă s-a pus problema ataşării Ungariei la liga de la Cambrai, împotriva Veneției, a izbucnit o nouă criză internă. Episcopul de Vác, foarte cultivatul Francisc Várdai, s-a exprimat cu amărăciune, nu fără motiv: „Acest popor, care participă la dietă este complet barbar și lipsit de rațiune. Nu poate fi convins cu argumente"[12].

Odată cu venirea la tron a lui Selim I, în 1512, s-a deschis un nou capitol al relațiilor otomano-maghiare. Pentru prima dată s-a produs o breșă în sistemul cetăților de graniță creat de Matia. În octombrie 1512 a căzut Srebrenik, unul din pilonii liniei de apărare dinspre Bosnia, iar la începutul lui 1514, turcii asediau deja Knin, reședința banului croat. În cursul anului 1513, Ștefan Bátori, Petru Beriszló și Ambrozie Sárkány au obținut câteva victorii minore la hotare, însă acestea nu puteau contrabalansa superioritatea puterii otomane. În această situație, care se agrava tot mai mult, Ungaria a fost zguduită de una din cele mai mari crize din istoria sa, Războiul țărănesc din anul 1514.

8. *Războiul țărănesc*

Revolta a izbucnit pe neașteptate. Violența ei se explică prin ura, care s-a acumulat decenii la rând și mai cu seamă în ultima vreme, în țărănime. Aceasta mocnea sub cenușă și cu o lună înainte nimeni, nici chiar țăranii, nu credea că va exploda.

---

[11] Enchiridion 320.

[12] Este citat de *Mályusz E.*: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. În: Mátyás király emlékkönyv I. Budapesta, 1940, 390.

Izbucnirea războiului era în interdependență cu amenințarea otomană, însă evenimentul care l-a precedat a fost alegerea papei din 1513. La moartea lui Iuliu al II-lea, Bakócz a candidat la scaunul papal și a cheltuit o avere pentru ca, prin intrarea sa somptuoasă în Roma să-i uluiască pe cardinali. Cu toate acestea, sau, poate, tocmai de aceea, în conclav a obținut numai opt voturi. Leon al X-lea a fost alesul și, ca despăgubire, l-a numit legat papal și l-a autorizat să proclame o cruciadă împotriva otomanilor prin toate țările Europei.

Așadar, lui Bakócz îi mai putea aduce o oarecare consolare pentru tiara pierdută numai succesul războiului antiotoman. Ajuns acasă, a făcut tot ce i-a stat în putință ca să forțeze în consiliul regal pornirea războiului. Și cu toate că atât baronii, cât și nobilii se împotriveau planului său, la 9 aprilie a publicat bula care chema la cruciadă. Cu recrutarea se ocupau mai cu seamă preoții și călugării franciscani, iar rezultatele au depășit cu mult așteptările. Potrivit estimărilor, aproximativ 40.000 de țărani înarmați s-au adunat în taberele militare, cei mai mulți, se pare, lângă Pesta. Din Câmpia Maghiară, cam tot al zecelea iobag a pornit la luptă. La 24 aprilie, Bakócz l-a numit comandant suprem pe Gheorghe Dozsa[13], un luptător secui, care a mai luptat cu turcii la Belgrad.

La început, totul a mers foarte bine. La 9 mai, trupele au pornit de la Pesta ca, traversând Câmpia Maghiară, să ajungă la hotarul de sud al țării. Între timp, pretutindeni în țară, încordarea creștea. Nobilii dezaprobau plecarea iobagilor tocmai în timpul muncilor de vară și, în mai multe locuri, au încercat să-i rețină cu forța. Aceasta a dus la încăierări în care au fost victime de ambele părți. Încordarea se accentua și datorită pustiirilor produse de trupele care se adunau. Oștile nobililor aveau obiceiul să devasteze toate așezările ce le ieșeau în cale, deoarece ei înșiși trebuiau să se îngrijească de propria lor întreținere. De aceasta data însă, jaful și rechizițiile au lovit și conacele nobiliare, ba chiar poate în primul rând pe acestea. Pe lângă toate acestea, se pare că în multe locuri țăranii au refuzat să plătească impozitele și rentele feudale. Asupra lui Bakócz s-a exercitat o asemenea presiune din partea baronilor, încât la 15 mai a fost constrâns să ordone încetarea recrutării. Apoi, la 24 mai, el și regele au emis ordinul de dizolvare a trupelor țărănești. Nobilimea din mai multe comitate s-a adunat ca să-i frâneze pe supușii lor, deveniți neascultători și, pe alocuri, au ajuns la ciocniri armate. Prima încleștare a avut loc în Bihor, la 22 mai, unde țăranii au zdrobit trupele nobililor.

Războiul însă a izbucnit numai când evenimentele au ajuns și la cunoștința oștilor lui Dozsa. Deja interdicția de a mai recruta a stârnit o asemenea mânie în tabără, încât comandantul, neluând-o în seamă, și-a continuat drumul. Dar, la 23 mai, avangărzile lui Dozsa au fost risipite de comitele de Timiș, Ștefan Bátori și de episcopul de Cenad, Nicolae Csáki, la Apátfalva[14],

[13] Cunoscut istoriografiei noastre în forma românizată, Doja (n. ed.).
[14] Localitate dispărută (n. ed.).

lângă Cenad. Dozsa i-a surprins la rândul său, la Nădlac şi l-a capturat pe episcop. Iar la 28 mai, când a aflat de suspendarea campaniei, împreună cu camarazii lui, l-au tras în ţeapă pe episcop. Din acea clipă nu mai exista drum de întoarcere. Războiul ţărănesc a pornit pe drumul său inexorabil.

Trupelor răsculate li s-au alăturat, în primul rând, locuitorii târgurilor, apoi mulţi preoţi de ţară şi călugări, în unele locuri şi membri ai micii nobilimi. În oştile lui Dozsa, haiducii (*hajdú*) au avut un rol proeminent. Este surprinzător, că mai mulţi conducători ai ţăranilor au fost preoţi sau călugări franciscani. Deşi în partea apuseană a ţării, ţărănimea s-a neliniştit puţin, doar ici-acolo, mişcarea a cuprins un teritoriu uriaş, în primul rând în Câmpia Maghiară. Nu există însă urme că ar fi existat vreun plan comun de luptă al comandanţilor răscoalei. Operaţiunile lor militare au fost la fel de indecise, ca şi viziunile lor despre viitor. Nu se poate şti ce ar fi făcut, în cazul unei victorii. Sunt câteva semne că idealul lor ar fi fost acela al libertăţii secuilor: şi-au dorit o ţară fără nobili şi fără iobagi. La această presupunere conduce faptul că nu puţini nobili au fost victimele furiei lor, iar documentele privilegiale au fost distruse şi mai sistematic.

În iunie, războiul domnea peste tot, de la Zemplin şi Heves, până la Tolna şi Srem. O armată care mergea de-a lungul malului stâng al Dunării, spre sud, a ocupat, pe rând, câteva cetăţi din Srem şi l-a asediat pe arhiepiscopul de Kalocsa la reşedinţa lui din Bač. O alta, condusă de un oarecare preot Laurenţiu, a ocupat Oradea şi de acolo a pornit spre Transilvania. Dozsa însuşi, în fruntea oştirilor principale, a asediat Lipova şi Şoimoş, apoi a pornit spre Timişoara, reşedinţa lui Bátori, iar în 13 iunie a început asediul ei.

Şubreda structură statală s-a dovedit neputincioasă în faţa primejdiei. Nu a fost nici timp, nici mod pentru mobilizare, pentru o acţiune coordonată, astfel încât peste tot, câţiva baroni au luat iniţiativa, iar nobilimea din împrejurimi i-a urmat. În diferitele lupte locale, la început au triumfat şi ţăranii, dar încet-încet, peste tot a început să domine nobilimea. Ioan Bornemissza, castelanul cetăţii din Buda, a spulberat întâi tabăra de la Pesta, iar spre mijlocul lui iulie a pacificat şi regiunea dintre Dunăre şi Tisa. Nobilimea ardeleană, a oprit la Cluj, la 10 iulie, oastea preotului Laurenţiu şi a alungat-o până în Bihor. Dar acţiunea rapidă a lui Ioan Szapolyai, voievodul Transilvaniei din anul 1510, a fost aceea care a decis soarta Războiului ţărănesc. În fruntea trupelor sale a pornit în mare grabă spre Timişoara şi, la 15 iulie, a spulberat, sub zidurile cetăţii, oştile lui Dozsa, capturându-l şi pe el. Dozsa a fost executat cu o cruzime teribilă: aşezat pe un tron de fier încins, iar adjuncţii lui, înainte de a fi ei înşişi executaţi, au fost constrânşi să mănânce din el. De la începerea răscoalei abia trecuseră şase săptămâni şi pacea a coborât din nou asupra ţării.

Represaliile nu au întârziat, dar au fost mult mai puţin grave decât se aştepta. Comandanţii şi alte figuri proeminente erau executaţi, dacă erau prinşi, dar alte vărsări de sânge nu au mai fost. Nobililor nu le-a convenit ca mâinile

care munceau pentru ei să se prăpădească. De aceea au preferat să ierte, mai cu seamă dacă nu era vorba de injurii aduse lor personal. Se cunosc țăranii care l-au tras în țeapă pe propriul stăpân, iar mai târziu au trăit nevătămați pe moșia altuia. Represiunea nobilimii nu a fost îndreptată împotriva indivizilor, ci a țărănimii în totalitate. Dieta din octombrie 1514 i-a privat pe iobagi de dreptul liberei strămutări și i-a condamnat pe toți, împreună cu urmașii lor, să-l slujească „perpetuu" pe nobilul lor. Le-au limitat dreptul de a purta armă atât lor, cât și haiducilor, diecilor și preoților. Totodată, au reglementat modul în care se vor plăti despăgubirile la care țăranii au fost obligați față de stăpânii lor. Szapolyai apărea ca „eliberatorul țării"[15]. Dieta și-a început lucrările prin a-i vota o recompensă uriașă, de 20 de dinari pe fiecare domeniu, având în vedere meritele lui deosebite.

În cele din urmă, țara a reușit să domine criza. O modernizare nu a fost posibilă, dar funcționa în modul ei tradițional. Dacă nu intervenea niciun pericol extern, ar fi vegetat astfel încă secole la rând. Însă următorul deceniu i-a pus în față sarcini cu care nu a fost capabilă să lupte.

9. *Lupta pentru putere*

Se înțelege de la sine, că eșecul cruciadei a consolidat poziția nobilimii și, mai cu seamă, a lui Szapolyai. Bakócz, considerat principalul vinovat pentru evoluția evenimentelor, a trebuit să se retragă în planul secund, deși influența sa a continuat să fie semnificativă. Articolul 55 al legii din 1514 prevedea ca funcționarul regal denumit „personalul" să fie un jurist experimentat. Așadar, în 1516, acest post i-a fost oferit lui Werbőczy. Însă principalul beneficiar al victoriei repurtate asupra țărănimii a fost voievodul Transilvaniei. Majoritatea asesorilor din mica nobilime au fost adepții lui, iar în locul cancelarului Szatmári, deși numai temporar (1515–1516), a fost numit prietenul său, Grigore Frangopan, arhiepiscop de Kalocsa. De la deciziile adoptate la Rákos, în 1505, mulți îl vedeau deja ca fiind viitorul domnitor, iar șansele lui creșteau continuu. Prin căsătoria surorii lui, Barbara, în 1512, a devenit cumnatul regelui polon; și posibilitatea ca el însuși să devină ginerele regelui maghiar, iar mai apoi urmașul său, nu era deloc exclusă.

Cercurile de la curte, în frunte cu Szatmári, erau potrivnice planurilor lui Szapolyai, văzând în succesiunea Habsburgilor singurul lor sprijin. La aceasta s-a mai adăugat faptul că, față în față cu pericolul otoman, singurul ajutor pe care-l puteau spera nu putea veni decât de la papă sau, cel mult, de la Maximilian și împărăția lui. Evoluția evenimentelor internaționale a făcut posibilă o cotitură decisivă în diplomația Ungariei. Aceasta a fost facilitată de

[15] Liberator regni. Citat de *Hermann Zsuzsanna*: Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés. Budapest, 1961, 39.

înfrângerea pe care a suferit-o voievodul, în aprilie 1515, din partea otomanilor, la Žarnov în Serbia, ceea ce i-a ştirbit renumele. A fost binevenit şi ajutorul substanţial obţinut de la Fugger, căruia, din cauza minelor sale de cupru, nu-i era indiferentă evoluţia afacerilor interne ale Ungariei. În felul acesta, curtea a reuşit să organizeze, la Viena, o întrevedere între Vladislav, fratele său, Sigismund, şi Maximilian, toţi trei împreună hotărând viitorul Europei Centrale. În tratatul încheiat la 19 iulie 1515, împăratul a renunţat să-i mai sprijine pe cavalerii teutoni împotriva Poloniei, pecetluindu-le astfel destinul. În schimb, Sigismund a promis să sprijine tendinţele dinastice ale Habsburgilor, cu alte cuvinte, l-a părăsit pe Szapolyai, cumnatul său. La 22 iulie, l-au căsătorit pe moştenitorul tronului maghiar, Ludovic, cu nepoata lui Maximilian, Maria. Şi, ceea ce este şi mai important, pe Ana, fiica lui Vladislav au dat-o pe mâna lui Maximilian, cu condiţia ca el însuşi, sau Ferdinand, nepotul său, s-o ia de soţie. Acest tratat a servit ca bază legală pentru domnia de mai multe secole a dinastiei Habsburgilor în Ungaria.

Şi tot acesta a fost ultimul succes diplomatic important, dacă se poate numi aşa, al Regatului Maghiar medieval. La 13 martie 1516, Vladislav al II-lea a decedat, lăsând ţările în care a domnit fiului său, Ludovic, în vârstă de 10 ani, împreună cu o datorie de 400.000 de florini. Tutorii nominali ai băiatului au fost Maximilian şi Sigismund, iar educaţia lui au încredinţat-o nepotului său margraful George de Brandenburg şi căpitanului cetăţii Buda, Ioan Bornemissza. Margraful, vlăstar al casei germane de Hohenzollern, trăia de un deceniu la curtea maghiară. S-a căsătorit cu văduva lui Ioan Corvin şi, începând cu 1510, lui i-a aparţinut averea considerabilă rămasă în urma prinţului. Bornemissza, a devenit din fiu de ţăran, vice-tezaurarul lui Matia, şi apoi s-a ridicat în rândul baronilor. Atât el, cât şi margraful erau cunoscuţi ca partizani devotaţi ai casei de Habsburg, orientaţi spre Occident, ceea ce explică lipsa lor de popularitate în rândurile nobilimii.

Deceniul următor prezintă semnele unui haos ce se extindea. Luptele politice interne s-au acutizat, iar liniile de demarcaţie începeau să se confunde. În timpul vieţii lui Vladislav se distingeau destul de clar două tabere: nobilimea şi curtea, iar majoritatea baronilor era, în general, de partea curţii. Acum, situaţia s-a schimbat. Szatmári şi-a recăpătat funcţia de cancelar şi, în 1517, se mai putea spune că „el decide în toate"[16], cu timpul însă lucrurile s-au complicat din ce în ce mai mult. Toţi vorbeau despre binele ţării, dar exista prea puţin consens în ceea ce ar fi trebuit sau ar fi fost posibil să se facă. Privit din afară, apărea tot mai evident că Regatul Maghiar nu mai este o mare putere, ci „bolnavul" Europei.

---

[16] Penes quem est hoc tempore summa rerum; scrisoarea lui Geronimo Balbi, în Történelmi Tár, 1882, 658, citat de *Hermann*: op. cit. 64.

Arena principală a luptelor pentru putere a fost dieta, care, în timpul domniei lui Ludovic al II-lea, s-a întrunit de 16 ori. Şi în aceşti ani, ca şi înainte, au apărut sute de articole de lege, a căror ducere la îndeplinire nimeni nu o lua în serios. În 1518, dieta s-a întrunit de trei ori. La prima, ţinută în ziua de Sf. Gheorghe (24 aprilie), la Buda, nobilimea a părăsit sala. Baronii au votat, în deplin consens, deciziile prin care se extindea sfera de acţiune a consiliului, în detrimentul nobilimii. În replică, nobilimea s-a întrunit mai întâi în iulie, la Tolna, apoi, de Sf. Mihai (29 septembrie), înarmată, la Bač. Printre altele, aici s-a ordonat restituirea oraşelor regale zălogite, precum şi ale altor venituri, ceea ce, în mod excepţional, s-a şi îndeplinit. S-au ales şi vistieri „naţionali", dintre liderii micii nobilimi: Mihail Szobi şi Ioan Paksi. Dar activitatea lor a eşuat, căci s-a constatat că, la problemele financiare, este nevoie şi de cunoştinţe de specialitate. Între timp, alături de Szatmári, a apărut un cancelar nou, Ladislau Szalkai, episcop de Vác, iobag de origine, care i-a urmat lui Szatmári în scaunul arhiepiscopal. La moartea palatinului Perényi, în 1519, nobilimea l-a vrut urmaş pe Szapolyai, dar baronii au reuşit să forţeze candidatura lui Ştefan Bátori. Însă, în cele ce au urmat Szapolyai şi Bátori au acţionat împreună, astfel încât, în anul 1522, o parte a baronilor a alcătuit o ligă împotriva lor.

În mijlocul unor asemenea condiţii tulburi, nici politica externă nu mai putea fi îndrumată raţional. La moartea lui Maximilian, în 1519, stările au socotit că au o şansă serioasă să-l urce pe tronul imperial, în locul lui Carol al V-lea, pe Ludovic al II-lea. L-au însărcinat pe Werbőczy să-l câştige pe papă de partea copilului de 13 ani. În ceea ce priveşte pericolul otoman, majoritatea era înclinată să-l subaprecieze şi nici nu vroiau să audă, de niciun fel de pace. Astfel încât curtea ducea numai în secret tratative cu sultanul. O vreme, politica otomană şi evenimentele militare păreau să justifice credinţele optimiştilor. Scopul lui Selim I era expansiunea spre est, acordând mai puţină atenţie Europei. Mai întâi, i-a luat Armenia şahului persan Ismail (1514), apoi, a nimicit imperiul mamelucilor, însuşindu-şi Siria şi Egiptul (1516–1517). La început, a respins propunerea de pace a curţii maghiare, mai mult chiar, l-a ţinut pe solul Baraba Bélai ani la rând într-o detenţie onorabilă şi l-a purtat cu sine. Însă, la 28 martie 1519, în baza *statu quo*-ului, s-a încheiat un armistiţiu pentru trei ani.

10. *Prăbuşirea*

Luptele nu au încetat nici în timp de „pace". De aceea, în primăvara lui 1520, într-o încăierare cu turcii, şi-a găsit moartea episcopul Petru Beriszló, banul croat. Însă schimbarea de la tronul din Istanbul a modificat complet situaţia. La 22 septembrie 1520 a decedat Selim, urmaş fiindu-i fiul său, Suleiman I. Curtea maghiară îl ştia ca pe un sultan „paşnic, care nu se va

întoarce împotriva creştinilor"[17]. Evenimentele ulterioare nu au adeverit această presupunere. În decembrie, ceaușul Behram, emisarul lui Suleiman, a sosit la Buda, cu propuneri de pace. Baronii au fost pentru acceptare, dar nobilimea nu a fost de acord, în primul rând, fiindcă „niciodată un rege maghiar nu a cerut pace turcilor"[18]. Pe trimis l-au făcut prizonier, rămânând în detenție ani de zile.

Nu se știe care ar fi fost intențiile lui Suleiman, dacă propunerea lui ar fi avut succes. Așa însă, în mai 1521, a pornit împotriva Ungariei. În timp ce comandanții lui au ocupat la începutul lui iulie, Šabac și Zemun, el însuși a asediat Belgradul. Ludovic al II-lea, în vârstă de 15 ani, a pornit la luptă în fruntea a 2.000 de călăreți, dar „prelații și baronii nu l-au urmat", după cum scria ambasadorul Veneției, „deoarece erau divizați de o mare discordie"[19]. Ludovic de-abia ajunsese la Tolna, când cetatea Belgradului a căzut, la 29 august, după o rezistență de 66 de zile. Sultanul s-a întors acasă, dar interiorul țării a rămas deschis unui nou atac. Până la Buda nu se mai afla nicio fortăreață care ar fi putut să oprească drumul armatei otomane. La începutul toamnei, nobilimea s-a adunat spre a porni un contraatac, dar s-a dispersat curând, deoarece în tabără a izbucnit o epidemie.

În primăvara anului 1521, în perspectiva atacului otoman, stările au decis o devalorizare monetară, pentru a face să crească încasările îngrijorător de scăzute ale trezoreriei. Conținutul de argint al dinarului, mereu stabil, începând din 1467, a fost scăzut cu 58,4% și pus în circulație cu valoare neschimbată. La început, ideea a părut bună și a adus, într-adevăr, beneficii considerabile dar, în decurs de doi-trei ani a răvășit întreaga economie a țării, dăunând și trezoreriei, fiindcă banii intrau cu valoarea lor nominală, pe când puterea lor de cumpărare scădea drastic. Regimul a fost constrâns să deprecieze continuu „banii de cupru", iar din anul 1525 a oprit baterea lor.

Odată cu căderea Belgradului, în sud, situația a devenit catastrofală. Punctul de sprijin al liniei de apărare, în lipsă de altceva, a devenit Petrovaradin, pe care a încercat s-o mențină Paul Tomori, noul arhiepiscop de Kalocsa, ales din primăvara lui 1523. Tomori luptase deja la granițe și numai acum, la ordinul expres al papei, a acceptat scaunul de arhiepiscop și funcția de prim-căpitan. Primind bani și de la trimisul papal, s-a străduit să facă tot ce i-a stat în putință. În mare grabă, a încercat să formeze o nouă linie de apărare și, în august 1523, lângă Sremska Mitrovica, a nimicit oștile lui Ferhad, pașa Bosniei, cu prețul unor pierderi grave în rândurile trupelor proprii. Amenințarea otomană creștea continuu, sistemul cetăților de graniță, de la Adriatică, până la Carpați, era pe cale de prăbușire. La sud-est au căzut Orșova (1522) și

[17] *Sanuto*: I diarii. 29. tomo. 452 h.; citat de *Hermann*: Államháztartás 309.
[18] Raportul solului imperial Andrea da Burgo, din 3 iulie, citat de *Kubinyi*: Belpolitika 65, nota 28.
[19] *Sanuto*: I diarii. 31. tomo. 160 h.; citat de *Hermann*: Államháztartás 310.

Turnu Severin (1524), în vest Skradin şi Knin (1522), apoi Ostrovica (1523). Doar Klis (1524) şi Jajce (1525) au putut fi salvate. Trezoreria era goală. Marele vistier Paul Várdai, a prezentat în bugetul întocmit la 8 decembrie 1523, un venit anual de 88.000 de florini.

În această situaţie de criză, ţara a rămas fără niciun sprijin, în primul rând din cauza situaţiei internaţionale, dar şi a propriei sale politici. Când ordinele imperiale au refuzat să-i trimită ajutor, au folosit ca justificare aversiunea vestită a maghiarilor faţă de germani şi moneda devalorizată. Imperiul şi Carol al V-lea se ocupau deopotrivă de Luther şi de Franţa, iar Francisc I, regele Franţei, căuta legături cu însuşi sultanul. Regele polon, adept al păcii, a încheiat, în 1525, un armistiţiu trainic cu Suleiman şi i-a îndemnat pe maghiari să încerce şi ei. De la fratele împăratului, arhiducele Ferdinand de Austria, soseau numai promisiuni, ca cele făcute în octombrie 1523, lui Ludovic al II-lea, când l-a primit, împreună cu cancelarul polonez Krzysztof Szydlowiecki, la Wiener Neustadt. În 1524, a produs rumoare trecătoare vestea fluturată de curtea maghiară, că ar fi primit o nouă propunere de pace de la sultan, potrivit căreia Ungaria urma să fie cruţată, dacă va plăti un tribut şi ar lasă drum liber oştilor otomane spre Austria. Numai Sfântul Scaun a trimis în continuare, ajutoare importante. Începând cu 1523, acestea erau administrate de baronul Burgio, nunţiul papal din Buda. Acela sau îl sprijinea cu bani pe Tomori, sau el însuşi angaja mercenari, ca să nu fie risipiţi, întocmai ca alţi bani ai ţării, dacă ar fi ajuns pe mâna ordinelor.

În politica internă a Ungariei nu se simţea încă pericolul uriaş care ameninţa ţara. Baronii erau preocupaţi de probleme de proprietate, ca de pildă: cât îi va reveni fiecăruia din averea lui Újlaki, rămasă fără stăpân, din 1524. Nobilimea se opunea şi pe mai departe păcii cu otomanii şi în mod vizibil era iritată de prezenţa străinilor, în special a germanilor. Probabil, aceasta explică ostilitatea cu care au fost primite primele semne ale Reformei. Fiind de notorietate publică interesul pe care-l aveau faţă de noile învăţături reformatoare tânăra regină Maria, Gheorghe de Brandenburg şi cetăţenii de origine germană, dieta din 1523 a decis ca aderenţii lui Luther să fie pedepsiţi prin decapitare şi pierderea tuturor bunurilor. Concomitent cu acestea, zelul naţional creştea tot mai mult. La dieta din 1524 s-a zvonit că nobilimea vrea „să aleagă căpitani, aşa cum proceda marele Attila"[20], şi pretindea să fie îndepărtaţi de la curte toţi străinii, inclusiv ambasadorii străini, cu excepţia curtenilor cehi ai regelui. După un an, se părea că ţara era în pragul unui război civil. Dieta ţinută în mai, la Rákos, a fost scena unor manifestări zgomotoase. Mulţimea l-a acuzat pe Bátori de trădare de ţară, l-a înjurat pe arhiepiscopul Szalkai, „fiul

[20] Raportul ambasadorului lui Ferdinand, citat de Kubinyi în: *Engel P. – Kristó Gy. – Kubinyi A.*: Magyarország története 1301–1526. Budapest, 1998, 383.

cizmarului", şi pretindea expulzarea familiei Fugger, care „exploatează şi scot peste graniţă comorile ţării"[21].

Atmosfera a fost atât de tensionată, încât prelaţii şi baronii, în frunte cu arhiepiscopul şi cu palatinul, au decis să formeze o ligă prin care să tempereze nobilimea. Drept răspuns, la 24 iunie, mai multe mii de nobili înarmaţi s-au adunat la Hatvan şi au publicat un pamflet care-i îndemna la răscoală, pentru apărarea „libertăţii" lor. Război nu a izbucnit, dar întreg consiliul a fost schimbat. Werbőczy a devenit noul palatin, iar Ambrozie Sárkány, cunoscut simpatizant al Habsburgilor, jude regal, care „făcea comerţ cu piei şi cu vite şi măsura vinul ca un cârciumar"[22], de-abia a putut să-şi salveze viaţa. În locul lui Szalkai a fost aşezat cancelar episcopal Paul Várdai şi, ceea ce nu s-a mai întâmplat niciodată, „a fost ales" arhiepiscop de Esztergom.

Tânăra regină Maria a încercat să îndrepte această situaţie haotică. În primăvara lui 1523 a revenit acasă din Boemia, împreună cu soţul ei şi imediat a procedat la consolidarea puterii proprii şi la ridicarea prestigiului curţii. După adunarea de la Hatvan a reuşit să adune în jurul ei o parte din conducătorii nobilimii şi în noiembrie 1525, a alcătuit, la Kecskemét o ligă regalistă, compusă din membri prestigioşi ai aulei şi din nu mai puţin prestigioşi oameni politici din nobilime. La dieta din 1526, ţinută în ziua de Sf. Gheorghe, Maria, a repurtat cu ajutorul ligii, o victorie decisivă împotriva opoziţiei ordinelor. Werbőczy şi Mihai Szobi au fost declaraţi infideli şi condamnaţi la pierderea tuturor bunurilor, Bátori a fost reaşezat palatin şi, pentru prima dată în epoca Jagellonilor, s-au adoptat decizii al căror scop era creşterea autorităţii regale. „Dacă Ungaria ar fi bine guvernată, turcii nu ar avea vreun adversar mai puternic şi mai viteaz decât maghiarul", era de părere Burgio, cu un an mai devreme[23]. Atunci, pentru moment, se părea că existau şanse pentru o mai bună guvernare. Dar era prea târziu.

După mai mulţi ani de ezitare, Suleiman s-a decis să invadeze Ungaria şi, la 23 aprilie 1526, a pornit din Istanbul. Efectivul regulat al armatei sale consta din 75–80.000 de oameni, la care se adăugau obişnuitele trupe neregulate. La 2 iulie a ajuns la râul Sava, la 27 iulie, după un asediu de două săptămâni, a ocupat Petrovaradin-ul, iar la 8 august, după un asediu de opt zile, a intrat în Ilok. La 23 august, la Osijek, trupele sale au terminat trecerea Dravei. Ludovic, care a plecat de la Buda la 20 iulie, în fruntea a 4.000 de oameni, a ajuns la Mohács în aceeaşi zi. Pe drum, oastea lui creştea mereu şi, până la urmă, a ajuns la 25.000 de oameni. Printre aceştia, cam 10.000 erau pedeştri, în bună parte mercenari cehi, germani şi poloni. Restul se compunea

---

[21] Citat de *Kulcsár P.*: A Jagelló-kor. Budapesta, 1981, 200.

[22] J. Chr. von Engel: *Geschichte des ungrischen Reichs und seiner Nebenländern.* II. Halle. 1798, 44, citat de *Kubinyi*: Belpolitika 61.

[23] Relationes oratorum pontificiorum 1524–1526 (Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, series II, vol. 1. Budapest, 1884) 156.

din banderiile regelui, ale prelaților și ale baronilor. Fără voia lui, comandant suprem a fost ales Tomori, iar ca asociat al lui Gheorghe Szapolyai, fratele voievodului. Toți baronii și aristocrații erau acolo, afară de cei care au fost îndrumați în alte puncte. În zorii zilei, când trebuia să aibă loc lupta, a sosit și banul Francisc Batthyány, din Slavonia. Lipsea numai Cristofor Frangepan, cu oastea lui croată, deoarece era încă pe drum, ca și celălalt Szapolyai, căci fusese anunțat prea târziu și pornise numai la 15 august, de la Turda.

Armata maghiară a așteptat sosirea otomanilor spre sud de Mohács. În ziua de 29 august a fost nimicită într-o oră și jumătate. Au rămas pe câmpul de luptă cei doi arhiepiscopi, cinci episcopi și vreo douăzeci de baroni, printre care judele regal Ioan Drágfi, ținând în mână stindardul regal, Gheorghe Bátori, marele stolnic, Gheorghe Szápolyai, Ambrozie Sárkány, Anton Pálóci, Gabriel Perényi și mulți alții. Câțiva, printre care și palatinul Bátori, au reușit să scape. Pedestrimea, după ce s-a opus cu strășnicie, a fost măcelărită. Și regele și-a pierdut viața. În timp ce încerca să fugă, s-a înecat din cauza armurii grele, vrând să treacă peste pârâul Csele revărsat, la nord de Mohács.

Epilog

Volumul nostru, care tratează istoria medievală, se opreşte aici. Istoria însă continuă şi cititorul ar dori să-i cunoască sfârşitul.

Ungaria nu a încetat să existe imediat după Mohács. Sultanul a înaintat până la Buda şi a jefuit palatul regal, dar nu a rămas acolo. S-a întors acasă în octombrie, fără să păstreze nimic afară de câteva fortăreţe din Sirmiu. În anii 1529 şi 1532 a apărut din nou, acum însă ţinta lui era Viena. Cucerirea otomană sistematică a ţării a început cu mult mai târziu, după moartea lui Szapolyai, când Buda a devenit reşedinţa unei paşale, în anul 1541.

Imediat după Mohács, ordinele l-au ales rege pe Szapolyai, iar cancelarul lui a fost Werbőczy. După trei ani, amândoi s-au dus să-l salute pe Suleiman, pe câmpul de luptă de la Mohács şi, de atunci înainte, regele naţional a fost considerat vasal al otomanilor. Werbőczy a reuşit să adune o avere enormă, dar a pierdut totul după moartea protectorului său şi în ultimele-i luni de viaţă şi-a dus traiul la Buda, dintr-o pensie dată de sultan.

O altă tabără, în frunte cu palatinul Bátori, l-a ridicat pe tron pe Ferdinand de Habsburg, la sfârşitul lui 1526. Între adepţii celor doi regi, a început un război civil sângeros în urma căruia regatul s-a rupt în două, pentru vreme îndelungată. Partea vestică a devenit componentă a Imperiului Habsburgic, din partea estică, după 1541, s-a format un stat vasal turcilor, principatul Transilvaniei.

La vremea sa, Matia lărgise suprafaţa regatului cu un teritoriu cam cât Austria şi Elveţia luate împreună. Cuceririle lui s-au pierdut foarte curând, dar este important de subliniat că Regatul Maghiar, şi fără acel teritoriu era aproape tot atât de întins cât Germania de astăzi. Până la sfârşitul secolului al XV-lea a fost considerat una din puterile prestigioase ale Europei, prin organizarea şi potenţialul său de război şi s-a evidenţiat că resursele sale nu sunt utilizate numai pentru cheltuieli de război, ci şi pentru întreţinerea costisitoare a curţii regale şi pentru „investiţii" culturale. Ce-i drept, întinderea şi încasările par foarte mici faţă de cele ale inamicului principal, Imperiul Otoman. Pentru orice minte lucidă era de mult evident că Ungaria nu se poate afirma faţă de otomani atacându-i. Pentru apărare însă, evenimentele secolului al XV-lea au arătat-o clar, a avut suficientă forţă. De fiecare dată, când otomanii au încercat s-o cucerească, s-au lovit de o opoziţie puternică şi s-au retras înfrânţi.

Au fost necesare doar ceva mai mult de trei decenii ca Regatul Maghiar să se prăbuşească în mod răsunător. Un singur atac otoman serios a

fost suficient ca să spargă zidul de apărare şi un altul, care să mături resturile opoziţiei şi să spulbere, în sensul cel mai propriu al cuvântului, forţa armată a ţării. Catastrofa de la Mohács, din anul 1526, a însemnat mult mai mult decât o înfrângere militară: ea a însemnat, de fapt, sfârşitul Regatului Maghiar medieval.

Nu înfrângerea în sine a fost dezonorantă, ci modalitatea în care s-a produs. Atacul nu a atins un stat activ, capabil de a funcţiona, care printr-o luptă cruntă a ajuns în inferioritate, ci un sistem politic putred în interior, care se oferea aproape de la sine ca pradă uşoară. După decesul lui Matia, destinul societăţii maghiare a făcut ca ea să devină incapabilă de o autoapărare eficientă. A prezentat aceleaşi disfuncţionalităţi ca, mult mai târziu, republica nobiliară polonă, condamnată şi ea la sinucidere. Însă, pe când cel mai mare stat al Europei s-a distrus de la sine, şi pentru aceasta a avut nevoie de două secole, Ungaria, ajunsă în calea expansiunii otomane, a căzut mult mai repede.

Este evident că, întocmai ca statul polono-lituanian, şi Ungaria a fost distrusă de clasa nobiliară ajunsă la putere. Pe scurt, aici s-a întâmplat contrarul a aceea ce s-a petrecut în Europa occidentală. Acolo, autoritatea regală a reuşit, treptat, să-şi supună forţele centrifuge şi, către anul 1500, a format sisteme politice eficiente. Aici, de-a lungul timpului, asupra monarhiei a triumfat particularismul, şi regatul a devenit republică aristocratică. Organizarea republicană, dovedită prin mai multe exemple, nici în Evul Mediu nu a fost obligatoriu neviabilă, însă forma concepută de aristocraţie s-a dovedit a fi astfel. Idealul de stat al nobilimii a fost unul care să aibă numai avantaje: care îi lasă neştirbite privilegiile şi restabilea vechea glorie a puterii maghiare. Dorea să revină regatul lui Matia, dar fără reformele lui. A fost incapabilă să înţeleagă realităţile, la fel ca şi măsura pericolului otoman şi ce ar fi trebuit întreprins împotriva lui. Credea că oricând îl poate pune pe fugă pe sultan, dacă se iveşte ocazia, dar povara apărării ţării a lăsat-o şi pe mai departe, pe umerii regelui şi ai baronilor. Ca scuză se poate doar spune atât: credea în toate. Nu a ştiut să guverneze regatul, dar când a sosit vremea, a fost gata să dispară odată cu el.

Nici pe departe, generaţia Mohács-ului nu a dispărut, ci a rămas vie ideologia ei. Nobilimea maghiară de atunci s-a obişnuit definitiv, să privească istoria ţării, până la patria strămoşească, prin ochii lui Werbőczy. Xenofobia ei, părtinirea, iluziile şi narcisismul, au trăit mai departe, de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, sub forma unui naţionalism virulent, provocând grave desfigurări de conştiinţă şi sociale, servind ca model urii etnice din bazinul carpatic. Burghezia maghiară a secolului trecut şi-a însuşit acea concepţie istorică nobiliară, ale cărei numeroase elemente implantate în conştiinţa colectivă sunt imposibil de exterminat. Spiritul lui Werbőczy trăieşte până astăzi în noi. Oare nu experimentăm, zi de zi, cum frazele tradiţionalismului nobiliar depăşit şi cunoaşterea greşită a trecutului naţional, încă şi cu o jumătate de mileniu după Werbőczy, împiedică formarea unei gândiri sociale moderne, pragmatice?

Abrevieri bibliografice

A – *Nagy Imre*	- *Tasnádi Nagy Gyula* (edit.): Anjoukori okmánytár. I–VII. Budapest, 1878–1920.
Abu Hamid	- *O. G. Bolsakov – A. I. Mongajt* (edit.): Abu Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153. Budapest, 1985.
ADE	- *Wenzel Gusztáv* (edit.): Magyar diplomacziai emlékek az Anjou-korból. I–III. Budapest, 1874–1876.
ÁKÍF	- *Kristó Gyula* (edit.): Az államalapítás korának írott forrásai. Szeged, 1999.
Bak: Königtum	- *János M. Bak*: Königtum und Stände in Ungarn im 14–16. Jahrhundert. Wiesbaden, 1973.
Bertrandon	- *Bertrandon de la Broquière*: Voyage d'Outremer. Ed. *Charles Schefer*. Paris, 1892.
Bonfini	- *Antonius de Bonfini*: Rerum Ungaricarum decades. Ed. *I. Fógel* et al. I–IV. Budapest, 1936–1941.
BTOE	- *Kumorovitz L. Bernát* (edit.): Budapest történetének okleveles emlékei. III. 1–2 (1387–1439). Budapest, 1987.
CDES	- *Richard Marsina* (edit.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. I–II. Bratislavae, 1971–1987.
DHA	- *Georgius Györffy* et al. (edit.): *Documenta Hungariae antiquissima*. I. (1000–1131). Budapestini, 1992.
DI.	- Magyar Országos Levéltár (Arhiva Națională Maghiară). Diplomatikai levéltár (Arhiva diplomelor).
Doc. Val.	- *Antonius Fekete Nagy – Ladislaus Makkai* (edit.): Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia. Budapest, 1941.
DRH I.	- *Franciscus Döry* et al. (edit.): Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458–1490. Budapest, 1989.
Elter	- *Elter István*: Magyarország Idrîsî földrajzi művében (1154), în Acta Historica Universitatis Szegediensis 85. Szeged, 1985, p. 53–62.
Enchiridion	- *Marczali Henrik* (edit.): A magyar történet kútfőinek kézikönyve. Budapest, 1902.

Fejér - *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Budae, 1829–1844.

Gombos - *Albinus Franciscus Gombos* (edit.): Catalogus fontium historiae Hungariae. I–III. Budapestini, 1937–1938.

Górka - *Olgierd Górka* (edit.): Anonymi Descriptio Europae Orientalis anno MCCCVIII. Cracoviae, 1916.

Hermann: Államháztartás - *Hermann Zsuzsanna*: Államháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon, în Századok, 109 (1975), p. 301–336.

HK - Werbőczy István Hármaskönyve. Budapest, 1897 (Magyar Törvénytár).

HKÍF - *Kristó Gyula* et al. (edit.): A honfoglalás korának írott forrásai. Szeged, 1995.

Horváth - *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. Trad. *Horváth János*. Budapest, 1978.

Hrbek - *Ivan Hrbek*: Ein arabischer Bericht über Ungarn, în Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 5 (1955), p. 205–230.

Joachim - *Erich Joachim*: König Sigmund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn 1429–1432, în Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 33 (1912), p. 87–119.

Károly Róbert - *Kristó Gyula – Makk Ferenc* (edit.): Károly Róbert emlékezete. Budapest, 1988.

Képes Krónika - Képes Krónika. Trad. *Bellus Ibolya*. Budapest, 1986.

Kézai - Anonymus: A magyarok cselekedetei. Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Budapest, 1999.

Kubinyi: Belpolitika - *Kubinyi András*: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt, în vol.: *Rúzsás Lajos – Szakály Ferenc* (edit.). Mohács. Budapest, 1986, p. 59–99.

Kulcsár - *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tizedei. Trad. *Kulcsár Péter*. Budapest, 1995.

Lederer - *Lederer Emma* (edit.): Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához. I. Budapest, 1964.

Makkai-Mezey - *Makkai László – Mezey László* (edit.): Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Budapest, 1960.

Mátyás levelei - *Fraknói Vilmos* (edit.): Mátyás király levelei. I–II. Budapest, 1893.

MEH - *Györffy György* (edit.): A magyarok elődeiről és a honfoglalás. Kortársak és krónikások híradásai. Ed. a 3-a. Budapest, 1986.

MES - *Ferdinandus Knauz* et. al. (edit.): Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–IV. Strogonii, 1874–1999.

Moravcsik - *Moravcsik Gyula* (edit.): Az Árpád-kori magyar történet bizánczi forrásai. Budapest, 1984.

SRH - *Emericus Szentpétery* et al. (edit.): Scriptores rerum Hungaricarum. I–II. Budapestini, 1937–1938 (reprint 1999).

Szamota - *Szamota István* (edit.): Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054–1717. Budapest, 1891.

Tatárjárás - *Katona Tamás* (edit.): A tatárjárás emlékezete. Budapest, 1981.

Teleki - *Teleki József gróf*: Hunyadiak kora Magyarországon. X–XII. Okmánytár. Pest, 1853–1857.

Theiner - *Augustinus Theiner* (edit.): Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I–II. Romae, 1859–1860.

Thuróczy - *Johannes de Thurocz*: Chronica Hungarorum. I. Textus. Ed. *Elisabeth Galántai, Julius Kristó*. Budapest, 1985.

UGDS - *F. Zimmermann* et al. (edit.): Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I–VII. Hermannstadt – Bukarest, 1882–1991.

Závodszky - *Závodszky Levente*: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatók forrásai. Budapest, 1904.

ZsO - *Mályusz Elemér – Borsa Iván*: Zsigmondkori oklevéltár. I–VI. Budapest, 1951–1999.

Alte abrevieri

al.	– alia, aliis (alţii)
aprox.	– aproximativ
d. H.	– după Hristos
ed.	– editor
g	– gram, grame
lb.	– limba
magh.	– maghiară
n.	– notă
p.	– pagina, paginile
red.	– redactor, redacţia
trad.	– traducere
vol.	– volum, volume

UNGARIA ÎN EPOCA ARPADIANĂ
POLONIA
HALICI
Moravia
Austria
Stiria
Slavonia
Croația
Dalmația
Bosnia
Mačva
CUMANI
Milcovia
Transilvania
SECUI
FĂGĂRAȘ
BÂRSA
ARIEȘ
BIHOR
NAGYKUNSÁG
KISKUNSÁG
JÁSZSÁG
SZERÉM
ZALA
SOMOGY
FEJÉR
ŐRSÉG
ZÓLYOM
TURÓC
ÁRVA
LIPTÓ
SZEPES
SÁROS
BEREG
UGOCEA
Bakony
Vértes
Pilis
Fruška Gora
Kapela
Marea Adriatică
Dunărea
Duna
Dráva
Drava
Sava
Mura
Morva
Vág
Lajta
Balaton
Sajó
Tisa
Körös
Mureș
Olt
Kroissenbrunn
Bécs
Pozsony
Nagyszombat
Nyitra
Zobor
Sopron
Moson
Lébény
Győr
Csorna
Kapuvár
Ménfő
Pannonhalma
Őr
Ják
Vasvár
Szentgotthárd
Kehida
Zalavár
Somogyvár
Nagyszakácsi
Segesd
Csurgó
Kapronca
Zágráb
Csázma
Poszegavár
Diakó
Bakonybél
Zirc
Veszprém
Tihany
Fövény
Székesfehérvár
Baracska
Lórév
Pentele
Kalocsa
Szekszárd
Cikádor
Zselicszentjakab
Pécsvárad
Pécs
Esztergom
Vác
Dömös
Visegrád
Pilis
Buda
Pest
Mogyoród
Isaszeg
Turóc
Németlipcse
Hibbe
Besztercebánya
Selmecbánya
Zólyom
Dobronya
Bábaszék
Korpona
Garamszentbenedek
Bozók
Ipolyság
Hont
Nagyoroszi
Pásztó
Abasár
Eger
Feldebrő
Muhi
Szárd
Cegléd
Tiszavárkony
Sárosvár
Szepesvár
Torna
Jászó
Abaújvár
Sárospatak
Bodrogolaszi
Szabolcs
Lelesz
Ungvár
Beregszász
Verecke
Satu Mare
Sălacea
Sâniob
Pădurea Igfon
Oradea
Cheresig
Orosháza
Hód-tó
Szeged
Cenad
Igriș
Arad
Rodna
Bistrița
Dej
Chiraleș
Cluj-Mănăștur
Cojocna
Turda
Tg. Mureș
Șumuleu
Odorhei
Sighișoara
Rupea
Baraolt
Mediaș
Alba-Iulia
Șeica Mare
Sebeș
Ocna Sibiului
Cincu
Orăștie
Miercurea
Sibiu
Codlea
Brașov
Hunedoara
Bács
Bánmonostor
Pétervárad
Titel
Nagyolasz
Szenterne
Zimony
Nándorfehérvár (Belgrád)
Keve
Barancs
Kucsó
Turnu Severin
Ozora
Zára

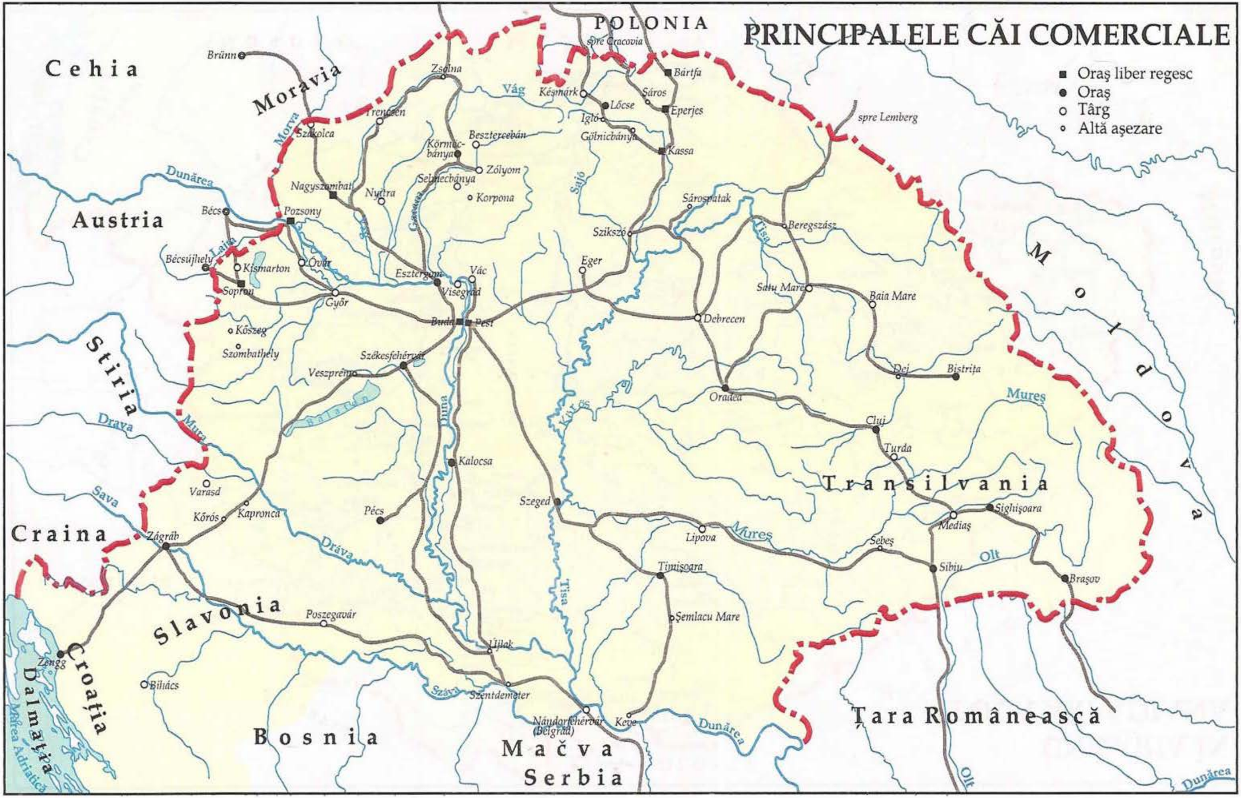
PRINCIPALELE CĂI COMERCIALE
Oraş liber regesc
Oraş
Târg
Altă aşezare
POLONIA
spre Cracovia
Cehia
Moravia
Austria
Stiria
Craina
Croaţia
Dalmaţia
Marea Adriatică
Slavonia
Bosnia
Mačva
Serbia
Moldova
Transilvania
Ţara Românească
spre Lemberg
Brünn
Zsolna
Vág
Késmárk
Lőcse
Bártfa
Sáros
Eperjes
Igló
Gölnicbánya
Kassa
Trencsén
Szakolca
Morva
Besztercebán
Körmöc-bánya
Zólyom
Selmecbánya
Korpona
Dunărea
Nagyszombat
Nyitra
Sajó
Sárospatak
Bécs
Pozsony
Garam
Szikszó
Beregszász
Tisa
Bécsújhely
Lajta
Kismarton
Óvár
Esztergom
Vác
Visegrád
Eger
Sopron
Győr
Buda
Pest
Satu Mare
Baia Mare
Debrecen
Kőszeg
Szombathely
Székesfehérvár
Veszprém
Balaton
Dej
Bistriţa
Oradea
Mureş
Drava
Mura
Duna
Körös
Cluj
Turda
Kalocsa
Varasd
Sava
Szeged
Medias
Sighişoara
Kőrös
Kapronca
Pécs
Lipova
Mureş
Zágráb
Dráva
Sebeş
Timişoara
Sibiu
Olt
Braşov
Tisa
Poszegavár
Şemlacu Mare
Újlak
Zengg
Bihács
Száva
Szentdemeter
Nándorfehérvár (Belgrad)
Keve
Dunărea
Olt
Dunărea

UNGARIA ÎN SECOLELE XIV-XV
Cehia
Moravia
POLONIA
Austria
Stiria
Craina
Slavonia
Croația
Dalmația
Marea Adriatică
Bosnia
Mačva
Serbia
Țara Românească
Moldova
Transilvania
SECUI
SAȘI
FĂGĂRAȘ
SZEPES
SZEREM
KISKUNSÁG
NAGYKUNSÁG
JÁSZSÁG
MURAKÖZ
CÂMPUL PÂINII
Dunărea
Morva
Vág
Garam
Sajó
Tisa
Lajta
Rába
Balaton
Duna
Drava
Dráva
Mura
Sava
Száva
Körös
Mureș
Olt
Beszterce
Trencsen
Szakolca
Beckó
Besztercebánya
Körmöcbánya
Lipcse
Tapolcsány
Zólyom
Selmecbánya
Végles
Korpona
Nagyszombat
Nyitra
Késmárk
Sáros
Lőcse
Szepesvár
Kassa
Rozgony
Munkács
Bécs
Pozsony
Hainburg
Kismarton
Sopron
Komárom
Esztergom
Vác
Visegrád
Győr
Tata
Pannonhalma
Buda
Pest
Gesztes
Pápa
Kőszeg
Újvár
Székesfehérvár
Veszprém
Ozora
Kalocsa
Tolna
Bátaszék
Pécs
Mohács
Siklós
Diósgyőr
Eger
Debrecen
Satu Mare
Baia Mare
Sălard
Șinteu
Oradea
Dej
Bistrița
Cluj
Turda
Tg. Mureș
Gyula
Odorhei
Szeged
Nădlac
Arad
Cenad
Lipova
Alba-Iulia
Mediaș
Sighișoara
Sebeș
Orăștie
Sibiu
Tălmaciu
Brașov
Bran
Hunedoara
Hațeg
Timișoara
Câmpulung
Cilli
Kapronca
Zágráb
Verőce
Gomnec
Gara
Diakó
Poszegavár
Bács
Pétervárad
Titel
Dubica
Zengg
Orbászvásárhely
Dobor
Doboj
Szrebernik
Szávaszentdemeter
Szabács
Zimony
Nándorfehérvár (Belgrád)
Keve
Mehadia
Orșova
Turnu Severin
Galamboc
Jajca
Zára
Novigrad
Knin

MOŞIILE FAMILIEI DRUGET
ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

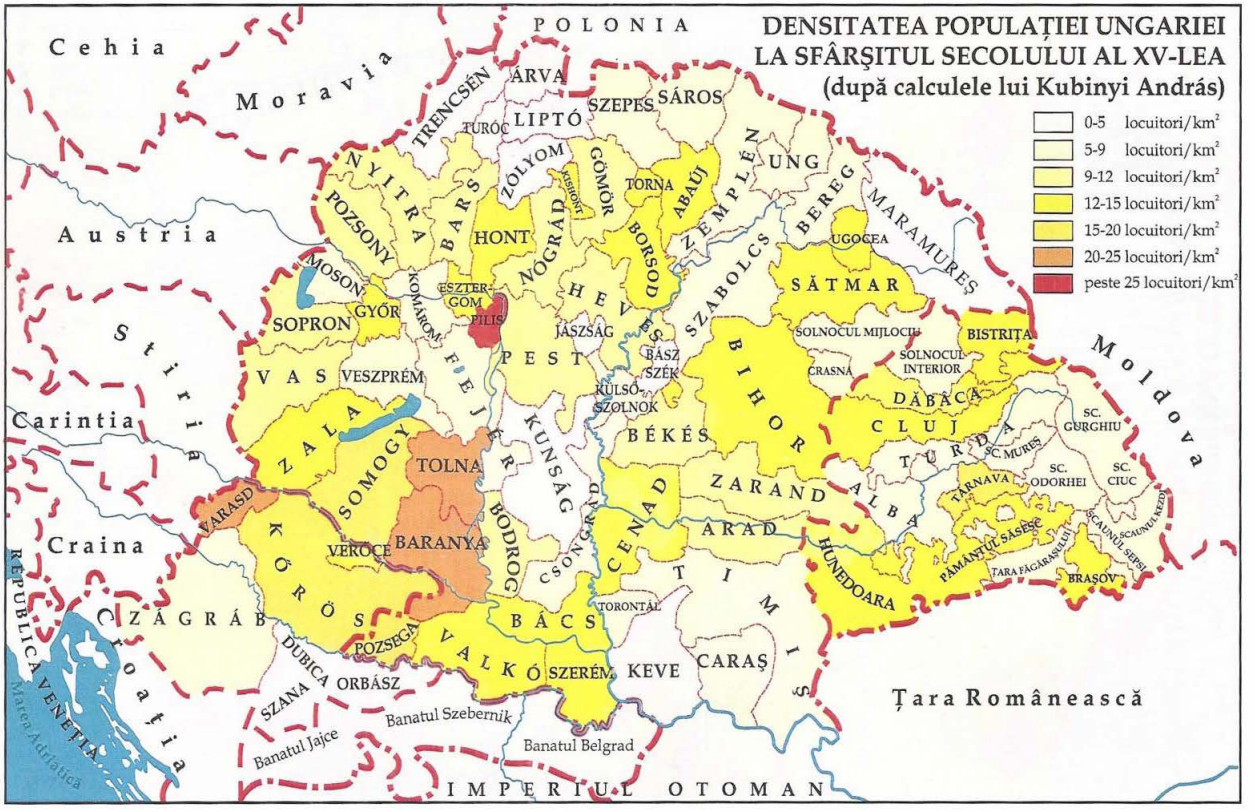
DENSITATEA POPULAȚIEI UNGARIEI
LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XV-LEA
(după calculele lui Kubinyi András)
0-5 locuitori/km²
5-9 locuitori/km²
9-12 locuitori/km²
12-15 locuitori/km²
15-20 locuitori/km²
20-25 locuitori/km²
peste 25 locuitori/km²
Cehia
Moravia
POLONIA
Austria
Stiria
Carintia
Craina
Croația
Moldova
Țara Românească
IMPERIUL OTOMAN
REPUBLICA VENEȚIA
Marea Adriatică
ÁRVA
TURÓC
LIPTÓ
SZEPES
SÁROS
TRENCSÉN
NYITRA
POZSONY
BARS
ZÓLYOM
GÖMÖR
TORNA
ABAÚJ
ZEMPLÉN
UNG
BEREG
MARAMUREȘ
UGOCEA
HONT
NÓGRÁD
BORSOD
HEVES
SZABOLCS
SĂTMAR
MOSON
SOPRON
GYÖR
ESZTERGOM
KOMÁROM
FEJÉR
PILIS
JÁSZSÁG
PEST
BÁSZ SZÉK
KÜLSŐ SZOLNOK
SOLNOCUL MIJLOCIU
SOLNOCUL INTERIOR
CRASNA
BISTRIȚA
VAS
VESZPRÉM
ZALA
SOMOGY
TOLNA
KUNSÁG
BÉKÉS
BIHOR
DĂBÂCA
CLUJ
TURDA
SC. GURGHIU
SC. MUREȘ
SC. ODORHEI
SC. CIUC
VARASD
KÖRÖS
VEROCE
BARANYA
BODROG
CSONGRÁD
CENAD
ZARAND
ARAD
ALBA
TARNAVA
SCAUNUL SEPSI
SCAUNUL ARCUȘ
PĂMÂNTUL SĂSESC
ȚARA FĂGĂRAȘULUI
BRAȘOV
HUNEDOARA
TIMIȘ
TORONTÁL
BÁCS
VALKÓ
SZEREM
KEVE
CARAȘ
POZSEGA
DUBICA
SZANA
ORBÁSZ
Banatul Szebernik
Banatul Jajce
Banatul Belgrad

COMITATUL VESZPRÉM ÎN ANUL 1488

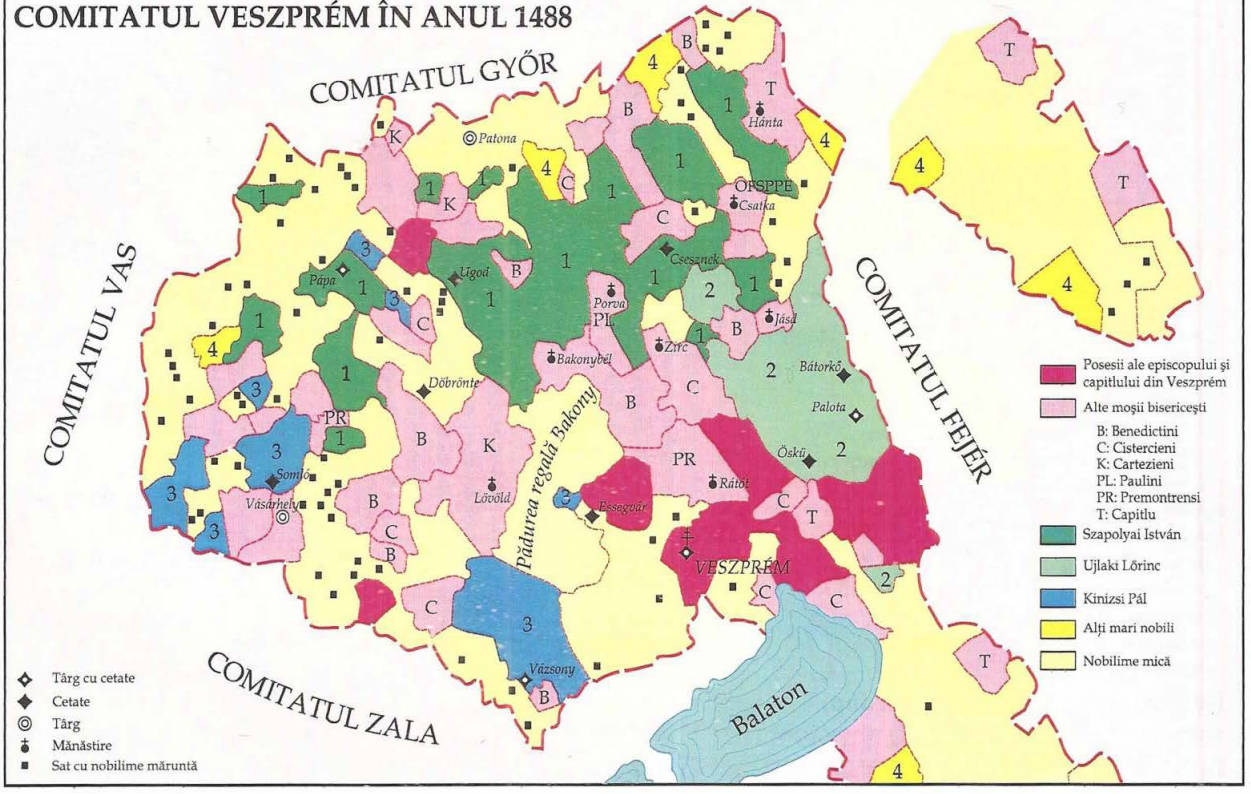

BUDA ŞI PESTA
LA SFÂRŞITUL EVULUI MEDIU